E-KİTAP
ARŞİVİ

Dijital Bilgi Kaynağınız

www.e-kitaparsivi.com

Bu E-Kitap www.e-kitaparsivi.com sitesi için hazırlanmıştır. Web sitemizde bir çok başka esere ulaşabilirsiniz.

Tarih Vakfı Yayınları

İstanbul GEZİ REHBERİ

Murat Belge

ÖNSÖZ

İstanbul'la ilişkim genel olarak üç aşamada gelişti. Bunların birincisi on sekiz yaşımda başlar ve birkaç yıl sürer; başlıca özelliği, duygusallığıydı.

Amerika'dan yeni dönmüştüm. Oradayken, Massachussetts'de, Cape Anne adında bir yarımadada kalmıştım. Kentler kıyıdaydı, yarımadanın ortası da ormanlıktı. Burada uzun yürüyüşlere çıkmayı seviyordum. Böylece, aynı yerleri, farkları çok belirgin dört mevsim boyunca görmüştüm. Sanırım bu bende, kendim de farkında olmadan, mekân duygusunu geliştirdi. Dönüşümde, doğa yerine zengin bir kentte buldum kendimi. Büyüme çağındaydım ve her şeyi anlamak istiyordum.

Gene de, fazla akli bir anlama çabası değildi benimkisi. Bir mekân görüp çok seviyordum, örneğin. Neresi olduğu çok önemli değildi. Atıf Efendi Kitaplığı ya da Büyük Valide Han. Yaşa
nmakta olan ha
yata ilgim daha fazlaydı. O yeri rengi ve kokusuyla, atmosferiyle, yaşıyordum. Üzerinde düşünmüyordum. Eğri büğrü bir sokakta, çer
den çöpten bir "ev"in
pencere niyetine yapılmış bölümünde, Vita kutusuna ekilmiş bir sardunya görünce, bu yaşa
ma sevincine ben de çok seviniyordum.
Kadırga'daki tulumbacı kahvelerinde otururdum. İimdi okul olan yerde bir duvar dibinde, küçük, kapalı bir araba duruyordu

ekmek taşınan cinsten. Ama bunun panjurlu pencereleri, merdiveni filan da olduğu için, ev haline getirildiği ve artık öyle kullanıldığı belliydi. Çevresine tel gerilip bir bahçe yapılmış, bahçeye de nedense ay çiçeği ekilmişti. Hep görüp "neyin nesidir?" diye düşündüğüm bu "ev"den bir gün bir cüce çıktı. Böyle manzaralar çok etkiliyordu beni, eksantrikli

ğiyle.

Sonra, gördüğüm yerler hakkında daha çok şey öğrenmeye, gördü

ğüm şeyler arasında da bağlar kurmaya başladım. Bu aşamada Atıf Efendi Kitaplığı gibi bir ad aklımda kalıyordu; ayrıca, merak ediyordum: "Kimmiş?", "Ne zaman yaşamış?", "Bu binanın o zaman yapıldığını nasıl anlarım?" gibi. İstanbul Erkek Lisesi'nin vaktiyle Düyun

u Umumiye olarak yapıldığını öğrenmek, Bizans kilisesinde Yunan haçı tipini tanımak, camilerde kubbenin kaç dayanağa oturduğuna dikkat etmek, ikinci dönemin ilgileri arasındaydı.

Bu arada başka dünya şehirleri de görüp tanıdığım için karşı

laştırmalar yapabiliyordum. "Kent"e ilişkin bilgi ve gözlemler zihnimde birikiyordu. Ama bu ilgilenme ve bilgilenme, sürekli ve düzenli değildi. Bilinçaltı bir eğilimim olmuştu herhalde ve böylece belleğimde İstanbul bilgilerine özel yer açmıştım; ama bilgiler ben özellikle farkına varmadan birikiyordu.

1980'lerde İstanbul'la ilişkimin üçüncü aşaması başladı. Mustafa Kemal Ağaoğlu bir BİLSAK kültür etkinliği olarak İstanbul gezileri düzenlemeyi düşündü ve benden de Halic'i gezdirmemi istedi. Bu geziler çok tuttu. Benim, kısa zamanda, Haliç'ten başka birçok semt ve bölge gezdirmem gerekti. Bu iş hâlâ devam ediyor. Sevdiğim birçok şeyi başkalarıyla paylaşmaktan hoşlanmışımdır. Bu çerçevede, İstanbul'u, ilgi duyup da fırsat bulamayanlara göstermenin, tanıtmanın iyi bir tarafı var.

Çok kişi, yaşadığı kenti az tanır. Bunun anlaşılır bir nedeni vardır: "Nasıl olsa buradayım, bir gün gider görürüm," tavrı. Ama söz konusu kent İstanbul olunca buna baş
ka etkenler
ekleniyor. Batılılaşma sonucu yaşadığımız kültürel ikilik nedeniyle, insanların mekânları da ayrışmıştır burada. Peyami Safa'nın bir romanına Fatih/Harbiye adını vermesinin altında bu yatar. Batılı eğitim görmüş kesim şehrin belirli arterlerinde dolaşır ve bunun iki sokak ötesine
gitmez
gidince de "turist" muamelesi görür. Geleneksel kesimin de zaten böyle merakları ya da böyle bir "gözü" yoktur.
İstanbul'u gezdirmek durumunda kalınca, üstüme sorumluluk bindi. Gerçi bu gezilerde şehri
bir tarih
çi, bir sanat tarihçisi gibi uzmanca tanımadığımı, İstanbul'la ilişkimin bireysel ve yaşantısal olduğunu hep söylüyordum ve kimse benden bu tür bilgi sormuyordu. Gene

de, daha çok bilmek gereğini duydum ve başka işlerimi bırakıp İstanbul'u öğrenmeye başladım.

Aşamaların en kötüsü bu olabilirdi

hâlâ da olabilir ya da oraya doğru gelişebilir. Çünkü bu noktada iş gezi yapmakla kalmadı. Türki

ye'de şehir ve özellikle İstanbul bilincinin yükseldiği
bir evreye rastla
dı benim geziler. İşte bu kitabı da yazıyor olmak dahil, çeşitli belge
seller üstüne çalışmak dahil, İstanbul'la ilişkim hem uzmanlaşmak, hem de bir ölçüde profesyonelleşmek zorundaydı. Bu da, o kendiliğinden ilişki biçimini zedeleyebilirdi. Neyse ki, İstanbul kendisi çok dayanıklı, çok zengin. Kurulan bağın duyusallığını ve duygusallığını o kendisi koruyabiliyor. Sonunda biraz bıktırma, şehirden değil, kendi anlattıklarımdan bıktım.

Bu kitap da sonuçta hâlâ bir uzman kitabı değil. Sanat tarihi, mimarlık tarihi konularına çok az
girdim. Daha çok genel
tarihe ağırlık vermeye çalıştım. İstanbul'un nasıl böyle olduğu konusu başlıca mera

kım. Kaybolan çok şey olduğunu biliyorum, ama her yerde çok şey kaybolur. Öte yandan, belki Lavoisier burada geçerli sayılabilir. Bir biçimde kaybolan, belki başka bir biç
imde yaşamaya devam ediyordur. İstanbul'un tarihi duyarlığını yakalamaya çalıştım. Onun için, kitabın alanını tarihi İstanbul'la sınırlı tuttum. Ama, özellikle şehrin tarihi bölümlerinde, varolan bütün yapılardan tasaca da olsa söz etmeye çalıştım. Aynı zamanda, önemli yapılar üstüne sözlerimi mümkün olduğunca kısa tuttum: Ayasofya ya da Kariye, Süleymaniye ya da Topkapı veya Dolmabahçe Sarayı gibi yapıları böyle genel bir rehberde hakkını vererek anlatmak imkânsız gibi bir şey. Doğrudan bu yapılar üstüne yazılmış kitaplar okumak
gerekiyor. Kitap, Sumner
Boyd'la Freely'nin Strolling Through İstanbul'u tarzında, gezerken ve gezmek için kullanılacak bir rehber biçiminde yazıldı. Onların bu öncü kitabının bana hem kolaylık, hem de büyük güçlük çıkardığını söyle
meliyim. Strolling Through herkes gibi benim için de
son derece yararlı bir bilgi kaynağı. Ama bu konuda bu kadar iyi bir kitap yazılmışken, ikinci bir kitap yazmak çok güçleşiyor. Sorun ille onu aşmak gibi iddialı bir şey değil; ama yargıları, değer
lendi
rmeleri, hatta esprileri bana da o kadar uygun ki, aynı sözleri tekrarlamaktan kendimi alıkoymak için bayağı zorlanmam gerekti ve tam başarılı olamadım buna rağmen.

Rehber olunca, semtleri belirli bir sırayla gezme mantığı kitaba egemen oldu. Gene de, tek bölümde anlatılan bazı bölgeler bir günde gezilemeyecek kadar büyük olabilir. Bir güzergâhta görülecek çeşitli mekânların kendileri hakkında görece az şey söyledim ve özellikle değişik ilginç mimari ayrıntıları kaydetmeyi gezen kişiye bıraktım. Ben daha ço
k oralarda geçen
olaylar ve mekânlarla ilgili kişiler hakkında hikâyeler anlattım. Dolayısıyla bu hikâyeler, mekânların sırasını izliyor. Gene de, kitabın sonunda, burada yaşanmış karmaşık tarih hakkında epey ayrıntılı bir resmin oluşacağını sanıyorum.

İstanbul son otuz, özellikle yirmi yıllık dönem içinde, belirgin bir biçimde, "nostaljik" bir konu haline geldi. Bunun bir kaçınılmazlığı var. Böylesine hızlı bir büyüme, sindirilmesi güç bir değişim yaratıyor. Bu şehirde daha uzun süre yaşamış olanlar, her şeyden önce, değişenin bilincine varmak durumunda kalıyorlar. Dikkatleri, zamanla, kalandan çok kalmayana yöneliyor. Bu ruh halini doğrusu ben de paylaşıyorum ve sanırım kitaba da yansıttım.

Düşünün ki doğduğum ev, çocukluğumu geçirdiğim ev, üniversite yıllarımı geçirdiğim ev, ilk evlendiğimde oturduğum ev, çocukların doğduğu ev, iki çocuğun büyüdüğü ev, bugün yok. Bu, sade benim tarihimle ilgili kısım. Tanıdıklarımın, akrabalarımın, arkadaşlarımın, içinde vakit geçirdiğimiz, bize aşinalaşmış binaları da, aynı şekilde, yok.

Çoğumuz bu durumu oturup bilinçle düşünmüyoruz bile. Ama bu mutlaka bilinçaltımıza işliyor. Bu kadar yoğun bir geçicilik insanın kalıcı herhangi bir şeye güvenini sarsıyordur diye düşünüyorum. Ör

neğin bir yerden hep geçersiniz, onun için dikkat etmezsiniz: İfa'ya inerken St. Joseph'in duvarı, örneğin, o oradadır, hep orada olmuştur. Bir gün o duvarın orada olmadığını görürseniz, tuhaf bir duygu gelir. Sanki yalnız duvar oradayken kaybolmuş değil, siz de sokağa ayak

kabı giymeden, çorapla çıkmışsınız gibi, tedirgin edici bir eksiklik.

Tabii sorun yalnız binalar değil. Bütün insanlar değişiyor. 1960'ta İstanbul nüfusu bir milyonun biraz üstündeydi. Bunun içinde hâlâ hatırı sayılır oranda "azınlık'larımız vardı (6
7
Eylül'den sonra, Varlık Vergisi sonrası gibi, göç hızlanmıştı aslında). Kaşla göz arasında, mahalleden ya da okuldan arkadaşlarım ortadan kayboldu. Bunu, okurken, pek anlamadık. Sonra bir gün geldi, bir de baktık ki kimse kalmamış. Çok sayıda insan gittiği halde, çok daha
fazla say

ıda insan geldi ve şimdi on milyonu zorlamaktayız.

Tarih kitapları her zaman İstanbul'a göç talebinin güçlü olduğunu anlatıyorlar. Ama oran çok önemli. Yeni gelenlerin oranı azken şehir onları özümleyebiliyor, kısa zamanda "İstanbullu" yapabiliyordu. İim
d
i böyle değil. Geçenlerde, burada doğmuş bir çocuğun (Habipler tarafından) 12 yaşında ilk olarak denizi gördüğünü işittim. Bu, elbette, İstanbullu olmak değil.

1930 ve 1950'de, yanılmıyorsam, İstanbul iki darbe daha yaşamıştı (tabii, yaklaşık tarihler
bunl
ar). Birincisinde, Cumhuriyet kurulmuş ve bu yeni milli

devlette gayrimüslim unsurların ekonomik ayrıcalıklarının olmayacağı, hatta bunun tersi uygulamanın başladığı anlaşılmıştı. Büyük zenginler o tarihe kadar İstanbul'u büyük ölçüde terk ettiler. Aynı za
manda, birkaç
istisnayı saymazsak, Osmanlı çağında zenginleşmeyi başarmış
Türk ailelerin çoğu da sınıf düştü; servet el değiştirdi.

1950'den sonra Anadolu'da servet sahibi olmaya başlayanlar, manevi başkentin nimetlerinden yararlanmak üzere, İstanbul'a akmaya başladılar. "Hacıağa" tamlaması bu sıralarda ortaya çıktı. Kervansaray'ın kapısından girerken şef garsonun eline "elli kâğıt" tu

tuşturan Adanalı'nın hikâyelerini işitir olduk. Bu da, başta "gazino kültürü", bir şeyleri değiştirdi.
1960'larda sanayi pa
tladı ve yoksul kesim bir mıknatıs gücüne kapılarak İstanbul'a akmaya başladı. O zamandan beri bu temponun içindeyiz.

Ekonomik değişim tabii kültürel değişimi de getirmişti. Yeni nüfus, düşe kalka, yeni dil, yeni kültür, yeni koşullar içinde, yüzü hep geleceğe dönük, uğraşıp didindi. 1980'lerde, Evren
darbesiyle, Türki
ye'de "gelecek" denen şeyin anlamı değişince, "kaybolan zaman" birdenbire değer kazandı, "nostalji" başladı. Hepimiz Proust'laştık.

Ama, neyin nostaljisi? İüphesiz herkesin bireysel hayatında
n eksilenler var. Ama bugün
otuzunun, hatta kırkının üstünde olan kuşaklar bile, o "eski" İstanbul'u zaten pek bilmiyorlardı. Ancak şimdi oldukça yoğun denebilecek bir öğrenme isteği başlıyor. Çok

yaygın değil hâlâ, ama belirli çevrelerden insanlar, eski kayıtsızlıklarıyla kaçırdıklarım şimdi toparlamaya, sindirmeye çalışıyor. Ne yazık ki, bunların çoğunun, hem de sudan nedenlerle, yok olup gittiği bir zamanda.

Bu da, genel bir kural olmalı. Bazı şeyler, ancak yok olurken ya da yok olunca anlaşılıyor. Bu
ye
ni bilincin uyanmasında, 12 Eylül'ün abartılı "ulus

devlet" söyleminin uyandırdığı tepkinin de payı oldu. Genellikle olumlu bir "hemşehrilik" bilinciyle birlikte, olumsuzlaşabilen ve biraz da hayali bir İstanbul "şovenizmi" gelişti.

İstanbul'la asıl ilişkimin 1961'de, 18 yaşımdayken başladığını söylüyorum. Gelgeldim, 1950'lerde de, ben yaşta birçok çocuğun görmeyeceği şeyler görme fırsatım olmuştu. Annemle babam ben beş, altı yaşlarımdayken ayrılmışlardı. Bir zaman sonra Ankara'ya yerleşen babam İstanbul'a geldikçe beni de alır ve yaşımın ilerisinde bir gece hayatıyla tanıştırırdı. Rejans'ın yukarıda müzik çalınan zamanını hayal meyal hatırlarım (ama tabii kendi Rejans tanışıklığım 1960'larda başladı). Nil Pasajı'nda Çardaş Macar lokantasına, Abdullah'ın Rum
eli Han'daki
yerine, Pandelli ve Gaskonyalılar'ın Eminönü Balıkpazarı'ndaki (buralar 1950'lerin sonunda yıkılmadan önce) yerlerine, Kervansaray ya da Club X gibi gece kulüplerine o tarihlerde gitmiştim. Ama bu çocukluk anıları öylesine yaşanmış ve hemen unutulmuşken, çok sonra, İstanbul'la ikinci dönemimin sonlarında, yeniden canlandı zihnimde. Çünkü bu sıralarda, İstanbul'un eski hayatını bilmek ve hatırlamak bir erdem olmuştu
bir nesnenin "hurda"
olmaktan çıkıp "antika" haline gelişini andıran bir süreçl
e.
Üçüncü dönemde İstanbul'la ilgili yayınları toplamaya, okumaya başladım. Bu da ciddi bir sorun aslında, çünkü çok az yayın var. Strolling Through İstanbul'dan çok yararlandım. Aynı yerleri gezip aradan geçen zamanın getirdiği değişimi de gözlemledim. Bu
ndan sonra en
vazgeçilmez kaynağım Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi. Son derece kendine özgü bir üslupla yazılmış bu eser, başka ansiklopediler gibi kullanılır bir şey olmadığı için, sonunda oturup
hepsini bir kitap gibi okudum. Mümkün mertebe kart tutarak
bir referans sistemi oluş

turmaya çalıştım, hâlâ da çalışıyorum.

Gene çok yararlandığım bir kaynak, kitap değil de bir harita: 1905'te, yangına karşı

sigorta için bir yabancı sigorta şirketinin yaptırdığı son derece yeterli Beyoğlu haritası. Burada binaların sahipleri de belirtildiği için Beyoğlu'nun o tarihlerdeki beşeri coğrafyasını epeyce öğrendim. Bunu, daha sonraki Pervitich haritasıyla karşılaştırmak gerekiyor.

Eremya Çelebi ve İnciciyan, İbrahim Hakkı Konyalı'nın Üsküdar Tarihi, Sedat Hakkı Eldem'in fotoğraflı kitapları, Duham'nin kitapları, daha birçok kitaptan ve dergilerde çıkmış yazılardan yararlandım. Evliya Çelebi'nin hiçbir dediğine inanmamak, ama her yazdığını oku
mak
gerekiyor. Mısır

Osmanlı ilişkilerinin bence en yararlı bilgilerini, Çelik G
ülersoy'un Çubuklu
Kasrı üstüne kitabından öğrendim.

Robert Mantran'ın 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul adlı kitabı, bu şehrin tarihinin bazı yönlerini ustaca aydınlatan bir eser.

Stefan Yerasimos'un yakınlarda yayımlanan, Ayasofya üstüne kitabı hem yeni ufuklar açıp bilmediğim bir alanı aydınlattı, hem de bazı sezgilerimi doğruladı.

Kimi zaman, İstanbul'la doğrudan ilgisi olmayan yayınlarda da ya

rarlı bilgiler bulunabiliyor.

Bu kitapta, işte bütün bu anlattıklarımın

ve anlatmayı unut

tuklarımın
ka
rışımı var.

Murat Belge Ağustos, 1993

DÖRDÜNCÜ BASIMA ÖNSÖZ

Bu kitap kısa denebilecek bir zamanda dördüncü baskıya dayandı. Demek ki böyle bir İstanbul rehberine ihtiyaç varmış. Yeni baskı için kitabı genişletmemi istediler. Bundan biraz
tedirginl
ik duyduğumu itiraf edeyim. Aradan birkaç yıl geçmiş olsa, genişletmek fazla ya

dırgatıcı gelmeyecekti. Ama süre kısa olduğu için, şimdi bunu genişletmekle, önceki

baskıyı satın alanlara haksızlık etme kaygısını yaşadım.

Öte yandan, bu durumu genelleştirerek düşündüm. Bir kitap aslında keyfi bir şey. Çekilmiş bir fotoğraf gibi, bir kesiti yansıtıyor. Bir fotoğrafta, bir teknenin küpeştesinde dururken görülürsünüz, diyelim. İki saniye sonra çekilen
ya da çekilmeyen
bir fotoğrafta da, denize düştüğünüz görü
lebilir(di). Bir kitap böyle saniyelik bir enstantane olmasa da, sonuçta o da belirli bir tasarım çerçevesinde oluşuyor. Ör

neğin, "şu kadar zamanda bitirmeliyim", diye karar verince, kitabın hacmi hakkında da karar veriyorsunuz. Bu hacim, sizin o anda
söy
leyebilir durumda olduğunuz her şeyi kapsamıyor. Öte yandan, yazdığınız konuya ilişkin bilgi, gözlem, değerlendirme statik değil, bitimli de değil. Onlar da her an gelişiyor, büyüyor. Dolayısıyla, yazarın nasıl organik bir hayatı varsa, kitabın da öyle. Yazılan kitap, sözgelişi bir şiir kitabı ya da roman vb. olsa, ona sonradan el sürmeme kararını vermek genel olarak daha kolaydır (kaldı ki, bunlar bile çok değişebilmiştir tarihte). Ama bir İstanbul kitabı, hele bu bir
rehber olursa, bu kategoriden hayli uzak.
Dolayısıyla kaygılanmayı bıraktım ve kitabı genişletmeye giriştim. Yukarıda söylediklerim gene geçerli. Bu genişlemiş biçim de bu şehir hakkında söyleyebileceğim her şeyi kapsamıyor

bu satırları kitabı satın aldıktan sonra okuyacağınızı umuyorum, yoks
a vazgeçip bir sonraki
baskıyı bekleyebilirsiniz. Tabii o "bir sonraki baskı"ya epey vakit var ya da tamamen farklı bir kararla, bunu burada noktalayıp, başka bir kitap yazmaya girişirim.

Bu baskıdaki genişletme işlemi üç yönde yürüdü. Yazılmış kısımda eksik kalanları tamamlamaya
ve yanlış bilgileri düzeltmeye

çalıştım. Yanlışların bazısı telâştan ve dikkatsizlikten ileri gelmişti (belki de dizgide karıştı), bazıları da düpedüz benim yanlış
bilmemden. Bu ikincisinde bir "hafifletici sebep" var. Çelik Gül
ersoy'un sık sık söylediği gibi, İstanbul "yaşanmış ama yazılmamış bir şehir" olduğu için, pek çok şey yeterince bilinmiyor. Yazılı olanlar da insanı yanıltabiliyor.

İkinci olarak, ilk baskılarda olmayan bölgeleri ekledim. Böylece şehrin yayıldığı iki kıta da
gezindiğimiz alanlar epeyce genişlemiş oldu.

Son olarak da, kitabın başına, şehrin tarihi gelişmesini ve bunun başlıca evrelerini anlatan bir "giriş" ekledim. Kitabın temel mantığı şehri bölge bölge gezmeye dayanıyor. Bu iyi, ama bir "toplu bakış" ve "tarihi perspektif eksikliği hissediliyordu. "Giriş"le bunu bir ölçüde giderdiğimi sanıyorum.

Murat Belge Kasım, 1994

İÇİNDEKİLER

GİRİİ

SULTANAHMET VE ÇEVRESİ
SURLAR
DİVANYOLU
AKSARAY
EMİNÖNÜ

CAĞALOĞLU

ÇARİILAR BÖLGESİ

VEFA VE SÜLEYMANİYE
AKSARAY'DAN MARMARA KIYISI BOYUNCA
HALİÇ
UNKAPANIZEYREK
FATİH

ÇARİAMBA
KARAGÜMRÜK
VATAN VE MİLLET CADDELERİ
EYÜP
SUR DIİI MARMARA KIYILARI
GALATA VE PERA
BEYOĞLU YAKASININ ÖTEKİ SEMTLERİ

BOĞAZİÇİ
ÜSKÜDAR KADIKÖY ADALAR
UZAK İSTANBUL
KAYNAKLAR
DİZİN

GİRİİ

İstanbul, uzun ve karmaşık tarihi boyunca, farklı medeniyetlerin bazen merkezi oldu, bazen de yörüngesine girdi. Böylece, o medeniyetlerin birbirine hiç benzemeyen şehircilik anlayışları İstanbul'un oluşumunda etkili oldu. Bunların izleri şimdi de kentin dok
usunda görülebilir.
Bu tarihin uzunluğu ve bu uzun tarih boyunca İstanbul'un önemli bir merkez olarak varlığını sürdürmesi şehrin coğrafi konumuyla yakından ilgilidir. Boğaziçi iki denizi birbirine bağlayan bir su yoludur ve su yolunun iki kıyısında iki kıta karşı karşıya gelir. Böyle bir kavşak noktasının ticari, askeri vb. bakımlardan nasıl bir stratejik önemi olacağı açıktır. Ancak, bu açıdan bakıldığında, Çanakkale'nin de benzer özellikleri olduğu görülür. Öyleyse niçin o boğazın kıyısında İstanbul gibi

önemli bir şehir kurulmadı? Bu sorunun cevabı, Haliç'tir. Haliç her mevsimde ve her türlü rüzgârda güvenli bir limandır ve koca Doğu Akdeniz bölgesinde güvenirlilik açısından onunla boy ölçüşecek yalnız Selanik ve İzmir limanları vardır. Onların da, İstanbul'daki kavşak özelliği yoktur.
Böylece denebilir ki doğa va coğrafya İstanbul'un önemli bir şehir olmasına önceden karar vermişlerdir. Gene de, kuruluşundan Büyük Constantinus'un tarihi kararına kadar bu potansiyel en iyi şekilde kullanılmamıştı. Bunun n
edeni de büyük ölçüde teknolojinin
zayıflığıdır. Boğaz, gemiciliğin erken evrelerinden beri kullanılıyordu, ama bu trafik bildiğimiz ölçülere göre "büyük" bir şehir için yeterli değildi.

Efsanevi Megaralı Byzas'tan yaklaşık 800 yıl sonra, İS 196'da Roma İm
paratoru Septimius
Severus, şehri zaptetti ve kendisine direndiği için cezalandırarak yaktı, surlarını yıktırdı. Ama bundan bir yıl sonra kendisinin yeniden sur yapması, şehrin önemini anladığının işareti sayılabilir.

ROMA BAİKENTİ

İstanbul'u tarihi bir

dünya merkezi haline getirme kararını bilinçli bir şekilde veren kişi Constantinus oldu. Roma
İmparatorluğu'nun çeşitli sorunları karşısında imparatorun bulduğu
çözüm onu yönetim
sel olarak ikiye ayırmaktı; bu durumda, doğuda kalacak parça için
Roma'ya de
nk bir büyük başkent yaratmak gerekiyordu. Tarihçiler Constantinus'un ilkin Troya'yı düşündüğünü anlatırlar. Troya, klasik çağın İlyada gibi en büyük epiğinin kahramanı olan, ama yıkıntı halinde bir yerdi. Constantinus'un kısa zamanda daha gerçekçi bir kar ara

yöneldiği, Troya'nın temsil ettiği geçmişe karşılık, İstanbul'un vaad ettiği geleceği tercih ettiği
görülür.
Bu kararın İstanbul için sonucu şu bakımdan ilginçti: İehir, planlı bir biçimde, başkent olmak üzere inşa edildi. Constantinus, aynı zamanda, Roma'nın Hıristiyan olmasına karar veren imparatordur. Ancak şehrin yapılışı klasik Greko

Romen şehircilik anlayışı ve geleneği çerçevesinde gerçekleşti. Constantinus'un Çemberlitaş üstüne konan heykelinin onu Apollo gibi resmetmesi de bu geçiş aşamasının tipik bir özelliğidir. Yunan

Latin tarzı, geniş, iki yanı sütunlu caddeleri geliştirmişti. Bu caddeler üstünde gerekli yerlerde geniş meydanlar açılıyor, kavşaklar oluşuyordu. Simetri önemli bir ilkeydi. Bir başkent için görkem ve anıtsallık da
önemliydi.
Özgür yurttaşların toplumsal ihtiyaçları karşılanmalıydı.

İehir bu ilkelere uygun olarak kısa zamanda gelişti ve Constantinus'un isabetli bir seçim yaptığını kanıtladı. Daha iki yüzyıl geçmeden Unkapanı

Yenikapı arasındaki surlar dar geldi ve
II. Teodosios
bugün gördüğümüz yeni surları yaptırdı.

BİZANS

Roma'nın ne zaman "Bizans" olduğunu söylemek kolay değildir. Bizanslılar kendilerini Romalı olarak tanımlıyordu. Bu ayrım, 19. yüzyıl tarihçilerinin çıkardığı bir ayrımdır. Arada bir fark olduğu, belirli bir zamandan sonra Doğu Roma'nın ya da Bizans'ın Batı Roma'ya, daha doğrusu, ayrım öncesi eski Roma'ya pek benzemediği hissedilir, ama geçişin ne zaman başladığına veya bittiğine karar vermek zordur —belki başından beri ayrım vardı.

Tabii, "ayrım neydi?" so
rusuna da daha kesin bir cevap bulmak gerekiyor. "Roma" denince
aklımıza gelen belli başlı özellikler paganizm çağında oluşmuştu; Bizans ise koyu Hıristiyan bir imparatorluktur. Ama Doğu Roma'nın kuruluşunda zaten Hıristiyanlık vardı. Dolayısıyla din, başlıca ayrım olmamalı.

Sorun belki, Batı Roma'da özerk bir soylular sınıfı olmasıdır. Her zaman politik olarak egemen olmasalar da, belirleyici oldular. Bizans'ta ise devletten özerk bir soylu sınıf yoktu —
sonraki

Osmanlılar gibi.

Benim öznel yorumum, bu değişimin 5. yüzyıl sonlarına kadar kendini belli ettiğidir. Tek dayanağım da, İustinianos'un 6. yüzyılda Roma'yı yeniden kurma girişiminde bulunması. "Yeniden kurma" girişimleri, hep, bir şeyin kaybedildiği bilincinin sonucudur.
İustinianos'un çabaları Yunan

Latin geleneğiyle Hıristiyanlığı parlak bir biçimde birleştirdi. Başta Ayasofya olmak üzere, Hıristiyanlığın en büyük anıtları İstanbul'da bir klasik dünya şehri dokusunun içinde yükseldi.

Ama sonraki yüzyıllarda Bizans sürekli yıprandı ve zayıfladı. 1204 Latin işgaliyle iyice çöktü. Türkler fethettiğinde şehir yarı yıkıktı, nü

fusu da elli bine kadar inmişti.
OSMANLILAR
Osmanlı döneminde şehir kısa zamanda değişti, başka bir karakter edindi. Türkler göçebelik geleneğinden geliyorlardı; kırsal alışkanlıkları ağır basıyordu. Bunun sonucunda doğa yeniden şehir içine girdi. Nüfusun en fazla yoğunlaştığı birkaç istisna semt dışında, bütün evler bahçeliydi. Modern şehirlerde parklarla giderilen yeşillik ihtiyacı, bu İstanbul'da bahçelerle karşılanmıştı. Bu yüzyılın ortalarına kadar şehre belirgin karakterini veren ahşap konut tipi de bu en erken dönemlerden başladı. Ahşabın tercihinin çeşitli nedenleri vardı: Deprem korkusu, kırsal alışkanlık ya da İslam'ın "fani dünya" ideolojisi gibi. Ama temel neden ekonomik
ti.
Ahşap ucuz, inşaat kolaydı. Ayrıca ahşap ev, şehrin iklimiyle uyumluydu. Buna karşılık, önemli sakıncası da, bilindiği gibi, yangına dayanıksızlığıydı. Gerçekten de yangın, yüzyıllar boyunca İstanbul'un başından eksik olmayan bir felâket olmuştur.
Osma
nlı yapılaşmasını başlıca iki kategoride ele alabiliriz: kamusal ve özel. Bu ikisi arasındaki ayrım, Osmanlı'da Roma

Bizans'ta olduğundan daha büyüktü. Osmanlılar ele geçirdikleri şehri yıkmadılar, yapısını da bilinçli veya amaçlı bir şekilde bozmadılar. K
iliseleri camiye
çevirdiler, Bizans'ın yükseltilere anıtsal yapı dikme politikasını sürdürüp tamamladılar.

"Kamusal" dediğim kategorinin belirgin örneği "külliye"dir. Bu tip binaları padişah, vezir ve aileleri, yani saray, vezirler ve başka varlıklılar inşa ettirir. Külliyenin amacı ve varlık nedeni kamu yararıdır. Bir hayır işidir. Yaptıranın servetine göre işlevleri çoğalır ve çeşitlenir.

Külliye, şehrin geri kalan kısmına açılmaktan çok kapanan bir yapı tipidir. Genellikle

merkezinde cami yer alır. Medreseler, hastaneler, külliyenin binaları her neyse, merkezdeki camiye göre vaziyet alır, yüzlerini ona dönerler (tabii bu, sırtlarını şehre dönmeleri demektir). Cami elbette dini, Allah'ı temsil eder. Ama aynı zamanda, dünyevi ve fiziksel düzeyde, onu yaptıranı da. Bu bakımdan külliye, sanki ortasında durup da ona bakacak bu "bani"nin teftişine kendine sunar gibi durur.

Külliyenin oluşturduğu bu görece simetrik ve geometrik bütünlüğün dışında şehrin kaosu vardır. Orada düz çizgiler bozulur; eğrilir ya da zikzak yapar. Evler birbirine yaslanır. Cumbalar birbirine uzanır, so

kaklar çıkmaz olur vb.

Aslında mahallenin temelinde de, külliyedeki ilkeler vardır; ama ilkenin gerçekleşme oranı mahallede iyice azalır. Bunu açıklamak için, fetihten itibaren şehirde nasıl

bir nüfus oluştuğu konusuna kısaca göz atmak gerekiyor.

II. Mehmet Roma'nın başkenti ele geçirip kendini Kayser ilan edince, tasarladığı büyük şehrin nüfusunu oluşturmaya girişti. İmparatorluğun çok

uluslu dokusunu şehirde yeniden üretti. Bunun için çeşitli bölgelerden Türk, Rum, Ermeni topluluklarını şehir içinde iskân etti. Onu izleyen padişahlar da politikayı sürdürdü: Bayezid'in Yahudiler'i davet etmesi, Süleyman'ın Sırbistan'dan hünerli ustalar getirmesi gibi.

Böylece yeni kurulan mahalleler, gelen to
plulukların köyleri gibi kuruldu. Bu, modern çağda öncelikle sınıf temeline göre mekânı paylaşarak kurulan Batı Avrupa şehirlerinden de, sınıfların önemli olduğu klasik (Greko

Romen) gelenekten de epey farklı bir modeldir. Her
mahallenin zengini ve yoksulu
ve çok sayıda orta hallisi vardı. Ortaklığın temeli etnik bağdı (ya da "Çarşamba" veya "Aksaray" gibi semtlerde, eski hemşerilik bağları). Dolayısıyla aslında mahalle de yüzünü bir merkeze, sırtını da şehrin geri kalan kısmına dönüyordu. Ama bunu külliye
gibi düzenli ve geometrik bir tarzda yapamıyordu, çünkü gücü yetmiyordu. Bu anlamda devlet hendeseyi, sivil toplum kargaşayı temsil eder.

Mahalle merkezi ufarak bir meydandır. Burada kural olarak, birimin maddi temelini oluşturan
bakkal ve manav (kasap da
olabilir) ve toplumsallık mekânı olan kahvehane bulunurdu.

Böylece Osmanlı İstanbul'u bir bakıma bir köyler topluluğu olarak gelişti. Bu "matlaşma" diyeceğim bir özellik getirdi. Klasik Roma şehri, caddeleri ve

meydanlarıyla, sanki şehrin bir
uçtan öbür uc
a "saydam" bir biçimde görünmesi idealine göre kurulmuştu. Akdenizli Yunan ve Roma medeniyetlerinde hayatın büyük kısmı açık havada geçiyordu. Bu Osmanlı zamanında da çok fazla değişmedi, ama açıklık daha çok çevresi kapalı avlulara vb taşındı. "Kadın mahr
emiyeti" kavramının da bunda payı olmalı. Klasik çağdaki düz çizgiler, külliyeler dışında, labirentleşti (aslında, sarayın "özel" ini temsil eden Harem'de de labirent niteliği vardır). İslâm

Osmanlı uygarlığının "uzlet" kavramı, "mahremiyet"i tamamlar. Devlet ve "özel" arasında, "kamusal'a pek fazla yer kalmamıştır. Birey, "dışarı" da işi bitince, evinin mahremiyetine sığınır ve orada "uzlet"i yaşar.

Osmanlı'nın parlak dönemlerinde İstanbul dünyanın bir numaralı şehir statüsünü korudu. O çağların teknolojik imkânları içinde sağla

nabilecek hizmetler sağlanmıştı. Süleymaniye Külliyesi'nde Sinan'ın yaptığı tuvaletleri düşünün; bir de, 16. yüzyılda, Paris veya Londra'da sokak ortasından akan lağımı.

TANZİMAT DÖNEMİ

19. yüzyılda Batı'da başlayan sanayi devriminin sonuçları dünyanın çehresini hızla değiştirdi. Gücünü büyük ölçüde kaybeden Osmanlı, bu gelişme karşısında büsbütün çaresiz kaldı. Sanayi devrimi şehircilik anlayışını ve pratiğini de değiştiriyordu. Bugün de, gezdiğimiz birçok şehrin
belirleyici kar
akterini 19. yüzyılda edindiğini gözlemleriz. Bu yüzyıl, modern dünyayı, bildiğimiz dünyayı başlatır. Ondan öncesini anlamak için fazladan bir zihni çabaya ihtiyacımız vardır. Ondan sonrası ise çok daha aşinadır. Batı'nın kapı komşusu olan Osmanlı'nın ve İstanbul'un dünyayı saran sanayi devrimi etkilerine kayıtsız kalması mümkün değildi. Nitekim, Osmanlı da zorunluğu kavramış ve önceki arayışlarından çok daha kapsamlı bir yenileşme programını başlamıştı..

Bu yeni anlayış, İstanbul'un yoğun yerleşim alanları
ndan önce o kadar fazla meskûn olmayan,
Halic'in kuzeyindeki bölgelerde kendini gösterdi. Beyoğlu'nun tarihi, bunun böyle olmasının koşullarını hazır

lamıştır. Galata semti, bir Cenova kolonisi olduktan sonra bu Doğu Akdeniz kentinde hep Batı dünyasını temsil etmişti. Osmanlılar da diplomatik ilişki kurdukları ülkelere, elçilikleri için o yakada yer vermiş, böylece bu bölge İstanbul'dan farklı ve Batı'ya yakın bir çizgide gelişmişti. Batı'dan gelen yeni şehircilik anlayışının, bu tür bir fiziğe

ve
nüfusa sa
hip olan bu bölgede yerleşmesi doğaldı.

Böylece şehir, bu yüzyılda, yeni bir medeniyet yörüngesine girdi ve o medeniyetin şehircilik ilkelerine göre biçimlenmeye başladı. Ne var ki, bu sıralarda Osmanlı ekonomisi ağır sıkıntıdaydı. Onun için değ

şim yavaş

ve kısmi oldu. 18. yüzyıldan bu yana, artık yoksul bir şehir olmuştu İstanbul. Sermaye yayılmadığı için, erken Avrupa kapitalizminin yarattığı görkemliliğe
erişememişti. Bugün de bu yoksulluğu açıkça görebiliyoruz.

Tanzimat'ın İstanbul'a biçim verme girişimini, daha önceki büyük değişmeler arasında en çok Constantinus'un çabasına benzetebiliriz. Yapılanla yapılmak istenen arasında uyum sağlanması bakımından ikisi de, yeni bir kent yaratmak üzere girişilmiş planlı çabalardır. İki

sinde de, şehrin bütününü gören bir gözün varlığı bellidir.

Daha önce de Osmanlılar şehri Batılılaştırmaya çalışmış, Moltke, Arnodin, Bouvard gibi şehircilere proje ısmarlamış, ama ayakları yere basmayan bu projelerden sonuç çıkmamıştı. İimdi daha gerçekçi ve pratik bir programla işe başlanacaktı.

Geleneksel Topkapı Sarayı'na son köşkü yaptıran Abdülmecit aynı zamanda Dolmabahçe Sarayı'nı inşa ettirerek oraya taşınma kararını veren padişahtır. Topkapı'dan Dolmabahçe'ye fiziksel mesafe birkaç kilometreyi geçmez, ama padişah bu yer değiştirmeyle birlikte, aslında bir medeniyetten öbürüne geçiyordu (tabii bütün bu süreci başlatanın babası II. Mahmut olduğunu unutmamalıyız). İstanbul'da "Batı", ku
zeydeydi. Saray kuzeye taşınınca, doğal olarak, ordu da onu izledi. Modernleştirilen ordu bu
yakada
yapılmış yeni kışlalara yerleştirildi. Teşvikiye'de yapılan cami ve karakol, adının da gösterdiği gibi, bu yakada yerleşimi teşvik ediyordu.

Ulaşım sorunları, modernleşmede itici güç oldu. Örneğin köprülerin yapılması belirleyici bir değişimdi. Çok

eskiden beri düşünülen köprüler gerçekleşti. Saray Batı'ya giderken eski şehri büsbütün gözden çıkarmamış, köprülerle yedeğine bağlamıştı. Demiryolu Sirkeci'ye geldi; buharlı vapurlar Anadolu yakasından ve Adalar'dan insanları köprüye taşımaya

başladı. Ön
ce
atlı, sonra elektrikli tramvay ulaşımı hızlandırdı, ayrı yaşamaya alışmış semtleri birbirine bağladı. Londra'dan sonra dünyada yapılmış ikinci "metro" olan Tünel, iş merkezi Galata ile konut alanı Beyoğlu arasında gidiş

gelişi kolay

laştırdı.
"Hasta ada
m" diye anılan Osmanlı devletinin gücü bu kadarına yetti gene de. Özellikle yangınlardan sonra, eski şehrin dar sokaklarını genişletmeye, düzenli hale getirmeye çalıştılar. Gece aydınlatması başladı. Kamusal eğlence kavramı doğdu. Bütün eksiklere rağmen, b
unlar
önemli değişikliklerdi.

CUMHURİYET

Türkiye Cumhuriyeti, bir bakıma, İstanbul'a karşı kuruldu. Bu da, doğal olarak, kentin yaklaşık otuz yılını derinden etkiledi.

Cumhuriyet'le İstanbul arasındaki çatışma, yalnızca padişahın ve son hükümetlerinin b
urada
bulunmalarından ileri gelmez. Buna ek olarak, bir kısım İstanbul aydınının belirli İstanbul gazetelerinde milli mücadeleye tavır almış olmaları da hikâyenin bütününü açıklamaya
yetmez. Temel sorun, Cumhuriyet'in bir milli devletin rejimi olarak ortay
a çıkması, İstanbul'un ise pek çok özelliğiyle kozmopolit impa

ratorluğun ürünü olmasıdır. Ankara, coğrafi konumunun kazandırdığı askeri avantajlarla (Balkan Harbi'nde ve Çanakkale sırasında İstanbul'un başkent olmasının tehlikeleri görülmüştü zaten) Kurtuluş Savaşı'nın yönlendirildiği merkez olmuştu, ama bu savaş kazanıldıktan sonra da, kozmopolit İstanbul'a karşı "Anadolu'nun kalbi" olma özelliğiyle başkent işlevini devam ettirdi.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra İstanbul uzun süre tamamlanamayan
bir nüfus
değişimi sürecine girdi; nüfusla birlikte, doğal olarak başka şeyler de değişti. Kurulan milli devlette çok fazla istenmediklerini hisseden gayrimüslim kesimler şehri dalga dalga terk etti. Varlık Vergisi, 6

7 Eylül, Kıbrıs gerginliği gibi olaylar da süreci hızlandırdı. Bu arada mülkiyette geniş

çaplı bir el değiştirme de oldu.

Yeni merkeziyetçi devlette her alanda olduğu gibi İstanbul'la ilgili kararlar da Ankara'da verilmeye başlamıştı. Hatta bir aralık İstanbul Belediye Başkanlığı İstanbul Val
isi'nin ikinci
işlevi haline getirildi. Tahmin edileceği gibi, İstanbul'a ayrılan kaynaklar, İstanbul'dan elde edilen kaynaklara göre hatırı, sayılır derecede azaldı. Bunların uzun vadeli ve önemli sonucu, İstanbul halicinin şehir sorunlarıyla ilgilenmez hale gelmeleri oldu. Yeni bir şehir planlama ve
kurma ener
jisi Ankara'da yoğunlaşırken İstanbul ihmal edildi. İüphesiz ki İstanbul imparatorluk başkenti olarak çok uzun bir süre olağanüstü ayrıcalıkların tadını çıkarmıştı ve şimdi büyük ölçüde harap bir toplumun canlandırılması sürecinde önün biraz unutulması ya

dırganmamalıydı.

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1940'lara kadar İstanbul'da imar ve şehircilik adına ciddi bir işe girişilmedi. Askerin kullandığı bazı binaların, kışlaların üniversiteye verilmesi, hane
dana ait
saray ve köşklerin kamu yararına çalışan kurumlara verilmesi gibi simgesel anlamı olan bazı şeyler yapıldı. Milli devlet hem Batılılaşmaya, hem Türkleşmeye çalışıyordu. Bunun için yığınla sokak adı değiştirildi, Rumlar'ın yoğun oturduğu Tatavla'nın Kurtuluş'a çevrilmesi gibi anlamlı değişiklikler yapıldı.

İstanbul ve Türkiye 1930'lar boyunca yeniliğin ve sürekli yenileşmenin çocuksu coşkusunu yaşadı. Bu aynı zamanda tarihle bağların kopması anlamına geliyordu. Tarihe, bir an önce kurtulması ve uzaklaşılması gereken karanlık bir mağara gibi bakma tavrı yaygınlaştı. Geriye dönüp bakarsak, Lut Peygamber'in karısı gibi bir tuz direği olacaktı. Bu tavır, bu tarz bir "modernizm", daha sonraki yıllarda da, her şeyden önce bir tarih şehri olan İstanbul'da geniş çaplı tahribata yol açtı, çünkü kaçınılmazlaşan imar gereği gündeme gelince, ilk kazma tarihe
vuruldu.
1940'larda, Vali Lütfı Kırdar zamanında bazı imar faaliyetleri başladı, ama büyük çaplı değişim 1950'de iktidarın seçimle değişmesinden sonra geldi.

Adnan Menderes İstanbul'u ele almaya karar vermişti.

Yukarıda değindiğim, hemşerilik bilincinin yetersizliği, bu gibi durumlarda ciddi bir tehlike niteliği kazanır. Çünkü şehrin bütününe ilgi azalınca, bilgi de kalmaz, şehir üstüne düşünce
üretimi de olam

az. Bilgi az sayıda yetkilinin elinde toplanır, onların çevresinde de, şehre ve yapılacak faaliyetlere yalnız kendi çıkarları açısından bakan gruplar toplanır. Bu yalnız Menderes zamanına özgü bir şey değil, Türkiye tarihinin en genel ve kalıcı özelliğidir
.
Merkeziyetçi anlayış kitleleri sorunların ve kararların uzağında tutar. Sonuçta, merkezdeki o yetkili, kafasındaki projeleri kimseye danışmadan yürürlüğe koyan "işbitirici" tip olarak bildiğini okur. Menderes bir başbakan olarak, daha sonra göreceğimiz b
irçok belediye
başkanının prototipiydi.

En büyük sorunlardan biri ulaşımdı o yıllarda. İnsanların yüzlerce yıl yaya dolaştığı İstanbul, Menderes hükümetlerinin Türkiye çapında uygulamaya koyduğu ve öncelik verdiği, dolayısıyla hızla gelişen motorlu trafiğe

uygun bir altyapıya sahip değildi. Menderes tarihi yarımadada Vatan ve Millet Caddeleri ile Sahil Yolu'nu açtı. Dolmabahçe

Karaköy arasını, Bağdat Caddesi'ni genişletti.

Bu uygulamalar şehre gerçekten ferahlama getirdi. Nitekim bugün hala, o zamanlan yaşamamış olanlar bile Menderes'i rahmetle anar. Ancak, bir de madalyonun öbür yüzüne
bakmakta yarar var.
Bir kere, bu caddeler yapılırken birçok tarihi yapı cömertçe feda edildi ve modernleşme uğruna tarihten vazgeçmenin zorunlu olduğu düşüncesi meşrulaştı.

İkinci önemli nokta, bu gibi geniş caddelerin açılmasının yanı sıra, ulaşım için daha köklü ve büyük çapta tedbirler düşünme gereğiydi. Bu daha koklu tedbir şüphesiz metroydu. Metro yapımına o yıllarda başlanmış olsa bu iş şimdiye kadar biter ve bugün yaşanan trafik faciası önlenirdi. Ama bu tür toplu taşıma yöntemleri o iktidarın genel yaklaşımına aykırıydı. Onun için de hiç düşünülmedi (Boğaz Köprüsü düşünüldüğü halde).

İstanbul nüfusu ve buna bağlı olarak konutlaşma da hesapsız bir bi
çimde büyüyerek yürüdü.
Tarihi yarımadada bir kısmı eski yangın yerleri olan geniş alanlar çirkin bir apartmanlaşmaya terkedildi. Ayrıca pek çok eski ve değerli bina da yerini zevksiz apartmanlara bıraktı. Bu eğilimler, doğal olarak, yalnızca tarihi yarımadayla sınırlı kalmadı. Tarihe karşı takınılmış küçümseyici, değer bilmez tavır bu dönemde geniş bir tahribata dönüştü.

Öte yandan şehir içi olmayan alanlarda da gecekondulaşma başladı ve bu yeni eğilim 1960'larda büsbütün hızlanarak yakın zamana kadar devam etti (şimdi ise es

ki gecekondu
alanlarının betonarme bloklarla kaplanması sürecindeyiz). Daha önce, İstanbul'da üç tip şehirleşmeden söz etmiştim. Dördüncü tip olarak da 20. yüzyılın gecekondulaşmasını
sayabiliriz.
Menderes döneminde ve onu izleyen yıllarda İstanbul'da olanlar, daha öncekiler arasında en fazla Osmanlı döneminin başlangıcına ben

zetilebilir: Göçle gelen yeni bir nüfus olması ve bu nüfusun fazla plan program gözetmeden şehre yerleşmesi bakımından. Gerçekten, şehrin ikinci kere fethedilmesi gibi bir şeydir bu. Gelgelelim, bu seferki nüfus akışı öncekilerle kıyaslanmayacak kadar fazlaydı ve ister iste

mez önemli sonuçları olacaktı. Bugün on milyon kadar bir nüfustan söz ediyoruz. Bu Norveç'in, Danimarka'nın nüfusunun iki katından fazla. İstanbul'da yaşayan on milyona yeterli su sağlamak demek, bütün Yunanistan'a su sağlamakla eş anlamlı. Bu koşullarda, kırdan kente gelen bunca insanın kentli olarak özümsenmesi çok zorlaşır ve upuzun bir süreye yayılır. Kentli ile köylü arası bir hayat tarzının var

lığını hepimiz
h
issediyoruz. Bu sayıda insana göre oluşmamış kentin elbette ciddi altyapı sorunları çıkacak ve bu da hayat niteliğini zede

leyecektir. Susuzluk, kanalizasyon yetersizliği, çöp sorunu, trafik keşmekeşi, betonlaşma, hava, su ve toprağın yoğun bir biçimde kir
lenmesi vb. Çağımızda teknoloji, sanayi devriminden önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar güçlü. İüphesiz, insana daha önce hayal edemeyeceği imkânlar verdiği için olumlu bir gelişme bu. Ama büyük güç, aynı ölçüde yıkıcı ve yok edici olabiliyor ve son yüz elli yılda iyimserce uyguladığımız teknolojinin hem genel olarak dünyada, hem de dünyanın belirli alanlarında yarattığı tahribatın çoğunu yeni yeni kavramaya başlıyoruz. İstanbul da bu çeşit tahribattan nasibini yeterince aldı
ve henüz bunu giderebilmiş

değil.

Bu çerçevede, 20. yüzyılın "yemliği" ile Tanzimat'ın İstanbul'a getirdiklerini kısaca karşılaştırabiliriz. Elbette, insanlar her şeyi önceden bilemezler ve iyi niyetle girişikleri uygulamalardan bazılarının çok zararlı sonuçları sonradan anlaşılır. Örneğin, Tanzimat döneminde Haliç kıyılarının sanayileşmeye terk edilmesi kötü bir seçimdi ve bunun sonucunda İstanbul Halic'ini kaybetti. Ancak, o sıralarda dünyanın başka yerlerinde de benzer tercihler yapılmıştı. Avrupa'nın belli başlı nehirlerinin yoğun kirlenmesi de benzer bir durumdur. Yani, Tanzimatçılar'ın yanılgıları, çağdaşlarının da

paylaş

tığı yanılgılardı.

Aynı yargıyı Cumhuriyet dönemi için tekrarlamak o kadar kolay değildir. Ortada, öncelikle İstanbul'la ilgili iki önemli yanlış olduğu görülüyor. Bunlardan birincisi, yapılan işlerin yol açacağı sonuçların önceden hesaplanamamasıdır. İkincisi de, taklit edilen modelin gerçekte ne olduğunun yeterince anlaşılmamasıdır.

Bir şehrin gelişmesinin özgün dinamikleri elbette vardır; ama ülke koşulları

da o gelişmeye müdahale eder. Azgelişmişliğin birçok sıkıntısını yaşayan Türkiye'de İstanbul'un vaad ettikleri çok kişiye çekici

geldi ve hesapsız bir göç başladı. Çevrede, şimdi Gebze ya da Çerkezköy gibi yerlerde yapılmaya çalışılan şehri koruyacak istihdam alanları açma çabası ancak iş işten geçtikten sonra düşünülebildi.

Bu hızlı nüfus yoğunlaşması karşısında, kaynaklar da artmayınca, yerel yetkililer çaresizliğe düştüler. Gelişmenin ardından sürüklenir olduk. Örneğin otomobil sayısı durmadan artarken otopark sorunu çözülemedi. İstanbul'un tertemiz denizi on yıllık bir süre içinde berbat oldu. Patlayan çöp dağları, her an yayılma ihtimali olan salgın hastalık ve daha nice fiili ya da potansiyel tehlike bu hesapsız gidişin sonuçla

rından sadece birkaçı.

Böyle olumsuzluklar, izlenen modeli anlamama veya anlamak istememenin bizi mahkûm ettiği sonuçlardır. Belirtmeye çalıştığımız Batı şehirlerinde bizdekinden çok otomobil var, ama toplu taşımanın bütün gerekleri yerine getirilmiş. Modern teknoloji ve inşaat var ve çok daha zevkli
ama tarihi dokunun korunması için her türlü tedbir alınmış. Sermayenin hesapsız dalgalanmalarının insana ve kültüre zarar vermemesi için birçok çare düşünülmüş. Zamanla yarışma çabası bu kadar ciddi bir ölüm

kalım sorununa dönüşmediği için, niteliksiz üretim büyük ölçüde engellenmiş. Bunlara rağmen, o Batı kentlerinin de pek çok sorunu var. Çünkü çağdaş toplumların imkânlarının büyüklüğü dolaylı olarak sorunları da büyütüyor.

GELECEK PERSPEKTİFİ

Bu koşullarda İstanbul'un geleceğini nasıl düşünebiliriz?

İehir bir katastrofa doğru mu gidiyor?

Yapılacak ilk iş, herhalde, İstanbul için bir tasarım oluşturmaktır (tabii, birden fazla). Böyle bir tasarımın temel öğelerinin ne olabileceği üstüne biraz fikir egzersizi yapabiliriz.

Çağımızda büyük bir kentin bir metropol oıarak sağlıklı gelişmesinin yolu uluslararası olmaktan geçiyor. Bu süre hem maddi bakımdan, hem de kültürel bakımdan, büyük kentlerin temel ihtiyaçlarına karşılık veriyor. Onun için İstanbul'un geleceğini yalnız Türkiye değ
il,
bulunduğu bölgenin sınırları içinde düşünmek gerekir. Türkiye ve İstanbul bugün kapıları Ortadoğu'ya, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerine, Balkanlar ve Orta Asya'ya açılan bir konumda. Bu hinterland, tarihinin başlangıcında, İstanbul'u önemli bir merkez haline getirmişti, Akdeniz hâlâ dünyanın ortasında gibi göründüğü sürece, İspanya ve Osmanlı devleti, geleceği belirleyecek iki ülke görünümündeydi. Ama yeni kıtaların keşfi Atlas Okyanusu kıyısında kurulu ülkelere büyük bir gelişme hızı verdi ve Osmanlı devleti tarihin kıyısında kaldı.
Bugünün dünyasında böyle koşullar artık aşıldı. İstanbul'un yeri gene önemli ve elverişli.
Ancak, daha önceki çift kutuplu dünyada "NATO'nun ileri karakolu Türkiye" gibi bir role
yeniden girmekten kaçınmamız gerekiyor. Türkiye ve İstanbul barışın yapıcı bir öğesi olduğu ölçüde bölgenin önemli metropolü haline gelebilir. Bunun için de Türkiye'nin çatışan bir ülke, İstanbul'un çatışan bir kent olmaması zorunlu.

Uluslararası bir kent olmanın onsuz edilmez koşulları var. Bunları
saymak bile gereksiz. Zaten
yeterince gecikmiş olan bu işlerin hızla tamamlanması gerekiyor. Dolayısıyla, arıtma tesisleri kurulması, çöpün akılcı bir biçimde yok edilmesi, metronun çalışmaya başlaması gibi işleri, İstanbul'un gelecek projeksiyonunun asli öğeleri gibi görme mek gerekir. Bunlar, çoktan olup bitmeliydi.
Uluslararası kent kavramı ile bugünkü yapısıyla İstanbul arasındaki en büyük mesafe kültür alanında. Nüfusu çok daha az olan çeşitli Avrupa şehirlerinde, örneğin bir haftanın kültür
etkinlikle
rini izlemek isteyen yerli ve yabancılar, bu bilgiyi vermek üzere özel olarak yayımlanan dergiler alırlar. Bu dergilerde, sözgelişi yalnız sinema haberleri, sayfalarca sürer. İstanbul'da durum hiç böyle değil. Bakırköy gibi bir yeri alalım. Bakırköy İstanb
ul'un bir
ilçesidir. Ama bağımsız bir şehir gibi baktığımızda, Türkiye'nin en büyük beş altı şehri kadar nüfusu olduğunu görüyoruz. Bu kadar kalabalık bir yerde kaç sinema, kaç tiyatro, kaç kültür kuruluşu var?

Bu eksiklik, İstanbul halkının böyle şeylere ihtiyacı olmamasından çok, genel büyüme hızının getirdiği sağlıksızlıktan kaynaklanıyor. Son yirmi, otuz yıllık İstanbul tarihi, milyonlarca insanı bu şehre yerleştirirken yalnızca en temel ihtiyaçların karşılanmasıyla yetinmek zorunda bıraktı. "Başını sokacak bir çatı" kadar basit bir şeydi bu, sonuçta. Dolayısıyla, kısa sürede orada burada bitiveren pek çok yeni yerleşim bölgesinde sosyal ve kültürel hayatla ilgili hiçbir şey dü

şünülmedi.

Bu kenar semtler bir yana, emektar İan Sineması yandıktan sonra, İstanbul'un tamamında teknik donanımı yeterli sadece iki konser salonu var. Uluslararası konferans mekânı olarak Spor ve Sergi Sarayı düzenleniyor ve türünün herhalde uzun süre tek örneği olacak. Bu da kaliteli basketbolün nerede oynanacağı ve seyredileceği

sorununu çıkarıyor. Bunlar gerçekten
çok ciddi yetersizlikler.
İimdiye kadar yürürlükte olan mantığın değişmesi ve yatırımın kültür alanına yönelmesi gerekiyor. Yalnız bildik alanlarda, sinema ve tiyatro, sergi ve konser mekânlarının, kitaplıkların yaygınlaşması gibi yatırımlar değil, hemşerilik, sorumlu ve katılımcı yurttaşlık bilincini yaygınlaştıracak yapılar da oluşması gerekiyor. Yurttaşların semt düzeyinde ve şehir düzeyinde tartışmaya katılarak bilgilenmesi, kararlarda söz sahibi olması gerekiyor.
A
ynı zamanda, şehrin tarih zenginliğinin ortaya çıkarılması ve korunması için ciddi yatırım gerekiyor. Bunun yapılması her şeyden önce bir "insanlık borcu", çünkü İstanbul'un insanlık
kültür tarihi için
de önemli bir yeri var. Ama bu ihtiyaç İstanbullular i
çin de son derece
geçerli. Son yıllarda başlayan restorasyon girişimleri genişletilmeli, yaygınlaştırılmalı, aynı zamanda bu işleri yapacak yeterli kadroların yetiştirilmesi için çalışmalıdır. Tarihi yarımadada neredeyse bütün şehri bir açık hava müzesi ha
line getirecek kadar çok tarihi zenginlik var ve
bunların büyük kısmı göz göre göre yok olup gidiyor.

Kentin uluslararasılaşması vazgeçilemeyecek bir hedeftir. Ama "uluslararası" olmanın, bugünün dünyasında, bazı ciddi sakıncaları da vardır. Çünkü bu bir standartlaşma, anonimleşme ve kişiliksizleşme anlamına da geliyor. Hem şehrin yapısı, hem de olayın mantığı bu iki sürecin farklı mekânlarda gelişmesini gerekli kılıyor. Gökdelen otelle

rin, işyerlerinin, onların destek ve yapı hizmetlerinin yer alabileceği

pek çok mekân hâlâ var İstanbul'da. Ama, Alman Konsolosluğu'nun yanında devasa Park

Otel gökdeleni yapmak gibi yanılgılara artık düşülmemesi gerekiyor. Aynı zamanda tarihi bölgelerin gereksiz pej
mürdelik ve sefaletine de
artık göz yummamalıyız. Bu pejmürdelik bir "kültürel farklılık" öğesi değil, somut koşulların yarattığı arızi bir du
rumdur ve giderilmelidir.
Sonuç olarak, İstanbul'un hâlâ çok hızlı olan organik büyümesinin gerisinde kalmaktan, plansız bir debelenme halinde bir oraya, bir bu
raya hamle
edip bir şeyleri düzeltmeye çalışma
durumunda kalmaktan kurtulmak gerekiyor. Önce, zihinde geçerli bir gelecek projeksiyonu kurmalı, ne istediğimizi netleştirmeliyiz. Sonra, bu uzun vadeli tasarımın gerçekleşmesi için öncelikleri saptamalı ve bunlarla elde

bulunan ve yaratılması gereken kaynakların dengesini kurmalıyız.

Temiz, etkili, ilginç ve özgün bir İstanbul, hâlâ mümkün.

SULTANAHMET VE ÇEVRESİ

Bugün Sultanahmet Meydanı adıyla bildiğimiz çevre, yani tarihi yarımadanın batı ucu, İstanbul'un en eski bölgesidir. Efsanevi Byzas'ın ya da ilk kurucu kimse onun şehrini burada kurduğu anlaşılıyor. Pagan İstanbul'un Akropolis'i bugün Topkapı Sarayı'nın kapladığı yumuşak yükselti üstüne yapılmıştı. O Akropolis'ten bugüne hiçbir iz kalmadı.
İstanbul
oldukç
a eski zamanlardan beri geniş bir imparatorluğun baş

kenti olduğu için, şehrin bu bölgesi de yalnız onun değil, aynı zamanda bütün imparatorluğun merkezi olarak tasarlanmıştı. Bunu en iyi anlatan anıt, şimdi Ayasofya'nın karşısındaki köşede, su terazisinin

yanında, mütevazı bir şekilde duran Milion taşıdır. Burası Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentinde, dünyanın başladığı yer, dünyanın "sıfır noktası" olarak kabul —

edilmişti. İehrin ana caddesi, Mesa, buradan başlar, belirli meydanlarda çatallarla ayrılarak sur kapılarına varır, oradan da dünyanın dört bucağına yayılırdı. Bu çatallar "Y" harfine benzer. Ana yolun "Y"sinin tabanı Sultanahmet'ten başlar, iki çatal uç da Yedikule ve Edirnekapı kapılarına uzanır. Arada daha kü

çük "Y"ler oluşur.

İmparatorluk merkezinin en önemli binaları da bu bölgede toplanmıştı: İmparatorluğun somut temsilcisi tabii imparatordu. Onun oturduğu ve bütün devlet işlevlerini yerine getirdiği saray buradaydı; saray, şehrin ve imparatorluğun siyasi merkeziydi. İmparatorluğun en büyü
k
kilisesi, dolayısıyla dini merkezi (yani Ayasofya)
buradaydı; kutsalın yanında, dünyevi eylemin merkezi olarak, en belirleyici toplumsal eğlencenin yapıldığı Hipodrom da gene buradaydı. Öyle ki, hazırlanan özel yollardan imparator kiliseye de, Hipodrom'a

da, "sokağa" çıkmadan geçebiliyordu. Ayrıca, Bazilika sarnıcı gibi, merkezin ihtiyaçlarını karşılayacak büyük destek yapıları da kurulmuştu.

İehrin bu bölgesinin manevi karakterini Osmanlılar pek fazla değiştirmediler. Onlar da saraylarını burada inşa ettiler; Ayasofya'nın yanı sıra en görkemli camilerden biri (Sultanahmet), en büyük hamamlardan biri (Hürrem Sultan) burada kuruldu. Hipodrom,

Türk sporu ciridin oynandığı At Meydanı'na dönüştü.

SULTANAHMET VE ÇEVRESİ

Sonuç olarak bölge, bugün de turist
lerin ilk ağızda gezme ihtiyacını duyduğu, en anıtsal yapıların toplandığı bölge olarak kaldı.

AYASOFYA

Bu büyük anıtın bulunduğu yerde daha önce aynı adı taşıyan iki kilise yapılmış, ama bunlar çeşitli nedenlerle yok olmuştu. Onların bazı kalıntıları bahçede duruyor. İmparator İustinianos siyasi düzeyde eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden bir araya getirme amacıyla generali Belisarius'u İtalya'ya ve Kuzey Afrika'ya yollarken, bu iddialı planlarına uygun bir biçimde, başkentinde o zamana kadar görülmemiş büyüklükte bir kilise yaptırmaya girişti. Matematikçi Tralles'li Anthemius ve Miletus'lu geometri bilgini İsidorus kilisenin mimarı olarak görevlendirildi. Kısa süre sonra Anthemius öldü; Kilise tamamlandıktan az sonra bir kısmı depremde çöktü. O zaman işe

katılan, Miletus'lu mimarın yeğeni genç İsidorus'un katkısıyla kubbe kasnağı yükseltilerek ağırlık azaltıldı ve bu biçimiyle kubbe ve kilise, zaman zaman bazı onarımlardan geçerek, günümüze kadar geldi (dışarıdan duvarı destekleyen büyük ve biraz
"estetik
siz" destek duvarları bu sonraki onarım ve tedbirlerdendir. Doğu

batı akşındaki yarım kubbeli duvarlar yeterince sağlam olduğu halde, kuzey

güney duvarlarındaki kemerler görece zayıf kalmış ve bunların ek desteklerle sağlama alınması gerekmişti).

Ayasofya'
nın görünümü, boyutları, bugün de ona bakan insanda hayret ve huşu duygulan uyandırır. Ama çağdaş insanın gözü ve belleği, ne olsa çok sayıda anıtsal binaya göre koşullanmıştır. 6. yüzyılda

ve çok daha sonraları

bu binayı görmek benzersiz bir yaşantı
olm
alıydı. Nitekim İustinianos kendisi de kilisenin resmi açılışında heyecana kapılmış ve "Seni geçtim, Süleyman!" diye haykırmıştı. Daha sonra yapılan yalnız üç kilise, sırayla Londra'da St. Paul, Roma'da St. Peter ve Milano'da Duomo, Ayasofya'yı büyüklükte geride bırakmışlardır. Bu bağlamda birkaç rakam verelim: Kilisenin yüzölçümü 7570 metrekaredir. Uzunluğu 100 metreyi geçer. Orta nefin boyutları 75x70 metredir. Kubbenin yerden yüksekliği 55.60, çapı ise
31
32 metredir (onarımdan ötürü tam bir daire değildir). Bir zaman kubbeden sarkıtılan iskandillerin yere değdiği noktalara işaret konmuştur. Bunları birbirine bağlayarak yuvarlağı dönünce, kubbenin büyüklüğü, gördüğümüz ve bildiğimiz halde, bizi bir kere daha şaşırtır. Bina¬nın dış görünüşünden çok, öncelikle içinin etkileyiciliğine önem verildiği, çok dikkatli olmayan bir bakışla da anlaşılıyor (bu çapta bir binanın dış görünüşünün nasıl olsa yeterince etkileyici olacağı düşünülmüştü herhalde).

Mimari plan oldukça ilginçtir. O zamana kadar genellikle yuvar
lak planlı binalarda başarıyla (Roma'daki Pantheon gibi) kullanılan kubbe, dört köşe bir bazilikal binanın üzerine oturtulmuş. Dolayısıyla yuvarlak kubbe aşağıdaki dikdörtgene pandantiflerle bağlanıyor. Ama asıl dahiyane yenilik, kubbenin iki yanına yapılan iki yarım kubbeyle merkezi mekânın genişletilmesidir. Bu, binanın içinde durup bakan insana muazzam bir genişlik duygusu veriyor (hatta belki de "ezici" bir etkisi var). Kasnakla yarım kubbeler ve onları destekleyen altı daha küçük kubbeye rağmen, merkezde büyük bir ağırlık vardır ve bu ağırlık kilise içinde, zeminde ve üst galerilerde sıralanan 107 sütuna bindirilmiştir.

Plan 1. Ayasofya.

Ayasofya'dan sonra, Bizans mimarisinde, bu çapta yeni bir bina inşaatına girişilmedi. Bu bakımdan Ayasofya kendinden sonraki Bizans mimarisinden çok, Osmanlı mimarisini etkilemiştir. Özellikle yarım kubbelerin düzenlenişi Osmanlı mimarlarına esin kaynağı olmuştur. Ancak iç düzenlemelerde Osmanlı mimarları merkezi ağırlığı çok sayıda sütundan az sayıda ama daha güçlü dayanaklara aktarma ve böylece iç mekânı genişletme, daha doğrusu, görüşü engelleyen öğeleri azaltma yolunu tutmuşlardır.

Konstantinopolis'in Patriklik kilisesi olarak 916 yıl kullanılan Ayasofya, 1453'te, fetihten kısa

bir süre sonra camiye çevrildi. O
çağın ideolojik koşullarında bu değişim bir saygı jesti olarak anlaşılmalıdır. Kitaba ve tek Tanrı'ya inanan insanların yaptığı bu büyük ve güzel binayı, aynı Tanrı'ya biraz farklı biçimde inanan Müslüman Türkler de en görkemli ibadethaneleri olarak benims
ediler. İmparatorluğun son yıllarına kadar özel günlerde en sık kullanılan cami Ayasofya oldu. Bu âdet, yakıp yıkmanın yanında, uygar bir davranıştı. Pratikte de, birçok değerli tarihi binanın korunmasını sağlıyordu. Müslümanlar kendi inançları gereği tasv
irleri
kaldırdılar, resimlerin, mozaiklerin üstüne badana çektiler (bu da aslında çok sonraları yapıldı ve koruyucu işlev gördü), ama örneğin İkonoklastlar gibi resimleri tahrip etmediler. Zamanla
bu yeni camiye dört minare eklendi; içine mihrap, minber gi
bi Müslüman ibadetinin öğeleri kondu. Bütün camilerde yer alan "Allah", "Muhammed", "Ebubekir", "Ömer", "Osman", "Ali",
"Hasan" ve "Hüseyin" levhaları asıldı. 477 yıl boyunca da Ayasofya Müslümanların bir numaralı ibadethanesi olarak kullanıldı. Osmanlı dö
nemi boyunca birçok büyük ve görkemli
cami yapıldığı halde, Ayasofya bu özelliğini korudu. 1935'te, çok yerinde bir kararla, müze haline getirildi (bu zaman zaman siyasi bir tartışma konusu oluyor, çünkü bazı katı Müslümanlar tepkici bir tavırla Ayasofya'nın yeniden cami yapılmasını istiyorlar, ama kilise olmasını isteyen Ortodoksların da varlığını işitiyoruz).

Ayasofya'nın eski girişi batı kanadındaydı ve buraya, şimdi izi kalmayan bir avludan (atrium) geliniyordu. Dış nartekse beş kapıdan girilirdi; yandaki en büyük ve güzel kapı imparator ve ailesi içindi. Muhafızların imparatoru beklediği bu girişte, ancak 1933'te badana altında bulunmuş bir mozaik var: İki imparator, Konstantinos ve İustinianos, kucağında İsa'yı tutan Meryem'e İstanbul surlarını ve Ayasofya'yı armağan ediyorlar. Bunun 10. yüzyıldan kalma olduğu sanılıyor (İkonoklast tahribatından ötürü kilisenin orijinal mozaiklerinden hiçbiri kalmamıştır). Ancak, Freely'nin Strolling Through İstanbul'da dikkati çektiği gibi, ne surlar
surlara, ne de Ayasofya Ayasofya'ya benziyor!
Buradan dokuz kapılı ve tonozlu iç nartekse geçebiliyoruz. Ortadaki kapı özellikle görkemli. İimdi tepeleri pirinç kaplı olan kapıların İustinianos zamanında gümüş kaplı olduğu biliniyor (bu gibi değerli madenlerin çoğu da 1204 sonrasında, Latin işgali sırasında yağma edilmiş). Orta kapının üzerinde sağ eliyle
herhalde bizi
kutsayan İsa mozaiğini görüyoruz. İsa'nın önünde secdeye varan imparator figürünün VI. Leon'u temsil ettiği kabul ediliyor. Böyleyse,
Leon çok fazla evlendi
ği için özür diliyor olmalı!

Narteksten nefe girdiğimizde, sanırım loşluk ve pek çok pencereden süzülen ışık hepimizin ilk ve sarsıcı izlenimini oluşturur. Ayrıntılar yavaş yavaş seçilir hale gelir. Kubbe ve yarım kubbeler, kasnaktaki kırk pencere, yarım kıibbelerdeki, duvarlardaki pencereler. Arka planları daha da mistik bir loşluğa bürünen kolonadlar. Yukarıdan sarkıtılmış muazzam kandiller, kenarlardaki küpler, vb. sırayla görüş alanına girer.

Sütunlar dünyanın dört tarafından toplanıp buraya getirilmişti. Bazıları, Efes'teki Artemis tapınağı gibi, antik dünyanın belli başlı anıtlarından; Heliopolis'teki Güneş Tapınağından, Baalbek'ten... Uzaklardan taşınmış somaki sütunlar, Marmara Adası'ndan getirilen siyah beyaz mermer sütunlar ya da duvarları kaplayan

kesme mermerler, bunlardan bazılarının neredeyse figüratif resim izlenimi veren şaşırtıcı dizaynları. Sütun başlıkları bütün Bizans sanatında benzeri bulunması güç bir sabır ve ustalıkla övülmüştür.

Net kısmında, kubbenin altında bulunan mozaiklerden bir kısmının Osmanlı döneminde uzun zaman örtülmediği anlaşılıyor (örneğin 17. yüzyılın ünlü seyyah ve yazarı Evliya Çelebi bunları anlatır, demek ki o sırada üstleri örtülmemiştir.) Apsiste, kucağında çocuk

İsa ile Meryem'i
görürüz. Gene apsiste ünlü Cebrail
mozaiği vardır. Kemerin kuzeyinde ise Mikail'in kanatlarından sadece birkaç ayrıntı seçilebiliyor Kuzey duvarındaki nişlerde üç Hıristiyan aziz, İgnatios, Hrisostomos ve İgnatios Teoforos resmedilmiş. Kubbenin pandantiflerinde (doğudakiler) resmedilmiş fig
ürler ise melekler.
Ayasofya'nın çekici bölümlerinden biri de her zaman açık olmayan üst galerilerdir. Ortodoks kiliselerinde gynaeceum (yineka) denilen kadınlar kısmı yukarıda yapılır. Ayasofya'daki "yukarı", doğal olarak hayli yukarıdadır. İmparatoriçenin, imparator ailesinden kadınların, sıradan kadınların, ayrıca da sinodların vb. bölmeleri bulunan bu gale
rilerden, kilisenin içine
kuşbakışı bakmanın güzelliği de bambaşkadır. Bu galerilerde İmparator Aleksandros'un, İmparatoriçe Zoe ile kocası Konstantinos'un (kocaları değiştikçe mozaikteki yüzün de değiştiği söylenir), Ioannis Komnenos ile karısı Eirene'nin, son olarak da, İsa ile, insanlığı kurtarması için ona yalvardıkları sanılan Meryem ve Vaftizci Yahya'nın resmedildiği Deesis sahnesinin
mozaikleri
vardır. Latin işgalinin başkomutanı Venedik dukası Dandolo'nun mezarı bile buradadır!

Ama bu galeride İstanbul'a Dandolo'dan da uzak birinin kazıdığı bir yazı var. Runik alfabeyle kazılmış bu yazının tamamı okunamıyor, yalnız "Halfdan" diye bir Viking adı

seçilebiliyor.
Macarlar, Lombardlar gibi Vikingler de Bizans hassa alayında çalışmaya ve para kazanmaya gelirlerdi. Belki de bunlardan biri ayin sırasında
sıkıntıdan adını taşa kazıdı.
Türkler Ayasofya'ya gerçekten çok değer verdikleri için, pek çok padişah, şehzade ve hanım sultan türbesi caminin bahçesinde yer alır. Örneğin, I. Mustafa'nın gömülmesi için eski vaftizhane türbeye çevrilmiştir (onun yanına ünlü Deli İbrahim'i de gömdüler ve böylece burası "aklından zoru olan padişahlar türbesi" haline geldi). Ayrıca saltanat yılları birbirini izleyen II. Selim'in, III. Murat'la III. Mehmet'in görülmeye değer türbeleri de burada yapılmıştır.

Bahçede, 19. yüzyıl ortasında Ayasofya'yı restore eden İsviçreli

İtalyan Fossati kardeşlerin yaptığı muvakkithane, I. Mahmut zamanından şadırvan, sayısız sütunlar, daha önceki (Teodosios zamanındaki) Ayasofya girişinin kalıntıları, kuzey duvarına bitişik imaret, bir de sevimli kahve vardır. Yeni bir yöne doğru atılmadan önce bu kahvede oturup az önce gördüğünüz pek çok şeyi

zihninizde sıraya sokabilirsiniz.

Ayasofya hakkında, bu yakınlarda ilginç bir araştırma yayımlandı: Stefanos Yerasimos, La
Fondation de Constantinople et de SainteSophie (Institut Français d'Etudes Anatoliennes
d'İstanbul, Librarie d'Amerique et d'Orient, Paris 1990). Yazar eskiden beri bilinen çok sayıda efsaneyi yeni bir anlayışla değerlendirerek efsanede yer alan ideolojik tarihi deşifre ediyor. Bunun için Türk efsanesine kaynaklık eden Hıristiyan ve Arap metinlerini de tarıyor. İmparatoru, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesinden çok, onunla rekabete kalkışan bir gâsıp olarak gören (demokratik eğilimli) yazarlar, öteden beri, azametli ibadethaneleri veya dünyevi azamet sergileyen her türlü yapıyı eleştirmişler

tabii efsane biçimi ve dini ideoloji kalıpları içinde. Konstantinopolis'in hikâyesi de ta Hazreti Süleyman'dan başlıyor ve onun putperest geçmişle uzlaşması anlatılıyor (karısının putperest olması, cinlerle uzlaşması vb.). Zaman içinde, Yanko bin Madyan adı verilen bir efsane kişisi türetiliyor ve İstanbul'un kuruluşu ona yükleniyor. Ayasofya bu efsanelerde merkezi rol oynuyor. Kalıp, kültürden kültüre, hem özünü koruyarak, hem de her seferinde yeni öğeler eklenerek aktarılıyor. Kibirli dünyevi hükümdarların günahlarıyla yaklaştırdıkları kıyamet efsanesi de bu öğelerin arasında. Yerasimos'un bu son derece ilginç eserine ben de bu kitabın uygun bölümlerinde değineceğim.

Söz efsaneden açılmışken, Yerasimos'un aktardığı temel ve döngüsel mite, daha basit ve folklorik nitelikte birçok başkaları eklenebilir. Ayasofya ile ilişkisi olan herkes, Bizanslılar, Latinler, Ermeniler, Türkler bu edebiyata katkıda bulunmuştur.

Kökeni herhalde Bizans olan dramatik bir efsaneye göre, savaşı kazanan Türkler Ayasofya'ya geldiğinde patrik dua etmekteymiş. Güneyde, Ayasofya kitaplığı yönünde bir kapıyı çekip ortadan kaybolmuş. Bu kapı bir daha açılmamış. Kubbenin üstüne yeniden haç konduğunda açılacak ve o anda patrik de geri gelip yarım kalan duasını bitirecekmiş.

Fetihle ilgili söylenti çoktur: örneğin, Fatih giriş kapısına eliyle vurmuş ve kapı kapanmaz hale gelmiş. Bu çeşitli "açılmayan" ya da "kapanmayan" kapı söylentileri dışında, bir de, kilisenin güneydoğu köşesindeki payede görülen, el izini andıran oyuk ve bazı başka çizik

ler hakkında da hikâyeler anlatılır: Fatih oraya eliyle vurmuş, atı da sütuna çifte atmış, hem elin, hem de nalın izleri kalmış vb.

Bunun gibi turistlere gösterilen, ilgi çekici bir ayrıntı da kuzey batı tarafındaki bir sütunda görülen, içine parmak sokulabilir boyda, içi nemli oyuktur. Bunun uğuruna
ya da tedavi edici
özelliklerine inanılır. Nemin açıklaması, taşın su emer cinsten olmasıdır herhalde.

Binaya girişte görülen iki büyük mermer küp için de hikâyeler vardır ki, kısmen olgusal da olabilir: III. Murat zamanında Bergama'da bir çiftçinin tarlasını sürerken bunları bulduğu herhalde doğrudur. Üç tane oldukları, birinin çiftçide kaldığı ve geçen yüzyıl başında Louvre müzesine gittiği söylentisinin doğruluk derecesini bilmiyorum.

Bizans'tan kalan sevimli bir efsaneye göre, İustinianos ayindeyken elinden kutsal ekmeği düşürür; eğilip alana kadar, bir arının ekmeği alıp uçtuğunu görür. Bunun üstüne ferman çıkarıp bütün arı sahiplerinin kovanlarda bu ekmeği aramalarını buyurur, bulana da ödül vaad eder. Birkaç gün sonra bir arıcı elinde başkalarına hiç

benzemeyen bir petekle çıkagelir; bu petek, işte, Ayasofya'nın planı olur.

Kilise yapılırken paranın bitmesi, tabii, yaygın bir efsane motifidir. İnsan kılığında bir melek görünüp gerekli parayı bulmuştur. "Kutsal Bilgelik" anlamına gelen adını da bir baş
ka melek
söylemiştir.
Ermeni edebiyatında, bu görkemli eserde Ermeni mimar ya da ustalarının da emeği geçtiğine dair kayıtlar vardır. Müslümanlar ise, kubbenin harcının Hazret

i Muhammet'in tükrüğüyle tutturulduğuna inanırlar.

HASEKİ HÜRREM HAMAMI

Ayaso
fya ile Sultanahmet Camii'nin arası çok yakındır. (Burada yer alan parkta yazın bazı geceler "ses ve ışık gösterileri" yapılıyor. Böyle şeyleri sevenler için ilginç olabilir.) Parkın bir köşesinde ve iki iba

dethane arasındaki hamama, bu kısa yürüyüş sırasında uğranabilir.

Hamamlar Osmanlı mimarisinde önemli bir yer tutar. İstanbul'da Roma'dan veya Bizans'tan hiç hamam kalmamıştır; ancak Osmanlı hamamlarının Bizans hamamlarının planına bir hayli uygun olduğu biliniyor (binanın işlevi de zaten belirli bir me
kân düzenleme biçimini rasyonel
kılıyor). Osmanlı hamamları arasında yalnız kadınlara veya erkeklere özgü olanların yanında birçok hamam da hem erkek hem kadın müşteriler için yapılmıştır. Bunlara "çifte hamam" denir. Bu tipte, İslam ahlakına uyarak erkeklerle kadınların birbirlerine hemen hiç rastlamadan binaya girecekleri bir plan yapmak, mimarın göstereceği başlıca marifettir.

Buradaki hamam, Kanuni Süleyman'ın sevgili Rus ya da Ukrayna asıllı karısı Hürrem Sultan (asıl adı Rokselan diye bilinir, ama bu da muhtemelen "Rusya'dan" anlamındadır) tarafından ısmarlanmış ve Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Muhtemelen, İstanbul'daki en büyük Türk hamamıdır. Sinan, iki kısmın kapılarını uzun dikdörtgen binanın iki karşıt ucuna
koyarak, cinslerin gerekli ay
rımını gerçek

leştiriyor. Bizans'ın en büyük hamamı olan Zeuksippos hamamı kalıntılarının da tam buralarda bulunmuş olması ilginç.

Yıpranan Haseki Hürrem Hamamı uzun zaman bir yarı yıkıntı olarak durduktan sonra restore edildi ve 1980'lerde İstanbul Festivali'nin resim sergileme mekânlarından biri olarak hizmete açıldı. Açılan ilk sergide Ömer Uluç'un resimleri de vardı. Bu şehrin büyük nüktedanlarından Hüseyin Baş, sonra Ömer'e rastlayınca, "Senin natır

mort'ları çok beğendim," demiş.

Ancak şimdi bu "sergileme" işlevinin, ticari bir "halı sergileme" işlevine dönüştüğü görülüyor. İüphesiz hamamın kendisi, burada yapılan ticaretten çok daha ilginç.

SULTANAHMET CAMİİ

Altı minareli caminin dünyadaki tek örneği olan Sultanahmet Ca

mii'ne (yalnız Sultanlar ve aileleri birden fazla minaresi olan camiler yaptırabilir ve

bunlara "sultan"ın çoğulu olan "selâtin" denirdi) parkın karşısındaki kapıdan veya Hipodrom'a bakan doğu tarafından girilebilir. Aslında Mekke'de altı minareli bir cami vardı. Bu yapılınca, I. Ahm
et, o camiye yedinci minareyi eklettirdi.
Sultanahmet, I. Ahmet tarafından, 1609 ile 1616 yılları arasında yaptırıldı. I. Ahmet'in 14 yaşında 14. Osmanlı padişahı olarak tahta çıkıp bundan 14 yıl sonra (topu topu 28 yaşında)
ölmesi ilginçtir. Mimar Mehmet
Ağa, Sinan okulundan yetişmiş mimarlardandı. "Se
defkâr" olarak da
bilindiğine göre, sedef işlemeciliğinde başarı kazanmış olmalıdır. Ahmet, caminin tam Ayasofya'nın karşısında yapılmasını istemişti; bundan, binanın anıtsallığına önem verdiği so

nucunu çıkarabiliriz. Mehmet Ağa da belli ki en çok bunun için çalış

mış. Sonuçta, 23.5 metre çapında ve 43 metre yükseklikte kubbesiyle Sultanahmet, Ayasofya'dan daha büyük olmayı başaramadı. Kubbesi Ayasofya'ya en yakın olan Sinan'ın Edirne'deki Selimiye'sinin (31
.5 metre
çap) ve İstanbul'daki Süleymaniye'sinin de (26 metre çap) gerisinde kaldı. Osmanlı mimarisinin altın çağı sona ermişti.

Sultanahmet, mimari çözümlerinin başarısından çok, içindeki çini

lerle ün yapmıştır ki, bunun böyle olması da normaldir. Kubbe ağırlı

ğının kalın sütunlara dağıtılması, merkezde mekânı genişletme avantajına karşılık, genel planın monotonlaşması ve fil ayaklarının hantallaşması dezavantajına düşebilir. Sultanahmet'te bunların ikisi de olmuştur. Plan, Sinan'ın ilkin İehzade'de denediği dört yarım kubbeli merkezi plana bir şey eklemez (iki yerine üçer eksedra yapmak dışın

da). Ama İehzade kadar "sevimli" de değildir
belki
büyüklüğünden ötürü. Fil ayaklarını ortadan, üzerinde hat olan bir bantla bölmek, üst kısımdaki yivleri de çiniyle bezemek düşüncesi, herhalde bu hantallığı azaltmak içindir, ama bu da ancak kısmen başarılı olmuştur.

Buna karşılık içi İznik'in son parlak dönemlerinin çiçek ve ağaç motifli çok güzel çinileriyle doludur. Yirmi binin üstünde çini pano sayılmıştır. Çok sayıda (260) pencereden süzülen ışık mavi ve turkuvazın egemen olduğu bu çini cümbüşünü görmeye yeterlidir. Marmara Adası'nın (yani, "mermer" adası) beyaz mermerinden yapıl

ma mihrap ve minber, kapı ve pencerelerdeki sedef işlemeler, tahta ve madeni oymacılık, hepsi orijinal ve gerçekten çok
güzeldir. Mihrapta Hacerül Esved'den bir parça da görülür.
Caminin geniş bir külliyesi de vardır. Cami yaptıranlar zenginse, yanında çeşitli yararlı işlevleri olan kurumlar için de binalar inşa etti
rirlerdi; okul, hast
ane, imaret, sebil gibi. Çoğu zaman bunların sürekli ve düzenli işleyebilmesi için vakıflar kurulurdu. Sultanahmet'in za

manla birçoğu yok olan külliye binalarından geriye türbe ve medrese kalmış. Dört köşe bir yapı olan türbede I. Ahmet'in yanında karısı Kösem Sultan, oğulları IV. Murat ile Genç Osman ve daha birçok hanedan mensubu yatıyor. Caminin doğuya bakan arka tarafındaki arasta (aynı işte uzmanlaşmış esnafın dükkânlarının olduğu çarşı) yakınlarda restore edildi ve turistik
eşya satan bir çarşı haline geldi. Batıdaki 26 sütunlu ve 30 kubbeli avlunun ortasındaki zarif şadırvan (bu da sekizgen biçiminde) şimdi kullanılmıyor.

Caminin kuzeyinde yer alan, padişahın namaza geldiği zaman camiye girmeden önce oyalandığı Hünkâr Kasrı şimdi bir Halı ve Kilim Mü
zesi ve vakit durumuna göre görülmeye
değer olabilir.

I. Ahmet'in, bu güzel cami dışında, tarihe önemli bir katkısı daha olmuştur. Onun zamanına kadar tahta geçiş Fatih Kanunnamesi'ne göre gerçekleşiyordu. Bu kanun da, padişaha kardeşlerini öldürme hakkını

tanıyordu. Ahmet'in getirdiği kurala göre hanedanın en yaşlı erkeği tahta geçmeye başladı ve kardeşlerin öldürülmesi âdeti son buldu.

Osmanlı tarihi içinde önemli olan bu değişik üstüne birkaç şey söylemek gerekiyor. Kardeşlerin öldürülmesi özellikle bugünün değerleri açısından korkunçtur, ama yapıldığı zaman da ideal sayılmıyordu. "Daha kötüsü"nü önlemek için bulunmuş bir çareydi.

Osmanlılar henüz göçebe aşiret yapısından fazla uzaklaşmamışken, kardeşler yönetimi bir ölçüde paylaşıyordu: Osman Bey ile Dündar Bey, Alaettin Paşa ile Orhan Bey gibi. Osmanlı'nın bu dönemdeki genel eşitlikçi felsefesine uygun olarak, bütün şehzadeler aynı şekilde yetişiyordu: sünnet olup erişkinler sınıfına geçince, babalarının sarayının modeline göre biçimlenmiş bir maiyetle sancak beyi oluyor ve "devlet yönetimi stajı" görüyorlardı. Devlet kendisi büyüyünce bu eşitlik ciddi bir rekabet potansiyeli oluşturdu ve ilkin Yıldırım Bayezid kardeşlerini öldürttü. Onun oğullarının fetret dönemindeki kavgası daha da uzun sürdü.
Fatih'e

anılan Kanunname'yi yaptıran da, bu kav

galarla devletin parçalanması kaygısı oldu. Fatih kendisi, Bayezid'den sonra ikinci oğlu Cem doğunca, olacakları düşünüp tasalanmıştı. Daha sonra, örneğin III. Mehmet'in tahta çıkar çıkmaz 19 kardeşini boğdurması (çoğu bebek yaşta) gibi olaylarla, bunun sürdürüle

meyeceği anlaşıldı. (Bu şehzadelerin türbesi de Ayasofya'nın önündedir).

Ahmet kanunu değiştirince, şehzadenin hayatı da değişti. İehzadelerin sancak beyliği yaparak yöneticiliği öğrenmesi gibi gelenekler bırakıldı; sarayda, "kafes" denen yerde, göz hapsi başladı. Böylece, eski savaşçı şehzadeler yerine, solgun ve patolojik şehzade tipi yaygınlaştı.

Aynı zamanda, isyan ihtimali güçlendi. Osmanlı devleti, hanedanın mutlak saltanatını topluma da benimsetmişti. İhtilâl dahi olsa, tahta Osmanlı olmayan birinin geçmesini kimse düşünemezdi. Hanedanın padişah alternatifleri sağ olunca, ihtilâl kolaylaştı. Nitekim, kanunu değiştiren I. Ahmet'in oğlu II. Osman (Genç) bir ihtilâlde öldürülen ilk padişah oldu (çünkü
onun
yerini alabilecek başka Osmanlılar vardı).

Dönem, imparatorluğun doğal sınırlarına dayandığı, fütuhatın temel varlık eylemi olmaktan çıktığı dönemdi. Dolayısıyla, büyük tarihi dinamiklerle bu çeşit hukuki

politik yapılanmalar arasında şaşırtıcı bir uyum vardır: O eski "cengâver" padişahların zamanı geçmiştir.

HİPODROM

Bizans imparatorluğu'nun dünyevi hayatının geçtiği Hipodrom, Sultanahmet Camii'nin tam önünde uzanıyordu. İlkin Septimus Severus'un yaptırdığı, sonra da Büyük Konstantinus'un genişlettiği bu Hipodrom, 480 x 117 metrelik bir alana yayılmış, 100.000 kişi aldığı söylenen, devasa bir yapıydı. İmparatorluk sarayı şimdi Sultanahmet'in bulunduğu alanda olduğu için, Hipodrom'da kathisma denilen imparator locası da o taraftaydı. Giriş ise kuzey ucund
a, Milion
taşına ve Ayasofya'ya bakan taraftaydı. Burada büyük kemerli kapılar vardı. Hipodrom duvarlarının üstü çok sayıda heykelle süs
lüydü.
Ortada, çevresinde yarışan arabaların döndüğü Spina uzanıyordu. Bu Spina'nın üstündeki belli başlı anıtlar hâlâ burada duruyor. Bunlardan biri İstanbul'daki en eski tarihi eser olduğunu söyleyebileceğimiz, İmparator Büyük Theodosius tarafından

diktirildiği için (390) onun adıyla anılan dikili taştır. İ.Ö. 1550'de Firavun III. Tutmosis, bir Mezopotamya seferi ve zafe
rini
anmak için yaptırmıştı. Luksor'da Karnak tapınağına dikilen taşın, şimdikinden üç kat daha uzun olduğu söyleniyor. Dünya egemenliği Roma'nın eline geçince, taş da İstanbul'a taşındı ve kırılmış, küçülmüş olduğu halde yıllarca dikili hale getirilemedi. Sonunda diktiren
Theodosius'u yarış seyrederken ya da obeliski dikerken resmeden kabartmaların olduğu dört köşe kaideye oturtuldu. Sütunun kendinde ise, hiyerogliflerde, Tutmosis'in Amon
Ra'ya
sunduğu kurbanlar anlatılıyor.

İkinci ilginç anıt, Delphi'deki

Apollo tapınağından getirilen, üç yıla

nın birbirine dolandığı Burmalı Sütun'dur. Bu bronz anıtın Palatea savaşında öldürülen Pers askerlerinin eritilen kalkanlarından yapıldığı kabul edilir. Eskiden başları da tamamken, bunlar Osmanlı döneminde çeşitli nedenlerle yok olmuş; yalnız birinin bir parçası Arkeoloji Mü
zesi'nde. Bu
başlar, büyük bir bronz kazanı tutmaktaymış. Dethier kazanın altın olduğunu ve Latin işgali sırasında eritilip sikke basıldığını söylüyor.

Üçüncü ve son sütunun İmparator Konstantin
os VII. Porfirogenne
tos'a ait olduğu konusunda geniş bir konsensüs var. Ben, Freely ve Sumner Boyd gibi, sütunun çok daha eski olup bu
imparator zamanın

da onarım gördüğü kanısındayım. Osmanlı döneminde Türklerin tır

manıp marifet gösterdiği bu 32 metrelik taştan örülme sütun bir sanat eseri olarak en az ilginç olanı. Buradaki başka anıtların zamanla yok olduğu veya başka yere taşındığı biliniyor
Venedik'te San Marco'daki at heykelleri gibi. Bu arada, Porfirogennetos sütununu kaplayan bronz levhalar da, y
ılanlı sütunun kazanı gibi sikke yapmak üzere eritilmiş. Mızraklı bir Athena heykeli de Hıristiyanlık çağında tahrip edilmiş.

Söylentiye göre Macaristan seferinden sonra Damat İbrahim Paşa oradan bazı heykeller getirerek buraya dikmiş; muhafazakârlar bundan hoşlanmamış. Paşanın

idamından sonra heykeller yok edilmiş.

Eski Spina'nın kuzey ucuna rastlayan yerde çok daha yeni bir anıt, Alman Çeşmesi duruyor. Bu, Bağdat demiryolunun yapımına başlandığı sıralarda, Kayser II. Wilhelm'in Osmanlı sultanına armağanı.

Bu armağanlaşmalar I. Dünya Savaşı'nda Alman

Osmanlı ittifakına kadar uzanmıştı

çeşme de o savaşın anısı kadar "güzel".

Hipodrom'dan Spina'daki anıtlar dışında fazla bir iz yok. Son izler, hemen orada 40 yıl kadar önce yapılan masif ve sevimsiz Adliye "S
ara
yı"nın inşası sırasında yıkılmıştı. Gelgelelim, At Meydanı'nın güney ucunu dolduran Marmara Üniversitesi Rektörlük binasının arkasına doğru
inince, Hipodrom'un Sphendon denilen güney ucu görünür. Üstünde, Sultanahmet Endüstri
Meslek Lisesi vardır (bir

de Sultanahmet'in imareti ve darüşşifası okul bahçesinde kalmıştır). Birkaç yıl öncesine kadar Sphendon'un çevresi küçük yoksul evlerle sarılıyken bunlar yıkıldı

eski duvarlarda izleri hâlâ görülüyor. Binanın içinin de son derece ilginç olduğuna şüphe yo
k.
Bir zamanlar vahşi hayvanların burada tutulduğu, daha sonraları da sarnıç haline getirildiği biliniyor. Ama bu kadar yoğun turistik ilginin bulunduğu bu bölgede nedense burayı düzenleme konusunda hiçbir işaret görül
müyor. Bizans hayatında çok önemli bir yeri olan Hipodrom'da çeşitli eğlenceler yapılırdı ama en heyecanlı olay araba yarışlarıydı. Başlangıçta dört ayrı yarışmacı grup vardı ve bunlar dört unsuru temsil ediyordu; Maviler (Hava), Yeşiller (Toprak), Beyazlar (Su) ve Kırmızılar (Ateş).
Zamanla
yalnız Mavilerle Yeşiller kaldı. Aralarında zaman zaman birbirlerini öldürmeye varan bir rekabet hüküm sürerdi; güçlü merkezi devlete karşı elinde fazla bir direnme gücü olmayan halkın, tepkilerini ve öfkesini kendisiyle eş düzeyde bir rakibe yöneltmesinin

bir örneği...

Devlete karşı ayaklanmalar da olurdu. İustinianos'un saltanatının erken dönemindeki Nika

ihtilali bunlardan biridir. Hipodrom bu ihtila
lin merkezi olmuş, general Belisarios buraya kıstırdığı ihtilalcilerden 30.000 kadarını öldürerek ayaklanmayı bastırmıştı. İmparator Andronikos Komnenos'un kanlı bir şekilde linç edilmesi de burada geçti.

Daha sonra, Osmanlı döneminde de At Meydanı hem cirit oynanan yer, yani spor alanı, hem de görkemli şehzade sünnetlerinin yapıldığı eğlence yeriydi; ama Biz
ans'taki gibi pek çok
ayaklanmaya da sahne oldu. İki kapıkulu ocağı, yeniçeriler ve sipahiler burada birbirleriyle savaştılar. IV. Mehmet zamanında, ağaçlara asılan adamlar nedeniyle "Vaka
i Vakvakiye"
denen ayaklanmanın vahşi süreci de burada geçti. Türkiye tarihinde Sultanahmet'in oynadığı son spektaküler rol, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri işgali altındaki İstanbul'da yapılan, yazar Halide Edip'in de konuştuğu son derece kalabalık ve heyecanlı siyasi miting
oldu.
Sultanahmet Meydanı'nda, caminin sırasında, şimdi Kültür Bakanlı

ğı'na bağlı eski ahşap
bina, Recep Peker'in eviydi.
EUFEMİAMARTİRİON'U

İimdiki Adliye Sarayı 'nın yanında küçük bir Bizans kilisesinin kalıntısı var. Bu, üçüncü yüzyılda şehit edilen Azize Eufemia için ya

pılmış bir
kilise.
Ariusculuk sapması sırasında Nikaia Konsili (325) toplanırken, o sırada çoktan ölmüş olan Eufemia'nin da bu olaylardaki rolü üzerine bir efsane vardır. Ariusçuların görüşü ve resmi görüş birer kâğıda yazılarak Eufemia'nin tabutuna konur. Bir hafta
sonra tabut yeniden
açıldığında, resmi görüşün kâğıdı azizenin kalbinin üzerinde, Ariusçu görüş ise ayaklarının dibindedir. Bu tabut şimdi Fener'de, Patrikhane Kilisesi'nde.
Sultanahmet'teki küçük kilise kalıntısı ise ziyarete açık değil ve epey harap. Am
a hâlâ, duvarlarda fresk izleri görülebiliyor.
Birileri gayret etse, hâlâ kurtarılacak şeyler var.

Bu binanın baruthane olarak kullanıldığı, 1490'da üstüne yıldırım düşünce infilâk eden barutla büyük kısmının havaya uçtuğu söyleni
yor.
İBRAHİM PAİA SARAY
I

Kanuni Süleyman'ın gençlik arkadaşı ve ilk sadrazamı, Rum'dan dönme İbrahim Paşa'nın sarayı, Hipodrom'la Adliye Sarayı arasında kalan bloktadır. İbrahim, tahta geçen arkadaşı Süleyman'ın kızkardeşiyle de evlenerek devlet içinde çok güçlü bir yere gelmişti. Sarayı da nüfuzunun göstergesidir.
Bir hikâyeye göre Kanuni'den sonra İbrahim de çocuklarının sünnet düğününü yaptırmış. Düğün baştan sona görülmedik bir debdebe içinde geçmiş. Sonunda Uludağ'dan getirilme buzdan yapılmış kaplara konmuş hoşaf ikram edilmiş. Bu aşamada Kanuni, bu düğünün kendininkinden de görkemli olduğunu söyleyince Paşa "Elbette, öyle" demiş ve devam etmiş; "Sizinkinde şeref misafiri bendim, benimkinde sizsiniz. Elbette daha muhteşem olacak."

Ama bu aristokratik incelikler İbrahim'i Osmanlı devletinin pek çok parlak sadrazamının akıbetinden kurtarmaya yetmedi. Hürrem Sultan'ın etkisiyle Süleyman bir sabah eski arkadaşını boğdurdu, geniş servetine de devlet el koydu. Saray bir zaman Acemi Oğlan kışlası olarak kullanıldı. Yavaş yavaş harap oldu. Yirmi yıl kadar önce başlayan restorasyon yakınlarda tamamlandı ve bina Türk

İslam Eserleri Müzesi olarak açıldı. İçinde sergilenen eserler arasında çok ilginç ve değerli olanları var. Ayrıca güzel ve sakin iç avlusuyla da
görmeye, bir kahve içimi
oturmaya değer bir yer. Uzun Osmanlı tarihi boyunca, hanedan dışından birinin sahip olduğu saray denebilecek tek konut burasıdır.

FİRUZ AĞA CAMİİ

Hipodrom'la Divan Yolu arasında kalan parkta birçok kalıntı var

dır.

Bunların 5. yüzyılda yaşamış Bizanslı aristokratlar, Lausos ile Antiohos'un komşu sarayları olduğu düşünülüyor. Demek ki Bizans'ın hanedan dışı soyluları da, İbrahim Paşa gibi, saraylarını şehrin bu merkezi bölgesinde yaptırmışlar.

Parkın kıyısında, otobüs duraklarının arkasında Firuz Ağa Camii var. Fatih'in oğlu II. Bayezid'in Hazinedarbaşısı Firuz Ağa'nın 1491'de yaptırdığı bir cami bu. Dolayısıyla şehrin en eski camilerinden biri. İstanbul'un fethi öncesi Osmanlı cami mimarisinin tipik örneklerinden;
son derece sade, bir kare üzerine oturtul
muş bir kubbeden oluşuyor.

Yol genişletilirken yerinden oynatılan Firuz Ağa'nın boş lahdi bahçede duruyor.

YEREBATAN SARAYI (Bazilika Sarnıcı)

Antik çağda ve ortaçağda yapılmış bütün şehirler için kuşatılma tehlikesi vardı. Kuşatılmanın başlıca sorunları da, yiyecek ve içecek kaynaklarının tükenmesiydi. Roma ve Bizans imparatorları bu sorunu çözmek için şehri kurarken büyük yeraltı sarnıçları yaptırdılar. Bazilika Sarnıcı bunların en büyüğüdür. Üzerinde Ticaret Bazilikası bulunduğu için bu adı almıştır.

6. yüzyılda İustinianos'un öncelikle saray ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptırdığı sarnıç 140 x 70 metrekarelik bir alana yayılır. Yirmi sekizer sütunlu on iki sırada toplam 336 sütun vardır. Çoğu Korint üslubunun Bizans adaptasyonu olan başlıklara sahip

olan bu sütunların bazılarında ince oyma süslemeler vardır ve balık sırtı tarzı çatıyı ayakta tutarlar. Sarnıç 80.000 metreküp su alabilir ama su düzeyi mevsimlere göre değişmiştir.

Osmanlılar durgun sudan hoşlanmazlar, hele bunu içmeye hiç yanaşmazlardı.

Bir kuşatma tehlikesi de yaşamadıkları için sarnıçlara ihtiyaçları olmadı. Hatta koca Yerebatan Sarnıcı'nın varlığı fetihten bir yüzyıl sonrasına kadar unutuldu (ama buralarda evi olanlar bodrumlarından aşağıya kova sarkıtıp su çekiyor ve hatta balık avlıyorlardı). Sarnıç yeniden bulunduğunda suyu saray bahçelerini sulamakta kullanıldı.

Yakın zamana kadar Yerebatan'a küçük tahta bir merdivenle inilir, karanlıkta sarnıcın oldukça küçük bir kısmı görülürdü (daha önceleri de bir ufak sandalla gezilebiliyordu.

Bu sandalı buraya bir İngiliz'in getirdiği söylenir). 1980'lerde sarnıç bütünüyle boşaltılıp restore edildi, her tarafını gezebilmek için beton yollar yapıldı. Böylece Yerebatan, sütunlarının olağanüstü
perspektifleriyle etkileyici bir mekân haline geldi.
Bu arada, sütunlara kaide olarak kullanılmış iki Gorgon başı kabartması ortaya çıktı (Hıristiyanların bu pagan kalıntıyı ebediyen su altında gizlemeyi amaçladıkları anlaşılıyor).

AYİA MARİA VE ZEYNEP SULTAN

Sarnıcın yeni düzenlenişine göre yeniden yeryüzüne çıktığınızda karşı blokta restore edilmiş bazı ahşap ve kagir sivil binalar görüyorsunuz. Bunlardan köşede olanı, yüzyıl başında Osmanlı devletini yöneten (ve savaşa sokan) İttihat ve Terakki triumvirasından Talat Paşa'nın konağı. I. Dünya Savaşı yenilgisiyle Türkiye'den kaçan ve Berlin'de bir Ermeni tarafından öldürülen paşanın konağında şimdi Uluslararası Belediyeler Birliği çalışıyor. Bunun ve eski YMCA, Yücel Dershanesi'nin hemen arkasında da eski Bizans kilisesi Ayia Maria ya da

Teotokos Halkopra
teia'nın yıkıntıları var. 532'de Ayasofya, Nika ihtilalinde hasar görünce Aya Maria bir süre patriklik kilisesi olarak kullanılmıştı. Daha önce yerinde bir havra vardı. Burası Yahudi bakır işçilerinin malı olduğu için kiliseye Halkoprateia adı verilmişti. İstanbul'un fethi sırasında harap olduğu tahmin edilen binanın kalın

tılarına Lala Hayreddin tarafından bazı ekler yapılarak burası bir camiye dönüştürüldü. Ama günümüze bu haliyle de kalamadı. İimdi bir yıkıntı olarak duruyor.

Kilise kalıntılarını geçtikten sonra, dar bir sokağın öbür tarafındaki blokta, III. Ahmet'in kızı Zeynep Sultan'ın barok camisine geliyoruz. 1769'da yaptırılan caminin kubbesi tuhaf bir şekilde Bizans kubbelerini andırıyor. Caminin arkasındaki ilkokul da Zeynep Sultan'ın hayratı.
Tü
rbesi yıkıldığı için Zeynep Sultan şimdi caminin bodrumunda yatıyor. Ana cadde üstündeki rokoko sebil onunla ilgili değil; yaklaşık on yıl sonra I. Abdülhamit'in kendi türbesi ve külliyesinin bir parçası olarak yaptırdığı bu sebil, orada 4. Vakıf Han yapılır ve cadde genişlerken buraya taşınıp yeniden kurulmuştu.

Caminin, caddenin karşı tarafında karşısına düşen taş ve tuğla bina ise bir medresedir. Soğukkuyu, ya da yaptıran Siyahi Kızlarağası Cafer Ağa'nın adıyla anılır. 1559'da, Kanuni
Süleyman döneminde
Sinan tarafından inşa edilmişti. Girişi arka taraftadır ve avlusu yüksekte kalır. Yapıldığı yerin inişli yokuşlu özelliği medresenin mimarisini de ilginçleştirmiştir. Yakın zamana kadar bazı yoksulların barınak olarak kullandığı bu güzel bina kısmi bir onarım gördü ve bazı bölümleri turistik

ticari amaçlarla kullanılmaya başlandı; ama hakkının verildiği
ni,
yani yeterince tanındığını söylemek güç.

OTELLER, PANSİYONLAR

Ayasofya'nin kuzeyiyle Topkapı Sarayı'nın dış duvarları arasında Soğukçeşme Sokağı uzanır. Eskiden burada yıkık dökük ahşap evler vardı. (Bunlardan biri de Erdebil Tekkesi'ydi). Türkiye Turing Kurumu'nun İstanbul aşığı yöneticisi Çelik Gülersoy bu evleri restore ederek pansiyon haline getirdi. İstanbul'daki plansız, rasgele yapılaşmadan ötür
ü, bütünüyle bir dönemin
karakterini koruyan hiçbir sokak kalmadığı için, burası yalnız turistlerin değil, tarihi film çeken sinemacıların da uğrağı haline geldi.

Bu sırada ortaya iki kapalı sarnıç daha çıkarıldı. Bunların Roma döneminden olduğu tahmin
edi
liyor. Daha önce bulunanı

içi epey değiştirilerek
lokanta haline getirildi. Öbürü de benzer
bir işlev görmek üzere hazırlanıyor.

Eski cumhurbaşkanlarından Fahri Korutürk'ün çocukluğunu geçirdiği evle İstanbul'un tek "İstanbul Kitaplığı" da bu sokakta. Kitaplık, Çelik Gülersoy'un bağışladığı kitaplarla açıldı.

Hürrem Sultan Hamamı'nın yanındaki dar sokakta, gene Çelik Gülersoy'un restore ettiği bir başka ahşap bina var ve burası da "Yeşil Konak" adıyla otel olarak çalışıyor. Burası eskiden İehremaneti mu
h
asebecisi Reşad Efendi'nin konağıydı. İçinin döşenişi oldukça rokoko (Soğukçeşme'deki "Ayasofya Pansiyonları" gibi) ve "eski"yi, bugün yeniden üretilebildiği
oranda temsil ediyor. Bahçesi güzel, sakin. Sultanahmet çevresinin ister istemez yorucu ve
yoğun gezme tozması sırasında uğrayıp dinlenmek için çok elverişli bir yer. Solundaki Kabasakal Medresesi aynı zamanda restore edilip bir turistik eşya satış yeri haline getirildi. Sağında, Abdurrahman Sami (Sahabeden) adına kurulan Rıfai Tekkesi .ve Abdurrahman
Sami'nin türbesi var.
MOZAİK MÜZESİ

Yeşil Konak'tan aşağıya, Sultanahmet Camii'nin arkasına doğru yürüdüğümüzde, daha önce sözünü ettiğim çarşının (arasta) içinde Mozaik Müzesi karşımıza çıkar. Bu, yeri büyük ölçüde şimdiki Sultanahmet Camii'nin altında

kalan Bizans sarayının yollarından veya salonlarından birinin döşemesidir. Dünyevi olayları (av gibi) son derece gerçekçi bir üslupla resmeden bu mozaiklerin 4. ve 6. yüzyıllar arasında yapıldığı tahmin ediliyor. Başka yerlerde bulunan mozaikler de şimdi bu küçük müzede gösteriliyor. Bu noktadan denize doğru uzanan arazi, resmi binalar ve birçok askeri bölgeyle dolu olduğu için buralarda uzun süredir kazı yapılmadı. Ama bölge arkeolojik sit bölgesi ve yerin altında pek çok ilginç şey bulunduğu tahmin ediliyor. Bunların ortaya çıkması için önce bölgenin boşaltılması, ayrıca, lüks otel yapma tasarıları gibi tehlikelerin de ortadan kaldırılması
gerekiyor.
Bu bölgede aşağı yukarı yüz yıllık tarihiyle ve biraz uğursuz görüntüsüyle, boşaltılmış olarak

duran ve be
kleyen eski Sultanahmet Cezaevi'nin de otele dönüştürüleceği söyleniyor. Demek ki gene içinde yaşanacak!

Cezaevinin ana kapısının bulunduğu sokağa Tevkifhane adı verilmiştir. Tahliye olanların salıverildiği küçük kapının olduğu yan sokağın adı ise Kutluğun

. AKBIYIK VE CANKURTARAN

Topkapı Sarayı, Sultanahmet ve Kadırga arasında kalan bölgeye Cankurtaran adı verilir, çünkü bu akıntılı bölgede bir cankurtaran ekibi oluşturulması gerekli görülmüştür. Yüzyıl başından
bu yana semt zenginlerin kendilerine ev bu
lmak için baktığı bir yer olmaktan çık

mıştı. Bu sayede, dokusu çok fazla bozulmadı. Son dönemde turizmin yaygınlaşması, bu işle ilgilenmek isteyen kişilerin de bazı turistlerin otantik görüntüleri betonarme monotonluklara tercih edebildiğini niha
yet anla
ması sonucu, birçok eski ahşap evin çok çirkin sayılmayacak şekilde restore edilip pansiyon haline getirildiğini görüyoruz. İüphesiz arada birçok çirkinlik var, ama bunların boyu bosu çok fazla olmadığı için, zamanla onların yerine de genel karakteri bozma
yacak mimaride yapılar yapılabilir. Bu arada, Dede Efendi'nin oturduğu bir ev de yakınlarda restore edilmiştir.

Bu semtte birçok sokak adı, nedense, sakal ve bıyık adları taşır: Aksakal, Akbıyık, Kabasakal, Terbıyık gibi. Akbıyık Mescidi, mimari olarak fazla bir özelliğe sahip değildir, ama ilginç bir yanı vardır. Tarihi, suriçi İstanbul'da, kıbleye en yakın cami olduğu için, "imam
ül mesacid"
sıfatıyla anılırdı. Oldukça eski olan çifte hamamı zevksiz yeni yapılar arasında sıkışıp kalmıştır.

Ahırkapı Meydanı sevimli bir alandır. Bir yanda, Türk sinemasının ünlü "kötü adam'larından Erol Taş'ın şirin kahvesi, öbür ucunda, ön duvarında suyu hâlâ akan bir çeşmesi de olan, herhalde gayrimüslim yapısı, dört katlı güzel bir taş bina vardır. Semte adını veren sur kapı

sına doğru giderken sağdaki bitişik on evlik akaret binaları yeni restore edildi. Koçu'dan Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'ya kaçırılan silâh

ların geçici olarak burada depolandığını öğreniyoruz. Akbıyık Meyda

nı'ndaki meydan çeşmesi de ilginç (18. yüzyıldan).

TOPKAPI SARAYI (Dış alanlar ve çevre)

Fatih Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde eski Bizans sarayını harap halde bulmuştu. Bu saray, daha Latin işgali sırasında (1204) yıkılıp yağmalanmış, Bizanslılar şehri yeniden ele
geçirdikten sonra kulla
nılmamıştı (onun için de Türkler tarafından özellikle yıkılmadı). Fatih ilkin, bugünün Beyazıt semtinde ve şimdi üniversitenin merkez bina

larının bulunduğu yerde yeni Osmanlı başkentinin yeni sarayını yaptırmaya başladı. Ama kısa zamanda düşüncesini değiştirerek, bugünün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu alanda bazı binalar yaptırmaya girişti. Böylece Beyazıt'taki bina çok erken bir dönemde "Eski Saray" adını aldı. Daha çok padişahların gözden düşen kadınlarının oturduğu yer olarak kullanıldı. 1826'dan sonra
ortad
an kalktı.

Plan 2. Topkapı Sarayı.

Osmanlı padişahları I. Abdülmecit'e kadar bazı istisnalar dışında sürekli Topkapı Sarayı'nda yaşadılar. Dolayısıyla yaklaşık dört yüzyıl boyunca kullanıldı. Bu süre içinde de, sürekli değişti. Kimi binaları, yangın
gibi nedenlerle ortadan kaybolurken, her zaman yeni binalar da eklendi.
Bu ortaya ilginç bir durum ortaya çıkarıyor; neredeyse orga

nik bir şekilde büyüyen, gelişen bir saray. Batıdakiler gibi önceden yapılmış bir plana göre bir seferde inşa edilen ve bazı

kazalar dışında değişim geçirmeyen saraylardan farklı olarak, bir türlü statikleşmeyen Topkapı, geçen zamanın etkilerini yansıtır.

Birinci etmen, imparatorlukla birlikte sarayın sürekli büyümesidir (ama bu, imparatorluğun
büyümesi durduktan sonra da devam
eder). Örneğin sarayda yaşayan insan sayısı arttıkça onlara yatacak yer gerekir, aynı zamanda daha büyük mutfak gerekir (Son zamanlarında
sürekli sakinlerinin dört
beş bin dolayında olduğu anlaşılıyor). Dolayısıyla bu tip binalar
büyütülür veya yeniden ya
pılır veya olana yenileri eklenir. Binaya yansıyan bir başka tarihi yönsem padişahların gitgide güvensizleşmeleridir. İmparatorluğun durakladığı, gerilediği dönemlerde padişahların otoriteleri zayıflarken sarayın koruyucu dış duvarları takviye edilir.

Buna
paralel bir süreç daha sezilebilir; sultanlar saraya kapandıkça, başka bir söyleyişle doğadan uzaklaştıkça, minyatürün, çininin stilizasyonları yoluyla doğayı içeriye, çeşitli avlulara, bina duvarlarına taşıma çabası görülür.

Topkapı'da son binayı yaptıran sultan, ilk olarak buradan, yaptırılan yeni saraya taşınan Abdülmecit'tir. Bundan sonra ihmale uğrayan Topkapı kendi kendine eskimeye başladı. Cumhuriyet'ten sonra sıkı bir onarımdan geçirildi ve müze haline getirildi. O zamandan beri İstanbul'un en çok ziyaret edilen yerlerinden biri. Çok geniş olduğu için tamamı ziyarete açık değil.

Sarayın ana kapısından girmeden önce buradaki çeşmenin önünde biraz oyalanalım. Fetihten sonra Osmanlılar İstanbul'un su tesisatını genişletip geliştirmiş, bütün mahallelerd
e birçok
çeşme yapmışlardı (daha yakın zamanlara kadar evlere su verilmez, halk suyunu çeşme lerden
doldururdu). Bunların büyük bir kısmını devlet, bir kısmını da hayırsever özel kişiler yaptırırdı. Birkaç tip çeşme vardı. En yaygın olanı, bir duvara sırtını vermiş, çoğu zaman kitabeli ve oymalı bir taş ve yalaktan oluşan "duvar çeşmesi" idi. Bazı çeşmeler sokak köşelerinde olurdu ve "köşe çeşmesi" denilen bu tipe genellikle biraz daha özen gösterilirdi. Bir de "meydan çeşmesi" vardı ki, özellikle 18. yüzyılda bunları bir anıt gibi süsleyip püsleme âdeti yaygınlaşmıştı. Bu tarihler Osmanlı mimarisine Batıdan barok etkilerin yoğun bir biçimde geldiği tarihlerdir. Topkapı Sarayı'nın girişindeki III. Ahmet Çeşmesi de barok üsluplu erken 18. yüzyıl meydan çeşmelerinin en çarpıcı örneğidir.

Yaptıranın servetine ve bağışladığı vakıfların gücüne göre gelene geçene, her gün veya bazı günler su veya bedava şerbet dağıtılan sebiller, gene bu dönemde, bu gibi anıtsal çeşmelerle birleştirilmişti. III. Ahmet Çeşmesi'nin dört yüzünde birer çeşme, dört köşesinde de birer sebil var. Burada, Bizans döneminde, ağızlarından su akan turna ve yılan figürleriyle, bir çeşme varmış.

Buradan denize ve Cankurtaran'a doğru inildiğinde, sağda, çeşitli onarımlarla karakterini kaybetmiş olan İshak Paşa Camii görülür.

Topkapı'nın kuleli girişi, Bab

ı Hümayun, Fatih zamanından kalmadır, ama sonraki dönemlerde sık sık onarım görmüştür. Orta Kapı'da olduğu gibi burada da zaman zaman idam
edilenlerin kelleleri sergilenirdi. Bab
ı Hümayun'u Kapıcılar Bölüğü korurdu. Buradan girilen birinci avluda, sarayın dışsal işlevlerinin görüldüğü binalar vardı; hastane, fırın, darphane, silahhane gibi binalar ve

kapıcıların, burada görevli saray hizmetkârlarının koğuşları vb.
Birinci avluya halk da girebiliyordu. Bab
ı Hümayun'dan içeri girer girmez, duvarlara paralel olarak sol tarafa gidince, Nika ayaklanmasında yakılıp yıkılan Samson Hastanesi'nin kalıntıları görülür. Bu hastane çağının önemli bir sağlık kurumuydu ve yoksullara da hizmet veriyordu.
Gene ayn
ı yerde, Ayasofya'dan önce patriklik kilisesi olarak kullanılan, Konstantinopolis'in en eski kiliselerinden Aya İrini vardır. Genişletilmiş biçimini Constantinus ya da oğlu Constantius zamanında almıştır (4.yüzyıl başları). O dönemde Ariusçu ve Ortodoks Hı ristiyan
ların kavgalarında bu kilise de önemli

ve bazen kanlı

bir rol oynamıştı. Nika ayaklanmasında o da yakıldı ve İustinianos tarafından tamir ettirildi. Son şeklini de bu tamirde aldı.

Aya İrini, İstanbul'da atrium kısmı ayakta kalmış tek Bizans kil
ise
sidir. Planı bazilikadan Yunan haçına geçişin iyi bir örneğidir. Orta neften sütunlarla ayrılan yan neflerde, orta yerde, ana kubbeyi ve doğudaki küçük kubbeyi tutan kalın duvarlar belirir. Apsisteki sade haç İkonoklazm döneminden, narteksteki mozaik kalıntıları ise muhtemelen İustinianos zamanındandır.

Aya İrini fetihten kısa bir süre sonra saray alanı içinde kaldığı için hiçbir zaman camiye çevrilmedi. Sarayın dış avlusunda yaşayan yeniçeriler binayı silahhane olarak kullandılar. 19. yüzyılda, Türkiye'de "müze" bilgisinin doğmasıyla, burası kısmen boşaltıldı, bazı eski silahlar saklandı ve ilk askeri müze burada açıldı. Daha sonra bu müze Harbiye'ye taşındı. Aya İrini yeniden onarıldı. Son dönemde yerinde bir seçimle konser salonu olarak kullanılıyor.
Çok iyi
akustiği, olağanüstü atmosferiyle buna son derece uygun.

Aya İrini'nin yanından dar bir yol, bir zamanlar saray bahçesinin bir kısmını oluşturan şimdiki Gülhane Parkı'na doğru gider. Az sonra bu yol, Arkeoloji Müzesi ile Çinili Köşk'ün karşı karşıya durdukları alana varır. Önsözde söylediğim gibi, Arkeoloji Müzesi tipinde binalar üstünde hiç durmayacağım. Buradaki son derece zengin eserler eski Mısır'dan yakın tarihlere kadar bu topraklarda varolmuş uygarlıkların çok uzun zamanlar içinde yarattığı değerleri temsil ediyor ve zaten kendi kendilerini anlatıyorlar. Bina, Türkiye'nin ilk bilimsel müzecisi Osman Hamdi Bey'in çabalarıyla ve mimar Vallaury tarafından yapılmıştır. Dünyanın en zengin müzelerinden biri olduğunu söylemek abartma olmaz.
Arkeoloji

Müzesi'nin yanında, İslam

öncesi Arap eserleriyle Asur, Babil ve Mısır'dan ilginç parçaların sergilendiği Yakınşark Eserleri Müzesi vardır.

Çinili Köşk, asıl sarayını burada kurmaya karar veren Fatih Mehmet'in yaptırdığı ilk köşktür.
Döneminin güzel binal
arından biridir. Bütün binayı süsleyen güzel çinilerde Selçuklu etkileri hâlâ ağırlıklıdır; hem desenlerde, hem de mavi ve turkuvaz renklerde. Çinilerle kaplı bina, bu özelliğine uygun şekilde, çini müzesi haline getirilmiştir. 12. yüzyıldan günümüze kadar
Türk
çiniciliğinin en seçkin örnekleri burada sergilenmektedir.

Saray avlusundaki ünlü bamya ve lahana nişan taşları Çinili Köşk'ün yanındadır. Yaygın inanca göre bamyasıyla ünlü Amasya süvarileri ile lahanasıyla ünlü Merzifon süvarileri I. Mehmet zamanında cirit ve başka müsabakalar yapmış, bu adlar böylece gelenekleşmiş, sonra bazı Bostancı bölükleri de Bamyacı ve Lahanacı adını almıştır. Bu müsabakaların Çinili Köşk önünde yapılması da âdettendi.

Çinili Köşk'ten ileriye devam ettiğimizde Gülhane Parkı'nın girişine geliyoruz. Burada, Topkapı ile ilgili bir başka bina da Alay Köşkü. II. Mahmut zamanında yapılan bu köşkten padişah çeşitli geçitleri seyredebiliyordu (daha önce aynı işlevi gören daha sade bir bina
olabilirdi burada). Burada bir süre Kenan Özb
ePin Halk Sanatları koleksiyonu sergilendi, ama sonra kaldırıldı.

Alay Köşkü'nün biraz aşağısında, saray suruna bitişik bir binanın bodrumunda, Ayios Terapon ayazması vardır.

Gülhane Parkı'na girer ve deniz yönünde yürürsek, bir zaman sonra Bizans'ın belli

başlı dikilitaşlarından Gotlar Sütunu'na geliriz. Hangi imparator zamanında olduğu kesinleşmemekle birlikte, 3. yüzyıl sonlarında barbar Got'lara karşı kazanılmış bir zaferi kutlamak için dikildiği anlaşılıyor. Gene bu yakında, ne olduğu tam anlaşılmamış bir Bizans
binasının kalıntıları var.

Ayrıca Arkeoloji Müzesi'nin yanında, sarayın avlularında Bizans sarnıçları bulunduğu biliniyor, ama bunlar şimdilik açılmıyor. Bu böl

gede bulunan
Akropolis'ten yeraltında bir şeyler kalıp kalmadığını bilmiyoruz. Burada, son olarak,

Gülhane Parkı'nın dışında ve üstünde küçük bir cami bulunan yapıya değinelim. Bu, bölgede sıralanan bir dizi başka köşkle birlikte Topkapı Sarayı'na aitti ve o köşklerden geriye bir tek o kaldı. Saray muhafızı bostancıların Sepetçiler Bölüğü

tarafından yapıldığı için Sepetçiler Köşkü adıyla tanınır. Mimarı Davut Ağa'dır. Yakında restore edilen deniz kenarındaki bu bina şimdi Uluslararası Basın Merkezi haline getirildi. Topkapı Müzesi oldukça geniş bir alana yayıldığı ve içinde sergilenen eser

çok olduğu için kısım kısım geziliyor. Örneğin Harem için ayrı bir para ödeniyor ve ancak belirli sayıda insan, bir müze rehberiyle birlikte buraya girebiliyor. Bu yüzden de oldukça uzun süre sıra beklemek gerekiyor. Böyle bir tedbirin nedeni, eşyaya herh angi bir zarar gelmesinin önlenmesi
düşüncesi olmalı. Harem'in girişi ikinci avluda olmakla birlikte, bu bölümün saray hayatındaki öneminden ötürü onu en sona bırakmak istiyorum.

Orta Kapı da denilen Babüsselam, müzenin de resmi girişidir. Zamanında önemli idam
infazları bu kapının önünde, ikinci avluda, yerine getirilir ve kesilen kafalar da kapının sağındaki "ibret" taşlarında sergilenirdi.

İkinci avluda, sağ taraf boyunca, mutfak binaları uzanır. Binlerce insanı doyuran bu mutfaklar oldukça geniş bir alanı kaplar. Bu kanat, sıra sıra kubbe ve bacalarıyla, Sarayburnu siluetinin çok tanıdık bir parçasını oluşturur. İimdi bu binalarda, mutfak aletlerinin yanı sıra, sarayın zengin porselen ve cam eşya takımları da sergileniyor. Bunların arasında Çin porselenl
eri de önemli yer tutuyor.
Avlunun sol tarafında, avlu duvarıyla harem arasında kalan bölge

de ise ahırlar bulunuyor. Burada, zamanında, yalnız padişahın seçme atları tutulurdu. İimdi çeşitli arabalar
sergileniyor.
Babüssaade, Mutluluk Kapısı, üçüncü avluya, yani artık sarayın özel bölümlerine açılıyor. Bu kapıdan yalnız padişah at üstünde geçebilirdi. Belirli bir makama gelmiş devlet adamlarından başka kimse, at bir yana, yaya olarak da buradan içeri giremezdi. Bu kapılarla ilgili protokol Osmanlı devlet felsefesini de yansıtır.

Tarihte yalnız bir kere, II. Osman'ın tahttan indirildiği isyanda, isyancılar bu kapıdan içeri girme cesaretini gösterdiler. Devletin zayıf düştüğü zamanlarda bile, Babüssaade'nin caydırıcı saygıdeğerliği de

vam etmişti.
Bir kere de

Alemdar Mustafa Paşa, hayatı tehlikede olan padişahı kurtarmak için bu kapıyı kırdırarak içeri girmişti.

Cülus merasimi ve bayramlaşma merasimleri bu kapının önünde

dışında

yapılırdı. Askerlerin ayaklanmaya yaklaşan talepleri oldu

ğunda, gene bu kapının

önünde, "ayak divanı" (ayakta konuşulduğu için) denilen toplantı yapılarak sorunlar tartışılırdı. Padişah, sefere çıkan ordunun komutanına Sancak

ı İerifi bu kapının önünde verirdi.

Kapıdan girer girmez, Arz Odası ile karşı karşıya geliriz. Divan toplantısı bittikten sonra sadrazam başta olmak üzere Divan üyeleri buraya gelir ve vardıkları sonuçları sultana "arz" eder, uygulamaya geçmek için izin alırlardı. Yabancı elçiler de burada merasimle kabul olunurdu. Fatih döneminde, Edirne Sarayı'nın Arz Odası model alınarak yapılmıştır.

Arz Odası'nın hemen arkasında III. Ahmet'in 18. yüzyıl başında yaptırdığı zarif kütüphane binası görülür. III. Ahmet saltanatına kadar sarayda bir kütüphane ihtiyacı duyulmaması fazla hayra alâmet değil
dir.
Avlunun güneydoğu köşesini oluşturan binalar Enderun

u Hümayun olarak kullanılmış, Hıristiyan ailelerden devşirilen kapıkullarının en yetenekli görülenleri devlet yöneticisi olmak üzere burada yetiştirilmişti. Enderun'un yayıldığı yerlerin bir kısmı şimdi müzenin idari odaları oldu, bir kısmında da kostümler sergileniyor. Bunun ilerisinde de Hazine kısmı var. Tahtlar, mücevherler, kakmalı silahlar vb. burada.

Avlunun, Babüssaade'nin karşısına düşen kanadındaki binalardan birinde müzenin minyatürleri yer alıyor. Sarayda bulunan on
binin üstünde minyatürün en güzel ve ilginç
olanları burada. Avlunun batısındaki, Enderun'un en önemli aşamalarından birine varmış öğrencilerin eğitildiği Has Oda'da ise, olağanüstü güzel hat örnekleri var.

Saray içinde birkaç cami vardır. Fatih zamanından kaldığı sanılan Ağalar Camii, Has Oda'nın hemen yanında. İimdi burası da bir yazma kitap sergileme mekânı.

Minyatürlerin bulunduğu kanattan sarayın dördüncü avlusuna geçilir. Burada, denize doğru, çeşitli padişahların yaptırdığı çok güzel köşkler yer alır. IV. Murat'ın Bağdat ve Revan Köşkleri hem mimari, hem de iç süsleme bakımından gerçekten olağanüstü zariftir. Ortadaki Sofa Köşkü, bu alanda, III. Ahmet'in Lale Devri'nde düzenlediği lale bahçesinde, belki de bu güzel
çiçekleri daha iyi seyredebilmek iç
in yapılmış bir binadır. Daha sağdaki, Dolmabahçe'ye taşınmadan önce Topkapı'daki son binayı yaptıran Sultan Abdülmecit'in Köşkü (Meci
diye)
şimdi lokanta olarak kullanılıyor.

Bağdat ve Revan Köşkleri arasında mermer bir teras, iftariye ve havuz var. Karşıda Hırka
i
Saadet dairesi, peygamberden ve ilk halifelerden kalmış kutsal emanetlerin (I. Selim'in Mısır seferinden dönerken Mekke'den getirdiği emanetler) saklandığı bölüm ve ayrıca, batıya bakan terasın yanında, Sultan İbrahim'in yaptırdığı Sünnet Odası var. HAREM
Tam bir labirent olan Harem'in ancak bir kısmı ziyaretçilere açık. Buraya, turistlerin içeri alındığı kapıdan, ikinci avluya açılan Divan Odası'ndan girelim.

Divan Odası'nın görece kamusal sayılan ikinci avlu ile padişahın özel hayatının geçtiği Harem'i birleştirmek gibi bir özelliği vardır. Divan normal olarak haftanın dört günü, sadrazamın başkanlığında toplanırdı. Sadrazamın oturduğu yerin yukarısında demir parmaklıklı bir pencere vardır. Padişah istediği zaman buradaki küçük odaya gelir ve kendisi görünmeden
divan toplantısını dinleyebilirdi. Fatih zamanına kadar padişah divan toplantısına katılırdı, imparatorluk boyutlarına ulaşılınca, devlet işlerinin daha az kişisel, daha çok kurumsal olmasının bir kanıtı sayılabilir, bu zorunluğun kalkması. Divan'a bitişik İç Hazine Odası şimdi silahların sergilenmesi için kullanılıyor.

Divan Odası ya da öteki adı ile Kubbealtı'ndan sonra asıl Harem'e gireriz. İimdi burada harem ağalarının ve cariyelerin daireleri, Valide Sofası, Hünkâr Sofası gibi bölüm
ler gezilebiliyor.
Topkapı Sarayı'nın genel özellikleri üstüne söylediğim şeylerin örnekleri en çok bu labi rentte
görülebilir; sarayın, eklemelerle, zaman içinde organik olarak büyümesi, gerçek hayattan kopuş kesinleştikçe iç mekânların çeşitli çiniler, s
üslemelerle renklendirilmesi gibi.
Harem'in en ilginç yanı, buranın, hem saray hem de hapishane özelliklerine sahip olmasıdır. Buraya dışarıdan kimse giremez, içeriden kimse de dışarı çıkamaz. Tarih boyunca, bu iki türden olayın da pek az örneği bilinir (belki bilinmeyen başarılı

kaçamaklar olmuştu). Mimariye de yön veren genel mantığın temelinde cinsellik, "mahremiyet" kavramı yatar: padişah ve cariyeleri, karıları. Bu iki kutbun, yani tek erkek ve çok sayıda kadının arasında,
cinsiyetsiz
hadım

harem ağaları yer alır. Onlar cariyelerin gardiyanıdırlar, ama büyük ölçüde kendileri de mahpustur. İüphesiz, gene erkek cinsinden olan şehzadeler de bu labirentin bir kısmında yaşamaktadır; belirli bir yaştan sonra onların da cariyeleri olur. Ama onlar sadece
"pot
ansiyel padişah" olarak varolurlar. Siliktirler; I. Ahmet'ten sonra değişen kanuna rağmen hiçbir zaman hayatlarından emin değildirler.

Harem, sonuçta tek bir kişi için yapılmıştır: padişah. Valide sultan, haseki sultanlar, şehzadeler vb. onun hayatının uzantıları olarak aynı yerde bulunur, bazen, teoride olmayan bir iktidarı pratikte elde edebi

lirlerdi de. Ama mutlak iktidar hiç şüphesiz padişahtır. Harem hayatı, İslamiyet'in biraz maddiyatçı "cennet" betimlemesinin birtakım öğelerini de
bu fani hayat ölç
eğinde

içerir. Tek tanrıcı dinlerin beşiği kurak Arap yarımadasından doğan İslam mitolojisinde "cennet" kavramı ağaç, akarsu imgeleriyle bezenmiştir. Aynı zamanda gölgeli ve serindir. Halılar, yastıklar, sedirler, tahtlar bu cennet betimlemesinin sık rast
lanan
imgeleridir. Tabii huriler ve gılmanlar ve kevser şarabı da.

Ama Osmanlı Haremi'nde bütün bunlar, somut ve dünyevi biçimde vardı. Aslında cennetin kopyasını dünyada yapmaya çalışmak, gerçek dindarları hep tedirgin etmiş bir küstahlıktı. Ama büyük çoğunluk için, uhrevi olduğu kadar dünyevi ideal de buydu.

Ama, Haremi, Batı'da epey yaygın olan, padişahın sınırsız cinsel özgürlüğe sahip olduğu bir cümbüş mekânı gibi düşünmekten kaçınmalıyız. Padişah'ın cinselliği, çoğu yazısız birçok kuralla sınırlıydı.
Harem'deki herkes, haseki sultanlar, valide sultanlar, önde gelen hizmetkârlar vb. oldukça katı bir hiyerarşi ve kurallılık içinde toplam iktidarı paylaşıyordu. Onun için burayı ve buradaki hayatı bir aygırın hüküm sürdüğü bir hara gibi tasavvur etmek
yanl
ış olur.
Öte yandan, Osmanlı sarayı, bir başka düzeyde, bilinçli bir tevazu anlayışıyla

yapılmıştır; saray, büyük ölçüde yataydır; yüksek duvarlarla simgelenen (koruyucu dış duvarlardan başka) bir debdebe türünden kaçınılmıştır. İstanbul'daki çeşitli camilerde, bunlar Allah'ın evi olduğu için, boyutlar özellikle büyük tutulmuştu. Ama padişahlar kendi evlerini bu anlamda azametli bir biçime sokmaktan kaçındılar. Dolayısıyla Topkapı Sarayı Avrupa'da gördüğümüz bazı sarayların yanında mütevazı kalır ve İark ihtişamının popüler imgelerine benzemez. "Koca Osmanlı Sarayı bu muymuş?" da dedirtebilir.

SURLAR

İlk çağdan ortaçağ sonuna kadar şehirlerin kendilerini korumaları güçlü surlarla sağlanabiliyordu. Bu uzun tarih dilimi içinde Roma İm

paratorluğu "Pax Romana" dediğimiz düzeni kurarak çok geniş bir bölgeyi dış saldırılardan korumayı başarmış ve insanlar şehirlerde oldukça rahat yaşamışlardı. Ama onun da zayıflaması, şehirleri yeniden kendi kendilerini savunacak tedbirler almak zorunda bıraktı.

İehrin kurulacağı alanı seçerken birkaç temel ihtiyacı göz önüne almak gerekiyordu. Dünya ticaret trafiğinin çok fazla uzağına düşme

menin, bu arada deniz kenarında ya da denize yakın olmanın belirgin avantajları vardı. Aynı şekilde, tatlı su kaynaklarına yakın olma
k da son
derece önemliydi. Öte yandan, korunma ihtiyacı, çok zaman, bu ihtiyaçlarla çelişiyordu, çünkü ticaret yollarına yaklaşınca, düşman orduların tehdit imkânı artıyordu.

Deniz kenarındaki şehirlerde, bir yarımadaya yerleşmek, oldukça geçerli bir çözüm

olmuştur. Böylece, şehri üç yanından saran deniz doğal bir koruma sağlar, karaya bağlanan kıstak bölümüne de sağlam bir sur örülür. İstanbul bu bakımdan tipik bir şehirdir.

Ama Byzas'ın kurduğu ilk İstanbul küçük bir yerleşimdi ve bugün "tarihi yarımada" dediğimiz bölgenin tamamını kaplaması söz konusu değildi. Romalı Septimius Severus burayı zaptedince önce surları
ceza olarak
yıktırmış, sonra şehrin önemini fark ederek yeniden yaptırmaya karar vermişti. Ama onun surları da şehrin yalnızca doğu ucunu kapattı. İimdiki Cağaloğlu Lisesi'nin yanındaki taş duvarın Severus surlarının kalıntısı olduğu ileri sürülmüştür. Bu, doğrusu, hiç mümkün görünmüyor. Ama söz konusu surun yaklaşık buralardan geçtiği kabul edilebilir.

İstanbul'u Doğu Roma'nın başkenti olmak üzere yeniden inşa eden Büyük Constantinus bile bugünkü tarihi yarımadanın tamamını kullanmayı düşünmemişti. İstanbul'da,

şimdiki Unkapanı Köprüsü'nün başladığı noktadan Yenikapı'ya bir çukur, bir vadi uzanır. Constantinus'un yaptırdığı surlar bu vadinin hemen batısında, Zeyrek

Horhor taraflarında uzanıyordu.

SURLAR

Roma İmparatorluğu fazla büyümüştü. İmparator, çeşitli siyasi ve idari nedenlerle, bu muazzam alanın ikiye bölünmesine karar verdi. Bu durumda, doğuda, Roma'dan geri kalmayacak yeni bir b
aşkent gerekiyordu. Constantinus önce Troya'yı canlandırmayı düşündü. Klasik çağda Troya'nın, İlyada ile sürdürülen büyük bir prestiji vardı. Ama fiziksel olarak, İstanbul'un imkânlarına sahip değildi. İmparator herhalde bunun farkına vararak İstanbul'da
k
arar kıldı.

Constantinus, İS 330'da Yeni Roma olacak yeni başkentinin "kurdelesini kesmişti". Bunu şöyle bir paradoks izledi; yer seçiminde Constantinus uzak görüşlü davranmıştı; şehrin çok kısa zamanda hızla büyümesi bunu kanıtladı. Öyle ki, 413'te, II. Teodosios zamanında, dördüncü, yani bugün varolan kara surlarının yapılması gerekti. Demek ki, Constantinus, suru yaptırdığı yeri seçmekte eşit derecede uzak görüşlü olamamıştı.

Askeri bakımdan en önemli olan bu kesimdi. Deniz, başka antik kentlerde olduğu gibi, şehri koruyordu. Burada surla deniz arasında özellikle dar bir kıyı şeridi bırakıldığı için, gemiyle yaklaşmak, asker çıkarmak, merdiven dikmek hiç kolay değildi. Bizanslılar Halic'in ağzını ayrıca bir zincirle kapatıyor, gemilerin oradan içeri girmesini önlüyorlardı. Onun içinde Haliç ve Marmara kıyıları boyunca surların çok güçlü olması için çalışmadılar, tek duvarla
yetindiler.

Ama kara surları hiç böyle değildi. Burada saldırıya hazırlanan düşman önce on metre kadar derinliği, yirmi metre kadar da

genişliği olan bir hendekle karşılaşıyordu. Hendeğin arkasında birkaç metrelik bir ilk duvar vardı. Bunu aşınca, dış surlara geliyordu; kalınlığı iki metre, yüksekliği sekiz buçuk metre olan bir sur duvarı. Dış duvarda 96 burç yapılmıştı. Bunlar
genellikl
e dört köşeli kulelerdi. İç ve dış duvar arasında "peribolos" denilen, 15
20 metre
genişlikte bir mesafe kalıyordu. İç duvarın kalınlığı beş metre, yüksekliği on iki metreydi. Yirmi metreyi bulan 96 burç da burada dikilmişti. Bu kulelerin alt ve üst katları arasında bağlantı yoktu. Zemindekiler depo veya koğuş olarak kullanılıyor, üst kata surdan geçiliyordu.

Surlarda birçok kapı vardı ve bunlar ikiye ayrılıyordu: kamusal ka

pılar, askeri kapılar. Birinciler, barış zamanında halkın girip çıktığı şehir kapılarıydı; ikinciler dışarı geçit vermeyen, kuşatma sırasında askerlerin sura yayılmak için kullandığı kapılardı. Dethier,
Teodosios'un bu surlarda sekiz Got cohortunu (Roma ordusunda, bir lejyonun onda birini
oluşturan, beş altı yüz kişilik birlik) görevlendirdiğini, bunun için de sekiz askeri kapı yapıldığını ileri sürer. "Deuteron", "Triton", "Hebdomon" gibi sayı belirten askeri kapı adlarıyla bu iddiasını destekler. Ona göre yedi tane de sivil ya da kamusal kapı vardır. İehrin giriş ve çıkışını saptayan bu

kamusal kapı
lar tarih boyunca güzergâh belirleyerek önemli bir
rol oynadılar.

Kara surlarını, bugün gördüğümüz haliyle Teodosios'un yaptığını söylemiştim. O zaman işin başında Vali Antemios vardı. Daha sonra, tam da Attila'nın orduları şehre yaklaşırken,
bir
depremde bu surların büyük kısmı yıkıldı. O zaman, Vali Cyrius Konstantinos yıkılan surları onardığı gibi, dış kaleyi de yaptırdı. Mavi, yeşil, kırmızı ve beyazlar bu faaliyette canla başla yer aldılar. İki ayda surlar tamamlandı ve Attila Konstantinopolis'i kuşatmaktan vazgeçerek batıya
gitti.
Sonuç olarak, fazla benzeri olmayan, son derece sağlam ve dayanıklı surlardı bunlar. Nitekim, bin yılı aşan bir süre boyunca İstanbul surları yalnızca iki kere açılabildi (pek çok kere kuşatıldığı halde): 1204 Latin işgali ve 1453.

Üstelik, birinci fetih biraz hileli bir süreçle, zayıf Haliç surlarından gerçekleşmiş, son fetih sırasında ise savaş koşulları ciddi biçimde değişmiş, top çağına girilmişti. 1453'te, yayılan ve genişleyen İslam İmparatorluğu, kendi topraklarının içinde kalan son bağımsız Hıristi
yan
cebini ortadan kaldırdı. Kısa bir süre sonra, 1492'de, Hıristiyan dünya içinde kalan son bağımsız İslam cebi, Granada, benzer bir şekilde son buldu. Top, antikite ve ortaçağ boyunca bir yaşama mantığı ve temeli bulabilen bağımsız şehirler olgusunu ortadan kaldırdı, bir kere daha, Roma gibi geniş "teritoriyal" imparatorluklar çağına geçildi.

Gerçi kısa zaman sonra bunun da içsel zayıflıkları ortaya çıkacak, geleceğin egemenliğine aday görünen Osmanlı ve İspany
ol devletleri Kuzey Atlas ülkeleri önünde gerileyecekti. Ama bu dönem bir süre devam etti.
Osmanlılar, İstanbul'u aldıkları tarihte, İstanbul'un çok ilerilerine zaten gitmişlerdi, daha da gideceklerdi. Birkaç yüzyıl boyunca, bir düşman kuvvetinin başkenti

tehdit etmesi söz konusu
olmadı. Bu an

lamda ilk ciddi tehlike Ruslarla "93 Harbi" diye bilinen 1878 savaşında yaşandı. O tarihte de zaten "sur", askeri önemini kaybetmişti. Böyle olunca, birkaç onarım girişimi dışında, surlar genellikle ihmal edildi; gene

de, ilk yapılışlarının sağlamlığı bu surların büyük bir kısmını bugüne kadar yaşattı. Daha çok da kara surlarının dayandığı görülüyor. Haliç çok işlek bir ticari liman olduğu için gidiş gelişe engel çıkaran surların yavaş yavaş ortadan kalktığını tahmin e debiliriz.
"Tahtakale"nin doğrusu "taht

ı kale", yani "kale altı" olsa gerektir. Kale kalmamış, ama adı yaşıyor. Marmara surlarının önemli bir kısmı da, 19. yüzyılda, demiryolu yapılırken yıkıldı.

Surlar oldukça geniş bir alanı çevrelediği için bütün bu mesafeyi bir günde dolaşmak aşağı yukarı imkânsızdır. Ayrıca ben bu bölümde sura çok yakın olan başka ilginç yapıları da anlatıyorum. Kara surları ayrı bir gezi olarak bir günde gezilebilir. Öbür kısımlar, belki başka semtlerle birleştirilebilir.
Halic'in ik
i köprü arasında kalan kısmında surun hiçbir izi kalmamıştır; tek istisna, içindeki mezardan ötürü korunan, Baba Cafer Külesi'dir (bunu Çarşılar Bölgesi'nde anlatıyorum.)
MARMARA SURLARI
Eminönü'nden Sarayburnu'na kadar da sur parçasına rastlanmaz. Anca
k Sarayburnu'ndan
sonra, Topkapı Sarayı'nın eteklerinde sur parçaları görünmeye başlar. Bu noktadan, kara surlarının başladığı noktaya kadar olanlara "Marmara Surları" denir. Bu surların toplam uzunluğu (Sarayburnu

Mermer Kule arası) 8260 metreydi.

Kıyı boyunca yürürken, ilk coğrafyacılardan Piri Reis'in bu yakın
larda dikilen heykelinin
çevresinde, kimi örülü olduğu için kolay seçilmeyen, kimi halen açık bazı kapılar görüyoruz. Bu kapılar daha çok halkın deniz kıyısına inebilmesi için açılmıştı.
Heykelin
ilerisinde, duvar biraz başkalaşır, bazı oyuklar, farklı süslemeler görülür. Dikkat edilmezse kolayca gözden kaçacak bu bölümün içinde şimdi tamamen harap bir Bizans kilisesi vardır: Hristos Filantropus. Bunun içine dar bir oyuktan geçilerek girilir ve ortalığı görmek için kuvvetli bir fener gereklidir. (Yakınlarda burada kısmi bir restorasyon yapıldı, ama o

zamandan beri gidip son durumu göremedim.)
Kilisenin az ilerisinde, surların önünde çıkıntı yaparak duran birkaç sütunlu (ve daha açık
renk) bir kemer
vardır. Burası, Topkapı Sarayı'nın dış köşklerinden olan, Davut Ağa'nın inşa ettiği İncili Köşk'ün tabanıdır. Padişahlar arasında bu köşkü en fazla III. Murat sevmiş ve vaktinin çoğunu burada geçirir olmuştu. Gösteri yapan gemilerin top atışıyla sıvaları dökülüp
camları kırılınca gözleri yaşarıp saraya dönmüş, birkaç gün sonra da ölmüştü.

Surların bu bölümünde bulunan ve buradan içeri uzanan önemli bir Bizans yapısı Mangana Sarayı'ydı. Buradan Mozaik Müzesi önlerine kadar geniş alanda kazı yapılması durumu
nda,
birçok ilginç kalıntıların ortaya çıkacağı tahmin ediliyor.

İncili Köşk'ün yarım kilometre kadar ilerisinde Marmara Surları'nın en sağlam kalmış kapılarından Ahırkapı'ya gelinir. Adı, Topkapı Sarayı'nın ahırlarının bu çevrede bulunmasına bağlıdır (Bizans sarayı

nın ahırlarının da burada olduğu biliniyor). Ünlü Ahırkapı Feneri, bir deniz kazasından sonra, III. Osman zamanında yaptırılmıştı.

Ahırkapı'nın hemen yanında adı "Karışma Sen" olan geleneksel meyhane, onun da ilerisinde
modern Kalyon Oteli yer a
lıyor ve ayrı zevk veya keselere hizmet veriyor.

Daha ileride Köprülü ailesinin eski konağı da şimdi lokanta halin
de.
Sur boyunca yola devam ederken bir süre sonra duvarda yeni bir değişiklik göze çarpar. Burada hayli uzun bir balkonun dayanakları ve bu balkona açıldığı görülen üç süslü kapı vardır. Burası Teodosios'un
yaptırdığı, İustinianos'un onarıp genişlettiği, zamanında görenlerin haşmetini büyük bir hayranlıkla anlattığı Bizans İmparatorluk (Bukoleon) Sarayından bugüne gelebilmiş tek kalıntıdır. Saray, Latin işgali sırasında iyice harap olmuş ve bir daha kullanılmamıştı. Temsil ettiği koskoca tarihin yanı sıra bu perişanlığı, Fatih Mehmet'i de hüzünlendirmişti. Sarayın yıkıntılarına bakarak, Sadi'nin Afrasiyab'ın artık örümcek ağlarıyla örülü olan sarayı üstüne beytini tekrarladığı anlatılır.
KÜÇÜK AYASOFYA Bukoleon'un bu kalıntısının hemen ilerisinde, sarayın özel limanının olduğu bölgeye geliyoruz. Küçük bir girinti olan (ve tamamen dolan) bu limanda, şimdi Arkeoloji Müzesi'nde bulunan iki
aslan

heykelinden ötürü Porta Leonis adıyla anılan kapıdan içeri, saraya geçiliyordu, imparator, saltanat kayığına bu limanda binerek kentin çeşitli yerlerine denizden gidiyordu. Bir depremde çöktükten sonra kapı Türkler tarafından "Çatladı

kapı" diye adlandırıldı. Başka bir iddiaya göre de, fetihten az sonra burada yaşadığı bilinen "Çatladı Kasım" adlı birinin adının bozulmuş şeklidir bu. Gene buralarda, "faros" (fener) diye anılan bir sur burcu vardı: Bizans'ın kalelerden kalelere ateş ve dumanla verilen tehlik
e sinyallerinin son menziliydi bu
kule; doğu tarafından yaklaşan düşman ordusu hakkında verilen duman işareti en son buraya ulaşırdı. Aynı adı taşıyan, İsa'dan kaldığı

na inanılan kutsal eşyaların saklandığı kilise, 1204 Latin işgalinde yok oldu.

Plan 3. Küçük Ayasofya (Sergios ve Bakhos kilisesi)

Devam ediyoruz; şehre giren yolun karşısına geçip yürüyoruz; birazdan, surların içinde kiliseden çevrildiği fark edilen bir cami görüyoruz. Amacımız surları keşfetmek de olsa, buradan içeriye kısa bir sapma yapmakta yarar var. İlkin, Küçük Ayasofya'ya (planı Ayasofya'yı andırdığı için Türkler bu adı vermişti) ya da eski adıyla Sergios ve Bakhos Kilisesi'ne bakalım. Bu kilise de İustinianos'un imar dönemi eserlerindendir ve 527'de, yani asıl Ayasofya'dan
bir
kaç yıl önce yaptırılmıştır. Dethier bu kiliseyi İustinianos'un karısı Teodora'nın yaptırdığını söylüyor. Ama bir başka yaygın efsaneye göre İustinianos, İmparator Anastasios'a karşı bir suikast komplosuna girişmiş ya da giriştiği iddia edilmiş. O sırada b
u iki aziz imparatora
rüyasında onun suçsuz olduğunu söylemişler ve böylece İustinianos idamdan kurtulmuş. İustinianos bu kiliseyi yaparak azizlere şükranını dile getirmiş.

İustinianos'un temsil ettiği parlama, Bizans tarihinde kısa bir Rönesans gibi olmuş
, herhalde
dönemin mimarlarını da etkilemiş ve onları yeni yeni planlar aramaya teşvik etmişti. Sergios ve Bakhos ilginç bir plana sahiptir. Kareye yakın bir dikdörtgen üzerine oturan bir sekizgene dayanan değişik bir kubbesi vardır. Sekizgen, aralarında ikişer sütun bulunan sekiz payeden oluşur. Bunların üstüne oturan dört kemer ve dört yarım kubbe, Rüstem Paşa ve daha sonra Edirne'deki Selimiye camileri hakkında ilginç bir fikir verir gibidir. Alt katta, sütunlarla dış duvarlar arasında bir çeşit ambtılatuar biçimlenir. Üst katta da geniş, güzel bir galeri vardır. Sütunlar pembe ve yeşil, somaki mermerdendir. Yapıldığı zaman bütün duvarların çok güzel mermerler ve ayrıca mozaiklerle kaplı olduğunu biliyoruz. Sütunların üzerindeki üst galeri
boyunca Yunanca
yazılar görülüyor.

Caminin bir köşesinde, eski çağda yangın söndürmekte kullanılan, "tulumba'" dediğimiz aletin bir örneği vardı, şimdi buradan alınıp başka yere götürülmüş. Yangın çıkınca tulumbacılar bu sandığı sırıklarla sırtlarına alır, yalınayak koşarak yangın yerine gelir ve aletin iki ucundaki kollara basarak hortumla su sıkarlardı. İşin tuhafı, bize çok "Türk işi" gelen bu ilkel itfaiye aracını, Müslüman olarak Davud Gerçek adını alan bir Fransız keşfetmişti.

Küçük Ayasofya'nın önündeki medrese avlusu, 16. yüzyıl başında kiliseyi camiye çeviren Kapı Ağası Hüseyin Ağa'nın eseridir ve bugün bazı çok yoksul aileleri barındırmaktadır. Caminin, girişe göre solun

daki türbe de bu Hüseyin Ağa'nındır.

Caminin biraz ilerisindeki Çardaklı Hamamı'nı da aynı kişinin yaptırmış olması muhtemeldir. Bunun oldukça eski bir hamam olduğu ve daha eski bir Bizans hamamının zemini üstüne kurulduğu bilim adamlarınca ileri sürülmüştü. Ne var ki, Türkiye'de tarihi yapıyı koruma bilincinin hiç gelişmediği bir dönemde hamam özel mülk haline geldi ve Bizans'tan kaldığı düşünülen mermer döşeme tamamen ortadan kalktı.

SOKOLLU CAMİİ

Hamamın önünden yukarı uzanan yokuşu tırmandığımızda bir camiye ve külliyesine geliyoruz: Sokollu Camii. Burası, Süleyman'dan başlayarak üç padişaha

sadrazamlık yapan, Osmanlı tarihinin en büyük devlet adamlarından, Sırp asıllı Sokollu Mehmet Paşa'nın adına karısı tarafından yaptırılmıştır ve Mimar Sinan'ın en güzel eserlerinden biridir.

Külliyenin giriş kapısına gelmek için biraz sola doğru yürümek gerekiyor. Birkaç ayrı köşeden bakılınca, bu binayı bu kadar dik bir yokuşa yerleştirmenin de başlı başına bir maharet olduğu anlaşılıyor. Sinan, her zamanki gibi, topografık güçlükleri estetik etkiye çevirmeyi başarmış. Aşağıda kalan giriş kapısından yukarı tırmandıkça, adım adım olgunlaşan perspektif bunun bir kanıtı. Merdivenin sonunda, medrese odalarıyla çevrili avluya geliyoruz. Merdivenin üstünü, medrese dershanesi olan genişçe odasının örttüğünü burada anlıyoruz. Ortada güzel bir şadırvan var.
Cami, k
areye yakın bir dikdörtgen. Bunun üstündeki altıgene otu
ruyor kubbe. Bu kubbeyi de
dört küçük yarım kubbe çevreliyor ve destekliyor, ama bunlar dört duvarda değil, dört köşede
yan yana du
ruyor ve böylece cami de enine genişliyor. Giriş ve karşısındaki mi
hrap

duvarlarında ise kemerler var. Caminin özgün planının verdiği ölçülü mekân duygusu, klasik dönemin son derece güzel İznik çini
leriyle destekleniyor. Egemen renk, turkuvaz. Biri mihrapta olmak üzere, Hacer
ül Esved'in bazı parçaları da var bu camide. Giriş tarafındaki orijinal kalem işleri de güzel. Bütünüyle, İstanbul'da görülebilecek en güzel camilerden biri
Sokollu.
Caminin alanı içinde, kuzeydoğu köşesindeki Helvacı Camii'ni Kanuni'nin helvacıbaşısı İskender Ağa yaptırmıştı. İimdi minaresinin ve bazı duvarların yıkıntısı duruyor.

Sokollu Camii'nin kuzeyinde Mehmet Paşa Yokuşu'nda, 17. yüzyıl sonunda yapılan Özbekler
Tekkesi'ni ama epey harap halde
görürüz. Girişin üstünde minaresi duran bu binanın sağında ve solunda derviş hücreleri vardır. İlginç

ve görülmeye değer bir binadır.

Uğur Tanyeli, külliyenin güneyinde yer alan adada, Sokollu ailesinden Lala Mehmet Paşa sarayının bulunduğunu ileri sürüyor ve bu blokun güney tarafındaki, şimdi dükkân olarak kullanılan tonozlu duvarın, sarayın zemin duvarı

olduğunu söylüyor.

Plan 4. Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi
KADIRGA
Sokollu Camii girişinin önünden tekrar aşağıya inerek Kadırga Meydanı'na varırız. Burası, adının da ima ettiği gibi, bir limandı. Bizans zamanında şehrin Marmara kıyılarındaki irili

ufaklı girintiler liman haline getirilmişti. Gemiciliğin daha sonraki teknolojik gelişme seyrinde temelde kürekle yürüyen küçük tekneler (çektiriler, kadırgalar vb.) yerlerini büyük yelkenlilere bırakınca bu küçük limanlar pratik olmaktan çıktı ve terk ed
ildi. Zamanla dolarak bugünkü
hallerine geldiler; çeşitli yeni işlevler yüklenen düz alanlar. Kadırga Meydanı ve bitişiğindeki, denize daha yakın, Cinci (Cündi) Meydanı, 1950'lere kadar İstanbul'un başlıca bayram yerleriydi. Karagözcüler, tuluatçılar, camb
azhaneler buraya gelirdi.
Meydanın doğu ucunda karşılıklı iki küçük kahve vardır. Bunlar eskiden, Küçük Ayasofya'da tulumbalarını gördüğümüz tu

lumbacıların devam ettiği kahvelerdi. İimdi salaş bir tarzda üstü kapatılan havuzlu alan eskiden bahçeydi ve dah
a sevimliydi. Oradaki, Abdülmecit

zamanından kalma karakol da benzerleri gibi sevimli bir binadır. Karşı sırada, ilk yapılışı ta Bayezid zamanına uzanan ama bugüne kadar çeşitli onarımlardan geçen Kadırga Hamamı vardır.

Caddeden batı yönüne ilerlerken, solda, bir taraçayı andıran dört köşe küçük bir bina görülür. Bu, Esma Sultan (18. yüzyılda, III. Ahmet'in kızı) namazgahıdır. Namazgah, genellikle yol üstünde olanların namazlarını vakit kaybetmeden kılmaları için yapılan bir açıkhava
ibadethanesidir. Suriçi
İstanbul'da bunlardan yalnızca bu örnek kalmıştır. Yapının altındaki muslukların başında abdest alınır ve merdivenden taraçayı andıran üst kata çıkılarak namaz kılınır.

Meydanın güneybatı ucundan denize doğru inen dar sokaklara girildiğinde, Marmara surla
rının bir bölümüyle daha karşılaşırız. Bu surların şimdiki deniz kıyısından bir hayli içeride olması, yukarıda değindiğim küçük limanlardan bir başkasının kıyısında olduğumuzu bize gösterir; bugün Kumkapı adıyla tanınan semt o zamanlar Kontoskalion adıyla tanınan limandı. Bu surların kemerleri içinde şimdi küçücük, hayli mütevazı evler duruyor.

Yeniden Kadırga Caddesi'ne çıktığımızda, yolun sağında oldukça büyük bir Rum Ortodoks kilisesi görülür; Ayia Kiryaki Kilise vakfının dükkânları caddede sıralanır. Onların üstündeki yükseltide kilise vardır (karşı sırada da, şimdi kullanılmayan eski okul binası). Osmanlılar İstanbul'u fethettikten sonra, kubbeyi camilere özgü bir mimari öğe saymış ve
gayrimüslimlerin ibadethanelerinde kubbe kul
lanılmasını istememişler
di. Bu nedenle, ancak
19. yüzyıl sonlarında

Tanzimat Fermanı ve onu izleyen hukuki düzenlemeler sonucunda

Hıristiyanlar da yeniden kubbe yapmaya başladılar. Aya Kiryaki bu dönemin erken örneklerinden biridir. Mimarı Tiadis'tir.
Aya Kiryaki'nin biraz iler
isinde, onunla aynı zamanda yapılmış bir başka güzel Ortodoks kilisesi, Panayia Elpida var. Geçen yüzyıl so

nunda, Kumkapı

Gedikpaşa arasında oturan ve deniz tarafindakileri daha zengin olan Rumlar tarafından aynı zamanda yaptırılmış iki kili
se. Özenli, g

üzel yapılar. Ermeniler'in Surp Harutyun Kilisesi de Aya Kiryaki'nin karşısına düşen sokaklar içinde.

KUMKAPI

Kumkapı yakınlara kadar,
ahalisinin çoğu Rum ya da Ermeni olan bir balıkçı semtiydi. Bu geçmişten bugüne, belirli bir mimarinin ayakta kalabilmiş

bazıları oldukça güzel
konut
örnekleri, Rum ve Ermeni kiliseleri, bir de İstanbul'un en gelişkin "orta sınıf" balık tavernaları kaldı. İstanbul tavernacılığının son "klasiklerinden" bazıları iz bırakmadan kayboldu (Minas, Yorgo), bazılarının çocukları

aile mesleğini sürdürüyor ("Kör" Agop'tan Hayko), bazıları da hâlâ hayatta ("Çamur" İevket, demiştim son baskıda. Ama bugün hayatta olduğunu söylediklerimi de kaybettiğimizi öğrendim). Ama şimdi Kumkapı baştan aşağı meyhane;
Paris'teki Moufftarde gibi, ke
ndilerine özgü kişiliği olan, çok sayıda insana lezzetli meze ve balıklarla hoş vakit geçinebilen ve "ticari turizm"i "otantizm'le oldukça iyi dengeleyebilen bir
bölge.
Demiryolu köprüsünün altından geçerek yeniden kıyıya çıkabiliriz (burada eski küçük dal
gakıranıyla eski Kumkapı Limanı ortadan kalktı, şimdi bunu çevreleyen çok daha geniş dalgakıranla yeni liman ve balık hali vardır). Ya da, Kumkapı tren istasyonundan sonra kalıntıları görülmeye başlayan deniz surlarına paralel giden iç sokaklardan batıya doğru yolumuza devam edebiliriz. Burada, bazı çok eski Rum evleri de

şimdi genellikle depo haline getirilmiş
görebiliriz.
Kumkapı'yı izleyen Nişanca semtinde, İarapnel Sokağı'nda, Ermeni Gregoryen Patrikhanesi ve kiliseleri var. Bizanslılar, başkentlerinde kayda değer bir Ermeni nüfus barınmasına imkân vermemişlerdi. Onun için bu dönemde Ermeniler, Galata gibi tam da şehir içi sayılmayan yerlere yerleşmişlerdi. Fatih Mehmet İstanbul'u ele geçirince şehirde nüfusun son derece azaldığını gördü ve impara
torl
uğunun her bölgesinden Türk
Müslüman ya da gayrimüslim
nüfusu yeni başkentine yerleşmeye teşvik etti. Teşvik yetmezse zorladı da. Böylece yemden canlanmaya başlayan şehre gelenler arasında birçok Ermeni de vardı. Altı yerden geldikleri için "Altı Cemaat" diye anılırlardı. Bu sonradan "Oniki Cemaat"e yükseldi.

Fatih, Rum Ortodoks Patriğiyle uzun uzun görüşüp anlaştı ve böylece dünya Ortodokslarının ekumenik patriği Osmanlı başkentinde ruhani görevini yapmaya

başladı. Benzer bir işlemi,
Fatih, devletinin önem
li cemaatlerinden Ermenilerle de gerçekleştirmek üzere, iyi tanıdığı Bursa Piskoposu Hovakim'i de İstanbul'a çağırdı ve 1461'de onu İstanbul Ermeni Gregoryen Patriği yaptı. Ancak Gregoryen kilise örgütlenmesi farklı olduğu ve merkezi Ermenistan'da, Erivan
yakınındaki Eçmiadzin'de bulunduğu için, İstanbul patriği, önemli bir kişi olmakla birlikte, Ortodoks patriği ya da papa gibi "tek" otorite olmadı.

İlk Ermeni Patrikliği Samatya'da kurulmuştu (bunu o bölgede göreceğiz). 17. yüzyıl ortalarında Kumkapı

Nişanca'ya taşındı ve orada kaldı. Patrikhane binası, 19. yüzyılın güzel ahşap binalarından biridir. Karşı sırada, yan yana inşa edilmiş (son olarak 1913'te) üç kilise ve iki şapel vardır. Ortadaki, en büyük kilise, Surp Asdvadzadzin (yani Meryem Ana), Patrikha
ne
kilisesi olarak kullanılmaktadır. Alt katındaki ayazmadan, buranın Bizans döneminde Ortodokslara ait olduğu kanıtlanır. Ermeni cemaatinin 19. yüzyıl büyüklerinden, II Mahmut'un çok sevdiği maliyeci Kazaz Artin'in mezarı ve heykeli de buradadır.

Kumkapı'dan batıya yürüdüğümüzde Yenikapı'ya geliyoruz. Burada eskiyi hatırlatan hemen hemen hiçbir şey yok (19. yüzyıldan kalma Rum Ortodoks Ayios Teodoros Kilisesi ile kıyıya çok yakın Surp Tateos Ermeni Kilisesini saymazsak). Zaten çok eski değil, çünkü burası
da
Bizans döneminde Marmara kıyısındaki en geniş liman olan Elefterios ya da Teodosios limanıydı. Eski şehrin tek akarsuyu Lykos buradan denize dökülürdü. Bu limanlar önemlerini kaybettikten sonra, Lykos buranın dolmasına katkıda bulundu (sonra kendisi de
kuruyup yok oldu). Akarsu alüvyonuyla dolan yerlerde verimli toprak olur. Nitekim bu bölge (Langa
Vlanga) uzun zaman İstanbul'a kaliteli sebze yetiştirdi. Sonra bostanlar da yerlerini beton bloklara bıraktılar. Arada tek tük kalmış birkaç küçük bostan hâlâ
görülebiliyor. NARLIKAPI
Kıyı şeridi boyunca Samatya'ya yaklaştıkça sağımızda surlar yeniden yer yer belirmeye başlıyor, bazen de solumuza geçerek kıyının eski çizgisini gösteriyorlar. Eski Samatya Kapısı artık yok, ama onun şimdi tren istasyonunun altındaki geçitle aynı yerde olduğunu tahmin etmek güç değil, çünkü içerideki sokaklar buraya akıyor.

Samatya Kapısı'yla Yedikule arasında, ayakta kalmış tek büyük kapı, Narlıkapı. Bizans döneminin önemli dini merkezlerinden Studios Manastırı ve Ayios İoannis
Kilisesi buraya çok

yakın; imparatorların bazen burayı ziyaret etmek için denizden geldikleri ve o zaman bu kapıyı kullandıkları biliniyor. Samatya bağımsız bir gezi gerektiren bir semt olduğu için biz şimdilik içeri girmeyelim, kapıya adını veren nar ağaçlarını hayal etmeye çalışarak Yedikule'ye doğru devam edelim. (Narlıkapı'ya gelmeden hemen önce oldukça yeni yapılmış Surp Hovhannes
Ermeni Kilisesi var).
Çok geçmeden şehrin bitimine geliyoruz. Burada Marmara surları bitiyor, kara surları dik bir açıyla kuzeye doğru kıvrılıyor. Solda, kıyıda, karayolu açılınca surlardan koparak tek başına kalmış bir kule var: Mermer Kule. Surlar burada köşe yapıyor; ancak, kulenin içinde bol miktarda mermer kullanıldığına göre, belli ki burası sadece askeri anlamda işlevsel bir yapı olarak düşünülmemiş; imparatorun bir uğrağı da bu kule olabilir. Andreasyan, Eremya Çelebi'nin kitabı için yazdığı notlarında, daha sonra hapishane olarak kullanıldığını yazıyor.

YEDİKULE

Mermer Kule'yi gördükten sonra, 5632 metre boyunca uz
anan Kara Surları'nın yanından yürümeye başlıyor ve çok geçmeden Yedikule'ye geliyoruz. Burada kara trafiğinin işlediği görece dar bir kapıdan şehir içine giriliyor. Kapının iç tarafında, kemerin üstüne, çift başlı Bizans Kartalı kabartması işlenmiş. Yedikule kapısı burası. Ama Yedikule kalesinin içinde, çok daha görkemli bir başka kapı var. İimdi kalenin bir parçası haline gelen bu kapıyı 390 yılında I. Theodosius yaptırmıştır. O zaman bu, şehir dışında, bir zafer takı olarak inşa ettirilmiş, daha sonra, I
I. Teodosios bugüne kalan yeni surları yaptırınca, sur kapılarından biri haline gelmiştir. En şatafatlı kapı bu olduğu için zafer kazanan imparator ve komutanlar seferden dönüşlerinde şehre bu kapıdan girerlerdi.

Son olarak 1261'de Mihail Paleologos, şehrin Latin Haçlılarından geri alınmasıyla, beyaz atı üzerinde bu taktan geçerek şehre dönmüştü.

Bizanslıların Porta Aurea (Altın Kapı) diye adlandırdığı bu takta üç kemerli kapı var; ortada
olan en yüksek. Hepsinin üstünde Herakles'in, Prometheus'un vb. heyke
lleri varmış. Kapının önünde duvarları fazla yüksek olmayan bir kale çıkıntısı ve onunla tak arasında şimdi ot bürümüş bir küçük avlu var. Kapılar, herhalde sonraki dönemlerde, savunmada gedik yaratmamaları için örülmüşler. Duvarlarda çeşitli haç vb. kabartmaları seçilebiliyor. Avlunun ortasında fazla derin olmayan bir kuyu var.

Fetihten sonra Türkler surların bu bölgesine, şehrin içinden yeni duvarlar ve kuleler ekleyerek bağımsız bir kale yaptılar. "Yedikule", bu kalenin adıdır. Fatih başlangıçta hazineni
n önemli
bir kısmını bu kaleye yerleştirdi. Ama daha sonra hazinenin sarayda, sultanın yanı

başında durması daha uygun görüldü. Bundan böyle Yedikule bir zin
dan olarak, daha çok da siyasi
kimlikli kişilerin kapatıldığı bir hapishane olarak kullanılmaya başlandı.

Günümüzde Yedikule bir müzedir. Kale içinde, muhafızlar için yapılmış caminin yalnızca minaresinin kalıntısı görülüyor. Ondan çok daha sonra yapılan amfiteatr da, şehrin bu bölgesinde tiyatroya merak uyandırmanın güçlüklerinden olsa gerek, neredeys
e cami kadar
haraplaşmış. Hapishanenin acı anılarını müzede görebiliyorsunuz. Örneğin, bir şekilde padişahın öfkesini çeken yabancı elçiler buraya hapsediliyordu. Aralarında Rusya'dan Obrestov, Fransa'dan Pangueville ile Ruffın gibi diplomatlar olduğu bili
niyor. Kule
duvarlarında bunlardan bazılarının taşa kazıdığı özgürlük övgülerini hâlâ görmek mümkün.

Yedikule'yle ilgili en karanlık anılar 17. yüzyıl başlarında kısa bir saltanat süren II. Osman'dan (Genç Osman) kalmadır. Reform girişimlerine kızan yeniçe
riler onu tahttan indirdiler, epey
hakaret ve epey eziyetle kısa süre burada kapalı tutulduktan sonra öldürüldü. Bu olay daha sonraki birçok Osmanlı padişahının korkulu rüyası oldu. Osman'ın kapatıldığı küçücük hücre, sur tarafındaki büyük, dört köşe kulel
erden birinin içinde, bugün de görülebiliyor. Burada, alt
katta, ayrıca idam mahalli de var. Kesilen kelle zemindeki delikten aşağı atılır, oradaki su yolu denize bağlandığı için birkaç güne kadar kelle denize kavuşurmuş. Günümüz koşullarında, kıyılarda, naylon torba ve patlıcan kabuğu türünden yabancı nesnelerin denizi kirletmesine üzülüyor ve kirlenme öncesi zamanı özlemle anıyoruz. O zamanlarda da "yabancı madde"nin bu türlüsüne rastlama ihtimali aklımıza pek gelmiyor

gene de, şimdi soyulan patlıcan o zaman kesilen kelleden fazla miktarda olmalı.

BELGRAD KAPISI

Surların Osmanlı döneminde ihmal edildiğine değinmiştim. Ancak, 1984

89 arasında İstanbul Belediye Başkanı, askeri değil turistik gerekçelerle surların oldukça büyük bir kısmını restore
ettirdi
öyle ki, Türkler 20. yüzyılda sur yapan tek ulus olarak da tarihe geçebilirler. Bu restorasyon sonrasında bu alanlara biraz "oyuncak kale" havası geldi. İimdi umudumuz, bu duvarların mümkün olduğu kadar çabuk eskiyerek bu havadan kurtulması.
Yedikule'
den sonra, restorasyonun en yoğun olduğu

çünkü en yıkık yer burasıydı
Belgrad

Kapısı'na (Ksilokerkos) geliyoruz. Söylentiye göre burası, sadece içeriden surlara çıkmak üzere yapılan askeri kapılardan biriyken, Osmanlı döneminde açılmış ve kamusal kapı olmuş. Süleyman, Belgrad'ı fethettikten sonra yanında getirdiği esnafı burada yerleştirdiği için kapı bu adı almış. Surun biraz içerisinde Panayia Belgradiu Kilisesi'nin kalıntısı var. Bunun da, Kanuni'nin buraya yerleştirdiği
Sırplar için yapıldığı söylenmiştir.

SİLİVRİKAPI

Bundan sonra gelen Silivrikapı, adı üstünde, Silivri (Silimbrius) yolunun başlangıcıydı. Dolayısıyla kapılar bazan da uzandıkları yöne göre adlandırılıyordu (Edirnekapı da böyledir). Silivrikapı'ya yakındaki Balıklı Ayazması'nın kaynağına atıfla "Peges" de deniyordu. Latin işgali, bu kapının gizlice açılmasıyla içeri giren komutan Aleksios Strategapulos tarafından sona erdirilmişti.

Buraya gelmişken küçük bir gezintiyi göze almalı ve kapının karşısındaki dar yoldan ilerleyerek Balıklı kompleksine bir göz atmalı. Burada şimdi oldukça yeni bir kilise ve manastır binası var, ama burası fetih öncesinin önemli bir dini merkeziydi. Bir mucizeyle bulunan ve daha sonraları da çeşitli mucizelere yol açan bir ayazmadan ileri geliyordu önemi. Genç
bir
adam olan Leon, yaşlı bir köre rastlar. Kör, ondan su ister. Leon, bir ses işitir. Ses, suyun yerini betimler ve ihtiyarın gözüne sürmesini emreder. Bunu yapınca, adamın gözleri açılır. Ses, Leon'a imparator olacağını da söylemiştir; bu da gerçekleşir
ve Leon, bu hikâyeye pek de
uymayan "Katil" lakaplı imparator olur. O zaman bu ayazmayı yaptırır. Daha sonraki bir efsaneye göre Fatih'in kuşatması sırasında bir keşiş bu manastırda, tavada balık kızartırken, şehre girildiği haberi gelmiş. Keşiş buna inanmamış, "şu kızaran balıklar canlanmadıkça böyle bir şeye inanmam," demiş. Bunun üzerine balıklar tavadan sıçrayıp ayazmanın havuzuna atlamışlar.

Kilise avlusuna girince ilk dikkat çeken şey, avluya döşenmiş Yu

nanca yazılı mezar taşları
oluyor. Yol açmak iç
in istimlak edilen bir mezarlıktan bu taşları Balıklı'daki din adamları alıp getirmiş ve buraya döşemişler. İlginç olan, Türkçe kelimelerin Yunan alfabesiyle yazılmış olması. Mezarlık, Konya

Kayseri çevresinde yaşayan, yazıda Yunan alfabesini kullandıkları

halde Türkçe konuşan ve fetihten kısa zaman sonra İstanbul'a gelip özellikle Samatya'ya yerleşen Karamanlı Rumların mezarlığı. (Karamanlis'in adı da buradan

gelir). İöyle ör
nekler var:
Pederim Kastandı

Sanatım Kunduracı

İöhretim Mibah
Senesi 1879 Vademiz tamam ya da
Mevludum Kayseri vefatı...

İimdi hak yolunda geldi bir seyran...
Hamd olsun Rabbiye mezar...
Kilise narteksinin dışındaki bir başka avluda görece yakın zamanlarda ölmüş Fener patriklerinin ve bazı zengin İstanbul Rumlarının oldukça gösterişli mezarları bulunuyor.

Balıklı kompleksinin çevresi, buralarda hep olduğu gibi, mezarlık dolu; Rum, Ermeni, Türk mezarlıkları var. Greko

Romen şehircilik, nekropolisi şehir ve sur dışına çıkarırdı (akropolisi
en yüksek tepeye kurarken); Türkler de bu âde
ti devam ettirdiler. Balıklı Ermeni mezarlığında da, bu sefer Ermeni alfabesiyle Türkçe yazıtlar vardır. Pamukciyan'ın aktardıklarından biri şöyle:

"Bakman ceşmi beşaretlen/Mezarımın tapna/Ağnamazlar halimden/Ta gelmeyince başına"
(Sorguççu Agop). Surun
bu kısmı yakınlarda restore edilirken, çok eski bir mezar bulundu ve bu aile mezarının içinden ilginç nesneler çıktı. Ne yazık ki, bu kadar yeni bulunan bir mezar bile define avcılarının saldırılarından korunamadı.

Silivrikapı'nın, Dalan döneminde şimdi olduğu şekilde restore edilmeden önce daha sevimli bir hali vardı. Kapıya dışarıdan bakıldığında, solda, şirin bir kahve duruyordu. Kapıdan girer girmez, gene solda, üstü teneke kaplı, duvara yaslanmış, küçük ahşap bir ev vardı. Cumbasında bir yaşlı kadın oturur ve gelen geçeni öfkeli öfkeli süzerdi. Yeni yapılan yapılar, yanında oldukları tarihi binalardan güçlü görünmüyor, tersine ona yaslanıyor ve sığınıyorlarsa, bu beni tedirgin etmiyor. Tarihle içice yaşamanın bir biçimi olarak, hoşuma da
gidiyor bazan.
İimdi o kahve ile o ev yok, ama sur içinde, gene Dalan zamanında yapımına başlanan ve surlarla uyum sağlamalarına hiçbir imkân olmayan apartman kuleleri var. İstanbul belediye başkanlarının ne demek istediğini anlamak bazen çok güç.

İki de ermiş ya da yarı

ermiş mezarı var burada (aslında kapılarla ermişler arasında bir ilişki olmalı, çünkü bu kapıların her birinde en az bir yatır ya da ermiş ya da sahabe mezarı var). Soldaki, sur üstünde oturup dururken IV. Murad'ın Bağdad'ı fethettiğini sezivermiş. Ama bu

"malum olma" pek de hayırlı olmamış, çünkü oturduğu yerden aşağı atlayıp can vermiş.

Sağdaki ise "Fatih'in askerlerinden Elekli Dede" olarak tanıtılıyor. Gelgelelim, ikisi de 17. yüzyılda yaşamış Evliya Çelebi ile Eremya başka bir hikâye anlatıyorlar:
"El
ekli Divanesi dilsiz bir divane idi. Elekden başka bir şey yemezdi... eleği kırarak çenberin atıp gerisini helva gibi ağzını köpürdeterek yedikten sonra çeşmi mestini süzüp safa iderdi"
(Evliya Çelebi).
"Silivri kapusunun dışında Elekci Dede'nin mezarı bulunmaktadır. Elekci Dede hiç konuşmazdı. Daima Elek yer ve Çingenelerin peşinde gezerdi... Bu adamın vücudu kapkara kesilmişti, yaz ve kış ana doğ

ması çıplak gezerdi" (Eremya Çelebi).
Fatih'in oldukça tuhaf bir askeri!
Yola devam etmeden önce, Silivrikapı'dan yüz metre kadar içerideki Sinan yapısı İbrahim Paşa Camii'ne de uğramak gerekir. Bu, Sinan'ın erken döneminden kalma mütevazı bir camidir. Kubbe, dört köşedeki tromplarla sade bir şekilde desteklenmiştir. Caminin içindeki ve dışındaki, laciverdin egemen olduğu çiniler sonradan yenilenmiş olmalı, çünkü bunlar İznik'in son dönemi ve hatta Tekfur Sarayı çinileri gibi görünüyor. Minberin mermer işçiliği özellikle
güzel.
Caminin biraz ilerisinden sola doğru saptığımızda, cami, tekke, türbe, sebil ve çeşmeler den
oluşan, Bala Külliyesi'ne gelinir. İlk bina olan cami çok eskiden yapılıp yıkılmış, şimdiki binalar ise 19. yüzyıldan kalmadır. Ahşap tekke binasının sebil ve çeşmenin bulunduğu taş cephe duvarı hayli güzeldir. Tekkenin az ilerisinde, surlarda, Kalagru

Kapısı görünür.

MEVLEVİHANE KAPISI

Silivrikapı'yı izleyen kamusal kapı Mevlevihane Kapısı'dır (ya da, daha sık kullanılan adla, Mevlanakapı). Bu ad, sur dışındaki bir Mevlevi tekkesinden ötürü verilmiştir.
Roma
Bizans
dönemindeki adı ise Region'du. Dış

kapısındaki kitabede bu kısımların İmparator İustinos (İustinianos'un amcası ve ondan bir önceki imparator) ile karısı Sofia ve komutan Narses tarafından (Bizans'ın son "hadım" generallerinden) tamir ettirildiği yazılıdır. Bizanslılar buraya "Rus Kapısı"(Roussion) da diyordu. Çünkü 9. yüzyılda henüz Hıristiyan olmamış bir Rus topluluğu Eyüp'e yerleşmişti. Sonra ayaklanarak şehre bu kapıdan olmak kaydıyla girip çıkma hakkını elde ettiler. Komutanları, bu hakkın kanıtı olmak üzere, kalkanını kapının üstüne ç
aktı.

Son iki kapı oldukça sağlam kaldığı için iç ve dış kapılar, köprü gibi öğelerle, surun eski durumu hakkında oldukça iyi fikir veriyorlar.

TOPKAPI

Bu kitabın ilk baskısında, Topkapı çevresini belirleyen otogardan ve onun yarattığı kargaşalıktan söz

etmiştim. İimdi yeni otogar çalış

maya başladı ve buralar da değişecek gibi görünüyor, ama kargaşalık bütünüyle ortadan kalkmadı.

Bu keşmekeşte bulması zor ama; karayolunun kıyısında, Sinan'ın küçük çaplı, zarif eserlerinden ahşap Arakiyeci İbrahim Ağa Camii görülebilir ("arakiye" Mevlevilerin giydiği uzun keçe külahtır). Cami ahşap olduğu halde nasılsa eski şeklini koruyabilmiştir. Çatısı,
minaresi, içindeki çinileri son derece güzeldir.
Yeni yollar surların ortasından geçmiş, böylece eski Topkapı ve Edirnekapı görece sakin çevreleriyle, ayakta kalabilmişlerdir. Her iki noktada da, sur içinde, ilginç anıtlar vardır. Topkapı'da, Sinan'ın en güzel camilerinden olan Kara Ahmet Paşa Camii'ni görürüz. Camiye, bir medrese olan avludan gireriz. Beş kubbeli son cemaat yerinin orantıları, ayrıca da dış
duvardaki çinileri çok güzeldir.
Kubbe, altı ayak üstüne oturur (dörtgen içinde altıgen modeli). Dört köşede dört küçük çeyrek kubbe yer alır. Kemerler de altı büyük sütuna oturtulmuştur. Üç yanında galeriler vardır. İç mekânın oranları kusursuzdur. Ayrıca bütün bu mekân son derece güzel kalem işleriyle süslenmiştir

özellikle müezzin mahfillerinin altındaki tahta tavanlar. Bu özellikleriyle cami İstanbul'da tektir diyebiliriz. Dışarıda, Ahmet Paşa'nin zarif türbesiyle

bir okul binası,
külliyenin geri kalan parçala
rıdır.

Kara Ahmet Paşa'nın karısı, Yavuz Selim'in kızı olan Fatma Sultan'dı. Onun az ileride yaptırdığı, kendi adını taşıyan mescit yıkılmış, tamir edilince de özelliğini kaybetmiştir.

Topkapı'nın biraz ilerisinde, sur içinde Surp Nikoğos ve Ayios Nikolaos (Aya Nikola) adında, 19. yüzyıldan kalma bir Ermeni ve bir Rum kilisesi vardır.

Bulunduğumuz yerin biraz uzağında, Millet Caddesi üstündeki otobüs deposunda, şimdi Manastır Mescidi adıyla bilinen ve eski adı

unutulmuş, Bizans kilisesinden çevrilme bir cami
var; çok sade, üç apsisli dikdörtgen bir bina bu.
Caddenin öbür tarafında ise, minaresinde "Endülüsi" imzalı bir güneş saati olan, ahşap çatılı Kürkçübaşı Camii (Kanuni'nin kürkçüsü Ahmed İemseddin Efendi yaptırmış) durmaktadır.
Minaresi oldukça ilginçtir.
EDİRNEKAPI

Edirnekapı'nın bulunduğu yer, "Yedi Tepe"nin en yüksek olanıdır (76 metre kadar). Ama buradan Topkapı'ya doğru toprak alçalır. Bu alçak kısım, bir vakitler Lykos deresinin şehre girdiği yerdi. Dolayısıyla kara surları en çok burada alçalır; nitekim, büyük kuşatmada Fatih karargâhını burada kurmuş ve şehre buralardan girilmişti. Lykos'un şehre girdiği noktada bugün adını dolaylı olarak dereden alan Sulukule bulunur. Burası, askeri kapılardan, P
empton
olarak biliniyordu. Burada surun hemen içinde yerleşik Çingenelerin mahallesi vardır ve belirli bir türden zevklere (göbek atma ve sonrası) meraklı İstanbulluların belli başlı eğlence
yerlerinden biridir.
Neslişah Sultan burada Kuruçeşme ya da kendi

adıyla anılan mütevazı bir mahalle mescidi yaptırmıştır. Neslişah, II. Bayezid'in torunuydu. Sonradan tamir gören mescit 1540'tan kalmadır.

narak Edirnekapı'ya varırız. Bu kapı Hadrianopolis'e (Edirne) giden yolun başlangıcıdır. Bu ve güneydeki Yaldızlıkapı, başlıca Mesa'nın
yarattığı "Y" çatalının iki ucunun çıkışlarıdır.

Surun ve kapının hemen içindeki meydanlıkta Sinan'ın bir başka olağanüstü eseri olan Mihrimah Camii yükselir. Cami bir set üstündedir, Avlusundaki ağaçlar buraya bahçemsi bir
hava verir.
Avlunun çevresindeki odalar gene bir medresenin öğrenci odalarıdır. Ortada güzel bir şadırvan vardır; Sinan bu şadırvanlar için de hep değişik, özgün planlar yapmıştır.

Camiye yedi kubbeli son cemaat yerinden girilir ve gene çoğu Sinan eserinde olduğu gib
i
şaşınhr. Bu seferki fazladan özellik aydınlıktır. Sinan ilk camilerinden birini gene Mihrimah Sultan için (Süleyman'ın Rokselan'dan kızı) Üsküdar'da yapmıştı. Sinan standartlarına göre vasat diyebileceğimiz bu cami oldukça karanlıktır ve sanki mimar kim bilir, belki de
Mihrimah'ın yakınması üstüne

bu sefer her şeyden önce ışığı yakalamaya çalışmıştır.

Cami planı karedir; tepede dört duvardaki dört kemere oturan ve pandantiflerle desteklenen geniş bir kubbe vardır. Kubbe ağırlığı yarım veya çeyrek kubbelere bölüştürülmemiş, yalnız dışarıda dört köşeye destek kuleleri yapılmıştır. Böylece, kemerli düz duvarlarda, başka camilerde hiç görmediğimiz kadar çok sayıda pencereye yer kalmış, bu da, değindiğim aydınlık ve ferah iç mekânı sağlamıştır.

Ne yazık ki cami iki ciddi depremde hasar görüp onarımdan geçti. Bugün iç mekânı süsleyen kalem işleri bu nedenle oldukça yeni (I. Ab

dülhamit zamanından). Orijinal süsleme kalabilmiş olsa kim bilir neye benzerdi! Bunu hayal edebilmek için, Ahmet Paşa Camii'ndeki
kalem
işlerini veya onlarla eş düzeyde bir işçiliği zihinde buradaki ışıkla yan yana getirmek gerekiyor.
Külliyenin öbür binalarının çoğu, örneğin hamam, oldukça harap. Gördükleri kısmi onarımlar da hiç yeterli değil.
Mihrimah Camii'nin biraz güneyinde Ayios Dim
itrios Sarmaşık, Edirnekapı'nın biraz ilerisinde de Ayios Yeoryios (Aya Yorgi) Rum Ortodoks kiliseleri vardır. Latin işgali sırasında burada bir hayaletin dolaştığı, bunun Etius Yeoryios'un hayaleti olduğu söylentisi çıkmıştı. İehri geri alan Bizanslılar bu olayı anmak için burada bir kilise yap

tırdılar. İimdiki Ayios
Yeoryios o kilisenin yerinde duruyor.
Ayios Yeoryios'tan şehir içine doğru yürürken solda sarı ok bizi Kariye Müzesi'ne gönderiyor. İstanbul'da bir kilise içinde en iyi korunmuş mozaik ve fre
skler burada görülür. Kilise
başlangıçta sur dışında kaldığı için "Khora" (Kırda) adını almıştı. Ancak bugün gördüğümüz bina 11. yüzyıldan kalmadır. Onarımlar, yandaki Parekklesion gibi eklemelerle, orijinal plan hayli değişikliğe uğramıştır. Freskler ve mozaikler de 14. yüzyılda yapılmıştır.

KARİYE MÜZESİ

Bütün bu resimleri gerekli sıra içinde ve gerekli bilgilerle izlemek gerekir. Bu kitapta ben bu ayrıntılara giremeyeceğim için, doğrudan doğruya Kariye'yi anlatan bir kitap alınmasını,
mümkünse önceden okuduktan sonra kilisenin gezilmesini öneriyorum. Görece geç dönemin
ürünü olan bu resimlerin Bizans'ın daha önceki donuk, fazla stilize ve cansız resimlerinden çok farklı olduğu herkesçe kabul edilir. Bu özellikleriyle, olamamış bir Bizans rönesansının
habercisi gibidir. Kiliseyi ve fresklerle mozaikleri bu hale getiren adam, Logotet Teodoros Metohites'ti.
Turing Kulübü'nün başkanı Çelik Gülersoy Kariye çevresinde de restorasyon çalışmaları yürüttüğü için burada tamirden geçmiş ahşap evler, bir otel, kahv
e ve pastaneler sevimli,
keyifle yorgunluk giderecek bir çevre yaratıyor. Asitane adında bir lokanta da eski Osmanlı mutfağına dayanan oldukça iyi bir menü sunuyor.

Kariye'den aşağı inen yokuşu izleyerek doğuya doğru gidildiğinde, Kürkçü Çeşme sokağında,
eski Kastoriya sinagogunun bahçe duvarla
rı, ön ve arka bahçe kapıları görülür. İçerisi şimdi park yeridir ve fetihten kısa süre sonra, Makedonya'nın Kasturya şehrinden gelen Yahudiler'in yaptığı sinagogdan hiçbir eser kalmamıştır. Bunun güzel, mermerli bir

sinagog olduğu ve 1930'larda terk edilerek yok yere yıkıldığı biliniyor.

Kariye'den kuzeye doğru giden dar caddeye çıkıp birkaç yüz metre yürüdüğümüzde surlara bitişik Blaherna Sarayı'ndan kalan tek bölüm olan Tekfur Sarayı'na geliyoruz (Konstantinos
Porfirogennetos Sara
yı). Dethier burayı ayrıca "Hebdomon" ve "Taç Sarayı" adlarıyla anı
yor.
Üstü açık bir avluya giriyor ve çatısı göçmüş, üç katlı saraya ba

kıyoruz. Giriş sütunlu ve dört kemerli. Onun üstünde, beş büyük penceresiyle ikinci kat var. En üst
katta pencereler
çoğalıyor (yedisi avluya bakıyor). Bütün bu duvarlarda mermer ve tuğla ile çeşitli farklı

süslemeler dikkatimizi çekiyor. Binaya dışından baktığımızda, bu avlunun karşısına düşen duvarın dış yüzünde, aşağıdan büyüyen ağacın yapraklarının kısmen örttüğü güzel bir balkon var.

Surlara dayalı tahta merdivenden çıkıp biraz cambazlıkla duvar üstünden yürürseniz, surun burçlarından birinin içine girebiliyor ya da isterseniz dışından kulenin tepesine de tırmanabiliyorsunuz. Buradan, şehrin bu bölgesinin epey geniş bir alanını görebiliyor ve ortalığı saran çirkin binalar varolmadan önce manzaranın ne kadar güzel olduğunu hayal
edebiliyorsunuz.
İmparatorluklar çöktükten sonra, kalıntılarının başından nice traji
komik olay geçebiliyor. Bu
saray parçası

bir zaman Osmanlı sarayının fil ve zürafa gibi hayvanlarının kapatıldığı yer olmuş. Bir ara gizli bir genelev olarak bile çalışmış. 18. yüzyılda ise, İznik'te artık ölen çiniciliği canlandırmak isteyen yenilikçi Sadrazam İbrahim Paşa burada bir çini imala
thanesi
kurdurmuş. Kitapta sık sık değindiğim "Tekfur Sarayı çinileri"nin kaynağı burası. Daha yakınlarda, sonunda Boğaz'da kurulan Robert College kurucusu Cyrus Hamlin bir aralık okulu burada yapmayı düşünmüş. İimdi Tekfur Sarayı az sayıda turistin ve meraklının gelip gezdiği bir yarım müze konumunda.

Plan 5. Kariye Müzesi (Khora Kilisesi)

Sarayın karşısında, sıralı taş ve tuğladan, dikdörtgen biçimli, müte

vazı bir semt camisi olan Adilşah Kadın Camii var. III. Mustafa'nın üçüncü kadınıydı.
Tekfur
Sarayı'nın karşısındaki dar sokaklardan birinden yürüyünce Rum Ortodoks Panayia Hançeriotissa Kilisesi'ne gelinir. Bu küçük ve sevimli kiliseyi Fenerli zengin Rumlardan Hançerli Bey yaptırmış. Ayia Paraskevi ayazması buradadır. Bunun yakınında, adını bile me
diğim, bir de sinagog vardı.

EĞRİKAPI

Saraydan hemen sonra Teodosios surları biter, Manuel Komnenos surları başlar (herhalde Teodosios surları burada zayıf kaldığı için böyle bir takviyeye gerek görülmüştü). Komnenos surları batıya doğru bir bombe ya
par. Sur boyunca
bazen mecburen uzaklaşarak

yürüdüğümüzde, kara surlarının son kamusal kapısına, Eğrikapı'ya geliriz (eski adı Kaligaria). Son İmparator Konstantinos'un son göründüğü yer bu çevredir. Bizans'ta burası ayakkabıcı esnafının bulunduğu bölgeymiş.

Türklerin bu kapıya "Eğri" demelerinin nedeni kapının kendisinde olan bir bozukluk

değildir, kapıdan içeri girmeden önce yolun keskince bir dirsek yapmasıdır. Bu eğrilik, biraz da, kapıya dıştan bitişik bir sahabe türbesinden ileri gelebilir.

Efsanevi

Kaşıkçı Elması hakkındaki yaygın hikâye, onun bu çevrede bulunduğunu anlatır (Yenikapı'da bulunduğu da söylenir). Elmas şimdi Topkapı Müzesi'nde, 86 kırat ağırlığında ve 48 pırlantayla çevrili, gözyaşı damlası biçimindedir.

İimdiye kadar sayılan bütün kapılarda

ve henüz görmediğimiz Leon surlarının önünde

bazı evliya mezarları vardır. Bunların arasında, özellikle sahabe (peygamberi şahsen tanımış olanlar) mezarlarının şu bakımdan anlaşılır bir yanı var: Hazret
i Muhammet'in ölümünden
görece kısa bir zaman sonra Arapların İstanbul kuşatmaları başlamıştı. Bu kuşatmalar sırasında şehit düştüğüne inanılan kişilerin en önemlisi de Ebu Eyyûb Ensari'dir. Yalnız bu kapılarda

ve başka yerlerde, örneğin Karaköy'deki Yeraltı Camii'nde

gördüğümüz bu gibi mezarların

hemen hemen hepsi 19. yüzyılın başında, II. Mahmut'un saltanatında keşfedilmişti. Belki de bu radikal Batılılaşmacı padişah, aynı zamanda, mutaassıp halka böyle zararsız bir inanç kanalı açıyor
du.

Eğrikapı'nın dışında ve biraz güneyinde bir başka ilginç bina vardır: Kırkçeşme Maksemi. Bizans'tan beri içme suyunun önemli bir kısmı şehre buradan giriyordu. Sinan'ın yaptığı bu bina, Belgrad Ormanı çevresinden gelen suyun toplandığı ve haznenin çevresi boyunca sıralanan kırk delikten akarak şehrin çeşitli semtlerine gönderildiği yerdir.

Eğrikapı'dan şehre girdikten iki sokak ileride sola sapınca, Rum Ortodoks Panayia Suda Kilisesi'ne gelinir. Burada, yeraltında, ikonos

tasion'lu, mermer havuzlu, Ayia Zoni ayazması vardır. Bizans çağında buraya azılı delilerin bağlandığına dair bir hikâye söylenir.

Bu kapının üç kule ilerisinde Komnenos surları da biter, onları Heraklios Surları, daha sonra, Kara ve Haliç surlarının birleştiği nok

tada da Leon surları izler. Bunları ve Haliç kıyısında kalan son iki kapıyı (Ayakapı ve Cibali Kapısı) Haliç bölümünde anlatmanın daha iyi olacağını sanıyorum.

Kara surları güzergâhında, böylece, yedi kamu kapısı (Yedikule, Belgrad, Silivri, Mevlevihane, Topkapı, Edirnekapı, Eğrikapı) ve bazı askeri kapılar gördük. Surlar yer yer çok sağlam, yer yer harap ya da yok olmuş, yer yer de yeniden yapılmış durumda. Birçok noktada çağdaş hayat bu eski surlarla kaynaşmış, bazı kuleler insanın aklına kolay kolay gelmeyecek işlevler için kullanılıyor. Hendek de bazen var, bazen kayboluyor, varolduğu noktalarda çoğunlukla bostan haline gelmiş. Yalnızca sur görmek biraz sıkıcı da olabilir, ama çeşitli noktalarda sağa sola sapıp çok farklı binalara göz atınca, bu monotonluk kırılıyor.

DİVANYOYU
AKSARAY
DİVANYOLU
AKSARAY Daha önceki bölüm
de, bugünkü Sultanahmet Meydanı'nın Bizans ve Osmanlı dönemlerinde nasıl bir politik merkez olduğuna değinmiştim. İehrin ilk tasarımında burası, Augusteion Meydanı, seçtiğimiz yöne göre, şehre gelirken yolunuzun bittiği ya da şehirden çıkarken yolunuzun ba
şladığı noktaydı; Milion taşı da bunu gösteriyordu. Biz bu gezimizde buradan
yola çıkıp sağımızda solumuzda neler olduğunu görelim.

Az ileride, sağda, Türk Edebiyat Vakfi'na verilmiş, ama giriş katında halı satılan bir bina var. Burası, Cevri Kalfa İlkokulu'ydu. Cevri Kalfa Saray halayıklarından biriydi. 1808'de Kabakçı isyanından sonra, II. Mahmut'un tahta çıkmasını önlemek isteyen IV. Mustafa taraftarları onu sarayda öldürmek üzere hücuma geçtiklerinde, Çevri Kalfa saldırganların yüzüne kızgın kül atıp genç şehzadeyi dama kaçırmış, böylece hayatını kurtarmıştı. Mahmut padişah olunca doğal olarak Kalfa'yı ödüllendirdi; o da, Osmanlı ahlakı gereği, varlığının bir kısmını cami ve okul gibi hayır kurumları yaptırmakta kullandı. Mahmut, öldüğünde Çevri Kalfa'yı
kendi
annesi Nakşidil Sultan'ın türbesine gömdürerek de minnetini belirtti.

İncili Çavuş Sokağı ile Çıkmazı'nın kavşağında, Kaygusuz tekkesi vardır. Geçen yüzyılın ikinci yarısında Bolulu Kaygusuz İbrahim Baba tarafından kurulmuştur. Kadiri tekkesidir.

BİNBİRDİREK
Solda, daha önce gördüğümüz park ve içinde Antiohos Sarayı'nın kalıntıları var. Az ileride, kocaman ve sevimsiz Adliye Sarayı görülü

yor. Sol kolda, Türk dostu Fransız yazarının adını Türk imlasıyla ya

şatmaya çalışan Klodfarer (yani, Claude Farrere) Sokağı'na sapınca bir meydana

gelinir. Meydanın öbür ucunda, kulübemsi bir bina, Filoksenus ya da Türkçe adıyla Binbirdirek sarnıcının girişidir. (Filoksenus, Roma'dan buraya gelen senatörlerden biridir. Sarnıcın üstünde kendine bir saray da yaptırdığı sanılıyor). Yerebatan'dan sonra en büyük kapalı sarnıç olan Binbirdirek'te 14'er sütunluk 16 sıradan, toplam 224 sütun vardır. Sarnıcın yüksekliği 15 metreye yaklaşır; dibi şimdi dolmuş durumda olduğuna göre, eskiden daha da yüksekti (yaklaşık 20 metre). Bu uzunlukta yekpare taş bulunamadığı için sütunlar üstüste konulan ikişer parçadan oluşurlar. Zaten Türkçe'deki adının doğrusunun, böyle yapılmış sütun anlamına gelen "Bindir Direk" olduğu söylenmiştir. Sarnıçlardan pek hoşlanmayan Türkler burayı imalathane ve depo olarak kullanmışlardı. Sonradan bina boşaltıldı. Yakın zamanlarda, içinde çeşitli filmler çekiliyordu (örneğin İtalyan korku filmleri).

FUAT PAİA CAMİİ

Buradan çıkıp Klodfarer'den aşağıya devam edildiğinde, sağda küçük bir cami ve türbe vardır; Keçecizade Fuat Paşa'nındır bu binalar. Fuat Paşa, Abdülaziz'in başlıca iki nazırından biriydi (öbürü de Ali Paşa). Sadrazam olmadığı zamanlar Hariciye Nazırı olurdu. Nükteleriyle ünlüydü. Yabancı diplomatlara dünyâda en güçlü devletin Osmanlı devleti olduğunu söylemişti (herkesin "hasta adam" dediği dönemde). Gerekçesi şuydu: "Yıllardır siz dışarıdan,
biz içeri
den, yıkmaya çalışıyoruz, hâlâ yıkılmıyor." Bir gün yabancılara İstanbul'u gezdirirken, eski püskü ahşap evlerde, kem göze karşı asılan Arapça "Ya Allah", "Ya Hafız" levhalarının ne olduğunu sor

duklarında, "Bizim memleketin en büyük sigorta şirketidir" demişti. Gezmekte olduğumuz Divanyolu'nu modern ölçülere göre genişlet

tikten sonra, "Bu caddeyi bize atılan taşlarla yaptık," demişti. Paşanın camisi ve türbesi dönemin Osmanlı mimarisindeki üslupsuzlaşmanın kanıtıdır ve kendi espri düzeyi ve niteliğiyle ters orantılıdır.

Peykhane Sokağı'ndan Sultanahmet'e doğru yürüyüp soldaki Babayani Sokağı'na saparsak, köşedeki eskice, mimari bakımdan çok da ilginç olmayan bahçeli yapı, İran Okulu'dur. Okul tamamen İran devletine bağlıdır ve buradaki İranlı ailelerin çocukları için açılmıştır. Eskiden eğitimi İah'a göreydi, şimdi de Humeyni sonrasına göre. Burası eskiden İran Hastanesi idi.
1882'de Debistan
ı İraniyan adıyla kurulan okul Yeşildirek'teki yerine sığmayınca buraya taşındı.

TEODOSİOS SARNICI

Fuat Paşa'dan ters yöne yürüyüp Piyer Loti'ye (Burası Türk dostu Fransız yazarlarının

semti) çıktığımızda, Eminönü Belediyesi'ni görü
yoruz. Bunun Divany
olu üstünde olan kısmı eskiden konservatuvardı ve karşı köşesinde Asım Paşa Konağı vardı; Yeni Osmanlılar'ın mali destekçisi Mısırlı Mustafa Paşa İstanbul'un ilk kulübünü bu binada açmıştı. Bir söylentiye göre konak sonradan, yukarıda adı geçen Fran

sız yazarları adına bir anıt yapmak üzere yıktırıldı; tabii anıt da yapılmadı. Bu sıralarda Konservatuvar'ın yerinde de Arif Paşa'nın ahşap konağı vardı. 1980'lerde konservatuvar başka yere taşınıp şimdiki şekliyle belediye binası genişletilirken, burada olduğu bilinen Teodosios Sarnıcı da ortaya çıkarılıp onarıldı. Bu da şehrin büyükçe ve güzel sarnıçlarından biridir.

TÜRBE

Ana caddeye dönelim; karşı köşede, yüksek bir bahçe duvarı, onun ileri köşesinde de ampir tarzı geniş bir türbe binası var. Bu, ilk ciddi

Batılılaşmacı padişahlardan II. Mahmut'un türbesi. Ama binada ve bahçede çok sayıda insan yatıyor. Örneğin Sultan Abdülaziz, değerlendirmesi hâlâ tartışmalarla dolu II. Abdülhamit (Batıcılara göre Kızıl Sultan, Doğuculara göre Ulu Hakan) buradalar. Türben
in içi bir mezardan çok bir saray gibi
döşenmiş.

Bahçede gömülü daha birçok ünlü kişi var. Bir söylentiye göre, Jan Hus ve Münzer gibi geç ortaçağ köylü devrimcilerin Türk benzeri şeyhBedreddin'in mezarı da buradaymış, ama şimdi taşı bulunamıyor. Osmanlı hanedanının, Cumhuriyet döneminde ölmüş bazı üyelerinin mezarları da burada. Ayrıca, çoğu geçen yüzyılda yaşamış birçok önemli kişinin mezarı da burada: Ziya Gökalp ve ayrıca İttihatçı kurşunuyla vurulan Ahmet Samim ile Hasan Fehmi buradalar; Sadullah Paşa, Muallim Naci ve Ata Bey; Kıbrıslı Mehmet Emin ve Fethi Ahmet Paşalar; Sait Halim Paşa, Hidiv ve İerif aileleri üyeleri vb. Yakınlara kadar genellikle kapalı duran bahçede şimdi yazın bir açık hava kahvesi hizmet veriyor.

Aynı kolda, karşı köşede, Basın Müzesi var. Burası Safvet Paşa tarafından üniversite olarak yapılmış ve sonra pek çok farklı amaçla kullanılmıştır. Mimarı Fossati olabilir.

KÖPRÜLÜ KÜLLİYESİ

Çıkıp Beyazıt'a doğru birkaç adım daha yürüyünce solumuzda eski bir bina görüyoruz. Burası
Köpr
ülü Kütüphanesi. Köprülü Mehmet Paşa, Osmanlı devletinin zor zamanlarında, 17. yüzyılın ikinci yarısında, oldukça ihtiyar olduğu bir sırada sadrazamlığa çağrılmıştı. Ölünceye kadar bu görevde kaldı ve Osmanlı ölçülerine göre "başarılı" bir sadrazam

oldu. N
e var ki, bu
"başarı"nın önemli bir kısmı uyguladığı yoğun baskı ve şiddetle kazanılmıştı.
Köprülü'nün ailesi (iki oğlu ve başka akrabaları) ondan sonra sadrazam oldular ve bir paralel hanedan gibi uzun süre Osmanlı devletini yönettiler. Bu büyük ailenin s
on önemli üyelerinden biri de
Türkiye Cumhuriyeti'nde çağdaş tarihçiliğin oluşmasına önemli katkıları olan ve çok partililiğe geçişte Demokrat Parti'nin kuruculuğunu yapan Fuat Köprülü idi.
Kütüphanede, bir kısmı Mehmet Paşa zamanından kalma değerli el yazmaları vardır.

Paşa'nın mezarı ve camisi aynı sırada, biraz ileridedir. Üstü açık türbe, bir halk yorumuna yol açmıştır: paşa, yağmur yağsın da gazabını dindirsin diye türbesinin üstünü açık bıraktırmış... Birkaç adım ilerideki cami de şimdi çoğu yok olan medresenin dershanesi olarak yapılmıştı.

Bu noktada durup yolun karşı tarafına baktığımızda Sarı Selim'in karılarından Nurbanu'nun yaptırdığı Çemberlitaş Hamamı'nı görürüz. Burası hamam olmaktan çıktıktan sonra ilkin bir lokanta, sonra da giyim mağazası olduğu için, soyunmaya gerek olmadan içine girebileceğimiz ender hamam binalarından biridir, ama içinde hamamı hatırlatacak pek az şey kalmıştır.

ÇEMBERLİTAİ

Hamamın yer aldığı köşede, Bizans'ın başlıca meydanlarından birine gelmiş oluruz.
Burası
Forum Con
stantinus'tur ve bugün Çemberlitaş adıyla bilinen sütun da vaktiyle üstünde Büyük Constantinus'un heykeli duran sütundur. Orijinal sütun daha Bizans zamanlarında çeşitli felaketlere uğrayıp onarım görmüş, buna Osmanlı zamanlarındaki yangınlar ve onarımlar eklenmiş, sonunda geriye, ayakta kalması için demir çemberlerle takviye edilen bu örme taş sütun kalmıştır. Yüksekliği 35 metredir. Dibinde bazı çok önemli ilk Hıristiyanlık kalıntılarının gömülü olduğuna inanılırdı. Eskiden, Sultanahmet'ten sonraki bu ilk

forumda (oval olduğu biliniyor) Senato, Praetorium ve çeşitli önemli binalar bulunuyor, bina saçaklarını pek çok
heykel süslüyordu.
Karşı sırada, şimdi Darüşşafaka sitesinin olduğu yerde, Elçi Hanı vardı. Sürekli elçilikler
kurulmadan önce geçen diplomatl
ar burada kalırdı. Ama han hiç iz bırakmadan yok oldu ve neye benzediğini bilen yok.

Bu yörede bir tür meydan hâlâ var. Sağa sapıp biraz yürüyünce sağda, gene Köprülü

külliyesinin bir parçası olan Vezir Hanı'na geli

yoruz. Bu da tipik bir Türk kervansarayının özelliklerini taşıyor; dikdörtgen avlu, avluyu kuşatan depo ve ambarlar, geniş giriş kapısı, buradan iki yanda ikinci kata tırmanan merdivenler. Han yakın zamanlarda onarıldı, ama bu onarım pek uzmanca olamadı. Vezir Hanı İstanbul'daki son klasik kerva
nsaraylardan biridir ve hayli büyüktür.
Karşı köşede, Constantinus sütununun az ilerisinde, İstanbul'un en eski camilerinden biri olan Atik Ali Paşa Camii'ni görürüz. Ali Paşa, II. Bayezid'in vezir

i azamlarındandır. Cami, fetih öncesi Osmanlı cami mimarlığının özelliklerini gösterir; kubbenin örttüğü dörtgen ve onu bir yarım kubbeyle destekleyen, arkada geniş bir apsis gibi çıkıntı yapan, mihrabın bulunduğu kısım. Külliyeden geriye yalnızca karşı sıradaki medrese kalıntısı kalmıştır.

KÜLLİYELER
Atik Al
i Paşa'yı ve onu izleyen, artık klasik görüntülerini kaybetmiş baharatçıları geçtikten sonra, sağımızda gene eski bir duvar görürüz. Pencerelerden içeriye bakınca, otlar ve ağaçların bürüdüğü eski mezar taşları gözümüze çarpar. Burası, bir türbe, bir medre
se ve bir sebilden
meydana gelen Koca Sinan Paşa Külliyesi'dir. On altı kenarlı türbe ve köşedeki sebil ilginç binalardır ve Sinan'ın yerini alan Davut Ağa'nın eserleridir (16. yüzyıl sonu). Bu külliyenin içinde çok yakınlarda bir kahve açıldı.

Arnavut asıllı Sinan Paşa, Yemen ve Tunus fatihi olarak tanındı. Ama en önemli

ve yarım kalmış

girişimi, Sapanca gölü üstünden Karadeniz'i Marmara'yla birleştirecek bir
kanal açmaktı. Askeri başa

rılarından çok para biriktirmişti. Birçok hayır işinin yanı sıra, III
.
Murat'ın çok sevdiği İncili Köşk'ü de o yaptırdı.

Karşı köşedeki Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'nde de çok eskiden beri çalışan bir kahve var. Bu külliye 18. yüzyılın ilk on yılı içinde yapılmıştır, ama bu dönemde başlayan baroktan çok klasik tarzın etkisindedir. Banisi olan Ali Paşa'nın kellesi padişah emriyle vurulmuş, kelle idamın gerçekleştiği Midilli'den İstanbul'a getirilip bu külliyenin mezarlığına gömülmüştü. Binaların çok fazla özelliği yoktur, ama nargilenin hâlâ içildiği nadir yerlerden biri olan k
ahve, özellikle

yaz ve bahar aylarında, İstanbul'un görülmeye değer renkli köşelerinden biridir.

Sol kolda bir külliye daha var: Kara Mustafa Paşa Külliyesi. Köşede de sekizgen camisi. Barok başlangıcının bu örneği özellikle sekizgen oluşuyla ilginç. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Köprülü ailesinin damadı ve birincisi gibi başarısız kalan ikinci Viyana kuşatmasının komutanlığını yürüten sadrazamdı ve bu başarısızlık nedeniyle pek çok Osmanlı sadrazamı gibi o da kellesini kaybetmişti. Bu külliyenin medrese kısmı, cadde üstünde, şimdi Fetih
Cemiyeti'nin elinde.
Külliyenin altında, bir işyerinin içinde kaldığı için ancak bir kısmı görülebilen
o da, görülebilirse
küçük bir Bizans sarnıcı var.

Külliyenin yanındaki sokaktan sola sapınca, kendimizi Gedikpaşa Çarşısı'nda buluruz. Bu renkli çarşı, solda ikinci sokaktaki hamam gibi, adını Fatih'in Rum'dan dönme son sadrazamı
Gedik Ahmet Pa
şa'dan (Kırım ve Otranto fatihi) alır. Çifte hamam, türünün İstanbul'daki en eski ve güzel örneklerinden biridir. BEYAZIT VE BA
YEZİDİYE

Yeniden caddeye "dönüp yolumuza devam ettiğimizde, karşı sırada Kapalıçarşı'nın kanatlarından biri uzanır (ama önündeki bir yığın kargaşalıkla kamufle olmuş durumdadır). Az sonra Beyazıt Meydanı'na geliriz. Burası Bizans zamanında Forum Tauri idi

(Boğa Meydanı). Theodosius Forumu adıyla da anılan bu meydan Konstantinopolis'in en büyük alanıydı. Sultanahmet'te başlayan Y'nın kuyruğu burada bir çatalla kavuşuyordu. Çatalın biri kuzeye, bugün İehzade Camii'nın olduğu meydana, öbürü de bizim şimdi dev am edip
varacağımız Aksaray'a uzanıyordu. Theodosius adına dikilen muazzam anıt 1509'da yıkılmıştı. Bazı parçaları şimdi Arkeoloji Müzesi'nde, bazıları da Beyazıt hamamının temelinde ya da
cadde üstünde görülebiliyor. Böylece, Forum Tauri'den geriye pek bi
r şey kalmadı. Ama 1950'lere kadar Beyazıt'ta, ortasında havuz olan, tramvayların gelip geçtiği ve havuzun çevresinde döndüğü sevimli bir meydan vardı. Menderes'in İstanbul'u imar ettiği sıralarda bu meydan durmadan alçaltıldı,
yükseltildi, bitirilemedi ve
sonunda bugünkü tuhaf halini aldı.

Bu meydanda, Fatih'in oğlu II. Bayezid'in camisini görüyoruz. Fa

tih'in kendi anıtsal camii yıkılıp yeniden onarıldığı için, fetih sonrası Osmanlı cami

mimarisinin değişmeden kalmış ilk büyük örneği budur. Osmanlı devleti, İstanbul'un fethiyle ciddi bir imparatorluk statüsüne yükselmiş, Roma'dan kalma bu kente yakışır azamette bir imar faaliyetine girişilmişti. Daha önce Osmanlı mimarları gerçekten güzel camiler inşa etmişlerdi. Ama bu camilerin planlarından, çok daha anıtsal binalara geçmek kolay değildi. Bu bakımdan Bayezid Camii önemli bir geçişi temsil eder. Bu geçişte Ayasofya'nın model olarak kabul edilmesi de şaşırtıcı değildir. Ayasofya etkisi özellikle kubbenin düzenlenmesinde belli olur. Ana kubbenin doğusunda ve

batısındaki yarım kubbeler aynı mimari tasarımın ürünüdür. Buna karşılık, Ayasofya'daki gibi merkezi ağırlığı çok sayıda sütuna dağıtmak gibi bir çözüm düşünülmemiş, sadece dört köşeli dört sütun kullanılmıştır. Daha sonraki Osmanlı cami mimarisi bu yönte
mi
sürdürür ve merkezi mekânı genişletir. Bu özellikleriyle Bayezid Camii Osmanlı mimarisinin gelişmesinde çok önemli bir adımdır. Mimarının kim olduğu konusu bugün de tam bir kesinlik kazanmamakla birlikte, Semavi Eyice, Yakubşah bin Sultanşah olduğunu sö
ylemektedir.
Orta kapı, kubbe ve mihraptaki yazıları önemli bir hattat olan şeyhHamdullah yazmıştı.

Bayezid Külliyesi'nın çeşitli binaları çevrede dağılmıştır. Medrese meydanın ortasında tek başına duruyor ve şimdi hat sanatının sergi

lendiği bir müze olarak kullanılıyor. Kuzey tarafındaki güzel imaret ve doğudaki eski sıbyan mektebi, hepsi de günümüzde kütüphane olarak kullanılıyor. Sıbyan mektebi herhalde şehirde türünün en eskisi. Adında hiç büyük harf yazmayarak bir çeşit "oriental" e.e.cummings olan hakkı tarık us'un kitapları armağan edilerek açıldığı için onun adını taşıyor.

Plan 6. Bayezid Camii

Türbeyle cami arasındaki çarşı da, sahafların hâlâ ağırlıkta olduğu bir kitapçılar çarşısı (Daha önceleri, sahaflar Kapalıçarşı içindeyken, Hakkâklar

Çarşısı olarak kullanılıyordu). Böylece, Bayezid Külliyesi'nın aşağı yukarı bütün öğeleri okuma uğraşıyla ilgili. Arkadaki küfeki taşından sekizgen türbede Bayezid, yanındakilerden birinde kızı Selçuk Hatun, öbüründe de Tanzimat'ın veziri Büyük Reşit Paşa, yatıyor. Bayezid mezarının Eyüp'te olmasını istemiş, ama onu devirerek tahta çıkan oğlu Yavuz bu isteğe kulak asmamıştı. Caminin yanındaki, yaşlı ve kocaman kestanenin (nedense hep çınar denir) gölgesi altında yayılan açık hava kahvesi, uzun yıllardır karşıdaki üniversitenin hoca ve öğrencilerinin bir numaralı uğrağı ol

muştur.

ÜNİVERSİTE BİNALARI

Bugünkü İstanbul Üniversitesi binası 19. yüzyılda Harbiye Nezareti olarak yapılmıştı. Benzeri binalar gibi üslupsuz ve gösterişli bir binadır bu. Daha önce değindiğim Ali ve Fuat Paşa'ların konakları da hemen bu civarda, şimdiki üniversite bahçesine yakındılar. Bunlar Osmanlı'da taş ve kagir özel konutların ender örnekleri arasındaydı. Kanuni'nin sadrazamı İbrahim Paşa'dan bu döneme kadar muhtemelen hiçbir paşanın konağı Ali Paşa'nınki kadar görkemli olmamıştı. Ölümünden sonra, zaten Abdülaziz'in armağanı olan kâşane devlete döndü; ancak, Ali Paşa'nın kızı Rukiye Hanım da konağı babasının yaptırdığını ve sonra yok pahasına ellerinden alındığını söylemişti. Bir
süre, Abdül
mecit'in kızı Fatma Sultan, sonra Abdülaziz'in kızları Nazime ve Saliha Sultanlar konağı kullandı. Daha sonra da bina Harbiye Nezareti'ne verildi ve Erkân
ı Harbiye Dairesi haline getirildi. Böyle kullanılırken yandı. Fotoğrafları da olduğu halde, dış duvarlardan bir kabuk halinde yıllarca onarılmadan durdu ve 1950'lerde yıkıldı; yerinde, şimdi orada görülen biçimsiz hanlar yapıldı. Ali Paşa'nın, Cağaloğlu'nda gördüğümüz Fuat Paşa Camii'ne benzer camii burada yapıldı ve o bugüne kadar kaldı. Bu
cami
de sekiz köşelidir; zemin katında girişi ve sebili görülür, camiye merdivenle çıkılır. Barborini'nin yaptığı söyle

nen bu bina da aynı yangında yanmış, ama 1952'de restore edilmiştir.

Fuat Paşa'nın Takvimhane Caddesi'nin Beyazıt'a bakan köşesindeki konağının da karışık bir hikâyesi vardır. Abdülaziz ona da bir konak yaptırmak istiyor, ama Fuat Paşa hazine sıkıntıya girmesin diye reddediyordu. Sonunda konak yapıldı, ama Fransız mimar Bourgeois'nın yaptığı konak daha paşa içine taşınmadan müsadere edildi. Çünkü bir akşam önce Abdülaziz; Beyazıt'ta Yusuf Kâmil Paşa ile Zeynep Hanım'ın (Edebiyat Fakültesi'nin yerinde olan) konağına iftara gitmiş, Fuat Paşa'yı da oraya çağırmıştı. Paşa'nın gecikerek gelmesi bazı yanlış yorumlara yol açtı ve padişah armağanını geri aldı. Bunun üstüne Fuat Paşa "Eski müsadere usulü devam mı ediyor?" diyerek istifa etti. O zaman padişah konağı geri verdi; Fuat Paşa kabul etmedi vb. Çok geçmeden Fuat Paşa tedavi için Fransa'ya gitti ve öldü. Bina önce Maliye Nezareti oldu. İimdiki Eczacılık Fakültesi binasıdır.

BEYAZIT KULESİ

Üniversite bahçesinde, II. Mahmut'un 1828'de ünlü Ermeni mimar ailesi Balyanlar'a yaptırdığı Beyazıt Kulesi bulunur. Bu ve karşı kıyıdaki Galata Kulesi yangın kuleleri olarak kullanılıyordu. Aşağı yukarı bütün konutları ahşap olan İstanbul'da yangın bir numaralı felaketti. Bir noktada başlayan yangın uygun rüzgâr buldu mu çok kısa zamanda yayılır, yüzlerce, bazen binlerce ev yanıp kül olurdu. İehrin sert rüzgârı poyraz olduğu için özellikle kuzeyden başlayan yangınlar çok can yakardı. Yangını zamanında görmek ve o çağların teknolojisiyle çabuk yetişip söndürmek çok önemliydi

ve bu yüzden yangın kuleleri de vazgeçilmez yapılardı. Bu yörede daha önce varolan ahşap yangın kulesi bir yangında yandığı
için(!) bug
ünkü 50 metrelik kule taştan yapıldı. Beyazıt kulesinde hâlâ itfaiyeciler var ve içine girmek için izin almak gerekiyor. Onca basamağı tırmanmayı başaran kişinin ödülü de benzersiz bir İstanbul manzarası oluyor.

"Eski ahşap yangın kulesi" akla Yeniçerileri

getiriyor. Çünkü bu ocak varolduğu sürece yangın söndürmeden onlar sorumlu olmuşlardı ve İstanbul'da Yeniçeri odaları (kışlaları) bu bölgede, Beyazıt

İehzadebaşı arasında toplanıyordu. Türklerin fetihten sonra inşa ettikleri ilk saray (Eski Saray) da bu n
oktadaydı. O saraydan bugüne hiçbir iz kalmamıştır.

Bayezidiye çevresinden yeniden caddeye döndüğümüzde, yolda antik dönemden kalmış çeşitli taşlar, mermer sütun parçaları görüyoruz. Bunlar teknik anlamda Bizans'tan da önceki dönemin Roma İmparatoru Theodosius'un forumundan bugüne kalabilmiş parçalar.

Burada, Bayezid Medresesi'ni geçtikten sonra, Fen ve Edebiyat fakültelerinin binalarına gelmeden hemen önce, artık kullanılmayan büyük bir hamam görüyoruz. Bu Bayezid Hamamı'dır, ama orada çalışan Patrona Halil adlı tellâkın Lale Devrini sona erdiren Patrona isyanının (1730) önderi olmasından sonra, Patrona Hamamı adıyla da anılır. III. Ahmet ve Sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın başlattıkları Lale Devri, Osmanlı tarihinin ilk bilinçli Batılılaşma girişimi sayılabilir. Bu dönemin ıslahat çabaları gösterişli bir dekadan tüketimle iç içe geçmiş, bu da bir halk isyanına yol açmıştı.

Hamamın yanındaki dar sokakta biraz yürüyünce sağımızda, şimdi Türkiyat Enstitüsü olan Hasan Paşa Medresesi'ni görürüz. Bu da
18. yüzyılın ilk yarısında yapılmış güzel, ferah bir medrese binasıdır.

SİMKEİHANE

Karşı sırada, aynı Hasan Paşa'nın bir de işhanı var. Bu ve onun hemen yanındaki (Sultanahmet'e daha yakın olan) Simkeşhane, 1950'lerde caddenin genişletilmesi için kısmen yıkıldıktan sonra, gene kısmen restore edilerek bugünkü hallerine getirildiler. Simkeşhane şehirdeki en eski Türk yapılarından biridir; fetihten sonra, darphane olarak inşa edilmiş, ama hazine ve darphane kısa süre sonra
herhalde daha güvenli olsun diye Topk
apı Sarayı'na taşınınca, Simkeşhane (simli iplik eğrilen yer) haline gelmişti. Bugünlerde simin yerini sü

pürgenin aldığı gözleniyor.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'den, burada, Simkeşhane Emini'nin her yıl ulema ve şeyhleri davet edip avluda otağ kurduğunu, ziyafetten sonra mevlûd okunduğunu, ayrıca, Süleymaniye'nın Tiryaki Çarşısı'ndaki altın varakçı esnafının da 18. yüzyılda buraya taşındığını öğreniyoruz.

Buradan Aksaray'a doğaı yürürken karşı sırada Fen ve Edebiyat fakültelerine bir göz atabiliriz;
bu kadar uzaktan bakmak bence yeterli. 1940'lardaki Nazi
Faşist mimarlığın Türkiye'ye yansımasının örneklerinden biridir bu bina. Yerinde daha önceleri Kâmil Paşa'nın Mısırlı karısı Zeynep Hanım'ın (Zeynep

Kâmil çifti) konağı vardı.

RAGIP PAİA KÜTÜPHANESİ

Aynı sırada bir blok kadar daha yürüyünce solumuzda Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi'ni görürüz. Bazı medreselerdeki gibi bir dershanenin altındaki kapıdan geçerek kütüphanenin avlusuna girilir. Bu dershane bir sıbyan mektebi olarak yapılmıştı. Kütüphane, güzel
bir
bahçenin ortasında dört köşeli bir binadır. Dört sütuna oturtulmuş bir kubbesi vardır. Binanın içinde kitaplar ortadaki tunç parmaklıklar içinde ko

runmuştur. Okuma yerleri duvarlar boyunca düzenlenmiştir. Duvarlar, herhalde Tekfur Sarayı döneminin de

sonrasına rastlayan ve oldukça açık Avrupa etkileri gösteren (eğer düpedüz ithal değillerse) çinilerle kaplanmıştır.

Kütüphaneyi yaptıran Ragıp Paşa, Osmanlı tarihinin en kültürlü ve zarif sadrazamlardan biriydi. Devlet işlerinde başarılı olmuştu, ama aynı zamanda iyi bir şairdi. Dönemin kadın şairi Fitnat Hanımla aşkı, ayrıca, nükteleriyle ünlü Haşmet'le dostluğu, sadrazamın zengin kişiliğinin hoş cephelerindendir. 18. yüzyıl, ilk kamu kitaplıklarının yapılmaya başlandığı
dönemdir.
İki blok daha yürüyüp sola ve üç blok sonra da sağa saparsak, şimdi cami olarak restore edilmiş bir Bizans kilisesine geliriz. Mirelaion Kilisesi son derece yüksek bir kripta üstüne inşa edilmiştir. Kriptanın yüksekliğinden ötürü, cami olduğunda (15. yüzyılda, Mesih Paşa tarafından) Bodrum Camii adını almıştır. Zamanla harabeleşmişken, 1980'lerde yeniden restorasyon gördü. Yunan haçı tipinde bir kilisedir ve herhalde 10. ya da 11. yüzyıllardan kalmadır.

Bu noktada, kilise gibi kolayca görülür olmayan bir başka bina, bir Rotunda v
ar. Bu çok daha
eski. Bizans henüz Roma iken, 5. yüzyılda yapılmış bir bina. Ne için yapıldığı hâlâ kesinlikle bilinmiyor, ama bitirilemediği anlaşılıyor. 10. yüzyılda İmparator Romanos Lekapenos, bu bitmemiş binanın üstünü kapatarak üzerine artık varolmayan bir saray yaptırdı. Mirelaion Kilisesi'ni de o zaman inşa ettirdi. Yakınlarda bu Rotunda bir çeşit restorasyondan geçti, şimdi bir çarşı olarak kullanılıyor. Restorasyonun yeterliliği tartışılabilir, ama böyle olması ne olsa daha iyi, çünkü onarımdan önce ayıcı çingenelerin bu Rotunda'yı bir ayı oteli olarak kullandığı
da oluyordu.
LÂLELİ

Yeniden caddeye döndüğümüzde, karşıda Merit Oteli'ni görüyoruz. Yüzyıl başında çıkan bir yangından sonra, dönemin önemli mimarla

rından Kemalettin Bey'in yaptığı tek
tip
apartmanlar grubudur bu (1920'lerin başında). Türkiye'nın ilk "sosyal konut" örnekleri ara
sındadır. "Harikzedeler" adıyla bilinirdi. 1980'lerde binalar restore edilerek otel haline
getirildi.
Hemen bir sonraki köşede Laleli Camii'ni görürüz. Bu cami,

az önce gördüğümüz Ragıp Paşa Kütüphanesi gibi, Mehmet Tahir Ağa'nın eseridir. Paşa da, ağa da, 18. yüzyıl sonundaki saltanatı (1757

74) sırasında mütevazı bir "rönesans" yaratmaya çalışan III. Mustafa dö

neminin ileri gelen insanlarıydı. Bu padişah bir yandan devlet ve toplum yapısını ıslah etmeye çalışırken bir yandan da imar faaliyetine önem vermişti. Yüzyıl başından, "Lale Devri" diye bilinen yıllardan beri Osmanlılar bir "Batılılaşma" çabasına girmişlerdi. Oldukça yüzeysel kalan bu çabanın mimarideki sonucu Barok üslubun egemenleşmesiydi. İşte Mehmet Tahir Ağa bu tarzın en başarılı temsilcilerinden biridir, Laleli Camii de sevimli örneklerden biri.

Klasik dönem Osmanlı mimarları yapının ana öğelerine yönelmişler, kitleyle, ağırlıklarının dağılımı tekni
kleriyle ilgi
lenmişlerdir. Barokta ilgi ayrıntılara, süslemelere, eksantrik hoşluklara kaydı. Bu cami, mimarlık tarihi sürecindeki bu değişimi, bu geçiş aşamasını örneklemek için yapılmış gibidir. Bir kere, caminin altında bir çarşı vardır; tonozlu dükkân

lar,
koridorlar, ortada da havuzlu bir kahve. Ancak bu bodrum başlangıçta böyle çarşı olarak tasarlanmamış, zamanla varlığı da unutulmuştu. 1950'lerde cadde kazılırken ortaya çıkarıldı ve çarşı haline getirildi. Tahir Ağa bu bodrumla koskoca caminin ağırlığını ne kadar ustaca dağıttığını kanıtlamaya çalışır gibidir. Cami genişçe bir avlu içinde ve yüksekte

dir. Başka bazı eserleri gibi buna da merdivenle çıkılır. Yanlarda süs amacı önde gelen galeriler vardır. Hünkâr mahfiline yükselen padişah girişi bu dönem camilerinde hep olduğu gibi çok özenilerek yapılmıştır. Sekiz dayanaklı caminin içi de alabildiğine süslüdür. Külliyeden bugüne sebil, imaret ve padişahın türbesi kalmıştır.

III. Mustafa daha önce Üsküdar'da annesi için bir cami yaptırmış, halk, yapıldığı semtten ötürü buna "Ayazma Camii" demişti. Bunu kendisi için yaptırdı, ama yakınındaki Lâleli Baba Türbesi yüzünden ona da "Lâleli Camii" dendi. Padişahın bu duruma üzüldüğü ve "İki hayrat yaptırdık, birini suya öbürünü de Veli'ye kaptırdık," dediği anlatılır.

Camiyle Ramada arasındaki sokağa girip biraz yürüyünce, solda, dar bir sokaktan girilen Taş Han'a ya da öbür adıyla Çukur Çeşme Hanı'na geliriz. Bu da Tahir Ağa'nın bir eseridir ve onun
sevimli ek
santrikliğinin özelliklerini taşır. Bu hanın odalarında Tahir Ağa sanki simetrinin mimarlığa yakışmayan bir ilke olduğunu kanıtlamaya ça

lışmıştır.

Taş Han'dan geri dönüp caddeye geri geldiğimizde, bu bölgede kalan başka bir tarihi eser yoktur. Aksaray meydanını ve buradaki birkaç binayı sonraki bölüme bırakıyorum.

EMİNÖNÜ

CAĞALOĞLU

Eminönü ile Karaköy arasında uzanan bugünkü köprü, burada yapılmış olan dördüncü köprüdür. Köprü kendisi böyle değişmekle birlikte, adı her zaman "Galata Köprüsü" diye bilindi. Bu ad köprünün birleştirdiği iki yakadan birine bir öncelik vermektedir. İster köprünün varlığından öncelikle Galata sorumlu olsun, ister köprü öncelikle "Galata'ya geçmek" için önemli olsun, sonuçta Galata'nın bir ayrıcalığı var.

Bu ayrıcalık gerçekten vardı; Osmanlı toplumu Batılılaşmaya çalışıyor, değişiyordu. Dünyadaki "Batı", İstanbul'da, "Kuzey"deydi; yani, Halic'in kuzey yakasında. Saray, 19. yüzyılda Batılılaşmaya karar verince, Topkapı'dan Dolmabahçe'ye taşındı ve bu birkaç

kilometrelik yer değişimi, ülkeyi ve başkenti bir uygarlık yörüngesinden bir başkasına taşıdı.

Haliç'te köprü yapma fikri çok eskiden beri vardı ve bunu yapmak teknik olarak mümkündü. Leonardo da Vinci'nın bile Haliç Köprüsü için eskizler yaptığı bilinir. Ne var ki, şehrin can damarı olan liman, köprüyle kapanmak durumunda kalacaktı. Bu nedenle, İstanbullular, yüzyıllarca, sandalla yetindiler. Ama, 19. yüzyılda, ortasından açılabilen, böylece, gemilerin Haliç içine girmelerini engellemeyen köprü yapmak mümkün olunca, İstanbul'un "iki yakasını bir araya getirme" işi somutlaştı.

İlk yapılan köprü Galata değil, Unkapanı'dır; 1836'da, II. Mahmut zamanında buraya ahşap bir köprü yapıldı ve adı Hayratiye kondu. Unkapanı, Haliç'te ticari limanın bittiği yerdir.
Karaköy
Eminönü arasındaki ilk köprü, gene ahşap olarak, 1845'te yapıldı. Yenilenen, değişen bu köprüler arasında, İstanbul halkının en fazla yakınlık duyduğu, hayatının parçası saydığı köprü, 1912'den 1992'deki yangına kadar çalışan Galata Köprüsü'dür. Balık lokantaları, kahveleri, balık tutanları ve başka birçok özellikleriyle bu köprü bir kişilik olarak varolmuştu.

Modern çağın ulaşım koşullarında, köprü gibi araçlar, öncelikle işlevsellikleriyle varolur. Örneğin, son yapılan köprü, en azından şimdilik, yerine getirdiği işlevin ötesinde herhangi bir karaktere sahip değil. Oysa yanan Galata Köprüsü yalnız üstünden geçilen değil, üstünde yaşanan bir mekândı ve şehir folklorunun parçası haline gel

mişti.

EMİNÖNÜ

CAĞALOĞLU

Köprülerin yapılması, 19. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'un organik bütünlüğünü güçlendirdi. Avr
upa kapitalizmini daha doğrudan temsil eden Galata ile prekapitalist özellikleri daha belirgin olan Eminönü bölgesini birleştirdi. Galata'da işyeri çalıştıran yabancılar, Levantenler ve gayrimüslim azınlıkların çoğu Beyoğlu bölgesinde yaşıyordu. Dünyanın e n eski ve
en kısa

metrolarından olan Tünel (1875'te, Londra'dan bir iki yıl sonra açıldı) iş merkezi ile yaşama alanı arasında gidiş gelişi kolaylaştırdı. Bundan sonra Beyoğlu kısa sürede Avrupa tarzı apartmanlarla dolarken Taksim ötesindeki alanlar, şişli, Nişantaşı ve Tatavla, yani Kurtuluş da yoğun yerleşime açıldı. Böylece, ana ulaşım yönleri değişti.

Köprüler yapılmadan önce ana yollar doğu

batı ekseninde uzanırken, köprü sonrasında kuzey
güney
aksları belirleyici oldu. Aynı yıllarda (1870'ler) başlayan tramvay ulaşımda ciddi bir devrim yarattı.

Gene aynı tarihlerde, Galata Köprüsü, kenarına kurulan iskelelerle, deniz trafiğinin de merkezi haline geldi. Kadıköy'e, Adalar'a, Boğaz'a ve Halic'in içlerine gidip gelmeye başlayan yeni buharlı vapurların hareket noktası burasıydı. Zamanla bu iskeleler çoğalınca, köprüden
ayrılarak Eminönü ve Karaköy'ün rıhtımlarına yayıldılar. Abdülaziz zamanında yapılan demiryolu da Sirkeci'ye kadar geldiği için, Eminönü, modernleşen İstanbul'un büyük ulaşım
merkezi haline
geldi. (Yakın zamana kadar büyük İstanbul Hali de tarihi yarımadada, iki köprü arasındaki alanı kaplıyor ve bölgeye taşınması zor bir yük yüklüyordu). Dolayısıyla bugün gördüğümüz haliyle Eminönü, geçen yüzyıl ortasında başlayan kentsel modernleşme
sürecin
in durmadan değişim geçiren ürünüdür. Doğrusu, insan Eminönü'nün şöyle yüz elli yıllık tarihini gözünde canlandırmaya çalışınca, başı dönüyor. Önce uzun bir süre, her şey buraya yığılmış, buradan dağılmış. 1950'lerden sonraki yeni süreçte ise şehri desantr alize
etmek, bu arada Eminönü'nün yükünü hafifletmek için uğraşıyoruz.

Bu baş dönmesinden kurtulmak için çok eski, asude zamanlara dönelim. Bizans döneminde bu bölgede ve karşısındaki Karaköy'de Yahudiler yerleşmişti. Bizans Yahudileri, Karaim kolundan
gel
iyorlardı. Bu kolun Türk kökenli olduğu genellikle kabul görür. "Karaköy" adının aslının "Karai Köy" olduğu söylenir ki, akla yakın bir tezdir.

Fetihten sonra İstanbul'un ilk "apartman"larının Eminönü'nde Yahudiler tarafından inşa edildiğini biliyoruz. Yerleşim yoğunlaşıp ev yapacak arsa bulunamayınca, normal olarak en fazla üç ya da dört katlı olan klasik binalar yerine, altı yedi katlı ahşap evler yapılmış. Bu bina tipine "Yahudhane" adı verilmiş. 17. yüzyılda bu bölgede şimdiki Yeni Cami'nın yapılmasına karar verilince, semt halkını oluşturan Yahudiler de Hasköy'e gönderildi. Yörede, Arpa Emini Sokağı'nda, eski bir havra, uzun zaman lokanta olarak (Ege Lokantası) kullanılmıştı. Sonra bu havra, üzerine yapılan Denizcilik Bankası binasının içinde kalarak kayboldu, (şimdi de başka bir bankanın şubesi).

YENİ CAMİ

Eminönü Meydanı'ndaki anıtsal Yeni Cami'nın tarihinde Osmanlı hanedanının iki ilginç valide sultanı rol oynamıştır. Camiyi yapma kararını veren, Kanuni Süleyman'ın torunu III. Murat'ın karısı ve on

dan sonra tahta çıkan III. Mehmet'in annesi Venedik asıllı Safiye Sul

tan'dı (Bafo). Safiye Sultan camiyi zamanın başta gelen mimarı Davut Ağa'ya ısmarladı. Sinan'ın yanında kalfalıktan yetişen Davut Ağa yapıma başladıktan kısa süre sonra ölünce, Dalgıç
A
hmet Çavuş işi devraldı. Ama bu sefer de padişah III. Mehmet öldü. Bu sonuncu ölümün fınans düzeyinde anlamı daha ciddiydi. Camiye devam edilemedi, bu arada Safiye Sultan'ın kendisi de bu ölümlü dünyayı terketti. Elli küsur yıl sonra, bu sefer IV. Mehmet'i
n annesi
Turhan Sultan, yarım kalmış camiyi tamamlamaya karar verdi ve böylece, 1663'te, Yeni Cami, baş mimar Hacı Mustafa Ağa'nın çabasıyla şehrin belli başlı anıtları arasına katıldı. İstanbul gibi bir şehirde, sadece üç yüz küsur yıllık bir yapıya "Yeni
" demek herhalde normaldir.
Bu büyüklükte bir camiyi denizin bu kadar yakınında yapmak, özellikle temellerde ciddi bir mühendislik gerektiriyordu. Bu yüzden cami bir yükselti üzerine oturtulmuştur. Yapıldığı tarihte Osmanlı mimarisinin parlak klasik dönemi

çoktan bitmişti. Buna rağmen Yeni Cami eski geleneğin birçok olumlu özelliğini sürdürebilmiştir. Dolayı

sıyla "büyük gelenek" içinde yapılmış son büyük çaplı cami olduğunu söyleyebiliriz.

Planı, Sinan'ın İehzade'de, Mehmet Ağa'nın Sultanahmet'te uyguladığı plandan farklı değildir. Dört fil ayağına oturan kubbe, dört yanından dört yarım kubbe ile çevrilmiştir ve köşelerde de birer küçük kubbe vardır. Bunlar biraz yüksek tutulduğu için cami piramidi andırır bir biçimde yükselir ya da tersinden söylendiğinde,
ana kubbenin büyük kavisinden daha küçük kubbelere inen kavisler oldukça diktir. Dörtgen plan, sade ama oldukça kusursuz bir simetri
yarattığı için Sinan'dan sonra çeşitli mimarlar bunu tercih etmişti. İç mekân, mavi ve yeşil çinilerin yanı sıra kalem işiyle süslüdür, ama çinicilikte İznik

'in parlak dönemi artık gerilerde kalmıştır; buradakiler ancak 17. yüzyıl sonu çapında iyi örneklerdir.

Kare avlusu ve ortasındaki sekizgen şadırvan, üçer şerefeli minareler, şu sıralar bir "El Sanatları Müzesi" haline getirilmeye çalışılan, cami duvarına bitişik olan Hünkâr Kasrı

(onun içi de çinilidir) ve buradaki kemerli geçit, köşedeki muvakkithane, ana binayı süsleyen ilginç yan yapılardır. Külliyenin başka binaları zamanla yıkılıp yok olmuştur. Çeşmeleri ve birçok padişahın gömüldüğü türbeleri ise duruyor. Turhan Sultan'ın kendisine yaptırdığı türbede I. Mahmut'un annesi Saliha Sultan'ın da mezarı var. Ayrıca, IV. Mehmet, II. Mustafa, III. Ahmet, I. Mahmut, III. Osman ve V. Murat burada gömülü. Bitişiğinde, daha sonra yapılan Havatin (Hatunlar) ve Cedid Havarin türbelerinde birçok padişah karısı ve çocuğu yatıyor.

Plan 7. Yeni Cami ve Mısır Çarşısı: 1. Hünkâr Kasrı, 2. Cami, 3. Türbe, 4. Bahçe, 5. Mısır Çarşısı

Külliyenin en önemli binası şüphesiz Mısır Çarşısı'dır. İçinde yüze yakın dükkân bulunan bu arastada Kahire'den gelen mallar ve özellikle baharat satılırdı. "L" biçiminde olan çarşıda, iki çatalın kesiştiği yerde, lonca vaizinin ahşap kürsüsü görülüyor.

Mısır Çarşısı, ne kadar azalmış olsalar da, hâlâ birçok baharatçının iş yaptığı bir yer. Geleneksel tipte mezeciler de var çarşıda. Bu ba

kımdan, öncelikle besin üstüne kurulu bir alış veriş merkeziydi, doğudan gelen baharat Mısır üstünden buraya getirildiği için bu adı almıştı; ama son yıllarda giyim kuşama yönelik mağazalar gittikçe çoğalıyor. Binanın dışında da karakteristik alış veriş merkezleri var; örneğin, L'nin iki çatalı arasında şehrin başlıca çiçek pazarı yer alıyor. Burada, ayrıca, ev hayvanları da satılır. Batıya bakan kanatta manav, peynirci gibi yiyecek dükkânlarının yanı sıra şehrin başlıca balık pazarlarından biri bulunuyor.

Ana girişin üstünde, en iyi geleneksel lokantalardan Pandeli var. Eminönü bölgesi yakın zamanlara kadar önemli bir iş merkeziydi (karşısındaki Galata gibi). Bu durum, e
n iyi
lokantaların da burada toplanmasını teşvik etmiştir. Borsa, Konyalı, Ege ve İstanbul lokantaları bunların başında gelir. Ancak, son yirmi yıldır büyük çaplı işler, işyerleri şehrin kuzeyine, Mecidiyeköy ve ötelerine kaydı ve Eminönü de eski önemini k
aybetti. Bu, geleneksel
lokantaları da etkiledi; bazıları toptan kapandı, bazıları başka yerlere taşındı, değişti.

Türkiye'de modernleşme çabası, özellikle Cunıhuriyet'ten sonra iyice radikalleşti ve bunun bir sonucu da gelenekle ciddi bir kopukluk doğması

oldu. Bu kopukluk, doğal olarak, hayatın her alanında gözlenir; konunun bu noktasında, yeme içme alanındaki duruma kısaca değineceğim. Geleneksel Türk mutfağının birçok özelliği de unutulan geçmişin başka öğele
riyle birlikte kaybolup gitti. Bu arada, top
lumun geleneğinden en az kopan kesiminin, esnaf ve sanatkâr gibi, küçük iş sahipleri olduğu söylenebilir. Bunun da, gastronomi alanında, şöyle bir sonucu var; modern

hayatın kısıtlamaları sonucu evlerde geleneksel yemek unutulurken, esnafın yoğun olduğu bölgelerde, "çarşı lokantası" denilen, çoğu oldukça küçük lokantalar, bu geleneği iyi kötü sürdürebilen yerler olarak kaldılar. Böylece, "lokantaya gidip ev yemeği yemek" gibi tuhaf bir alışkanlık edindik. Eminönü ve Cağaloğlu çevresinde bu genel duruma uygu n pek çok
lokanta vardır.

Yeni Cami'nin yakınında, denize arkamızı verdiğimizde solda ka
lan bir cami daha var: II,
Mahmut'un yaptırdığı Hidayet Camii. Ancak, şimdiki yapı, onun yerine, II. Abdülhamit zamanında ve mimar Vallaury tarafından yapıldı. Oldukça

sevimsiz bir tarzı olduğu söyle
nebilir.
ABDÜLHAMİT KÜLLİYESİ

Yeni Cami'nin arkasındaki sokaktan doğuya doğru yürüdüğümüzde, Borsa'nın (ve eski Borsa lokantasının) bulunduğu aralıkta, Yıldız Dede Hamamı'nı görürüz. Yıldız Dede'nin Fatih'in
müneccimi o
lduğuna ve fethin tarihini önceden bildiğine dair hikâyeler vardır. Ayrıca, bu hamamın bulunduğu yerde daha önceleri bir sinagog bulunduğu söylenir. Ancak, şimdiki hamam 18. yüzyıl başlarında yapılmıştır. Aslında bu sıradaki Hacı Bekir hakkında da birkaç şey söylememek olmaz. Bu şeker üreticisi kurum 1777'den beri Bahçekapı'da iş yapıyor. Çeşitli geleneksel şekerleriyle, her türlü geleneğin unutulduğu bugünkü toplumumuzda, Hacı Bekir varlığını sürdürebiliyor. (Yalnız bu dükkânında verilen "demirhindi" şerbeti de Hindistan'ın tamarind baharından adını alır.)

Caddede yürümeye devam ettiğimizde, sağımızda bir türbe görüyoruz: I. Abdülhamit'in türbesi. 18. yüzyıl sonlarında yaşayan Abdülhamit talihsiz bir padişahtı. Çünkü başında bulunduğu yorgun imparatorluk, bu yıllarda birbirini izleyen Rus savaşlarıyla başa çıkamamış, Abdülhamit de, saltanatı sırasında en fazla toprak kaybedilen padişahlardan biri olarak tarihe geçmişti. Zaten bu dertler ve sıkıntılardan bunalarak öldüğü söylenir.
I. Abdülhamit'le ilgili, kan
ıtlanmamış bir iddia vardır. Karısı Nakşidil Sultan'ın, Napoleon'un karısı Josephine'in kuzeni, Aimee Dubuc de Rivery olduğu söylenir. Cezayir korsanlarına tutsak olmuş ve sonunda Osmanlı sarayına kadar gelmiş, Abdülhamit ona fena hal

de abayı yakmış. Aimee, sonuna kadar, içinden Hıristiyan kalmış. Hatta oğlu II. Mahmut ölüm döşeğinde ona bir Katolik rahip getirmiş.

Belki de bütün bu hikâye Batılılaşma politikasını radikal bir biçimde başlatan ve

muhafazakârların o zamandan beri "gâvur padişah" gibi gördüğü

Mahmut'u açıklamak için uydurulmuş bir efsanedir. Zaten hikâyenin çeşitli ayrıntıları ve tarihleri pek tutmaz, ama bu konuda bir roman yazıldı ve yakın zamanlarda bir de film çevrildi.

Abdülhamit, en görkemli hayır eseri olan camisini Beylerbeyi'nde yaptırmıştı. Ama türbesi ve medresesi Eminönü'nde. Burada, bu külliyenin başka binaları, yolun solundaki IV. Vakıf Hanı yapılırken yolun tıkanmaması için yıkıldı. Yalnız sebili, Ayasofya ile Gülhane girişi arasındaki Zeynep Sultan Camii'nin köşesine taşınarak yeniden monte edildi. Türbeye gelirken yanı sıra yürüdüğümüz dükkânlar da onun çarşısındaydı. Hayratın bu dağınıklığı, sanki bu kederli padişahın kaçınılmaz başarısızlıklarla dolu saltanatını simgeliyor.

Türbeden sağa saparak yürüdüğümüzde, az sonra Büyük Postane ile karşılaşıyoruz. Bu bina, yüzyıl başında, Posta

Telgraf Nezareti olarak inşa edilmişti. Az önce gördüğümüz Vakıf Han'ın mimarı Kemalettin Bey ve bu binanın mimarı Vedat Tek, yüzyıl başında eser veren Ulusal Mimari akımının önde gelen temsilcileri
dir. Büyük Pos
tane'nin arkasında, gene aynı dönemin ve alamın mimarlarından Muzaffer Bey'in yaptığı Hobyar Mescidi 'ni görüyoruz. Bu caddede, yani Aşir Efendi'de, şimdi Türkiye Hanı adını alan eski Milli Reasürans Hanı var. Rum mimar
Kyriakides'in eseri o
lan bu bina tipik eklektik bir tarzdadır. Aşir Efendi Caddesi'nde batıya doğru yürürsek, yolun sonunda, caddeye adını veren Aşir Efendi Kütüphanesi'ni (1741) görürüz. Artık kütüphane değil. Burada bulunan, Hatice Sultan'ın yeni cami külliyesinin şimdiye kalmayan hamamından ötürü bu semte Sultanhamamı denir.

Postane'den sola doğru yürüyünce birkaç adım sonra Ankara Cadde

si'ne ulaşırız. Karşıda, Sirkeci Garı görülür. Demiryolu Almanlar tarafından, Sultan Abdülaziz zamanında yapılmıştı.
Orient Express'in de
son durağı olan gar binasını Alman mimar Tachmund, eklektik bir üslupla (bazı "Türk" öğelerini de katarak), 1890'da inşa etti.

Garın yanındaki Muradiye Caddesi'nde şimdi büfe olarak kullanılan Muradiye sebili var.

Bunu, türbesi Eyüp'te olan Mirimiran Mehme
t Paşa yaptırmış, sonra V. Murat tamir ettirmişti
(1876). BAB

I ALİ

Ankara Caddesi'nden yukarı tırmanırken, solumuzda dar bir sokak içinde eski bir yapının kalıntısı görünüyor. İstanbul gibi eski şehirlerin ilginç bir özelliğinin kanıtı bu yapı. Tarih v
e
koruma bilincinin olmadığı çağlarda, insanlar yeni ihtiyaçlara göre eski yapıları yıkmış, ortadan kaldırmış. Bazen de, büsbütün yıkmayıp üstüne başka bir şey yapmış. Eskiden burada bir bina vardı ve ikinci katındaki bir meyhaneden ötürü ben de oraya zama
n zaman giderdim.
Ama binanın içinde başka bir bina bulunduğunu hiç bilmezdim. Bu yakınlarda o köhne binalar yıkıldı, içinden eski bir hamam (Hoca Paşa Hamamı) çıktı! Bugünlerde restorasyonu
tamamlanmak üzere.
Karşı kaldırımdan tırmanmaya devam edince, sağda, kitapçı ve kırtasiyeci dükkânları arasında bir kapıdan bir iç avluya girildiğini görüyoruz. Bu sevimli avluda, bundan otuz yıl kadar önce yanan iki güzel 19. yüzyıl yapısının iskeletleri duruyor. Daha ilginç olanı, buradaki bazı dükkân
ve avludaki küçük matbaa içinde hâlâ görülebilen, muhtemelen Cenevizlerden kalan duvar
parçaları. "Hâlâ görülebilen" diyorum, ama cadde üstündeki dükkânında oturan mal sahibi buraları göstermeye hiç istekli değil.

Karşımızda Bab

ı Ali var şimdi. Bu kanadının girişinde, gene zevksiz bir 19. yüzyıl yapısı olan
Naili Mescidi.
İimdi İstanbul Valiliği olan Bab

ı Âli eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetildiği merkezdi. Onun tarihi, bazı bakım

lardan, imparatorluğun modernleşme sürecini yansıtır. Başından beri padişah her türlü yönetim yetkisinin mutlak sahibiydi ve ona yardımcı olmakla yükümlü Divan, yani o zamanın "hükümet"i, sarayda, Kubbealtı'nda toplanırdı. Zamanla padişahlar fiili yönetimden koparak saray hayatına daldılar ve bu da, "başbakan" sayılabilecek sadrazamın teoride değilse de pratikte daha fazla yetki kullanmasına yol açtı. Bu dönemlerde "özel" ve "kamusal" ayrımı pek belirgin değildi. Eski padişahların Topkapı'da yaşarken ülkeyi
yönetmeleri gibi, sadrazam da Bab
ı Ali'yi hem özel konutu hem de yönetim merkezi o
larak
kullanıyordu. Bu uygulama II. Mahmut döneminde sona erdi ve Bab

ı Âli resmi hükümet binası haline getirildi.

Az önce, Postane binasının eski Posta Nezareti (bir anlamda, "Ulaştırma Bakanlığı") olarak yapıldığını söylemiştim. Daha önce Harbiye Nezareti hükümetin ortak binasından taşmış ve taşınmış, bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasına yerleşmişti. Onun yanındaki Âli Paşa Konağı da Erkân

ı Harbiye

i Umumiye olmuştu. İmparatorluğun en büyük örgütü olan
ordunun Bab
ı Âli'ye sığama

ması ve ayrı binaya taşınması anlaşılır bir şeydir. Aynı şekilde şeyhülislamlık binası da ayrı yerdeydi (Süleymaniye'nın arkası). Herhalde zamanın en "teknolojik" bakanlığı olduğu için Posta

Telgraf Nezareti de ayrı yere taşındı. Ama başbakanlığın yanı sıra bütün geri kalan bakanlıkların çalışmaları uzun süre Bab

ı Âli'den yürütülmeye devam etti. Bu, şu bakımdan ilginç: demek ki bugünkü Türkiye'den çok daha geniş bir coğrafyaya yayılan ve yeterince merkezi bir yapısı olan koskoca imparatorluk devleti, şimdi İstanbul Valiliği'ne yetmeyen bu binaya sığabiliyordu. Modern dünyada devlet bürokrasinin nasıl büyüdüğünü kanıtlayan bir gelişme bu. Tabii, o sırada olup şimdiye kalmayan başka bakanlık binaları da vardı, ama bu değindiğim yönsemi değiştirmiyor böyle olması.

Hükümet me
rkezinin burada olması, 19. yüzyılda oluşmaya başlayan Osmanlı basınının da kendine merkez olarak burayı seçmesini doğrudan doğruya belirledi. Gazete idarehaneleri burada kurulunca, yayınevleri, kitabevleriyle bütün entelektüel kurumlar da bu semte yerleşt
iler. Bugün "Bab
ı Âli" adı, Türkiye'nin basını anlamına gelen metonimik bir söz olmuştur.

Bir süreden beri Bab
ı Âli'nin arka sokaklarında konfeksiyona ilişkin imalat (Yeşildirek'ten yayılarak) yerleşmeye başladı. Öte yandan, basın kurumlarının çoğu da bu
rada bir büro
bırakarak şehir dışında yeni yaptırdıkları yerlere taşındılar. Önümüzdeki dönemde, başlıca turizm bölgesine yakınlığı, Bab

ı Ali'nin geleneksel çehresini radikal bir şekilde değiştirebilir.

Sağ taraftaki kaldırımdan "yokuş"u tırmanırken, sağımızda bir köşede İran

Konsolosluğu binasını görüyoruz. Bina, zamanında, elçilik olarak yapılmıştı. Suriçi İstanbul'da elçilik veya konsolosluk binası yoktur; Pera'da toplanmıştır elçilikler. Sadece İran'a, bir Müslüman ülke olduğu için, elçiliğini burada yapma ayrıcalığı verilmişti. Gelgelelim, Müslümanlar arası bu dostluk jestlerine karşılık, binanın mimarları 1830'larda İstanbul'a gelip uzun süre kalan İsviçreli

İtalyan Fossati kardeşlerdir.
DÜYUN
U UMUMİYE

Konsolosluktan içeri sapıp biraz yürüyünce, bahçe içinde oldukça görkemli bir okul binası karşımıza çıkar. Adı İstanbul Erkek Lisesi olmakla birlikte burada kız ve erkek öğrenciler okur. Eski ve saygıdeğer bir eğitim kurumudur. Ama bina başlangıçta okul olarak yapılmamıştı ve Osmanlı tarihi açısından

işlevi o kadar da saygıdeğer değildi. Osmanlı devleti 19. yüzyıla ve döneme rengini veren Batılılaşma sürecine geniş bir dışa borçlanma politikasıyla girmişti. Ne derece verimli kullanıldığı hâlâ tartışma konusu olan bu borçların geri ödenmesi, etkisizleşmiş Osmanlı sisteminde büyük sorunlar çıkardı. Sonunda Batılılar alacaklarını kendileri toplayabilmek için Düyun
u Umumiye (Genel Borçlar) adı altında bir kurum kurdular. İşte bu bina, bu vergi toplama kurumunun karargâhı olarak inşa edildi.
Düyunu Umumiy
e etkili bir vergi sistemi kurdu. Örgütün nüfuzunu gösteren şöyle bir traji

komik olay vardır: 1911'de İtalya Osmanlı devletine savaş açıp Libya'yı işgal ettiğinde, Düyun
u
Umumiye, vergi topladığı bir bölge eksildiği için Osmanlı devletinden tazminat aldı
sanki
zavallı Osmanlı Libya'yı isteyerek vermiş gibi. Ancak, Düyun

u Umumiye'nin Türkiye'ye dolaylı bir faydası do

kundu; Osmanlı bürokratları etkili bir Maliye'nin nasıl çalışacağını onu inceleyerek öğrendiler

bunu "öğrendikleri" söylenebilirse!
RÜS
TEM PAİA MEDRESESİ

Bu yoldan biraz daha ilerleyince, solda, Türkiye'nin en ciddi gazetesi olmakla ünlü Cumhuriyet'in bahçesinde, oldukça harap hale gelmiş bir ahşap konak görüyoruz.

Burası, II. Meşrutiyet'ten sonra iktidara gelen, yüzyıl dönümünde imparatorluğu yöneten ve Almanya safında savaşa sokan İttihat ve Terakki Fırkası'nın "Merkez i Umumi"siydi. Yola devam ediyoruz. Gene solumuzda, Rüstem Paşa'nın medresesini görüyoruz. Mimar Sinan'ın Amasya'da daha eski bir medrese planından esinlenerek yaptığı bu bina dışından az çok kare biçiminde (bir köşesi dışında). Ama içine girince, sekizgen bir avluda buluyoruz kendimizi. Köşelerden üçü dıştan kareye çevrilmiş ve böylece kazanılan mekâna yüznumara ve hamamlar yerleştirilmiş. Ortası şadırvanlı avluda huzurlu bir atmosfer var; şimdi yoksullara verilen yardım malzemesini depolamakta kullanılan bina, bu sessizliğiyle, akademyanın dinginliğini hâlâ sürdürür gibi. Yüksek ve büyük kubbeli dershane, girişe göre, binanın sağında kalıyor.
Bütünüyle güzel ve ilginç bi r bina, Rüstem Paşa Medresesi.

Plan 8. Rüstem Paşa Medresesi.

Birkaç adım geri dönüyor, solumuzdaki merdivenli sokaktan aşağı iniyoruz. Eski Düyun u Umumiye, şimdiki lisenin buradaki bahçe duvarının arasında daha eski bir duvarın parçaları var. Bu, Çifte Saraylar diye bilinen ve bir yangında yok olan iki sarayın son kalmasıdır. Semte adını veren Cağaloğlu Sinan Paşa'nın (asıl adı Cegalo olan bir İtalyan

Osmanlı paşa olduğu bilinir) ta İran Elçiliği'ne kadar uzanan sarayıydı bu. Sokağın adı da, Sevim

Burak'ın ilk kitabına esin kaynağı olmuştu: Tanık Saraylar Sokağı. (Galata'daki "Perçemli Sokak" da Oktay Rifât'ın bir kitabına ad oldu).

Merdivenin sonunda sola döner dönmez, eski bir Bizans yapısının kalıntısını solumuzda görüyoruz. Binanın ne olarak yapıldığı tam olarak bilinmiyor. Bir şapel de dahil, on iki kadar irili ufaklı oda ve çeşitli koridorlar var burada. Bir sarayın alt katı olabilir. Büyük bir ihtimalle tamamlanmamış bir binadır. Bir zamanlar sarnıç olarak kullanıldığını düşündüren özellikler i de var. Ancak, hiç şüphesiz son derece ilginç bir bina ve dolayısıyla bugünkü durumu özellikle içler acısı. Yıllardır depo olarak kullanılıyor. Kendi kendine çöküp gitmesini önleyecek hiçbir tedbir alınmıyor.

Bu sokakta yüksek duvarı görünen İstanbul Erkek Lisesi'nin altında da bir Bizans sarnıcı vardır.
Buradan geri dönüp yeniden Bab

ı Ali'ye doğru yürüyelim. Sağımızda, herhangi bir karakteri olmayan işhanları var. Bunların gerisinde, ancak bazı binaların
aydınlığa bakan arka
pencerelerinden görünen bir
avluda, eski Acı Musluk Hamamı'nın kalıntısı var. Nasıl olsa göremeyeceğiniz bir bina kalıntısından söz ediyorum, İstanbul'da görünenler yanında görünmeyen birçok tarihi eser de bulunduğunu belirtmek için. Bir de, varlığından bile haberdar olmadıklarımızı düşünebiliriz.

BEİİR AĞA

Dümdüz devam edince, kendimizi yeniden Bab
ı Ali'nin karşısında buluyoruz. Vilayet'in önünden dümdüz ileriye, Ayasofya yönüne yürüdüğümüzde, az sonra sağımızda Beşir Ağa
Camii'ne geliyoruz.
Beşir Ağa, Sultan I. Mahmut'un hareminde siyahi kızlarağasıydı ve bu camiyi 1745'te yaptırdı. Osmanlı mimarisi bu dönemde yaratıcılığını ciddi ölçüde kaybetmiş olduğu halde, bu gibi görece küçük yapılarda çok "zarif olabilmektedir. Caminin külliyesinde sebil, tekke, medrese ve kitaplık da var.

Arkasında da, İstanbul'un namlı hamamlarından İengül Hamamı.
Osmanlılar siyahi harem ağalarına en fazla "Beşir" adını koyarlardı. Onun için Beşir adında çok kızlarağası vardır. Bu camiyi yaptıran Hacı Beşir Ağa III. Ahmet ve I. Mahmut'a hizmet etmişti.

HAMAMLAR

Beşir Ağa'dan sağa, ikinci sokaktan gene sola saptığımızda, biraz yürüdükten sonra, Cağaloğlu Hamamı'na geliyoruz. Bu da I. Mahmut zamanından kalma, Ayasofya kütüphanesine gelir sağlamak için yapılan bir binadır ve özellikle turistler arasında e
n popüler hamamlardan
biridir. Bunda, turistlerin zorunlu geçiş yollarına yakın olmasının payı bulunmakla birlikte binanın güzelliğini de unutmamak gerekir. Yakın zamanda hamamın sahibi burayı ayrıca
küçük bir barla da takviye etti.
Fin hamamı, sauna ve Japon hamamı gibi Türk hamamının da dünya çapında haklı bir ünü vardır. Türk kültüründe temizlik öncelikle akarsuyla sağlanır. Bu bakımdan, Batılıların lavaboyu doldurup bu suyla yüzlerini yıkamaları ya da küveti doldurup yıkanmaları, Türkle
re hiç temiz gel
mez. Bunun mantıklı bir yanı da vardır, çünkü bu tip yıkanmada, üstümüzden attığımız kir içinde yıkandığımız suda kalır. Hoşluğundan ötürü küvet doldurup içine girmek, köpüklere gömülmekte bir Türk için herhangi bir sakınca yoktur, ama sonunda duşla her tü
rlü
üstümüzden kiri akıtmak şartıyla.

Geleneksel Türk hamamına gelince, bu apayrı bir olaydır. Hamamda soyunduktan sonra ilkin hararet kısmına girilir, sıcak su dökünüp terlenir. Bu süreç derideki gözenekleri açar, onun için biraz vakit almalıdır. Terlemek

için alttan ısıtılan göbek taşına uzanılır. Bunu kese faslı izler. Tellak ya da natır, eline pütürlü bir eldiven geçirerek vücudu ovalamaya başlar. Eldiven, vücuttaki ölü derileri soyar. İşin aslını bilmeyen, bu derilerin oluşturduğu yığına bakarak, nasıl

da bu kadar kirli olabildiğine şaşar. Bu işlemden sonra da tellak veya natır sabun köpürtür ve yıkar. Bol bol su dökünüp "çalkalandıktan" sonra, yıkanma faslı sona erer. Artık soğukluk denilen yere geçilerek serinlenir, istenirse masaj yaptırılır vb.
Bu,
her gün tekrarlanacak tipte bir temizlenme değildir. Nitekim, evlerde banyo ve akar su olmadığı, temizlenmek için kamusal bir binaya gitmek gerektiği günlerde gelişmiştir. Eskiden İstanbullu aileler normal olarak haftada bir kere hamama giderlerdi. Bu, aile hayatında geleneksel ve özel bir gündü. Temiz çamaşırlar, havlular hazırlanıp paketlenir, hizmetkârlara
yüklenir, hamama gidilir ve gene alay halinde eve dönülürdü (ailenin maddi durumuna göre
arabayla ya da yürüyerek). Çok hamam olduğu için evden fazla uzaklaşmak gerekmezdi.

Bugün, herkes evinde banyo sahibi olduktan sonra bile, gerçek bir temizlik için hamama

gidenler vardır.

Günlük hayatta kadınla erkeği kategorik biçimde ayıran Müslüman

Türk hayatında, yıkanma, yani çıplaklık ve suyla temas, hele bu işin kamusal bir yerde olması, her türlü erotik çağrışıma açıktı. Bunun için kimi hamamlar yalnız bir cins için yapılırdı (bu da eşcinsel erotizmi dışlamıyordu tabii); ya da, kadınlar ve erkekler ayrı günlerde aynı ha

mamı kullanırdı.
Çocuklar tabii anneler
iyle kadınlar hamamına girer

lerdi, ama on bir, on iki yaşlarına kadar. Tüylenmeye başladığı halde ailelerin kadınlar kısmına getirmekte ısrar ettiği oğlanlara başka kadınlar ya da natırlar, "haftaya babanı da getir", diye takılır, bu, oğullarını hâlâ bebe
k gören
annelere yeterli uyarı olurdu.

Hamamın bir iki adım ilerisinde, önünde kurucusu Mithat Paşa'nın büstüyle, Emniyet Sandığı binası var. İlk Türk bankasının çok da eski olmayan bir binası olmak dışında bir özelliği yok bunun. Karşısındaki köşede ise, Hadım Hasan Paşa Medresesi'nın kalıntısı Sokağın sonunda sola dönüyoruz. İleride, gene solda, eskiden varken yıkılan, yakınlarda yeniden yapılan, böylece de ortodoks Müslümanlar için büyük sevinç kaynağı olan Cezeri Kasım Paşa Camii var. Burada, küçük Cağaloğlu Meydanı'ndayız.

Cağaloğlu Meydanı'ndan sağa yüründüğünde Nuruosmaniye Ca
mii'ne ve sonra da
Kapalıçarşı'ya gelinir. Bunları başka bölümlerde anlatmak daha doğru olacak. Meydanın biraz ilerisinde, sağda, dört köşe bir türbe var; mali işlere
ve dalaveralara
aklı iyi erdiği için Ab

dülaziz'in birkaç sefer sadrazam yaptığı, Rus elçisi İgnatiyefe yakınlı

ğıyla da tanınan ve bu yüzden bazen "Nedimof" diye anılan Mahmut Nedim Paşa'nın türbesi, daha ileride de, Eski İstanbul Kız Lisesi (Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı), yeni adıyla Cağaloğlu Ana
dolu
Lisesi vardır.

Ana cadde üzerinde çeşitli 19. yüzyıl yapıları bulunur. Bunlardan biri ünlü "Saatli Maarif Takvimi"nin hazırlandığı, sol koldaki, yeni restore edilen yapıdır. Cağaloğlu Anadolu Lisesi binası, eski TMTF binası (şu sıralar restore ediliyor) da bu arada sayılabilir. Soldaki sokaklara sapıldığında gene böyle güzel binalara rastlanır; örneğin, Çatalçeşme Sokağı'nda, Bülbül Tevfik Paşa'nın konağıyken Cağaloğlu Akşam Kız Sanat Enstitüsü olan ve yakı
nlarda restore
edilen bina, yakınındaki Kız Öğrenci Yurdu binası, Abdullah Cevdet'in İftihadh yayımladığı bina, "İdjtihad Evi" bunlar arasında sayılabilir.

ÇARİILAR BÖLGESİ

Bu kitabın çeşitli bölümlerinde anlattığım gibi, İstanbul'un gelişmesinde H
aliç önemli bir rol
oynamıştır. Bu güvenli limanın sağladığı avantajla durmadan büyüyen şehirde, ticaret ve iş hayatı da doğal olarak Haliç kıyısına yakın bölgelerde gelişti. Bu durum Bizans ve Osmanlı dönemlerinde değişmedi. Örneğin bugün Uzunçarşı dediğimiz ve dükkânlar, işyerleriyle dolu caddenin adı Bizans zama

nında Makros Embolos'tu ve o zaman da şehrin başlıca çarşısıydı. Bizans'ta da ticaret ve imalat öncelikle Haliç kıyısında yoğunlaşmış, ayrıca şehrin başka bölgelerine de

yayılmıştı. Örneğin Ayasofya'nın karşısında yıkıntısını gördüğümüz Aya Maria Kilisesi'ne "Halkoprateia" deniyordu, çünkü burada bakırcılar toplanmıştı. Buradan Constantinus forumuna doğru gene işyerleri yoğundu. Ayrıca bugünkü Koska'da kalburcular, Eğrikapı (Kaligaria) çevresinde ayakkabıcılar toplanmıştı. Bazı durumlarda Osmanlı loncaları aynı işi yapan Bizans loncalarının yerine yerleşmiş olmalıdır.

Osmanlı döneminde İstanbul nüfusu sürekli arttığı için işyerlerinin, hanların kapladığı alanlar da gittikçe genişledi. Mahallelerde bakkal ve manav gibi temel gündelik ihtiyaçları karşılayan dükkânlar vardı. Bu

nun dışında mal satın almak için bunun yapıldığı belirli yerlere gidilirdi. Ayrıca, İstanbul'da her zaman çok sayıda seyyar satıcı olmuş

tur. İşsizliğin ve şehre göçün
birlikte
arttığı şimdiki dönemde iş

portacılık ve gezici satıcılık rekor düzeyde yaygınlaştı.

İstanbul, bu kalabalık nüfusuyla, her zaman bir tüketim şehri oldu. Başkentti ve imparatorluk başkent halkını rahat yaşatma gereğini duyuyordu. Bunun nedeni, Bizans ya da Osmanlı devletlerinin demokrasi düşkünlüğü ya da "refah devleti" olma özlemi değildi elbette. Ama normal zamanda güdülecek bir sürü gibi görülen halk, yokluğun uzaması durumunda,
birdenbire ayaklanabiliyordu. O zaman da zaptedilmez bir güç haline geliyordu. Bunun için
tüketim dengelerinin çok fazla bozulmamasına dikkat etmek gerekiyordu.

Osmanlı döneminde şehrin ticaret hayatının temelinde bu yatıyor
du:
ÇARİILAR BÖLGESİ

halkı doyurmak, hoşnutsuzluktan çıkacak kargaşalığa meydan vermemek. Başkentin
i
htiyaçlarının yeterince karşılanması için gerekli malları üreten bütün bölgeler her yıl ürünlerinin belirli bir bölümünü İstanbul'a göndermekle yükümlüydü. Gönderme yükümlülüğünün yanı sıra, fiyat kısıtlamaları da vardı, çünkü bu malların alınması zorlaşac
ak
ölçüde pahalanması da huzursuzluğa yol açardı. Bu gibi yöntemlerle sonuçta şehir halkı rahat etti, başka yerlerde akla gelme

yecek ayrıcalıklara sahip oldu, ama imparatorluk içinde sermaye birikimi de

gerçekleşemedi.

İstanbul'da üretim vardı, ama kendi tüketimine yetecek ölçekteydi. Ülke çapında bir pazar anlayışı gelişmemişti. Böylece, stratejik öneminden ötürü bütün ülkeyi sömürür durumda olan İstanbul kendisi de kayda değer bir sermaye birikimi yaratamadı. Saray zaten çeşitli
nedenlerle zengin adam is
temiyordu. İmparatorluğa giden yolun çeşitli evrelerinde merkeze siyasi rakip olabilecek toprak sahibi bir aristokrasinin oluşması engellenmişti. Para da başka türlü bir nüfuz ve iktidar kaynağıydı. Saray burada kendine özgü bir yöntem uyguluyordu. Bireyle
rin zenginleşmesine bir dereceye kadar göz yumuluyordu; zenginleşen birey, aldığı rüşvetle küpünü dolduran bir vezir de olabilirdi, sözgelişi Yeniçeri ocağının iaşesini biraz hileli biçimde karşılayan gayrimüslim bir bezirgan da. Ama bir sınıra gelinince, saray bu birikmiş serveti müsadere eder, çoğu zaman malına el konulan kişi hayatını da kaybederdi.

Değişen dünya konjonktürü Batı Avrupa ülkelerini kapitalist ekonomiye geçmeye zorlarken Osmanlı İmparatorluğu bu tür baskıları çok daha geç hissetti. İmparat
orluk hâlâ güçlü
görünüyordu, sistemde temel bir aksama olmadığı düşünülüyordu. Nitekim, kapitalizmin gelişmesinin yarattığı sancılar, örneğin sınıfsal uçurumlar, kutuplaşmalar dünyanın bu yöresinde yaşanmadı. Öte yandan, merkantilist kapitalizmi uygulayan

Batı ülkeleri,
kapitülasyonların da yardımıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nu pazar haline getirirken, burada üretimin artmasını ayrıca geciktirdiler. Öyle ki, 19. yüzyılda durumun kötü olduğu ve böyle yürümeyeceği iyice anlaşıldığında, büyük ölçüde iş işten geçmişti.

Bu yüzyılda bozulan dengeleri düzeltmek, dünyada kabul gören yol yordamı uygulamak için birçok çabaya girildi, ama beklenen sonuçlar elde edilemedi. Ayrıca, bu yeni sistemin Osmanlı toplumuna gelişi, ortaya yeni bir sınıf çıkardı: Galata ve Beyoğlu tarafındaki gay
rimüslim
tüccarlar, bankerler, sarraflar. Başka bir söyleyişle, ağırlıkla tarihi yarımadada yaşayan ve çalışan Osmanlı iş çevreleri bu yeni sistemle çok çabuk doğrudan eklemlenemedi, çünkü yapısı
buna uy
gun değildi.
Gene de zamanla birço
k şey değişti. Özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda Cumhuriyet'in kurulmasıyla kozmopolit im
paratorluktan ulus

devlete geçiş süreci başladı.
Gayrimüslim bur
juvazinin büyük kısmı çeşitli zamanlarda ve çeşitli nedenlerle İstanbul'u ve Türkiye'yi t
erkederken bir yerli burjuvazi de gelişti. Bu yeni koşullarda İstanbul Türkiye'nin başlıca sanayi merkezi haline geldi. Bugün de öyle; artık siyasi başkent değil, ama ekonominin kalbi İstanbul'da. Tabii buna ve başka üstünlüklerine bağlı olarak, siyasi ağırlığı da hâlâ var.

Eski tüketim şehri böylece üretmeye ve ürettiğini ulusal pazara sürmeye başladı. Böylece, yalnız mal alan değil, mal gönderen bir merkez haline geldi. Yeni yeni, dış pazara mal ihraç etme aşamasına da geçiyor. Tabii bu sanayileşme şehrin

her zaman kalabalık olan nüfusunu patlamalarla büyüttü. İehrin çevresinde, kısa zamanda, üç dört İstanbul daha kuruldu.

Bizim şimdi gezmeye hazırlandığımız Çarşılar Bölgesi bu yeni gelişmelerle tam olarak bütünleşmemiştir, diyebiliriz. Ne var ki, aksak ve

güçsüz yürüyen "modernleşme" bu geleneksel iş hayatını silip süpürmedi ve eski ile yeni bu alanda da kendine özgü bir biçimde aynı sistemde eklemlendi. Son dönemde İstanbul'un yeni konukları, Doğu Avrupa ülkelerinin
bavullu turistleri de bu bölgedeki ve
başka bölge
lerdeki
alışveriş kaosuna katıldılar.

KIYI İERİDİ

İlkin, kıyı boyuna göz atalım. Galata Köprüsü'nün Eminönü ayağından Batıya doğru yürüdüğümüzde, yeni köprünün şantiyesini geçince, birkaç eski bina görünür. Bunlardan ilki, büyükçe bir handır; bu bölgedeki tek sur kalıntısı olan bir kuleye bitişiktir. Kule, Baba Cafer Kulesi adıyla bilinir. Söylentiye göre bu Cafer, Harun

el Reşid'in Bizans imparatoruna gönderdiği elçiymiş. Diplomasi saygısı olmayan imparator onu bu kulede hapsetmiş ve Cafer burada ölmüş. Fetihten çok sonra mezarı kulenin ikinci katında bulunmuş. Mezarın verdiği kutsal havaya rağmen Osmanlılar da kuleyi uzun zaman hapishane olarak kullandılar. Onlar diplomatları Yedikule'ye tıkıyorlardı. Dolayısıyla burası bir zaman kadınlar h
apishanesi, daha
uzun zaman da borçlular hapishanesi olarak kullanıldı. Borçlular pencerelerden bağırıp yalvarır, arada bir hayırsever biri de borçlarını ödeyip içlerinden birini kurtarırmış. Bu bölge hâlâ Zindankapı adıyla anılır.

Az ileride küçük bir cam
i var: Ahi Çelebi Camii. Yapılışı bir hayli eskiye (16. yüzyılın başı) gitmekle birlikte, çok tamirden geçtiği için mimari bakımdan ilginç değil artık. İlginç olmasının başka bir nedeni var. 17. yüzyılın büyük gezgini, sevimli abartmalarıyla ünlü Evliya
Çe
lebi, seyyah olacağını rüyasında görür. Rüyada, bu camidedir. Orada ibadetini yaparken, melekler, evliyalar belirir; az sonra Peygamber kendisi de görünür. Evliya'ya bir dileği olup olmadığını sorar; Evliya "şefaat" demeye çalışır, ama heyecandan "seyahat"
der. Peygamber,
"Freudian slip"ten haberdar olmalı ki, ona seyyah olacağını müjdeler.

Caminin yanındaki yarı yıkık binanın çocuklar hapishanesi olduğu söyleniyor. Buradaki iki 19. yüzyıl hanının çatı katı da lokanta haline geldi. Efsanevi bir ayyaş olan Bekri Mustafa'nın mezarının da burada olduğu iddia ediliyor. Buna inanıp inanmamak bizim öznelliğimize bağlı. Bekri Mustafa, içkiyi yasak eden IV. Murat zamanında efsaneleşmiştir. Bir sefer tebdil gezen padişahı tanımamış, karşısında içmiş, sonunda Murat kim olduğunu bildirince Bekri, "Buyurun, ağa

lar, cenaze merasimine," demiş. Deyimin buradan kaldığı anlatılır. "Bekri" ayyaş demektir (burada değil ama Yunanistan'da "bekri meze" var

adı üstünde).

Karşı sırada, Unkapanı'na kadar üç eski cami vardır. Birincisi, Kantarcılar Mescidi, çok fazla onarıldığı için eski şeklini kaybetmiştir. Burada hâlâ terazi satılıyor. İkincisi Kazancılar ya da Üç Mihraplı adlarıyla bilinir. Bunda da onarım var, ama hiç değilse ana mekânı çok fazla değiştirmemiş. Zamanla eklenen y
eni binalardan ötürü "üç mih
raplı" deniyor. Fatih'in hocalarından olan Hayreddin Efendi'nin

ki, caminin yapılmasına önayak olmuştur

mezarı da arkadadır. 200 metre kadar ilerideki üçüncü caminin de (artık Unkapanı'na geldik) iki adı var; Sağrıcılar ya da

Yavuz Ersinan. Ersinan, Fatih'in askerlerinden ve ayrıca, yukarıda anılan Evliya Çelebi'nin atalarından biriydi. Bu üç cami de Fatih'in yaşadığı yıllarda yapıldı. Yani, İstanbul'daki ilk camiler ve ilk Osmanlı yapıları arasındadırlar. Kuşatma sırasında ho
roz gibi
öterek askerleri uyandıran ve savaşa hazırlayan, savaşın son gününde de şehit olan Horoz
Dede bu caminin haziresinde gömü

lüdür. Ersinan'ın camiinin 1455'te, fetihten sadece 2 yıl sonra yapıldığı tahmin ediliyor.

Ayrıca, üçü de esnaf loncalarının adını taşıyor. Belli ki fetihten hemen sonra kurulan yeni ekonominin insanları, yani loncalar, şehirde yerleşip işe başlamışlar ve kısa bir süre sonra önemli dini ihtiyacın gereğini yerine getirerek camilerini yaptırmışlar.

Unkapanı köprüsüne yakın, kıyıdaki 19. yüzyıl Hafız Ahmed Ağa meydan çeşmesi, Dalan döneminde hal kaldırıldığı zaman "meydana" çıkabildi.

RÜSTEM PAİA CAMİİ

Mısır Çarşısı'nı daha önce görmüştük; sağ yanından Balık Pazarı'na girip sağdaki ilk sokağa girelim. Bu sokaktaki Hamdi, bence, İstanbul'un en iyi kebapçılarından biri. Onun biraz ilerisinde, soldaki bir hanın avlusunda, İstanbul'un tek Yahudi lokantası var: buradaki az sayıda Yahudi iş adamına, kökleri İspanya'ya uzanan koşer yemekler (bu arada, çakal eriği sosuyla gelincik balığı) sunuyor. Bu sokak birazdan başka bir sokağa açılıyor. Oradan sola, sonra ilk sağa dönüp yürürsek, az sonra sağımızda Rüstem Paşa Camii'ni göreceğiz. Sinan yapısı olan bu cami, İstanbul'un en görülecek binalarından biridir. Ama camiden önce,
neredeyse onu
n kadar ilginç olan Rüstem Paşa'nın kendisinden söz edelim.

Rüstem Paşa, uzun süren Kanuni döneminin en önemli iki sadrazamından biridir. Birincisi, Süleyman'ın arkadaşı ve ilk sadrazamı İbrahim Paşa'ydı. Oldukça tipik bir Osmanlı paşasıydı İbrahim: Asker,

devlet adamı, diplomat vb. Kudretli ve gururluydu. Süleyman'ın sevgili karısı Hürrem'in kendi oğullarıyla ilgili kişisel planlarına uymayınca hayatından oldu.
Hırvat asıllı, Enderun'dan yetişme Rüstem çok başka bir tipti. İövalyelikle pek ilgisi olduğu
sö
ylenemez. Kurnazdı, bir sadrazamdan çok bir sarrafın ihtiyaç duyacağı türden ekonomi bilgilerine sahipti, hırslıydı ve entrikadan korkmuyordu. Herhalde olağanın dışında bazı özellikleri vardı ki Kanuni onu daha üçüncü vezirken gözüne kestir

miş ve Hürrem'd
en olan
kızı Mihrimah'la evlendirmeye karar vermişti. Bunun için biraz daha yükselmesi, yükselmek için de belirli görevlerde bulunması gerekiyordu. Diyarbakır'a tayin edildi. O sırada bazı düşmanları cüzzamlı olduğu söylentisini yaydılar. Süleyman söylentinin doğruluğunu öğrenmek için arkasından gizlice bir doktor gönderdi. Doktor odasını ararken Rüstem'in çamaşırlarında bit buldu. Meğer cüzzamlıya bit gelmezmiş. Rüstem

böylece "temize çıkınca" bir düşmanı onun hakkında şöyle bir beyit yazdı;
Olacak bir ki
şinin bahtı kavi, talihi yar,

Kehlesi dahi mahallinde onun işine yarar.

Beyitin ardından, onu sevmeyen çevreler arasında adı "Kehle
i ik
bal"e çıktı. Olup bitenleri anlayıp, biti odasına kendisinin koydurduğunu düşünenler de vardır.
Rüstem sadrazam oldu.
Süleyman'ın sevgili büyük oğlu Mustafa'yı öldürtmesi için gerekli entrikalara girişerek, kayınvalidesinden olma şehzadelere saltanat yolunu açtı. Yeniçeriler Mustafa'yı çok sevdiği için bir süre sadrazamlıktan uzaklaştırıldı. Bir süre sonra, yerine
getiril
en Ahmet Paşa'nın idam edilmesini sağlayarak geri geldi.

Süleyman zamanında Osmanlı İmparatorluğu doruğa varmıştı; aynı zamanda, sınıra da varmıştı. Gelir statikleşmişti, ama gider sürekli artıyordu, çünkü merkezin zorunlu harcamaları çok yüksekti. Rüstem bu duruma çare aradı ve buldu. Geleneksel tımar sisteminde, ekilebilir tarlaların kullanım hakkı birilerine veriliyor, o da savaş zamanında toprağın gerektirdiği sayıda askerle orduya katılıyordu. Rüstem, nakit sıkıntısını gidermek için tımarların kullanım

hakkını peşin para karşılığında devretmeye başladı. O zaman tımar beyleri de verdikleri parayı köylüden çıkarmaya çalıştılar. Kısa vadede nakit bulundu; uzun vadede sistem çöktü. Böylece Rüstem Paşa da uzun vadede yıkım getirmiş ekonomik "dahi"lerin

kalab
alık grubuna katıldı.

Serveti, dillere destan olmuştur. Önce zenginleşip sonra malı müsadere edilenlerin grubuna da katıldı Rüstem. O dönemin zenginlik anlayışı, pratik işe yaramayan pek çok değerli eşya
biriktirmeyi gerektirirdi. Rüstem'de bunlardan çok
vardı; ama tarlaları, tuzlaları, yani işletilen ve sürekli gelir getiren türden üretken serveti de eksik değildi.

Bu uzun girişten sonra, şimdi gezeceğimiz Rüstempaşa Camii'nın ondan fazla dükkân üzerinde yükseldiğini söyleyerek ekonomik bağlantıyı sağlayalım. Tahtakale denilen bu semt, caminin yapıldığı sırada da bir çarşı semtiydi. Caminin dükkânlar üstündeki avlusuna dört köşedeki dört merdivenden çıkılır. Burada, son cemaat yeri bazı başka Sinan camilerinde olduğu gibi iki sıra sütunlu ve geniş sahanlıklıdır. Buradan cepheye

baktığımızda, çinilerin, başka camilerde görmediğimiz gibi,
dış duvara taştığını görürüz. Sağ taraftakiler zamanla biraz bozulmuştur.

Sinan'ın bu camiyi Edirne'deki Selimiye'nin maketi olmak üzere yaptığı söylenir. İkisinin yapılışı arasında epey zaman olmakla birlikte, planda benzerlik vardır. Rüstempaşa'nın kubbesi sekiz dayanağa oturur; dört kemer ve dört yarım kubbeyle desteklenmiştir. Yarım kubbeler çaprazlama, köşelerde yer alır. Kuzey ve güney yanlarda iki galeri vardır. Ama bu

mimari özelliklerden önce çiniler insanın dikkatini çeker. İznik çinilerinin, kırmızının bulunuşundan sonraki en parlak döneminin örnekleridir burada gördükleriniz ve bu çapta başka bir binada bu kadar fazlasını göremezsiniz. Mimarisiyle olsun, zengin süs lemesiyle
olsun, şehrin en güzel camilerinden biridir.

BALKAPANI

Caminin çevresinde çeşitli iş hanları var. Hemen yanındaki Hurmalı Han'ın bazı bölümlerinin Bizans'tan kalma olduğu söyleniyor. Çukur Han'la Kiraz Hanı da hemen burada. Büyük Çukur Han'a R
üstempaşa Hanı da deniyor. Ara sokaktan sonraki blokta Kızıl Han var. Bu köşe
den
(yüzümüz Mısır Çarşısı yönüne dönük) sağa saptığımızda, solda Balkapanı'nın girişine geliriz. Zaten bütün bu blok Balkapanı'ndan oluşur. Türkçe'de yiyecek gelen hanlardan üçü
ne "kapan"
denir; Yağkapanı, Unkapanı ve Balkapanı. Yüzyıllar boyunca, koskoca Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde, arıların birçok çiçek ve bitkiden yaptığı ballar buraya gelip stoklanmış, buradan satılmıştı. Balkapanı, klasik kervansaray tipinde, ortası

avlulu bir binadır. En ilginç yanı, mahzenidir. Buraya, ortada duran yeni, tek katlı binadan girilir. Aşağıda kemerli koridorlar ve odalar vardır, ama gene depo olarak kullanıldığı için yığılı eşyadan, binayı görmek zordur. Bizans çağından kalan ve 6. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bu mahzen

Venediklilerin yaptırdığı da söylenir

her nasılsa, şimdi özel mülktür. Onun için buraya girip bakabilmeniz de sahiplerinin keyfine bağlıdır.

Balkapanı'ndan çıkıp devam edelim. Sağa, gene sağa döndüğümüzde, sağda karşımızda, Fatih döneminden kalan Tahtakale Hamamı'nı (ya da, Mustafa Paşa hamamı) göreceğiz. Bu çok eski ve oldukça büyük hamam bir hayli harap durumdayken bugünlerde ciddi bir onarım gördü. Doğan Kuban'ın herhalde tartışma yaratacak, iddialı tasarımıyla, bir iş hanı olarak düzenlendi. Tarihi değeri kadar ilginç restorasyonuyla da görülmesi gerekli.

Hamamın yanındaki dar sokaktan batıya doğru yürüyünce, bloğun sonunda Timurtaş Camii'ne geliyoruz. Bu iç bölgede
bunun gibi birkaç tane daha çok eski, ama özens
iz onarımlardan geçtikleri için eski biçimlerini yeterince gözümüzde
canlandıramadığmıız camiler göreceğiz. Bunlar, daha önce kıyı boyunda gördüklerimiz gibi, çoğunlukla çeşitli esnaf loncalarının daha Fatih zamanında yaptıkları
binalar.
Timurtaş'tan sola dönüp yürüdüğümüzde, sağımızdaki ilk yokuştan, Siyavuş Paşa Medresesi'ne çıkıyoruz. Bu daha sonraki bir dönemin, 16. yüzyıl sonlarının bir binası. Medresenin dershanesi, ortada değil, girişe göre sağ köşeye kaymış. Bina, bütünüyle, perişan
bir durumda. Gel
diğimiz sokağa dönüp sapmadan önceki yönde ilerlersek, sokağın sonunda, karşı sol köşede Samanveren Camii ile karşılaşırız. Döneminin öbür camileri gibi bu da taş ve tuğladan yapılmış.
Yüzümüz Samanveren'e (bu camiye "saman viran"da denir) dönükken sola döner ve bu sokakta ilerlersek, sol karşımızda Yavaşça İahin Camii'ne geliriz. Yavaşça İahin İstanbul kuşatmasına katılmış kaptanlardandı ve dolayısıyla bu cami de Fatih döneminden kalmadır. Yavaşça İahin'in yanından yukarıya doğru uzanan Uzunçarşı Caddesi Bizans'ın Makros Embolos'uydu ve iki yanlı uzanan, önü sütunlu dükkânlardan oluşuyordu. Yukarıya doğru yürürken, solumuzda, bu sefer II. Bayezid döneminden kalan ve gene özensiz onarımlar dolayısıyla karakterini kaybeden İbrahim Paşa Camii'ni (1478) görüyor
uz. II. Bayezid'e vezirlik
yapan İbrahim Paşa, bu mevkilere yükselen son Çandarlı'dır.

BÜYÜK VALİDE HANI

Buradan gene sola ve ileriye doğru yürüyerek, kargaşalığın içinde, mümkünse çevredekilere sorarak, Büyük Valide Hanı'nın arka kapısı

nı, daha doğrusu ona bitişik olan ve geçit veren Sagir Han'ın girişini buluruz. Tonozlu odalar, dehlizlerden hanın iç kısmına geçmeden önce buradaki küçük avluya bir göz atabiliriz. İç avlu oldukça geniştir; hanın asıl binasına sanki ek olarak sonradan yapılan ve çepeçevre avluyu saran küçük pejmürde yapılar da çok fazla daraltamamıştır bu geniş mekânı, ama çok çirkinleştirdikleri kesindir. Hanın bizim girdiğimiz arka tarafında, eskiden daha yüksek olduğunu fotoğraflardan bildiğimiz, Bizans'tan kalma bir
kule (Eirene Kule
si) vardır. Hana katılan bu kulenin şimdi yalnız alt kısmı ayakta.

Plan 9. Valide Han: 1. Ana kapı, 2. Birinci avlu, 3, İkinci avlu, 4. Mescit (şimdi yok), 5. Üçüncü

avlu, 6. Bizans kulesi
Avlunun ortasındaki cami yeni bir yapıdır. Tabii burada eskiden de cami vardı. Büyük avludan, Çakmakçılar Yokuşu'na açılan ana kapının bulunduğu birinci avluya geçilir. Biz arka kapıdan girdiğimiz için, bu ana kapıya en son gelmiş olduk; tabii ters yönden yola çıkıp
buradan binaya girmek de mümkün. O zaman, görkem
li girişten başla

yarak tanırız hanı.

Valide Han'ın öteden beri İstanbul'a yerleşmiş ya da geçici olarak burada bulunan İranlılarla ilişkisi vardır. Toplam 210 odasında çalışan esnafın içinden birçoğu İranlı'ydı (hâlâ da var İranlılar). İii inancının kutsal ayı Muharrem burada kutlanırdı (bu ayinler insanların kendilerine acı vermesi üstüne kurulu olduğundan buna "kutlamak" demek ne derece doğru olur, bilmiyorum). İii olmayanlar da gelip bu ayinleri seyredebilirlerdi.

Bu handa bir Ermeni, 1567'de, Osmanlı toplumundaki ilk Ermeni matbaasını kurmuştu (İlk Yahudi matbaası 1494'te, yani Sefardim Yahudiler'in İspanya'dan gelişinden çok az sonra, ilk Rum matbaası 1624'te, ilk Türk matbaası da 1728'de kuruldu; bu sonuncusu bir süre sonra yıkılıp yeniden açıldı). Valide Hanı'nda matbaa geleneği daha sonra İranlılar'ca sürdürüldü. Osmanlı dini yetkilileri kutsal kitapların ve en başta Kuran'ın matbaada basılmasının doğru olacağına bir türlü karar verememişlerdi; harflerin sayfaya basılması tekniğini, bir çeşit
hakaret
gibi görüyorlardı. Öte yandan, bu gibi dini gerekçelerin gerisinde, matbaanın çok sayıda hattatı işsiz bırakacağı kaygısı olduğunu da düşünmek gerekir. İranlılar buradaki matbaalarında, yasadışı bir faaliyet olarak, Kuran basıp sattılar. Daha sonra bu faa
liyet, her
çeşitten popüler kitapların kaçak baskılarıyla devam etti. Asıl yayıncılar bunu önlemek için kitaplara mühür basıp altına "mühürsüzler sahtedir" yazmaya başlayınca, Valide Hanı kaçakçıları da aynı şeyi yaptılar.

İttihat ve Terakki'nın kurucusu ve bir numaralı üyesi İbrahim Temo bir bildiri yayımlamak ister. Yıldız yolunda türbesi (D'Aronco'nun yaptığı) olan şeyhZafir'in yeğeni Hamid Bey onu Valide Hanı'na götürür, İranlı bildirinin içeriğini görünce 500 lira ister. "Mürettiplerin hepsi
Türkçe b
iliyor, korkarım," der. Temo, "Ben bu akşam bir müret
tiple gelir, kendim dizdirir ve
bastırırım, siz yalnız matbaayı kaparken bir makineyi ve harfleri serbest bırakınız," der ve elli lira öder. Sonunda anlaşamazlar, İranlı kaçak yayıncılar bile, yasadışılığın

her türlüsüne yatkın değil, demek ki.

İstanbul'daki kervansaray tipi hanların en büyüğü Büyük Valide Ha

nı'dır. 1651'de, Osmanlı tarihinin ünlü Valide Sultan'larından Mahpeyker Kösem Sultan tarafından yaptırılmıştır. Kösem Sultan, I. Ahmet'in karısıydı. Rum asıllı olduğu tahmin ediliyor. Ahmet'ten sonra tahta geçen (deliliğiyle ünlü) I. Mustafa, Ahmet'in kardeşi ve (trajik ölümüyle ünlü) II. Osman, Kösem'in oğluydu. Osman'dan sonra IV. Murat çocuk yaşta tahta geçince Kösem, Valide
Sultan olarak, bütün
Osmanlı düzeninde etkili ve yetkili oldu. Ancak Murat biraz yaşlanın
ca
dizginleri tam olarak ele aldı ve bütün ülkede despotik yönetimini kabul ettirdi. Murat da görece genç yaşta ölünce, Kösem'in iktidar özlemleri yeniden serbest kaldı, çünkü yeni padişa
h
İbrahim de akli dengesiyle ünlü biri değildi. Ama bir zaman sonra İbrahim de çılgınlığına rağmen iktidarını pekiştirdi ve Kösem yeniden perde arkası entrikalarla yetinmek zorunda kaldı. Sonunda İbrahim de tahttan indirildi ve oğlu IV. Mehmet, henüz yedi yaşındayken padişah oldu. Böylece, bu olayların hepsinde parmağı olan Kösem yeniden öne çıktı. Bu sefer, İbrahim'in sevgili karılarından ve yeni padişahın annesi Hatice Turhan Sultan'la (Eminönü'ndeki Yeni Camii yaptıran) iktidar mücadelesine girdi. Çatışm
a bir saray, daha
doğrusu harem darbesiyle sona erdi ve Turhan Sultan emrinde bir zülüflü baltacı, haremde Kösem Sultan'ı saklandığı dolaptan çıkarıp, perde kordonuyla boğdu. Altı padişahın saltanatını bir ölçüde paylaşan Kösem, işte bu korkunç
ama Osmanl
ı tarihinde pek seyrek
olmayan
biçimde hayattan ayrıldı.

KÜÇÜK VE BÜYÜK YENİ HAN

Büyük Valide Hanı'nın ana giriş kapısından çıktığımızda, karşımızdaki sokağın iki köşesinde,
iki eski han daha görürüz. Bunlar III. Mustafa döneminden kalan (1760'lar) Küçük ve Büyük
Yeni Han'dır. Sağdaki Küçük Yeni Han'ın açık avlusu yoktur. İçindeki dükkânların kendilerini modernleştirme çabaları, bu hanın iç mekanındaki eski yapısını görebilmeyi güçleştirmiştir. Binanın en ilginç parçası, üst katta bulunan ve bir merdivenle çıkılan camidir. Tuğla duvarlarıyla bir Bizans kilisesini de andırır bu cami, ama tabii bununla hiçbir ilgisi yoktur. Bulunduğu caddeden ötürü Çakmakçılar Camii, altındaki çeşmeden ötürü de Saka Çeşmesi Camii adlarıyla bilinir.

Büyük Yeni Han çok daha
ilginç bir binadır. Valide Han'dan sonra İstanbul'un en geniş alana yayılan kervansaray tipinde hanıdır. Ayrıca, çok ender olan, üç katlı bir handır. Bu nedenle de içindeki oda sayısı Valide Han'dan fazladır.

Avlunun ortasında, iki yan kanadı birleştiren bir ara bina vardır. Bu da avluyu ikiye ayırarak, genişliğiyle daha güzel görüneceğini tahmin edebildiğimiz mekânı küçültmektedir. Sonradan eklenmiş olabilir.

Büyük Yeni
Han, Valide Han gibi, yıllardan beri dokuma tez

gâhlarının çalıştığı bir yer. Bu
tezgâh
ların sesi bana hep olağanüstü gelir. Bu özelliğiyle yalnız görülecek değil, aynı zamanda işitilecek bir yerdir. Bunun için, ikinci avluya girdikten sonra soldaki merdivenden tırmanmanızı tavsiye ederim. İkinci katın balkonundan aşağıya baktık
tan sonra üst kata
çıkın. Merdiveni tırmanır, balkon boyunca yürürken, çıkrıkların sesi gittikçe yoğunlaşacaktır. En üst katta, binanın arkasına doğru yürüyün, arada kapıları açık odalarda çalışan makineleri görerek, koridorun bitiminde sağa dönecek, ve daha sonra da küçük arka kapıya geleceksiniz. Bina eğimli arazide kurulduğu için, üçüncü katta olduğunuz halde, buradan düzayak, hanın arkasındaki sokağa çıkarsınız; çıkrık sesleri birden hafifler, birkaç adım uzaklaşınca kendinizi
derin bir sessizlik içinde bulursunuz.
Bu tenha sokaktan sola doğru gidiyoruz. Solumuzda gene oldukça eski, ama şimdiye kadar gördüklerimize oranla çok daha yeni bir han var. Az sonra yürüdüğümüz sokak onu dikine kesen bir başka sokakta son buluyor. Burası, özellikle aşağı orta sınıfın ama gen
el olarak bütün
İstanbul'un ve İstanbul'a gelenlerin alışverişe çıktığı Mahmutpaşa Caddesi'dir. Buradan gene sola dönüp biraz yürüyünce, solda, en eski Osmanlı Hanı olan Kürkçü Hanı'na geliyoruz. Fatih döneminde yapılan bu han yakınlarda onarımdan geçti, ama bu onarım binanın tarihi özelliklerine duyarlı değildi. Burada da iki avlu var. Gene bir sürü yeni ve çirkin bina yapılmış.

MAHMUTPAİA

İstanbul belediyesi, bu eski binaları işgal eden işyerlerini buradan şehir dışına çıkarmaya çalışıyor. Ama bu iş he
rhalde bir hayli uzun sürecek.
İimdi geri dönelim, aynı sokaktan ters yönde ilerleyelim. Biraz içerlek, sağda, Mahmutpaşa Hamamı'nın restore edilmiş halini göreceğiz. Bazı restorasyonlar insana

neredeyse "keşke hiç yapılmasaydı" dedirtiyor. Biraz sonra, da

camiine geleceğimiz Mahmut Paşa, son gördüğümüz Kürkçü Hanı'nı da yaptıran vezirdi. Bu yapılarıyla semte adını vermişti.

Yola devam edip kavşakta sola dönünce Mahmutpaşa Camii'ne geliyoruz. Mahmut Paşa, Fatih Mehmet'in Rum ya da Hırvat asıllı dönme vezirlerindendi. Artık imparatorluk boyutlarına varan yeni devletin örgütlenmesine önemli katkıları olmuştu. Güçlü bir kişiliği vardı. Yeni bir din benimseyen birçok kişi gibi o da yeni inancında oldukça sofuydu. Bu nedenle zamanın "fundamentalist" akımlarına yakınlık duyduğu, Fatih'in onu idam ettirmesinin bir nedeninin de bu olduğu düşünülür.

Genişçe ve sevimli bir avlu içindeki Mahmutpaşa Camii, İstanbul'un ilk camilerindendir ve anlaşılır bir şekilde, fetih öncesi Osmanlı cami mimarisinin, Bursa döneminin tip
ik bir
ürünüdür. Son cemaat yerinden (ki sonraki onarımlarla bir hayli bozulmuştur) Bizans kiliselerinin narteksini andıran, ortada beşik tonozlu, iki yanında ikişer yuvarlak kubbeli bir mekâna girilir. Caminin ana mekânı, birbirinden bir kemerle ayrılan iki kareden oluşan bir dikdörtgendir. Karelerin üstünü, eşit hacimde iki kubbe örter. İki yanda da, üzerleri üçer küçük kubbeli tabhaneler vardır. Bu plan, şüphesiz, hayli basittir, çünkü mekân büyüyünce kubbe sayısını artırmaktadır. Daha sonraki camilerde büyüyen mekânı büyüyen tek kubbe ile birleştirmenin yol

ları aranmıştır.

Avluda, Mahmut Paşa'nın idamından sonra yıkandığı yer görülür. Caminin arkasında ise bir mezarlık ve içinde paşanın güzel türbesi vardır. Sekizgen olarak yapılan türbenin pencereleri iki sıradır. Güzel olan, dış duvarının da mavi ve turkuazın egemen olduğu çinilerle kaplı olmasıdır. İznik'in (kırmızının bulunmasından önce) ilk parladığı dö
nemin çinileridir bunlar.
Renkler, Osmanlı'dan çok Selçukileri hatırlatır. İstanbul'da böyle, dışı çini kapılı başka türbe
bilmiyorum.
Mükrimin Halil'in anlattığı bir âdete göre, Mülkiye'den azledilenler Mahmutpaşa, Adliye'den azledilenlerse Ayasofya kahvelerinde otururmuş. Fatih'in de idam ettirdiğine pişman olup cenazesine geldiği Mahmut Paşa, mahalle halkı tarafından, "daimi sadrazam" sayılırmış. Onun için devletle işi olanlar burada önce türbeye bağışta bulunup sonra oradaki işi bilenlere dilekçe yazdırırmış. Etkisine inanıldığı için, dilekçenin burada yazdırıldığı da özellikle belirtilirmiş.
Türbe
yi arkamıza aldığımızda, solda Nuruosmaniye Külliyesi, sağda Çuhacılar hanı, ilginç bir sokağa gireriz: Kılıççılar Sokağı. İki yanındaki dükkânların çoğu Kapalıçarşı için üretim yapar. Dükkânların üstünde, salkım salkım telefon kabloları da ilginçtir. Sağdaki

Çuhacılar Hanı, bu eski şehrin yeni hanlarından sayılır, Lale Devri'nin sadrazamı İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Adı Çuhacılar Hanı olmakla birlikte şimdi içinde kuyumcular ağırlıktadır.

Han'dan sonra Nuruosmaniye Camii'ne bakalım. İstanbul'un
yedi tepesinden birinde bu cami
yükselir. I. Mahmut yapıyı başlatmış, onun ölümünden sonra tahta geçen kardeşi III. Osman tamamlatmıştır. Tamamlanma tarihi .olan 1755'te Osmanlı mimarisinde ve genel hayatında "barok" dediğimiz Batı etkileri devam etmektedir. Nuruosmaniye de barokun, bu şehirdeki daha önceki örneklerinden epey farklı bir ürünüdür. Mimarının Simeon adında bir Rum olduğu tahmin ediliyor. Camiden çok, hayli değişik olan, 14 kubbeli, dörtgen olmayan iç avlusu, bahçesi ve külliyenin binaları sev
imlidir.
Bu bölgede, 19. yüzyılda yapılmış çeşitli hanlar arasında Kamondo'nun, Hacopulo'ların ve Abud Efendi'lerinkiler de vardır. Bunlar, Beyoğlu'ndan tanıdıklarımız, ya da tanıyacaklarımız.

KAPALIÇARİI

Nuruosmaniye'den artık Kapalıçarşı'ya geçebiliriz. Bu tabii bir kitabın sayfalarında böyle! Yoksa Kapalıçarşı, gerçek hayatta, bir bölümün sonuna bırakılamaz. İster doğrudan alışveriş, ister bu ilginç dünyayı keşfetme merakıyla oraya giden herkese çok daha fazla vakit gerekir. Oldukça geniş bir alanı kaplayan bu binada yaklaşık 4000 dükkân vardır

ayrıca da, pek çok atölye, cami, çeşme, lokanta, kahve, muhallebici vb. Kapalıçarşı kendi başına bir dünyadır.

Bu çarşının da Bizans zamanında bazı binalarının yapılmış olduğunu iddia edenler bulunmakla birlikt
e, ilkin Fatih zamanında inşaata başlanmış olması daha akla yakındır. Yapılan ilk bölümleri Sandal Bedesteni ve Cevahir Bedesteni'dir. Bunlar ikisi de çarşı içinde çarşı durumundadır. Bizans'a yakıştıranların kanıtı, Cevahir Bedesteni'nin dört kapısından b
irinin üstündeki taşta Bizans kartalı kabartması olmasıdır. Ama Osmanlılar da bunu, başka yerlerde olduğu gibi, kendi yaptıkları bir binaya koyabilirlerdi. Mimari üslup tamamen Osmanlı'dır. Kapalı bir bina olduğu, geceleri kapıları kilitlendiği için güvenli bir binaydı. Bu nedenle, en değerli eşyaların alım satımını ya

panlar burayı tercih etti. Cevahir Bedesteni böyle bir bölümdü. Ama Kapalıçarşı'nın bütünü akla gelebilecek her türlü malın da satıldığı bir yerdi. Loncalara göre çeşitli sokakları ve bölgeleri bölüşülmüştü. Bu özelliği bugün bile özellikle sokak adlarında göze çarpar.

Geçmiş yüzyıllarda burayı ziyaret eden gezginler çarşının sessizliğini, dükkâncıların ağırbaşlılığını ve dürüstlüğünü uzun uzun anlatırlar. Kapitalizm ve turizm bu gibi özellikl eri
değiştirdi. İimdi dükkâncılar yerlerinde oturup müşteri beklemektense dışarı fırlayıp müşterileri kendi dükkânlarına gelmeye ikna etmeye çalışıyorlar. Bu faaliyeti şöyle böyle yirmi beş dilde yapabiliyorlar. Eski ikram tarzı gene sürüyor. Pazarlığa gel
ince, bu da bir "fair play" olayı. İki taraf da gerekli ön bilgilere sahip olarak bu müsabakaya giriyor; satıcı avantajlı, daha baştan. Neden söz ettiğini bilenler için bu pazarlık, sonucu belli bir olayın ayini gibidir; yerine
getirilmesi iki tarafa da ze
vk verir. Müşteri neden söz ettiğini bilmeden pazarlığa girmişse, bazı sonuçlara hazırlıklı olmalıdır. Fiyatı çok düşürmüş olabilir, ama sonradan, aldığı malın bir taklit olduğunu öğrenir. Bu da bir teselli, şüphesiz; aynı taklit malı ilk söylenen yüksek f iyattan da alabilirdi.
Plan 10. Kapalıçarşı

Alışveriş dünyasının bugünkü özellikleri her yer gibi Kapalıçarşı'yı da çok değiştirdi. Birçok eski zanaat ortadan kalkarken, bir tek adlan, çarşının çeşitli sokaklarının adı olarak yaşamaya
devam ediyor.
Örneğin Nuruosmaniye Caddesi'nde yeni açılan büyük halıcı dükkânları yabancı turistleri kendilerine çekerek Çarşı içindeki halıcılığı büsbütün öldürmedilerse de, adamakıllı zayıflattılar. Kuyum

cu dükkânları her yere yayıldı. Bu arada, Sandal Bedesteni
ya
kınlarındaki, son derece sevimli muhallebici kulübesi bile kuyumcu oldu. Deri eşya ve jean satanların sayısı da çok arttı. Öte yandan, örneğin en iyi bakır işi doğal olarak İç Bedesten'de bulunuyor, ama onun dışında birçok bakırcıda en bayağı ve zevksiz bakır eşya satılıyor. Her şeye rağmen Kapalıçarşı ilginç ve çekici. İstanbul'un yerlileri, artık her şey her yerde bulunduğu halde, arada bir Kapalıçarşı'dan alışveriş etmek için bir vesile uydururlar. İehri ziyaret eden yabancılar da, burayı görmeden giderlerse, çok önemli bir şeyi kaçırdıkları duygusunu yaşıyorlar. Bunlar Kapalıçarşı'nın büyüsünü kaybetmediğini gösteriyor.

Kapalıçarşı, sonuncusu 1954'te olmak üzere birçok ciddi yangın at

lattı. 1980'lerde binayı sarmaşık gibi sarmaya ve tuhaf bir şekilde görünmez hale getirmeye başlayan tabelalar, neonlar vb. kaldırıldı. Bunun gerçekten olumlu bir etkisi oldu.

Çarşı'da normal dükkânlar dışında ziyaret edilmesi gereken kahvesi ile ünlü Havuzlu

Lokantası vardır. Daha önce, geleneksel esnafın bu

lunduğu bölgele
rde iyi geleneksel
lokantalar bulunacağını söylemiştim. Bunlar çarşı dışında, ama yakınında da bulunuyor. Örneğin Nuruosmaniye'nin Kapalıçarşı'ya bakan dükkân sırasının Çuhacılar'a yakın köşesindeki lokanta, Subaşı. Bunun tersi yönde, Çemberlitaş'a doğru g
iderken, solda, dar bir
kapıdan girilen ve merdivenle çıkılan Arslan; bir de, Vezir Hanı'nın kuzey kanadındaki Ümit.

VEFA VE SÜLEYMANİYE

Divanyolu boyunca Aksaray'a doğru yürürken Beyazıt Meyda

nı'ndaki çeşitli anıtları görmüştük. İimdi, Süleymaniye'nin
başlıca anıtsal yapı olarak durduğu, Haliç
Atatürk
Bulvarı

Beyazıt arasındaki bölgeyi gezelim.

Fen Fakültesi'nin yanından sağa sapıp yürüdüğümüzde, sağda, Edebiyat Fakültesi'nin arka kapısının yanında Kuyucu Murat Paşa Medresesi'ne geliriz. Paşanın lakabı, kuyu açıp içinden su veya petrol gibi şeyler çıkarmasının değil, kuyu açıp içine bir şeyler doldurmasının sonucudur: öldürttüğü Celalilerin cesetleri. Bu yöntem, zamanın devlet gelenekleri arasında çok fazla yadırganmaz; ayrıca paşa, medrese yaptırarak, hayır işlerinden de eksik kalmamıştır. İimdi üniversitenin elinde olan medrese, köşesindeki sebiliyle, sevimli bir binadır.

Solumuzda, şimdi yürüyeceğimiz İehzade Camii'ne doğru uzanan sokak bir zamanların ünlü Direklerarası. "Direklerarası" adı, buranın Bizans'ta yapılan iki yanı sütunlu caddelerin ayakta kalan sonuncusu olduğunu anlatır. Bu son kolonad da 20. yüzyılın başında yıkılarak ortadan kalktı. 19. yüzyılda Beyoğlu, Batılı tarzda bir eğlence merkezi haline gelmişti. Tiyatro ve opera
gibi yükse
k sayılan sanatların yanı sıra "kafe şantan"lar, "müzikholler" de açılmıştı. Bütün bu eğlence yerlerinin müşterileri arasında, biraz gizli kapaklı biçimde olsa da, birçok Türk yer alıyordu. Bu dönemin edebiyatında, özellikle de yeni oluşan romanda, zevk ve

sefa dünyasının çekiciliğine kapılıp baba mirasını har vurup harman savuran günahkâr gençlerin hikâyelerini
okuruz. Aksaray, Süleymaniye gibi namuslu Türk mahallelerinde, mirasyedileri gece Beyoğlu'ndan getiren arabaların nal ve tekerlek sesleri işitilir.

Gelgelelim, mirasyedi olmayan Türkler de o kadar masum değildir. Bir zaman sonra bütün bu alafrangalıklar Türk zevkine göre adapte edilecek ve İehzadebaşı yeni tip eğlence hayatının merkezi olacaktır. Meddah, Karagöz gibi geleneksel eğlenceler devam eder,

ama onların yanına yeni öğeler katılır. Azınlıklar, özellikle de Ermeniler, bu yeniliklerde öncü rol oynar.

VEFA VE SÜLEYMANİYE

İlk tiyatroları onlar yazar ve oynar. İtalyan Belcanto'sundan "kanto" adı verilen eğlendirici bir müzik tarzı çıkarılır ve her tiyatro asıl temsilden önce bir kanto gösterisi yapar. Bu eğlenceler
özellikle Ra
mazan boyunca çok müşteri çeker. Ferah Tiyatrosu gibi güzel tiyatro binaları yapılır.

İstanbul'un modernleşmesinde bu yeni eğlence tarzının önemli rolü olmuştur. Gelene ksel
toplumda eğlence sektörünü oluşturanlar bayram gibi geleneksel zamanlarda ortaya çıkar ya da düğün gibi özel kutlamalarda zenginler tarafından çağrılırlardı.
Beyoğlu'ndan sonra ilk olarak İehzadebaşı, böyle patronaj dışında çalışan bir eğlence merkezi

haline geldi; aynı zamanda bu tip eğlence, şehirli bir etkinlik biçimi olarak, şehirli hayatında vazgeçilmez bir yer
edindi.
Bizans döneminde burada Nimfaion denilen anıtsal havuzun bulunduğu söylenir.
Filadelfion meydanı da burada olmalıydı. Tetrark'lar
denilen ve dört imparatoru tasvir eden buradaki
heykel grubu da İstanbul'dan Venedik'e kaçırılan sanat eserleri arasındadır.

Murat Paşa Medresesi'nin önünde durup karşıya baktığımızda, gelip giden minibüsler, inen, binen ve bekleyenler, satıcılardan oluşan

tipik bir İstanbul kargaşası görüyoruz. Bu kargaşanın ötesinde, bütün özellikleriyle bir Bizans Kilisesi olduğunu ilan eden bir yapı var. Kalenderi dervişlerine verilip tekke ve cami olarak kullanıldığı için Kalenderhane adını alan yapının asıl adının Teotokos Kiriotissa olduğu, 1960'larda İstanbul Üniversitesi ve Dumbarton Oaks kurumunun yürüttüğü arkeolojik çalışmalar sonucunda öğrenildi. 12. yüzyılda yapılan kilise Yunan haçı planına uyuyor. Gene bu çalışmalarda, aynı yerde daha önceleri yapılmış başka binaların (bir hamam, bir kilise) kalıntıları da ortaya çıkarılmıştı. Bunlar hepsi Filadelfion'u süsleyen binalar olmalı.

Ama Bizans kilisesinin en ilginç yanı, 1204 Latin işgalinden sonra yapıldığı anlaşılan, Assisili Aziz Francis'in hayatını resmeden fresklerin bulunması oldu. Aziz'in ölümünden sonra yapılan ilk freskler bunlar (ölümünden 25 yıl sonra). Bir başka ilginç buluntu da, İkonoklazm dönemi
öncesinden kalan tek mozaiktir.
Valens Kemeri'nin ucu buralara kadar geliyor, ama biz şimdilik onu bırakıp İehzade Camii'ne doğru yürüyelim. Soldaki gösterişsiz Acemoğlu Hamamı, aslında, eski Acemioğlanları Hamamı'ndan bugüne kalan yapıdır. İleride, yolun sağ köşesinde Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Darülhadis'ini görüyoruz. Lale Devri Sadrazamı Damat İbrahim Paşa

mimaride Osmanlı barokunun başladığı yıllarda yaşamıştır. Bu zarif Darülhadis binası da hem barokun başlangıcı, hem de klasik dönem sonu öğelerini içerir. Köşedeki sebil son derece güzeldir.
İimdi, önce İehzade'yi geçerek, onun az ilerisindeki Burmak Mescit'e bakalım. Caminin adı tuğla örme minaresindeki spirallerden gelir. Böyle süslü minareler Osmanlı mimarisinin İstanbul'un fethinden önceki döneminde vardı, ama İstanbul'da benzeri yoktur. Mısır kadısı Osman Efendi'nin 16.yüzyıl ortasında yaptırdığı cami, son cemaat yerindeki sütunların Bizans başlıklarıyla ve kapısının ortada değil, sağ köşede olmasıyla da ilginç ve atipiktir.

Burmalı'nın karşısında İstanbul Belediyesi'nin hantal modern binası, onun arkasında da Ankaravi Mehmet Efendi'nin sevimli tuğla m
edresesi var.
İEHZADE CAMİİ

İehzade Camii, Sinan'ın ilk anıtsal yapısıdır. Kanuni Süleyman'ın genç yaşta ölen oğlu Mehmet için yaptırıldığı söylenir. Sonuçta böyle olduğu belli, ama Yerasimos'un Ayasofya efsaneleri üstüne yazdığı kitabı okuyunca Süleyman'ın bunu ilkin kendisi için düşündüğünü, ama cami bittikten sonra Sinan daha iyisini de yapabileceğini söyleyince onu İehzade Mehmet'e adadığını tahmin edebiliriz.

Sinan, daha sonraları, bu camiyi çıraklığında yaptığını söylemişti. Bunu yapan "çırak" anca
k
Sinan olabilirdi. Sinan kubbeyi kare plan içinde dört payeye dayandırır ve bunun dışında hiç sütun kullanmaz. Böylece iç mekândaki genişlik etkisini alabildiğine artırır. Kubbeyi dört yanından dört yarım kubbeyle destekler. Bu planda, doğal olarak, eksiksiz bir simetri vardır. Dört köşede birer küçük kubbe, yarım kub

belerin iki yanında da daha küçük ikişer çeyrek kubbe vardır.

Plan 11. İehzade Camii

Tabii, kusursuz simetri, aynı zamanda can sıkıcı da olabilir. Belki de bu nedenle Sinan bu dört
yar
ım kubbeli planını daha sonraki camilerinde uygulamadı. Ama Sultanahmet ve Yeni Cami gibi daha sonra yapılmış anıtsal camilerde başka mimarlar bu planı tekrarladılar.

İç mekânın sadeliğine karşılık (çini de kullanılmamıştır), Sinan, caminin dışını süslemek ve
herhangi bir monotonluğa yer vermemek için çok çalışmıştır. Avlu aynı zamanda bir medresedir.
Ortadaki şadırvanın IV. Murat tarafından yaptırıldığı biliniyor.

İehzade Camii'nin yanındaki türbeler, başta İehzade Mehmet'inki olmak üzere, kendi başlarına bir hayli ilginçtir, çünkü bunlardan Osmanlı çiniciliğinin tarihini izleyebiliriz. Mehmet'in sekiz köşeli güzel türbesinden başka, ünlü Rüstem Paşa'nın zengin çinili türbesi de burada. Rüstem belli ki çiniyi seviyordu. İüphesiz çiniyi herkes sevebilir, ama

bütün binalarını çiniyle donatacak kadar parası da vardı Rüstem'in. Ayrıca, Dalgıç Ahmet Ağa'nın yaptığı, III. Murat'ın damadı Sadrazam İbrahim Paşa'nın güzel çinili türbesi, kızı Hatice Sultan'ın ve İehzade Mehmet'in torunu Fatma Sultan'ın ve Destari Mustafa Paşa'

nın hepsi de hayli ilginç olan türbeleri de İehzade Camii'nin bahçesindedir.
VEFA
Külliyenin binalarından L biçimindeki kervansaray şimdi Vefa Lisesi'nin laboratuarı olarak kullanılıyor; bir kısmı da otomobil tamirhanesi. Mektep ve imaret de sokağın öbür yanında, az önce gördüğümüz İbrahim Paşa Darülhadis'inin arkasında. Bu iki bina kümesinin arasındaki Dede Efendi Sokağı'ndan yürürken, solda, Milli Mimari akımının temsilcilerinden Kemalettin Bey'in yaptığı saygıdeğer eğitim kurumu, Vefa Lises
i'ni görüyoruz. Gene Kemaleddin Bey'in
yaptığı V. Vakıf Hanı da okulun yatakhanesi oldu. Burada İehit Ali Paşa Kütüphanesi de var.

Kovacılar Sokağı'na gelince sağda, 17. yüzyıl başında Defterdar Ek

mekçizade Ahmet Paşa'nın yaptırdığı güzel medrese, ileride

solda ise Recai Mehmet Efendi'nin 18. yüzyıl sonundan kalma sıbyan mek

tebi var. Bu binalara baktıktan sonra, karşımızdaki Kâtip Vefa Cadde

si'ne
giriyoruz. Az ileride, solda, ünlü Vefa Bozacısı var. Boza maya

lanmış darı hamurundan yapılan son derece koyu kıvamda bir içkidir ve kışın içilir. Hafifçe "fermente" olduğu için, Yeniçeriler içki niyetine de kullanırmış. Yazları bu dükkânda üzüm suyundan şıra yapılır.

Bozacının birkaç adım ilerisinde Revani İuccağ Efendi'nin yaptırdığı küçük Kovacılar Mescidi'ni
görürüz. Gene aynı sırada, az sonra, semte adını veren şeyhVefa'nın türbesini görüyoruz. Vefa fetihten kısa süre sonra İstanbul'a yerleşmiş, halkın çok sevdiği bir din adamıydı. Varlığını da burada çeşitli hayır kurumları yaptırmakta kullanmıştı, ama bu yapıların hiçbiri zamana dayanamadı. Türbelerin arkasında yıkıntıları duran camisi bu yakınlarda betondan olmak üzere yeniden yapılıyor, ama herhalde bu caminin aslıyla bir ilgisi bulunduğu söylenemez.

İleride, gene aynı sırada, Atıf Efendi Kütüphanesi'ne geliyoruz. Defterdar olan Atıf Efendi bu olağanüstü sevimli kütüphaneyi 1740'larda yaptırmıştı. Sokağa bakan cepheyi kütüphane memurlarının (hafız

ı kütb) oturması için yapılmış üç ev oluşturur. Ama üç evin ikinci katı altı kanatlıdır ve bir yelpaze gibi uzanır; bu da Osmanlı asimetrisinin sevimli örneklerinden biridir. Üç evin ayrı kapıları vardır, ancak ana kapı (geniş bir koridorla iç avluya açılır) daha yüksek ve geniştir. Kütüphane binası da asimetrik bir çokgendir. Okuma salonu, kemerli tavanıyla son derece şirindir. Bahçesi, ağaçlan, çeşmesi, mütevazı boyutları ve her şeyiyle, olağanüstü bir binadır.

Kütüphanenin yanındaki köşede Rehabula Hatun türbesine bir göz attıktan sonra karşısındaki Tirendaz Sokağı'na sapınca önümüze Vefa Kilise Camii çıkıyor.
Bu da son derece
şirin, zarif bir Bizans kilisesi. İimdilerde Fatih'in hocası
Molla Gürani'ye mal edilen bina, Ayios Teodoros adıyla, 10

12. yüzyıllar arasında Yunan haçı planına göre yapılmıştır, ama bazı parçaları, örneğin cephedeki sütun başlıkları ve
kabartmalar daha da yeni olabilir. Bu
nartekste bazı freskler yakın zamana kadar duruyordu, ama şimdi badanayla kapatıldı. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nde dini hoşgörünün artacağına azaldığını gösteriyor. Bunu şöyle örneklemek mümkün: Caminin şerefesinde, üzerinde tavus kabartması olan bir taş kullanılmış. Belli ki, kilise camiye çevrilirken bir yerde bulunan bu taş ziyan olmasın diye alınmış, İslam surete izin vermediği için de minare şerefesi gibi gözden uzak bir yerde kullanılmış. Ama beş yüz yıldan fa
zla zaman geç

mişken, bütün bu sürede orada kalabilmiş
olan fresklerin üstüne badana geçiliyor.
SÜLEYMANİYE

Buradan Süleymaniye Camii'ne ve külliyesine doğru yürüyeceğiz, ama ondan önce çevre hakkında birkaç şey söylemek gerekiyor. Süleymaniye'de görecek çok sayıda eski ahşap ev kaldığı için burası bir zaman önce SİT alanı haline getirilmişti. Türkiye'nin koruma kanunlarında, eski eserler tarihi değerlerine çöre sınıflara ayrılır. Birinci dereceden eserler olduğu gibi restore edilmelidir; ama "ikinci derece" sayılanlar, cephenin özgün biçimi korunarak yeniden ve betondan da yapılabilir, orijinali ahşapsa üstü tahta kaplanır. İimdi Süleymaniye'de birçok ev bu şekilde restore edildi, buna üniversite de bütçesinin imkânları ölçüsünde yardımcı oldu. Birçok ahşap bina ise yan yıkık durumda sıranın kendisine gelmesini bekliyor. Bu binalar arasında görmeye değer bir tanesi, aynı adı taşıyan sokaktaki Kayserili Ahmet Paşa Konağıdır. Bütün bu çevrede (şimdiki nüfusun büyük çoğunluğunu Adıyamanlılar oluşturuyor) dolaşmak keyifli bir iştir. Bu arada, çok ilginç olmadıkları ve yolumuzun dışında kaldıkları için sözünü etmediğim, üniversitenin batı kapısının karşısındaki sebille Kapudan İbrahim Paşa Mescidi ve Mektebi'ne, ayrıca, Bozdoğan Kemeri Sokağı'nda, Bayrami
Melam
iler'in İstanbul'daki ilk tekkesi olan Helvai tekkesine değineyim.
Süleymaniye Camii ve Külliyesi alabildiğine geniş bir alana yayılır. Biz her zamanki gibi camiden başlayalım.

Sinan, bunun da "kalfalık" döneminin eseri olduğunu söyler. Herhalde nice baş m imar böyle
bir kalfa olmayı tercih ederdi.

Süleymaniye, Ayasofya'ya erişmek ve belki de onu aşmak için yapılmış bir girişimdir. Zaten planı da onunkine oldukça yakındır; doğu

batı aksında iki yarım kubbe, kuzey ve güneyde iki büyük kemer. Kubbe dört geniş paye üzerine oturur. Çapı 26.5 metre, yerden yüksekliği de yaklaşık 50 metredir. Dolayısıyla, Ayasofya'nın boyutlarını aşmamıştır. Ama bu, fiziksel bir durum; estetik açıdan Süleymaniye muazzam bir mimari eser olarak dünyanın en güzel anıtları arasında yer

alır.

Güneyde ve kuzeyde payanda duvarları, biraz içeri, biraz da dışarı taşacak biçimde, duvarın içinde saklanmış, dışarıdaki ikişer katlı mahfillerle de göze çarpmayacak hale getirilmiştir. Doğu ve batıda zaten destek işi büyük ölçüde yarım kubbelere kaldığı için payandalar fazla kalın değildir ve göze batmaz. Sinan, restore ettiği Ayasofya'da kemerli yan duvarların zayıflığını gözlemleyerek, bu tarz bir istiflemeyi düşünmüş

olmalı. Kubbenin dört köşesinde, payelerin dıştaki devamı olan dört sekizgen kule, yarım kubbelerin altında çeyrek kubbeler vardır. Kubbe kavislerinin birbirleri üzerine kıvrılarak akışı son derece estetiktir. İç mekânda genişlik duygusu kusursuzdur. Payandaların içeri taşan kısımları sütunlar üstüne oturan kemerlerle bağlanmış ve böylece yan nefler oluşturmuştur.

İç mekânda büyük bir sadelik vardır. Yalnız mihrap tarafında, o da az miktarda, çini kullanılmıştır. Burada ayrıca Sarhoş İbrahim adıyla bilinen dönemin ünlü cam ustasının vitrayları vardır.

Plan 12. Süleymaniye külliyesi:
1. Darüşifa, 2. İmaret, 3. Tabhane, 4. Tıp Medresesi, 5. Sani Medrese, 6. Evvel Medrese, 7. Sıbyan Mektebi, 8. Taksim, 9. Bahçe, 10. Tuvaletler, 11. Avlu. 12. Cami, 13. Kanuni'nin Türbesi, 14. Haseki Hürrem Sultan Türbesi, 15. Türbedar Odası, 16. Salis Medrese, 17. Rabi Medrese, 18. Darülhadis, 19. Hamam

Camide kullanılan mermer sütunlar bütün ülke taranarak çeşitli yerlerden getirilmiştir. Sinan dört sütunun ikisini İskenderiye ve Baalbek'ten getirttiğini, birini Vefa çevresinden, birini de
saraydan
bulduğunu anlatır. Bu arada, "Saray

ı Belkıs

ı Süleyman" diyerek, Ayasofya'nın bazı sütunlarının Hazret

i Süleyman'ın yaptırdığı tapınaktan geldiğini anlatan efsaneyi yankılar.
Bir söylentiye göre ca
minin yapılışı sırasında

temellerine iyice oturması içi
n bir duraklama
olmuş, zamanın İran İahı küstah bir tavırla, "Satıp da camiyi bitirin" diye, mücevher yollamış. İyice sinirlenen Kanuni bunları unufak edip caminin harcına karıştırmak üzere Sinan'a vermiş.
Caminin malzeme
lerinin nasıl ve nereden bulunup getirildiğini anlatan defterleri, iktisat tarihçisi Ömer Lütfı Barkan yayımlayarak dönemin özellikleri hakkında çok somut bilgiler edinmemizi sağlamıştır.

Levhalar, zamanın en iyi hattatları olan Ahmet Karahisari ile öğrencisi Hasan Çelebi'nin
eserleridir.
Pencerelerden gelen hava akımlarını hesaplayarak kandillerin isini belirli bir noktada toplaması, Sinan'ın başka camilerde de elde ettiği şaşırtıcı başarılar arasındadır.

Avlu revaklarında somaki, granit ve mermer kullanılmıştır. Dört minare avlunun dört köşesinde yükselir. Camiye yakın olan ikisinde üçer, uçtakilerde ikişer şerefe vardır. Toplam on olan şerefe sayısı, Süleyman'ın onuncu Osmanlı padişahı, dört minare ise İstanbul'da hüküm süren dördüncü padişah olduğunu simgeler.
Süleymaniye Camii Külliyes
i İstanbul'un üçüncü tepesinde, bu te
penin Halic'e bakan
yamacında kuruludur. Böylece şehrin birçok yerinden görüldüğü gibi, kendisinden görünen manzara da oldukça geniştir.

Caminin mihrap duvarının arkasındaki avluda Kanuni'nin türbesi yer alır. Bu sekiz
gen türbe
avlunun ortasına yerleştirilmiştir. Duvarları, İznik'in en güzel çinileriyle kaplıdır. İçeride ayrıca Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'la varlık göstermemiş iki padişah, II. Süleyman ile II. Ahmet gömülüdür. Avlunun köşesinde Kanuni'nin sevgili karısı Hür

rem Sultan'ın daha küçük bir sekizgen olan, gene çok güzel İznik çinileriyle donanmış türbesi var. Kare biçimindeki darülkurra binası da bu avlunun kenarında.

Türbenin çevresindeki hazirede birçok tanınmış insanın kabri vardır: Abdülaziz'i tahttan
indirenlerden Hüseyin Avni ve Kaptan
ı Derya Ali Paşalar, Sadrazam Ali Paşa, II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan, Maarif Nazırı Kemal Paşa vb.

Bahçenin kuzeydoğu köşesinde, sokaktan köşeye 45 derecelik bir açıyla gelip birleşen bir kanat var. Burası darülhadis, yani hadis öğretilen bir medrese. Caminin bahçesiyle bu kanadın birleştiği noktada, dershane olduğunu tahmin ettiğimiz dikdörtgen bir oda var. Kanat boyunca da öğrencilerin kaldığı 22 hücre uzanıyor. Yani, bildiğimiz avlulu, dört köşe medreselerden ç
ok
farklı bir yapı.

Buradan inip sola kıvrıldığımızda, Süleymaniye yükseltisinin alt tarafında, yani solda, arastayı, sağda altında gene dükkânlar bulunan iki medrese binasını görüyoruz (aslında bu medreselere caminin bahçesinden bakıldığında daha çok şey
görmek mümkün). Bu iki medrese, "Salis" ve
"Rabi" (üçüncü ve dördüncü), caminin güney kanadına bakan "Evvel" ve "Sani" (birinci ve ikinci) medreseleriyle birlikte bir bütün oluşturuyorlar.

Arkadaki bu iki medrese ile yokuşta aşağıda kalan Mülazimler Medres
esi'nin mimarileri benzersiz ve son derece güzel.

Birçok Sinan eserinden söz ederken tekrarlanan bir nokta, Sinan'ın, herhangi bir mimara sorun çıkaracak engebeleri, bir estetik güzellik haline getirebilme yeteneğidir. Burada da, yokuşa yapılan iki medresede, başka hiçbir medrese binasında görmediğimiz çok katlı bir hücre düzenine rastlıyoruz. Her katın sofası, iki medrese arasındaki avlu, merdivenler, yukarıda kalan medreselerin aşağıdaki Mülazimler'le bağlantısı, hepsi özgün bir mimari dehanın göstergesi.

Gelgeldim, bu medreseler ve karşı köşedeki güzel hamam, nasıl olmuşsa olmuş, özel mülk haline gelmiş. Kimi depo, kimi imalathane; ya da ne oldukları değişebiliyor. Ama binaları kullananlar, içeriye kimseyi sokmamakta oldukça kararlılar. Böylece, mimari bi
r
şaheser, görmek isteyenlere kapalı. Kanuni Süleyman'ın camiinin, şehrin gözbebeği olduğu kabul edilen bir anıtın nasıl böyle kullanılabildiğine akıl erdirmek çok zor.

Süleymaniye Külliyesi'ne genellikle Beyazıt tarafından, üniversite bahçesinin yanından geçerek
gelinir ve ana giriş kapısının önünde park eden otobüsler vb. arasından içeriye girilir. Motorlu taşıtlar küçük bir meydanın ortasındaki dört köşe ve sivri külahlı çeşmenin çevresini dolanarak caminin güneye bakan bahçe duvarı boyunca dizilirler. K
ülliye'nin buradaki
binalarının önünde Tiryaki Çarşısı adıyla tanınan bir dükkân dizisi vardır. Arkanızı camiye dönerek baktığınızda, sol köşede Ali Baha'nın kuru fasulyesiyle ünlü lokantasını görürüz. Bunun müşterilerinin de, kanat boyunca yer alan çeşitli kahve müşterilerinin de çoğu, turistlerin yanı sıra, bu çevrede birçok binaları olan üniversitenin öğrencileridir. Ali Baba, Üsküdar'daki ünlü Kanaat lokantasından doğmuş saygıdeğer bir kurumdur.

Ali Baha'nın arkasında şimdi çocuk kitaplığı olarak kullanılan eski sıbyan mektebi var. "Onun kapısı yan sokakta, sonra birbirinin eşi olarak yapılmış Evvel ve Sani medreseleri geliyor. Bu iki binanın ara

sında dar uzun bir geçit var, ve giriş kapıları da geçidin uzaktaki ucunda. Dershaneler de medreselerin güney
kanadında yer alıyor. Süleymaniye'nin bu medreseleri uzun zamandan beri, sahip olduğu zengin eski kaynaklar nedeniyle araştırmacılar için çok önemli olan Süleymaniye Kütüphanesi olmuştur; başka eski yazı kaynakların bu

lunduğu Atıf Efendi gibi çeşitli ldtaphklar da ona bağlıdır ve birçok kütüphanenin kitapları şimdi burada toplanmıştır.
Medreselerin yanında, bütün bu kanadın sağ köşesini oluşturan kısımda
da Tıp Medresesi var, ama aşağı yukarı tamamı yıkılmış durumda, yalnızca çarşı tarafındaki hücreleri a
yakta

duruyor. Bu cephenin arkasında yapılan yeni bina da doğum kliniği olarak çalışıyor.

Batıda, başlıca üç binadan oluşan üçüncü külliye kanadı uzanıyor. Burada en solda darüşşifa, yani hastane var. Bir zamanlar askeri bası

mevi olan bina şimdi kızlar iç
in Kuran kursu,
böylece, içine girilmesi eşit derecede imkânsız. Darüşşifa'da eskiden akıl hastaları için de bir bölüm olduğunu ve tedavi yöntemi olarak müzik çalındığını Evliya Çelebi'den öğreniyoruz.

Ortadaki bina eski imaret, oldukça büyük mutfakları var, çünkü yalnız yoksullara yemek dağıtmak için değil, Süleymaniye Külliyesi'ndeki görevlilere ve çok sayıda medrese öğrencisine verilen yemekleri de pişirmek üzere yapılmış. Eskiden bu bina Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ydi. İimdi Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı müze haline getirildi, eşyalar oraya taşındı. Bir süre önce de Süleymaniye imareti Dar

üz Ziyafe adıyla bir lokanta haline getirildi. Lokantanın iddiası eski Osmanlı mutfağını devam ettirmek. Özellikle yazın avlu da kullanıldığında, külliye kadar eski çınarların gölgesinde, atmosfer son derece güzel, ama yemekler iddianın biraz gerisinde kalıyor.

Son olarak kervansarayı görüyoruz. Bu da kocaman bir bina

ve kapalı. Gelen tüccarlara yemek yapılan mutfaklar, fırın, kalacak odalar, hayvanlara ahırlar ve malların konduğu depoları içeren, kendi içinde küçük bir külliye. Bu kanattaki binalar cepheden fazla yüksek görünmezler, ama Vefa tarafından, yani arkadan bakıldığında, bir hayli yüksektirler. Aralarında dar geçitler vardır.

VE SİNAN

Kervansarayın yanından ileri, Müftülük binasına doğru yürüdüğümüzde, sağ köşede Sinan'ın mezarını görüyoruz. Sinan türbe

sini de kendisi yapmıştı. Bu kadar zevk sahibi bir adamdan
bek
leneceği gibi türbesi sade ve mütevazıdır. Türbe bu köşede bir üçgen biçimindedir ve

üçgenin ucunda bir sebil vardır. Yarı açık türbe altı kemer üstüne oturtulmuş küçük bir kubbeden oluşur.

Sinan İstanbul'un her yerinde eserlerini bıraktığı için böyle bir kitabın aşağı yukarı her bölümünde adı geçiyor. Ama İstanbul'daki en büyük çaplı ese
ri olan Süleymaniye'den söz

ederken biraz durup bazı genel konuları konuşabiliriz.

1490 yılında Karaman eyaletinde doğduğunu biliyoruz. Hıristiyan, muhtemelen Karamanlı Rum bir aileden geliyor, çünkü devşirme ola

rak orduya, Yeniçeri ocağına alınmış. 1538'
de
başmimarlığa tayin edildiğini öğreniyoruz. Bu, o çağ için oldukça ileri bir yaş. O zamana kadar daha çok orduyla, seferlerde çalışmış. Kanuni ile birlikte dört sefere çıktığı biliniyor. İstanbul'daki ilk önemli eserinin, başmimar olduktan bir yıl sonra inşa ettiği Haseki Hürrem Cami ve Külliyesi olduğu kabul edilir. Süleymaniye'nin inşaatı 1550

57 yılları arasını kaplamıştı. Kanuni uzun yaşadı, ama ondan yaşlı olan Sinan daha da uzun yaşadı ve hem II. Selim, hem de III. Murat zamanında imparatorluğu birb irinden güzel eserlerle bezemeye devam etti.
Sayısı üç yüzü aşan bu eserleri, bir insanın, Sinan gibi yüz yıla yakın yaşasa da, bir ömre sığdırmasına akıl erdirmek zordur. Çünkü bunların çoğu gerçekten devasa yapılardır ve ayrıca, aynı zamanda, birbirinden

çok uzakta bir yığın bina yaptığını biliyoruz. Bu bakımdan Sinan sanki bir mimar değil, Bir Dönemin Mimari Faaliyeti'dir. Birçok bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemi olan Kanuni döneminde, gerçekten de son derece güçlü bir mimarlık örgütlenmesi oluşmuştu. Sinan'ın yanında kalfalık yapan Mehmet Ağa, Davut Ağa gibi mimarlar da sonraları çok önemli eserler verdiler. Sinan'ın parlak bir geleneğe dayanan bu güçlü örgüt içindeki pek çok bilgili ve yetenekli insana güvenebildiğini, çizdiği planların icrasını çok zaman onlara bırakabildiğini tahmin ediyorum. Ama böyle de olsa, ortada göz kamaştırıcı bir başarı var.

O çağın bütün sanatçıları gibi Sinan da bir gelenek içinde çalıştı, ama geleneğin gereklerini yerine getirirken aynı zamanda onu değiştirdi, genişletti; geleneğin Sinan'dan önceki nitelikleriyle Sinan'dan sonra vardığı yer arasında dağlar kadar fark vardır. Sinan'dan sonra bu gelenekte aynı çapta eser yaratılmamıştır. Bu da, şüphesiz, bireysel yetenekler kadar, maddi koşulların aynı düzeyde

sürmemesine de bağlıdır.

İlginç olan, bu kadar fazla sayıda eser veren bir insanın, kendini bu kadar az tekrarlamasıdır. Medrese gibi klasik bir yapı tipini düşünelim: Hücreleri, revakı, dershanesi, avlusuyla, oldukça sınırlı ve tanımlı bir tiptir bu. Ama

Sinan'ın büyülü eli, bu sınırlı yapının değişik örneklerine farklı bir zarafet ve bir başkalık kondurmayı başarmıştır.

Asıl şaheseri olan Edirne'deki Selimiye'yi tamamladığında Sinan seksenini geçmişti. Bundan sonra da durmadı ve Üsküdar'daki Atik Valide
Cami ve Külliyesi gibi son derece güzel eserler
vermeye devam etti. Anıtsal eserlerinde, Stefan Yerasimos'un dikkat çektiği Ayasofya yarışması alttan alta, bazen de açıkça sürüyordu. Örneğin kendisi de, Selimiye'nin ölçülerini Ayasofya ile karşılaştırır. B
urada, Yerasimos'un Ayasofya efsanelerini ve sonrakileri
yorumlarken yaptığı değerlendirmeye tamamen katılıyorum: bu büyük tapınaklar Tanrı için, Tanrı'nın evi olarak yapılmıştı, ama yaptıran da dünyevi iktidarın temsilcisi olan imparatordu.
Bu arada, mima
r kendisi, bu iki muazzam güç odağı arasında sıkışıp kalıyordu. İmparatorluğa bağlı efsane yazarları onu dünyevi gücün bir aracı olarak görürken, Tanrı adına imparatora karşı çıkan efsane metinlerinde mimarla imparator arasında bir gerilim motifi işlenmişt
i.
Daha önce Ayasofya'nın mimarlarında olduğu gibi Sinan'da da, aslında, sanatın ve sanatçının Tanrı ve imparator karşısında özerkleşmesini ve özgürleşmesini görürüz. Evet, imparatorun emriyle ve maddi imkânlarıyla yapılmış bir yapı ve evet, Tanrı'nın evi olarak yapılmış bir yapı. Ama onu inşa etmek için eski modelleri değerlendiren, ağırlık hesaplarını yapan, bu çapta binayı ayakta tutmak için gerekli mühendisliği estetik etkiye dönüştüren, işini ve eserini bütün ayrıntılarıyla düşünen, tasarlayan, gerçekleştiren bağımsız sanatçı, bu yeni "yaratıcı". Sinan bütün özellikleriyle birlikte, işte bu sanatçıdır.

İEYHÜLİSLAMLIK
MÜFTÜLÜK
Süleymaniye'den ve Sinan'ın türbesinden ilerleyince İstanbul Müftülüğü'nün, eskiden şeyhülislam makamı olan binasına geliyoruz. Burası daha da önceleri yeniçeri ağasının makamıydı ve "Ağakapısı" olarak biliniyordu. Vaka

i Hayriye ile ocak ortadan kaldırıldıktan bir süre sonra II. Mahmut boşalan binayı şeyhülislam makamı (Bab

ı Meşihat) haline getirdi. O eski bina bu yüzyılın ilk yarısında yanmış, yerine şimdiki yeni bina yapılmıştır. Müftülük bahçesinde, dünyadaki başka örneklerle karşılaştırıldığında pek zengin olduğunu söyleyemeyeceğimiz Botanik Bahçesi var; bu sokağın adı da, şeyhülislam dolayısıyla, Fetva Yokuşu.

İeyhülislamlık, az önce gördüğümüz Süleymaniye Külliyesi'yle birlikte, Osmanlı tarihi ve burada Kanuni Süleyman'ın rolü üzerine bazı şeyler düşündürüyor.

Kanuni dönemi, sık sık tekrarladığım gibi, imparatorluğun altın çağı sayılabilir.

Başlangıçta
Osman Gazi'nin, sonra
da Fatih Mehmet'in açtığı büyük potansiyel, bu dönemde azami ölçüde gerçekleşmiştir. Belki de bütün bu "altın çağ"lar, tarihte aslında her zaman geçerli olan içsel çelişkileri, her tarihi olayın arkasında yatan çelişik süreçleri daha büyük bir ölçekte yansıttığı için, aynı zamanda daha da net yansıtır. Kanuni döneminde de böyle çelişkiler, çelişik süreçler
var.
İmparatorluk bu dönemde en geniş sınırlarına vardı. Gene bu dönemde büyüme, nesnel ve zorunlu sonucuna erişti: Viyana'yı fethetme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu, ne anlama geliyordu? Artık, imparatorluğun ana büyüme yönü olan Batı'da, gücü Osmanlı'ya denk yeni imparatorluklar oluştuğu anlamına geliyordu, öncelikle. Belki o dönemde hâlâ, Osmanlı daha güçlüydü. Ama verili teknolojik koşullarda,

kendi büyüklüğü kendi ayakbağı olmaya başlamıştı. İlk büyük rakip olan Avusturya'yı altetmek için, koca ordu toplanacak, dört bir yandan gelen askerler, toplar, bütün bu kalabalığın yaşaması ve beslenmesi için gerekli lojistik
destek örgütlenerek sefere ç
ıkılacak, günlerce yol alınarak Viyana'ya gelinecek. Kasa sürede başarı elde edilmezse, kış koşulları bastıracak. Uzatmaya gerek yok. Girişilen iki Viyana seferinin sonuçları, bunun çok zor olduğunu kanıtladı. Süleyman'dan sonra sadrazamlığa
devam eden büy
ük devlet adamı Sokol

lu'nun da çok iyi anladığı gibi, imparatorluk doğal sınırlarına dayanmıştı. Bu aynı zamanda, toplumun geleneksel dinamosu olan ordunun da artık bu işlevi yerine getiremeyeceğini gösteriyordu. Nitekim Sokollu, son yıllarında Hazar
Deni
zi'ne kanal açmak ve hatta Süveyş Kanalı'nı açmak gibi öncelikle ekonomik sayılacak iddialı ve uzun vadeli, ama ne yazık ki gerçekleştirilemeyen projeler düşünmeye başlamıştı.

Mustafa Akdağ'ın anlattığı gibi, Balkanlar'da Osmanlı fütuhatının yapısal bir işlevi olmuştur. Böylece, Horasan'dan çağlar boyu Anado

lu'ya akan Türkmen boyları Rumeli'nin zengin ve verimli topraklarına aktarılmıştır. Orta Anadolu görece kıraçtı ve üstünde yaşayan nüfusa yeterli geçim sağlanıyordu. Nitekim, ilk Celali isyanının imparatorluğun altın çağı olan Kanuni döneminde patlak vermesi anlamlıdır ve bir rastlantı değildir. Bundan sonra, Amasya, Tokat, Kırşehir taraflarında Celali isyanlarının ardı arkası kesilmedi. Bunlar, gene Akdağ'ın anlattığı gibi, düzen değiştirmeye yönelik hareketler değildi. Yoksullaşma ve adaletsiz bölüşüme karşı spontane patlayışlardı. Ama Kanuni ile birlikte bu isyanlar genel düzenin ürettiği, tekrarlanan

bir fenomen haline geldiler.
Bunun önemli bir nedeni, güçlenen merkezin yarattığı büyük ve zorunlu tük
etim hacmiydi.
Çarşılar Bölgesi bölümünde Rüstem Paşa'nın bu sıkıntı için ürettiği çözümü ve onun sonuçlarını anlatmıştım. Eski tımar sistemi, merkeze çabuk para bulma amacıyla başlatılan
iltizam sistemiyle çöküntüye girdi. Buna bakarak,
Rüstem'in iyi bir
çözüm bulmadığı ve uzun vadede düzeni parçaladığı söylenebi

lir. Ama o da başka ne yapabilirdi? Ya da, bu sistem zaten miadını doldurmuyor muydu? Rüstem Paşa'nın iltizam sistemi devreye girmese de varolan baskılar sistemi çatlatmayacak mıydı? Asıl sorun, Osmanlı devletinin daha üretken bir yapıya, yani kısaca kapitalizme geçememesiydi. Ama bunun sorumluluğu Kanuni'ye ya da onun çağının devlet adamlarına yüklenemez, çünkü çok daha büyük boyutları olan ve tarihçilerin hâlâ doyurucu bir biçimde cevaplandırmadıkları bir sorundur. Bu cevap, herhalde, bütün bir çağdaş dünya konjonktürü incelenerek bulunabilir. 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Akdeniz havzası hâlâ dünyanın merkezi gibi görünebiliyordu. Bu geniş havzanın doğu ucunda Osmanlı, batı ucundaysa İspanya iki r
akip ve en güçlü
kutuptu. O günlerde yaşayan bir siyasi analizci, büyük bir ihtimalle, dünyanın geleceğini bu iki güçten birinin ya da ikisi arasındaki mücadelenin belirleyeceğini söylerdi. Oysa böyle olmadı. 1571'de Osmanlı donanması İnebahtı'da perişan

oldu; 1588'de Britanya Amirali Drake, ünlü İspanyol Armadası'nı yok etti. Bu iki ülke daha uzun süre güçlü görünmeye devam ettiler, ama bir şeyler değişmiş, başka türlü belirlenmişti. Atlas Okyanusu'na kıyısı olan kuzey ülkeleri, İngiltere, Fransa ve Holl anda
yarışta öne geçtiler. İspanya ve Portekiz Atlas kıyısında oldukları halde yerlerinde saydılar. Osmanlı İmparatorluğu ise birçok bakımdan, durduğu yerde yeni dünyanın uzağına düştü.

Süleymaniye Külliyesi'ni gezerken, öğrenim kurumlarının burada ne kadar fazla yer kapladığı dikkatimizi çekmişti: Beş medrese ve ayrıca tıp medresesi. Ayrıca darülhadis ve darülkurra. Gelgelelim, burada da bir çelişki var. Kanuni Süleyman zamanının önemli bir İeyhülislamı
Ebussuud Efendi'dir. Ebussuud Efendi'nin bütün tarihi
mizi etkilemiş

şüphesiz Kanuni'nin isteği ve onayıyla verdiği

bir fetvası vardır. İslam düşünce tarihinde Gazali ile İbn

i Rüşd arasında, iki düşünürün temel varsayımlarının farklılığından ileri gelen ciddi bir ayrım olmuş ve sonraki yüzyıllarda bu ayrım

hep tartışılmıştı. Sorun, o çağların ezeli felsefi sorunu, Batı'yı da işgal eden, bilginin kaynağı konusuydu: "akıl" mı "nakil" mi?

Gazali'ye göre Allah, kendisi hakkındaki bilgiyi bize Kuran

ı Kerim yoluyla nakletmiştir. Bunun dışında bir bilgi yolu aramak yanlıştır. İbn

i Rüşd ise aklı da Allah'ın verdiğini, dolayısıyla aklımızı kul

lanarak doğruyu arayabileceğimizi ileri sürüyordu. Bu tartışma Rönesans döneminde Hıristiyan dünyasını da karıştırmıştı; Galileo'nun başına gelenler bununla yakından ilgilidi
r.
Ebussuud Efendi, 16. yüzyılda, bu tartışmada Gazali'nin haklı olduğuna dair fetva verdi. Merkeziyetçi ve otoriter devletler, öyle fazlaca kanatlanıp uçuşan düşüncelere neredeyse içgüdüsel bir tepki duyarlar, bundan hoşlanmazlar. Kanuni de Ebusuud Efendi

ile işbirliği halinde bu kurala uydu ve medrese öğreniminden "akli" ilimleri çıkardı: Matematik, geometri, felsefe gibi disiplinleri. Bunların yerine fıkıh, hadis, kelam gibi "nakli" ilimler geçti. Bundan böyle, medreseler nicelik olarak çoğalıp yaygınlaş
maya devam ettiler, ama nitelik düzeyinde,
entelektüel dinamizmlerini kaybettiler. Düşünce ufkunun sınırları belirlendi, kurallaştı. Bununla yetinmeyenlerin başına iş geldi. Böylece, entelektüel hayat dondu. Bu uygulama, uzun vadede, tımar sisteminin bozulmasından daha önemli olumsuz sonuçlar yaratmış olmalıdır. Ayrıca, yalnız Osmanlı devletiyle değil, o dönemde Osmanlı devletinin zorunlu olarak öncüsü olduğu bütün İslam dünyası ölçeğinde globaldir bu olumsuz sonuçlar.

BİR OSMANLI MAHALLESİ

Ama şimdi bu çapraşık ve şüphesiz birden fazla yoruma açık, ağır ko nulan bırakalım ve biraz daha renkli hayat sahneleri görmeye çalışalım. Müftülüğün soluna doğru ilerleyip bahçe duvarının yanından sağa sapınca kendimizi "Namahrem" Sokağı'nda buluyoruz! Az ileride,
ge
ne sağda, Ayrancı Sokağı var. Bütün bu çevrede, hemen hemen hiç bozulmamış ve bir zamanlar şehrin egemen karakterini yansıtan klasik bir mahalle var. Bu özellikleriyle mahalle, kırsal köyün kentte yeniden üretilmiş biçimi gibidir. Çok önemli bir özelliği, sınıf temeline göre kurulmamış olmasıdır. Mahallenin zengini veya zenginleri, çok

sayıda orta hallileri ve yoksulları bulunur. Paris, Londra gibi büyük şehirlerde kentsel oluşum sınıf ayrımı çizgilerini izlemiş, farklı sınıflar farklı fiziksel mekânları paylaşmışlardı. İstanbul mahallesinin bu kaynaşık yapısı, Batı'daki gibi oldukça farklı sınıf kültürlerinin oluşmasına imkân vermedi, çünkü özellikle düğün, bay

ram gibi ortak olaylarda bir araya gelen değişik tabakalardan
insanlar üzerinde, genel ve ortak bir kültür egemen oldu.
Mahallenin oluşumunu belirleyen temel sınıfsal değil, çok zaman etnikti. Tabii, Rum, Ermeni, Yahudi mahalleleri vardı (yalnız bunlar da Batı'daki gibi "getto'laşmamıştı), ama Türk

Müslüman mahalleleri de çoğunlukla hemşehrilik temeli
ne göre kuruluyordu. Her zaman
İstanbul'a dışarıdan göç oldu; gelenler, Aksaray, Çarşamba semtlerinde olduğu gibi, mahalle kurarak birlikte yaşadılar. Bu alışkanlık bugün bile büyük ölçüde sürüyor

yalnız büyük şehirlere gelenler değil, işçi olarak Avrupa'ya gidenler de hemşehrilik temeline göre yerleşiyor.

Mahallenin küçük bir meydanı olur. Genel kamusal ve ayrıca ticari hayat burada merkezleşir. Kahve, bakkal, manav buradadır. Herkes herkesi burada görür, herkesle herkesin dedikodusu
büyük ölçüde burada y
apılır. Sokaklar o meydana göre yönlenir ve biçimlenir, oraya doğru akar; evler, arkalarını öteki mahalleye döner. Zengin konağı meydana yakın bir yerdedir (burada da öyle). Sokaklar oldukça dardır. Yukarıda cumbalar iyice birbirine yaklaşır. Dolayısıyla özel hayatın özel kalması epey zordur. Mahalleli, birçok işte birbirine yardımcı olur

örneğin sokakta oynayan çocukların sorumluluğu oldukça ortaklaşadır. Tabii bu ortamda gerginlik ve sürtüşmeler de eksik olmaz ve buna göre çeşitli mahalle içi ittifakları
kurulur,
stratejiler uygulanır. Çocuklara göz kulak olmak gibi, "mahallenin namusu" da ortak bir sorumluluk alanıdır. Bireysel farklılaşmadan çok komünal değerleri teşvik eden bu hayat tarzının, her hayat tarzı gibi, olumlu ve olumsuz özellikleri iç içedir (tabii, bakış açısına göre
"olumlu" ya da "olumsuz").
Zengin konağının yanından yokuşu inince, birazdan, güzel bir Haliç manzarasıyla karşılaşıyoruz. Sağa kıvrıldığımızda, set üstünde, gene sevimli ahşap evler görüyoruz. Az sonra, kıyıya yaklaştıkça, Haliç kıyısının işyerleri çoğalmaya başlıyor.

Süleymaniye arkasıyla Haliç kıyısı arasında, Küçükpazar denilen bu semtte, Orta Anadolu'dan gelenlerin yoğunluğu belli oluyor. Unkapa

nı'na yaklaşırken, şimdi yıkık durumda olan, ama geçen yüzyılın panoramik fotoğraflarında hâlâ bacalarını ayırt ettiğimiz un fabrikalarının kalıntıları var. Süleymaniye'nin aşağısındaki yamaçlarda, bu büyük külliyenin ağırlığını ta buralardan başlayarak taşımak için yapılmış kemerli duvarlara rastlayabiliyoruz. Epey perişan durumda,
işyeri olarak kullanılan güzel Osmanlı eserleri de var: daha önce de gördüğümüz Siyavuş Paşa Medresesi gibi.

Bunların fazla vakit geçirmeden ele alınması gerekiyor. Ama daha da önemlisi Ayrancı Sokağı çevresindeki bozulmamış mahalleyi kur
tarmak; çünkü bun
un gibi bir şey kalmadı eski İstanbul'dan, bunun da doğal ömrü fazla uzun görünmüyor.

AKSARAY'DAN MARMARA KIYISI BOYUNCA Aksaray, Roma
Bizans zamanından beri şehrin önemli mey

danlarından biridir. O zaman adı Forum Bovis'ti (yani, "Öküz Meydanı"). Türkçe adı, Sultan Mehmet'in fetihten sonra buraya Orta Anadolu'nun Aksaray kasabasından gelenleri yerleştirmesine bağlıdır. Son dönemde, İstanbul şehrinin gün geçtikçe büyüyen motorlu trafik sorunlarına "modern" çözümler bulma çabalarının sonucunda yapılan alt ve üst geçitlerle Aksaray anonim bir geçit yeri haline geldi. Ancak, bundan önceki büyük yangınlarda bu çevrede geniş alanlar yok olmuştu. Bu boş
arsalar, 1950'ler
den sonraki çirkin apartmanlaşma için elverişli bir zemin sağlamıştı.

Bu bağlamda "meydan" kavramı üstüne birkaç söz söyleme gereğini duyuyorum. İstanbul'un olağanüstü büyümesi, trafiği günden güne büyüyen bir sorun haline getiriyor. Bu koşullarda, Aksaray gibi meydanların yeniden düzenlenmesi işi, şehircilere değil, karayolculara veril
iyor.
Onlar, doğal olarak, trafiğin birbirini kesmeden akacağı, herhangi bir dağ başındaki kavşakların şehir içindeki benzerini yapıyor. Böylece, ortaya çıkan şeyin, şehre özgü bir mekân olan meydan'la ilgisi kalmıyor. Meydan, yaşanan bir yerdir; kavşak, g
eçilen bir yer. Aksaray
epey bir zamandır artık meydan değil, kavşak. Ama İstanbul'da çok yer böyle.

Aksaray meydanında, Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan'ın yaptırdığı (1871) Valide Camii vardır. Mimarı, 19. yüzyılda yedi ku

şak boyunca, bütün belli başlı binaları inşa eden Ermeni
Balyan ailesinden Sarkis'tir. Bu dönem camileri genel olarak bir hayli çirkin olmakla birlikte,
Valide Sultan iddialıdır ve "top 5" içinde yer alır. Hiçbir üslubu yoktur. Yeni açılan yollara göre habire yerini değiştiren Pertevniyal Sultan türbesi de caminin

avlusundadır. Yanındaki Pertevniyal Lisesi yüzyılı aşkın bir süredir İstanbul'un önemli orta öğrenim kurumlarından
biridir.
Meydandan, Vatan ve Millet caddelerinin ayrıldığı noktaya yaklaşıyoruz. Buraya gelmeden,
solda bi
r köşede, şimdi çocuk kitaplığı olan kesme taş ve tuğladan yapılma, iki katlı ve kubbeli Ebubekir Paşa Sıbyan Mektebi var (18. yüzyıldan). İki büyük caddenin ayrıldığı noktada ise şehrin en eski anıtlarından Murat Paşa Camii'ni görüyoruz. Bu ve Mahmut Paşa, İstanbul'da, Osmanlıların Bursa cami mimarisi geleneğini sürdüren iki camidir; ortadan kemerle iki kare bölüme ayrılan uzun bir dikdörtgen mekân; iki kare bölümün üstünde eşit hacimde iki kubbe. Bu camide; ilginç olan, ilk kare üstündeki kubbenin doğruca

kasnağa oturması, ikincidekinin
ise pan
dantif ve trompla
dörtgene bağlanmasıdır. Cami sıra sıra taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Eski gelenek gereği, iki yanında tabhaneleri vardır. Yaptıran, Fatih'in Rum'dan dönme vezirlerinden Murat Paşa'dır (1469'da, yani fetihten 16 yıl sonra). Murat Paşa, Uzun Hasan'a karşı yapılan Otlukbeli savaşında öldü.

Murat Paşa Camii'nin hemen arkasında, bir kanalizasyon kazısı sırasında oldukça geniş bir katakomb keşfedilmişti. Bulunan katın altında bir ikincisinin de olacağı

tahmin edilmişti. Ama kazı ve çalışma devam ettirilmedi. İimdi bu ilginç yapının üstü kapatıldı.

Cami mezarlığında, yeni gelinken ölen bir kadının, duvak ve saçı yontulmuş mezar taşı vardı. İslami yasak altında Türkler heykele heveslerini, mezar taşlarınd
a giderdiler.
CERRAHPAİA
Güneye doğru dönüyor ve kuruluşu az sonra göreceğimiz Haseki Külliyesi'ne kadar uzanan Haseki Hastanesi'nin yanından geçerek Cerrahpaşa Caddesi'ne çıkıyoruz. Bu gezide bu cadde ile deniz arasında kalan bölümü göreceğiz. İstanbul
'un yedi tepesi daha çok Halic'e paralel
uzanır. Yalnız bu yedinci tepe, Marmara'ya paralel giden bir sırttır (Roma gibi "yedi tepeli bir şehir" olma isteği bazı tepelerin abartılmasına yol açmış olabilir) ve Cerrahpaşa Camii de bu sırtın yüksekçe yerlerin
den birindedir. Freely ve Sumner
Boyd'un deyişiyle, "Vezirler için yapılmış camilerin en güzel beş altı tanesinden biridir." Sinan'ın yanında yetişmiş ve onun
ölümünden sonra mimar
başı olmuş Davut Ağa'nın eserlerindendir; yani, klasik gelenek

içindedir. A
ncak, planı kendinden öncekilere benzemez. Kubbe, altı paye ile desteklenmektedir ve kubbeyi saran dört yarım kubbe ikişer ikişer kubbenin sağında ve solunda yer almaktadır. Arkada, mihrap kısmında bir çıkıntı vardır. Caminin dörtgeni ise gene sağa ve sola

doğru uzayan bir dikdörtgendir. Böylece, girişte ve iki yanda galeriler oluşur. Bütün bu plan, Davut Ağa'nın, her eserinde yeni bir şey denemekten vazgeçmeyen ustası Sinan'ın bu özelliğini sürdürdüğünü gösterir. Son cemaat yeri depremde yıkılmış ve yalnız

sütunları ayakta kalmışken şimdi yeniden üstü tamamlanmıştır. Caminin önünde, avlu duvarına bitişik, Cerrah Paşa'nın ilginç sekiz köşeli türbesi vardır. Güzel bir bina olduğu tahmin edilen hamamı ise yıkılıp ortadan kay

bolmuştur.

Cerrah Mehmet Paşa saraya berber ve dolayısıyla cerrah olarak girmiş ve geleceğin III. Mehmet'inin sünnetini yapmıştı. Gene de onu "cerrah", olarak fazla hafife almamalı, çünkü III. Mehmet'in sünneti İstanbul'da yapılmış en görkemli şehzade sünnetlerinden biridir.
Mehmet de sonuç
tan memnun kalmış olmalı ki padişah olunca onu sadrazam yaptı. Ama bu sadrazamlık çok uzun sürmedi. Camiyi yaptı

ranın Cerrah Paşa olması, daha sonra burada kurulan Tıp Fakültesi ve hastanesinin de onun semte verdiği adla, Cerrahpaşa Hastanesi
olarak bilin
mesi, yeni bir mitin oluşmasına yol açmıştır; Cerrah Mehmet Paşa'nın, burayı güzel ve sağlıklı havasından ötürü seçtiği inancı.

"Temiz hava", Türk kültürünün önemli bir parçasıdır. Bir yerin iyiliğini anlatmak için, "havası suyu temiz" denirdi. Ama bu şimdi bir "teselli mükâfatı" oldu, çünkü şehirleşen, sıklaşan ve pahalanan yerlerin havası suyu temiz kalmıyor; temiz kalan yerler de şıklaşamıyor. Eskiden, yerleşecek yer arayan göçebe Türkler, gözlerine kestirdikleri alternatiflere yetecek sayıda
koyun kesip
akciğerlerini oralara asarlar, en geç çürüyen akciğerin asılı olduğu noktaya yerleşirlermiş.

Caminin karşısındaki medrese, II. Selim'in kızı Gevher Sultan'ındır. İki binanın yakınlığı, başka bir yakınlığa dayanıyor. Gevher Sultan, ilk kocası Piyale Paşa ö
lünce, Cerrah Mehmet

Paşa ile evlenmiş ya da evlendirilmişti. Biz şimdi buradan güneye, Marmara kıyısına doğru inecek olsak, Langa diye bilinen bölgeye gelirdik. Yenikapı, Lykos deresinin denize aktığı yerdi ve Bizans zamanında burada Elefterios ya da Teodosios adlarıyla anılan liman vardı. Bizans'ta paralı askerlik yapan Vikinglerin gemilerini bu limanda tuttukları tahmin ediliyor. Gemi teknolojisinin değişmesiyle limanın önemi azalınca, Lykos'un alüvyonlarının burayı doldurmasına kimse aldırmadı. Bu verimli alüvyonlarla da Langa dediğimiz bölge oluştu. Yakın zamanlara kadar burası İstanbul'un en ünlü bostanlarının bulunduğu (daha 1950'lerde sur içinde 30'dan fazla irili ufaklı bostan vardı) yerdi. Daha sonra, Lykos kurudu ve ortadan kayboldu. Son yıllarda bostanların çoğu da tarihe karıştı.

Yenikapı'nın ilginç bir efsanesi vardır. Tebdil gezmeye meraklı IV. Murat bir gün bir sandala binip Boğaz'a açılır. Sandalcı, geleceği bil

diğini, gaipten haber aldığını iddia eder. IV. Murat ona padişahın o anda nerede olduğunu sorar. Adam remil atar, durumu anlar: "Sultan sizsiniz," der. Onun üstüne padişah daha zorlu bir sınava girişir: "İeh

re hangi kapıdan gireceğimi bileceksin. Yoksa..." der. Adam gene remilini atıp bir kâğıda bir şey yazar, ama kâğıdı ancak kapıdan

içeri girdikten sonra okumasını ister.

Padişah sandalı Marmara kıyısına yönlendirir, indikleri yerde suru yıkıp kapı açmalarını emreder. Böylece açılan kapıdan girince açıp kâğıda bakar. Kâğıtta, "Hünkârım, Yeni Kapınız hayırlı olsun" yaz

maktadır.

ARKA
DİOS SÜTUNU

Bostan da, Lykos da kalmadığına göre, biz caminin karşısındaki caddede yola devam edelim ve sağdaki ikinci sokağa sapalım. Burada iki ahşap ev arasına sıkışmış bir eski duvar görürüz. Biraz ileride bir aralıktan girilen otomobil tamirhanesinden de bu duvarın arkası görülebilir. Bu duvar, imparator Arkadios'un 402'de diktirdiği muazzam dikili taşın kaidesidir. Taş duvarın üstünü kaplayan mermerlerden geriye pek bir şey kalmamıştır. Sütun 18. yüzyılın başlarına kadar ayaktaydı ve eğilmeye başladığı için insanların üstüne yıkılmasın diye kaldırılmıştı. Bu nedenle, sütunun neye benzediğini anlatan epeyce kaynak var. Sütunun yüksekliği başlangıçta elli metreyi buluyordu (bu, Beyazıt kulesinin yüksekliğidir) ve Arkadios'un at üstünde heykeli oğlu II. Teodosios tarafından üzerine yerleştirilmişti. Bu heykel
704'te bir depremde devrildi.
Kaidenin içindeki merdivenden üstüne çıkabilirsiniz. Ama bunun için bitişik evin kapısını

çalıp izin almak gerekiyor. Evin yaşlı hanımı görünür ve sizi içeri almaya razı olursa, terlik
veriyor. Terlikleri giyip, ayakkabılarınız elinizde, küçük avluyu geçiyor ve kaidenin kapısına geliyorsunuz. Orada yeniden ayakkabılarınızı giyip merdivenden tırmanıyorsunuz. Burada, sütunun dibini, üstündeki kabartmaların izlerini görebili rsiniz. Arkadios, bu ev ve bu sevimli
yaşlı kadın, ola

ğanüstü bir karışım
terlikler de dahil olmak üzere.
Karşı sokaktan gene denize doğru gidildiğinde, kuleleri, tuhaf çatısıyla dikkat çeken yüksekçe bir taş binaya gelinir. Bu, sahil yolundan geçerken de görülen ve çok kişinin ne olduğunu merak ettiği bir binadır. Bu yüzyılın başlarında Milli Mimarlık akımı içinde yapılmış olmalı. "Bulgur Palas" adıyla tanındığı için Osmanlı dönenimde bulgur ambarı olduğunu söyleyenler var. Ama görünüşü, böyle bir amaç için yapılmadığını gösteriyor. Bolu mebusu Habib Bey'in konağıymış. Kimine göreyse bulgur ihtikârcılığından vurgun vurmuş bir savaş zenginin evi olduğu için böyle anılıyor. Kâzım Karabekir'in İttihat ve Terakki Cemiyeti adlı kitabı bu esrarı
çözüyor: "Bol
u ve Kastamonu havalisi için staja başladığım ... 13. alayın... kumandanı... Bolulu Habip Bey oraya gidecektir." Ve bir dipnotu: Birinci Mebusan Meclisinde mebus olan ve Cihan
Harbinde Bulgur Kralı lakabı alan zat." İimdi Osmanlı Bankası'nın arşivi.
Arkadi
os sütununun olduğu sokaktan kuzeye doğru yürüdüğümüzde Bayram Paşa Külliyesi'ne geliriz. Sokak, külliyenin ortasından geçer. Sağda mektep ve medrese, sol köşede mescit, tekke, türbe ve sebil vardır. 17. yüzyıl ortalarından kalan bu yapılar kümesi, başka birçok Osmanlı külliyesi gibi, asimetrik dağılımı ile güzeldir. Bayram Paşa Külliyesi'nin hemen yanında da (sol tarafta) Süleyman'ın en sevgili karısı Hürrem'in yaptırdığı Haseki Külliyesi yer alır. Bu külliye, Mimar Sinan'ın İstanbul şehrinde inşa ettiği ilk bina (Eyüp'teki açık türbeden sonra) olması bakımından da ilginçtir.

Sokağın sol tarafında kalan cami belli ki başlangıçta da çok iddialı olabilecek bir yapı değildi. Ama zamanla aşağı yukarı iki katı alanı kaplayacak şekilde genişletilmesi binayı tamam
en
bozmuş. Böyle bir şey şimdi yapılmış olsa, genel zevk ve gelenek duygusu kaybolduğu için, daha anlaşılır olurdu. 17. yüzyılda bunun nasıl yapıldığını anla
mak zor.
Külliyenin öbür binaları, karşı taraftaki medrese, imaret, hastane ve küçük sıbyan mekteb
i çok
daha ilginç. Sinan'ın genç yaşında da ilginç düşünceleri ve olgun çözümleri olduğunu

gösteren bir külliye bu. İmaret 1960'lara kadar imaret olarak çalışıyordu. Bir ara, sanırım külliyeyi otel yapmak gibi tuhaf bir fikir ortaya atılınca, bu faaliyet d
urdu. Hastane özellikle güzel bir
binadır. Arka tarafta, avludaki havuza döşenmiş yeşil be
tebe ise bir felâket geleneksel
kesimdeki zevk bozulmasının çarpıcı bir kanıtı.

DAVUTPAİA

İimdi Haseki'den güney batı yönünde sokak boyunca yürümeye başladığımı
zda birkaç yüz
metre ilerimizde Davut Paşa Camii'ne ve Külliyesi'ne geliriz. Bu yapılar bir hayli eskidir (1485) ve daha çok fetih öncesi Osmanlı mimarlığının özelliklerini gösterirler. Cami, T biçimi camilerdendir (İstanbul'da bunlar enderdir). İki yanında tabhaneleri vardır. Basık kubbesinin verdiği izlenim güzeldir. Bayezid Camii gibi bunun da hatları şeyhHamdullah'ın eseridir. Külliyeden kalan medrese oldukça harap durumda. İstanbul'un ünlü şer'iye mah

kemelerinden Davutpaşa Mahkemesi de caminin bitişiğindeydi.

Aynı yolda biraz daha devam ettiğimizde karşımıza 18. yüzyıl ba

şından kalma (1735) Hekimoğlu Ali Paşa Camii çıkar. Bu cami, yüz küsur yıl geriden izlediği Cerrahpaşa'ya çok
benzeyen bir plana sahip
tir. Ancak, yapıldığı dönemin gereği, barok etkiler de taşır. Bu etkiler, belki camiden çok külliyenin öteki yapılarında, örneğin sebilde ve çeşitli ayrıntılarda belirgindir. Külliye,
girişin üstünde yer alan kütüphane, cami ve bütün çevre, servileri ve çınarlarıyla, çok güzeldir. Plan Cerrahpaşa'ya çok benzediği halde, barok iç süsleme, camiye bambaşka bir hava vermiştir. Abdal Yakup Dede'nin kurduğu tekke de külliye binaları arasında yer almaktadır.

Bu metni bundan on beş yıl önce yazıyor olsam, kuzeye doğru birkaç yüz metre ileride olan Mokios açık hava sarnıcına mutlaka gitmenizi önerirdim. Bizanslılar şehir içinde üç büyük açık hava sarnıcı yapmışlardı. Açık su kolay kirlendiği ve içmeye o kadar yatkın olmadığı için (büyük bir susuzluk felaketi olmadıkça) bu koca sarnıçların suyu daha çok kuşatma sırasında surların önündeki hendeğe veriliyordu. Bazı tarihçilerin dediğine göre, daha Bizans döneminin sonlarında buralar sarnıç olmaktan çıkmıştı. Osmanlıların bu çukurlardan sarnıç olarak yararlanmadığı açık. Böylece, buralar zamanla bostan haline geldi.
Biri daha erken bir
dönemde futbol sahasına dönüştürüldü. Ama Mokios ve Çarşamba'daki Aspar

1980'lere kadar iki sevimli bostandı. Bu yıllarda Belediye buraları açık hava çarşısı haline getirmeye karar verdi. Bostanların tabanına tonlarca beton döküldü ve eski sarnıçlar bugünkü biçimi aldılar.

Sarnıç yolunda, harap durumda bulunan ve Sinan'ın eserlerinden olan Nişancı Mehmet Bey Medresesi'nin yanından da geçilir. Onun çaprazında, ahşap Vani Efendi Tekkesi hâlâ durmaktadır. Ayrıca, gene bu çevredeki Topçu Emin Bey Sokağı'nda olan Beşikçizade Tekkesi de görece sağlam durumdadır. Bunlardan da önce, Ali Paşa Camii'nin biraz kuzeyinde, oldukça yeni bir yapı olan Rum Ortodoks Panayia Gorgoepikoos Kilisesi, onun biraz kuzeyinde de Surp
Agop Ermeni Gregoryen kilisesi
vardır. Sarnıcın güney batısında Kadızade Tahir Efendi Tekkesi'nin yangından kalan duvarları görülür. Burada bir de Küçük Hamam vardır. Daha batıda, Köprülüzade Sokağı'ndaki Sormagir Camii, yakınlarda, ama eski hali az çok gözetilerek restore edilmiştir.

Hekimoğlu'ndan bu sefer güneye, denize doğru yürüdüğümüzde Bizans'tan kalma bir kilise yıkıntısı ve bir Osmanlı medresesine geli

yoruz. Kilisenin asıl adı bilinmiyor ve görünüşü 13. ya da 14. yüzyıllardan kaldığını düşündürüyor. Camiye çevrildikten sonra Esekapı ya da İsakapı Mescidi olarak tanınmıştı. Medrese ise Sinan'ın eserlerinden. İkisi de harap durumda ve Cerrahpaşa Hastanesinin içinde, hele de Adli Tıp kısmında kaldıkları için gezilemiyorlar.

Buradan Sancaktar Tekke Sokağı'na giriyor ve az sonra bir

başka Bizans Kilisesi olan Sancaktar Mescidi'ne geliyoruz. Dıştan sekizgen olan yapı içeride Yunan haçı özelliklerini gösteriyor. Ne zaman yapıldığı, adının ne olduğu tartışılıyor

bir manastırın mezar şapeli olduğu, adının da Gastria olduğu sanılıyor.
Ye
niden Cerrahpaşa Caddesi'nin devamı olan Koca Mustafa Paşa Caddesi'ne dönerek surlara doğru yürüyelim. Burada, sağımızda Ramazan Efendi Caddesi'ni göreceğiz. Az sonra Ramazan Efendi Camii'ne geliyoruz. Ramazan Efendi, canimin ve tekkesinin ilk şeyhinin adıdır. Ama yaptıran sarayın bezirgan başısı olduğu için o adla da anılır. Cami Sinan'ın hayatının son yıllarında yaptığı bina

lardan ve bir tekkenin parçası. Taş ve tuğladan yapılma, çatısı kurşunla kaplanmış ahşap olan bu camide en fazla görülmeye değer şey, İznik'in en parlak döneminin çinileri. Caminin önü yakınlarda biraz çeki düzen verilerek güzelleştirildi.

Koca Mustafa Paşa Caddesi'ne dönüp aynı yöne yürüyünce, cadde

ye ve semte adını veren külliye karşımıza çıkar. Külliye bir bahçe içindedir ve kendini sokaktan ayırmıştır. Bir zamanlar buralarda üslenen aşırı sağcılar dolayısıyla tehditkâr bir havası varken, şimdilerde 1970 öncesinin asude atmosferine biraz daha yaklaşmış görünüyor.

Avlu içindeki merkezi bina, Koca Mustafa Paşa Camii, bir başka Bizans kilisesidir: Ayios Andreas en Krisei. Ancak bu da sanat tarihçi lerinin hâlâ tartıştığı bir konu. Merkezi olmakla birlikte, bütün bu külliye çevresi içinde kişisel olarak en az sevdiğim bina bu. Çünkü hem camiye çevrilirken, hem de daha sonraki bir sürü on arım sırasın

da çok fazla değişmiş. Böylece, hem Bizans kilisesinin, hem de caminin kendilerine özgü hoşluklarını ya kaybetmiş ya da kazanamamış.

Caminin çevresinde medrese, tekke, mektep ve türbeler var. Burası Sünbül Efendi'den bu yana şehrin dini merkezlerinden biri olmuştur. Sünbül Efendi Halvetiye tarikatının Cemaliye koluna şeyh olmuş, ama onun şeyhliğinden sonra bu kol Sünbüliye adını almıştı. Onun yerine geçen Merkez Efendi de tarikatın popülerliğini sürdürdü (Manisa'da hâlâ geleneği olan Mesir Mac unu'nu da Merkez Efendi'nin icat ettiği söylenir). Bu iki önemli ve güçlü şeyhin başlattığı gelenek bir tür folk inancı

o zamandan beri sürüyor. Sünbül Efendi'nin ve kızının bu tek

kenin yanındaki türbeleri hâlâ çok ziyaretçi çekiyor. Türbenin yanındaki,

İstanbul'un anıtsal ağaçlarından yaşlı servi de buranın uhrevi atmosferine katkıda bulunuyor. Kim bilir kaç yüzyıldır burada bulunan (Bizans çağından kaldığına inanılır) bu ağaç çoktan kuruduğu için bir zamanlar zincirle bağlanmıştı, şimdi ise beton payandaların yardımıyla ayakta durmaya çalışıyor.

Bu ailenin de bugünlere süren zengin bir mitolojisi vardır. Sünbül Efendi'nin müridi Merkez Efendi, pirinin kızı Rahine ile evlenmek ister. Sünbül Efendi işi yokuşa sürmek için kırk deve yükü altın getir mesini talep eder. Merkez Efendi öyle zora girmez; hemen sur dışından kırk çuval toprak doldurup pirine getirir. Çuvallar açılınca içinden altın çıkar. Sünbül Efendi müridin iyice yetiştiğini anlar: "Sen artık sur dışına çık, kendine yeni tekke kur," der ve tabii

kızını da verir.

Merkez Efendi'nin camisi ve türbesi bu surdışındaki noktada, Mevlevihane kapısının ilerisindedir. Efsanenin devamına göre, bir gün Sünbül Efendi kızıyla damadını ziyarete gelir. Kızı evde ayaklarını uzatmış, ayaklarından çıkan ateşle yemek pişirmektedir. Babasına, odunları olmadığını, dervişlerin aşını ancak bu yolla pişirebildiğini anlatır. Ermişliğin bu çeşidi herkeste olsa, enerji sıkıntısı kalmazdı.

Kızı da, damadı da bu mucizeleri sıralayınca, Sünbül Efendi herhalde "Artık bana yapacak iş kalmadı," der ve kısa süre sonra ölür.

Servinin de efsanesi çoktur: II. Mahmut, Hazreti Hüseyin'in iki kızını Bizanslılar'ın bu servi dibinde öldürüp gömdüğünü keşfeder; oraya bir açık türbe yaptırıp yazılarını ünlü hattat Yesarizade Mustafa İzzet'e yazdırır. Kuruyan servi bir zaman zincirliydi (Evliya Çelebi bu halini anlatır). Borcu olup da saklayanlar buraya getirilirse, zincirin alçalıp onlara değdiğine inanılırdı. Bizans zamanında böyle borçlu ve yalancı yakalayan heykeller vardı. Ayrıca, zincir
d
üşerse kıyamet kopacağı efsanesi de vardı.

Buradan batıya gidildiğinde dağınık olarak duran bazı eski eserler var: Ali Fakih Mescidi ve Mihrişah Hacı Kadın Hamamı gibi. Belgrad Kapısı yakınında, II. Mahmut zamanından Küçük Efendi Camii oval planı ve gösterişli çeşmeleriyle ilginç.

Geldiğimiz ana caddeye dönüp sağdaki ilk sokağa sapalım ve denize doğru yürüyelim. Bu yol bizi Koca Mustafa Paşa semtinden Samatya'ya getirir.

SAMATYA

Samatya şimdi İstanbul'un semtlerinden biridir, ama tarihçilerin görece yeni

bulgularına bakılırsa, aslında İstanbul'dan daha eski bir yerleşim yeri olduğu anlaşılıyor. Efsanevi Byzas, körlerin şehri karşı

sında kendi şehrini kurmak üzere buralara geldiğinde, Samatya'da bir köy varmış. Bu köy, ancak Teodosios bugünkü kara surlarını yaptırdığı zaman İstanbul'un içine katılmış. Tabii, bu eski köyden bugüne kalan bir şey yok. Ona bakılırsa, 1950 öncesi Samatya'dan kalanlar bile epey azalmış durumda. Burada apartmanlaşma, hemen hemen hiçbir koruma bilincinin oluşmadığı o yıllarda başlamıştı. Do

layısıyla apartmanların, kagir binaların çoğu mütevazı; 1960'ların ve daha sonrasının yapıları kadar saldırganca çirkin değil. Gene de, semtin eski karakteri büyük ölçüde yok olmuş durumda.

Yürüdüğümüz Müdafaa
i Milliye'den sola, Marmara Caddesi'
ne sapınca, kendimizi pazar günleri pazar kurulan meydanlık bir yerde buluyoruz. Sağımızda, büyük bir Ermeni Kilisesi var. Bahçe içinde, ayrıca başka binalar da var. Bunlardan biri okul, biri de ayazma. Eski bir
Bizans kilisesinin (Maria Periblestos) yerin
e yapılan kilisenin adı Ermenice Surp Kevork; Türkçe'de ise Sulu Manastır deniyor. Bunun nedeni, merdivenle inilen bol sulu ayazma. Binalar oldukça yeni, bu yüzyılın başlarından. Çoğu Ermeni kilisesi gibi bazilika tipinde.
Efsaneye göre bu kilise yerinin R
umlardan alınıp Ermenilere ve

rilmesi Sultan Deli İbrahim zamanında olmuş. Pek çok "mani"siyle birlikte seks manyağı da olan bu padişahın bir zamanlar "çok şişman kadın isterim" diye de tutturduğu biliniyor. Götürülen kadınlar arasın
da en çok bir Ermeni k
adına vurulmuş ve kadına "şekerpare" adı takılmış. İşte, bu kadının marifetiyle kilise yeri Ermenilere bağışlanmış. Gelgelelim, İstanbul'a 1600'lerin başında gelen Polonyalı Ermeni Simeon, seyahatnamesinde buranın Ermeni Patrikhanesi'nin kilisesi olduğunu yazıyor; bu, İbrahim'den çok önceki bir tarih.

Patrikhane, 1640'lara kadar Samatya'daydı ve kilisesi de Surp Kevork'tu. Bu yıllarda Kumkapı, Nişanca'da, şimdiki yere taşındı. Samatya ve Kumkapı, böylece, şehirdeki Ermeni nüfusun özellikle yoğunlaştığı bölgeler oldular. İimdi Samatya'da gezerken bu varlığın başka izlerine de rastlayacağız.

Geldiğimiz yönde, Sulu Manastır'a gelmeden aşağıya, caddeye inen yolda, Abdi Çelebi Camii vardır. Çilingirler Mescidi diye de bilinir. Vaktiyle Sinan'ın yaptığı bu cami hayırsever bir hanınım himmetiyle 19. yüzyılda ampir tarzında yeniden yapıldığı için aslıyla ilgisi kalmamıştır. İçinde, Enver Paşa'nın karısı Naciye Sultan'ın armağan ettiği bir avize asılıdır. Kiliseden çıkıp yola devam edip sağa döndüğü

müzde, yokuş aşağı

inerken, Sinan'ın eseri olan Ağa Hamamı'nın çatısını görürüz. Bir sürü irili ufaklı kubbe! Bu güzel, karmaşık yapı şimdi ne yazık ki özel kişilerin malı ve imalathane olarak kullanılıyor. Özellikle Samatya'da rastlantılar

tarihin derme çatma modern imalat
hanelere dönüşmesine yol açmış. Bunun başka örneklerini de göreceğiz. Yakın zamanlarda hamamın ön cephesinde fazla anlam veremediğim bir restorasyon çalışması başladı. Daha doğrusu, buna dair levhalar kondu ve bir inşaata girişildi. Sonunda, hamamın cephesiyle cadde arasında yüksek bir apartman bitiverdi!

Ana caddede, yüzümüzü surlar yönüne, yani batıya dönerek yürüdüğümüzde, sol tarafta bir
bahçe içinde küçük ve sevimli bir Rum Ortodoks kilisesi görüyoruz: Servilerin Aya Yorgi'si Kilisesi. Burada Bizans za
manında da bir kilise varmış, ama şimdiki bina 1830'lardan. Görece yeni yapılmış pek çok kiliseden söz ederken, bu 1830'lu tarih tekrarlanacak. Nedeni, yenileşmeci ve Batıcı Osmanlı sultanı II. Mahmut'un bu yıllarda hükümdar olması. Tahta oldukça genç yaşta (ve büyük kargaşalıklar sonucu) geçen II. Mahmut, 1826'da, devletin artık denetleyemediği Yeniçeri Ocağı'na resmen savaş açtı ve onları yok etti. Bundan sonra da tasarladığı politikaları yürürlüğe koymaya başladı. Bu Batıcı politikalar çerçevesinde onarı
m,
yeniden yapım, restorasyon izni bekleyen birçok gayrimüslim dini kurumuna da izin verdi. Bu nedenle 1830 bu tür pek çok kilisenin yapılma ya da onarılma tarihi olarak karşımıza çıkar.

İKİ KİLİSE ÜSTÜSTE

Az sonra, sağda, yokuşun üstünde bir başka Ortodoks kilisesinin çan kulesini göreceğiz. Bu da gene 1830'larda yapılmış olan Ayios Minas. Ama burada asıl önemli olan, önceden bilmezseniz hiçbir şekilde farkına varmayacağınız, yolla aşağı yukarı aynı düzeyde olan eski bir Bizans kilisesinin kalıntısıdır.

Bu kalıntının büyük kısmı şimdi bir atölye. Kömürcü, tamir atölyesi, derken, şimdi çelik kapı kasası imal ediliyor. İşleten çok sevimli ve ziyareti engellemiyor. Ambulatuarının küçük bir kısmı ise bitişikteki kahvenin içinde kalıyor. 4. veya 5. yüzyıldan kalma olan, dolayısıyla şehrin belki de en eski kilisesi olan yapının bu şekilde kullanılıyor olmasını anlamakta insan güçlük çekiyor. Bu kilisenin Ayii Karpos ke Papylos Martirion'u olduğu saptandı. Adı, zamanla karıştırılarak, "Polykarpos" haline de gelmiş (Rumlar arasında). İki aziz, Dekyan mezalimi sırasında şehit edilmişler.

Bu kilisenin hangi tarihte özel mülk haline geldiğini öğrenemedim çünkü mal sahipleriyle temas kurulamıyor. Ama kiracılar, eski Türkçe yazılı ve tuğralı tapulardan söz ediyor. Bu e
l
değiştirme herhalde epey eskilerde gerçekleşmiş ve yukarıdaki Ayios Minas'ın yapılması izni belki de bu tuhaflığı telafi etmek için verilmiş. Böylece, bir kilisenin kubbesi üstünde bir başka kilise inşa edilmiş oluyor!
Bu çevre kilise dolu. Az sonra, solumuzda, iki Ortodoks kilisesi daha var: Aya Nikola ve
Analipsis. Birincisi, bütün Aya Nikola'lar gibi, gemicilerin armağanlarıyla doludur. Hemen arkasındaki Analipsis de gene 1830'ların kiliselerinden biridir.

Biraz daha yürüyünce bu sefer sağda bir kilise

görüyoruz. Fazlaca özelliği olmayan bu yapı bir Ermeni Katolik kilisesi: Anarad Hığutyun. Ermeni Katolik cemaati hakkında, Beyoğlu'ndaki kiliselere geldiği

mizde, ayrıntılı bilgi vermeye çalışacağım.
Devam ediyoruz ve solda, büyücek, süslü bir çan kulesi
olan bir başka Rum Ortodoks kilisesine geliyoruz: Ayii Kostantinos ke Eleni. Hakkındaki en eski kayıtlar 1563 olmakla birlikte şimdiki
bina olduk
ça yeni. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen, İstanbul'un Müttefik işgalinde olduğu yıllarda İngilizler'den yardım

alarak yeniden yapılmış. Ama çan kulesindeki plakette Abdülhamit'in adı yazılı olduğuna göre kule onun zamanından kalmış olmalı. Duvarında değişik tarzda mermer bir güneş saati var. Samatya'da özellikle yoğun şekilde yaşayan, Yunan
alfabesiyle Türkçe yaza
n Karamanlı Rum cemaatinin kilisesi. İlkokulu da var ama artık çalışmıyor.
STUDION
Bundan sonra soldan ikinci sokağa sapınca İstanbul'un Bizanslı tarihinin önemli merkezlerinden birine geliyoruz: ünlü Studion Manastırı kompleksinden geriye kalan Ayios İoannis Kilisesi. Tam tarihini bilmediğim Karpos ve Papilos Kilisesi'ni saymazsak, İstanbul'da hâlâ kısmen ayakta duran en eski kilise budur. 15. yüzyıl sonunda camiye çevrilen ve İmrahor İlyas Bey adını alan bina 1894'teki bir depremde yıkıldı. O zamandan beri bu yarı yıkık haliyle
duruyor.
Studion önemli bir dini merkezdi. 8. yüzyılın sonunda, Başrahip Te
odoros'un yönetiminde
parlamıştı. Zaman zaman politik olaylarda etkili olmuş, hatta bazı imparatorların tahttan uzaklaştırılmasında rol oynamıştı. II. yüzyılda İmparator V. Mihail bir ayaklanma sırasında buraya sığınmış, ama halk onu oradan alarak gözlerine mil çekmişti. Bir manastırın ötesinde, bir öğrenim kurumuydu. Fetihten sonra da
camiye çevrilinceye kadar bu statüsünü devam
ettirdi. Kuruluşu 5. yüzyıl ortalarında olduğuna göre, bin yıldan fazla etkin olmuş bir ku rumdu Studion.
Bu kurumun kilisesi olan Vaftizci Yahya Kilisesi bazilika tipinde ve tek apsisli bir yapıdır. Dekoratif bir kubbesinin olduğu tahmin edi

lebilir. İimdi içinde bazı Türk mezarları

bir yatır mezarının çevresinde güzel bir parmaklık
bulunan avlu ya da atriumdan geçerek eski

görkemini hâlâ gösteren nartekse geliriz. Narteksteki sütunların Korent tipi başlıkları çok güzeldir. Kiliseye açılan beş kapı vardır. Buradan girince, orta

nefı yan galerilerden ayıran sütun sıralarından yalnızca soldakinin kalmış olduğu görülür: bu tarafın daha fazla yıkılmaması için dikilmiş tahta iskeleler arasında altı yeşil somaki sütun. Burada ve nartekste, yerdeki mozaiklerin kalıntıları da hâlâ duruyor ve eski görkem hakkında bir fikir veriyor.

Kiliseye bitişik bir de sarnıç vardır, ama kiliseden oraya geçilemez (İimdi kazalara karşı kapatılmış olan apsise yakın dehliz, belki de oraya çıkıyordu ama bütün bu Bizans dehlizleri
gibi onun da Ayasofya'ya u
zandığına inanılır). Sarnıca gitmek için kiliseden çıkıp sola dönmek ve bazı yılankavi sokaklardan hep sola saparak geçmek gerekir. Sonunda, kilisenin dış duvarlarının dibindeki sarnıca geliriz. Burası bir boya atölyesiyken yandığı için şimdi yıkık durumda
dır; içinde koca ağaçlar bile büyümüştür. Korent başlıklı 23 granit sütunun bulunduğu geniş bir sarnıçmış vaktiyle. Herhalde boya atölyesi yapmak için en uygun yer değildi burası.

Bunun da az ilerisinde, başka sokak labirentlerinden geçerek varılan bir şar
ap ve sirke
şişeleme atölyesinin bodrumunda, Studion'un ayazmasının kalıntısı bulunur.
Buradan denize doğru yürüdüğümüzde, demiryolunu da geçtikten sonra Narlıkapı'ya geliriz. Bizans zamanında da, bu ağaçlarla anılan

ama şimdi hiç nar ağacı görünmüyor
ka
pı, imparatorun deniz yolundan gelerek Studion'u ziyaret etmesi için de kullanılırmış.

Narlıkapı ve Yedikule tren istasyonu yakınında bir küçük kilise daha var. Suriçi İstanbul'da Osmanlılar Avrupa'yı temsil eden Katolik kiliselerin yapılmasına izin vermemişlerdi. Ancak
Abdülaziz zama
nında Almanlar demiryolunu inşa ederken, yabancı işçiler için bir kilise yaptırılmıştı. Burayı şimdi Katolikleşmiş Süryaniler kullanıyor.

Samatya çevresinde, eski Samatya kapısının yanındaki küçük meydanda ünlü bir kebapçı var
.
Ayrıca, Yedikule'ye giderken sol kol

daki Safa İçkili Lokantası, karakteri olan bir meyhane. Samatya meydanı yakınlarda

düzenlendi. "Düzenleme" demek, o özel kaldırım taşlarının döşenmesi, çiçek saksısı konması, son olarak da, "tüy dikme" kabilinden, yen
i döküm sokak
fenerlerinin dikilmesi anlamına geliyor. Böylece, derli toplu bir hava verilmiş oluyor belki, ama bu kişiliksiz bir standardizasyon anlamına da geliyor. Böyle işler, yerel halka danışarak yapılmalı. Ama çoğu zaman "yerel" halk da yerel değil ve ne olması gerektiği konusunda hiç fikri yok. Sonuç olarak, İstanbul'un işleri hiç kolay değil.

HALİÇ

Haliç'in ağzından yaklaşık bugünkü Unkapanı köprüsüne kadar uzanan kısmı, ticari limandı. Buradan ilerisi, Bizans zamanından beri şehrin gözde yaşama alanlarından biri olmuştu. Osmanlı döneminde şehrin Rum nüfusunun bir kısmı burada kaldı; onların ve tabii buraya yerleşen Türklerin yanı sıra İspanya'dan gelen Yahudiler de en çok burada yoğunlaştılar. Görece küçük bir Ermeni cemaati de varoldu. Ayrıca, daha ilerideki Lonca, başlıca yerleşik Çingene bölgelerinden biriydi. Böylece, Osmanlı mozaiğinin belli başlı öğeleri bu dar alanda yan yana yaşadılar. Halic'in bu bölgesinin en ilginç özelliği budur.

CİBALİ

Köprünün güney ayağından batıya doğru yürümeye başladığımızda kendimizi Cibali denilen semtte buluruz. Bu ad, İstanbul'un fethiyle ilgili bir efsaneden kalmıştır. Fatih'in ordusunda Cebe Ali adında bir derviş varmış. Kuşatma sırasında elindeki postu denize atıp üstünde ayakta durmuş. Yanındaki müritleri de aynı şeyi yapmış. Böylece su üstünde yürüyerek karşı kıyıya varmışlar ve surlardaki Bizanslı muhafızları dehşet içinde bırakmışlar. Cebe Ali'nin mezarı, Muammer Karaca'nın meşhur ettiği Cibali Karakolu'nun içindedir. (Ama Cibali Karakolu şimdi içerilere, Zeyrek taraflarına taşınmış).

Cibali mütevazı bir semttir. Caddeden içeri girince kendimizi dar sokaklarda bulur, küçük ve hayli yıpranmış evlerle karşılaşırız. Bu sokaklarda göze çarpmayan çok sayıda tarihi yapı bulunur. Örneğin, Yeşil Tulumba Sokağı'nda, İstanbul'un çeşitli Emir Buhari tekkelerinin iyi korunmuş olanlarından biri, türbe ve meşrutasıyla buradadır. İim

diki yapılar geçen yüzyıl başındandır.

Gene Unkapanı'na yakın, Atatürk Bulvarı'na açılan Elvanzade sokağında, mütevazi semt

mescidler
inden, sıralı taş ve tuğladan yapılma, İazeli Tekkesi ve Mescidi vardır. Geçen yüzyıl sonundan kalmadır.

HALİÇ

Deniz kıyısı boyunca yürüdüğümüzde, Abdülezel Paşa Caddesi üstündeki büyük, beyaz badanalı bina sigara fabrikasıdır. Fabrika kendi başına ilginç değil, içine giremezseniz, ama içi, ve dışı, o dönemde yapılan bütün binalardaki özeni, zevki gösterdiği için, bir fabrika olarak bile güzel. Ayrıca, içinde çok sevimli bir sigara üretimi müzesi var. Fabrika, bu yöreyle ilgili bazı olguların göstergesi. Haliç, yukarıda kısmen değindiğim nedenlerle,

Osmanlı sanayileşmesinin başladığı yöre olmuştu: ulaşımı kolaydı, her türlü ham madde zaten bu limana geliyordu; deniz kıyısı olması, fabrika atıkları için kolaylık sağlıyordu. Tabii bu kolaylık, zamanla, Halic'in pislik içinde kalarak mahvolmasına yol açtı.

Sigara fabrikası 1880'lerde Reji İdaresi tarafından kurulmuştu: yani, Fransız sermayesi ile; onun için de zamanın düzgün sanayileşme örneklerinden biri. Ama bu bölgede yüzlerce derme
çatma imalathane de
kuruldu. Böylece Halic'in iki kıyısı da İstanbul'un en pis, en karman çorman bölgeleri haline geldi. 1984'te belediye başkanı seçilen Bedrettin Dalan bu anarşik yapıya el attı, ana cadde ile deniz arasındaki bütün bu sefil imalathaneleri istimlak etti; yer
lerinde parklar yaptırdı. Bugün Halic'in güney kıyısını bu yeni görünümüyle seyrediyoruz.

Fabrikadan bir süre sonra, Bizans'ın Haliç surlarından ayakta kalan tek kapısı olan Cibali Kapısı'na geliyoruz. Kapının üstünde fetih olayını anlatan eski yazıyla bir kitabe var. Ama bu
1453'te değil, 1953'te "İstanbul Fetih Cemiyeti" tarafından konmuş bir kitabe ve bir efsaneyi tarihi bir olgu kisvesinde anlatıyor. Bu da bir tuhaf durum, ama eski Türkçe olduğu için kimse anlamıyor. Yanında, Fatih'in sekbanbaşısı Abdülkadir Dede'nin mezarı. Yola devam ettiğimizde, 18. yüzyılda yapılan Aya Nikola (Ayios Nikolaos) Kilisesi'ni görüyoruz. Burası aslında biri küçük iki kiliseyi birleştiren, bir de ayazması bulunan bir yapı. Batının Santa Claus'u olan Aya Nikola, çeşitli marifetlerinin yanı sıra denizcilerin de koruyucu aziziydi. Bu nedenle Ortodoks kültüründe Aya Nikola kiliseleri genellikle denize yakın yerlerde yapılır, denizciler de azize şükranlarını dile getiren armağanlarını bu kiliselere bırakırlardı. Kilisenin
narteks
tavanına asılı model kalyon işte böyle bir armağan.

Aya Nikola'nın hemen ilerisinde bir sur kapısı daha var. Ama bu kapı halkın sur dışındaki hamama rahat gidip gelmesini sağlamak üzere Türkler tarafından yapılmış. Adı, Yeni Ayakapı. Kapının yanında Fatih'in ordusundan Horoz Baba'ya (Horoz Mehmed Efendi) ait olduğu sanılan bir mezar vardır. Sur dışında kalan Sinan yapısı hamam ise şimdi harap bir kereste
deposu.

GÜL CAMİİ

Aya Nikola'nın köşesinden içeri sapıp elli metre kadar sonra yeniden sola döndüğüm üzde,
Bizans zamanında Ayia Teodosia Kilisesi olarak yapılıp fetihten sonra camiye çevrilen Gül Camii'ne geliyoruz. 10. ya da 11. yüzyıldan kalan yapı Türkler zamanında çeşitli onarımlarla değişmiş olmakla birlikte, eski görünümünü geniş ölçüde koruyor. Bir özelliği, yüksekliği: Bu kadar alana yapılmış Bizans kiliseleri arasında en yüksek olanı bu. İçine girmeden önce çevresini dolaşmakta yarar var. Apsislerin bulunduğu duvardaki sağır nişler ve genel olarak tuğla işçiliği oldukça güzel. Kilise bir set üstünde duruyor. Altında, şimdi kullanılmayan bir kripta ve bir sarnıç var.

Girişinin karşısında, II. Mahmut'un kızı Adile Sultan'ın mektep olarak yaptırdığı ve şimdi Halk
Kütüphanesi olan bina duruyor.
Kilisenin planı klasik Yunan haçı; kubbe, duvarlara bitiş
meyen dört ayak üstünde duruyor.
Orta apsisle sağ yan nef arasındaki payede merdivenle çıkılan bir hücre ve içinde bir mezar var, ama kapının anahtarının bulunması her zaman bir sorun. Bu mezar, akla hiç uymayan bazı söylentilere kaynak olmuş. Biri, bunun son imparator Konstantin Dragazes'e ait olduğu ki bunu kanıtlayacak hiçbir şey yok. İkincisi de camiyi yaptıran Gül Baba adında bir ermişin mezarı olduğu. Bu da bir o kadar imkânsız. Mezar hücresindeki bir eski Türkçe levha da
üçüncü bir teori yaratarak bu
rada İsa'nın havarilerinden birinin yattığını söylüyor.
Kilise
camiyle ilgili başka bir hoş efsane anlatılır. Türkler'in İstanbul'a girdiği günün bir öncesi, Teodosia'nın yortu günüymüş. Onun için kilisesinde kalabalık bir ayin yapılmış, gelenler çiçek, gü
l getirip bırakmışlar, şehri Türklere karşı koruması için Tanrı'ya dua etmişler. Ama ertesi gün şehir düşmüş. Bu kiliseye giren Türk askerler her yere yayılmış çiçekleri görünce buraya Gül Camii adını vermişler.

Kilise duvarlarındaki süslemeler arasında altı köşeli Sion yıldızları var. Yaptığım gezilerde bu dikkati çeker ve sorulurdu. Oysa aslında bu çok kolay bulunacak bir biçimdir ve yalnız Yahudi kültürüne özgü değildir. (Nazi simgesi Swastika'nın da Hititler'den beri varolması gibi). Aslında yıldızın simgeleşmesi çok yeni zamanların eseridir. Soranlara ben de bunu söylüyordum. Ama camiye son gittiğimde, yıldızların üstünün kapatıldığını gördüm. Bu ülke
gerçekten iyiye gitmiyor.
Kilise apsisinin bulunduğu duvarın karşısında, İstanbul'daki Türk hamamlarını
n en
eskilerinden biri vardır: Küçük Mustafa Paşa Hamamı. Mustafa Paşa, İstanbul'da

yaşayan ikinci Osmanlı Sultanı olan II. Bayezid'in vezirlerinden. Bina, hamam mimarisinin en güzel
örneklerinden biridir (tabii, hamamlar, turistler için ziyaret edilmesi e
n zor binalardır).

Gene bu çevrede, Unkapanı'na doğru, camiye çevrilmiş ve adı Sinan Paşa Mescidi olmuş, ama artık kullanılmayan küçük bir Bizans kilisesinin kalıntıları var. Onun az ilerisinde, köşesinde
sevimli bir kahve olan, evleri hâlâ küçük ve müteva
zı sokak, ölünceye kadar burada yaşayan Orhan Kemal'in adını taşıyor.

Fener'e doğru, kıyıdaki caddeden değil de iç sokaklardan gidersek, Bizans kilisesi olduğu belli olan, ama adı kesinlikle bilinmeyen bir yapının yıkıntılarını görürüz. Abdi Subaşı Sokağı'
nda
bir zamanlar yalnızca minaresinin kaidesi kalan Abdi Subaşı Camii yeni restore edildi.

Cadde ile deniz arasında kalan kısım derme çatma imalathane, depo ve benzeri binalardan temizlenirken, arada kalan tek tük tarihi binalara dokunulmadı ve bu sıralarda bunlar sırayla restore ediliyor. Bazıları yeni işlevler için kullanılıyor. Tuğladan yapılma bu binalar, merkezleri Fener olan Rum zenginlerinin konaklarıdır.

FENER

Biz de artık Fener'e geldik. İehrin bu bölgesinde, oldukça dik bir yokuş başlar ve bu yokuş şehrin yedi tepesinden birinde sona erer. Bu tepede, Fatih

Çarşamba bölümünde gördüğümüz Yavuz Selim Camii vardır. Bizanslılar bu dik yokuşu Petrion (kaya) diye adlandırmışlardı ve burada surdan başka bir de iç kale vardı (yani, Türklerin Yedikule'
de
yaptığı gibi, surdan içeri devam eden duvarlarla Petrion bağımsız bir kale oluyordu). Bizans'ı bir daha toparlanamayacak şekilde harap eden Haçlı Seferi, 1204'te, Petrion'dan şehre girmeyi başarmıştı. Çün

kü Haçlı donanması başlangıçta düşman gibi görülmemiş ve gemiler Haliç'te demirlemişti. Böylece, Haliç ağzının ünlü zincirini aşmış ve bu kıyıdaki zayıf surlara saldırabilmişlerdi. Ama Türkler'in kuşatmasında Petrion'un performansı bunun tersi oldu: şehir zaptedilirken Petrion Kalesi sonuna kadar dayandı.

Bu nedenle Fatih bu semtte yağmayı yasakladı, sonradan da bazı ayrıcalıklar tanıdı. İstanbul'un Osmanlı başkenti olarak tarihi boyunca Rum nüfusun ve özellikle varlıklı ve etkili Rumların bu bölgede toplanması, böyle bir nedene bağlı olabilir.

Bugünkü Fen
er semtinde Petrion duvarlarından pek bir kalıntı görünmüyor (Maraşlı Rum okulunun

arkasında kalan bir duvar yıkıntı

sından başka). Buna rağmen, eski Fener (Petri) kapısının nerede olduğunu sokakların gelişinden fark edebiliyoruz. Buradan içeriye sapıp
son
ra sola döndüğümüzde, Sadrazam Ali Paşa Caddesi üstünde Rum Ortodoks Patrikliği'ne

geliyoruz.
PATRİKHANE

Patrikhane fetihten sonra birkaç kere yer değiştirmiş, 1601 yılında buraya taşınmıştı. Ahşap bina 1941'de yanınca, şimdi kompleksin sağ tarafında yer alan sarı badanalı kagir bina yapıldı.
1980'lerde Türk
Yunan ilişkilerinde karşılıklı bir yumuşama başlayınca, Türk hükümeti eski binanın yeniden yapılmasına izin verdi. Eski eserler konusunda Türk "mevzuatı", "ikinci derecede" kabul edilen binaların betondan yapılıp ahşap kaplanmasına (tabii eski dış görünüşü koruyarak) izin veriyor. İşte, bugün görülen ahşap patrikhane binası, birkaç yıl önce, bu şekilde yapıldı. O sırada yolda şöyle bir levha duruyordu: "Fener Rum Ortodoks
Patrikhanesi Restorasyonu
İkinci Sınıf Tarihi Eser". Kategori "restorasyon" açısından doğru da, "diplomatik" açıdan gaf sayılabilir.

Patrikhaneye üçlü bir kapıdan girilir. Basamakları çıktığımızda, ana kapı karşımıza gelir; sola açılan kapıdan kilise tarafına, sağa açılan kapıdan da

1941'de yapılan Patrikhane binasına geçilir. Ana kapının tatsız bir anısı vardır. 1821'de Yunanistan'da bağımsızlık hareketi başlayınca, Patrik de Osmanlı Devleti tarafından bu isyanı körükle

yenler arasında sayılmış ya
da hareketi durdurma için yeterince
çaba göstermediği düşünülmüş ve bu kapıda asılarak idam edilmişti. O zamandan beri bu kapı açılmamış ve kullanılmamıştır.

Osmanlı Devletinin bu hareketi yalnızca bir dini önderin idam edilmesi anlamında ahlaken yanlış değildi; Patriğin bağımsızlık hare
ke
tiyle ilgisi olmaması anlamında olgusal olarak da yanlıştı. Muhafazakâr Ortodoks Kilisesi milliyetçi fikirlerden fazla haberdar değildi ve ilgisi bütün Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodokslara yönelikti. Patriğin kendisi de bu tavırda olduğu için Yunan bağımsızlık hareketi içinde bulunanlar tarafından bir tür hain gibi görülüyor

ve dışlanıyordu. Ama milliyetçilik tuhaf bir olgudur, Gregorios idam edildikten bir zaman sonra anılarda martirleşti ve Türklerin Yunanlı kurbanlarından biri olarak aziz ilan
edildi.
Soldaki kapıdan Patrikhane Kilisesi Aya Yorgi'ye (Ayios Yeoryios) geçiyoruz. İimdiki bina ancak 1700'lerden ve bazilika tipinde. 1830'larda tamir görmüş olmalı. Mimari bakımından kayda değer bir özelliği yok. Başlıca Hıristiyan mezheplerinden birinin p atrikhane kilisesi
olarak, örneğin Vatikan'da San Pietro ile kıyaslanamayacak kadar mütevazı. Gene de, son yıllarda dramatik bir şekilde küçülen İstanbullu Rum Ortodoks cemaatinin elinde kalmış değerli dini eşyaların çoğu burada bulunuyor.

Örneğin Patrik tahtı ve üzerine İncil konan iki masa. Tahtın ünlü Patrik ve Aziz İoannes Hrisostomos'tan kaldığına inanılıyor. Bu biraz uzak bir ihtimal,
herhalde o kadar eski olamaz.
Özellikle sedefli süslemeler Bizans üstünde Selçuklu etkilerinin göstergesi olabilir, çünkü
Bizans süsleme sanatında sedefe pek rastlanmaz.

Çeşitli kiliselerde bulunan üç taşınabilir mozaik ikon da şimdi burada toplanmıştır. Bu gibi ikonlardan bütün dünyada sadece on, on beş tane bulunuyor. Kilisenin ikonostasionunun tahta oymacılığı gerçekten etkileyici. Söylentiye göre iki usta bunun üstünde kırk yıl çalışmış! Sağ köşede, demir kaplamasındaki açıklıktan görülen sütun parçasında bir delik var ki, bunun da İsa'nın gerildiği çarmıh olduğuna inanılıyor. Gene sağ tarafta, biri gümüş olmak üzere ü
ç
azizenin tabutu var (gümüş olan Rusya'dan armağan): Eufemia, Teofano ve Omonia.

Patrikhane kilisesi Aya Yorgi bu yakınlarda ciddi bir onarımdan geçti. Değerli eşyaların çoğu (örneğin sedefli sandık) iyice tamir oldu. Bu arada, başta o güzel ikonostasion,

çok şey altınlandı, yaldızlandı, ama bu parıldamanın her yerde, eskisinden güzel olduğunu söylemek kolay değil.

Fener semtinde hâlâ birçok güzel ev görmek mümkündür. Fener Rumlarının 1821 isyanına kadar süren nüfuzundan geriye kalan, bu mimari. İmparatorluk içinde, bugünkü Romanya'nın parçaları olan Eflak

Boğdan voyvodaları ya da "hospodar"ları geleneksel olarak Fener Rumları arasından tayin edilirdi. Ayrıca, Osmanlı hariciyesinin tercümanlık görevlerini de Fenerli Rumlar yerine getirirdi. Böylece burada ç
ok zengin aileler türemişti ve semt genel olarak varlıklıydı.

FENER RUM LİSESİ

Fener'den yukarı tırmanan çeşitli yokuşlardan bakılınca, devasa ve tuhaf, kırmızı tuğla bir bina göze çarpar. Buraya, yokuşun dikliğine bakmadan, sol taraftan yaklaşalım. Yokuşun sonunda sağa dönüp binanın çevresini dolaşalım. Burası Fener Rum Lisesi'dir. Halen açık olmakla birlikte, toplam öğrenci sayısı bir düzineyi bulmamaktadır. Bir tür rüya ya da Disneyland İatosu izlenimi veren binanın herhangi bir mimari üslupta olduğu

söylenemez. Arkadaki
kulelerden birinde, yapılış tarihini (1881) ve mimarın adını (Dimadis) görüyoruz. Okul görece yeni olmakla birlikte, bölge çok daha eskilerden beri Rumların önemli bir eğitim merkeziydi. Dini eğitim merkezi Heybeliada'ya kaymış (Studion yok olunca), dünyevi eğitim ise burada kurumlaşmış

tı.

AYİAMARİA

Okulun öbür yanından yokuş aşağı inerken solumuzda bir kilise görürüz. Bu bir Bizans Kilisesi ve hâlâ kilise olarak kullanılan tek Bizans Kilisesidir: Maria Muhliotissa ya da "Moğolların

Meryemi". Ayia Maria'nın kilise olarak kalması Fatih'in Fener'e (Petrion) verdiği ayrıcalıklarla açıklanıyor. Fatih'in fermanları ve Yunanca çevirileri (muhtemelen kopyaları) kilise duvarında asılı.

Bir başka özellik, bu yapının, İstanbul'daki "yonca" tipi iki kiliseden biri olmasıdır. Dışarıdan bakınca, apsisle birlikte yoncanın üç yaprağını görürüz; dördüncüsü nef kısmındadır. Ancak, çeşitli onarımlarla kilisenin planı iyice değişmiştir. Bunu içine girince daha iyi anlıyoruz: ister
istemez, bir "asimetri
" duygusu geliyor. Çünkü narteksin yeri değişmiş, ikonostasionun yeri de uygun değil.

Maria, bu sefer Meryem değil, Mihail Paleologos'un gayri meşru kızı bir prensestir. 13. yüzyıl başında Moğollar, Hülagu Han önderliğinde, İran'a kadar gelmişlerdi. Uzakdoğu'da tanıştıkları Nasturi Hıristiyanlığın etkisiyle, çevrelerindeki Müslümanlara karşı Hıristiyanlığı daha yakın müttefik görme eğilimindeydiler. Zamanın alışkanlıkları gereği Hülagu Bizans sarayına evlilik yoluyla akraba olmaya karar verdi ve Maria Moğol

sarayına gönderildi. O zamanlar yolculuk uzun sürüyordu ve Hülagu epey yaşlanmıştı. Maria menziline vardığında Hülagu'nun öldüğünü öğrendi; onun yerine oğlu Abaka Han'la evlendi. Birkaç yıl sonra kardeşi Ahmet, Abaka'yı öldürüp yerine geçince Maria da İst

anbul'a döndü ve herhalde sakin
ve Moğol'suz

bir hayat yaşama kararıyla rahibe oldu, bu kilise çev

resine yerleşti. Popüler efsane Maria'yı kilisenin kurucusu olarak gösteriyor, ama tarihi kanıtlar binanın bundan daha eski olduğunu işaret ediyor. Maria bazı onarım işlerinde rol oynamış olabilir.

Kilise bahçesinde Uzakdoğulu yüz hatları olan bir kadın heykelciği, duvardaki nişte dururdu. Bu da "Moğol" bir Meryem'in heykeli sayılırdı (zavallı Maria'nın evliliğinden ötürü fızyonomik değişimden geçmesi gerekmediği halde). Bu heykelcik yakın zamanda Patrikhane'ye alındı.

KANTEMİR'İN EVİ

Maria'nın kilisesinden aşağıya, kıyıya doğru yöneldiğimizde, şimdi kapalı duran Yuvakim Kız Lisesi'nin yanındaki dar yolu tercih edebili
riz. Burada, solda, yan yana iki çok güzel Rum evi
var. Bunların, güzel tavan süslemeleri de olan birincisi, şimdi Kuran Kursu. Evlerin bahçelerinde, Yunanca koine denilen, siyah ve beyaz taşlardan mozaikler hâlâ görülebiliyor. Sağdaki okul duvarında her nasılsa kalmış, mermer kapıdaki seni kabartmalarının taş işçiliğine bakarak bu dar yoldan
ki az sonra merdiven olur iniyoruz. Az sonra, solumuzda bir
kapı görüyoruz. Burada, duvara çakılı mermer kitabe son yıllarda nedense kırıldı ve yok oldu. Böyle olmasaydı, Romence ve Türkçe olarak, burada, Dimitir Kantemir'in yaşadığını anlatan satırları görebilecektik. Kan

temir, Boğdan hospodarlarından biriydi. Birkaç kere İstanbul'a gelip uzun süreler yaşamış, bu arada Osmanlı tarihiyle ilgili bir kitap ve klasik Türk müziği
üstüne ilk sistematik ve bi
limsel kitabı yazmıştı (1673

1723). (Bu kitap baskı yaptıkça içinde anlatı

lanlar değişiyor. Bu kadar hızlı değişen bir şehirde böyle "rehber" kitapları gazete gibi günlük basmalı herhalde. İimdi duvara yeni levha takıldı. Umarım dördüncü baskıya kadar
verinde durur.) Kantemir'in evinin (ne yazık ki bunu göremiyoruz, çünkü şimdi burada muhtar oturuyor) bulunduğu bahçe, Fener'in büyük ailelerinden Kantakuzenos'lara (bir zamanlar eski imparatorlukla da akrabaydılar) aitti. Yokuşun sonuna inip, Vodina Caddesi'
nde sola

saptığımızda, hâlâ bu bahçenin yanı sıra yürümekteyiz. Bahçenin içinde bir Aya Yorgi Kilisesi (Ayios Yeoryios) daha var. Ortodoksların bir âdeti uyarınca, bu kiliseyi, Kudüs Patrikliği kendi Metohion'u, yani bir çeşit şubesi olarak yaptırmıştı; dolayısıyla idari olarak kilise halen de Fener Patrikhanesi'nin yetkisi dışındadır. Bahçe kapısını açtırıp içeri girmek, kilise bekçisini bulmak, son derece zordur. Kilise bazilika tipinde, fazla ilginç özelliği olmamakla birlikte güzel ve özenilerek yapılmış, yapımında bolca mermer kullanılmış bir bina.

Bahçe sahibi Kantakuzenos ailesinin üyelerinden İeytanoğlu olarak anılan Mihail büyük bir kitaplık kurmuştu ve bu kitaplardan bazıları söz konusu kilisede duruyordu. 1906 yılında, Arkimedes'in yazdığı bilinen, ama hiçbir kopyası bulunmayan Mekanik Sorunları Ele Alma Yöntemi adlı kitabının bir elyazması burada bulundu. Tabii, dünyada varolan tek kopya da
buydu.
Bahçe duvarının sonundan sola dönüp yürüdüğümüzde gene aynı bahçenin içinde yıkık bir
kilisenin, tepe
sinde Bizans'ın çift başlı kartalı oyulmuş cephe duvarını görüyoruz. Bu, Panayia Paramithias Kilisesi'nin kalıntısı ve Patrikliğin bugünkü yerine gelmeden önceki kısa süreli uğraklarından biri. Kilise daha çok Ulah Sarayı adıyla biliniyor, çünkü Kantakuzen os ailesi de
Eflak "hospodar"lığı yapmış ailelerdendi.

BULGAR KİLİSESİ

Bu noktadan denize doğru baktığımızda, denizle aramızı kesen evler sırasının aralıklarından yeşil (o da şimdi sarardı) bir "soğan" kubbe görülür. İimdi oraya gidelim

yalnız, sola değil,
çünkü o zaman yol çok uzar
sağa, geldiğimiz yöne sapalım ve ana caddeye oradan çıkalım.

Kubbesini gördüğümüz bina burada, deniz tarafmdadır: Sveti Stefan, Bulgar Kilisesi. Neo

gotik üslupta, yeşilimsi gri bir bina. Girişte, kilisenin yapımını Viyana'ya bağlayan küçük bir plaket vardır. Yapının bütün olağanüstülüğünün anahtarı da bu plakettedir. Kilise çoğu dökme olmak üzere demirdendir! İçi ve dışı, her şeyi Viyana'da bir fabrikada dökülüp önce Tuna, sonra Karadeniz'den taşınarak getirilmiş ve burada monte edilmiştir. İçerideki mermer görünüşlü sü

tunlar bile demirden yapılmadır.

Bu tuhaflığı açıklayan bir efsanesi vardır. Osmanlı padişahı Bulgar

lar'ın bu kiliseyi yapmasını pek istemiyormuş. Israr karşısında, masal hükümdarları gibi işi zora koşarak, "bir şartla, kiliseyi bir ay içinde yaparsanız, izin veriyorum" demiş. Onun için de Bulgarlar dökme demiri tercih etmiş ve bir ayda kiliseyi monte etmişler.

Çoğu masal gibi bu da tarihi gerçekliği kendine göre yansıtıyor. Zamanın Osmanlı Padişahı
Abdülaziz
ve sadrazamı Ali Paşa gerçekten de kiliseye izin vermek istememişlerdi. 1800'lerin sonunda milli
yetçilik her yerde yayılıyor, her şeyi etkiliyordu. Milletleşme yolun
daki
Bulgarlar, Ortodoks oldukları halde, Fener'deki Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı kalma
k
istemiyor, bağımsız ve milli Bulgar Ortodoks Kilisesi istiyorlardı. Bu da Osmanlılar'ın fazla işine gelmiyordu. Fener'le geleneksel karşılıklı bağları, anlaşmaları vardı; ama bunun ötesinde, Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesi durumunda, bu tepkilerin yalnız Fener'in dini otoritesine karşı çıkışla kalmayacağım, Osmanlı politik otoritesinin de sarsılacağını seziyorlardı. Ama çok
fazla daya
namadılar ve izni verdiler.

Bulgarlar'ın kiliselerini yapmayı seçtikleri yer de ilginçtir; Patrikha
ne'nin birkaç yüz metre
yakınında. Peki, niye demir döküm? Kilise 1880'lerde yapıldı. Bu tarihlerde inşaatta demir kullanımı çağın mimarisinin yeni modasıydı. Çok geçmeden Eiffel de yapıldı. Herhalde sorun, bir "güçlülük" ve "modernleşme" sorunuydu. Gene de, demir gotik ilgi
nç bir çözüm!
Waagner firmasında parçaları hazırlanan kilise demir olduğu için elbette ağır çekecekti. Bunu deniz kenarında kurmak için temellerde ciddi mühendislik gerekti. Ayrıca, nemden ve
rüzgârdan etkilenerek paslanan kiliseyi sürekli korumak da ciddi
bir iş.
Kilisenin karşısında Eksarhlık binası var. Bahçedeki metropolit mezarlarını süsleyen heykeller Bulgaristan'daki Türk azınlığa baskı yapıldığı sıralarda bilinmeyen kişilerce kırıldığı için şimdi
içeri alındı.

O tarihlerde İstanbul'da yaşayan Bulgarlar'ın sayısı çok daha fazlaydı (İstanbul'a Bulgarlar "tzarıgrad" derdi); bugün bu cemaat, çoğu da Makedon olmak üzere, iki bin kişi kadar kaldı. Çeşitli semtlerdeki belli başlı şarküterilerde onların varlığı görülür. Okmeydanı'ndaki hastanelerini yakın zamanlarda muhafazakâr Türkiye gazetesine

sattılar.

Bulgar Kilisesi'ne gelmeden hemen önce, aristokratik Fener konaklarından biri var. Burası, restorasyondan sonra Kadın Eserleri Kütüphanesi oldu. İçi de gezilebilir.

TUR

I SİNA METOHİON'U

Bulgar Kilisesi'

ni geçip Halic'in içine doğru yürüyelim. Birkaç yüz metre sonra küçük bir Ortodoks kilisesine geliyoruz. İimdi oldukça harap olan bu Ayios İoannis Kilisesi'nin eskiden de çok ilginç bir yapı olmadığı anlaşılıyor. Ama kilisenin önündeki küçük avluda duran, eğilmiş tahta çan kulesi, perişanlığıyla pitoresk. Asıl ilginç olan, kiliseyi ana caddeden ayıran

binalar. Bu kompleks bir Metohion'dur; Tur

ı Sina'daki Aya Katerina Manastırı'nın İstanbul'daki bir koludur. Metohion arkimandritinin konutu olarak yapılmış b

u bina,

İstanbul'un en eski konutlarından biridir ve yapılışı 17. yüzyıl sonlarına uzanır. Yakın dönemde anlaşılmaz nedenlerle özel mülk haline geldikten sonra çeşitli süfli amaçlarla kullanılmış ve perişan olmuş, bu arada duvarlarındaki süsler de kaybolmuştur. Oysa Miss Pardoe'nun İstanbul üstüne kitabındaki gravürlerden birinde bu evin bir odasının resmini gördüğümüzde, bir zamanlar ne kadar güzel bir yapı olduğunu anlıyoruz. Yakında restore edileceğini (iyi bir şekilde) ve hiç değilse geri kalanın kurtulacağını umuyoruz.

Bu noktadaki son önemli değişiklik, emektar Galata Köprüsü'nün getirilip buraya takılması

oldu

böylece iki eski Yahudi semtini, Balat'la Hasköy'ü birleştiriyor. Emeklilerin yeni iş bulup çalışması gibi Galata Köprüsü de işi büsbütün bırakamadı. Bakalım onun varlığı burayı nasıl etkileyecek. İki kıyı arasında yürüyenler şimdiden hayli fazla.

BALAT

Metohion'u bırakıp caddenin öbür yanına geçtiğimizde, artık Balat'a geldiğimizi görürüz. Balat adı, "Palation"un bozulmuş şeklidir ve surlardaki Blaherna Sarayı'na yakınlığından ötürü semt bu adla tanınmıştır. Balat'la surlar arasında kalan semtin "Ayvansaray" olması da belki buna bağlıdır.

İstanbul tarihinde Balat'ın özel önemi, İspanya'dan gelen Yahudiler'in burada yerleştirilmesi ve yakın zamanlara kadar buranın başlıca Yahudi mahallesi olarak varlığını sürdürmesidir. İspanya'da Sefardim kolundan Yahudiler yaşıyordu ve 15. yüzyılda, özellikle de Granada'nın düşmesiyle, Engizisyon bu insanların hayatını iyiden iyiye güçleştirmeye başlamıştı, Bu sırada Fatih Mehmet'in oğlu, sofuluğuyla tanınan II. Bayezid Osmanlı sultanıydı. İspanyol Yahudilerini buraya o davet etti. Bunda şaşılacak bir şey yoktu: kozmopolit Osmanlı İmparatorluğu her millet ve dine açıktı. Tenha

İstanbul'un nüfusunu artırmak, bu
arada, gelen
her grubun kendine özgü bilgi ve hünerlerinden yararlanmak, Osmanlı mantığının bir öğesiydi.

Osmanlı İstanbulu'nda Yahudiler'in Balat'a yerleşmesi, Balat'ın bir "getto" olduğu anlamına gelmez. Osmanlı'da "getto"nun kavramı da, gerçekliği de yoktu. Zaten bütün şehirde, yerleşimin temeli etnik veya yarı etnikti. Yalnız gayrimüslimlerin değil, Müslümanların yerleşmesi de geldikleri bölgeye göre oluyordu. Ama mahallelerin ve sakinlerinin hiçbirine karşı bir ayrımcılık politikası güdülmüyordu.

İstanbul Yahudileri uzun zaman çok zengin bir topluluk olmadı. Özellikle Fener'den Balat'a geçince, bugün bile, iki cemaatin arasında

ki servet farkı kendini belli eder. Zaten çok muhkem olmayan Yahudi evlerinden günümüze kalan örnekler mahallenin içlerine doğ
ru
çoğalır. Bunlar genellikle üç katlı, dar cepheli, ikinci ve üçüncü katlarında cumba gibi çıkmaları olan binalardır. Bazılarının üstünde altı köşeli yıldız görülebilir. Zengin evi olmadıkları halde, dediğim gibi, mahalle içlerinde sayıları bir hayli fazlalaşır ve gerçekleşen bütün değişime rağmen bugün bile belirgin bir karakter sergiler.

Cadde üstünde çatısı göçmüş, çoğu yıkılmış durumda Selanik Sinogogu var. Bunun yanında, eski Balat kapısının olduğu yerden iç kısma geçebiliriz. Burası çarşıdır, tek katlı küçük dükkânlar yan yana sıralanır. Dükkânların arasında, doğu yönünde giderken sağ kolda, artık kullanılmayan Yanbol (Bulgaristan'da bir kasaba) Sinagogu'nun kapısı görülür. Karakolun az ilerisinde ve sağda ise Ahrida (Makedon

ya'nın Ohri Kasabasından
gelen Yahudiler
yaptırmıştır) Sinagogu vardır. Balat'ın en eski sinagogunun buradaki olduğu söylenir; ama şimdiki bina çok daha yenidir, 19. yüzyıl ortalarından kalmadır. Bu yakınlarda yeniden restore edildi ve eski havasını biraz daha kaybetti. Vodina Caddesi üstünde eski Hahamhane vardı. Bu
blokun bir parça
sında da Çana Sinagogu bulunuyordu. Bu bina da kısmî bir restoras
yon gördü.
Balat Yahudileri içinden kalabalık gruplar 1950'lerden başlayarak İsrail'e göçtüler. Geri kalanlar da şehrin başka yerlerine

taşındıkları için Balat'ta bir avuç Yahudi kaldı. Ahrida'nın hâlâ açık durması ve ayin yapılabilmesi için bazı Museviler, aslında kendi dini kurallarına da aykırı biçimde, başka yerlerden buraya geliyorlar (Musevilikte bir sinagogun açık olması için

en az
on kişilik bir cemaati olması

bu, yalnız erkekler demektir
ve cemaatin sinagoga normal yürüme me
safesinde yaşıyor olması gerekiyor).

Balat ağırlıkla Yahudi mahallesi olmakla birlikte, Osmanlı toplumunun başlıca etnik ve dini öğelerinin dini binalarının

birbirine çok yakın kurulu olduğu İstanbul semtlerinden biridir. Örneğin, sinagogun biraz ilerisinde, Ayan Sokağı'nda İmrozlular'ın yaptırdığı Ayios Strati Ortodoks Kilisesi vardır.

Bu semtteki başlıca cami gene Sinan'dan kalma olan Ferruh Kethüda Camii'd
ir. Ferruh
Kethüda, Semiz Ali Paşa'nın kâhyasıdır. Arka duvarında bir güneş saati olan cami kiremit çatılı, mütevazı bir binadır. Ama gördüğü restorasyon ve bugünkü durumunun içler acısı olduğunu söyleyebiliriz. Cephesine yapılan grotesk madeni çatı ve cam ekân, camiyi bir
çirkinlikle kamufle etmektedir. Kadınlar için yapılan mekân, pencerelerin ortasından geçmektedir. Cami herhalde eskiden de tamir görmüştü, çünkü içindeki çinilerin 18. yüzyılın Tekfur Sarayı çinileri olduğu tahmin ediliyor. Eskiden Balat m
ahkemesi bu caminin avlusunda
kurulurmuş.

SURP HREİDAGABET

Caminin az ilerisinde, Kamış Sokağı'nda, bir de Surp Hreşdagabet Gregoryen Ermeni Kilisesi var. Böylece, Osmanlı toplumunun temel öğeleri tamamlanıyor. Burasının eskiden bir
Ortodoks kilisesi ol
duğu, bodrumdaki Ayios Andonios ayazmasından da anlaşılıyor. Bir tarihte, Ermeniler'den alınan bir kilisenin bugünkü Kefeli Camii haline getirilmesine karşılık, Balat'a yerleşen on beş

yirmi bin kişilik Ermeni cemaatine de bu Ortodoks kilisesinin yerinde
b
ir Gregoryen kilise için izin verilmiş, şimdiki bina 1833'te yapılmıştır. Mikail ve Cebrail'e, yani başmeleklere adanmış bir kilisedir. "Mucize"leri olduğuna, has

taların şifa bulduğuna inanılır. Ana mekândan yandaki galeriye açılan, üstünde Aziz Georg'un ejderhayı öldürüşünü gösteren kabartma ve Almanca yazılar bulunan ağır

demir kapı ilginçtir. Bu kapının I. Mahmut zamanında Topkapı'da yapılan bir kazıda bulunup Babik usta adında bir Ermeni demircisi tarafından satın alındığını ve bu kiliseye takıldığını İnciciyan anlatır. Bu kilisede yılın belirli günlerinde kurban kesilir (koyun ve horoz gibi) ve her dinden yoksul insanlara dağıtılır.

Ferruh Kethüda ile Hreşdagabet arasında, şimdi yıkık duran büyücek bina bir zamanlar Ermeni okuluymuş.
Balat'tan Ayvansar
ay'a doğru yürürken, iç sokaklarda Panayia Balinu ve Demetrios Kanabu Rum Ortodoks kiliselerini geçiyoruz. Kanabu'nun sırtı ana caddeye bakıyor ve bir çiçek bahçesi içinde. Bu kilise 1597 ile 1601 arasında Patrikhane Kilisesi olmuştu. Bugünkü mütevazı
hali
nde bunu hatırlatacak bir şey yok. Yanında, gene kulla

nılmayan bir Rum okulu var.

Deniz kenarındaki caddede ise, İpsilanti ailesinin kabartmalarla süslü, beyaz badanalı evi, ayrıca deniz tarafında Balat Yahudi Hasta
nesi var. AYVANSARAY Ayvansaray, Hal
iç boyunca dizilmiş semtlerin arasında en yoksuluydu, diyebiliriz. Nüfusu, Türkler ağırlıkta olmak üzere, karışıktı. İstanbul'da yerleşik Çingenelerin oturduğu birkaç semtten biriydi, ama şimdi böyle bir özelliği kalmadı. Haliç kıyısındaki mezbelelikler 19
80'lerde ortadan kaldırılıncaya kadar Ayvansaray'da birçok küçük tersane vardı. Bugün bile bunlardan birkaçı duruyor ve ara sokaklarda yürürken karşınıza bir tekne çıkabiliyor.

Ayvansaray'da ana caddeden yürürken eski kapının bulunduğu yer kendini belli ed
er. Kuyu
Sokağı'ndan içeri girdiğinizde, karşınıza Blaherna Ayazması çıkar. Burası, Bizans zamanında, Blaherna Sarayının ayazmasıydı ve saray alanından çıkmadan buraya gelinebiliyordu. Ayazmanın üstünde İmparatoriçe Pulheria bir kilise yaptırmıştı. Birkaç yıl sonra Kudüs'ten gelen iki Bizanslı'nın Meryem Ana'ya ait elbiseler olduğu iddiasıyla yanlarında getirdikleri giysiler bu kilisede saklanmaya başladı ve böylece kilisenin önemi arttı. Fetihten yirmi yıl
kadar önce bu kilise, içinde Meryem'in elbiseleriy
le, yanıp yok oldu. İimdi burada 1900'lerde yapılmış küçük, şirin bir kilise var. Ayazma da kilisenin içinde. Geniş ve bakımlı bir bahçede yer alan ayazma yalnız Hıristiyanlar'ın değil birçok Türk'ün de şifa bulmak için ziyaret ettiği
bir yer. Ayazmadan so
la doğru yüz metre kadar yürüyünce, solda bir sokağın içinde, Atik Mustafa Paşa Camii görünür (bu yapı Cabir Camii adıyla da tanınıyor). Bir Bizans kilisesinden camiye çevrildiği ilk ba

kışta anlaşılıyor. Ama kilisenin adının ne olduğu uzmanlar arasında hâ
lâ
tartışma konusu. Bu konuların başta gelen otoritesi Semavi Eyice, Ayia Tekla olduğunu söylüyor. Başkaları da, sura daha yakın olan ve "Toklu Dede" diye bilinen yıkıntıya bu adı yakıştırıyor. Yunan haçı tipinde küçük bir kilise ve çeşitli zamanlarda yapı
lan tamirlerden
görünüşü
bir hayli değişmiş. Bir zamanlar, güneye bakan dış duvarında varolduğu söylenen freskler şimdi yok. içinde, Cabir'e ait olduğu söylenen bir Müslüman mezarı var ki camilerde sık görülen bir şey değil bu.

Camiden semt içine doğru yürüdüğümüzde, eskiden yoğun Çingene yerleşimi olan Lonca'ya geliyoruz, ama artık eski özelliği yok. Bir köşede, sahabeden Ebu Zerra el

Gıfari'nin mezarını
görüyoruz. Ya
nında bulunan mescit ortadan kalkmış. Lonca Caddesi'ni kesen Yata

ğan Hamamı Sokağı üstündeki Yatağan ya da Hacı İlyas Camii, anıtsal olmamakla birlikte, Fatih zamanından kalma ve bozulmamış, ahşap küçük mescit örneğidir.

İVAZ EFENDİ CAMİİ

İimdi geri dönelim, ayazmanın da önünden geçerek, Dervişzade Sokağı'ndan yukarıya tırmanalım. Solda, Emir Buhari Tekkesi yıkıntısının yanından geçerek, İvaz Efendi Camii'nin avlu kapısına geliyoruz. Bu küçük meydanda, altı köşeli, zarif bir meydan çeşmesi var: Mimar Mustafa Ağa Çeşmesi. Barok dönemin (18. yüzyıl) son derece süslü meydan çeşmeleri gibi değ
l, ama belki de bu nedenle, çok güzel.
İvaz Efendi Camii bu Haliç gezisi boyunca karşılaştığımız en "anıtsal" Türk yapısıdır. Genel olarak Sinan'ın eseri olduğu söylenir. Yapılış tarihinde Sinan hayattaydı, ama Tezkire'sinde bu caminin sözü geçmediği için mimarı muhtemelen onun kalfalarından biriydi. Altı desteğe oturan kubbe dört yarım kubbeyle desteklenmiştir. Caminin mimarisi bütünüyle değişik ve ilginçtir. Minaresinin yeri geriye doğru kaymıştır. Asıl ilginç özelliği de girişidir. Bütün camilerin kapıları ortada yer alırken, İvaz Efendi'nin cephesinde, iki kenarda ikişer küçük kapı vardır, ortada da pencereler sıralanır. Ne yazık ki, kullanılan sağdaki kapının önüne de biçimsiz bir baraka eklendiği için yapının başlıca mimari özelliği kamufle ediliyor. Taş ve tuğla duvarları, çok sayıda pencereleri ile, içindeki az sayıda ama çok güzel İznik çinileriyle, görülmeye değer bir mimari örneğidir. Sinan dönemi

nin yeni deneylere açık ruh halini yansıtır (Bu yakınlarda, çok başarılı olmayan bir

restorasyon geçi
rdi ve içi zevksiz biçimde süslendi).
İvaz Efendi Camii, eski Blaherna Sarayı'nın teraslarından biri üstünde yapılmış. Bizans imparatorlarının Latin işgalinden sonra sürekli yaşadıkları yer olan Blaherna'nın yapımı 500'lerde başlamıştı. Manuel Komnenos surların bu bölgesini güçlendirdikten sonra daha sık kullanılan bir saray haline geldi. Ama Sultanahmet'teki Büyük Saray gibi Blaherna'dan da bugüne kalan çok bir şey yok; taşlarının çoğu, çevredeki minik yoksul evlerinin parçası haline gelmiş. Bu terasta, sura bitişik olan sarayın İsaak Angelos Kulesi'nin kalıntısını görebiliyoruz. İimdiki sınai çirkinlikler arasında bunu hayal etmek zor, ama herhalde zamanında bu kulenin olağanüstü bir manzarası vardı.

ANEMAS ZİNDANI

Aynı terasta dört köşe bir çukurdan aşağıya bir merdiven iniyor. Buradaki kapıdan Bizans'ın ünlü Anemas zindanlarına girilir. Buraya mutlaka güçlü bir fenerle girmek gerekiyor. Kıvrılarak inen bir koridordan geçtikten sonra, aşağı yukarı 60

70 metrelik geniş bir koridorun başında buluyoruz kendimizi. Surlardaki mazgallardan içeri vuran ışıkta dramatik bir manzara görüyoruz. Üç katlı olduğu anlaşılan bu kısımda ara katlar çöktüğü için dehşetli bir yükseklik duygusu veriyor. Tırmanmayı göze alırsanız oraya inmek, sonuna kadar yürümek
mümkün. Kori
dor üstünde kemerli kapılarıyla hücreler yan yana sıralanıyor. 1993'te burada yeniden bir onarım başladı ve çok miktarda toprak boşaltıldı, daha kolay yürünür hale getirildi. İsaak Angelos'un yanında yer alan Anemas Kulesi'ne de buradan girip üst katlara
t
ırmanmak mümkün. Anemas, Bizans İmparatorluğu'nda çalışmış bir Arap komutanıydı. (Son durumda, anlattığım bu girişe demir kapı ve kilit takıldı; buna karşılık, sur dışından içeri
girilebiliyordu.)
GELENEKSEL TÜRK MAHALLESİ

Buradan çıktıktan sonra Dervişzade Sokağı'ndan geri dönerken soldan yokuş aşağı inen ve geldiğimiz yöne doğru kıvrılan dar yola sapalım. Buradan, sağda, Bizans'ın Ayia Tekla Kilisesi olduğu sanılan Toklu Dede Mescidi'nin ayakta kalmış tek duvarını görebiliriz. Sol taraftaki yol
ise biz
i kara surlarının Haliç surlarıyla birleştiği bu noktada yapılmış Heraklios ve Leon surlarına getirir. Leon'unkiler sadece dış duvardır. Üç kuleden birinin şehir dışına bakan yüzünde bir Simurg kabartması vardır. Burada, artık pek izi kalmayan bir ayazma i
le bir türbe
ve mezarlık bulunur. Bu türbede yatan sahabe (peygamberi tanımış olanlar) üyelerinin

de Toklu İbrahim Dede gibi eski bir Arap kuşatmasında ölmüş kimseler olduğuna inanılır. Bu pek akla yakın değildir; kuşatma başarılı olmadığına göre, bu kişilerin mezarlarının şehir içinde bulunması ancak Bizanslıların fazlasıyla Müslümansever olmalarıyla mümkün olabilirdi; ama Bizanslılar böyle bir özelliğe sahip değillerdi.

Surların bu alanı da son restorasyondan payını aldılar; buraya da bir oyuncak kale havası geldi. Mahallenin eski ahşap evleri bu yeni duvarlarla tam bir kontrast yaratıyor. Ayvansaray'ın bu bölgesindeki ahşap evlerde, aslında çok da büyük sayılmayacak bir restorasyon, bu güzel küçük bölgeyi yok olmaktan kurtaracak ve şehir için bir kazanç olacaktır. Bu evlerin arasından geçerek, yeniden Ayvansaray'a dönebi lir ve Haliç gezimizi sona
erdirebiliriz. Burada, son olarak da, kara ve Haliç surlarının birleştiği yerde, Arap kuşatması sırasında şehit olan Muhammed el

Ensari'nin olduğuna inanılan ve bu sahabe mezarlarının çoğunluğu gibi II. Mahmut zamanında yapılan türbeye bir göz atabili
riz. UNKAPANIZEYREK
Bu yolculuğa Belediye Sarayı'nın yakınlarından başlayabiliriz. Yeraltıgeçidinin Batı yakasında, köşede yer alan parkın içinde, bir hayli

eski olduğu anlaşılan bir bina yıkıntısı görünüyor, ayrıca, parkın çeşitli yerlerinde de sütunlar, kaideler, başlıklar serpilmiş. Burası, İustinianos zamanında yapılmış büyük kiliselerden Polieuktos'un bulunduğu yerdir. Bu kilisenin, eski Anikia İuliana sarayının kilisesi olduğu söyleniyor. Kalıntılar 1960'larda yeraltı geçidi yapılırken ortaya çıkarılmıştı ve o sırada Kalenderhane restorasyonu için İstanbul'da bulunan Dumbarton Oaks kurumundan Martin Harrison kazıyı yürütmüştü. Burada bulunan geometrik de
senli bazı mozaik levhalar da o zamanki küçük Mozaik Müzesi'ne konmuştu.

İustinianos'un dönemi, Bizans tarihinde, biraz Osmanlı tarihinin Kanuni dönemini andırır; her iki dönemde de devletin güçlenmesi ve iç ve dış başarıları, başta mimari olmak üzere gene
l
olarak sanat etkinliğini de canlandırmıştı. Polieuktos Kilisesi, Ayasofya'dan önce, Prenses Iuliana'nın çabasıyla, 2500 metrekarelik bir alan üzerinde yapıldı ki, bunun, İstanbul'da Ayasofya'dan sonra en geniş kilise alanı olduğunu söyleyebiliriz. Bina b üyük bir ihtimalle
bazilika planındaydı, ama dekoratif bir kubbesi de herhalde vardı.
Polieuktos'tan Marmara yönüne, Horhor denilen semte ilerleyince, az sonra solda, üniversitenin elinde olan, Hamdullah Suphi'nin babası Suphi Paşa'nın konağı görünür. Hali
c'e
doğru ilerlediğimizde, önü

müzde ilkin Valens ya da Türkçe adıyla Bozdoğan Kemeri'ni görüyoruz. Kemer Roma zamanından kalmadır ve İmparator Valens tarafından 375'te yaptırılmıştır. İstanbul'un üçüncü (Beyazıt kulesinin olduğu) tepesiyle dördüncü (Fatih

Camii'nin olduğu) tepesi arasında, Unkapanı'ndan Yenikapı'ya kadar uzanan derin bir vadi vardır. İehir dışından gelen ve Büyük Saray çevresine taşınması gereken suyu, bu çukur vadinin üstünden aşırmak için böyle büyük bir kemere ihtiyaç olmuştur. İstanbul 'un ana su
kaynağı, başından beri, Belgrat ormanlarıydı. Oradan çeşitli kemerler ve su yollarıyla Edirnekapı ve Eğrikapı çevresinden kent içine aktarılıyordu. Kemerin büyük kısmı ayaktadır (1000 metrenin 900'ü duruyor); en yüksek olduğu bölümde iki katlıdır ve caddeden yüksekliği 20 metreyi bulur. Özellikle Tepebaşı tarafından bakıldığında kent siluetini süsleyen güzel yapılardan biridir. Kemerden dökülen su, Süleymaniye ile Beyazıt camileri arasında kalan
Nymphaeum Maximum denilen havuzda (Nimfaion Maksemi
) toplanıyor ve buradan kentin çeşitli bölgelerine dağılıyordu. Bu havuzun şimdi hiçbir izi yok.

UNKAPANIZEYREK
GAZANFER AĞA

Kemerin hemen dibinde Gazanfer Ağa Medresesi var. Burası bir zamanlar Belediye Müzesi'ydi, ama şimdi, belki de içeride nemlilik önlenemediği için boşaltıldı. III. Mehmet'in Akağalar başı Gazanfer Ağa tarafından 1599'da yaptırılmıştır. Medresede bir sebil ve Gazanfer Ağa'nın türbesi de bulunur. Sebil sekizgen, türbe ise ongendir. On dört hücresi olan
medresenin dershanesi k
emere yakın olan kanattadır. İehirdeki, külliye parçası olmayan bağımsız medreselerin büyükçe bir örneğidir. Mimarı Davut Ağa olabilir. Bina şimdi Karikatür Müzesi haline getirilmiştir.

Gazanfer Ağa aslen Macar'dı. II. Selim'in şehzadeliği sırasında onun yanına girmişti. Selim padişah olunca yanında kalabilmek için hadım edilmeye razı oldu. Çünkü başka türlü padişahın hareminde bulunabilme imkânı yoktu. Kardeşi Cafer bu ameliyatı atlatamadı, ama Gazanfer daha otuz yıl yaşayıp Selim'den sonra oğluna ve toru nuna da hizmet etti.
Caddenin epey ilerisinde ve sağda, 18. yüzyıl sonlarından kalma İebsefa Kadın Camii görülüyor. Fatma İebsefa Kadın, I. Abdülhamit'in haremindeki kadınlardan biriymiş. Cami, yapıldığı zamanın özelliklerine uygun olarak, barok üsluptadır. Yüksekçe olduğu için merdivenli ve beşik tonozlu bir son cemaat yerinden girilir. Taş ve tuğladan yapılmadır. Bahçesindeki okul şimdi imamın konutu olarak kullanılıyor.

Köprüye giden Atatürk Caddesi yapılırken (1950'lerde) epey tarihi bina feda edilmişti

. Modern
zamanlarda yapılan binalar, bunu dengelemek istercesine, az çok özenlidir. Solda Sedat Hakkı Eldem'in yaptığı Sosyal Sigorta binaları, sağda, 1960'larda Belediye'nin yaptırdığı İstanbul Manifaturacılar Çarşısı var. İimdi arabesk müzik merkezi olan

bu çarşıda Bedri Rahmi ve Füreyya'nın seramik panoları da görülür. Binalar arasındaki bir açıklıkta İstanbul'un ilk
kadısı Hızır Beyin ve Cihannüma yazarı, tarih ve coğrafya bilgini Kâtip Çelebi'nin mezarları var (tabii taşları sonradan yapılmış olarak). Buradan biraz içeride de, "Konstantin'in mezarı" diye bilinen, Panayia adlı ama oldukça yeni bir şapel ve ayazma bulunuyor. İapel bir bahçe içinde, herhalde bir mezar şapeli. Ama Konstantinos'un cesedi hiçbir zaman bulunamadığı için burada mezarının olması

da düşünülemez.

Caddenin karşı tarafında, tarihten kaldığı belli olan destek duvarları görünür. Gerçekten de Bizans'tan kalmadır ve buradaki yar gibi yükselen toprağın kaymasını önlemek için yapılmıştır bunlar. İçinde sarnıç da vardır. Bizans zamanında buranın bir iç surla çevrilmiş aristokratik bir mahalle olması ihtimali de vardır. Yukarıda, şimdi Zeyrek adıyla bildiğimiz semt var. Çok sayıda güzel ahşap evlerinden ötürü burası SİT alanı haline getirildi, ama parasızlık nedeniyle geniş ölçekli bir restorasyona başlanamadı. Caddeden yukarı tırmanan sokakların ilginç özellikleri olduğu için bunların hepsini, vakit varsa, gezmelidir.

Biz belli başlı binaları bir sıra içinde görmek üzere İebsefa Kadın Camii'nin karşısına gelen yokuştan tırmanacağız şimdi. Az sonra, bir köşede, küçük bir mektep binasıyla karşılaşıyoruz. Bu sevimli binayı yaptıran kişi oldukça ilginç ve önemlidir: Zembilli Ali Efendi. Mektebin bahçesinde mermer bir taşın altında gömülü olan Ali Efendi, II. Bayezid'den başlayarak
Kanuni Süleyman'
ın ilk saltanat yıllarına kadar şeyhülislamlık yapmış aydınlık görüşlü bir adamdı. Evinin penceresinden, halkın şikâyet ve dilekçelerini içine koyacağı bir sepet sarkıttığı için Zembilli Ali Efendi diye tanınmıştı.

Okulu geçip aynı yoldan ilerleyelim. Biraz sonra mahalle çarşısına ve buradaki Çinili Hamam'a geleceğiz. Hamam, Sinan'ın eserlerinden ve ünlü Kaptan

ı Derya Barbaros Hayreddin'in hayratı olarak yapılmış. Çifte hamamdır ve iki kısmın kapıları da cephededir. Camekânın ortasında havuz bulunur. Hamamın bazı bölümlerini süsleyen çiniler belli ki orijinal değildir, sonraki yıllarda konmuştur.

17. yüzyılda bu hamamın para için bir şeyhi öldüren iki tellakı, bellerinde peştemallarıyla hamam kapısına asılarak idam edilmişlerdi.

PANTOKRATOR

Hamamı gördükten sonra aynı yoldan geri dönüp soldaki ilk sokağa sapalım. Sokağın sonuna doğru şeyhSüleyman Mescidi adıyla bilinen tuhaf bir yapıya geleceğiz. Birinci katı, daha doğrusu, kat olmadığı için, alt tarafı dört köşe, üstü ise sekizgen bir bina bu. İçi ise b
ütünüyle
sekizgen. Altında da bir kriptası var. Büyük bir ihtimalle az sonra ziyaret edeceğimiz Pantokrator Kilisesi'nin manastır külliyesinin bir kısmı olarak yapılmıştı. Belki kitaplık binasıydı. Burada, şimdi harabe haline gelen Haliliye Medresesi'ni de
görüyoruz. Mescidi geçip sağa dönerek yürüdüğümüzde, Çırçır Caddesi ve İbadethane Sokağı'ndan geçerek Pantokrator'a ya da cami olarak adıyla Zeyrek Camii'ne geliriz.

Pantokrator bugüne kalabilmiş önemli Bizans kiliselerinden biridir (ama günümüzde oldukça

perişan bir haldedir). Kilise aslında üç kilisenin bir araya gelmesinden oluşuyor. Bu üç kilise de, ayrıca, oldukça geniş bir manastır kompleksinin içindeydi. Kompleksi ve ilk kilise olan güneydeki Pantokrator'u, II. Komnenos'un karısı İmparatoriçe Eirene

yaptırdı (12. yüzyılın ilk çeyreğinde). Eirene'nin ölümünden sonra imparator kocası burada bir kilise daha yaptırmaya karar verdi ve Pantokrator'un birkaç adım kuzeyinde Meryem'e adadığı bir kilise daha inşa ettirdi. Böylece birbirine çok yakın iki kilise

ortaya çıkınca, İmparator Komnenos bunları birleştirmeye karar verdi ve aralarına, bu üçlünün en küçüğü olan üçüncü şapeli yaptırdı. Üç kilise bir arada, İstanbul'da, Ayasofya'dan sonra, ayakta kalan en büyük kiliseyi oluşturur.

İoannis Komnenos, bina bu şekilde tamamlandıktan sonra, bir de eksonarteks yaptırmış. Bu, herhalde, kilisenin cephesi boyunca uzanıyordu, ama şimdi tuhaf bir biçimde binanın ortasında kalıyor. Kiliseye buradan giriyoruz; Kuzeydeki ve güneydeki kiliselerin narteksleri ortadaki şapelin de önünü kapayarak, ortada buluşuyor. Güneydeki kilisenin üç apsisi var. Eski sütunların yerine Osmanlı döneminde payeler konmuş. Yunan haçı planı açıkça belli (kuzeydeki kilise de aynı plana uyuyor). Mermer döşeme ve duvar kaplamalarının çoğu
duruyor.
Güney kilisesinde, yerdeki örtüler kaldırılınca parlak döşeme süsleri görülebiliyor.

Plan 13. Pantokrator Kilisesi (Zeyrek Camii)

Binanın bütünü, Fatih zamanında camiye çevrilmiş olmakla birlikte şu sıralarda yalnız güney kısmı cami olarak kullanılıyor. Fatih burayı ilkin medrese haline getirmiş, başmüderrisliğe de Molla Zeyrek Mehmet Efendi'yi tayin etmişti. Fatih külliyesiyle birlikte yeni medreselerin yapımı tamamlanınca buradaki medrese kapandı, bina cami oldu.

Ortadaki şapel aynı zamanda Komnenos'ların aile mezarı olmak üzere tasarlanmıştı. Burada mezarın yeri hâlâ görünür durumdadır. Orta şapel küçük olduğu için yan nefleri yoktur, apsisi de tektir. Buna karşılık, biri kilisedeki en büyük kubbe olmak üzere, iki kubbesi var

dır. Kuzeydeki şapelde de eski sütunların yerini payeler almış, iç süs
leme ise tamamen ortadan
kalkmıştır. Üç kilise birleştirilince ara duvarlar yer yer yıkılarak tek bir mekân elde edilmiştir.

Pantokrator bugün bir hayli kötü durumda. Camları kırık ve çevredeki çocukların taşla cam kırma hevesi bir türlü durdurulamıyor. Onun için içeride kuş ve kuş pisliği oldukça bol. Cami kısmını ayırmak için gerilmiş naylonlar atmosferin genel pejmürdeliğine katkıda bulunuyor. Bütün binada ciddi onarım ihtiyacı çok belirgin. Bu onarım yapılacak olursa, zaten kayda değer bir cemaati olmayan caminin bir müze haline getirilmesi çok yerinde bir karar olur. Bu, aynı zamanda, SİT haline gelen mahallede ciddi bir restorasyonla birlikte yürütülebilirse, Zeyrek yeniden şehrin güzel bir semti haline gelebilir.
Çeşitli kazılarda kilise çevresinde bulunan renkli cam kırıntılarının, zamanca Batı Avrupa'daki renkli cam örneklerinden eski olduğu gö

rüldü. Bu doğruysa, renkli cam bir Bizans icadı olmalıdır.
Pantokrator'un külliyesinin de bir hayli ilginç o
lduğu anlaşılıyor. Parçalarından biri şeyhSüleyman mescidiydi. Ama kilisenin üstünde yer aldığı terasta başka yıkıntılar da görülüyor. Külliye daha çok sağlık alanındaki etkinliklere göre yapılmıştı. Önemli bir hastanesi, akıl hastanesi, ayrıca yaşlılar evi vardı. Zaten bütün çevre, herhalde bu kurumların bulunduğu birçok binanın yıkıntılarıyla doludur. Kazı yapılsa, sanırım başka ilginç parçalar da bulunacaktır.

Bir yükselti üstünde olduğu için şehrin birçok yerinden görülebilir, ayrıca kendi manzarası da

oldukça geniş ve güzeldir. Uğradığım bir sefer tam önüne yapılmış yapma çim futbol sahası epeyce tuhafıma gitmişti (Daha sonra bu neyse ki ortadan kalktı). Ama Pantokrator çev

resinde herzaman tuhaf şeyler vardır. Daha önceki bir ziyaretimde çevresinde birçok çadır kurulmuş olduğunu görmüştüm. O zaman bana, Ramazan ayında, gece sahur davulu çalan Çingenelerin geçici olarak gelip buraya yerleştiğini söylemişlerdi. Bu, çim sahadan çok daha
sevimli ve renkli bir durumdu. Pantokrator'un Bizans tarihi içindeki
son yıllarında burada, Fatih'in tayiniyle sonradan Patrik olan Gennadios'un bulunduğunu

öğreniyoruz. Gennadios, Latin işgalinin çok olumsuz anıları nedeniyle, "Osmanlı sarığını Katolik serpuşuna tercih eden" Ortodoks din adamları arasındaydı. Zaten bu nedenle II. Mehmet fetihten sonra onunla uzun uzun görüşmüş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun "millet sistemi"ni oluşturacak ilk adımı onunla vardığı anlaşma ile atmıştı. Bu olgu da, bence, bu binayı ve çevresini, böyle bir tarihi oluşumu gösterecek bir
müze olarak
restore etmeyi anlamlı kılıyor.

Tekrar Çırçır caddesinden geri dönüp sağda Hacı Hasan Sokağı'na sapınca, biraz ileride, solda köşe yapan Hacı Hasan Mescidi'ni görürüz. Yaptıran, aslında Hacı Hasan'ın torunu olan
Rumeli Kazaskeri Mehmet Efendi'dir (1505).
Ahşap ve kiremit çatılı dörtgen cami binası kendi başına fazla ilginç değil. Ama şehrin eski camilerinden biri ve iddiasız olmasına karşılık orantıları son derece uyumlu. Camiye, eğimli arazi yüzünden sağda yapılmış minaresinden ötürü "Eğri Minare" adı da verilmiştir. Binanın en ilginç kısmı bu minaredir. Tuğla ve taş kullanılmış, bu malzemeyle kırmızılı beyazlı bir tür satranç deseni çıkarılmıştır. Böyle süslü minarelere İstanbul camilerinde sık rastlanmaz.

PANTEPOPTES

Caminin köşesinden sola, sonra da sağdaki ilk sokağa saptığımızda Bizans kilisesinden camiye çevrilmiş bir başka bina ile karşılaşıyoruz: Pantepoptes Kilisesi ya da Eski İmaret Camii. Pantokrator, "her şeye kadir" demekti; Pantepoptes de "her şeyi gören" anlamına gelir (ikisi de İsa'nın ya

da Tanrı'nın sıfatları elbette).

Burada da gözümüze ilk çarpan özellik, binanın perişanlığı. Çevresi herhangi bir güzelliği olmayan evlerle tamamen kuşatılmış durumda (bir gidişimde bunlardan biri "önceki gece"
olduğunu söylediler

kendiliğinden çökmüştü). Cami aynı zamanda Kuran Kursu olarak kullanılıyor.

Kiliseyi, Komnenos hanedanının kurucusu olan Aleksios Komne

nos'un annesi İmparatoriçe Anna Dalassena'nın 11. yüzyıl sonunda yaptırdığı biliniyor. Bir zaman oğluyla birlikte saltanat
süren bu imparatori
çe sonunda bu kilisenin kadınlar manastırına çekilerek hayatını burada tamamlamış, ölünce de bu kilisenin içinde gömülmüştü.

Bina son derece sevimli. On iki köşeli
ve her yüzü pencereli

bir kasnak kubbeyi taşıyor. Bu pencereler içeriye de epey ışık veriyor. Üç apsisten ortadakinin pencereleri Osmanlı zamanında değiştirilmiş ama yan apsislerin pencereleri ve mermer kornişi duruyor. Narteksin üstünde çapraz tonozlar var. İç narteksin üstünde nefe açılan bir galeri yer alıyor. Bu açılışta
iki sütuna oturan g
üzel bir üçlü kemer var. Bu kilise de Yunan haçı planına göre yapılmış, ama Osmanlı döneminde sütunların yerine payeler konmuş. Özenle süslenmiş, kilisenin içi de, dışı da. Minaresi şu sıralar yıkık durumda.

Fatih döneminde bu bina ve manastır kısmı, medre
se haline getirilen Zeyrek'in imareti olarak
kullanılmıştı. Türkçe adı buradan gelmektedir. Fatih medreseleri yapılınca burası da cami
oldu.
Zeyrek gezisi aslında burada bitebilir; daha doğrusu, bu bölgenin en önemli binaları bunlar.
Ama, bütün çevre son d
erece ilginç olduğu için bu tür görece anıtsal ya da kamusal binalar bulunmayan birçok sokağa da girip çıkılabilir. İimdiye kadarla gibi bir rota çizmemekle birlikte, farklı yönlere gidildiğinde karşılaşılacak çeşitli görece önemli binaları biraz dağınık
b
ir sırayla anlatmaya çalışacağım.
ÂİIKPAİAZADE

Pantepoptes'ten devam ettiğimizde (İair Baki Sokağı'ndan), iki blok ötede, solda Esrar Dede Sokağı'yla köşe yapan noktada, Âşık Paşa Ca
mii'ne geliyoruz.
Âşık Paşa, Osmanlı tarihinin erken döneminde, Osman ve Orhan Gazi'nin saltanatları sırasında yaşamış bir şairdi. Arap ve Fars dilleri

nin yoğun etkileriyle oluşmaya başlayan yeni Osmanlı dili ortaya çı

karken Âşık Paşa daha sade bir Türkçe ile yazmaya özen göstermişti. "Paşa"lığı ailenin ilk erkek çocuğu olmasından ileri gelir. Asıl adı Ali'ydi. Torunu Derviş Ahmed Âşıki, Âşıkpaşazade adıyla tanındı ve ilk önemli Osmanlı tarihçilerinden biri oldu; "Âşıkpaşazade Tarihi" olarak tanınan Tevarih
i Al
i Osman'ı yazdı. Âşıkpaşazade de dedesi gibi, ilk Osmanlı gazilerinin safında ve ideolojisindedir. Onlar gibi Türkçe'ye yatkındır. I. Murat'la başlayan Kapıkulu örgütünden ve orada cisimleşen merkezi otoriteden pek fazla hoşlanmaz. Dolayısıyla, II. Mehmet'le birlikte bazı seferlere gittiği ve bu arada İstanbul'un
fet

hine katıldığı halde padişahın kurmaya çalıştığı düzene muhalif olduğu söylenebilir.

Fatih İstanbul'u aldıktan sonra bilinçli bir şekilde Roma düzenini canlandırmaya kalkışmıştı. Bu projesinin mantığı, Rum'dan dönme devlet adamlarına daha fazla ayrıcalık v
ermesini
gerektirmişti. Fetihten sonra, İstanbul kuşatması boyunca yeterince şevk göstermeyip Bizans'a yakın davrandığı gerekçesiyle Sadrazamı Çandarlı Halil Pa

şa'yı idam ettirdi. Çandarlı ailesi de, devletin kuruluşundan beri, Osmanlı'ya paralel bir hanedandı. Padişah Osmanlı, başvezir de aşağı yukarı kural olarak Çandarlı'ydı. Dolayısıyla Çandarlı'nın idamı, onun Bizans'a yakınlığından çok, Osmanlı'ya rakip olabilecek bir aristokra

tik hanedanın etkisinin yok edilmesi amacıyla açıklanabilir. Halil Paşa'nın yerine muhtemelen Rum, ama belki de Arnavut olan Zağanos Paşa sadrazam oldu. Onu Rum ve Hırvat asıllı Mahmut Paşa ve Gedik Ahmet Paşa izlediler. Ayrıca Fatih'in başka paşaları, örneğin Murat Paşa, Mehmet Paşa da Rum asıllıydı. Bugüne kalmış bazı eserlerini Üsküdar bölümünde göreceğimiz Rum Mehmet Paşa hakkında Ahmed Âşıki'nin şu satırları anlamlıdır: "Osmanlı hanedanının kapısında o vezir oluncaya kadar padişahın yüce eşiğine gelen ulemaya ve dervişlere padişahtan sadaka
verilirdi... Hemen ki Rum Mehmet
geldi... bu sadaka kesildi. İyiliği menedici oldu. Sonunda başka vezirlere düşündüğü kendi başına geldi. İt gibi boğdular." Fatih'in, devletin geleneksel bir gücü olan ulemayı ittiği doğrudur. Bu, kendisi de derviş olan Âşıkpaşazade'yi doğal olarak kızdıracaktı.

Hayli sofu Müslüman haline gelen Mahmut Paşa'ya kötü bir şey söylemez. Ama Gedik Ahmet Paşa'yı da sevmediği bellidir: "Sonunda, padişah için sandığı kendi başına geldi." Fatih'in oğlu II. Bayezid, Gedik Ahmet Paşa'yı, taht kavgası yaptığı kardeşi Cem'den yana olduğu şüphesiyle idam ettirmişti. Bu pek doğru bir yargı olmamıştı, ama Âşıkpaşazade'nin de Rum dönmeye karşı sofu Beyazid'den yana olduğu görülüyor.

Ama yalnız Rum değil, Mehmed'in ittifak kurmaya çalıştığı bütün gayrimüslim unsurlara karşıdır

Âşıkpaşazade. Örneğin, Yahudi Yakub'a da çok kızar: "Onun zamanına kadar padişahın işlerini Yahudi tayfasına hiç vermezlerdi. Zira bunlar iş karıştırıcı tayfadır derlerdi. Hakîm ("hekim" olmalı) Yakub ki vezir oldu, Yahudi'nin ne kadar açı ve uğursuzu var sa...
padişahın işlerine karıştılar."

Aşıkpaşazade konusuna gelince, Fatih döneminin çok ciddi sosyo

politik dönüşümlerine değinmek için oldukça uzun bir parantez açtım. Tarihçi Aşıkpaşazade, bu laflar sırasında çoktan önüne varmış olma

mız gereken Âşık Paşa Camii'ni, dedesinin ruhuna adamak üzere yaptırmıştı. Cami, 16. yüzyıl başında yapılmış, ama 18. yüzyılda Darüssaade Ağası Hüseyin Ağa tarafından onarıldığı için bir parça değişikliğe uğramıştır. Bir bahçe içinde yapılmıştır. Bir külliye olarak düşünülmediği halde, yanındaki binalarla birlikte külliye özelliği gösterir. Çünkü sağ tarafında, kızı Rabia ile evlendirdiği müridi Seyyid Velayeti'nin tekkesi ve mescidi (şimdi Kuran Kursu) yer alıyor, karşı

sında ise Âşıkpaşazade'nin iki bölümden oluşan büyük tü
rbesi
var. Damadının ve onun ailesinin yattığı türbe de burada. Ayrıca, bahçe duvarında, artık suyu akmayan bir çeşme görüyoruz. Böylece, olduk
ça pitoresk bir çevre içinde, oldukça pitoresk bir
külliye şekillenmiş oluyor.

OTANTİK MAHALLE PARÇALARI

Bura
dan, Haydar Caddesi'nden geriye yürüyüp Haydar Hamamı So

kağı'na geçtiğimizde birkaç tarihi bina kalıntısı daha görüyoruz: Haydar Hamamı (muhtemelen Haydar Paşa hamamıydı) yıkık olmasına rağmen, eski güzelliğini belli ediyor. Aynı paşanın mescidinden ise
y
alnız yan duvar kalmış. Medrese de harap, ama hiç değilse daha büyük bir kısmı hâlâ ayakta. Âşıkpaşazade'nin az ilerisinde, daha mütevazı ve çok şirin bir tekke ve Tahir Ağa Camii var. Ağa'nın (saray kapıcıbaşılarından, sürre eminliği de yapmış), yalnız başının gömülü olduğunu öğrendiğimiz camsız türbesinin yanı sıra (gövdesi İam'da kalmış), Uşşakî tarikatının üçüncü Pir'i Selâhaddin Uşşakî'nin açık mezarı da burada. Az ilerideki Bıçakçı Alaaddin Camii'nin kendisi ilginç değil, ama önündeki 19. yüzyıl sonuna ait çeşme güzel. Haydar Hamamı, onun sonundaki Aksak, Kaşıkçı ve Tepedelen Çeşmesi sokakları mütevazı ahşap evlerin hâlâ çok sayıda ayakta durduğu, son derece sevimli sokaklar.

Haydar Hamamı Sokağı'ndan ilerleyerek varılan Bıçakçı Çeşmesi Sokağı'nda, yer

altında kalmış ilginç bir ayazma olması gerekiyor. Bunun hakkında ayrıntılı bir yazıyı Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde okudum (Semavi Eyice'nin yazdığı bir madde), ama kendim gittiğim zaman bulamadım, ayrıca mahallede varlığından haberdar
bir kimseyi de
bulamadım.

Bu bölgede görülebilecek bir başka cami de Yarhisar'dır. Buna varmak için Haydarimareti Sokağı'ndan batıya yürüyüp buradan İeb

nem Sokağı'na geçeriz. Bunun Kadı Çeşmesi Sokağı'yla kesiştiği kö

şede Yarhisar ya da Mustafa Muslihiddin Camii vardır. Asıl cami İstanbul'da (Yavuz Ersinan'dan sonra) yapılan ikinci camidir ve kayıtlara göre 1461'de inşa edilmiştir. Yaptıran Yarhisarlı Mustafa Muslihiddin de Fatih zamanında kadılık yapmış, ulemadan biridir. Cami yüzyıl başlarında kötü bir yangın geçirip bir yıkıntı haline gel

miş, 1955 ve 1981'deki onarımlarla da şimdiki, çok parlak olmayan durumunu almıştır. Pandantifli kubbesi sade bir dörtgen üstünde durur, son cemaat yerinin üstünde iki kubbe vardır. Yarhisar'ın yakınında, İeyhülislam Ahmet Muid Efendi'nin yaptırdığı ve kendi adıyla bilinen medresenin yıkıntısı duruyor.

Son olarak, kendisi değil, ama adı ve hikâyesi ilginç olan bir başka camiye değineyim: Kırbaççı (ya da Kırbacı) sokakta Sanki Yedim Ca
mii. Cami 1960'ta betonarme olarak
yeniden yapılmış ve yanan eski camiden eser kalmamıştır. Hikâyeye göre, camiyi yaptıran kişi (bunun Keçeci Hayreddin mi, yoksa Adanalı İakir Efendi mi olduğu kesinleşmemiştir), canı bir şey yemek istese, "sanki yedim" der ve o istediğini yemez, parasını da

bir yerde biriktirirmiş. Böylece günün birinde camiyi biriktirdiği bu paralarla (yani yemediği yiyeceklerle) yaptırmış. Hakkında buna benzer hikâyeler anlatılan başka camiler de vardır, ama Müslümanlar böyle boğazdan kesilen parayla yapılmış hayratı pek s
evmezler.
Yarı yıkık güzel ahşap konaklarla dolu olan Zeyrek semtinin bugünkü nüfusunun büyük bir kısmını Siirtliler oluşturuyor. Uzmanlara göre, bütün bu bölgede keşfedilecek daha çok şey vardır. Zeyrek'teki evlerden bazılarının bodrumlarından açılan dehl
izlerle, Atatürk
Caddesi'ndeki eski Bizans sarnıç ve destek duvarlarına kadar inilebildiğini de arkeologlardan işitmekle birlikte bunların yerini ya da içini kendim göremedim.

FATİH

ÇARİAMBA
KARAGÜMRÜK
FATİH

ÇARİAMBA KARAGÜMRÜK

Bu turda, İstanbul'un yedi tepesinden ikisini, üzerlerindeki şehir siluetini süsleyen anıtsal camileriyle birlikte gezeceğiz: Fatih ve Yavuz Selim camileri. Ayrıca, gene çok yakında olan Edirnekapı'nın ve Mihrimah Camii'nin bulunduğu Karagümrük semti, şehrin en yüksek
t
epesidir. Ama burayı surları gezerken gördüğümüz için şimdiki gezinin dışında bırakıyoruz.

İstanbul'un yeni idari bölünüşünde tarihi yarımada iki ilçeden oluşu
yor: Eminönü ve Fatih
ilçeleri. Aralarındaki sınır çizgisi, Unkapanı köprüsünden Yenikapı'ya uza
nan cadde. Bu
caddenin batısında kalan bütün suriçi bölgesi bu anlamda Fatih sayılmakla birlikte, dar anlamda, semt olarak Fatih, Fatih Camii'nin yakın çev
residir.
Yavuz Selim Camii'nin bulunduğu semtin adının Çarşamba olma

sının nedeni, fetihten sonra
Ka
radeniz kıyısındaki Çarşamba bölgesinde oturan bir grup insanın burada iskân edilmesidir. Burada çok eskiden beri, şehrin en büyük pazarlarından biri kurulurdu. Bu pazar çok kalabalık ve her türlü insanla dolu olduğu için "Çarşamba Pazarı" deyimi türemişti
r.
Karagümrük adı da surların bu kısmında bir çeşit ülke içi, şehir gümrüğü olmasına bağlıdır. Karadan gelen mallar burada gümrükten geçerek İstanbul'a giriyordu.

FATİH CAMİİ

Biz gezmeye Fatih Camii'nden başlayarak batıya doğru ilerleyelim. Fatih Camii daha önce
Ayasofya'yla ilgili olarak anlattığım, Süleyma

niye dolayısıyla yeniden değindiğim
Konstantiniye efsanesinde önemli bir halka meydana getiriyor. Camiyi ve külliyesini gezerken
bu efsanenin motiflerine de göz atacağız.
Cami ile külliyenin 146370
arasında
inşa edildiği anlaşılıyor. Demek ki, fetihten on yıl sonra, Fatih Mehmet, şehirdeki büyük eserini yapmaya karar vermiş. Daha sonraki çeşitli padişahların da uyacağı ve zaten akla uygun

bir geleneği başlatarak, bu eserini şehrin yüksek
yerlerinde
n birinde, yani ünlü yedi tepenin bir tanesinde inşa ettiriyor. Bu tepede, şimdi külliyenin kapladığı alanın bir kısmında Bizans'ın büyük ve önemli kiliselerinden biri Havariyun Kilisesi'nin (Ayii Apostolii) bulunduğunu biliyoruz. Osmanlılar'dan önce Bizanslılar da şehrin yükseltilerini anıtsal binalarla süslemeye çalışmış

lardı. Fetihten sonra Fatih'in anlaşmaya vardığı ve Ekumenik Ortodoks Kilisesi Patrikliği'ne tayin ettiği Gennadios burayı Patrikhane Kilisesi haline getirmişti. Birkaç yıl sonra Fatih kü
lliyesini burada yapmak
isteyince Gennadios Çarşamba'daki Pammakaristos'a taşındı. Havariyun'dan başka, Bizans imparatorları mezarlarının da bu tepede bulunduğuna inanılıyor. Yunan
Latin kültüründe
mezarlık (nekropolis) şehrin hemen dışına yapılırdı. Konstantinos'un, o sırada şehir dışında kalan bu tepede gömüldüğü biliniyor. Onu başka imparatorlar da izlemiş olmalı. Teodosios surlarıyla bölge sur içinde kaldı. Iustinianus da buradaki Havariyun (Ayii Apostolii) Kilisesini
yeniledi.
Fatih Camii, ne yazık ki,

bize aslının ne olduğu hakkında yeterli fikir vermiyor. Çünkü bu cami 1766 depreminde yıkıldı ve Fatih'in camii olduğu için çok kısa sürede onarılarak 1771'de şimdiki biçimini aldı. Onarım emrini veren Sultan III. Mustafa, yapan da zamanın ünlü mimarı Mehmet Tahir Ağa'dır. Mehmet Ağa İehzade'den beri büyük camilere uygulanan klasik plana uyarak, büyük kubbeyi dört yarım kubbeyle çevirdi. Böylece, Osmanlı mimarisinin gelişim çizgisinde çok önemli bir gedik ortaya çıkıyor. Fetihten sonra yapılmış ilk anıtsal

binanın nasıl olduğunu tam olarak tasavvur edemiyoruz. Gene de, eski kayıtlardan, genel bir fikir ediniyoruz. Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa Camii gibi mihrap tarafında tek bir yarım kubbesi, iki yandaki galerilerin üzerinde üçer küçük kubbe olduğu anlaşılıyor. Ayrıca, bina dışarıdan oldukça büyük payanda duvarlarıyla desteklenmiş.

Bazı Anadolu şehirlerinde daha eski modelleri olan Atik Ali Paşa daha sonraki Osmanlı mimarisinin kaynağı olmamıştır. Bu bakımdan, bu planın devasa ölçekte bir tekrarı olan Fati
h
Camii de, Bayezid Camii kadar doğurgan olmamıştır diyebiliriz.

Ama, zamanında doğal olarak Ayasofya ile kıyaslanmıştı. "Doğal olarak", çünkü büyüklük bakımından o dönemde yalnız bu iki bina kıyaslanabilirdi. Gene de, Fatih'inki çok daha küçük kalmıştı (kubbe çapı, Ayasofya'nın oval kubbesinde 31 ve 32 metre, Fatih

Camii'nde 26
metredir).
Osmanlılar fetih sırasında ve onu izleyen yıllarda her bakımdan güçlüydüler. Güçlü padişahların, gözlerinin önündeki Ayasofya'ya bakıp, içlerinde onunla yarışma dürtüsünü

zaptetmeleri herhalde hiç kolay değildi. Bu yarışmanın Fatih'le başladığı anlaşılıyor.

Plan 14. Fatih Külliyesi: 1. Tetimme Medreseleri, 2. Karadeniz Medreseleri, 3. Bahçe, 4. Cami Avlusu, 5. Cami, 6. Fatih'in türbesi, 7. Gülbahar Türbesi, 8. Akdeniz medreseleri, 9. Tetimme Medreseleri.

Bu durum, yeni dönemin özellikleriyle de zenginleşerek, Yerasi mos'un anlattığı Ayasofya efsanesinin sürmesini sağlar. Temelde gene, dini yapı yaptıran hükümdarın, bu yapının
görkemi yoluyla kendi dünyevi gücünü yücel
tmesi teması vardır. Ayasofya ve Konstantiniye'yi ele alan Bizans ve Arap efsanelerine eklenen Türk efsanelerinde dünyevi gücün savunmasını yapanlar Fatih'i yüceltirken, buna karşı çıkanların efsanelerine yeniden mimar motifi girer. İşin tuhafı, tarihin bu

aşamasında, efsane gerçeği değil, gerçeklik efsaneyi taklit etmeye başlamıştır; şöyle ki, Yerasimos'un aktardığı efsanede mimarın rolü bulanıktır, çünkü Tanrı ile imparator arasında yer alır. İmparatorun şeytani iktidar hırsının aracı da olabilir, imparat
ora
rağ

men Tanrı için sanatını icra eden bir kişi de. Dünyevi iktidara karşı çıkan efsaneler mimarı Tanrı'ya yakın görür ve imparatorun zulmüne uğradığını anlatırlar.

Fatih'e camiini yapan mimarın adı Sinan'dır. Büyük Sinan'dan ayırt etmek için "Atik" Sin
an
denmiştir. Zamanında "Azatlı" Sinan olarak tanınır. Azat edilmiş olduğuna göre bir köle, demek ki Hıristiyan kökenlidir. Rum olduğunu gösteren birçok ipucu var. Ancak, bu çapta bir cami yapabilecek mimar yüzyıllardır Bizans'ta yetişmemiştir ve belli ki bu Sinan Osmanlı mimarlık örgütünde eğitim görmüş biridir. Mezarı, birazdan göreceğimiz Kumrulu Mescidi'ndedir. Mezar taşından, 1471'de idam edildiğini öğreniriz ("şehit edilerek" denmiştir). Ancak bundan da önce, ünlü bir hikâye vardır. Fatih camiyi beğenmez ve Sinan'a kızar, ellerini kestirir. Evliya Çelebi bu hikâyeyi Osmanlı adaletini anlatmak üzere aktarır. Kadı, Fatih'i haksız bulmuştur. Sinan üstüne varsa, Fatih'e kısas yapılıp ellerinin kesilmesi kararını
verecektir. Ama Sinan üstelemez ve ömür boyu
maaş bağlanır, tazminat olarak. Ayrıca, Fatih Mehmet de kadının bu yargısını takdir eder.

Fatih ile mimarı arasında sorun çıktığı ortada

en azından idam kesin. Ama sorunun ne olduğu belli değil. Yaygın söylenti, cami için Fatih'in verdiği sütunları Atik Sinan'ın keserek kısaltması. Niçin kestiği sorulunca Sinan, "kubbe bu kadar yüksek sütunlara oturtulursa depreme dayanamazdı," yollu bir cevap veriyor. "El kesme" cezasının gerekçesi de bu (oysa mühendislik açısından doğru bir cevap olabilir). Ama cami yapılırken en başta sütunların dikilmesi gerekir. Bu durumda, kesilip kesilmediği o zaman anlaşılırdı.

Bir ikinci neden, cami tamamlandığında, Fatih'in Ayasofya'nın aşılamadığını görerek gazaba gelmesi olabilir. Eldeki çeşitli ipuçları böyle bir hayal kırıklığının gerçekten yaşandığını akla getiriyor. Bu duygu Azatlı Sinan'ın birtakım yolsuzluklar yaptığı şüphesiyle birleşmişse, ceza da daha anlaşılır olabilir. Sinan'ın camiye başlarken kendine bir vakıf kurduğunu biliyoruz.
Gerekçe her ne idiyse, görülüyor ki
bu durumda tarihi gerçeklik, efsanede anlatılan, imparatorun gazabına uğrayan mimar motifine uyuyor.

Bu uzun hikâyeden sonra şimdiki durumuyla camiyi ve külliyeyi gezmeye başlayabiliriz. Külliyenin batı girişinde bir mektep ve bir kitaplık varmış, ama bunlar yıkılıp yok olmuş. Karşımızdaki avlu, caminin depremde yıkılmamış kısımlarından. İki sıra pencereli yüksek avluya, yüksek, görkemli bir kapıdan geçerek giriyoruz. Bu avluda külahlı bir şadırvanı hemen
görüyoruz. Mermer hazneli, sekiz mermer sütunlu bir
şadırvan. Avlu revakının sütunları, sütun başlıkları da güzel, ama avluda en dikkate değer şey, bence, girişin olduğu duvardaki yeşil eğriboz taşı üstüne beyaz mermerle yazılan Fatiha ve Besmele'dir. Ayrıca iki kanatta da, bu sefer çiniyle, Besmele ve Ayet el
Kürsi yazılıdır. Bu güzel hat örnekleri Yahya Sofi ile oğlu
Ali Bin Sofi'nin eserleridir.
Aslında caminin içinde de en güzel eserler hat. Yoksa, bildik 18. yüzyıl atmosferinin çok daha büyük bir örneğinin içindeyiz. Mihrap da barok, ama güzel. Cami içinde (sağ köşede) su içilen bir çeşme olması da ilginç. Bu herhalde eskiden bir ayazmaydı.

Külliyeye önce medreselerden başlayalım. Kuzeydeki dört med
reseye Karadeniz,
güneydekilere de Akdeniz Semaniye (yüksek öğrenim) medreseleri denir. Her ikisinin de
d
ışında, vaktiyle, "tetimme medreseleri" vardı (yüksek öğretim için hazırlık kısmı). Bunlar da kuzeydoğudaki Darüşşifa gibi artık yok. İki kanatta da, ortada kalan iki medrese bitişik ve tek blok yapıyor; onun sağındaki ve solundaki medreselerle arada geçiş

yeri bırakılmış. Tam simetrik yapılmış olan bu medreselerde hücreler dikdörtgen avluyu üç yanından sarıyor. Gi

rişler yandan ve girişin yanında bir bahçe var. Dershaneler de hücre olmayan kanatta yapılmış. İlk yapıldığında yaklaşık bin öğrencisi olan bir üniversite olmalıydı.

Medresenin bu şekilde, bir hükümdarın külliyesinin bir parçası olması ve gelirinin de o hükümdarın vakfından gelmesi, "üniversite özerkliği"ni zedeleyen bir durum sayılabilir; o dönemde de sayılmıştır. Ulema ve bu arada tarikatlar ve dervişler Osmanlı devletinin kuruluş evrelerinde dinamik bir rol oynamışlardı. İstanbul kuşatması sırasında da bu rolü sürdürdüler. Ama Fatih'in devleti ve her türlü otoriteyi merkezileştirmekteki kararlılığı, onların bu rollerinden ötürü sahip oldukları özerkliği büyük ölçüde kısıtladı.

Medresenin külliye içine alınmasıyla aynı anda, tabhanenin de cami dışına çıkarıldığını görüyoruz. Tabhane, yolculuk yapan dervişlerin, din adamlarının konaklaması için camilerin kanatlarına yapılan ve cami iç mekanıyla birleşmeyen, bir tür dini oteldi. Fatih külliyesinin tabhanesi ise caminin dışında, külliyenin güneydoğusundaki bağımsız binadır. Bu uygulamalar zamanında ulemayı kızdırmıştı.

İmparatorluk biçimleniyordu ve ister istemez bundan gocunanlar olacaktı. Ama Fatih güçlüydü, ayrıca da başarılıydı. Hoşnutsuzluk daha büyük, kitlesel bir tepkiye dönüşmedi.

Caminin mihrap duvarının arkasında" Fatih'in ve karısı Gülbahar Sultan'ın türbeleri var. Eyüp Sultan'da kılıç kuşanma töreninden sonra padişahlar dönüşte genellikle F atih'in türbesini de
ziyaret ederdi. Aynı depremde bunlar da yıkılmış ve yeniden yapılmış. Bu onarımda Fatih'in türbesinin iyice değiştiğini görüyoruz. İçi ampir tarzında süslenmiş. Gülbahar'ınki aslına daha yakın olabilir. Burada da efsane peşimizi bırakmıyor. Söylentiye göre bu Gülbahar aslında Fransa Kralı'nın kızıymış ve son Bizans İmparatoru Konstantinos Dragazes'le evlenmek üzere Bizans'a gönderilmiş. İehir düşünce o da tutsak olmuş ve sonunda Fatih'in karısı olarak ona Bayezid'i doğurmuş. Üstelik, Müslüman da olmamış. Evliya Çelebi olsun, yabancı gezginler olsun, bu hikâyeyi tekrar ederler. Gerçekten de, Gülbahar'ın türbesi, bu hikâyelerde anlatıldığı gibi pencereleri kapalı durur ve ziyaret edilmez. Oysa Babinger bunların tamamen uydurma olduğunu, Gülbahar'ın arnavut olduğunu söyler.

İlginç bir rastlantıyla, benzer bir hikâyesi olan, I. Abdülhamit'in
karısı ve II. Mahmut'un annesi Nakşidil Sultan'ın türbesi de burada, biraz daha ileridedir. Bu da on dört kenarlı, pencereleri iki sıra ve ikinci sıradakiler beyzi olan, gayet değişik ve ilginç bir türbedir, yazı

larını ünlü hattat Rakım Efendi yazmıştır.

Nakşidil türbesinin bahçesinde I. Abdülhamit'in kadınlarından Gülustu'nun da türbesi vardır.

Osmanlı tarihinin Batı ile özel ve ortodoksi dışı ilişkisi olan bu iki padişah (II. Mehmet ile II. Mahmut), halkın hayalinde, o yaptıklarını bir kadının

bir "gâvur" kadının
etkisinde kalarak
yapmış olmalılar. Bu da Yerasimos'un efsanesine uygun; Süleyman'ın da tapınağını putperest Belkıs'ın ya da ada kralının kızının cilvesi sonucu yapması gibi.

Fatih türbesinin arkasındaki hazirede Gazi Osman Paşa'nın türbesi ile onun hemen yanında, Abidin Dino'nun dedesi, Dinozade Abidin Paşa'nın sekizgen yarı açık türbesi var. Hazirede ayrıca, bu kitapta da adı geçen birçok önemli Osmanlı yatmaktadır: Sadrazam Mustafa Naili ve Abdurrahman paşalar, Ahmet Mithat Efendi ile Ali Emiri Efendi, Vahdettin zamanından Ali Rıza Paşa, hattat Yesarizadeler, Ahmet Cevdet Paşa vb.

Külliyenin güneydoğu köşesinde çok büyük olması gereken imaretin birkaç kalıntısı duruyor. Onun karşısına yapılmış olan kervansarayın bu kadar bile izi yok. Burada yalnız tabhane ayakta kalmış. Cami bahçesinden bu bölüme "çorba kapısı" denilen kapıdan geçilir. Tabhane külliyenin en güzel ve karmaşık binalarından biridir. Ortasında avlu vardır ve onu çevreleyen yirmi kubbe yeşil eğri boz taşından on altı sütun üstüne oturur (sütunlar herhalde Havariyun Kilisesi'nden alınmıştır). Doğudaki şimdi kubbesi yıkılmış, çıkıntılı bölüm cami kısmıdır.
Sonuç olarak, Atik Sinan'a
yazık olmuş diyebi
liriz.
ÇARİAMBA

Buradan Çarşamba ve Yavuz Selim tarafına gidelim. Bunun için külliyenin batı kanadından çıkıp Haliç Caddesi'ni bulursak, yürüyüş yolunu kısaltırız.
SumnerBoyd ile Freely'nin bu bölge üstüne söyledikleri genel sözlere baktığımda doğrusu biraz içim burkuluyor. Onlar burada eski İstanbul atmosferini bulduklarını anlatıyorlar ya da renkli Çarşamba Pazarı'na ve pitoresk Çukur Bostan'a değiniyorlar. Oysa şimdi bunlar yok. Arada sıkışıp kalmış birkaç eski ev dışında her yer en zevksiz betonarmeyle donanmış durumda. "Eski İstanbul" niyetine de olsa, aslında eski İstanbul'la ilgisi olmayan bir manzara, yeni zamanlarda oluştu; çarşaflı kadınlar, latalı ve sarıklı adamlar. Bu sokaklarda insan İslam Cumhuriyeti'ne geldiği izlenimini ediniyor. Bu kılık kıyafetin yasaklanmasından kesinlikle yana değilim elbette; doğal da karşılıyorum, bir tepkisellikler toplumunda yaşadığımızı düşününce. Ayrıca bunun öyle

doğrudan doğruya politik bir gösteri olduğunu da sanmıyorum. Bir çeşit Müslüman Punk'ı bile sayılabilir bu giyim tarzı.

İstanbul'un eski ve saygıdeğer eğitim kurumlarından biri olan Darüşşafaka Lisesi de buradadır. Ama yakınlarda bu lise de buradan taşındı. Binası 1873'te Ohannes Kalfa tarafından inşa edilmiştir. Darüşşafaka'nın özelliği, yetim çocukları eğitmek için açılmış olmasıydı. Onun yanından geçip sola, Alinaki Sokağı'na saptığımızda, solumuzda bir Bizans sarnıcı göreceğiz. Ne zaman yapıldığı, adı vb. bilinmeyen bu kapalı sarnıca ancak pencerelerine uzanarak bakabiliyoruz; şehrin başka birçok eski anıtının önünde bir süre inat ettiğinizde, bir yerlerden, eli anahtarlı biri çıkagelir ve sonunda kapıyı açar. Burada ne böyle bir adam ne de böyle bir adamın varlığına dair bir söylenti var. Yedişer sütunlu dört sıra
seçilebiliyor. Fa
tih'te ve buralarda ziyaret edilemeyen çeşitli Bizans sarnıçları var. Bunlardan biri Atpazarı Sarnıcı adıyla biliniyor ve Fatih'te, Mıhçılar Caddesi'nin altında. Bir başkası, Vatanperver Sokağı'nda, Ahmediye Camii'nin altında kalıyor; zaman zaman suyu kullanılıyor. Ayrıca, Karagümrük'te, Aetios'un kuzeyinde de, artık içine girileme

yen bir sarnıç var.

Birkaç adım daha yürüyünce Fatih'ten gelen Yavuz Selim Caddesi'ne çıkıyoruz. Hemen önümüzde eski Çukur Bostan, daha eski Aspar açık sarnıcı. Bizanslılar bunun
la birlikte üç tane
büyük açık sarnıç yapmışlardı. Osmanlı döneminde ve belki daha da önceden bunların bostana dönüştüklerini biliyoruz. Aspar, yakın zamanlara kadar son derece şirin bir bostandı. Ortasındaki caminin yanı sıra birçok ev vardı ağaçların arasında. Bedrettin Dalan Belediye Başkanlığı sırasında Çarşamba Pazarı'nı sokaktan sürmeye ve bostanı

Altımermer'deki gibi
pazar yeri yapmaya karar verdi. Bostan yok edildi, tonlarca beton döküldü ve bugünkü manzara elde edildi. Ayrıca, planlandığı gibi bir pazar yeri de olmadı. Büyük projeleri olan belediye başkanlarından bu şehri

ve başka şehirleri
acaba hangi güç kurtarabilir?
YAVUZ SELİM

Aspar'ın yanı başında Yavuz Selim Camii var. Geldiğimiz yöne göre, caminin bahçesine güneydeki kapısından gireceğiz. Camiye bakmadan önce avluyu geçip Halic'in üstündeki terasa çıkalım. Bura
da çok güzel bir manzara var, ama birkaç münasebetsiz apartman olmasa çok daha güzel olabilirdi.
İimdi camiye gelelim. Sultan Selim Camii şehrin beşinci tepesini taçlandırır. Ortası

şadırvanlı, servili güzel bir avlusu vardır. Pencere üstlerinde erken İznik çinileri görürüz. Lacivert, turkuvaz, yeşil ve sarı çiniler. Caminin mimarisi son derece sadedir. Kocaman kubbe, doğrudan, 24.5 metrelik kare mekânın üstüne oturur ve ona pan dantif
lerle bağlanır. Bu kadar basit bir planla yapılmış en büyük kubbe herhalde budur. Üstelik, kubbe oldukça basıktır ki, bunu yapmak daha ince mühendislik gerektirir. İç süsleme oldukça azdır; dışarıdaki çinilerin benzerini görürüz, duvarlar sıvalı bile değildir. Mihrap duvarında Kabe'den getirilmiş bir kumaş camekânda asılıdır. Hünkâr mahfili de oldukça zevklidir.

Fatih'in kendi camisinden dışarı çıkardığı tabhanenin burada, İstanbul'da hüküm süren üçüncü padişahın camisinde, geri geldiğini görürüz. Zaten Yavuz Selim Camii bu bakımdan ilginçtir; hatırı sayılır büyüklüğü dışında, İstanbul'da kurulan cami geleneğiyle sanki hiç ilgisi yoktur. Yavuz'un ünlü, sadelikten yana kişiliği, sanki mimarın üslubunu belirlemiştir.

Caminin mimarı bilinmiyor. Yalnız Tahsin Öz, Acem Ali adında bir mimar olduğunu ileri sürmüştür.

Arkadaki bahçede türbeler var. Bunların en ilginç olanı Selim'inki. Selim'in türbesi sekizgendir. Çiniler, İznik'te tam da kırmızının bulunmasından önceki evrenin güzel örnekleridir. Ortada Selim
'in kocaman sandukası, sandukanın üstünde de bir o kadar kocaman kavuğu durur. Yavuz Selim ve Fatih, yanlarında çocukları, torunları, karıları olmadan, türbelerinde yalnız yatan iki sultandır.

Bunun yanındaki türbe İehzadeler Türbesi olarak bilinir. İçinde
Ka
nuni'nin iki oğluyla iki kızı gömülüdür. Bunun da güzel çinileri vardır. Denize daha yakın olan türbe ise Abdülmecit'e aittir. Yanında bazı oğulları da yatar. Abdülmecit'in bütün çocuklarıyla aynı türbeye sığması mümkün değildi, çünkü 42 çocuğu olmuştu

(V. Murat, II. Abdülhamit, Reşat ve Vahdettin, yani son dört padişah da bunların arasındadır).

Camiyi güneybatı kapısından terkederken, külliyeden kalan son bina olan sıbyan mektebinin yanından geçiyoruz. Eskiden çocuk kitaplığı olan bu yapı şimdi Kuran k
ursu haline getirildi.
Cami bahçesinin altında herhalde Bizans'tan kalma, büyük sarnıçlar var.

İSMAİL AĞA CAMİİ

Arada kalmış tek tük ahşap evlerin yanından geçerek küçük bir meydana geliyor,

karakolun önünden sağa kıvrılıyoruz. Birazdan sağımızda göreceğimiz camii, İsmail Ağa Camii'dir. 1723'te İeyhülislam İsmail Efendi tarafından yaptırılmıştır. Cami dükkânlar üzerinde yapılmış olduğu için avlusuna merdivenle çıkılır. Girişin üstü eski sıbyan mektebidir. Avlunun arka tarafında da küçük bir darülhadis vardır. 1952'de restore edilirken genellikle aslına sadık kalınmış, ama bazı ayrıntılar zevksizleşmiştir. 1988'de ise, namaz yerini genişletmek amacıyla beton ek yapılmıştır. Herhalde çok ender kaloriferli camilerdendir.

İskender Paşa Camii'nden söz ederken de Nakşibendi tarikatına değindim. İsmail Ağa Camii gene aynı tarikatın, o kadar kalabalık olmayan, Mahmut Efendi kolunun karargâhı kabul edilebilir. Bu konulara çok yakın olmaksızın bildiğim kadarıyla Mahmut Efendi'nin öğretisinde İslami giyim kuşama uyma

gereği, özellikle kadınların çarşaf giymesi zorunluğu, önemli bir yer tutuyor. Özellikle bu bölgede artık iyice yoğunlaşan sarıklı adamlar ve çarşaflı kadınlar şeyhMahmut Efendi'nin müritleri. Gene buradaki, şehir siluetini bozan, çok yüksek ve zevksiz b
ina,
Mahmut Efendi'nin yaptırdığı Kuran kursu binasıdır.

İsmail Ağa Caddesi'nin ilerisinde, Karadut ve Mercimek sokakları arasındaki adada, İsmet Efendi Tekkesi vardır. İsmet Efendi, Halidi tarikatındandı.

MEHMET AĞA CAMİİ
Caddeden devam edip bu sefer i
lk sola saptığımızda, az sonra, kendi adını taşıyan sokakta, Mehmet Ağa Camii'ne geliriz. Küçük, ama ilginç bir camidir bu. Yaptıran Mehmet Ağa, siyahi harem ağalarının başıdır.
Mimarı ise, Sinan'ın yanında yetişen ve onun ölümünden sonra mimarbaşı olarak yerini alan
Davut Ağa. Yapılış tarihi olan 1586'da Sinan henüz hayattadır.

Cami bir bahçe içindedir. Mehmet Ağa'nın büyücek, dört köşeli türbesi de bu bahçededir. Camiyle birlikte (onun karşısında) yapılan Halvetiye Tekkesi ve darülhadis yıkılıp kaybolmuşt
ur.
Kare planlı camide 11 metre çapındaki kubbe duvarlara değil sekiz payeye dayanan kemerlere oturtulmuştur. Dolayısıyla pandantif yoktur. Köşelere çeyrek kubbeler yerleştirilmiştir (ayrıca da, mihrap çıkıntısında bir yarım kubbe vardır). Payeler caminin dışına destek kuleleri olarak taşar. Bütün bu öğeler, bu çapta camilerde pek fazla rastlamadığımız hareketli ve güzel bir bileşim oluşturur. İçindeki çiniler de ayrıca güzeldir.
Külliyeden bir tek çifte hamam duruyor. Bu güzel bina da caminin az ilerisinde ve hâlâ kullanılıyor.

MURAT MOLLA KÜTÜPHANESİ

Yemden caddeye dönüp yola devam ettiğimizde, az ileride ve sağda, Murat Molla Kütüphanesi'ni görüyoruz. Bahçe içinde, mütevazı bir kitaplık.
18. yüzyılın son çeyreğinde Damatzade şeyhMurat Molla tarafından

yaptırılmıştır. Girişte kitaplık memurları için yapılan bina bulunur. Asıl kitaplık sıralı taş ve tuğladan yapılmış kare planlı bir binadır. Ortasındaki kubbeyi taşıyan dört sütunu Bizans başlıklıdır. Merkezi kubbenin dört yanında beşik tonozlar, köşelerde birer küçük kubbe bulunur. Kitaplığın yanında bulunan tekke binası yıkılmıştır.

Murat Molla Kütüphanesi bahçesinin Halic'e doğru olan kenarı, son derece şirin bir çıkmaz sokağa bakar. Bu çıkmaza bir binanın altındaki geçitten girilir. Daracık cepheli evl
erin
derinliği de dört beş metreyi aşmaz.
Az ileride, solda, güzel bir bahçesi de olan Aya Yorgi Potira Kilisesi (Ayios Yeoryios Potiras)
vardır. Eskiden Müslüman halk bunu Hızır İlyas Kilisesi adıyla tanırmış. Bölgenin bu noktasında, Fener semtinin üst sınırına geliyoruz ve bunu hemen fark etmek mümkün. İu sıralar Çarşamba'da ve Fener'de oturan halk arasında göze çarpan bir fark olmadığı halde, mimari tarz, başka bir semte gelindiğini gös

teriyor. Geçmişte, nüfus yapısı da farkı belirginleştirirdi. İstanbul'da semtten semte değişiklik, hâlâ izlerini yakalayabildiğimiz bir
kültürel olgudur.
AYİOS İOANNİS

Biz gene, kitaplığa sapmadan önceki caddeye çıkalım. Aynı yönde biraz yürüyünce, bu sefer solda, bir pastanenin köşe yaptığı sokağa sapacağız. Birkaç adım sonra, camiye çevrilmiş bir Bizans kilisesiyle karşılaşacağız. İimdi Hirami Ahmet Paşa Camii adıyla bilinen bina Ayios İoannis (Aya Yani) kilisesi olarak yapılmıştı. Tarihi hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Fatih Camii yapılırken Apostolii Kilisesi'ni t
erk etmek zorunda kalan Patrik Gennadios, biraz sonra
göreceğimiz Pammakaristos Kilisesi'ne taşınmıştı. O tarihte burayı rahibelerin kullandığı anlaşılıyor. Pammakaristos Patrikhane kilisesi haline gelince, oradaki rahibeler de bu küçük
kiliseye gönderilmi
ş. Bu da, kilisenin camiye çevrildiği 1586 yılına kadar böyle devam etmiş, daha sonra rahibelerin başına ne geldiğini bilmiyoruz.

Ayios İoannis, küçücük, Yunan haçı planına göre yapılmış, üç apsisli bir kilise. Ortadaki

apsis oldukça çıkıntılı. Yapılış tarihi 11. ya da 12. yüzyıl olmalı. Son zamanlardaki onarımla bir hayli değişmiş (sütunları da yenilenmiş) ve biçimi bozulmuş durumda. Minaresi de ortadan kaybolmuş.

Tamamen değişen, beton apartmanlardan oluşan çevre, bu küçücük binayı neredeyse Brecht'vari b
ir yabancılaştırma etkisi haline getiriyor. Bu da İstanbul'un bir özelliği: bir köşeyi dönünce, orada göreceğinizi hiç düşünmediğiniz bir yapıyla karşılaşıverirsiniz.

PAMMAKARİSTOS

İimdi gene, bir türlü sonuna gelemediğimiz caddeye dönüp aynı yönde deva
m edelim.
Birazdan Teotokos Pammakaristos ya da şimdiki adıyla Fethiye Camii karşımıza çıkacak.

Bina geniş bir bahçe içinde. Büyük kısmı cami olarak kullanılıyor; bir kısmı ise şimdi müze
haline getirildi.
"Tanrı'nın sevinçli annesi" anlamına gelen Teotokos Pammakaristos, 12. yüzyılda İoannis Komnenos ve karısı Anna Doukaina tarafından yaptırılmıştır. İimdi müze olan "pareklession" (ikinci şapel) ise 14. yüzyılın başında Mihail Glabas tarafından, kendi sinin ve ailesinin mezar
şapeli olmak üzere eklenmiş. Gene bu yüzyılda, kiliseyi bir ambulatuarla çevrelemek gereği duyulmuş. Bir süre Patrikhane'nin kilisesi olarak kullanıldıktan sonra, 1591'de, III. Murat'ın zamanında Gürcistan'ın ve Azerbaycan'ın fethedilmesiyle, "Fethiye" adıyla camiye çevrilince,
Ortodok
s Patrikhanesi de Haliç kıyılarına taşınmış. Bu sefer, binayı camiye çevirmek için değişiklikler yapılmış. Böylece, binada inşaat ve tadilatın bir türlü sonu gel

memiştir.

Bugün de cami olan daha geniş bölümde namaz mekânını genişletmek için çok şey değiştirilmiş, bu arada iç duvarlar yıkılmış ve bütün bunlar görünümü değiştirmekten öte, bozmuştur da. Bu arada üçlü apsis de üçgen bir çıkıntı haline gelmiştir.

Gennadios burada patrikken Fatih Mehmet de onu sık sık ziyaret eder ve çeşitli konularda
uzun uzun
konuşur, tartışırdı.

Müze olan küçük şapel iyi onarım gördüğü için çok daha ilginçtir. İehirde, Kariye ve

Ayasofya'dan sonra, mozaikleriyle ünlü üçüncü Bizans kilisesidir. Kariye'dekiler kadar olmasa
da, Bizans Rönesans'ı

nın dikkate değer mozaikleri burad
a görülebilir. Kubbenin içinde
Pantokrator Tanrı vardır. Onu, on iki peygamberin tabloları kuşatır. Apsiste, kemerlerde, tonozlarda başka birçok mozaik vardır. Bu arada, İsa'nın vaftiz oluşunu resmeden mozaik
özellikle ilginçtir.
Caddeye dönelim ve kıvrımı

izleyerek hafif yokuştan aşağı yürüye
lim. Az sonra, solumuzda,
Drağman Camii'ni görüyoruz. İehrin bu semtinin de adı olan Draman, "tercüman" anlamına gelen "dragoman"ın halk dilinde bozulmuş biçimidir. Bu da, camiyi yaptıran, Kanuni Süleyman'ın Rum asıllı dragomanı Yunus Ağa'dan gelmektedir. Yunus Ağa (ya da "Bey") Türkçe, Rumca ve İtalyanca'yı çok iyi biliyordu. Venedik Docu'nun gayrı meşru oğlu Alviso Gritti ("Beyoğlu" adının ondan geldiği söylenir) ile birlikte, Osmanlı devlet örgütü üstüne kısa
ama ço
k önemli bir inceleme yazmıştır.

Yazık ki, zamanında Sinan'ın yaptığı cami, artık yaptıran kadar ilginç değil; daha önce de onarım görmekle birlikte, yüzyıl başında tamamen yıkılıp betondan yeniden yapıldığı için eski haliyle herhangi bir ilgisi kalmamış.

KEFEVİ CAMİİ

Aynı yoldan devam ediyor, birkaç blok yürüyoruz. Gene solumuzda ilginç görünüşlü bir cami beliriyor: Kefeli ya da Kefevi Camii. Buradan gelince bina yukarıda kalıyor ve daha görkemli olabilecek gibi görünüyor, ama yanına geldiğimizde oldukça küçük olduğunu görüyoruz. Bizans döneminden kalan binanın başlangıçta ne olduğu ve bugüne kadar ne gibi dönüşümlerden geçtiği, tartışılan ama kesin bir sonuca bağlanamayan bir konudur. Doğuya değil kuzeye baktığına göre muhtemelen kilise değil, bir manastır olarak inşa edilmişti. Bir söylentiye göre fetihten sonra Kırım'ın Kefe şehrinden buraya gelen Katoliklere kilise olarak verilmişse de, Osmanlılar tarihi yarımadada Batı'ya özgü din ve mezheplerin yerleşmesine izin vermediği için, bu söylenti çok akla yakın değildir. Binanın bir Ermeni kilisesi haline gelmiş olduğunu da düşünebiliriz. Balat'taki Surp Hreşdagabet'in yerinin Rumlar'dan alınıp Ermeniler'e verildiği, bunun nedeninin de Ermeni kilisesi olan Kefeli'nin alınıp camiye çevrilmesi olduğu söylenme
ktedir. Bu bana daha olabilir görünüyor. Bina, iki sıra penceresi olan dar uzun bir dikdörtgendir. Kayda değer bir mimari özelliği yoktur. İlk olarak 12. yüzyılda yapıldığı

tahmin ediliyor.

Kefeli'nin tam karşısına düşen blokta, o bloğun öbür ucunda, bir başka Bizans kalıntısı var. Türkler buna Boğdan Sarayı adını vermiş. Boğdan, bugünkü Moldavya'ya Osmanlıların verdiği addır. Bugün topu topu birkaç taşı kalmış bina (göz göre göre yıkılıp kayboldu) muhtemelen Boğdan hospodarlarının (voyvodalar) sarayının şapeli olarak kullanılmıştı. 12. veya 13. yüzyılda Aziz Nikolaos'a adanmış bir şapel olarak yapıldığı sanılıyor. Kriptasında 1918 yılında yarı gizli bir kazı yapılarak üç lahit bulunduğu, ama kazı sonuçlarının yayımlanmadığı, yanılmıyorsam ilkin Türk Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde yazılmıştı.

Geri dönüp Kefeli Camii'nin önünden, az önce gittiğimiz yönde yürümeye devam edelim ve soldaki ilk sokağa sapalım. Bir iki blok daha ilerleyince sağımızda Odalar Camii ya da bu caminin kalıntıları

nın bulunduğu yeri

göreceğiz. Aynı yerde yakınlarda yeniden inşa edilen Kasım Ağa Camii var. Her iki cami de Teotokos Manastırı'nın bulunduğu alanda ve o binaların kalıntıları üstüne kurulmuştu. Burada daha ilginç olan "ipek" adıyla da anılan sarnıçtır, ama çevrede görülen
derme çatma, aynı zamanda da "tahripkâr" yapılaşma sonucunda, her türlü tarihi kalıntı acı veren bir viraneye dönmüş durumdadır.

Buradan ana cadde olan Fevzipaşa'ya ve onun yanındaki, şimdi derme çatma bir stadyum haline gelen açık Bizans sarnıcı Aetios'a bir şey kalmadı. Aetios, İS 5. yüzyılda yaşamış Konstantinopolis valilerindendi. Bu sarnıcın da stadyum olmadan önce bir çukurbostan olduğu biliniyor. İimdi sadece bazı duvar kalıntılarına bakabilir ve büyüklüğüne şaşabiliriz.
Buradan Nurettin Tekkesi Soka
ğı'na çıkınca, aynı adı taşıyan, Cerrahi Tekkesi'ni göreceğiz. Tekke son zamanlarda turistik bir ün de kazandı. Türklerin yanı sıra yabancılar da gelip yanaklarına şiş batı

ranları vb. huşu içinde seyrediyor.

Caddeye çıktıktan sonra, yola başladığımız yöne, yani doğuya dönüp, cadde boyunca ilerleyelim. Stadyumu geride bıraktıktan az sonra, solumuzda, Semiz Ali Paşa Medresesi'ni göreceğiz. Bu da, binayı yaptıran kişinin binasından daha ilginç olduğu durumlardan biri.

Ali Paşa Hersekli bir devşirmeydi. Enderun'dan yetişmiş, Mısır'da ve Rumeli'de beylerbeyi olmuş, sonunda, Rüstem Paşa'nın ardından, sadrazamlığa yükselmişti. Barışçı bir devlet adamıydı ve sadrazamlığı sırasında eceliyle öldü. Nükteleri kadar

şişmanlığıyla da ünlüydü.
Söylentiye göre, koca impara
torlukta onu taşıyabilecek yalnız iki at bulunmuştu. Medrese Sinan'ın eseri olduğu halde kayda değer bir özelliği yoktur.

ATİK ALİ PAİA

Bu medrese ve hemen karşısındaki cami "Zincirli Kuyu" adıyla da bilinir. Caminin yapılışı daha eski, yaptıran da bir başka Ali Paşa'dır; daha önce Çemberlitaş'taki camisini gördüğümüz, II. Bayezid'in veziri Atik Ali Paşa. Hadım Akağalar arasından yetişen Ali Paşa, İehzade Ahmet'in yanında girdiği bir savaşta ölmese, herhalde tahtı sonunda eline geçiren Yavuz Selim tarafı
ndan idam ettirilecekti. Buradaki ca
misi Çemberlitaş'taki kadar ilginç değildir. Sıralı taş ve tuğladan ya

pılmış, dikdörtgen bir binadır ve gene fetih öncesi Osmanlı cami mimarisinin özelliklerini taşır. Altı kubbesiyle, küçük bir ulucami örneğidir (İsta
nbul'da
bunlardan çok az örnek bulunur). Hamamı ve medresesi de vardır.

Burada, ayrıca, Nakşidil Sultan Türbesi'nin tezyinatını yapan Hattat Rakım Efendi'nin barok türbesini görüyoruz. Bu da güzel bir yapı.

Ali Paşa Camii ile Rakım Efendi Türbesi arasındaki
dar yoldan geçip sağa kıvrıldığımızda, soldaki ilk köşede iki tarihi eser daha görüyoruz. Önce, oldukça yıkık durumdaki Halil Efendi Medresesi. Yapılışı 1575'tir. Ayrıca bir de güzel çeşme vardır bu meydanda.

Karşıdaki caminin adı Üçbaş'tır. Bu tuhaf adın, camiyi yaptıran Nureddin Hamza'nın doğduğu köyden geldiği anlaşılıyor. Ama rastladığı her tuhaflık karşısında hayal gücü açılan Evliya Çelebi, buna da ilginç bir açıklama buluyor. Çok usta bir berber, küçük bir para karşılığı aynı anda üç kişiyi tıraş ediyormuş ve müşterisi öyle bolmuş ki, biriktirdiği parayla bu camiyi yaptırmış. Evliya'nın açıklaması, her zamanki gibi gerçeklikten daha güzel ve şimdiki, tamir sonrası haliyle, caminin kendisinden çok daha ilginç. Üçbaş Camii'nin yanında gene fazla
ilginç olmayan bir medresesi de var.
NİİANCI MEHMET PAİA

Caddeden ileriye yürüyelim. Bir zamanlar güzel olduğunu anlatan birkaç ahşap yapı, olmadık yerde ortaya çıkan mezarlıklar ve biraz sonra sağımızda bir mezarlık ve solumuzda Nişancı Mehmet Paşa Camii'ne
geliyoruz. Külliyesi de olan çok güzel bir klasik dönem camisidir bu.
Nişancı, padişahın tuğrasını saklayan ve kullanan devlet adamı olarak, Divan

ı Hümayun'un doğal üyesiydi. Mehmet Paşa 1596'da öldüğüne göre, III. Murat döneminde Nişancılık yapmış.

Bu cami de bütün klasik dönem eserleri gibi Sinan'a atfedilmekle birlikte, güvenilir bir belge
olan Sinan Tezkire'sinde adı geçmez. Dolayısıyla, Sinan'ın sağlığında yanında yetişen Davut Ağa veya Mehmet Ağa gibi bir mimarın eseri olmalıdır. İşini iyi bilen birinin elinden çıktığı bellidir. Sinan'a "ben de artık usta oldum", demek istediği de

düşünülebilir, çünkü onun geliştirdiği sekizgen planı çok iyi uyguladığı gibi, buna bazı ilginç ayrıntılar da eklemektedir.

Plan, bazı bakımlardan, Azapkapı'daki Sokollu Camii'ni andırır. Kubbeyi çevreleyen sekiz yarım kubbenin dördü büyük, dördü küçüktür. Kubbe sekiz sütun üstüne oturur. Bunlar duvarlara kemerle birleşir, ayrıca destek kulesi olarak binanın dışına yükselir ve yarım kubbeler arasında kubbeyi kuşatırlar. Büyük yarım kubbeler kanatlarda yer alırken, köşelerdeki küçük yarım kubbeler pandantif yerine köşe kemeri oluşturur.

Bütün bu kavisler, dışarıdan, uyumlu bir görünüm sağlar ve merkezi kubbeyi vurgular. Minare ana binaya yakın yapılmıştır. Bu da, kubbe kavisleriyle dikey yükselen minare kontrastını kuv
vetlendirir.
İç görünüm de güzeldir. İyi cins mermer kullanılmıştır. Mihrabın iki yanındaki iki kürsüye, pencere boşluğundan ve duvar içinden merdivenle çıkılır. İki yanda, tabhaneyi hatırlatan uzun
dikdörtgen me
kânlar vardır. Üst galeri caminin üç yanını dolaşır.

III. Mustafa döneminin ünlü 1766 depreminden sonra, bu caminin de onarıldığı anlaşılıyor. Külliyesinde olduğu bilinen tekke, zaviye ve medrese belki bu sırada ortadan kalkmıştı. Yalnız Mehmet Paşa'nın sekizgen türbesi ayaktadır. Avlu oldukça geniştir, tuğla ve taştan yapılmıştır. Kemerleri sivridir. Ortada, sekiz mermer direğe oturan mahruti çatısı ile şadırvanı yer alır.

Caddenin karşısında, köşede, bir açık türbe var: Keskin Dede Türbesi. Eskiden bu tür be,
Keskin Dede Mescidi'ne bitişikmiş.

Camiden çıkıp gene Nişanca Caddesi'nden ileri yürüyünce, bir iki blok sonra, solumuzda, Kumrulu Mescidi'ni görüyoruz. Gördüğü ona

rımlarla biçimi bir hayli değişmiş olan bu mütevazı bina, İstanbul'daki en eski Osmanlı eserlerinden biridir; Fatih Camii'nin mimarı Atik (Azatlı) Sinan tarafından kendi adına

yapılmıştır. Sinan'ın hayatı üstüne, Fatih Camii'ni gezerken, yeterince konuşmuştuk. İdamına değinen mezartaşı buradadır.

Mescidin adı, binaya bitişik (ve şimdi akmayan) çeşmedeki ayna taşında bulunan, hayat pınarından su içen iki kumru kabartmasından gelir. Belli ki Bizans'tan kalmadır. Sinan'ın kendisinin Rum kökenli olduğunu görmüştük. Herhalde, Müslüman olarak da meşrebi, böyle bir kabartmayı kaldıracak kadar genişti. Ayrıca, Fatih gibi, İtalya'dan Bellini'yi davet edip portresini yaptıran bir padişahın döneminde yaşamıştı. Ama bu kabartma, 1460 sonlarından bugüne kadar bir cami duvarında durabildi ve kimsenin itirazına uğramadı. Bugünse,
birilerinin gelip bunu sökm
esi, hatta parçalaması, şaşırtıcı olmaz.

Kumrulu Mescidi ile, yolun başındaki önemli uğrağımız Fatih Ca

mii'ne iyice yaklaştık. Burada turu bitirebiliriz. Saat uygun mu, bilemiyorum, ama bu yakınlarda oldukça iyi bir lokanta da
var: Akdeniz Caddesi'nden in
erken solda, ilk sokaktaki Hünkâr. Bu geziyi, klasik Osmanlı mutfağını yaşatmaya çalışan bu lokantada bir yemekle tamamlayabiliriz. Yalnız, Akdeniz'den önceki Emir Buhari Sokağı'nda, aynı adı taşıyan caminin haziresindeki Cevad Paşa türbesine
de göz atabil
iriz. Bu yapı, mimar Kemalettin Bey'in Berlin'de öğreniminden döndükten sonra İstanbul'da yaptığı ilk bina olması bakımından ilginçtir. Aynı sokakta, İstanbul'da bulunan Emir Buhari tekkelerinin ilki de bulunuyor. Emir (Ahmed) Buhari Anadolu'ya Nakşibendiliği getiren şeyhlerden biridir, türbesi de buradadır. Ancak, eski tekke bu yüzyılda ortadan kalkmış, şimdi görünen bina yeni yapılmıştır.

VATAN VE MİLLET CADDELERİ

Bu tura Saraçhane'den başlarsak, ilkin gezeceğimiz alanın kuzey sınırını tarayıp yavaş yavaş güneye ilerleyebiliriz. Fevzi Paşa Caddesi'nden yola çıkar çıkmaz, solumuzda Amcazade Külliyesi'ni görüyoruz. Amcazade Hüseyin Paşa, Fazıl Ahmet Paşa'nın "amcazade"siydi. Yani Köprülü Mehmet Paşa'nın kardeşinin oğluydu. Bu üçü, ayrıca Fazıl Ahmet Paşa'nın kardeşi Fazıl Mustafa Paşa, uzun yıllar Osmanlı devletini sadrazam olarak yönettiler. Dördünün de önemli başarıları oldu. Bu bakımdan Köprülüler, Osmanlı devletinin ilk kuruluş aşamalarından Fatih dönemine kadar sadrazamlık yapan Çandarlı ailesine
benzetilebilir.
Böyle bir alternatif "hanedanlaşma", Osmanlı mantığına aykırıydı; ama Köprülüler, Osmanlılar'ın zayıf zamanında ortaya çıktılar. Denebilir ki bu ailenin üyeleri Osmanlı'nın kaçınılmaz çöküntüsünü bir süre geciktirmeyi başarmışlardır. (Son olarak Numan Paşa'nın da sadrazamlığı oldu, ama o ötekiler kadar iz bırakmadı). Köprülüler'in

akrabası olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ise aslında pek hak etmediği bir şekilde son buldu.

Ailenin son sadrazamı olan Hüseyin Paşa bu külliyeyi beş yıl (1697
1702) süren sadareti
sırasında yaptırdı. Bu tarihlerde henüz "barok" başlamamıştır ve klasik Osmanlı mimarisi devam etmektedir. Gerçi bu klasik gelenek parlak dönemini gerilerde bırakalı epey zaman olmuştur ve anıtsal bir yapıda başarılı olmak iyice güçleşmiştir; ama böyle bir külliyede estetik
ölçüleri hâlâ yerindedir.
Külliye dershane ve öğrenci hücreleri, bir sebil, bir şadırvan, bir çeşme, ilk mektep, kütüphane ve dükkânlardan oluşur. Kütüp

hanedeki 500 kadar eser Süleymaniye'ye taşınmıştır. Sebil, dış duvarda yarım daire bir çıkıntı yapar. Sonradan cami haline getirilmiş olan dershane sekizgen biçimindedir ve biri dışında bütün yüzleri 22 mermer sütuna dayanan bir revakla çevrilidir. Önü gene revaklı olan hücrelerin sayısı da 17'dir. İlk mektep avlunun sağ köşesindeki dükkânların üstündedir.

Amcazade'nin bütünü güzel, ama ayrıntılar da çok güzeldir; türbelerin parmaklıkları, üst çıkmaları, mezarlar, ağaçlar, kuş evleri gibi. Tabii bu, pek çok Osmanlı külliyesinde rastladığımız bir özellik. Bina, yakınlarda, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi haline getirildi.
VATAN VE MİLLET CADDELERİ

Külliyenin karşısındaki parkın içinde Hava İehitleri Anıtı var; 1922'den. Herhangi bir özelliği olduğu söylenemez. İlginç bir yapı olan Fatih Belediyesi, Ulusal Mimarlık akımının özelliklerini gösterir, ancak 1913'te inşa edilen binanın mimarı Terziyan'dır. Bizim bulunduğumuz tarafta, külliyenin biraz ilerisinde, küçük Dülgerzade Camii'ni görüyoruz. Fatih döneminde İemsettin Habib Efendi tarafından, 1482'de yapılmıştı
r, ama daha sonraki
zamanlarda epey restorasyon gördüğü için biraz değişmiştir. Kubbesi sekizgen bir sağır kasnağa oturur.

KIZTAİI

Camiden sonraki sokaktan sola saptığımızda, Türkçe'de Kıztaşı denilen Marcianus sütununu karşımızda görürüz. Yekpare granittendir. Yüksek kaidesi mermerdendir. Korint tarzı başlığının üstünde herhalde Marcianus'un (450

7) heykeli vardı. Marcianus şehrin "Romalı" imparatorları arasındadır. Türkçe'de bu sütuna "Kıztaşı" denmesinin nedeni herhalde kaidedeki Nika kabartmasıdır. Marcianus sütunu, yalnız kaidesi kalan Arkadios sütununu ve Mısır'dan getirilen Obelisk'i

saymazsak, şehrin Roma ve Bizans dönemlerinden kalma beş dikilitaşından biridir. Osmanlı döneminde pek ilgi görememiş, evlerin, bahçelerin arasında unutulup kalmıştı. Sinan, Kıztaşı'nda bulduğu bir sütunu Süleymaniye'de kullandığını anlatır. Herhalde Marcianus'unkine yakın bir sütundu bu da.

FEYZULLAH EFENDİ MEDRESESİ

Buradan tekrar caddeye çıkıp batı yönünde yürümeye devam edebiliriz. İki blok geçtikten
sonra solda
Feyzullah Efendi Medresesi'ni görüyoruz. İeyhülislam Feyzullah Efendi bu hayır kurumunu 1700'de yaptırdığına göre, bina, az önce gördüğümüz Amcazade Külliyesi'nin çağdaşıdır. Medrese hücreleri şadırvanlı avluyu iki yanından kuşatır. Ana caddeye (Fevzipaşa)

sırtını veren kanadında güzel ve özgün dershane binaları bulunur. Dört sütunlu bir revakın sağında ve solunda okuma odaları yer alır. Bunlar zamanında dershane

mescid ile kitaplık binalarıydı. İçleri oldukça

belki gereğinden fazla
süslüdür. Avludaki alt
ı mermer sütunlu şadırvanın taş işçiliği çok güzeldir.

Medreseyi yaptıran Feyzullah Efendi'nin hayat çizgisi epey inişli çıkışlı olmuş, ama son iniş kötü gelmiştir. Birkaç kere şeyhülislamlığa gelip gittikten sonra zayıf bir padişah olan II. Mustafa'nın güvenini kazandı ve yeniden şeyhülislam oldu (1695). Mustafa Edirne'de oturuyor, İstanbul'a adım atmıyordu. Onun yokluğunda başkentte özellikle sözü geçen Feyzullah Efendi, ilmiye teşkilatının en üst kade
melerini (Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri, Edirne v
e İstanbul kadılıkları, Nakibüleşraflık) dört oğlu ile üç damadı arasında paylaştırdı;
ulemada bir çeşit hanedan kurmuş oldu.

Ama bu durum fazla devam etmedi. Feyzullah Efendi'nin saltanatı İstanbul'da askeri ayaklandırdı, halk da askere katıldı. Azledilmesi öfkeyi yatıştırmaya yetmedi. Padişah II. Mustafa da tahttan çekilmek zorunda kaldı ve yerini, bir başka ihtilalin tahttan indireceği kardeşi III. Ahmet'e bıraktı. Kendi boyunu aşan değişimlere yol açan Feyzullah Efendi ise oldukça vahşi bir tarzda öldür
üldü.
Oysa bu güzel medreseye bakarken, bu kanlı olayları akla getirmek çok zor. Onun için, gene bu bina dolayısıyla, bu sefer biyografisi ışıltılar saçan bir başka adamdan söz etmek istiyorum.

ALİ EMİRİ EFENDİ

Feyzullah Efendi Medresesi 1916'da "Millet Kütüphanesi" haline getirildi. Hayratı yaptıran Feyzullah Efendi çok değerli iki bin küsur kitabını kendi kurumuna armağan etmişti. 1916'da ise Ali Emiri Efendi hayatı boyunca topladığı, çoğu son derece seçme 16,000 cilt kitabı bağışlayınca medrese Milli

Kütüphane haline geldi.

Ali Emiri Efendi ilginç bir kişiliktir. Diyarbakırlı zengin bir tüccarın oğluydu. Gençliğinde babası onu dükkânında çalıştırmak istemiş. Ama müşteri gelip mal sorunca, Ali Emiri Efendi, kitap okuduğu yerden, "İşte orada. Fiyatı da şu kadar. Almaya niyetiniz yoksa beni boşuna yerimden kaldırmayın", dermiş. Sonunda babası bu işin oğluna ya da oğlunun bu işe uygun olmadığını anlamış.

Çoğu Osmanlı gibi devlet memuru olmuş Ali Emiri. Ama aklı fikri kitap biriktirmekte. Örneğin bir kitaba takmış; sahibi satmıyor. Bir ikinci nüshanın Yemen'de bulunduğunu öğrenince, oraya tayin edilmek istiyor. Ediyorlar. Tam gidecekken kitabı satıyor sahibi. Böyle olunca Ali Emiri Efendi tayini çıkan görevden istifa ediyor.

Gerçi yeniden dönüyor memuriyete ve kendi üslubuyla otuz yıla yakın bu işi sürdürüyor. Halep defterdarı iken (1904'te) uzun süredir aylık alamayan memurlara dağıtacağı maaş parasını hazineye geri istiyorlar. Vicdanlı Ali Emiri Efendi gene de maaşı dağıtıyor, sonra emre uymadığı için istifa ediyor.

İstanbul Ansiklopedisinde Muzaffer Esen onu şöyle anlatır: "Evlenmiyen, ömründe bir defa bile fotoğraf çıkartmayan, yüzüne bir defa bile ustura değdirmeyen, bütün hayatı boyunca siyah papyon kravat takan, gözlük yerine pertavsız kullanmakta ısrar eden, ince sesli, gevrek gülüşlü, bir an içinde itidalden öfkeye, öfkeden neşeye geçebilen bir insan"...

İstanbul'da gördüğümüz çeşitli binaları vesile ederek anlattığım tarihi anekdotlarda idam edenler, idam edilenler, asanlar, kesenler çoğunlukta. Ali Emiri Efendi gibi hayatını kitaba adamış olanlar ise yok gibi. Onun için bu eksantrik ve sevimli adamın hikâyesini uzun uzun anlattım. Onun da herhalde iyi hatırlanmak dışında bir isteği olmamıştı.

1950'lerde buradaki seçme kitaplar ve haraplaşan başka kütüphanelerdeki yazmalar toplanarak Süleymaniye Kitaplığı'na aktarıldı. Yeni kitaplar alınarak, Feyzullah Efendi Medresesi, Kültür Bakanlığı'na bağlı bir kitaplık haline getirildi.

İSKENDER PAİA CAMİİ

Medresenin yanındaki sokaktan aşağıya yürüyüp ikinci sokaktan sağa sapınca İskender Paşa Camii'ne geliyoruz. Yapılışı 1505 olduğu

na göre İskender Paşa II. Bayezid'in vezirlerinden olmalıdır, beylerbe

yi olabilir. Sade bir camidir bu. Kare planlıdır; kubbe sağır bir kasnağa oturur ve pandantiflerle ana mekâna bağlanır. Minarenin şerefesi özenle süslenmiştir.

İskender Paşa Camii, Mehmet Zahit Kotku'nun burada imamhatiplik yapmasından beri Nakşibendi tarikatının en kalabalık olan kolunun karargâhı olmuştur.

FENARİ İSA

Buradan Halıcılar Caddesi'ne çıkarak dümdüz yürüyüp Vatan Caddesi'ne kadar gelebiliriz. Geldiğimizde, köşede, Bizans'tan kalan Konstantinos Lips Kilisesi'ni şimdi Fenari İsa Camii olarak görüyoruz. Pantokrator gibi bu da değişik bölümleri değişik zamanlarda eklenmiş bileşik bir yapıdır. İlk kiliseyi 10. yüzyılın sonunda imparatorlukta yüksek bir memur olan Konstantinos Lips yaptırmıştı. Bu şimdi, kuze

ye bakan kanadı oluşturur. Aradan epey zaman geçtikten sonra Mihail Paleologos'un karısı İmparatoriçe Teodora 13. yüzyılın sonunda güneydeki kiliseyi inşa ettirdi. Amacı, burayı Paleologos hanedanının mezarlığı haline
getirmekti.
İlk kilisenin, oldukça kuraldışı bir biçimde, beş apsisli olduğu anlaşılıyor. Dıştaki apsislerden kuzeydeki zamanla yok olmuş, güneye bakan ise yanına yapılan yeni kilisenin üç apsisinden
biri haline gel
miş. Böylece toplam altı apsis var ve çıkıntıları kilisenin doğu kanadını hareketlendiriyor.
Güneydeki ambulatuarlı olmak üzere iki kilise de Yunan haçı planına göre yapılmış, ama Osmanlı döneminde birçok mimari özellikleri değişmiştir. İki narteksli dir. Güneyinde, güney kilisesine paralel bir de galerisi vardır.
II.
Bayezid zamanında Fenari Ali Efendi tarafından bir zaviye haline getirilmiş, daha sonra, IV. Murat zamanında şeyhİse'l Mahvi burayı bir Halvetiye zaviyesi haline getirip kalan manastırın hücrelerini de tekkeye çevirmiştir. Türkçe adındaki "Fenari" ve "İsa"nın kökenleri bunlardır.

Plan 15. Konstantinos Lips Kilisesi (Fenari İsa Camii)

Caddeden surlara doğru yürürken sol kolda Yavuz Selim'in yaptırdığı medrese görülür. Binaya Selim başlamış, ama başladığı başka eserler gibi bunu da bitirmek Kanuni'ye düşmüştür. Hücreler medresenin üç kanadını oluşturur, dördüncü kanatta da dershane

vardır. Bütünüyle
oldukça sevimli ve biraz asimetrik
bir yapıdır.

Caddenin ilerisinde, dört yol ağzından sola sapıldığında, Yavuz Selim'in kızlarından İah Huban Kadın'ın türbesi göze çarpar. Bahçe içinde sekizgen bir türbe. Türbenin yanında sevimli bir mektep binası da var (şimdi bir klinik).

İah Huban, Lütfi Paşa ile evlendirilmişti. Paşa da gaddarlığıyla ünlüydü. Bir fahişeye ceza olarak, cinsel organına bir ameliyat yaptırınca İah Sultan buna isyan etti. Çıkan kavgada Lütfi Paşa karısına hançer çekince Kanuni onu azletti, kızkardeşini de boşattırdı. İah Huban da Merkez Efendi'ye intisap edip dini bir hayat yaşadı. Hatta Mevlanakapı dışındaki tekkeyi o yaptırdı.
HÜSREV P
AİA TÜRBESİ

İimdi karşı sıraya girip Akdeniz Caddesi'ne sapalım. Dördüncü köşeden sola sapınca Hüsrev Paşa Sokağı'na giriyor ve biraz sonra Hüsrev Paşa Türbesi'ne varıyoruz.
Suriye valisiyken
Sinan onun için Halep'te ilk ciddi (tarihi bilinen) eseri olan
bir cami yapmıştı. Paşa'nın türbesinin mimarı da Sinan'dır. Hüsrev Paşa ayrıca Bosna

Hersek ve Rumeli beylerbeyliği yapmış, bu sırada görevden uzaklaştırılınca yemeden içmeden kesilerek intihar etmişti.

Türbe sekizgendir. Her köşede tepesi stalaktitli ince

sütunlar vardır. Kubbe gene sekizgen olup bir tambur üstüne oturur ve daha içerlek kalır. Özellikle binanın tepesindeki taş işçiliği çok başarılıdır.

Hüsrev Paşa Türbesi'nin bulunduğu köşeden kuzeye yönelerek Bali Paşa Sokağı'ndan yürüyünce, sağda Bali Paşa Camii'ne geliyoruz (Bu yol üstünde, kim olduğu hatırlanmayan bir Keserci Baba Türbesi de var). Cami aynı zamanda Hüma Hatun (ya da "Sultan") Camii olarak da biliniyor. Çünkü camiyi, kocası Bali Paşa adına yaptıran, bu Hüma Hatun. Hüma Hatun,
kimine göre
II. Bayezid'in, kimine göre de İskender Paşa'nın kızıdır.

Mimar konusu da çapraşık, çünkü Sinan'ın Tezkire'sinde adı geçiyor. Oysa bu caminin yapıldığı tarihte Sinan'ın mimarlığa başlamış olması mümkün değil. Dolayısıyla Sinan'ın camiyi onardığı ya da yeniden yaptığı düşünülebilir.

Caminin planı daha önce gördüğümüz İskender Paşa Camii'ni andırır. Yangın ve deprem

felaketlerinde zarar görüp 1917'de betonla karışık tamir edildiği için artık pek ilginç değildir.

MESİH MEHMET PAİA CAMİİ

Aynı yönde devam edelim. Üç sokak sonra sola sapıp uzunca bir yol yürüyerek Eski Ali Paşa ile Mütercim Asım sokaklarının birleştiği köşede ve meydanlıkta Mesih Mehmet Paşa Camii'ne geliriz. Bu da mimarı bilinmeyen bir klasik dönem camisidir (1585). O dönemdeki bazı başka
a
nonim mimarların eserleri gibi bunun da hayli ilginç bir planı vardır. (Ahmet Refik, bu caminin Davut Ağa'ya "mal edildiğini" söyler.)

Geldiğimiz yöne doğru arkada kalan avlusunun ortasında her zaman görmeye alışık olduğumuz şadırvan verine, Mesih Paşa'ya ait olduğu sanılan türbe vardır. Bunun için, abdest muslukları da revakın altındadır. Son cemaat yeri iki revaklıyken dıştaki yıkılmıştı; dolayısıyla, herhangi bir şey taşımayan bir sıra sütun duruyordu, ama şimdi yeniden çatı yapılmış. Son cemaat yeri çoğu zaman olduğu gibi beş gözlüdür. Kayyım ve müezzinin odaları da avluda, iki köşede, yapılmıştır.

Cami eğime oturtulduğu için avlunun mihrap kanadı bazı dükkânlar yapılarak yükseltilmiştir. Ayrıca, binanın kendisi de hayli yüksektir. Dörtgen içinde sekizge
n destekli kubbe düzenlemesinin ilginç bir ör
neğini görürüz. Yan galeriler içeri bakan pencereleri olan duvarlarla ayrılmıştır. Mihrap tarafındaki çiniler oldukça güzeldir.

Mesih Mehmet Paşa, hadımağalıktan devlet adamlığına geçmiş, Mısır Valisi olarak zu
lmüyle
nam salmıştı. III. Murat zamanında kısa bir süre için sadrazamlığa getirildi. Bu camiyi bu sıralarda yaptırdı. Ayrıca, Laleli'de gördüğümüz Mirelaion Kilisesi'ni camiye çeviren de odur.

HIRKA
İ İERİF CAMİİ

Caminin arkasındaki Fetva Emini Medresesi'nin yalnızca yıkıntıları duruyor. Bulunduğumuz meydandan, Keçeciler Caddesi'nden yürüyerek, Hırka

i İerif Camii'ne geliriz. Ancak asıl giriş öbür tarafta, Akseki Caddesi'ndedir. Tanzimat döneminin buralarda pek fazla örneği görünmediği için (Aksaray'daki

Valide Camisi dışında) bu çevrede bu ampir üsluplu bina biraz şaşırtıcıdır. Ayrıca, bu kadar yakın tarihte yapılmış bir caminin mimarının bilinmemesi de şaşırtıcıdır. Ama o dönemin hassa mimarları olan Balyanlar tarafından yapılmış olabilir
öyleyse, Müslü

man kutsal emanetleri koymak için yapılan caminin Ermeni mimar elinden çıkması isteyerek unutulmuş olabilir.

İstanbul'da, Hazret

i Muhammet'e ait iki hırka saklanıyordu. Bunlardan birini peygamber Veysel Karani'ye armağan etmişti. I. Ahmet zamanında getirilen bu hırka için bu semtte bir ev yapıldı (öbür hırka Topkapı'dadır),
sonra Çorlulu Ali Paşa bu hırkanın ziyaret edilmesi için bir hücre ile yanında bir imaret ve bir çeşme yaptırdı. Son olarak da Abdülmecit hırka ziyareti için bu camiyi yaptırdı (1851'de
).
Binanın, amacına uyacak şekilde görkemli olması için epeyce çaba harcandığı görülüyor. Bu amaca ulaşıldığı söylenemez, ama bütünün

de bir sevimlilik olduğu da yadsınamaz. Avlunun girişi, caminin ön cephesi saray havasında, iki minaresindeki şerefelere de korint tarzı sütun başlığı havası verilmiş. Bütün bunlarda o döneme özgü çocuksu kitsch kendini gösteriyor.

Hırka

i İerif üst katta saklanıyor ve ziyaret ediliyor. Burada bir Hünkâr Dairesi'nden başka Hırka'nın alındığı Üveys ailesi için yapıl

mış bir bölüm de var (Osmanlı kadirşinaslığı). Mihrap, minber ve kürsü oldukça rokoko, pembe, cilalı mermer. Zamanın ünlü hattatlarından Mustafa İzzet Efendi'nin yazılan ile bizzat Abdülmecit'in yazdığı levhalar da iç süslemeler arasında.
Caminin kendisinin sekizgen
biçiminde olduğu, içeride daha iyi anlaşılıyor, çünkü dıştan bakınca çevreyi saran yan binalar bu görünümü kapıyor.

SİNAN'IN MİNARESİ

İimdi Akşemsettin Caddesi'ne çıkıp Vatan Caddesi'ne doğru dümdüz yürüyelim. Soldaki Koca Sinan Caddesi'ne sapınca, Mimar Sinan'ın kendi adına yaptığı küçük camiyi, daha doğrusu bunun orijinal olan tek kısmını, minaresini göreceğiz.

Sinan kendi için mütevazı bir cami yapmış. Ama belli ki minaresine özenmiş, biraz fanteziye kaçmış. Minare sekizgen; şerefesi yok; tepede, her

yüzeyde, bir pencere açılıyor, yani sekiz pencere var. Külah yerine de küçücük bir kubbe konmuş. Böylece, çok değişik ve çok şirin bir yapı.

Bir zamanlar büsbütün ortadan kalkan cami yakınlarda taş ve tuğladan yapıldı. Orijinali olmamakla birlikte göz tırmalamıyor. Yazlık ve kışlık iki bölümü olması da ilginç bir özelliği. Diyanet İşleri'nin çıkardığı Fatih Camileri kitabı bu arsada olup biten kepazelikleri ılımlı bir dille anlatıyor. Bu şehre bunca armağan bırakan Sinan'a karşı, doğrusu, çok fazla ayıp işlemiş insanlarız. Bu ayıplardan biri de aynı sokakta ve biraz ileride duran yeni Parmakkapı Camii olabilir. Burada çok eskiden bir Bizans kilisesi varmış. Kazasker Mehmet Efendi buranın yıkıntısı üstüne kendi adına bir cami yaptırmış. 1766'da bu bina depremde yıkılmış. Bu sefer Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın yaptırdığı cami ve başka hayır eserleri de 1918'de yanmış.
Sonunda, 1960
80 arasında, şimdiki cami, Kuran kursu ve kaloriferi de tamam olmak üzere, inşa edilmiş. Sonuç, 1950 sonrası Türkiye'de mimarinin
, hele cami mimarisinin, parlak bir
dönemi değil.

Bu yakınlarda Hürrem Çavuş Camii de var. Yakınlarda olmakla birlikte yolu biraz sapa. Sinan Camii'nden geri dönüp caddeye çıkmak, Akşemsettin'den kuzeye yönelmek, soldaki ilk sokağa sapıp onu izlemek gereki
yor. Sonunda, Keçeciler Caddesi'nde, camiyi solumuzda görüyoruz.
Ama, çeşitli onarımlarla, Sinan'ın verdiği biçimden bir hayli uzaklaşmış bu camiye uğramak zorunda değiliz diyorsanız, haklısınız.
Oraya giderek ya da gitmeyerek, bu tur da burada biter. Vata
n Caddesi'ne çıkabiliriz buralardan. İimdi Vatan Caddesi olan bu görece çukur güzergâh çok eski zamanlarda tarihi yarımadanın tek akarsuyu olan Lykos Deresi'nin (Türkçe'de Bayrampaşa) yatağıydı. Bu derenin üstünde çeşitli köprüler de vardı.
HASTANELER V
atan ve Millet caddeleri arasında, kendisi neredeyse bir kasaba olacak genişlikte, Gureba Hastanesi yayılır. Abdülmecit'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı bu hastane zamanla alabildiğine genişlemiş, Cerrahpaşa ile birlikte İstanbul'un iki önemli tıp fakültesi ve tıp merkezinden biri olmuştur. Ayrıca, onlar kadar büyük olmayan Haseki Hastanesi ile daha yeni yapılmış birçok özel hastane bu çevrede. Böylece, bu bölgede, Aksaray'a kadar uzanan yaygın bir ec

zane, tahlil laboratuarı vb. şebekesi oluşmuştur. Çünkü bu iki hastane artık yalnız İstanbul'a değil, bütün Türkiye'ye hizmet vermektedir. Hastaneden az önceki Öğretmen Okulu 1870'de kadın öğretmen yetiş

tirmek üzere kurulmuştu. Gördüğümüz bina ise 1914'tendir ve Ulusal Mimarlık akımının özelliklerini yansıtır.

İki cadde arası ve çevresi, İehremini bölgesi vb. tarihi bakımdan çok zengin değildir. Bunun Bizans zamanından beri biraz böyle devam ettiği anlaşılıyor. Çünkü o döneme ilişkin haritalarda da burada yoğunluk az. Fatih'in, özellikle sura yakın bölgelerde

nüfus yoğunluğunu artırmaya çalıştığını biliyoruz. 19. yüzyıl İstanbul haritalarında bu bölgede özellikle surlara yaklaştıkça, çok sayıda bostan görülüyor. Ayrıca, burası eski İstanbul'un "yangın yeri" diye bilinen alanlarının da bir hayli geniş olduğu bir bölgeydi. Yüzde doksanı ahşap evlerden oluşan mahalleler, bir yangında kül olur gi
derdi
hele rüzgârın sert estiği, korları ve akkor haline gelmiş çivileri savurduğu zamanlarda.

MENDERES VE İMAR

1950'lerde, Başbakan Adnan Menderes, Vatan
ve Millet caddelerini açmaya karar verdi. Eski
İstanbul, insanların büyük çoğunluğunun yaya gidip geldiği bir şehirdi. Otomobil veya otobüs trafiği bir yana, at arabaları için bile çoğu zaman yollar yeterince geniş değildi. Modernleşen İstanbul'da geniş caddeler açılması gerekiyordu. Bu iki cadde ve başkaları, örneğin sahil yolu, Menderes'in İstanbul'u modernleştirme yolundaki başlıca girişimleri oldu. Kimi onu bu nedenle rahmetle anar, kimi de İstanbul'a çok zarar vermiş biri olarak hatırlar.
Bu konuda ge
rçekten "adil" bir yargıya varmak zordur. Menderes döneminde tarihi korumacılık anlayışı hemen hemen hiç gelişmemişti ve "modernleşme" kavramına fazlasıyla büyük bir değer yükleniyordu. Bu bakımdan, yol yapma, meydan yapma uğrana yıktıklarından ötürü belki
de fazla suçlanmaması gerekir. Çünkü sonuçta bir şehirde yaşayan insanlarının, çağlarının teknolojisinin verdiği imkânları kullanabilmeleri gerekir.

Gene de, iki nokta, kişisel olarak, önemli geliyor bana. Menderes ulaşımı yeraltına indirme kararını vermedi ya da veremedi. Oysa o tarihlerde bunu başlatmış olsaydı, İstanbul'da bugün iyi kötü bir metro kurulmuş olurdu. Bu, herhalde, şehri modernleştirmenin daha cesur bir yoluydu. Metronun olmaması, yarattığı ciddi ulaşım güçlükleriyle, bu kalabalık ve altyapısı birçok bakımdan yetersiz şehirde, motorlu ulaşımı teşvik ediyor. Bunun, herkesin bildiği yan zararları ayrı bir konu (örneğin hava kirlenmesi gibi); ama gelişme yönü böyle olunca, metroyu kurmak her geçen gün daha zorlaşıyor. İimdi metro için açılmış b
ir iki çukurun
yoğun taşıt trafiğini nasıl kötü etkilediğini düşünün.

İkinci nokta şehir estetiğiyle ilgili. Menderes'in başbakanlık ettiği on yıl kırdan kente, ama kentler içinde özellikle İstanbul'a göçün daha önceki yıllarla kıyaslanmayacak ölçüde arttığı yıllardı. Özellikle Vatan ve Millet caddeleri çevresinde hızlı apartmanlaşma süreci bu yıllarda başladı. Caddeler açılırken, buralar tamamen boş alanlardı. Bu apartmanlaşma, hâlâ "tarihi" dediğimiz yarımadada, tarihi büyük ölçüde yolup attı. Benzer süreçler başka kentlerde de yaşandı. Böylece yalnız İstanbul değil, bütün Türkiye kentleri tek bir çirkin ve anonim şehir

haline geldi.
O yıllarda bu yönde büyük bir özlem ve bir enerji vardı ve bunun sebepleri anlaşılabilir şeylerdi. Menderes zamanında ve onun siyasi çizgisinin devamında bu enerjinin önüne, uyulması gereken pek az estetik ölçü çıkarıldı. Kimseye hayat hakkı tanımayan bir korumacılıkta belki bazı şeyleri, nesneleri korursunuz, ama insanların mutluluğunu kısıtlarsınız. Menderes "bir şeyler" yapmak isteyen ve yapan bir insandı. Çok zaman böyle insanlar eleştirilir, ama bunun da haklı bir tarafı vardır: "daha iyi olamaz mıydı?"

Olurdu, olamazdı, Menderes bunları düşünmeliydi, düşünemezdi...

Ama, sonuçta, olan kötü oldu ve bu çok açık bir biçimde ortada. Bu güzel İstanbul şehrinin en güzel olması gereken birçok yeri, semti olağanüstü çirkinleşti. Üstelik, çirkinleşme pahasına, modernleşemedi de. Bütün bu çirkinleşmenin aktığı ve yayıldığı iki ana kanal da, Vatan ve Millet caddeleri. Onun için, kitabın bu bölümünde böyle feveran etmekten kendimi alamadım.

Böylece, bu bölümle, "tarihi yarımada" dediğimiz, sur içinde kalan semtleri tamamladık. Tarihi bakımdan en yoğun kısım doğal olarak bura

sıydı. Ama bundan sonra gezeceğimiz
yerlerde de, tarih ya da do
ğallık bakımından ilginç yerler az değil.
EYÜP EYÜP
Nihayet, ilk olarak bu bölümde, surların bütünüyle dışına çıkıyoruz. Bu yüzyılın ortalarına kadar Eyüp, İstanbul şehrinde, bir Avrupalı'nın "Egzotik İark" kavramına en uygun düşecek
semtti. Çü
nkü Eyüp öncelikle dini bakımdan önemli bir yerdi. Ziyaretçilerinin büyük çoğunluğu Türk olmakla birlikte, sayılarının çokluğu bakımından İslam dünyasının en kalabalık "dini ziyaret" yerlerinden biri olan Eyüp Sultan Camii'nin bunda büyük bir payı vardı, hâlâ da var. Ayrıca Eyüp, türbeleri ve mezarlıklarıyla da ünlüydü. Mezarlıklar dünyanın her yerinde, bulundukları bölgeye bir "öte

dünya" atmosferi kazandırır.

Ne var ki, plansız ve öngörüsüz girişilen sanayileşme, 19. yüzyıl sonlarından başlayarak, Halic'i

mahvetti. "Altın Boynuz"u ağır kokulu ve çirkin renkli bir su parçası haline getirdi. Bir zamanlar çokça balık tutulan bu girintide canlı kalmadı. Hâlâ da temizlenip temizlenemeyeceği, temizlemek için

başka yerleri de berbat etmeden

nasıl bir yol izlenm
esi
gerektiği belli değil. Bunun yanı sıra, tepelere yayılan çirkin gecekondu binaları Halic'in bu taraflarının mistik şiirselliğini hemen hemen tamamen ortadan kaldırdı.

KÖPRÜ

Haliç'teki üç köprünün sonuncusu, Boğaziçi'ndeki ilk köprüyle "aynı zamanda,

güney ayağı
Ayvansaray
Eyüp arasına gelecek şekilde yapılmıştır.

Büyük şehirlerin coğrafyaları bu gibi ulaşım kanallarını uzun yıllar boyunca belirleyebiliyor. Geçen yüzyıl ortasında burada gene bir köprü yapılmıştı. Galata gibi dubalar üstünde duran ahşap bir köprüydü bu da. Bir Ermeni zengini tarafından yaptırılan köprünün ancak on yıllık,
belki de daha az (1853
63) ömrü olabildi. Günümüzde onu hatırlayan
yok gibi, ama örneğin İstanbul'un en eski fotoğraflarını çeken Robertson'ın fotoğraflarında Ayvansar
ay
Halıcıoğlu Köprüsü'nü görebiliyoruz (ve bu sırada Unkapanı'nda köprü yok).

YAVEDUD

Ayvansaray köprüsünün dibinde, fazla özelliği olmayan ahşap Abdülvedud Camii var. Bu haliyle oldukça yeni sayılır. Ama Abdülvedud hikâyesi ilginçtir. Bir söylentiye gö
re Buhara'dan
müritleriyle gelip İstanbul kuşatmasına katılmış bir ermiştir; tam karşıt söylentiye göre de, İstanbul içinde bulunup kuşatmanın 53 gün sürmesine sebep olmuştur. Koçu, akla yakın bir yorum yaparak, bu hikâyenin, şehrin direncini bir Müslüman ermişle açıklama gayretinden kaynaklanabileceğini söylüyor.

Bu hikâyeye göre fetihten sonra, Ayasofya'da, Terlerdirek yanında nur yüzlü bir cesedin yattığı görülür. Ak ve Kara İemseddin'ler ve herkes başına toplanır. Adının Yavedud şeklinde yazılı olduğunu
görürler. Gasletmeye kalkarlar ki, "Merhum magsuldür, hemen defnedin" diyen bir seda işitilir. Tabuta koyup bir kayığa bindirirler. Kayık yelkensiz ve küreksiz harekete geçtiği gibi soluğu Eyüp yakınlarında alır. Bununla da bitmez: bu cevval ermişin tabu
tu karaya
yanaşan ka

yıktan kendi kendine hopladığı gibi orada yeni kazılmış bir mezarın içine girip yatar. Böylece Yavedud ya da Abdülvedud kendi işini kendi görür, cemaate yalnız toprak atmak kalır.

Biraz içeride olan bu türbe, zamanla harap hale gelince, Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan
bugün gördüğümüz türbeyi yaptırmıştır.

Yavedud'dan sura paralel olarak güneye yürüdüğümüzde, Eyüp'ün Nişancı mahallesine yaklaşırız. Buralar yeni geçen yollarla epey değişmiş bölgelerdir. Ama Eyüp'e dini karakterini

veren tekkelerin, dini yapıların toplaştığı mahalledir.

Daha önce surları gezerken Eğrikapı maksemine gelmiştik. Onun tam karşısında, gene eski tanıdıklardan birinin mezarı ve mescidi var: Çarşamba'daki Ayios İoannis kilisesinin camiye çeviren Hırami Ahmet Paşa'nın. Ahmet Paşa, 16. yüzyıl sonu sadrazamlarından Siyavuş Paşa'nın yanında yetişmişti. Onun yaptırdığı tekkeye, 18. yüzyılın yarısında, Uşşaki tarikatından Cemaleddin Efendi yerleşmiş ve tarikatın İstanbul'da yayılmasını sağlamıştır. Artık kitabın sonlarına yaklaştığımız için eski tanıdıklara daha sık rastlıyoruz. Cemaleddin'in torunu Selâhaddin Uşşaki'nin mezarını, Zcyrek'te, Tahir Ağa Tekkesi'nin naziresinde görmüştük.

Buradan Kırımi Çeşmesi üzerinden Eyüp'e doğru yönelince, Kırımi Hüseyin Efendi'nin değişik ve yakın dönem türbesini görebiliriz. Yer

den yükseltilmiş platformda on mermer sütunla, açık bir türbe. Çeşitli kadılıklarda bulunan Hüseyin Efendi ünlü Halet Efendi'nin babasıdır.

Davutağa Caddesi'nde Davut Ağa Mescidi'ne (planı Sinan'dan kalmadır) ve Sertarik Tekkesi'ne göz atarak sağa, Haydar Baba Sokağı'na yöneldiğimizde burada da birkaç eski esere rastlarız: Kanuni döneminin Semerkantlı Nakşibendi şeyhi Baba Haydar adına yapılmış mescit ve tekke ilginçtir. Az ileride Hacı Beşir Ağa Darülhadisi görülür. Beşir Ağa Lale Devri'nin darüssaade ağalarındandır. Yapı iyice harap durumdadır.

Buradan Balcı Yokuşu'na geçtiğimizde, gene iyice harap halde, Afife Hatun Tekkesi'ni görürüz. Sefir Abdünnafi Bey'in annesi adına, 19. yüzyıl ortasında kurduğu bi
r tekkedir. DEFTERDAR
Geri dönüp Haydar Baba'dan yürüyerek, asıl Eyüp'e varmadan önce, kıyıda Defterdar denilen semte gelebiliriz. "Defterdar" adı, Kanuni Süleyman devri defterdarlarından Nazlı Mahmut Çelebi'nin burada yaptırdığı camiden kalmıştır. Sinan'ın olduğu bilinen cami 18. yüzyılda yanıp yeniden yapıldığı için tarihi bakımdan ilginç bir yanı kalmamıştır. Mahmut Çelebi minare külahı üstüne pirinçten bir hokka ve kalem koydurmuştu. Caminin yanında Mahmut Çelebi'nin açık türbesi vardır.

Eski fotoğraflarda, bu kıyının, başlayan sanayileşmeye rağmen güzel yalılar ve saraylarla dolu olduğunu görebiliyoruz. Bunlar zamanla yandı ve 20. yüzyıla Defterdar

Eyüp eski şanını büyük ölçüde kaybederek girdi. 1980'lerde İstanbul Belediye Başkanı olan Bedrettin Dal
an da,
benim kişisel kanıma göre, Haliç boyunca uzanan sınai yapıları kaldırmakta biraz fazla azimli davrandı. Bu bölgede sanayinin durdurulması, pek çok pisliğin kaldırılması gerçekten gereki

yordu ve Başkan bu bakımdan övülmeyi hak etmektedir. Gelgelelim
, bir çirkinlik bile,
insanların mekânı nasıl kullandıklarını gösteren tarihi

etnografık bir kanıttır; yerine yalnızca
ot dikip park yapmak, fazla hayal gücü içermeyen bir çözümdür. Haliç'teki fabrikalardan
bazıları korunarak burası Türk sanayileşme tarihinin açık hava müzesi haline getirilebilirdi. Bazı uygun binalar da ufak tefek rötuşlarla
Londra'da, Camden Town ve Chalk Farm'dakiler gibi
kültürel kurumlara, tiyatrolara vb. dönüştürülebilirdi. Nitekim Dalan yıkımın sonuna doğru yerinde bir kararla eski

Feshane binasını ve birkaç bacayı ayakta bıraktı. Feshane
i
Amire en eski Osmanlı sanayi kuruluşlarından biriydi. Osmanlı
Türk tarihinin ilk radikal
Batılılaşmacısı II. Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmayı başarınca, yeni ordusuna serpuş yaptırmak üzere bu fabrikayı kurdurdu. Batılılaşma, Osmanlı Türk tarihinde,
dış görünüşe, anlaşılması bazen güçleşen bir önem kazandırmıştır. II. Mahmut, muhtemelen Mora'da ortaya çıkan, ama Magrib ülkelerinde de kullanılan fesi Türkiye'ye getirtti (imal
edecek Tunuslu ustalarla birlik
te). O çağda yeni olan fesin kullanılması tepki görmüş, onu bir Rum başlığı olarak gören halkın bunu giymeye alışması zaman gerektirmişti. Yaklaşık yüz yıl sonra Mustafa Kemal fesi yasaklayıp halkın şapka giymesini istediği zaman da aynı tepkiler bir kere daha yaşandı. Bu sefer de fesin Türk milletinin simgesi olduğu söylendi. Zamanla iyice genişleyen fabrika Cumhuriyet'ten sonra tabii fes değil, başka dokuma ürünleri üretti. Bu yakınlarda yarı yıkık binası, bir kültür merkezi ol
mak üzere restore edildi. Defterdar'da bu
fabrika devlet yatırımının, Cibali'de sigara fabrikası ise yabancı sermayenin Haliç boyunda iki ciddi örneğini gösteriyor.

Yıkımlardan sonra epey tenhalaşan kıyı boyunca biraz daha ilerle

yince Cezeri Kasım Paşa
Ca
mii'ne gelinir. Kasım Paşa da defterdarlık, sonra vezirlik yapmıştı. Cağaloğlu meydanındaki, yakınlarda yeniden yapılan camiyi de o inşa ettirmişti. Bu cami oldukça eski, 1515'ten, ama içindeki çiniler 18. yüzyıl başlarında Tekfur Sarayı'nda yapılmış. Bunl
ardan bir pano Kabe'yi
resmetmektedir ve 1726 tarihi ile birlikte yapanın imzasını (İznikli Osman oğlu Mehmet) taşır.

Daha ileride iki küçük, biri büyük, üç cami daha var. Küçüklerden Kızıl Mescit 1581'den, Silahi Mehmet Bey'inki ise aşağı yukarı bir yüzyıl sonrasından kalma. Camiler sade ve iddiasız, yalnız ikincinin minaresi İstanbul'da bildiğimiz cami minarelerinden çok farklı: altıgen ve şerefesiz.

ZAL MAHMUT PAİA KÜLLİYESİ

Sıra sıra taş ve tuğladan inşa edilmiş büyük cami ise Zal Mahmut Paşa adını taşıyor ve Sinan'ın
eseri. Cami bir külliyenin içinde (biraz fazla) dikdörtgen ve bir hayli yüksek bir bina. Kasnak ve
kubbenin bu iri kıyım dikdörtgene oturuş biçiminde Sinan'ın her zamanki estetiği, daha doğrusu zarafeti eksik kalmış gibi. Gene de, Zal Mahmut Paşa Külliyesi ilginç ve görülmeye değer bir yapıdır. Sinan'ın (ve daha sonra başka mimarların) özellikle engebeli arazide yaptıkları, özellikle külliye karakteri taşıyan binalarda görülen o çok sevimli, cana yakın asimetri burada da vardır.
Caminin ü
ç yanı galerilidir. Yüksek olduğu için, dört sıra penceresi vardır. Bunlar, iç mekânın bir hayli aydınlık olmasını sağlar. İçindeki oymalı mermer minber, mihrabın çini bordürü orijinaldir. Son cemaat yerinde, ortada tekne tonoz, iki yanında ikişer kubbe yer alır. Ortası şadırvanlı olan bu avlu aynı zamanda medresedir. Buradan, kuzey tarafındaki merdivenle alt medreseye (bu, L biçimindedir) ve paşa ile karısı, II. Selim'in kızkardeşi İah Sultan'ın
türbesine inilir.
Zal Mahmut'un Osmanlı tarihindeki yeri pek sevimli değildir. Kanuni Süleyman, Hürrem'in zorlamasıyla, en büyük oğlu Mustafa'yı öldürtmeye karar vermiş, pusuya düşen Mustafa cellatlarına direnmiş, bu arada arkadan saldıran Zal Mahmut şehzadenin direncini kırmıştı. Bu pis işin ödülü olarak paşalığa yükseldi. Mustafa'nın ölümü, saltanat yolunu II. Selim'e açmış oldu. Onun kızkardeşiyle evlenmesi de bunun ödülü olmalı.

Zal Mahmut Külliyesi'nin hemen arkasında, bu sefer de III. Selim'in kızkardeşi olan

bir başka İah Sultan'ın 18. yüzyıl sonunda yaptırdığı küçük ve barok bir külliye var; mektep, türbe, sebil ve çeşmeden oluşuyor.

Plan 16. Zal Mahmut Paşa Külliyesi.

Üç yaşındayken Bahir Mustafa ile nişanlanmış, ama bir yıl sonra paşa idam edilmişti. Yedi yaşında Nişancı Paşa'ya nişanlandı; o da bir yıl sonra idam edildi. Sonunda, 17 yaşında Mustafa Paşa ile evlendi

rildi (Paşa cesur adam olmalı).

Silahi Mehmet Paşa'dan az sonra Nakkaş Hüseyin Paşa Türbesi, sonra da Kızıl Mescit'in yanından geçerek yola devam ettiğimizde artık asıl Eyüp'e ve ona farklı atmosferini veren
türbelere geliyoruz. Az ileride, medrese, tekke ve türbeden oluşan, haziresi de olan Cafer Paşa Külliyesi karşımıza çıkıyor.

SOKOLLU KÜLLİYESİ VE TÜRBELER

Sokollu'nun, türbesini camilerinin yanında değil de, bir medrese ile birlikte bulundurmayı seçtiği anlaşılıyor. Cafer Paşa Külliyesi'nden sonra onun külliyesine geliyoruz. Burada medreseden başka Kur'an okulu olan darülkurra binası ve birçok mezar görülüyor. Binalar olsun, bahçe olsun, son derece zevkli. Karşısında onu izleyen vezirlerden Siyavuş Paşa'nın türbesi var. Gene Sinan elinden çıkma olan bu türbenin içi İznik'in parlak döneminin çinileriyle kaplı. Mezarlıklarla kaplı bu küçük alanda Pertev Paşa'nın türbesi de ilginç yapılardan. Sırayla Selim Paşa'nın, Mehmed Paşa'nın, Ferhad ve Abdurrahman Pertev
paşaların türbelerini karmakarışık mezarlar içinde görüyoruz. Buradan sola gittiğimizde Saçlı Abdülkadir Efendi Camii, Zal Paşa Caddesi'nin devamı olan Kalenderhane'de ise, bu caddenin adını aldığı Kalender
hane
Tekkesi'ni görüyoruz.
Tekke zaman zaman yapılan eklere rağmen, temelde Lâle Devri barokunun özelliklerini yansıtır. ilginç ve güzel bir külliyedir.

Eyüp Sultan Camii'ni sonraya bırakarak ilerisine geçelim ve Boyacı Sokağı'ndaki ilginç yapılara bakalım. Burada bir 19. yüzyıl yapısı olan Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi, Kitaplık ve Türbesi'ni görüyoruz. Bu sokakta en gösterişli yapı Mihrişah Sultan'ın külliyesi. III. Selim'in annesi olan Mihrişah'ın imareti, İstanbul'da hâlâ yoksullara yemek veren tek imaret olarak kaldı. Ampir tarzda yapılmış Hüsrev Paşa türbesi 1839'dan. Tunuslu Hayreddin Paşa'nın türbesi ve çeşmesi ise daha yakın bir tarihten. Sultan ailesinden Adile Sultan, türbesinde kocası ve kızı ile birlikte. II. Mahmut'un kızı ve
pek güzel olmasa da

şiir yazan tek hanım
sultan
olan Adile Sultan'a bu kitabın başka bö

lümlerinde de rastlayacağız. Bütün bu türbeler, imparatorluğun son döneminde Eyüp'te gömülmenin neredeyse kural haline geldiğini gösteriyor. Gene buralardaki Ayas Paşa açık türbesi, Mimar Sinan'ın İstanbul'da yaptığı ilk mimari eserdir. Bunu yaptıktan sonra mi

marbaşılığa tayin edilmiştir. Denize doğru yürümeyip sağa saptığımızda Sultan Reşat'ın zevksiz görkemli türbesini de görüyoruz.
Padişahlar arasında II. Bayezid Eyüp'te gömülmek istemiş, ama oğlu Yavuz Selim bu isteğine kulak asmayıp kendi camisinin arkasında türbe yaptırmıştı. Böylece, Eyüp'te yatan tek padişah, Türkiye'de ölen son padişah olan Reşat'tır.

Yolun devamında, iskeleye doğru Ebussuud İlkokulu, Kaptan Paşa Camii gibi kendi başına ilginç binalar vardır. Bu camiye son şeklini verdiren, az önce türbesini gördüğümüz Bozcaadalı Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'dır. Daha aşağılarda ise İair Fitnat Hanım ve Hubbi Hatun
türbeleri var. EYÜP SULTAN
Semtin başlıca anıtı Eyüp Sultan Camii'dir. Ebu Eyyûb Ensari,
Hazreti Muhammet'in
arkadaşı ve sancaktarıydı. 674

78 arasındaki, İstanbul'un Araplar tarafından ilk kuşatılması sırasında ölmüş ve bura

da gömülmüştü. Fatih Mehmet'in şehri kuşatması sırasında mezarı yeniden bulundu ve şimdiki türbe ve cami de bu noktada yaptırıldı. Mezarın bulunmasıyla ilgili çeşitli hikâyeler vardır. Bunlarda, Fatih'in hocalarından Akşemseddin'in de adı geçer. Evliya Çelebi'ye göre Akşemseddin uykuya dalar, uyanınca da mezarın o noktada olduğunu bildirir. Toprak kazılır, mezar ve içinde Eyüb'ün bozulmamış cesedi bulunur. Bunun biraz değişik versiyonunda, Akşemseddin, düşünde gördüğü noktaya çubuk diker. Bir nedenle çubuğun yeri değiştirildiği halde gene orayı bulur; kazılınca mezar ortaya çıkar. Öte yandan,
dikilen çubuklar da büyüyüp
şimdinin ulu ağaçları haline gelir.

Aslında bu mezarın yerini Bizanslılar biliyor, ona saygı da gösteriyorlardı. Zaten söz konusu kuşatmanın kaldırılmasında, bu mezarın korunması, Arapların koşulları arasındaydı. Çeşitli tarihlerde çeşitli Arap gezginleri de bunun böyle olduğunu yazmışlardı. Gene de, Fatih ordusunun moralini yükseltmek için böyle küçük bir oyun oynamış olabilir. Fetihten kısa bir süre sonra cami, türbe ve külliyeyi yaptırdığı biliniyor.

Eyüb'ün adı buranın kısa sürede İstanbul'un Müslümanlar için kutsal bir yer olmasına yetti. Osmanlı padişahları tahta geçtikleri zaman burada Osman'ın kılıcını kuşanırlardı (Peygamber'in, Halife Ömer'in, Yavuz Selim'in kılıçları da kullanılmıştır). Çevrede Bizans döneminde de küçük bir yerleşim olduğu biliniyor. Bu yerleşim genişledi. Eyüp, "bilad

ı selase"den biri haline geldi. Bu "üç şehir" ya da "belde", suriçi İstanbul'u çevreleyen Galata, Üsküdar ve Eyüp'tür. Bunların her birinin bir "kadı"sı vardı (onun için "kaza" denirdi).

Cami 18. yüzyılda, muhtemelen

Fatih Camii'nin de yıkılmasına yol açan büyük depremde fazlasıyla hasar gördü. 19. yüzyılın başında onarımdan geçti. Onarımı yaptıran III. Selim'di. Böylece bina özgün özelliklerini büyük ölçüde kaybetti. Ancak, Sinan'ın Azapkapı'dakı Sokollu Camii planına epey yakındır; bu bakımdan, dönemin öbür barok yapılarına pek benzemez. Minareleriyse, III. Ahmet zamanından kalmadır. Külliyeden bugüne kalan, türbe dışında, hamamın bir kısmıdır. Türbe de II. Mahmut zamanında onarımdan geçmiştir. Os

manlı
tarihinin pek
çok önemli kişisi bu türbeye çok değerli avizeler, şamdanlar, askı ve levhalar armağan etmişlerdir.

İstanbullu ya da İstanbul'u gezip görmeye gelen Müslümanlar için Eyüp başlıca dini ziyaret merkezidir. Erkek çocukların sünnet öncesinde buraya getirilmesi

başlıca geleneklerdendir, ama zorlu bir maça çıkacak bir futbol takımının oyuncularından şifa arayanlara kadar herkes buraya gelir. Bu bakımdan, her zaman, şehrin en kalabalık yerlerinden biridir. Cami ve çevresi hıncahınç dolu olur.

"LADİNİ" EYÜP
Bütü
n dini önemine rağmen Eyüp semti gayrimüslimlerin de otur

duğu bir semtti; Bulgarlar, Ermeniler de yaşamış, özellikle Bulgarlar bahçecilik ve mandıracılık yapmışlardı. Bu mandıralar nedeniyle eskiden Eyüp kaymağı da ünlüydü. Gene çok ünlü olan Eyüp kebapçılarının dükkânlarının sıralandığı çarşı içinde kaymakçı dükkânları da vardı. İstanbul'un çeşitli semtlerinde güvenlik güçleriyle köşe kapmaca oynayan fuhuş erbabı da bir aralık kapağı Eyüp'e atmış, bu kaymakçı dükkânları da buluşma yeri haline gelmişti. Çeşitli zamanlarda kadılar, hatta padişahlar, bu buluşma

yerlerine karşı harekete geçmişlerdir. Kebapçılar, kaymakçılar, 1950'lere gelinceye kadar ortadan kalktı.

Eyüp oyuncakları biraz daha devam edebildi. Daha Evliya Çelebi zamanında burada 100 kadar
oyunc
akçı dükkânı vardı ve oyuncak imalathaneleri de çevrede toplanmıştı. Her türlü düdük, davul, tahta araba, beşik, topaç, hacıyatmaz burada yapılır, bütün ülkeye buradan dağılırdı. Ama günümüzün yeni oyuncakları karşısında bunların bir çekiciliği kalmadığı i çin Eyüp
oyuncakçılığı da bir süre önce sona erdi.

MEZARLIKLAR

Eyüp Sultan Camii'nden ileriye ve yukarıya gidince, mezarlıklara dalarız. Bu tepenin sonunda, Pierre Loti'nin gittiğine inanıldığı için onun adıyla anılan, bir hayli turistikleşmiş kahve vardır. Çevre sırtlar, Halic'in bu yöresi, bölümün başında andığım sanayileşme tarzından ötürü çekiciliğini iyice kaybetmiş durumda, gene de, Halic'in ağzına doğru bakıldığında buradan iyi bir İstanbul manzarası seyretmek mümkün.

Kahvenin ilerisinde, ayrıca, Karyağdı ve Kaşgari tekkeleri vardır. Her kültürün bir "ölüm alt

kültürü" olur. İslam, hayatla ölümü birbirinden fazla ayırmamaya çalışan bir görüş ve anlayış geliştirmiştir. "Bugün buradayız, yarın yokuz," tavandadır. Ölen insan, toprağa, yani başlangıca döner. Tabut, bu dönüşü güçleştirmeyecek şekilde, oldukça derme çatma yapılır ve mezara konduktan sonra aralık bırakılır. Hıristiyanlığın bahçe gibi, çok bakımlı mezarlık anlayışı (ve bütün o muhkem tabutlar) İslam'da yoktur. Geleneksel mezarlıklarda, taşa
, ölenin,
hayatta giydiği başlık türü oyulurdu. Ölümle ilgili, bundan başka bir süs, dekorasyon bulunamazdı. Bugünlerde bazı me

zarlıklarda görülen, büyük, ev gibi, mermer mezarlar Batı
etkisinin ürünüdür. Greko
Latin kültüründe mezarlık, nekropolis, şehir

dışında olurdu. Yerleşikleşirken Türkler de bu geleneği benimsediler. İehir içinde, ancak cami hazireleri ya da varlıkları bazı rastlantılara dayanan tek tük küçük mezarlıklar görünür. Ama büyük mezarlıklar sur dışındadır
ya da,
Anadolu yakasındaki Karacaahmet gibi, bir zamanlar şehir dışı sayılan yerlerde.

Az önce uğradığımız Karyağdı Bayırı'nda bir "Cellat Mezarlığı" vardı. Bu sevimsiz mesleği icra edenlerle aynı yerde gömülmek, belli ki, İstanbul halkına sevimli

görünmemiş. Bu mezarlığın
önemli bir öze
lliği de taşlarının yazısız olmasıdır.

Mezarlıkta en sık rastlanan ağaç servidir. Bunu Türkler başkalarından almış olabilirler, ama zamanla servi Türk mezarlığının tanımlayıcı özelliği haline geldi. Ağaçların dalları, yapraklan
ne kadar yayvan olursa, topr
ak altında kökleri de o kadar yayılır. İnce uzun servi bu bakımdan uygun görülmüş olmalı; kökleri derine doğru inip mezarları bozmaz diye. Yahudiler gibi hiç ağaçsız mezar da Türkler'e kasvetli gelmiş olmalı; böyle formüle edilmiş bir inanç olmamakla birli
kte, ağaçların toprağa soluk aldırdığı, bunun da ölülere hava aldırdığı yolunda bilinçaltı bir eğilimin sonucu olabilir bu.

Ama sonuçta Türk mezarlığı bakımsız, karma karışık bir yerdir. Taşlar üst üste devrilmiştir, dar geçitleri ot bürümüştür. Bu hava, m
e
zarlığın her türlüsünün zorunlu olarak akla getirdiği ölüm kavramına bir doğallık kazandırır. Ayrıca, vaktiyle şehir dışında yapılmış olsa bile, yaşanan hayatla iç içedir mezarlıklar. Eski fotoğraflarda olduğu gibi şimdi de, ağaçtan ağaca bağlanmış çamaşır ipleri bile görebilirsiniz. Bütün bunlar, hayatla ölümü ayıran çizginin, bireysel hayatta olmasa da, genel kültürde epey belirsiz olduğunu vurgular.

SUR DIİI MARMARA KIYILARI

SUR DIİI MARMARA KIYILARI

Yüzyıllar boyunca, sur dışına çıkıldıktan sonra, Silivri ve Tekirdağ yönünde sıralanan çeşitli köy ve yerleşimlerin İstanbul'la herhangi bir ilişkisi olduğu düşünülmemişti. Örneğin Bakırköy'ün İstanbul'un bir parçası olması söz konusu değildi. İstanbul her zaman göç alan bir şehir olup buda yerleşik düzende sorun yarattığı için, şehre giriş denetim altında tutulurdu. Trakya tarafında Küçükçekmece Gölü ve üstündeki köprü böyle bir denetleme noktasıydı. Bostancılar burada bekler, gelenleri durdurup nereye gittiklerini sorar, İstanbul'a gelenlerin kâğıtlarını gözden geçirirlerdi. İehre yerleşmek için gelenlerin hem geldikleri yerin otoritelerinden izin almaları, hem de İstanbul'da kendilerine kefil bulmaları gerekiyordu.

Bu yüzyılda durum değişmeye başladı: İstanbul her yöne olduğu gibi bu yöne doğr
u da
büyüdü. Süreç gittikçe artan bir ivmeyle gelişti ve sonunda Küçükçekmece de şehrin biraz uzakça bir mahallesi haline geldi. Karayoluyla birlikte 1950'lerde çalışmaya başlayan banliyö treni de bu bütünleşmeyi hızlandırdı. İimdi, sur dışından başlayarak,

kıyı boyunca uzanan semtlere hızlıca göz atalım.

KAZLIÇEİME

Kazlıçeşme eskiden "nefes kesen" bir yerdi. Güzelliğinden değil, kokusundan. Çünkü çok eski zamanlardan beri şehrin ana mezbahası burada kurulmuş, deri işleyen debbağ esnafı da,
derinin ana k
aynağına yakın olan bu bölgeye yerleşmişlerdi. Türkçe'de yerleşmiş, "tabakha

ne"ye yetiştirilen nesne ile ilgili deyim, bu gibi yerlerin kokusu hakkında fikir verir. Kazlıçeşme'deki debbağhane hakkında olsun, kokusu hakkında olsun, Evliya Çelebi de, günümü
ze kadar gelen durumu bilenler için aşina sözler söyler: "Amma bu kasabanın bed kokusuna alışamayanlar bir an dursa helak olur. Fakat ehalisine o bed rayiha misk ü amber kokarmış."

Bu yakınlarda, Kazlıçeşme'nin dericileri, epey itiş kakışla, Anadolu yakası
nda uzakça yerlere
yerleştirildi. Eski tabakhaneler yıkıldı ve burada yeşil bir alan açıldı. Bundan sonra ne planlandığını bilmiyo
rum.
İşlenmiş, ceket, yağmurluk vb. haline gelmiş deri, özellikle İstan
bul'da bavul ticareti yapan
Doğu Avrupa turistlerinin

iştahını açıyordu. Ama o hale henüz gelmemiş ham deri bir hayli iri kıyım oldukları anlatılan sıçanların iştahını kabartmaktaydı. Deri imalathanelerinin kapatılmasıyla bu sıçanların şehre dağılacağı tehlikesi ciddiyetle tartışıldı. Herhalde geçerli bir
çö
züm bulundu ki "Kazlıçeşme'nin Kavalcısı" tarzında efsaneler doğmadan olay kapandı.

Evliya Çelebi, semtin adının kaynağını da betimler: "Bu kasabada bir çeşmenin kemeri altında dört köşeli bir beyaz mermer üzerinde üstadı mermer bir kaz tasvir etmiştir ki o çeşme Kazlıçeşme diye ma
ruftur".
Eskiden beri mahallenin merkezinde duran bu çeşme yıkımdan sonra, çevresi açılmış olarak, hâlâ orada duruyor. İnandırıcı olmasa da güzel bir hikâyesi var: İstanbul kuşatması sırasında su sıkıntısı başla

mış (İstanbul'da su sıkıntısının sonu yoktur zaten); sakabaşı, uçuşan kazlar görünce, "Bunların konduğu yeri bulun, orada su vardır", de

miş. Sahiden de, kazların konduğu yerde su bulmuş ve oraya bu çeş

meyi yapmışlar.

Aslında, kaz kabartmalı çeşmenin tarihi çok daha yeni:

1557'de Mehmet adında biri yaptırmış. Kazlıçeşme zaten sulak bir yer; bütün salhane ve tabakhane işlerini yapmak için bu yeri seçmelerinde de su bolluğunun payı olmalı. Suya ilişkin bir de Hıristiyan (Rum) efsanesi var. Yaşlı bir Rum kadın hastalanıyor, üç gece üst üste aynı rüyayı görüyor. Rüyasında melek gibi güzel bir kadın ona Kazlıçeşme'ye gidip yıkanmasını söylüyor. Kadın gidiyor, bir bostandan ona verdikleri suyla yıkanıyor (masalların gerçekçiliği böyledir: hikâyeden, burada bostan kuyuları olduğunu anlıyoruz, yani sulaklık vurgulanıyor). O gece, dördüncü rüyada, aynı kadın, Ayia Paraskevi olduğunu açıklıyor ve kaynayan suyla yıkanmasını salık veriyor. Böylece, bu tip masallarda olması gereken her şey oluyor: Pınar bulunup ayazma kuruluyor, hasta
iy
ileşiyor vb. Bu da, orada hâlâ duran Ayia Paraskevi Kilise ve Ayazmasının hikâyesi.

Deri imalathaneleri kalktıktan sonra, açıklıkta, bazı tarihi ve yarı tarihi yapılar kaldı. Fatih zamanından olduğu söylenen caminin, örneğin, minare pabucundan başka eski y eri yok. Buna
karşılık yarı yıkık Kazlıçeşme Hamamı daha eski bir bina. Yedi İehitler Kabristanı, birçok benzerleri gibi, II. Mahmut zamanında bulunup onarılmış. Derya Ali Baba Türbesi, Kasaplar Mescidi, Perişan Baba Tekkesi kalan birkaç eski yapının görece ilginç olanları.

ZEYTİNBURNU

Kazlıçeşme'den sonra İstanbul'un en eski sanayi ve gecekondu bölgelerinden Zeytinburnu'na
geliriz.
Zeytinburnu 1949'da sanayi bölgesi olarak seçilmişti. O zamanın İstanbul'unda, burasının şehre çok yakın olduğu düşünülmemişti. 1950'lerde kararın sonuçları görüldü ve hızlı gecekondulaşma başladı. Bunu takviye eden olaylar da oldu: Balkanlar'dan o yıllarda gelen göçmenlerin ve Aksaray istimlâkinde evlerini kaybedenlerin buraya yerleşmesi gibi. Bu gelişme sonunda Zeytinburnu 1957'de ilçe yapıldı.

Eski İstanbul'da mezarlıklar sur dışında yoğunlaşıyordu. Zeytinburnu da 1950'lere kadar böyle bir bölgeydi. 1950'den sonra denize yakın kısımları gecekondulaştı; daha kuzeydeki mezarlıkların çoğu nasılsa kalabildi. Bu kitabın "Surlar" bölümünde uğradığımız Balıklı gibi semtler ve mezarlıklar aslında Zeytinburnu İlçesi'nin sınırları

içindedir. Gene o bölgede Balıklı Rum Hastanesi ile Yedikule Ermeni Hastanesi vardır.

Zeytinburnu dolayısıyla "gecekondu" olgusu üstüne kısaca birkaç şey söy
lenebilir.
Bu konut tipinin adı, Türkiye yasalarının bazı özelliklerini yansıtıyor: Çatısı konmuş bir evi yıkmanın prosedürü daha güç. Dolayısıyla adam gelip bir gecede çatıyı konduracak biçimde evini yapıyor, geri kalanını sonra bitiriyor. Deyim çok sevimli ve Türkiye'nin havasına uygun. Ama gerçekliği tam yansıtmıyor. Kırdan kente göç bu ülkede 1950'lerde hızlandı. Bu tarih, sanayileşmiş ülkelere göre geçtir, ama başka birçok Üçüncü Dünya ülkesinde aynı yıllarda çok benzer gelişmeler görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşme ideolojisi ve pratiği yaygınlaştı. Türkiye'de de kentleşme bu yıllarda başladı ve hızlanarak devam etti. Ge

cekondulaşma, bu kentleşmenin biçimini oluşturdu ve en büyük pay, doğal olarak, İstanbul'a düştü.
"Gecekondu" dey
imi, karanlıkta, görünmemeye çalışarak kendine ev yapan adamı (aileyi) anlatıyor. Bu durum gerçeğe çok aykırı değil, nitekim hâlâ "gecekondu" yıkımları oluyor, gecekondu halkıyla yıkıma gelenler arasında arbede çıkıyor. Ama bu "kanunsuzluk", temelde, devle
tin ve başka yetkililerin göz yumduğu ve göz yummak zorunda olduğu bir kanunsuzluktur. Çünkü zaten bütün sistem bu insanları kırdaki yerlerini bırakıp buralara
göçmeye itmektedir. Yöne
timin (merkezi ya da yerel), gelen bu insanlara konut sağlaması
gerekme
ktedir. Bu yapılmamakta ve insanlar bildiklerine, imkânlarına göre kendi evlerini kendileri inşa etmektedir. Onun için de, art arda çıkarılan

çeşitli yasalarla, çoğu hazineye ait topraklar üstüne yapılmış gecekondular yasallaştırılmıştır.

İlk gecekondular

ilginç ve sevimliydiler. Ekonomik rasyonaliteye ne dereceye uydukları tartışmalıdır. Başka pek çok biçimde kullanıla

bilecek geniş arazileri kaplıyorlardı (ama daha üst sınıfların eseri olan yeni "yazlık siteler" de benzer bir şeyi değişik bir alanda yapı
yor).
Ancak, "ekonomik rasyonalite"ye uygun olduğu kanısıyla yapılmış başka konut tiplerine oranla, insani kullanıma daha uygundular. Geniş ve boş arazilerde kuruldukları için, Batı ülkelerinde "sosyal konut" adıyla dikilen ve içlerinde yaşayanların bütün "sosyal"

eğilimlerini yok eden kuleler gibi dikine uzamaları gerekmemişti. Büyük çoğunluğunun bahçeleri vardı. İlginç bir özellikleri de değişkenlikleriydi. Yukarıda değindiğim zor koşullarda yapılıyorlardı ve bu aşamada sorun eve benzer bir şeyi en kısa zamanda ortaya çıkarmak olduğu için başlangıçta oldukça entipüften, uyduruk binalar görünüyordu. Ama bu ilk güçlükler atlatılıp az çok bir güven duygusu gelince, evi geniş

letmeye, geliştirmeye başlıyorlardı. Bu durum bu
konut tipine organik bir özellik veriyordu: zaman içinde, imkân ve ihtiyaçlara göre, büyüyen ve
gelişen bir bina!

Uzak ve yabancı bir otoritenin belirli bir hesaba göre yaptırdığı konutlara edilgin bir biçimde yerleşmekten farklı bir psikoloji yaratmış olmalıdır bu özgül koşullar. "İehirlileşme"yi aynı
anda hem geciktir
miş, hem de şokunu görece hafifletmiş olmalıdır.

Yeni yerleşimlerin çoğunda hemşerilik ilkesi etkili oldu, bir gecekondu bölgesine Anadolu'nun belirli bir yerinden gelen insanlar birbirlerinden teşvik ve destek görerek yerleşt
iler; bu da,
modern şehrin başlıca özelliklerinden biri olan anonim bireyler topluluğundan farklı bir yapı üretti. Bu yapıda kırsal alışkanlıklar daha uzun yaşama fırsatı buldu.

Öte yandan, yeni yerleşim bölgelerine yerel yönetimin olmazsa olmaz "kent" hiz metlerini
getirmesi de hayli uzun zaman aldı. Yol, su, kanalizasyon gibi kolaylıklar alabildiğine gecikti. Yıllarca, gecekon

dulular, örneğin çeşmelerden su doldurup kovalarla evlerine taşıdılar. Türkiye'de demokrasinin bütün aksaklıklarına rağmen, gene de

seçim mekanizması, uzun vadede, bu bölgelere bazı altyapı hizmetlerinin ulaşmasını sağladı. Kalabalıklar buralarda toplanıyordu artık ve oy almak için hizmet vermek gerekiyordu.

Bu anlattıklarım İstanbul'da ve Türkiye'de "gecekondulaşma" dediğimiz sürecin "klasik"
sayılması gereken erken aşaması için geçerli. Bireysel zamanda olmasa da, toplumsal zamanda "kısa" olduğunu söyleyebileceğimiz bir sürede bu yapılanma da değişti.

Artan nüfus ve bu nüfusun başta İstanbul, büyük şehirlere göçü şehirlerde toprak rantını olağanüstü derecelerde artırdı. Böyle olunca, toprak üstüne spekülasyon

olabildiğine yoğunlaştı. Bütün bu toplumsal kargaşa içinde bunun "Mafioso" nitelikler edinmemesi mümkün değildi. Özelliklerini betimlemeye çalıştığım gecekondu alanlarının üzerin
den yeni
buldozerler geçti. Gecekondularının tapularını elde edenler bunları kat karşılığında yeni türeyen müteahhitlere sattılar ve betonarme, kötü yapılmış, çirkin bloklar şehri çepeçevre kuşattı. Varolan gecekondu bölgelerinin dışında yeni betonarme kuşaklar inşa edildi. Bu sefer hazine toprağını işgal edenler, bireysel göçmenler değil, çoğu zaman yerel otoritelerle rüşvet gibi yöntemlerle işbirliği içinde çalışan yeni spekülatörlerdi.

Bu yeni apartmanlaşmanın yabancılaştırıcı etkileri de daha yoğun oldu. Hemşerilik ilişkileri dağıldı veya daha lokalize oldu. Atomizasyon dolayısıyla arttı. Nüfus artışının sürekli baskısı, en yalın ihtiyaçlarla sınırlı bir dünya yarattı. Hayatta nitelik arayışı asgariye indi; estetik kaygısı toptan yok oldu. Yeni yerleşiml
erde toplumsal
laşmayı teşvik edecek mekân hiç düşünülmedi. Birçok insan para kazandı. Aslan payını spekülatörler kazanmakla birlikte, ilk gecekondu yaptıranlar da nasiplerini aldı. Sonuçta İstanbul şehri çok şey kaybetti.

BAKIRKÖY Bizans döneminde bugü
n Bakırköy'ün bulunduğu alandan, Batı'ya doğru uzanan yol, Via
Egnatia geçiyordu ve bu bölgede Hebdomon denilen (Latince'de "Septimum":
ikisi de 7
rakamından geliyor) yerleşim kurulmuştu. Yol üstü konaklama yerlerinden olduğu için imparatorluk eliyle burad
a saraylar, bahçeler yapılmış ve oldukça görkemli bir şekilde düzenlenmişti. İç taraftaki, Fildamı adıyla bilinen Bizans açık sarnıcı da bu kompleksin su ihtiyacını karşılamak üzere yapılmıştı. Osmanlı zamanında burada saraya ait fillerin barındırıldığı düşünülüyor. Dikdörtgen, 127'ye 76 m boyutlarında, duvar kalınlığı 4 m olan, taş ve tuğladan yapılma ilginç bir binadır burası. Sonuncusu 1204 Latin işgali olmak üzere, çeşitli İstanbul kuşatmalarında Hebdomon yağmalanıp yıkılıp onarıldı. Latin işgalinden so
nra eski
debdebe canlandırılamadığı için hayatına mütevazı bir balıkçı ve bostan köyü olarak devam etti. "Bakırköy" adının kökeni olan Makro Hori ("Uzun Köy" ya da "Uzak Köy" anlamında "Makri Hori") adını o zamanlar edindiği sanılıyor.

Fetihten sonra Türkl
er bu "uzak köy"e pek fazla yerleşmediler. Bölgedeki en eski bina Çarşı Camii'nin 1601 ya da 1655'te Kocamustafapaşalı Derviş Ahmet Efendi tarafından yaptırıldığı ve bunun Türkler'in buraya yerleşmesinin başlangıcı olduğu söylenir. Gerek cami, gerekse ona yakın zamanda inşa edilen hamam sonraki onarımlarla karakterlerini kaybetmişlerdir.

Bakırköy'ün bundan sonraki canlanması, II. Mahmut'un burada (Ataköy'de) bir baruthane yaptırmasının sonucudur. Bu aynı zamanda Ermeniler'in Bakırköy'e yerleşmelerinin başlangıcıdır. Çünkü II. Mahmut baruthane inşaatı işini Hovhannes Dadyan'a vermiş, o da getirdiği Ermeni ustalarla bu işe sıvanmıştı. Rumlar başından beri burada bulunmakla birlikte, 19. yüzyılın başlarında İstanbul'dan ve başka yerlerden birçok Rum aile gelip Bakırköy'e yerleşti. İimdi ilçenin ana caddelerinden birinde, aşağı yukarı karşı karşıya duran Aya Yorgi ve Surp Asdvadzadzin Rum ve Ermeni kiliseleri geçen yüzyılın ortalarında yapılmıştır. Ayrıca, Yenimahalle'ye doğru bir İtalyan Katolik kilisesi ile Rum

mezarlığında Analipsis Kilisesi vardır.

II. Abdülhamit döneminde Bakırköy yeniden parladı. Yüzyıl başına az kala birçok bey ve paşa burada sayfiye evleri, köşk ve konaklar yaptırdılar. Bu dönemde çeşitli park ve bahçeler, gazinolar, eğlence yerleri açıldı. Bakırköy'de hayat canlandı ve renklendi.

Müslüman halk "Makriköy" adını Türkleştirerek "Bakırköy" diye telaffuz etmeye başlamıştı. 1925'te İstanbul'da yer adları Türkçeleştiri
lirken bu ad resmi hale getirildi. 1950'lerde
Bakırköy hâlâ nüfusu yirmi bini
bulmayan, küçük, kendi halinde bir ilçeydi, ama bundan sonra
büyük bir hızla büyüdü ve dolayısıyla değişti. Köyün kendisi İstanbul'un her yeri gibi yoğun bir şekilde apartmanlaşırken Londra Asfaltı'nın kuzeyinde kalan taraflarında da bir yığın
gecekondu bö
lgesi kuruldu. Bunlar idari olarak Bakırköy'e bağlanınca, İstanbul'un bir ilçesi olan Bakırköy, nüfusuyla, Türkiye'nin dördüncü büyük şehri haline geldi. Son dönemde bu bölgelerin çoğu özerkleşti ve Bakırköy yeniden küçülmüş oldu.
Semtin ilginç ziyaret yerlerinden biri Zuhurat Baba Türbesi'ydi. Birçok benzeri gibi biri bu
ermişin mezarını rüyada görmüş ve orası kazılınca içinde bozulmadan yatan ceset bulunmuş vb. Böylece, yeni mezar yapılmış. Bunun, taşında demir karışık olduğu için niyet tutan
lar oraya ma
deni para bastırır, para düşmezse niyetin çıkacağına işaret olur.

Zuhurat Baba türbesinden ileride devasa Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi vardır. Burası Enver Paşa tarafından, Reşadiye adıyla, kışla olarak yaptırılmıştı.
ATAKÖY II. Mahmut,
Barutçubaşı Hovhannes Dadyan'a yeni baruthaneyi bu alanda yaptırtmıştı; onun için bölge, Ataköy, ortaya çıkıncaya kadar bu adla anılırdı. İstanbul'un fethinden sonra şehir içi sayılacak yerlerde, örneğin Ayasofya karşısında, Unkapanı'nda baruthaneler açılmıştı. Bir zaman sonra kaçınılmaz kazalar başladı. Yangından, kıvılcımdan,

yıldırımdan patlamalar başlayınca baruthaneler şehir dışına, uzaklara taşındı. Örneğin Florya'da İskender Çelebi Bahçesi'nde bir tane kuruldu. II. Mahmut da şimdiki Ataköy'ü seçerken
yeterince uzak bir yer
bulmuş oluyordu. Ama zamanla bütün Türkiye İstanbul'a akınca İstanbul da dışarı yayılmaya başladı ve "uzaklık" kavramı, sözgelişi Tekirdağ öncesi geçerliliğini kaybetti.
Ataköy Türkiye'nin ilk "modern" sitelerindendir. 1950'lerde, 6
0.000 nüfuslu bir yerleşim olarak planlanmış ve Emlak Kredi Bankası tarafından yapımına başlanmıştı. Birkaç tip (A tipi, B tipi v.b.) yüksek apartmanlardan oluşuyordu. Aynı banka daha önce de Levent'te bahçe içinde konutlarla yeni bir mahalle kurmuştu. Ata
köy buna göre daha "modernist" bir projedir.
Uzunca bir süredir Bakırköy ve Ataköy oldukça kendi başına gelişen bölgeler oldular. Yakınlarda yapılan Galleria gibi büyük alışveriş merkezleri, marina ve kıyı düzenlemesiyle canlanan "turistik" bölge, sayıları

hızla artan lokanta ve eğlence yerleriyle, yeni ve kendine özgü bir şehir artık burası. Kıyıda, İstanbul'un çeşitli et lokantalarının öncülerinden olan ve güzel eski bir evde çalışan Gelik Lokantası var.

YEİİLKÖY

Eski Rum köyü Ayastefanos, 1925'teki Tü
rkçeleştirme sürecinde "Yeşilköy" oldu. Ama bu süreç olmasa da, başı sıkıntılı anılarla yüklü olduğu için, herhalde değişecekti adı. 93 Harbi'nde Rus ordusu buraya kadar dayanmış, ateşkes anlaşması (ki Osmanlılar açısından çok ağır
maddelerle doluydu) bura
da imzalanmış, Ruslar da bunu anmak üzere buraya bir kocaman anıt dikerek gitmişlerdi. İttihat ve Terakki iktidarında bu anıt gayriresmi biçimde hükümetin denetimi dışında havası verilerek, dinamitle yıkıldı. İlk Türk sinema çekimi de, bu olayın Fuat Uzkınay tarafından filme alınması olmuştu.

Yeşilköy, Cumhuriyet döneminde İstanbul havaalanı için en uygun yer seçildi. Alanın yapımına 1930'da girişildi ve İstanbul
Ankara se
ferleri 1938'lerde başladı. O zamanlar "İncirli" de denilen Londra Asfaltı da bu sıralarda, havaalanını şehre bağlamak üzere, aşağı yukarı eski Via Egnatia güzergâhında inşa edilmişti. Ama 1960'ların başında bile, bu "asfalt" üzerindeki, tek araba geçecek genişlikte köprünün başında eli bayraklı bir adam durur ve eskaza iki araba yaklaşaca
k olursa birini durdurup öbürüne yol verirdi.
Havaalanı belki, ya da bir tür zevke göre, Yeşilköy için hayırlı oldu, çünkü o nedenle burada yüksek bina yapılması yasaklandı ve her ne kadar apartmanlaşma tutkusu bütünüyle önlenemese bile, değişim başka yerlerdeki kadar toptan olmadı. Yeşilköy'de hâlâ sevimli ahşaplar köşkler, evler, yeşil alanlar var.

Gene çeşitli cemaatlerin bir arada yaşadığı bir semt olan Yeşilköy'de Rum Ortodoks ve Ermeni Gregoryen kiliselerinin (ve okullarının) yanısıra büyük bir Latin Katolik kilisesi de vardır. Köyün özgün adından ötürü Rum kilisesinin adı Ayios Stefanos Ermeni kilisesininki de Surp İstepanos'tur. Yeşil Zeytin Sokağı'nda girişi olan Latin mezarlığının yazıtında Hovhannes Bogos Dadyan'a teşekkür edilmektedir. İstanbul'un çok güzel gravürlerini yapan İtalyan (daha doğrusu, Maltalı) ressam Preziosi de burada gömülüdür, ama mezarı adamakıllı bakımsızdır. Yeşilköy'ün başlıca camisi de Bezmiâlem adını taşır.

Yakın zamanlara kadar Yeşilköy'de kalan azınlıklar, akşamları masaları evlerinin önündeki kaldırımlara taşır, akordeon ve başka ens

trümanlar çalar, şarkı ve türkülerle yaz akşamlarının tadını çıkarırlardı. İimdi buradaki "Bulgar"ın, "Kaptan"ın meyhaneleri, kıyıda İstanbul'un en iyi balıkçı lokantalarından Hasan ve ötekiler bu keyif geleneğini az çok sürdürmeye çalışıyor.

FLORYA

Bizans dönemindeki Hebdomon, Yeşilköy'ün batısına düşen Florya'ya kadar uzanıyordu. Hebdomon'dan, daha önce değinilen Fildamı dışında hiçbir kalıntı bugünlere gelmedi. Kanuni döneminde Başdefterdar İskender Çelebi Florya'da bir köşk yaptırmış ve bahçe düzenlemiştir. İskender Çelebi Arnavut olduğu ve Florina'dan geldiği için bölgeye bu adın verildiği düşünülür. İskender Çelebi İbrahim Paşa ile ters düşünce Kanuni tarafından idam ettirildi.

Bununla

ilgili bir efsaneyi Koçu aktarır. İdamdan epey sonra Kanuni avdayken dehşetli bir yağmura yakalanıp Çelebi'nin artık boş duran köşküne sığınıyor. Köşkün çevresine 74 yıldırım düşüyor. Selde boğulma tehlikesi de baş göstermişken bir içoğlanı padişahı sırtında taşıyarak kurtarıyor.

Kanuni, Çelebi'yi haksız yere idam ettirdiğini düşünerek üzülüyor, bu afeti de kendisi için işaret sayıyor. Nitekim, iki yıl sonra, 74 yaşında Zigetvar'da ölüyor.

Lale Devri'nde Nevşehirli İbrahim Paşa'nın İskender Çelebi'den kalan

köşkü yenilediği söylenir. Böyle de olsa, köşk, Patrona isyanında yeniden yıkılmıştır. II. Mahmut zamanında yapılan baruthaneye rağmen Florya ve yakınındaki Rum köyü Kalitarya (şimdiki İenlikköy) ücra ve pek fazla uğranmayan yerler olarak kaldılar.

Cumhur

iyet döneminde Atatürk'ün Florya

ile ilgilenmesi buranın yıldızını yeniden parlattı. 1936'da, Vedat Bey'in atölyesinden yetişen mimar Seyfı Arkan buradaki Cumhurbaşkanlığı köşkünü inşa etti. Bu modernist ve rasyonalist yapının Türkiye mimarlık tarihinde bir yeri vardır.

Böylece Florya sevilen bir sayfiye yeri haline geldi. İstanbul'un her köşesinde

herkesin bir nostaljik anısı vardır. Ben de Florya'da, tren istasyonunun yanında, Yahya'nın lokantasını hatırlıyorum. Asma yaprağı içinde sardalye ızgarasını herkes bilir; Yahya, sardalyeleri başka malzemelerle asma yaprağına sarıp fırında pişiriyordu. Sonra lokantası ortadan kalkıverdi. Bunun hikâyesini Koçu da ansiklopedisine almış. Lokanta yerinin Devlet Demir Yolları idaresi
müdürlerine dinlenme yeri olmak üze
re alındığı anlaşılıyor. Yahya Baydar da 1966'da şunları söylüyor: "71 yaşımdayım. Avusturyalı olan zevcem Krezantia da 78 yaşındadır. Otuz altı yıldan beri burada Atatürk'e, İnönü'ye, Celal Bayar'a, Menderes'e, devir devir, İükrü Saraçoğlu, Ali Çetinkaya,

Kılıç Ali, Yunus Nadi, Yahya Kemal ve şu anda isimlerini hemen hatırlayamadığım yüzlerce tanınmış kişiye hizmet ettik... Yaşlandık, buradan çıkarılmak değil, kaç senelik ömrümüz kaldı, bizim burada ölmek hakkımızdır. Çalıştıktan sonra nerede
olsa
yine bir
güzel lokanta açıp işletebiliriz, ama buraya hatıra

larla bağlıyız... Biz faniyiz, bir gün elbet göçüp gideceğiz, burasının bizden sonra yaşatılması düşünülecek iken müdür evleri yapılmak üzere bize tahliye davası açılıyor." Davayı, her zaman olduğu gibi,

müdürler kazandı.

GALATA VE PERA GALATA VE PERA

Pera, Yunanca "karşı yaka" veya "öte" anlamına gelir. Buradaki yerleşim Bizans'ın bir parçasıydı ve Bizans da şimdiki Paris gibi birtakım "arrondisement"lara bölünmüş olduğundan, Galata ("karşı

yaka" o zaman yalnızca bu bölümdü) Konstantinopolis'in XIII. mahallesiydi. Buranın bilinen ilk adı, incirlik anlamına gelen "Sykai"dir. Galata'nın etimolojisi ise hâlâ çözülmemiştir. "Süt" anlamını veren "Galaktos"tan geldiğini düşünenler var.

Bizans'ın b
ir mahallesi olmakla birlikte (burada kiliseler, hamamlar, bir forum ve İustinianos'un yaptırdığı bir tiyatro olduğu söyleniyor), tarihi önemini bir Ceneviz kolonisi olarak kazandı. Bu bakımdan "Pera" adının simgesel bir önemi ve anlamı vardır; çünkü Pera,

tarihi boyunca, İstanbul'da, tam da İstanbullu olmayan bir şeyi, ya da şeyleri temsil etmiştir. Daha önce değindiğim gibi, İstanbul'un coğrafi konumu ona Doğu ve Batı Akdeniz arasında bir geçiş yeri olmak gibi bir alınyazısı kazandırmıştı. İşte bu Batı Akdeniz'in İstanbul'da ayağını bastığı yer Galata ve Pera idi. Bu bakımdan, yalnız Halic'in "karşı yaka"sı değil, sanki bütün bu kültürel dünyanın "öte"si anlamına

geliyordu. İehir Osmanlıların eline geçtikten sonra da bu durum değişmedi. Osmanlılar sur için
deki birkaç Latin
Katolik kilisesini "karşı yaka"ya gönderdiler. Batı'daki devletlerle (önce Batı Akdeniz, sonra Atlantik ve Kuzey ülkeleri) diplomatik ilişkiler geliştikçe, o devletlere Pera'da toprak bağışlandı, onlar da elçilik binalarını buralarda inşa

ettiler. Zamanla bu elçilikler çevresinde küçük koloniler gelişti: ticaretle uğraşanlar, dini kurumlar, eğitim kurumları vb... Derken Batı'da sanayi devriminin patlamasıyla birlikte, dünyada Batı'nın belirleyici rolü görülmedik derecede arttı, güçler
deng
esi de Batı lehine aynı ölçüde değişti. Hayatın standardını ve biçimlerini artık Batı ka

rarlaştırıyordu. Dolayısıyla, 19. yüzyıldan başlayarak, Pera, Osmanlı devletinin büyük "gümrük kapısı" haline geldi. Yalnızca malların geldiği gümrük değil (bu da vardı tabii), öbür anlamıyla âdetlerin de geldiği kapı. Böylece modern hayatımızın birçok "ilk"i Türkiye'ye buradan geldi ve buradan yayıldı; örneğin ilk "kuru temizlemeci", ilk "Havana puroları", ilk "kafe şantan", ilk "cenaze levazımatçısı" gibi.

GALATA "

Ecnebi" Pera'yı gezmeye, oldukça Türk ve Müslüman bir yapıdan, Unkapanı Köprüsü'nün Galata ayağının dibindeki Sokollu Camii'nden başlayalım. Burası Azapkapı bölgesidir. "Azap" burada "ıstırap" değil, bir tür deniz piyadesi olan "azeb"den gelmedir. Osmanlı
deniz
kuvvetleri buradan Kasımpaşa'ya uzanan bölgede üslenmişti (hâlâ da bir ölçüde böyle). Tersane, cephane, kaptan
ı deryalık vb. buradaydı.

Cami, daha önce Kumkapı'da gördüğümüz Sokollu Camii gibi, Sinan'ın camilerinden biridir.
Onun kadar güzel olmasa
da ilginç ve bazı hoş estetik yanları olan bir yapıdır. Altı dükkanlı olduğu için değişik bir girişi vardır ve yüksekte kalan son cemaat yerinin üstü ve çevresi kapalıdır. Cami, sonraki Selimiye için yapılmış deneylerden biri olduğu izlenimini verir. Buda,

sekiz dayanaklı bir plana göre yapılmıştır. Kubbenin çevresinde destekkuleleri ve sırayla biri büyük, biri küçük sekiz yarım kubbe bulunur. Mihrap kısmı arkada bir çıkıntı yapar. Minare, camilere uygun olmayacak şekilde, soldadır; bunun nedeni, gerekli yerin denize fazla yakın olmasıdır. Köprünün başından yukarıya, Beyoğlu'na doğru tırmanan yolun solundaki büyük kapı eski tersanenin kapısıdır. Buradan biraz daha tırmanacak olsak, gene solda, tuğla ve taştan küçük bir türbe görürüz. Türbenin bina olarak çarpıcı özellikleri olmamakla birlikte ilginç bir efsanesi vardır. Doğurmasına çok az kala ölmüş bir kadın buraya gömülmüş. Ertesi gün mezardan çocuk

sesi işitilince mezar yeniden kazılmış ve gerçekten çocuğun sağ olduğu görülmüş. Bu mucize karşısında kadının

mezarı üstüne bir türbe yapılmış ve adına "Loğusa Kadın Türbesi" denmiş.

Sokollu Camii'nden Galata Köprüsü'ne kadar uzanan kıyı alanı Per

şembepazarı olarak bilinir. Yakın zamanlarda deniz kıyısından içeriye doğru birçok eski püskü bina yıkıldı ve buralar
a
parklar yapıldı. Parkta, Sinan'ın, onun kendi alanındaki başarısına erişmekte büyük güçlük çeken bir heykeli var. Perşembepazarı, ana yolun kuzeyinde ve güneyinde kalan kısımlarıyla İstanbul'un en büyük motor, torna, yedek parça gibi malzemelerin bulunduğu fantastik bölgelerinden, iş merkezlerinden biriydi. İimdi buradaki imalathanelerin çoğu Dolapdere yolunda muazzam ve sevimsiz bir komplekse taşındı. Bu tarih parçası böylece değişime zorlandıktan sonra, geriye kalanın da bir an önce yıkılmasında yarar v
ar, çünkü bu renkli
hayat tarzı değiş

tikten sonra geriye kalan yalnızca çirkinlik.

Kalan duvarlar arasında Ceneviz surlarından bir parçası, üstünde daha yeni duvarlarla, hâlâ duruyor. İstanbul'a gelip koloni kuran ilk İtalyanlar Amalfi'den gelmişlerdi. Onları Venedik, Ceneviz ve Pisalılar izledi. Başlangıçta bu İtalyan kolonileri suriçi İstanbul'da, Eminönü çevresine yerleşmişlerdi. Bizans'ın onlarla, onların da Bizans'la ve birbirleriyle ilişkileri hiçbir zaman düzgün yürümedi. 12. yüzyılın sonlarında en büyük kavgalardan biri koptu ve şehir halkı Latinlere saldırdı. Bu epey kanlı bir kıyım oldu. 1204'te Venedikliler şehri işgal ederek intikam aldılar ve korkunç bir talan yaptılar. Bundan sonra Bizans yeniden başkentini ele geçirince Venedik'le ilişkileri doğal olarak düzelmedi. Galata da, bu nedenle, Venedik'in ezeli rakibi Cenova'ya bırakıldı. Başlangıçta Cenevizlilerin burada sur yapmalarına izin verilmemişti. Ama Cenevizliler yüksek, bitişik ve muhkem evler yaparak sura benzer bir şey
ördüler. Bu dönemd
e Bizans sürekli çöküyor, İtalyanlar sürekli güçleniyordu. Bir zaman sonra, Cenevizlilerin resmen sur yapmasını engelleyecek gücü de kalmadı Bizans'ın. Karşılıklı güvensizlik temeline dayanan bu ilişkiler zaman zaman savaşmaya varan gerginliklerle devam
edip durdu.
Galata'nın Cenova'yı andırdığı söylenir. Doğrusu, fazla değil benzerlik. Dar sokaklar ikisinde de var. Ayrıca, Cenova'da da toprak yüksek ve oldukça düzensiz bir biçimde engebeli. Ama bunların ötesinde her şey çok farklı. Ayrıca, bir de.Galata se
mti var Cenova'da.

Ceneviz surlarının büyük kısmı, 1453'ten sonra Fatih'in emriyle yı

kıldı. Ama bunların yer yer ayakta kalmış parçaları bu yüzyılda bile görülebiliyordu. Hâlâ da, ünlü Galata Kulesi dışında birkaç kule ve bazı duvar parçaları vardır. Ceneviz kolonisinin güneybatı köşesi bizim şimdi bulunduğumuz noktadaydı. Buradan, sırtın doğal yükselişini izleyerek tırmanıyor, doğuya kıvrılıyordu. Galata Kulesi, surun kuzey sınırını

yaklaşık olarak
gösterir. Buradan yeniden
denize doğru iniyordu ve güneydoğu köşesi de, bugünkü Tophane çevresiydi.

SALİHA SULTAN SEBİLİ
Sokollu Camii'nden Karaköy
Azapkapı Caddesi'ne gelirken, gösterişli bir sebil ve çeşme ile karşılaşıyoruz: Saliha Sultan Çeşmesi. Bu da 18. yüzyılın barok meydan çeşmelerinden biri. İnsanlar da "ortaya çıkma" bilinciyle süslenirler; belli ki çeşmeler bu yüzyılda meydana çıkarken alabildiğine şıklaşmışlar.

Çeşmenin hikâyesi hoştur. Saliha Sultan, buralarda yaşayan fakir bir ailenin kızıymış. Burada küçük bir çeşmeden eve götürecek suyu doldururken testisini kırmış. Ağlamaya başlamış. O sırada arabasıyla oradan geçen saraylı bir hanım manzarayı görünce acımış, çocuğa testiyi yenilemesi için para vermek istemiş. Çocuk, "Ben testiye ağlamıyorum. Bir testiyi kırmadan su dolduramadım, bu beceriksizliğime ağlıyorum," demiş. Cevaptan hoşlanan hanım onu saraya aldırtmış ve bu küçük kız büyüyünce I. Mahmut'un annesi Sali

ha Sultan olmuş. Çocukluğunu hatırlayarak, o noktaya bu çeşmeyi yaptırmış (I. Mahmut İstanbul'un su tesisatıyla ilgilenmiş bir padişahtı ve Beyoğlu tarafının suyu onun zamanında esaslı bir şekilde sağ

lanmıştı). O zaman bu belki de bir köşe çeşmesiydi, çünkü cephesi oldukça süslü olduğu halde öbür yüzleri çok yalın. Çeşmeyle birlikte okul da yaptırıldığı, ama bunun bugüne kalmadığı bil
iniyor. Bu
süslü yapının ortası çeşmedir. İki yanında da birer sebil vardır.

Caddenin karşı sırasına geçip içeri sapan ilk sokağa girdiğinizde, biraz yürüdükten sonra, bir sur kapısına geliyoruz. Bu da Ceneviz duvarlarının bir kalıntısı, ama dışarı açılan bir kapı değil, bu bölgenin birbirlerinden surla ayrılan mahallelerinden birinin kapısı. Kapının üstünde, ortada Cenova'nın Aziz George haçı, iki yanında da De Medura ve Doria ailelerinin armaları var. İkinci ailenin en ünlü üyesi, 16. yüzyılın büyük amirali Andrea Doria'ydı.

ARAP CAMİİ

Yanıkkapı'yı geçip yeniden denize doğru kıvrılıyoruz. Biraz sonra da, yeni restore olmuş ahşap bir binanın karşısında Arap Camii'nin girişlerinden birine geliyoruz. Buradan, geniş avluya
geçiliyor. Çevredeki Türklerde bu
binanın, adına uygun olarak Araplar tarafından yapılmış olduğuna dair köklü bir inanç var. Gerçekten de, 8. yüzyılda kenti kuşatan Arap ordusunun buralara gelmiş olması mümkün; gelgelelim, sanat tarihiyle iyi kötü ilişkisi olan herhangi biri binaya baktığında, bunun Arap tarzıyla bir ilgisi olmadığını, tersine, bir Latin kilisesi olduğunu hemen anlar. Cenevizliler burayı koloni yaparken bu binayı da Aziz Dominik adına bir katedral olarak inşa ettirmişlerdi. İçinde bir de Aziz Paul şapeli olması mümkündür.
Üzerine minare
külahı kondurulmuş dört köşe çan kulesi, Latin kilisesi ile Arap Camii arasındaki uyumsuzluğun en açık kanıtıdır. Bu kulenin altından geçerek avludan sokağa çıkarken geçitte çeşitli süslemeler dikkati çeker. Arap Camii 1900'lerde onarılırken

bulunan çeşitli Katolik mezar taşları şimdi Arkeoloji Müzesi'nde. 1453'ten
sonraya ait bir tarih taşıyan taş olmaması, Fatih'in o sıralarda binayı Cenevizlilerden alıp cami haline getirdiğinin kanıtı sayılabilir.

II. Bayezid döneminde İspanya'dan Yahudi göçmenlerden başka az sayıda Endülüslü Arap da gelmişti. Bunların bir dönem bu camiyi kul

lanmış olmaları ve adının oradan kaldığı düşünülebilir.

OSMANLI YAPILARI

Arap Camii'nden doğuya doğru yürürken kuzeye sapan sokak üs

tünde çeşitli taş evler görülür

ki bunlar yakın zamanlara kadar "Cene

viz evleri" diye bilinirdi. Oysa, hayır, Türk evleridir bunlar ve çok daha yenidir. Türk evleri genellikle ahşap olduğu, bu bölge de Ceneviz bölgesi bilindiği için, böyle bir yorum yapılmış olmalı. Ahşap evlerde olduğ
u gibi bunlarda da ikinci
katın yukarısında dört beş çıkıntı ile neredeyse zikzaklar yapan çıkmalar vardır. Hepsi de şimdi işyeri olarak kullanılmaktadır. Vefa'daki Atıf Efendi Kitaplığı'yla benzerlikler gösteren bu evlerin 18. yüzyıl yapısı olduğunu tahmi
n edebiliriz.
Tekrar ana caddeden doğuya, Karaköy'e doğru ilerleyince, sağda karşımıza rengi gene kırmızımtırak, tepesinde dokuz kubbesi olan bir han çıkıyor. Bu, İstanbul'un en eski

Türk yapılarından Fatih Bedesteni. Yaşına göre iyi dayanmış, ama özellikle içinin şimdiki durumu bu uzun tarih hakkında çok az fikir veriyor. Bedestenin ilerisindeki sokaktan sağa saptığımızda, sağda bir başka eski iş hanı görüyoruz. Bu da Rüstem Paşa'nın Sinan'a yaptırttığı Kurşunlu Han. Açık avlusuyla klasik kervansaray tipinde, iki katlı bir bina. Bir hayli aşınmış durumda. Girişin yanında, belki de Roma'dan kalma bir sütun başlığı, çeşme yalağı olarak kullanılıyor.

Bu hanın yanında, cephesi dar, birkaç katlı bir balık lokantası vardır. Çok iyi balık pişirmekle
birlikte, herh
alde müşteri cirosunu artırmak için, biradan başka içki vermez. Bu da, rakı içmeden balık yiyemeyen İstanbullu adabına uymaz. Eskiden, deniz kıyısında başka balık lokantaları vardı ve bunların hemen önünde, karşı kıyıdan yolcu taşıyan dolmuş sandallarının yanaştığı tahta iskele dururdu. Genel yıkım sırasında bunlar da ortadan kalktı.

Yeniden caddenin karşı tarafına geçip ara sokaklara saptığımızda Bereketzade Camii ve Medresesi'nin ve başka 18. yüzyıl evlerinin arasından geçiyoruz.

Tünel'in alt girişi bu sırada. Onun az ilerisinde, soldaki Perçemli Sokağı'nın içinde, artık kullanılmayan Zülfaris Sinagogu (Kal Kadoş Galata) var. Yüksek bir duvarın arkasında, dikkatle bakmadıkça hiç göze çarpmayan bir bina. Eskiden beri burada sinagog varmış, ama
bu bina 1890'
da ünlü banker Kamondo'nun maddi yardımıyla inşa edil

miş.

Bir kapısı bu sokağa açılan Selanik Pasajı'nın öbür ucu da Karaköy Meydanı'nda. Osmanlı İmparatorluğu'nda en yoğun Yahudi yerleşimi olan şehirlerden biri Selanik'ti. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı yıllarda burada Yunanlıdan çok Yahudi olduğu söylenir. Bu oran II. Dünya Savaşı'nda Alman işgaliyle radikal biçimde değişti. Merkezi Selanik olan Sabetay Sevi hareketinin (bu son derece ilginç, karmaşık ve az bilinen bir olaydır) sonucunda Müslüman

olan Yahudiler bugün de "Selanik Dönmeleri" olarak tanınır. Bu pasajın da Selanik Yahudileri ile ilgisi vardı.

KARAKÖY MEYDANI

Karaköy Meydanı'nda, geçen yüzyılda, çoğu yabancı mimarlar tarafından ve işyeri olarak yapılmış ilginç binalar vardır. Bunlar

Batılılaşma ile birlikte kapitalist iş ilişkilerini de öğrenmeye başlayan Osmanlı toplumunda, bu çalışma tarzına uyan ilk mimari örneklerdir. Bunlardan biri İtalyan

Mongeri'nin eseri olan Karaköy Palas'tır. İimdi burada bazı bankaların şubeleri var. Tamamen eklektik, oldukça şık ve gösterişli bir binadır bu. Giriş katındaki kemerli pencerelerden birinin yanında mimarın imzası görülür.

Buradan köprüye doğru yürüdüğünde, gene İtalyan olan Raimondo D'Aronco'nun yaptığı bir cami vardı. Karaköy Mescidi olarak bilinen bu yapı mimarın en çok sevdiği Art Nouveau
esinlen
mesiyle yapıldığı için bilinen ve alışılmış cami tarzına pek uymuyordu. Yabancı elinden çıkmış bu değişik caminin bazı mutaassıp Müslümanları kızdırmış olması kuvvetle muhtemeldir. 1950'lerde Karak
öy meydanı yeniden genişletilirken bu cami yıkıldı. Söylendiğine göre taşları tek tek numaralanarak bir yere depolanmış. O zamanki eğilim, caminin, Adalar gibi, biraz gözden ırak ve mutaassıp Müslümanlarla meskûn olmayan bir yere monte edilmesiymiş. Ama bu

bir türlü gerçekleşmedi; derken, caminin taşlarının da ortadan kaybolduğu anlaşıldı. Bu taşların, Adalar'dan birindeki iskele yapımında kullanıldığı söyleniyor! Böylece, koca bir cami neredeyse buharlaştı, yok oldu.

Karşı sırada, şimdi El

Baraka'nın aldığı binanın cephesindeki niş içinde küçük bir Meryem heykeli vardı, şimdi yok. Onun nereye gitti

ğini bilene rastlamadım, ama belki El
Baraka biliyordur. Karaköy Meydanı'nda sanat icra eden bir başka yabancı mimar ünlü Vallaury'dir. İstanbul'da
pek çok bina
yapan Vallaury'nin bu meydandaki eseri Mongeri'nin sırasında, meydanla Karaköy iskelesi arasındaki geçitte, Ömer Abed Hanı'dır. Bu da bilinen üsluplar arasında en fazla Art Nouveau etkilerini yansıtır.

19. yüzyılda borsa işlerinin merkezi olan ve sonra yıkılan Havyar Hanı da bu bloktaydı. Yok olmuş bu binanın Osmanlı iktisadi tarihin

de önemli bir yeri vardı.

Ömer Abed Hanı'na sapmadan denize doğru gidildiğinde, yani bu sıranın sonunda, şimdi Ziraat Bankası olan bina yer alır. Yapıldığı tarihte Viyana Bankası olan bu binayı adını bilmediğimiz Avusturyalılar yapmıştı, sonradan Ziraat Bankası'nın eline geçti. Denize bakan yüzünün ikinci katının üstünde bir terası bulunur ve buraya iki heykel konmuştur. Kadın

heykeli ticareti, erkek (demirci) ise endüstriyi tem
sil eder. Heykeli yasaklayan İslam'ın hâlâ "resmi" ideoloji olduğu bir çağda yapılmış olması bakımından ilginçtir.

Ayrıca, gene bu sırada şimdi Akbank'ın olan, karşı sırada ise Nordstern'in olan binalar dikkati
çeker.

YERALTI CAMİİ

Vapur iskelesini geçt
ikten sonra sola sapınca Yeraltı Camii'ne geliriz. Birkaç basamak inip camiye girdiğimizde, gördüğümüz hiçbir camiye benzemeyen bir ortamda buluruz kendimizi. Bunda şaşacak bir şey yoktur, çünkü burası bir cami olarak inşa edilmemiştir. Kuşatma zamanlarında Bizanslıların Haliç ağzını kapatmak için gerdikleri ünlü zincirin kuzey ucunun bağlandığı Kastellion kalesinin bodrumudur burası (zincirin bazı parçaları Deniz Müzesi'nde görülebiliyor); kemerlerle bağlanan altışardan ve dokuz sıra tıknaz sütunun bulunduğu basık bir mekân. İçeride, İstanbul kuşatmasında ölmüş iki Arap ermişine ait olduğu iddia edilen iki mezar var. Her zaman bunların başında dua edenlere rastlamak mümkündür. Yeraltı Camii'nin üstündeki zarif ahşap bina da eski Karantina binasıdır.

Aynı blokta, yeniden sola sapılınca, avlusuna bir merdivenden çıkılan Kemankeş Camii'ne gelinir. Ziyareti zorunlu kılan önemli bir özelliği yoktur. Yalnız mektebi sevimlidir.

Karşıda, deniz kenarında, şimdi Denizcilik İşletmeleri olan büyük bina görünüyor. Bu da aynı zamanlarda yerli bir mimar tarafından yapılmış olmalı. Burada rıhtım 1895'te inşa edilmişti. Denizle ilgili bu binaların da rıhtımı kısa bir sürede izlemiş olması gerekiyor. Hemen bu meydana yakın Kemankeş Sokağı'ndaki çini süslemeli iş hanı, Gümrük Sokağı'ndaki Çeçeyan Hanı, aynı dönemin başka ilginç iş merkezi yapılarıdır. Liman binaları sağımızda kalmak üzere Rıhtım Caddesi'nde yürürken, son yılların İstanbul'a katkısı olan gayri resmi Rus pazarının içinden geçiyoruz. Sol kaldırımda, gemiyle eski Sovyetler Birliği'nden gelen "turist"lerin burada işportacılara sattığı mallar sergileniyor; havyar, votka, tabii matriyoşkalar, ayrıca dürbün ve başka teknik aletler, kalpaklar vb. Sağda, kıyıda, İstanbul'un hâlâ en iyi lokantalarından biri olan ve yalnız öğle yemeği servisi veren Liman Lokantası; solda, şehrin en ünlü baklavacılarından Gaziantepli Güllüoğlu'nun merkezi. Sağda, Gümrükler Başmüdürlüğü binasının süslemeleri belki ilginç, ama zevkli olduğu pek söylenemez. Solda ise bugünlerde sıkı bir restorasy
ondan geçmekte olan Fransız Geçidi var. Onun az ilerisinde de güzel karakol binası. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de asker ve polisleri bir kere girdikleri binadan çıkarmak güçtür. Bunun toplumsal ve politik çağrışımları bir yana, mimari ve k
orumacılık bakımından bazı olumlu sonuçlar verdiği söylenebilir. Bu karakol işte böyle korunmuş binalardan. Kadırga'da, Arnavutköy'de, Üsküdar

Bağlarbaşı'nda da benzerleri var. Böyle güzel karakol binalarının hemen hemen hepsi Abdülmecit zamanında ya

pılmıştı.

RUS KİLİSELERİ

Fransız Geçidi veya (şimdi o restore edildiğine göre) Alemdar Han'ın altındaki geçitten yürüyerek bir arkadaki paralel Mumhane Caddesi'ne çıkarız. Burada, köşede, tuğladan yapılma, beş katlı, güzel bir 19. yüzyıl binası durur. Bu bina İstanbul'a Ruslardan kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kudüs'e veya Aynaroz'a hacca giden Rusların kalması, konaklaması için yapılmıştır. En üst kata tırmanırsanız burada küçücük Aya Andrea şapeline gelirsiniz (zaten uzaktan bakılınca tepedeki yeşil renkli küçük soğan kubbe görünür). Aya Nikola gibi Aya Andrea'nın da denizcileri koruduğu, onun için Karadeniz'in tehlikeli sularından geçerek gelen Ruslar'ın bu kiliseyi ona adadığı, Andrea'nın Moskova ve Karadeniz'in azizi olduğu söylenir. Üst kata çıkarken Aynaroz'un ve oradaki Aya Andrea'nın, şimdi iyice kararmış resmi görülür. 1917 göçünden bu yana İstanbul'da kalmış bir avuç Rus cemaati buraya Pazar ayinine gelir, Makedon papazın yürüttüğü ayine katılır. Çevrede bunun gibi, üst katlarında kiliseleri olan üç bina daha vardır, ama onların kiliseleri artık kullanılmıyor. Biri zaten kilise olmaktan çıkmıştır. Öbür iki Rus kilisesi Aya İlya ve Aya
Panteleymon'dur.

TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ

Binanın yanından daha içeriye sapıp sonra sağa dönünce, az sonra
Panayia Kilisesi'ne geliriz.
Kilisenin kapısında şaşırtıcı bir yazı vardır: Türk Ortodoks Patrikliği. Bu cemaatin (cemaat denebilirse) ilginç bir tarihi vardır.
Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin batı bölgelerinde Yunan askeri işgali başladığında, yüzyıllardır Anadolu'da yaşamış Rum Ortodoks nüfus arasında, kaderini Yunanistan'a değil de Türkiye'ye bağlamayı tercih eden bir azınlık da bulunuyordu. Bazı dahiyane yöntemlerle kilise hiyerarşisi içinde rütbesini yükselten Papa
Eftim bu grubun temsilc
iliğini üstlendi, Fener'deki Ekümenik Patrikliğe karşı bağımsızlığını
ilan etti, Türk
Ortodoks cemaatinin patriği oldu. Gelgelelim, bu cemaati ve patriği ciddiye alan çok kişi çıkmadı. Türkiye'de kalmayı tercih eden binlerce Rum bile, bin yıllık Fener yeri ne bu
yeni dini otoriteye uymaya yanaşmadı. Böylece, Eftim'in küçücük cemaati özellikle Orta Anadolu'daki Türkçe konuşan Ortodoks cemaatin Mübadele ile Yunanistan'a göçmesi üzerine, zamanla iyice küçüldü. Oğlu Turgut Bey, müteveffa patriğin işlevini sürdür

ürken o da öldü ve
patrik vekilliği dini eğitimi olmayan, Galata'da nalburluk yapan küçük kardeşi Selçuk Erenerol'a kaldı. Ancak, cemaatin elinde aşağı yukarı üye sayısı kadar kilise var ve hepsi de bu
bölgede.
Karamanlı Rumlar'ın Türkçe konuşan Rumlar mı,

yoksa Selçuk ve Osmanlılar'dan önce buraya gelip Ortodoks Hıristiyan olmuş Oğuz Türk boyları mı olduğu, sonuçlanmamış bir tartışmadır.

Panayia Kilisesi'nin içi bir hayli şıktır. En ilginç eşyalardan biri de, Kırım'daki Kefe'den getirildiği anlaşılan siyah

Meryem ikonudur. Panayia'nın biraz ilerisinde (Karaköy yönünde) gene aynı "cemaat"in elinde olan ve kullanılmadığı için epey haraplaşan Aya Nikola Kilisesi (Ayios Nikolaos) vardır. Her iki kilisenin bekçiliğini ise Hakkâri'den buraya göçmüş olan
Katolik K
eldaniler yapıyordu, ama şimdi bu da değişti. Romanya ve Moldova'da yaşayan, Ortodoksluğu kabul etmiş Türkler'den, yani Gagavuzlar'dan birileri var burada. Selçuk Bey, Gagavuzlar'ı bu kilisenin otoritesini benimsemeye ikna ederse, birdenbire 300.000 kişili
k bir
cemaate kavuşabilir!

Necatibey'i ana cadde olan Kemeraltı'na bağlayan ara sokaklardan Vekilharç ile Sakızcılar arasındaki adada Eftim'in cemaatinin üçüncü ve son kilisesi, Ayios İoannis yer alır. Bunu zamanında Sakız Adası'ndan Rumlar yaptırmıştır (onun için, yukarıda değinilen sokağın asıl adı da "Sakızlılar" olmalıdır). Turgut Erenerol, yakın zamanlarda bu kiliseyi ayinlerde kullanılmak üzere Süryanilere vermiştir. Pazar sabahları bu sevimli cemaati kilisede ayinde
bulabilirsiniz. Kiliselerin üçü de
19. yüzyılın birinci yarısında, klasik bazilika tipine göre inşa edilmiştir. Mimari özelliklerinden çok, anlattığım bu girift insani tarihleriyle ilginçtirler.

Sakızlıların kilisesinden Kemeraltı Caddesi'ne çıkılırken, yan cephesi bu caddeden görünen
Greg
oryen Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nin kapısına geliriz. Kilise adını, Gregoryen mezhebinin kurucusu olan Aziz Krikor'dan ("Lusavoriç" = "Aydınlatıcı") almıştır. Bu noktada çok eskiden beri bir Gregoryen kilisesinin bulunduğu anlaşılıyor; daha doğrusu, "
kiliseler", çünkü bunlar çeşitli zamanlarda yıkılmış ve yeniden yapılmış. İimdiki kilise oldukça yeni, 1960'tan. Zamanın Başbakanı Menderes caddeyi genişletirken, o sırada

burada bulunan ve başka tipte olan Ermeni kilisesinin bir kısmının istimlâk edilmesi gerekiyor. O zaman
Ermeniler yapıyı küçülterek ve yoldan içeri alarak kiliseyi yeniden yapıyorlar; yalnız bu sefer Eçmiadzin'deki Patrikhane Kilisesi'nin planını aşağı yukarı uyguluyorlar. Bu nedenle eski
olmamakla birlikte kilisenin biçimi ilginçtir. Bod
rum katında bazı mezarlar vardır. Ama buranın en ilginç tarafı, eski kiliseden kalan ve Kütahya ürünü olduğu tahmin edilen mavi çinilerdir (bazıları Tekfur Sarayı çinisi olabileceğini
söylüyor).
KILIÇ ALİ PAİA CAMİİ

Caddeden Boğaz yönünde devam edersek,

bir süre sonra Kılıç Ali Paşa Camii'ne ve Külliyesi'ne geliriz. Kılıç Ali, aslen İtalyan olan bir Osmanlı amiralidir. Gençliğinde, denizde tutsak düştükten sonra, Müslüman olup korsanlığa başlamış, bir süre Turgut Reis'in adamı olduktan sonra Osmanlı hizmetine girmiştir. İtalyan adı üstüne yorum çoktur, Oggiali olabileceği düşünülüyor, ama Türkçe adı Uluç Ali idi. İnebahtı'da kazandığı başarıdan sonra Kaptan Paşalığa yükseltilmiş, adı da Kılıç Ali'ye çevrilmiştir. Hammer'e göre, doksanı aşan yaşına rağmen,

bir cariyenin ağuşunda can verdi.

Bir söylentiye göre Kılıç Ali Paşa kendine cami yaptıracak yer arıyor, ona rakip olan birtakım yetkililer de güçlük çıkarıyordu. "Sen Kaptan

ı Derya'sın, bütün denizler senin. Karada ne istiyorsun?" dediler. O da burayı denizden doldurtarak camisini yaptırdı.

Caminin mimarı Sinan'dır

bu adın tekrarı bir monotonluk yaratmaya başladı. Özellikle dış görünüşe biraz dikkatli bakın. Bildiğiniz başka bir binayı andırmıyor mu? İki binanın boyutları çok farklı olduğu için benzerlik ilk anda gözünüze çarpmayabilir, ama Kılıç Ali Paşa Camii, Ayasofya'nın küçük ölçekli bir tekrarıdır. Kubbenin iki yanındaki yarım kubbeler, öbür iki yandaki kemerler ve binayı dıştan destekleyen duvarlar (ki bunlar Ayasofya'da, ilk planın parçası değildi). Giriş de bir narteksi andırır. Ama binanın içinde Aya
sofya özellikleri pek
fazla yoktur, çünkü Ayasofya'ya güzelliğini ve büyüleyiciliğini veren çok sayıda sütun burada iyice azalmıştır. Bir çıkıntı yapan mihrap tarafındaki çiniler İznik'in parlak dön eminin
ürünüdür. Celi yazıları Demirci Kulu Yusuf Efendi'nin elinden çıkma

dır.

Ayasofya modeli acaba Sinan'ın kararı mı, Kılıç Ali'nin isteği mi? İkisi de olabilir. Sinan mutlaka Ayasofya'yı iyice incelemişti, ondan alacağını almıştı. Ama hiçbir eserinde onu kopya
etmedi. Kopya ettiği bu cami ise Sinan'ın asıl güzel eserleri arasında değildir. Eğer kendi buna karar verdiyse, bunu biraz da eğlence olsun diye yaptığını tahmin edebiliriz. Öte yandan, İtalyan asıllı Kılıç Ali de Ayasofya modelini özellikle istemiş olabilir.

Caminin önünde, çift sıra sütun üstüne inen son cemaat yeri ilginç ve sevimlidir. Türbe, medrese ve hamamdan meydana gelen külliye de hayli güzeldir. Kılıç Ali Paşa Camii ve Külliyesi'yle işimiz bittiğinde, hemen yakınımızda, başka ilginç binalar görüyoruz. Burası Tophane semti ve bizim araştırdığımız Galata

Pera bölgesinin dışında kalır.

Öyleyse karşı kaldırıma geçelim, geldiğimiz yönde yürümeye başlayalım. Burada ilkin set üstündeki Karabaş Mescidi'ni görüyoruz. Yapılışı epey eskiye dayanan
bu mescidin
mimarisinde göze çarpan bir özellik yoktur, ama zaten olmaması gerekir. Orantıları yerinde, mütevazı bir mahalle mescididir.

ST. BENOIT

Surp Krikor Lusavoriç'in hizasına vardığımızda, tarihi ta 15. yüzyıla kadar uzanan St. Benoit
Lisesi'ne
de gelmiş oluyoruz. Çok kereler yanıp yıkılan ve yeniden yapılan bu okulun şimdiki şapeli 1730'lardan. Ama, örneğin girişinde, Bizans'tan kaldığını belli eden sütun ve başlıklar da görünür. Bunların bazıları da ters kondurulmuş gibi. Bir Cizvit şapeliydi; şimdi Lazaristlerin elindedir. Ünlü Macar devrimcisi Rakoczi, 1735'te Tekirdağ'da ölünce bu kilisenin içinde gömülmüştü. Daha sonra kemikleri Macaristan'a taşındı. Okulun bahçesinde eski Ceneviz surlarından bir kule hâlâ durmaktadır.

Küçük ara sokağı geçince yanına geldiğimiz bir eski taş bina daha var. Girişi öbür sokakta; küçük bir merdivenle taş bir avluya geliniyor. Burası Katolik Ermeni kiliselerinin en eskisi, Surp Pırgiç. 1830'larda, II. Mahmut zamanında yapılmış. Yapılmasına dair ferman burada
sakla
nıyor. Osmanlı "millet" sisteminde, bir cemaatin padişah tarafın
dan cemaat olarak kabul
edilmesi gerekiyordu. O zaman, kendi ruhani önderlerinin yönetiminde, iç işlerini kendi inanç ve geleneklerine göre düzenleyebiliyorlardı. Surp Pırgiç'in yapılması, zaten, bu tanınma iş

leminin tamamlanması anlamına geliyor.

Bu bölgedeki dar ara sokaklarda yıkık bir sinagog binası da var; Polonya'dan gelenlerce yüzyıl sonunda yapılmış, sonra Gürcistan'dan gelen Yahudilere verilmiş Aşkenaz sinagogu, Or Hodeş'tir bu. Cemaati kalmayınca özel kişilere satıldı. Ama ilginç bina keşfine çıkmak için en elverişli yer değil buralar. Çünkü İstanbul'un yasal genelevlerinin bulunduğu birkaç sokak bu bölgede, yani liman bölgesinde, yukarı doğru çıkıyor. O özgül amaçla orada bulunanlar
, hizmet
sektörü ve müşteriler, o amaç dışında amaçlarla burada gezinenleri yadırgadıklarım çok
dostane olmayan üsluplarla belli edebilirler. YÜKSEK KALDIRIM
Birazdan, Yüksek Kaldırım'ın Karaköy'deki ucuna geliyoruz. Burası eskiden basamaklı bir sokaktı

ve şimdikinden çok daha güzeldi. İki yanındaki birçok ilginç dükkân veya başka işyerleri de bu güzelliğine katkıda bulunurdu

eski plak satıcıları, İstanbul gazetesi, dansingler, eski kitapçılar vb. Eski kitapçıların biri, bazı pulcular, müzik aletleri satanlar kaldı, öbürleri yokuşun bu başındaki radyocu, teypçilere ya da daha yukarılarda başlayan tahta kaplamacılara yerlerini bırakıp gittiler. İstanbul'un en iyi mezecilerinden biri

Bulgarların işlettiği
 Çerkezo
da bu yokuşta. Faaliyet gösteren sinagoglardan biri de öyle, Çerkezo'nun karşı sırasında. Avusturya kökenli Aşkenazların 1900'de yaptırdığı bu sinagogun mimarı Tedeschi idi. İehirdeki kullanılan tek Aşkenaz sinagogudur. Tuhaf bir rastlantı sonucu, onun da hemen arkası genelevlerin sokağına bakar;
 kutsal ve sefih, yan yana.
BANKALAR CADDESİ

Yüksek Kaldırım'a sapmadan yürüyelim ve Bankalar Caddesi'ne, eski adıyla Voyvoda Caddesi'ne girelim. Osmanlı toplumunun tanıdığı ilk bankaların merkezleri buradaydı: Banque Ottoman, Banco di Roma, Credit Lyonaise gibi. Daha sonra, Cumhuriyet döneminin
milli bankalarından bazıları da aynı caddede oldukça görkemli karargâh binaları inşa ettirdiler: Merkez Bankası, İş Bankası gibi. Ama artık Türk iş hayatının nabzı başka bölgelerde atıyor.
 Bu caddedeki en görkem
li binalardan biri Osmanlı Bankası'dır. Osmanlı Bankası ilk kurulduğunda, 1863'te, biraz sonra göreceğimiz Sen Piyer Hanı'na yerleşmişti. Daha sonra, buraya kadar adına

birkaç kere rastladığımız mimar Vallaury bu binayı (ayrıca, Eminönü'ndeki Osmanlı Bankası'nı da) inşa etti. Osmanlı'nın bazı bakımlardan perişanlık döneminde, adeta o perişanlığın kanıtı olarak kurulan bankaya, bir merkez bankası gibi, para basma yetkisi verilmişti, ama hisselerinin çoğu Britanya ve Fransa'ya aitti. Osmanlı devleti, banka üz
erinde bir bakan yoluyla denetim sağlıyordu, ama bu tamamen kâğıt üstünde kalan bir şeydi.

Bankalar Caddesi'nin başında, şimdi İmar Bankası'na ait olan Aksigorta binası ya da Minerva Hanı, gene heykellerle süslü bir bina olarak ilginç.

İişhane yönüne doğru

ilerledikçe Bankalar Caddesi'nin şıklığı azalır. Ama yolun sonunda yer alan Frej apartmanı görülmeye değer. Çelik Gülersoy bina sahipleri hakkında bilgi verirken, o yılların Pera halkının olağanüstü heterojen yapısını da ortaya koyuyor. Frej ailesi Lübnanlı Hıristiyan Arap ve muhtemelen Manini. Ama ailenin büyüğü Selim Hanna Frej'in babası Arap, annesiyse Amerikalı. Ayrıca, karısı Pauline de İstanbul'un İtalyan karışımı Levanten ailesi Glavani'lerin kızı.

Bina da buna benzer bir karışımı, mimari üsluplar düzeyinde yeniden üretiyor. Her katın düzenlenişi farklı; heykeller, kemerler, sütunlar, yuvarlak yüzeyler, her şey var. Ama bunun da sonucu, beşeri düzeydeki kadar sevimli.

Bu binalarıyla ana cadde hâlâ oldukça şık. Ama sağımızda, caddeye paralel, dar soka klar var,
"Eski Banka Sokağı", "Banker Sokağı" gibi adları olan. Osmanlı'nın son döneminde devleti ve her şeyi parmaklarında oynatan, sonra o devletle birlikte kendileri de batıp yok olan, çoğu Levanten bankerlerin küçük ofislerini kurdukları sokaklar bunlar. Evlerini, şatafatlı konaklarını ise, İstiklal Caddesi'ne çıkınca göreceğiz. Hoş bir rastlantı, Bankalar Caddesi ile Banker Sokak arasında, Banker Kamondo'nun yaptırdığı merdiven, geçit sağlıyor.

PODESTAT

Kartçınar Sokağı'nın köşesinde, bir kısmı yakınlarda göz alan bir pembeye boyanan eski bir bina var. Herhalde birçok restorasyondan geçmiş olmalı, çünkü gerçekten çok eski. Zaten, özellikle arka yüzüne bakınca, çeşitli tamir izleri, binanın karakterinin değişmiş olduğunu anlatıyor. Burada kabartma bir arma da seçiliyor. Burası Podestat, yani Ceneviz devletinin Galata'daki temsilcisinin konağı ve iş yeri. Cenevizlilerin biraz abartılı formülleriyle, Podestat, Palazzo di Communita Magnificat di Pera. Binanın içinde şimdi işyerleri var. Karşı sırasındaki
,
şimdi içinde iyice bir işyeri semti lokantası olan bina da Cenevizliler'den ve yaklaşık aynı

dönemden kalma.
CHENİER

Podestat'a göre solumuzda, dar bir aralık var: Eski Banka Sokağı. Sokağın bir yanını, boydan boya tek eski bir bina oluşturuyor. Burası da ilginç, çünkü Fransız Devrimi'nin şairi Andre Chenier'nin doğduğu ev. Binayı 1772'de Fransız elçisi Comte de St. Priest yaptırmış, şimdiki adı da Sen Piyer Hanı. Anlaşıldığı kadar, doğum tarihi 1762 olan Chenier, bu binada değil ama
ondan önce burada
bulunan binada doğmuş. Hem işyeri (ve banka), hem de Fransız kolonisine konut olarak yaptırılan Sen Piyer Hanı'nda Chenier için bir plaket var. Ayrıca, St. Priest'in aile arması ile Bourbon'ların "fleur
de
lys"li armaları da görülüyor.
Chenier bütün giyoti
n fasıllarının sona erdiği Dokuz Thermidor'dan tam da iki gün önce giyotine çıkmak durumunda kaldı. Ölmeden önce, başını göstererek, "Et pourtant il y avait quelque chose la," (İçinde hâlâ bir şeyler var) dedi.

Bir Aşkenaz sinagogu olarak yapılan, ama şimd
i cemaatin idarehanesi olan Tofre Begadin de
bu civarda, Felek Sokağı'ndadır. Duvarındaki Sion yıldızı onu belli eder.

Buradan yukarı tırmanırken, sağ tarafımızda Avusturya Lisesi'nin binaları var (bu gördüğümüz, kız lisesi; erkeklerinki daha ileride). Bu okul, Avusturyalı Lazaristler tarafından, 1882'de, Galata'nın en eski kilisesi olarak bilinen Aya İrini'nin yerinde yapılan St. George
Kilise
si'nin yanında kurulmuştur.
PIETRO E PAOLI Biraz ileride, solda, bir Katolik kilisesi daha var: Aziz Pietro ve Paoli. Domenikenlerin elinde
bulunan bu kilisenin tarihinin, daha önce gördüğümüz Arap Camii'ne kadar gittiği tahmin ediliyor. Fatih orayı camiye çevirdikten bir zaman sonra Domenikenlere yeni kilise yapa
cak
başka bir yer verilmiş olmalı. Bu kilise(ler) de yanıp yıkılınca, nihayet 1841'de, İsviçreli

İtalyan mimar kardeşler, Fossati'ler (onlar hakkında Beyoğlu'nda daha çok konuşacağız), bu gördüğümüz binayı yaptılar. Yakın zamanlara kadar İstanbul'un karışık halkı arasında küçük bir Maltalı topluluğu da bulunuyordu. Aziz Pietro ve Paoli daha çok onların kilisesiydi. Binadaki en önemli eşya, Bizans'ın koruyucusu Hodegetria'nın (Yol Gösteren Meryem) ikonudur. Kilisenin arkasında, gene İtalyan tarzında, güzel bir müştemilat ve manastır binası vardır. Buradan değil ama, kilisenin

arka duvarının bulunduğu sokağa girildiğinde, Ceneviz duvarının, şimdi birtakım adi işler için kullanılmakta olan iki kulesini daha görmek
mümkündür.
Yeni restore edilen sevimli Okçu Musa Okulu'nun yanı sıra yola devam edip sağa dönünce,

Beyoğlu Hastanesi'ne geliyoruz. Hastaneden çok bir şatoyu andırıyor, ama British Seamen's Hospital (Britanya Denizciler Hastanesi) olarak yapılmıştı (1904). Planını Percy Adams çizmiş ama bir başkası uygulamıştır.

GALATA KULESİ

Ve böylece, eski Ceneviz
kolonisinin kuzey sınırını belirleyen ünlü Galata Kulesi'ne geliyoruz. 1348'de yapılan bu bina o zamanlar İsa Kulesi adıyla anılıyordu. Cenevizliler Bizans'tan aldıkları koloni ala

nını zamanla genişlettiler (bu bölgede birbirlerinden iç surlarla ayrılan mahalleler bulunması belki biraz da bu genişleme tarzının sonucuydu) ve Galata Kulesi de koloninin en kuzey ucuna dikildi. Surların çevre

sinde hendek vardı. Bugün bile, hem oradaki sokakların adında (Büyük ve Küçük Hendek sokakları), hem de çevrenin topografik yapısında bu hendeğin anısı yaşar. Yokuştan ötürü hendek setler halinde yapılmış olmalıdır. Osmanlı zamanında kule bir süre bir çeşit hapishane olarak kullanıldı. Tersane ve deniz kuvvetlerine görece yakın elverişli bir bina olduğu için forsa olarak ya da başka angarya işlerinde çalıştırılan tutsaklar burada tutuluyordu. Daha sonra, yüksekliği, ihtiyaç duyulan yangın kulesi için en elverişli yapı olarak seçilmesine yol açtı. 20. yüzyıla gelindiğinde kule iyice harap olmuştu. Bu yüzyılda bile çevresinde kısmen ayakta duran kale duvarları, pek küçük bir bölüm dışında ortadan kalktı. 1960'larda kule, o yılların hiç de parlak olmayan restorasyon anlayışı çerçevesinde onarım gördü ve turistik hizmete açıldı; tepesine yeni bir külah yapıldı. Bu da hiç
yoktan
iyi oldu, diyebiliriz, çünkü yeni lokantanın bulunduğu katta balkona çıkıp çepeçevre dolaşınca, İstanbul'un güzel bir panoramik manzarasına bakmak mümkün oluyor.

Kulede geçen ilginç bir olay. 17. yüzyılda (IV. Murat zamanı) Hezarfen Ahmet Çelebi adında
bi
rinin kendi yaptığı kanatlarla buradan atlayıp süzülerek Üsküdar'a inmesidir. Çelebi, bazı Türk tarihçilerinin iddia ettiği gibi uçağın değilse de, paraşütün öncüsü sayılabilir.

Kulenin hemen karşısında, eskiden yokuşun daha aşağısındayken yolları genişlet
mek için
buraya taşınıp yeniden kurulan güzel Bereketzade Çeşmesi var. Galata'nın ilk Türk

Voyvodası olan Bereketzade Hacı Ali Ağa bu bölgede bir mahalleye de adını vermiştir.

Çevrede daha birçok (ve çeşitli) görmeye değer köşe bucak bulunur. Örneğin kulen in biraz
aşağısındaki Laleli Çeşme Sokağı'nın köşesindeki çeşme İtalyan mimarı D'Aronco'nun eseridir. Onun biraz aşağısında İtalya'dan gelen Yahudilerin küçük sinagogu ve bunun yanından sapınca görülen Ceneviz Kulesi. Yahudilerin işleyen en merkezi sinagogu olan Neve İalom, Büyük Hendek Sokağı'nda modern bir binadadır. 1980'lerde burada kanlı bir terörist saldırı olmuştu. Buna paralel uzanan Küçük Hendek Sokağı'nda da bir bitpazarı bulunur. Kule yakınında, İngilizlerin bir süre hapisane olarak kullandığı bir bina, yakınlarda restore edildi. Çevre mimarisinde genel Akdeniz, ama öncelikle İtalyan tarzı hakimdir. Kulenin bulunduğu meydandan, Yüksek Kaldırım'ı geçerek Serdarı Ekrem Sokağı'na girdiğimizde, az sonra sağda, avlusu ve güzel manzarasıyla, şehrin en güzel İtalyan tipi apartmanlarından Doğan apartmanını görebilirsiniz. Bundan önceki şimdi boş duran Kamondo Hanı'nda Abidin Dino'nun atölyesi vardı.

Yüksek Kaldırım'ın geri kalan kısmını da tırmanarak ve solda şimdi, Halil

Hamid adını taşıyan
Barnathan apar
tmanları (giriş Tımarcı sokağında) ve Adamopulo Hanı gibi binalara bakarak Tünel Meydanı'na geliriz. Bu noktada artık Galata bitmiş, Beyoğlu (Pera) başlamıştır. İkisinin arasında hem benzerlikler, hem de farklar bulunur, ama farklar ağır basar. İimdi bu yeni alanı gezmeye başlayalım.

PERA

Pera'ya Türkler "Beyoğlu" adını vermişlerdi. Genel kabul gören açıklama, o zaman tamamen bağlık bahçelik olan bu bölgede, Venedik elçisinin (ya da Doge'un) oğlu Gritti'nin bir konağı olmasıdır. Kanuni Süleyman Gritti ile dostmuş, zaman zaman konağında onu ziyaret edermiş.

Bu bağ bahçe durumunun epey sürdüğü anlaşılıyor. Beyoğlu'na birinci gelişme dinamiğini veren, bu bölümün başında anlattığım gibi, yabancılardı. Ama burada göreceğimiz üzere, Türkler de 15. yüzyıldan başlayarak bu tarafa zaman zaman ayak attılar. Beyoğlu böylece gelişti, binalarla kaplandı. Ama bu süreçte öyle çarpıcı bir taraf yoktu. Dönüm noktası 19. yüzyılda geldi. Tanzimat Fermanı'nın (1839) konjonktürü, yabancıların etkisinin iyice artması, Osmanlı toplumunda başta Levantenler olmak üzere gayrimüslimlerin ve genel olarak Batı etkisinin daha öncesiyle kıyaslanamayacak ölçülerde artması gibi koşullarla belirleniyordu. Beyoğlu bütün bunların odağıydı. Bu arada bir de rastlantı oldu ve 1871'de olağanüstü
büyük
bir yangın bütün semti kasıp kavurdu, 3000'den fazla bina yanarak yok oldu. Böylece, yeni zenginlere, yeni imkânlarıyla, bu boşalan arsalar üzerinde yeni şık konaklar yaptırma fırsatı doğdu. Dolayısıyla, bugün göreceğiniz Beyoğlu, az sayıda istisnalar

dışında, 1871 sonrasında oluşmuş bir Beyoğlu'dur.

19. yüzyıl yalnız Türkiye'de
değil, dünyada da çok önemli bir çağ olmuştu. Bugün bildiklerimizin çoğu o çağda başladı. Bu yüzyıl, bu

günün aşina dünyası ile kendinden önceki, çok iyi tanımadığımız, duygusunu da, düşüncesini de, ancak özel bir çaba harcayarak kısmen anlayabildiğimiz dünya arasında bir eşik gibidir.

Bu çerçevede, Beyoğlu, Türkiye'nin yakın dönem toplumsal tarihinin somutlaştığı bir mekândır. Buradaki binaları İçimlerin yaptırdığım, bu insanların kariyerlerinin ne olduğunu öğrendikçe, söz konusu tarihin büyük bir kısmını da öğrenirsiniz. Bu gibi olaylardan ancak birkaç tanesini, sırası geldikçe, örnek vereceğim. Ancak, Türkiye'nin bu yakın tarihi de ciddi bir kopukluğa uğramıştır. Çok kaba çizgilerle bakılırsa, Türkiye, 19. yüzyılda henüz Osmanlı toplumuyken girdiği kapitalist çizgide devam ederek bugünlere gelmiştir. Ama bu sürecin ilk aktörleri, bütün o gayrimüslim burjuvazi, Dünya Savaşı ve onu izleyen Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ortadan

kaybolmuştur. 1870

1930 arası Beyoğlu böylece bitti. 1950'lere kadar bazı kalıntıları varlıklarını sürdürdü. Daha sonra yeni İstanbul'un di
namikleri
bambaşka bir Beyoğlu yarattı. İimdi, 1990'larda biraz naif bir nostalji ortalığı kaplamış durumda. İstikl
al Caddesi'nde gidip gelen tuhaf tramvay sanki bu duygunun simgesi.
MEVLEVİHANE

Beyoğlu'na, Tünel tarafından geldik. Bu "tünel", dünyanın en eski metrolarından biri, aynı zamanda da en kısası. Paris, Budapeşte gibi eski metrolar bundan sonra yapılmıştır. İlk açıldıklarında onlar da on, yirmi kilometreden uzun değillerdi. Ama onlar büyüdü, tünel böyle kaldı. Yüksek Kaldırım'ın başına gelirken, sağda, şimdi Divan Edebi

yatı Müzesi olan Galata Mevlevihanesi'ni görüyoruz. 1492'de yapılan tekke, dolayısıyla, şehrin en eski Mevlevi tekkesi. Mevlevi tekkesinin fazla Müslüman olmayan bir yere yapılmasına şaşmamalı. Mevleviler, sofu Müslüman halkın uzağında bulunmayı tercih etmişlerdir. Başlıca tekkeleri Yenikapı'da sur dışında, Beşiktaş'ta, Eyüp Bahariye'deydi.

İimdiki ahşap bina 18. yüzyıl sonundan kalma. Bina, bir kısmı da mezarlık olan sevimli ve geniş bir bahçe içinde. Böylece, "gâvur" Pera gezimize, çevresiyle tam bir kontrast

içinde varolan derviş tekkesiyle başlıyoruz. Mevlevihane girişinde, solda, Osmanlı tarihinin en
entrikacı devlet adamlarından Halet Efendi'nin türbesi, sağında da muvakkithane ve kütüphanesi var. II. Mahmut, uzun süre, kendisi dizginleri iyice ele alacak ve Yeniçeri Ocağı'na savaş açacak kadar güçlenmeyi beklemiş, bu süre içinde Halet Efendi'nin çevirdiği dolaplara katlanmıştı. İki "sonradan

olma" Osmanlı, Humbaracı Ahmet Paşa ile İbrahim Müteferrika'nın mezarları birbirine komşu. Mezarlıktaki çeşitli Mevlevi dedelerinin en önemlileri Divan şiirinin son büyük üstadı şeyhGalib ile Nayi Os
man Dede.
İimdi, yolun sağından Taksim yönünde ilerleyelim. İlkin, bir bahçe içindeki İsveç Konsolosluğu çıkıyor karşımıza. Göreceğimiz bütün konsolosluklar gibi başlangıçta elçilik olmak üzere yapılmış ve başkent Ankara'ya taşınıncaya kadar öyle kalmıştı

yakınlarda Brezilya'da olduğu gibi, İstanbul'daki diplomatlar da yeni başkente taşınma konusunda hayli direnmişlerdi.

Bu bina, eski ahşap binanın yerine, 19. yüzyılda yapıldı. İsveç Kralı II.Oscar İstanbul'a geldiğinde onu ziyaret eden bir grup da, yeni Protestan olmuş Rumlardı. Osmanlı devleti onları bir cemaat saymadığı için ibadethane yapacak yer vermiyordu. Oscar, padişahtan da izin alarak elçilik bahçesinde küçük bir şapel yapılmasına izin verdi. Bu şapel hâlâ çeşitli Protestan grupçuklara açık.
Elçil
iğin yanından Galata'ya doğru inen sokakta Alman Lisesi var. İimdiye kadar, yabancı okullar arasında, St. Benoit'yı, Avusturya ve Alman liselerini gördük, daha da çok göreceğiz. Hepsi de 19. yüzyılda kurulmuş bu yabancı okullar, Osmanlı devletinin yapısıyla açıklanır. Osmanlı İmparatorluğu, "Avrupa'nın hasta adamı" sıfatına rağmen siyasi bağımsızlığını kaybetmemiş ve kolonize olmamıştı. Kolonize olsa, kolonize eden devlet burada kendi okullarını açardı. Olmadığı için, hepsi birden okul açtılar. Bu durum iki

tarafın da işine geliyordu. Osmanlılar böylece, Batılılaşma yolunda, kendi güçlerini aşan nitelikli okullara sahip oluyordu; Batılılar da okullarında kendi kültürel dünyalarına uydurdukları insanları yetiştiriyordu. Bir tarafın kazancı öbür tarafın fıresiydi, ama bunda da bir "fair play" özelliği vardı. Yabancı okullara, hele başlarda, ağırlıkla gayrimüslim çocuklar gidiyordu. Ama ileri gelen Müslüman aileler de bu pratiğe uymakta hiç gecikmediler. Bugün hâlâ bu kurumlar orta öğrenimin en iyi okullarıdır. Dünyada her yerde, yeni tanıştığınız birine, hangi üniversiteden olduğunu sorarsınız; Türkiye'de, hangi liseden olduğu daha önemlidir.

İsveç Elçiliği'nin bitişiğindeki blokta, ikinci bina olan, Botter Hanı var. İtalyan D'Aronco elinden çıkan ve Art Nouveau

'nun iyi örnekle
rinden biri olan bu apartmanı padişahın terzisi Felemenkli Botter yaptırmıştı. Bu bloğun köşesindeki Hıdivyar apartmanı da Mısırlılardan yadigârdır. Botter ile Hıdivyar arasında kalan bina ise de Testa ailesinin.

Sağımızdaki sokak, Kumbaracı Yokuşu. Bu ad, Humbaracı Ahmet Paşa'dan, Müslüman olmadan önceki adıyla Comte de Bonneval'dan geliyor. Bu Fransız aristokratı asker, Avrupa'daki bütün kralların yanında çalışıp hepsiyle kavga ettikten sonra Osmanlı devletine sığındı ve Müslüman oldu. Topçu ocağının humbaracı kolunu geliştirdi. 1747'de öldü ve az önce gördüğümüz Mevlevihane'de gömüldü. İimdi tam yerini bilmediğimiz evi, bu sokak üstünde olmalıydı.

Hıdivyar Palas'ın karşı köşesinde şimdi ABC Kitabevi var. Eskiden bu dükkânın yerinde Beyoğl
u "monde"unun ve bu arada entelicen
siyanın devam ettiği başlıca pastanelerden Lebon vardı. "Tout est bon/Chez Lebon" diye bir tekerleme bile çıkarılmıştı bu pastane için.

Birkaç adım sonra da Rus Elçiliği'ne geliyoruz. Kapıdan görüne

bildiği kadar bu bina
Rus'tan
çok İtalyan havasındadır. Buna da şaşmamalı, çünkü önceki bölümde sözünü ettiğimiz Fossati kardeşlerin bir eseridir. Bu mimar kardeşler yüzyılın başlarında Çar tarafından Rusya'ya çağrılmış ve orada sanatlarını göstermişlerdi (özellikle Petersburg'da İtalyan mimarların yaptığı pek çok bina vardır). 1837'de, Çar, yeni elçilik binasını inşa etmeleri için onları İstanbul'a gönderdi. Böylece bu bina ortaya çıktı, ancak işleri bitince Fossati'ler Rusya'ya
dönmediler, epey uzun bir süre kendi ülkelerine
de gitmediler, İstanbul'da kaldılar. Burada yaptıkları işlerden biri de Ayasofya'nın restorasyonudur. Ayrıca, başta Darülfünun olsun diye yapılan, ama bitince II. Meşrutiyet'te Meclis
i Mebusan haline gelen, Sultanahmet'teki büyük
binayı yaptılar. Bu bina sonra yandı

belki de iyi oldu, çünkü o tarihi çevrede fazla iri kıyım, battal bir yapıydı.

KIRIM KİLİSESİ

Elçiliğe göz attıktan sonra geri dönüp Kumbaracı Yokuşu'ndan ine
lim. Epey indikten sonra
sağdaki bir yokuşta oldukça şık ve görünüşünden Protestanlığı anlaşılan bir kilise göreceğiz: Crimean Memorial Church. Mimarı, Londra'da Law Courts'u (adliye) yapan C.E. Street. Osmanlıların Britanya ve Fransa ile aynı safta katıldığı Kırım Savaşı'nı

anmak için inşa edilmiş. Bir ara, cemaati kalmadığı için, Britanya devleti binayı kültürel amaçla iyi kullanacak birini arı

yordu. İçeride, ilginç olarak, bir org ve dört bayrak var. Bunların ikisi Kırım Savaşı'ndan, biri de Çanakkale'den kalma; ama en ilginç olan dördüncüsünün diplomatik bir tarihi var. Kurtuluş Savaşı sonunda Türkler İstanbul'a giriyor, İngiliz kuvvetlerinin de çekilmesi gerekiyor. O zaman General Harrington, Türklerle anlaşarak, birliklerinin bayrağını bu kilisede bırakarak İstanbul'u terkediyor. Kiliseye yeni tayin edilen rahip, yolu buralara düşmüş bir Sri Lankalı grubu cemaat olarak kucakladı. Böylece kilise, kilise olarak kaldı.

SANTA MARIA

Kumbaracı'dan yeniden İstiklal Caddesi'ne tırmanırken, Rus Elçili

ği'ni yandan da biraz görebiliyoruz. Caddede, elçiliği geçince, bir başka büyük bina karşımıza çıkıyor. Geniş bir kapıdan sonra, aşağıya inen merdivenler ve orada bir Katolik Kilisesi: Santa Maria Draperis. Bu bir Fransisken kilisesi. Fransiskenler, 1453'te Sirkeci'den başlayarak, çok yer gezmişler, birçok kilise inşa ekmişler. 1871 büyük Beyoğlu yangınından sonra nihayet bunu yapmışlar. Girişteki plaketlerde İslam'ın o zamanki Halifesi Abdülhamit'e (ve belediye başkanı Rıdvan Paşa'ya) gösterdiği kolaylık için teşekkür ediliyor. Bu kilisede de Meryem'in çok eski ve mucizevi olduğuna inanılan bir ikonu var. Mimarı Semprini.

Santa Maria'nın çevresini kuşatan binanın köşesinden Postacılar Sokağı'na sapmadan önce birkaç adım yürüyüp Hollanda Elçiliği'ne bahçe kapısından bir göz atalım. İstanbul'da ilk Hollanda Elçiliği 17. yüzyılın başlarında açılmıştı ve bu Atlantik ülkelerinin Akdeniz ticaretine de girmeye başladıkları tarihi gösteriyordu. Buradan ancak bir kısmını gördüğümüz bu güzel bina, yanıp yok olan ahşap binalardan sonra, 1855'te, gene Fossati'ler tarafından yapıldı. O sırada Çar'ın ısmarladığı elçiliği bitiren İsviçreli mimarlar yeni sipariş kabul etmeye hâzır durumdaydılar.

DUTCH CHAPEL

Hollanda Elçiliği 'nin arkasında, Postacılar'dan inerken solumuzda, Dutch Chapel var. 1857'den beri Union Church'e çalışan bu bina herhalde İstanbul'un

en eski Protestan kilisesi

olmalıdır. Pazar günleri, Güney Koreliler'den Hollandalılara çok çeşitli cemaatler ibadete gelir. 18. yüzyıldan kalma küçük şapelin altındaki bodrum o zaman hapishane olarak kullanılırken şimdi Pazar Okulu haline getirilmiştir. İstanbul'da her zaman Protestan misyonerliğinin önemli bir merkezi olan bu kilise, 17. yüzyılda, birkaç kere İstanbul patrikliği yapan Rum Ortodoks din adamı Cyril Lukaris'in Kalvinizme ikna edildiği yerdir bu karmaşık olaylar,

sonunda onun, 1638'de, Osman

lı devletinin de bilgisiyle, öldürülmesine yol açtı. Patriklik yapmış bir adamın Protestan olmasını sindiremeyen bazı Rumlar onu "Rus Casusu" olarak padişaha ispiyonlamışlardı. I.

Dünya Savaşı sonrasında bu kilisede rahiplik yapan Frew ise Türk Kurtuluş Savaşı'na karşı tavır alan ve genel olarak İngiliz egemenliğini destekleyen İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin başkanlığını yapmıştır.

Dutch Chapel'in hemen aşağısında, dar bir koridordan geçerek, Fransız St. Louis şapeline gelinir. Kullanılan girişi bu olmakla birlikte, kilise daha sonra başka bir sokakta karşımıza çıkacak olan Fransız Elçiliği'nin bir parçasıdır ve İstanbul'da kalmış en eski Katolik kilisesidir. Kurucuları Kapusenler'dir. İimdiki bina 1831 yangınından sonra yapılmıştır (İlk binanın tarihi
1581)
. Oldukça yakın zamanlara kadar, İstanbul'a Hakkâri'den gelen Keldaniler ayinlerini bu kilisede yapıyorlardı. Bugünlerde, kalan birkaçı, daha ileride göreceğimiz St. Antuan'ı kullanıyorlar.

St. Louis'den çıkıp dümdüz yürüyoruz. Solumuzda Glavani'lerin apartmanlarından biri var. Köşeyi dönerken eski İspanyol Elçiliğini karşımızda görüyoruz. Artık kullanılmayan bu kompleksin de Sancta Terra adında bir şapeli var. İlk şapel 1670'te yapılmıştı, ama şimdiki bina 1871 yangınından sonra inşa edilmiştir. İspanyol Fransiskenleri'nin elinde olan bu şapel günümüzde ancak bazı özel durumlarda kullanılıyor. Sağdaki kapıdan girilirse, içinde mezarlar da olan bir geçitten geçilerek Santa Maria'nın iç kapısına, oradan da cad

deye çıkılır.

KÜÇÜK İTALYA

Dar yokuştan aşağı,

yolumuza devam ediyor ve bir meydana geliyoruz. Yürüdüğümüz bu yüz metre bizi sanki İspanya'dan İtalya'ya getiriyor. İstanbul'da Elçilikler oldukça eski bir zamanda padişahın bağışladığı topraklarda kurulduğu için, her ülke kendi ulusal mimarlık geleneğine göre binalar yaptırmıştı. Böylece, bu binalar, Pera'nın bir köşesine, kendi ülkelerinin atmosferini verirler.
Geldiğimiz meydanda, sağımızda, İstanbul'un en eski elçilik binası var. 1695'te yapılan Palazzo
di Venezia, Venedik balyozunun (bailo) konutuydu
. Büyük bir şans eseri, Beyoğlu'nun bütün yangınlarından yakasını kurtararak bugüne kadar yaşamayı başardı. Üzerinde Venedik aslanı kabartması da duruyor. 18. yüzyılda Casanova'nın da kaldığı bu bina, Avusturya
Macaristan Venedik'i ele geçirince bu impara
torluğun malı oldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra artık Venedik'e değil, İtalya'ya geçti. Palazzo'nun ilerisinde İtalyan Lisesi bulunur ve bu da doğal olarak İtalyan tarzı bir binadır. Karşı köşedeki, şimdi adı değişen eski İtalya Oteli ile sol

taraftaki
(yeni restore olan) taş bina da öyle. Bu binalar bu meydana herhangi bir İtalyan şehrinde görebileceğimiz küçük bir "campo" havası verir.
MAISON DE FRANCE
Ama meydanın öbür yanında küçük bir Fransa göze çarpar. Soldaki küçük bina Fransız Elçiliği'nin mahkeme binasıdır; üstündeki "Loi", "Force", "Justice" kelimeleri ve kabartma simgeleri de bu işleviyle ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı ülkelere tanıdığı ayrıcalıklar demek olan "kapitülasyonlar", bu ülkelere kendi yurttaşlarını kendi

mahkemeler
inde yargılama hakkını da veriyordu; kendi posta servis

lerini işletmelerine de izin verdiği gibi. Mahkeme binasının yanında ise, Fransız Elçiliği bahçesinin arka kapısı vardır. Buradan, klasik bir Fransız tipi bahçe görünür ve bu, tam karşısındaki İtalyan
tipi bahçeyle
hoş bir tezat oluştuaır.

Eski İtalya Oteli'nin yanından sola sapıyoruz; küçük bir şapel olduğunu sandığım bir bina kalıntısı solumuzda. Yeniden sağa saparken, yüzyılbaşının özenli bir Osmanlı binası (İimdi Telefon idaresinin) ve onun yanında, iyice haraplaşmış güzel Beyoğlu apartmanlarını geçerek Yeni Çarşı Caddesi'ne çıkıyoruz. Biraz sonra yeniden sola, Nuruziya Sokağı'na sapıyoruz. Bir süre sonra, solumuzda, Fransa Elçiliği'nin, Maison de France'ın ana giriş kapısına geleceğiz.
1570'lerde,
bu alanda, Türk astronomu Takiyeddin'in rasathanesi vardı. Kanuni Süleyman döneminde Osmanlılarla ilk diplomatik ilişkileri kuran Batılı ülke olan Fransa (çünkü I. François, Alman rakibi V. Karl'a karşı böyle bir ittifaka ihtiyaç duymuştu; aynı konumda
bu
lunan Osmanlılar da bu ittifakı yararlı görmüşlerdi) 1581'de burada elçilik binasını inşa etti. O bina 1831'deki yangını atlatabilmiş olsa, Versailles'dan önceki bir Fransız Sarayı örneği olarak İstanbul'un ortasında duracaktı. Başkent Ankara'ya taşındıktan sonra elçiliğin yazlık konutu olarak kullanılan şimdiki bina da oldukça güzel ve gösterişlidir.

Nuruziya Sokağı eskiden daha "diplomatik" bir sokaktı. Maison de France'ın karşısında, 25 numaralı bina, eski binalarını Avusturya'ya kaptıran İtalya'nın başkonsolosluğuydu. Uzun zaman bağımsız bir şehir devleti olarak yaşayan Ragusa'nın (Dubrovnik) elçiliği de bu sokaktaydı. Ama hangi binada veya şimdiki hangi binanın arsasında olduğunu bilmiyoruz.

Sokağın eski adı, Polonya Sokağı'dır. Burada Polonya Elçiliği olduğu için bu adın

verildiği söylenir. Ama bu elçilik var idiyse de, hiçbir kayıt ve bilgiye sahip değiliz bu konuda. Dünya siyasi tarihinde, neredeyse kural olarak, bir ülkenin sınırdaşları onun rakipleri ya da düşmanları, onun öbür komşuları da birinci ülkenin dostu ya da müttefiki olur. 18. yüzyılın başından beri Osmanlı İmparatorluğu'nun baş düşmanı Rusya'ydı. Dolayısıyla İsveç ve Polonya da dostuydu. İkinci Viyana kuşatmasındaki Osmanlı yenilgisinde, Polonyalı Jan Sobiewski önemli bir rol oynamıştı. Ama sonra Rusya'nın güçlenmesi, uzun süren Osmanlı

Lehistan dostluğuna yol açtı.

Padişahların tahta geçme töreninde doğal olarak elçiler de hazır bulunurdu. Bazı padişahlar bu törende göremedikleri "Lehistan Sefiri"ni sorarmış (çünkü o sırada Polonya Rusya'nın veya Prusya'nın veya herkesin işgali altına girmiş olurmuş). Geleneksel dostumuzun akıbetine üzülmemesi için Padişah'a, "Lehistan elçisi yola çıktı, yol uzun olduğu için henüz gelemedi" cevabı verilirmiş. Tanıştığım bütün Polonyalı aydınlar bana ilk iş

bu hikâyeyi anlatırlar. Sorun, herhalde padişahın sahiden durumu bilmemesi değil, Lehistan'ı hâlâ tanıdığını bu diplomatik
incelikle Rus sefirine ima etmesiydi.
Gene Maison de France'ın karşısında, 19 numaralı evde Franz Liszt kalmıştır. Yazık ki şimdiki bina yenidir, Liszt'in kaldığı ve İstanbul'un ünlü piyano satıcısı Commendinger'in evi yok olmuştur. Yanında Ma

sonlar'ın lokali var. Caddeye çıkarken sol köşedeki güzel bina eski English High School for Girls. İimdi de Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir kız li
sesi.
Yeniden ana caddeye çıkıyor, Taksim'e doğru yola devam ediyoruz. Sağımızdaki ilk sokak (eski adı Linardi, sonra da Eski Çiçekçi oldu), Garibaldi'nin İstanbul'da kaldığı sürede oturduğu sokaktır, ama evi bilinmiyor. Bu sokak daha sonra bir ara da başlıca fuhuş merkezlerinden biri olmuştu.

ST. ANTUAN

İimdi, gene Fransiskenlere ait Katolik (İtalyan) kiliselerinden St. Antuan'a geliyoruz. Santa Maria gibi bu da caddeden, çeşitli işlevler için kullanılan büyük binalarla ayrılıyor. Geniş bir
avluyu geçer
ek kilisenin kapısına geliyoruz. Mongeri'nin inşa ettiği İtalyan gotiği tarzındaki bina oldukça yenidir, bu yüzyılın ilk yirmi yılı içinde yapılmıştır. İstanbul'daki en büyük kilisedir.
1913 öncesinde bu alanda Beyoğlu'nun başlıca eğlence yerlerinden olan
Concordia Tiyatrosu
(açık hava yazlık tiyatro, kapalı kışlık tiyatro) ve gece kulübü bulunurdu. Hemen bitişiğinde, yani şimdiki şık Mısır Apartmanı'nın olduğu arsada ise Trocadero Tiyatrosu

vardı. Böylece Concord'dan Trocadero'ya, İstanbul'da, on beş yirmi adımda yürümek mümkündü.

Beyoğlu'nun bu kaldırımıyla işimiz bitti. İimdi karşıya geçip köşeye doğru yürüyelim. Burada Tütüncü Çıkmazı adında, ama aslında çıkmaz olmayan bir girinti var. Sağındaki, kullanılmayan oymalı şık kapı eski Hotel Metropole'den kalmış olmalı. Bu çıkmazdan Beyoğlu'nun bir başka ünlü gece kulübü ve eğlence yerine girilirdi. Zaman içinde burası, değişen sahiplerinin zevkine göre, Sponek, Parisiana ve Garden Bar adlarıyla tanınmıştı. Ama şimdi, bu geçmişi hatırlatan herhangi bir şey ortada kalmamış.

Geldiğimiz yöne doğru dönüyoruz; Beyoğlu'nun bu yakasını keşfedeceğiz. Sağda dar bir aralıktan Hacopulos Pasajı'na giriyoruz. Burayı yaptıran Hacopulos ailesi Rum'du, ama Pasaj'da Yunan'dan çok İtalyan atmosferi egemen; zamanında Beyoğlu'nun pek çok şık dükkânı burada toplanmıştı. Ara kapı açıksa Pasaj'dan sola geçip Panayia Kilisesi'nin avlusuna çıkabiliriz. Özellikle içi çok şık ve süslü olan bir Rum Ortodoks kilisesidir bu. Panayia'nın merdivenlerini inip sağa dönünce, şehir lokanta hayatın da özel bir yeri olan Rejans'a geliriz.

REJANS

1917 Ekim Devrimi'nden ve onu izleyen İç Savaş'tan sonra, Rusya'dan Türkiye'ye akın akın göç oldu. Dekadan Beyaz Ruslar şehre, buralarda alışık olunmayan bir eğlence tarzı getirdi kokaini dahil. Birçok lok anta, pastane, gece kulübü açıldı. Bugün de İstanbul ve Ankara'da hemen hemen her iddialı Türk lokantasının menüsünde kievski, karski, strogonof gibi yemeklerin bulunması, onların etkileri

nin sonucudur. Rejans'ı bazı kadınlar açtı ve işletti. Bunların birtakım kabare artistleri mi, yoksa eski Rus aristokratları mı olduğu Türk müş

teriler için sürekli merak kaynağıydı; bir kontesin hizmet vermesi fikrinin romansı tabii hep ağır basıyordu. Bu madam'ların ömrü bugünlere yetmedi, ama Rejans Rus Lokantası geleneklerini iyi kötü koruyabildi.

Sağımızda, eski büyük gayrimüslim işadamı ailelerinden Olivo'ların apartmanları ve soldaki eski Constantinople Oteli arasındaki Olivo Pasajı'ndan geçerek yeniden caddeye çıkıyoruz. Bir iki sokak ve çıkmaz geçtikten sonra sağımızda, eski Bon Marche'nin yerine yapılan Sanayi Odası gökdeleninin yanında, bir kilise daha görüyoruz. Burası Surp Yerortutyun Ermeni Katolik Kilisesi. Bir zamanlar, arkadaki İtal

yan binalarına (Casa d'Italia) sahip çıkan AvusturyaMacaristan diplomatik erkânının kilisesi olarak kullanılmış.

Bir sonraki sokağın sonunda sağdaki bina, Garibaldi ile Mazzini'nin kurdukları ve kısa bir süre birlikte çalıştıkları Societa Operaia Italiana, yani İtalyan İşçiler Derneği içinde bir balo salonu
da bulunan büyük bir
bina. Tam karşımıza
gelen bina da zengin Yahudi ailesi Fresco'ların. Buradaki pasaj, bu koldaki birçok pasaj gibi, bizi Tepebaşı Caddesi'ne çıkarırdı. Ama daha oraya gelmeyelim. Geri dönerken sağ köşeyi oluşturan, şimdi Sümerbank'ın olduğu blok Süreyya Paşa'nındı.

Geçtiğimiz yolda ve sokak ya da çıkmazların içinde, çoğu İtalyan karışımlarından gelen büyük Levanten ailelerin apartmanları var; Lorando, Dandria, Dandoria vb. Ayrıca zengin Katolik Ermenilerin ve bazı Osmanlı bürokratlarının apartmanları. Gönül Sokağı'nın köşesinde ise Suriyeli tüccar Abud ailesinin devasa binası. Bunun içindeki pasaj insana dehşet bir derinlik,
espas duygusu verir.
ASMALIMESCİT

Asmalımescit de ilginç bir sokaktır. Burada şimdiki Refik ve Yakup gibi, aydınların da rağbet ettiği oldukça kurumlaşmış, ama gelenekten kopmamış meyhaneler var. Yakup'un yeri Azaryan Efendi'nin apartmanlarından; onun yanında da Maltalı

Levanten Mizzi'nin İngi
lizce
ve Fransızca yayımladığı The Levant Herald gazetesi çıkarmış. Bu sırada, ilerideki köşed
eki
bina da, ünlü opera bestecisi Donizetti'nin kardeşi, İstanbul'da saray Mızıka
i Hümayunu'nu
kuran, şefliğini yapan, Osmanlılar'a marşlar besteleyen Donizetti Paşa'nın evi. Bunun önünde, kime ait olduğu bilinmeyen bir türbe var.
Gene caddeye dönelim. Kö
şede gene bir pasaj ve bir zamanlar İstanbul'un en şık pastanesi Markiz'in yeri var. Tozlu camlardan içeri bakıp, bu pastaneyi süsleyen "Mevsimler"in seramik tablolarından bazılarını hayal meyal görebilirsiniz. Bu yakınlarda yeniden açılması bekleniyor.
Yü
rüyoruz, sağımızda, gene, bir zamanlar önemli bir şey olduğunu anlatan bir bina görüyoruz: Narmanlı Yurdu. Fossati'lerden önceki Rus Elçiliği burası. Yeni bina yapılınca konsolosluğa çevrilmiş, Ruslar burayı elden çıkarınca özel mülk olmuş. Kapıdan geniş b
ir iç avluya
giriyoruz. Daha da iç taraftaki duvar çinilerle süslü. Bir zamanlar İstanbul'un renkli

ressamlarının atölyelerinin bulunduğu, bazı odalarında ünlü sanatçıların (Bedri Rahmi, Aliye Berger, Ahmet Hamdi Tanpınar) pansiyon ya da stüdyo tuttuğu bina, şimdilerde, olabilecek en iyi biçimde kullanılmıyor. Türkiye'nin en eski gazetesi Ermenice Jamanak burada yayımlanır.

Gördüğümüz Suriye apartmanında idarehanesi bulunan Rumca Apoyevmatini de burada basılır.

Tünel meydanına dönmüş olduk böylece. İimdi karşımıza gelen merdivenlerden inelim. Solumuzdaki Belediye binası, bu amaçla, İtalyan Barborini tarafından yapılmıştı. Bu da İstanbul'un modern anlamda

ya da "Batılı" anlamda
ilk belediyesiydi. Merdivenin dibinden sağa sapalım. Hemen köşedeki bina, Arkeol
oji Müzesi'ni de yapan mimar Vallaury'nin eseri ve
tanınmış züccaciyeci Decugis'nin eviydi.

KAMONDO EVİ

Yemenici Sokağı'nı izleyen blok, tek bir apartmandan oluşuyor. Bu muazzam bina, Tanzimat döneminin ünlü Yahudi banker ailesi Kamondo'ların. Sarraflık

ve tefecilikten bankerliğe ve banka sahipliğine terfi eden bu aile Cumhuriyet dönemine kalmadan Türkiye'yi terkedip Fransa'ya yerleşti. Zenginlikleri orada da sürdü. Bugün de varolan Paribas bankasının kurucuları onlardır. Louvre'a bağışladıkları zengin koleksiyonlar vardır; bir de, kendi adlarına bir müze. Gelgelelim bu aile, II. Dünya Savaşı'nda, Nazi işgalinde, toplama kamplarında yok
olup gitti.
Yemenici Sokağı'na girip binanın çevresini gezebiliriz. Karşı köşede İtalyan iş adamı Foscolo'nun buna yakın

görkemli evi var. Her katın pencereleri ayrı tarzda yapılmış. Foscolo akşam içkisini içerken bir sandalı ateşe verir, yana yana batmasını seyredermiş!

Foscolo evinin hemen yanında (gene, dirsek yapan Yemenici Soka

ğı'nda) Hahambaşılık binası var.

AMERİKAN KONSOLOSLUĞU

Dönüp yeniden Meşrutiyet Caddesi'ne çıkıyoruz. Hemen karşımızda, merdivenli sokakla köşe yapan bina eski Bulgar Haber Ajansı. Aynı koldan şimdi okul haline gelen Grand Hotel Kroecker'i görüyoruz. Bitişiğinde ABD Konsolosluğu var. Avrupa ül

kelerine oranla
Osmanlılarla diplomatik ilişkiye daha geç giren Amerikalılar elçilikleri için bina satın almışlardı. Önce Corpi ailesinden aldıkları Sakızlı mimar Leoni'nin yaptığı binaya yerleştiler, sonra, bunun bitişiği olan, bir zaman da İstanbul Kulübü olarak kullanılan, köşedeki, Tubini'lere ait binaya. Tubini'ler bir başka önemli Levanten ailesiydi. Osmanlı devletiyle bir alacak yüzünden anlaşmazlık çıkınca (ortakları Lorando'larla birlikte), onların hakkını korumak üzere Fransız donanması Midilli Adası'nı ablukaya almıştı! Aristide Tubini, Be

şiktaş'ta, 350 işçi çalıştıran bir mobilya fabrikasının da sahibiydi. Corpiler de sanayiciydi; ilk buharlı cendereyi onlar getirmişti.

Bu binadan Taksim'e taşınan İstanbul Kulübü, herhangi bir yüksek sınıf İngil
iz kulübünün
standartlarına sahipti (zaten daha önce karşısındaki binada İngiliz Kulübü vardı). Kulübe kadın alınmazdı. Taksim'deki bina da 1960'larda yok oldu ve İstanbul Kulübü, arkaik gelenekleriyle, tarihe karıştı.

Kroecker Oteli'nin karşısındaki Union

Française de 1970'lerde geçirdiği yangından sonra harap ve metruk dururken şimdilerde resto
rasyonu bitmek üzere. Ünlü mimar Vallaury onun
bitişiğinde oturu
yordu. PERA PALAS
Az ileride, solda, ünlü Pera Palas. Bu otel 1894'te yapıldı Orient Express'in

son durağının İstanbul olduğu günlerde. Zaten tam karşı

sında da Wagons Lits Cook'un ofisi vardı. 1905'ten kalma eski sigorta haritasında "Lumiere Electrique" yazıyor. Elektriğin ilk kullanıldığı binalardan olmalı. Otel şıklığını hâlâ koruyor. Çevre değiş
ip yenilen
dikçe, eskiyen şarap gibi, değer kazanıyor. Burada kalmış ünlüler de otelin şanına şan katmaktadır. Bunların başında Agatha Christie gelir, en popüler ziyaretçi odur ve hâlâ odası çeşitli meraklı müşterilere gösterilir. Krallar ve devlet başkanları, örneğin 8. Edward, İran İahı Rıza Pehlevi, Sırp Kralı
Pyotr ve sonra da Tito, casuslardan Mata Hari, artistlerden Greta Garbo, Marlene Dietrich
otelin müşterileri arasında

dır.
Bundan sonra solda geniş bir açıklık ve yeni yapılan sergi binası var. Eskiden burada

İehir Tiyatrosu, Fransız Tiyatrosu, Açık Hava Amfiteatrı vardı. İehrin gece hayatında iz bırakan Garden Bar da ilkin burada açılmıştı. Sağ kolda ilkin Casa d'Italia'yı görüyoruz. Biraz ileride, yalnız cephesi kalan ve bir bankaya ait olan bina eski Bristol Oteli'ydi (sahibi, Ermeni Mıgırdıç Terziyan). Köşe yapan karyatidli, görkemli bina hâlâ bir otel, Büyük Londra Oteli. Bu bina, daha önce apartmanlarını gördüğümüz Glavani'lerin konutu olarak yapılmış, sonra Dandria'lara satılarak otel olmuştu.

İu küçücük alanda üç otelin adı geçti, ama aslında değinmeye imkân olmayan en az otuz otel daha var. Bu hem buranın ciddi bir oteller bölgesi olduğunu gösteriyor, hem de yüzyıl dönemecinde İstanbul'un bir hayli canlı bir uğrak yeri olduğunu. Gerçekten de o dönemin İstanbul'u, bugünküne oranla her bakımdan daha kozmopolit bir şehirdi.

Solda, sergi binasına bitişik son apartman, Osmanlı devletinden deniz feneri yapma tekelini alan Baoudouy'nün eviydi. Bu yüzyılda, Osmanlı devleti Batı'nın her türlü kurumunu
almak
zorundaydı. Bazı akıllı adamlar, Batı'daki rekabete girmektense, gelip burada bir işi önermeyi ve o işin tekelini elde etmeyi başarmışlardı. Bundan sonraki bloğun sonunda Britanya Elçiliği'ne geliyoruz. Geniş ve tipik bir İngiliz bahçesi içinde bulunan bu binayı 1845'te, Londra'daki Parlamento'ya da son biçimini veren Sir Charles Barry yapmıştı. Ama bina İngiliz'den çok İtalyan Rönesans üslubuna uygundur. Herhalde Barry, bu Doğu Akdeniz şehrinde böyle bir binanın çevresine daha iyi uyum göstereceğini düşünmüştü.

İu geldiğimiz nokta, Beyoğlu'nun farklı düzeylerdeki birçok ilginçliğinin yoğunlaştığı bir yer. Elçilik bahçe duvarını izleyerek sola, Hamalbaşı Sokağı'na dönüp biraz yürüyünce, karşı sırada, demir kapılarında haç kabartmaları olan, düz cepheli
büyükçe bir bina görüyoruz.
Bunun ana kapısından içeri girince, birinci katta, karşımıza bir kilise çıkar. İstanbul'un akıl almaz cemaatler karmaşasının bir parçası olarak, Rum Katolik Kilisesidir bu: Ayia Trias. Cemaatin çoğu geçen yüzyılda göçtüğü için bugün bir avuç cemaati kalmıştır.

PASAJLAR

Geri dönelim. Galatasaray Meydanı'na doğru Ayia Trias'ın sırasından yürüyelim. Solumuzda biraz sonra Avrupa Pasajı'nı ya da öbür adıyla Aynalı Pasajı göreceğiz. Pasaj yakınlarda onarıldı ve yeniden açıldı. Eskiden burada manifatura dükkânları çoğunluktaydı. Dükkânları birbirinden ayıran kolonlardaki aynalar pasaja popüler adını vermiştir. Ayrıca, dükkânların depolarını oluşturan ikinci katları hizasında güzel heykeller vardır. Ona paralel bir de Krepen Pasajı ("Crespin" adlı Levanten aileden) vardı ki, İstanbul'un başlıca meyhane külliyelerinden biriydi; yıkıldı, yerine zevksiz bir modern bina yapıldı. İki pasaj da Sahne Sokağı'na geçit sağlar. Biz geri dönüp Dudu Odaları Sokağı'na girelim; bu ve kestiği Sahne Sokak, İstan
bul'da
en iyi ve en zengin yiyecek maddelerini, su ürünlerim, kuşları, etleri, soğuk etleri,

sebze ve meyveleri bulacağınız yerdir. Balıkçı Reşat, Ali, mezeci Sütte ve daha birçokları, saygıdeğer kurumlardır.

Sahne Sokağı'nda, mimari açıdan fazla özelliği olmayan, ama merkezi yerinden ötürü oldukça fazla işleyen bir Gregoryen Ermeni kilisesi var: Surp Yerortutyun (Türkçe'de "Üç Horan"). Baştaki çiçekçilerden ötürü bu bölgeye Çiçek Pazarı, sık balıkçılardan ötürü Balık Pazarı da
denir.
İstanbul'un

birçok iyi meyhanesi buradaki sokaklara dağılmıştır. Öte yandan, yalnız meyhanelerin olduğu Çiçek Pasajı'nın veya Cite de Pera'nın bir kapısı da Sahne Sokağı'na (öbürü de ana caddeye) açılır. Bu binayı Tanzimat döneminin ileri gelen Rum bankerlerden Hrist
aki Efendi yaptırmıştı. Bir zaman sonra içindeki meyhanelerle ünlü bir yer oldu. Derken, 1970'lerin sonunda bir gece binanın üst katları çöküver
di. Bu felakette ölenler de oldu. Birkaç
yıl içinde binanın geri kalanı restore edildi, boyandı, biraz "tek tip
" bir düzenlemeyle yeniden hiz
mete açıldı. Bu yeni durum, Çiçek Pasajı'nın bazı eski sevgililerini
kızdırıyor. Onlar, herhalde, biraz daha anarşik bir ortamı özlüyorlar. Ama yıkılmadan önceki son zamanlarında bu meyhanelerde neredey
se her müşteri başına üç çalgıcı düşmeye başlamış ve hokkabazlar, cambazlar, dilenciler vb. derken işin tadı kaçmıştı. Pasaj gene de at
mosferi olan, ilginç bir yer. GALATASARAY
Pasajın ana kapısından çıkarsak, İstiklal Caddesi'nde, karşı sırada, Galatasaray Lisesi'nin
büyük
bahçe kapısını görüyoruz. Bu noktada, çok daha eski zamanlarda, Yeniçeri ve başka Kapıkulu askerlerinin yetiştirildiği Acemi Oğlanlar Kışlası (bir tür askeri lise) bulunuyordu. Galatasaray ise imparatorluğun Batılı tarzda eğitim veren ilk lisesi olarak, 1868'de açıldı. O sıra dünyada olduğu gibi burada da Fransız kültürel etkileri ağır bastığı için eğitim Fransızca'ydı. O zamandan beri Türkiye'nin çok önemli bir eğitim kurumu olmuştur. Benzeri okullara oranla, Galatasaray'da esprit de corps daha fazladır.
Devlete bir hayli fazla kadro yetiştirmiş bir okuldur.

Taksim'e doğru yürüyelim. Sağ koldaki Su Terazisi Sokağı'na sa
parsak, Zografion ("Zografos", az önceki Hristaki'nin soyadı) Rum Erkek Lisesi'nin önünden geçecek, sola, Ağa Hamamı Sokağı'na sapınca da, İtalyan Kız Orta Okulu ile Yunanistan Konsolosluğu'na (eski elçilik) geleceğiz. Ana caddeden yürürsek, sağımızda Atlas Sineması'nın olduğu büyük bina Katolik Ermeni bankerlerden Köçeoğlu'nun (Köçeoğlu, Sultan Aziz'e geniş kredi açmış, sonra Zarifi ile

birlikte ona karşı Sultan Murat'ın tahta çıkmasına destek vermiş bir banker. Bu binada, Sultan Aziz için de bir garsoniyer yaptırdığı söylenir), onun karşısındaki Halep Pasajı'nın olduğu bina, Cite d'Alep ise (içi restore edildiği için eski havasının izi yok), muhtemelen Hıristiyan Arap Hacar ailesinin yaptırdığı yapıdır. Atlas'ın bitişiğindeki Anadolu Han'ın sahibi Ragıp Paşa'ya ileride değineceğim.

CERCLE D'ORİENT

Solda, köşede, gene çok şık, büyük bir bina var. Burası Ermeni Katolik Abraham Paşa'nın
mülklerindendi. Abraham Paşa son derece zengin bir adamdı, ayrıca Osmanlı bürokrasisinde de ilerleyerek paşa olmuştu. Boğaziçi'nin Karadeniz ucuna yakın iki kıyısında da muazzam arazileri, ayrıca başka apartmanları, gene Boğaz'da yalıları vardı. Balık tutmaya, özellikle kışın Boğaz'da lüfer tutmaya meraklı olduğu için, ortasında olta sarkıtılacak özel deliği olan bir yat yaptırdığı bilinir. Beyoğlu'ndaki bu büyük binada zamanın en şık kulübü olan Cercle d'Orient yerleşmişti. Bu kulübün üyeleri yabancılar ve gayrimüslimlerdi. Türklerden ancak en büyük rütbede iki üç paşa üyeliğe kabul edilirdi.

Buradan, bazı eski sinemaların olduğu Yeşilçam Sokağı'na dönülür. İimdi Emek Sineması'nın bulunduğu alanda eskiden kocaman bir "skating ring" vardı. Türk sinema sanayii b
uralarda
çalıştığı için, Yeşilçam adı, popüler Türk sinemasıyla anlamdaş bir deyim haline gelmiştir.

Bir sonraki Sakız Ağacı Sokağı'na sapalım. Köşedeki kilise gene bir Ermeni Katolik kilisesidir ve bir ara Ermeni Katoliklerinin episkopal kilisesi olmuştur
. Ona gelmeden iki bina önceki
mavimtırak bina ise eski Rus Arkeoloji Enstitüsü'dür. Sakız Ağacı Sokağı'nın karşı köşesinde Ağa Camii durur. Yapılışı epey eskiye dayanmakla birlikte çok onarım gördüğü için ilk haliyle ilgisi kalmamıştır. Onun yanında gene çok şık bir apartman var. Kapısında Fransızca ve Yunanca olarak buranın Rumeli Hanı olduğu yazılı. Bu da Ragıp Paşa'nındı. İstanbul'un en ünlü geleneksel lokantası Abdullah Efendi eskiden bu binadaydı.

Karşı sıraya geçip Ahududu Sokağı'na girelim. Solda Anadolu, sonra da Tel Sokağı'na sapalım. Pasaj sahibi Hacopulos'ların evinin önünde Tel Sokağı dirsek yapar. Onu izleyerek yürüdüğümüzde sağda büyük bir okul binası var. Bu bina başlangıçta Rum tüccar Mavrokordato ailesinin bir kolunun eviydi. Beyoğlu'ndaki birçok zengin Rum arasında bir tek Mavrokordato'lar eski Fener aristokrasisinden gelmeydiler. Okulun çaprazında Cizvitlerin kurduğu St. Pulcherie Kız Okulu vardır. Biz oraya değil, sola, Büyük Parmakkapı'ya sapalım. Az sonra sağımızda yüksek, büyük ve karanlık suratlı bir

apartman göreceğiz. Apartmanın avlusundan geçerek öbür tarafta Küçük Parmakkapı Sokağı'na çıkabiliriz. Burası da önceden adı geçen Ragıp Paşa'ya aitti. Ragıp Paşa, Abdülhamit'in Mabeyincibaşısı olarak servet yapmıştı. İimdi gördüğümüz binanın adı Afrika Hanı'dır. Daha önce gördüklerimizden Anadolu, aslında Asya, Rumeli de Avrupa anlamına gelir. Bu nedenle dönemin nüktedanlarmdan biri, "Abdülhamit'in saltanatı biraz daha devam etse, Beyoğlu'nda Amerika ve Avustralya hanlarının da yükseldiğini görecektik," demişti.

Yeniden caddeye dönüp biraz geri gidelim ve karşı sırada Mis Sokağı'na sapalım. İlk dört yol ağzında, karşı sağ köşede, semtin Art Nouveau özelliklerini gösteren büyük bir apartman vardır. Bina olarak şimdiye kadar gördüklerimizden o kadar da farklı değil. Özelliği, araba yapımcısı Martin'e ait olması. Belçikalı Martin, Abdülhamit'e de araba yapıyordu ve ustalığıyla dünyaca tanınmıştı. Bir atlı araba yapımcısının bu koca binaya sahip olması ilginç görünebilir; ama o zamanın, hele saray siparişlerini de karşılayan arabacısı, bugünün Peugeot'sunun sahibi gibi bir şey olmalıydı.

1950'lerde, İstanbul'un ilk egzistansiyalist gece kulübü de bu sokakta açılmıştı.

KATOLİK ERMENİLER

Caddeden veya Kurabiye Sokağı'ndan Taksim'e doğru yürüyelim. Zambak Sokağı'nın köşesinde bir Ermeni Katolik kilisesi daha çıkar karşımıza. Adı Vosgeperan'dır; yani Aziz İoannis Hrisostomos'a ithaf edilmiştir. Bu cemaatin en sık kullandığı kilise budur.

Katolikler, çok eski zamanlardan başlayarak Ermenileri ikna etmeye çalıştılar, ama ancak küçük başarılar elde ettiler. Daha sonra bunun özellikle Fransa'nın bir politikası haline geldiği anlaşılıyor. Katolikleşmeye direnen bir Gregoryen Vardapet'in kaçırılıp Fransa'da tutsak tutulduğu, bunun için saraydan bazı görevlilere rüşvet verildiği gibi bilgiler var. Ama hatırı sayılır bir Katolik Ermeni cemaatinin oluşması 19. yüzyıl ortalarının olayıdır. Bu işin birden rağbet bulmasının bu dönemde Batı'nın kurduğu ekonomik hegemonyayla ilgili olduğunu düşünmek akla yakın olacaktır. Din bağı hâlâ önemliydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş pazarında ticaret yapan Batılılar, kendi mezheplerinden acentalar ve aracılar ile çalışmayı tercih ediyordu. Öbür uçta, sözgelişi Katolikliği benimsemiş bir Ermeni de Fransız iş adamlarıyla daha kolay ilişki kurabiliyor ve bunun somut faydasını görüyordu. Nitekim, Grand Rue de Pera boyunca yaptığımız bu gezintide pek çok Katolik Ermeni zenginin evine, konağına rastladık.

Gregoryen Patrikhane doğal olarak bu gelişmeden hoşnut değildi ve saraya da bunu önlemesi
için baskı yapıyordu. Osmanlılar ise, hem geleneksel ittifaklarına önem veriyor (ki, Gregoryen Ermeniler toplumun önemli bir parçası ve eski müttefiktiler), hem de yabancılarla yerli ortaklarının böyle fazla yakınlaşmasından onlar da hoşlanmıyordu. Ama süreç durdurulamadı, pek çok Ermeni Katolikliği kabul etti. Bugün İstanbul'da

cemaatin altı bin kadar nüfusu, on iki
tane de kilisesi var.
Katolik Ermeniler'den söz açılmışken Mıkhitarist mezhebine de değineyim. 18. yüzyıl başında
bir grup Gregoryen din adamı gizlice Katolik olduktan sonra bir tarikat kurmuş, göçerek Venedik yakınlarında San Lazzaro Adası'na yerleşmişti. Burada Benedikten yöntemlere uyan bir manastır kurdular. Dil ve tarih konularında değerli çalışmalar yaptılar. Bir merkezleri de Viyana'dadır.

AYA TRIADA (AYİA TRİAS)

İimdi caddeye dönüyoruz, karşı sıraya geçip doğruca Meşelik Sokağı'na sapıyoruz. Solumuzda, ziyaret edilmesi tavsiye olunur Hacı Baba lokantasının yanında, genişçe bir bahçe.içinde, Rum
Ortodoks Ayia T
rias Kilisesi var. Belçika Elçiliği'nin de mimarı olan Kampanaki tarafından yüzyıl sonunda yapılmış, dolayısıyla yapısında kubbe kullanılmasına yasak konmamış ilk kiliselerden biri. Taksim gibi merkezi bir yerde olduğu için, iyice azalmış Rumların pek çok dini amaçla kullandıkları, büyük, görkemli bir kilise. Ama bu dönemlerde Osmanlı toplumunda yapılmış bütün dini binalar gibi o da mimari açıdan çok ilginç değil ve Balyan sonrası camileri andırıyor.

Aynı sokakta devam edersek, solda Rum Zapyon (Zapyon'un Atina'da da katkıları vardır), sağda Ermeni Esayan kız liselerinin (Bu liseyi yaptıran ailenin kışlık evi Pera Palas yakınlarında, yazlık yalıları da Büyükdere'deydi) arasından geçerek Sıraserviler Caddesi'ne geliyoruz. Karşı sırada, usta mimarlar elinden çıkma Belçika ve Romanya konsolosluk binalarına, Romanya Konsolosluğunun, yanında Muzurus Paşa'nın evine bakarak, Taksim Meydanı'na gelebiliriz.

TAKSİM

Taksim, bu çok merkezli şehrin belli başlı merkezlerinden biridir. İehirler büyüdükçe, merkezler kayar, çoğalır. Taksim de, Pera'nın çiçeklenip dolmasından sonra, bu yeni tarz şehirleşmenin Nişantaşı ve şişli'ye doğaı ilerlemesi sonucunda önemli bir merkez oldu. Daha önceleri yani yüzyıl sonuna kadar burası mezarlık alanıydı. Meydanın ortasında büyük bir kışla vardı ve bir zamanın en iyi futbol sahası da kışlanın ortasındaki avludaydı. Önceleri Tepebaşı'nda kümelenen oteller, yeni dönemde buraya geldiler; büyüklerden gidersek, Marmara, Sheraton, Divan ve Hilton ve yapılmakta olan başkaları. Boğaz kıyısına doğru inen Gümüşsuyu Caddesi, bu eski mezarlık alanı, özellikle 1950'lerde şehrin en pahalı yerleşim yerlerinden biriydi.
Taksim ve görece yakın çevresinde, Osmanlı padişahlarının ve genel olarak devletin, 19. yüzyıl başlarında verdiği Batılılaşma kararının sonucu olarak, çeşitli kışlalar yapılmıştı. Bunlar, askeri anlamda bir yararı kalmadığı gibi, iç politikada da bela haline gelen Yeniçerilerin,

1826'da, Vakai Hayriye denilen arbedeyle ortadan kaldırılmasından sonra kurulan yeni "modern" ordu içindi. Cumhuriyet döneminde bunlar, yıkılan daha önce değindiğim Taksim Kışlası dışında, İstanbul Teknik Üniversitesi'ne verildi. Gümüşsuyu Askeri Hastanesi ise askeri olarak kaldı.

Taşkışla'nın mimarı İngiliz Smith'dir. Maçka'daki eski Maden Fakültesi de Abdüaziz zamanında Maçka Silahhanesi olarak yapılmıştı.

Gümüşsuyu'nda, Park Otel, ilkin İtalyan elçisi Baron Blanc'ın eviydi. Baron Türkiye'den ayrılırken bu koca evi Abdülhamit'e sattı; o da bir süre sonra burayı güvenilir veziri Tevfık Paşa'ya verdi. Son Osmanlı sadrazamı olan Tevfık Paşa'nın soyunun işadamlığını seçmesi ve bu arada konağı da otele çevirmesi Osmanlı ailelerinin Cumhuriyet'le eklemlenme
biçimlerinin ilginç örneklerinden biridir. Park Otel döneminin en iyi otellerinden biriydi.

İimdi ise yerine İstanbul'un belli başlı ucubelerinden biri olacak bir gökdelen otel yapılırken durduruldu, sonra da hesapsız yükselen kısmı yıkıldı. Bu olay, son yıllarda, İstanbul halkının çıkar çevrelerine karşı en önemli zaferi olmuştur desek, yeridir.

Park Otel'in ilerisinde, mimarının adı Goebels olan ve 1877'de, Almanya'nın birleşmesinden sonra yapılan Alman Konsolosluğu (eski elçilik) var. Bu da zamanının en büyük binalarından biriydi. Onun yanında, Japonya'nın elçilik için Rum banker Pangiris Bey'den satın aldığı bina. Dünya politikasına görece geç giren Almanya ve Japonya için, Beyoğlu'nda elçilik binası yeri kalmamıştı. Alman Elçiliğinin yanından sapıp aşağılara inince, Katolik Süryanilerin kullandığı
SacreCoeur Kilisesi'ne gelinir.
Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Taksim şehrin en önemli meydanı haline gelmişti. Onun için Kurtuluş Savaşı'nı yad eden, İtalyan Cannonica'nın yaptığı heykel bu meydana kondu.

Caddede, karşı sırada, adı şimdi Gümüşsu Palas olan Azaryan Apartmanı kayda değer Art Noveau yapılardan biridir.
Taksim adı, şehir suyuyla ilgili bir terimdir. İstiklal Caddesi'yle Taksim Meydanı'nın kavuştuğu yerde, sivri külahlı, küçük bir taş bina vardır. Burası, uzaktan getirilen suyun çeşitli semtlere "taksim edildiği", yani dağıtıldığı yerdir. Biz bu "Taksim"den İstiklal Caddesi'nin tersi yöne yürüyünce, az sonra, yeni açılan Tarlabaşı Caddesi'nin başında kendimizi bulacağız. Karşıya geçtikten sonra sizi yeniden geldiğimiz yönde yürüteceğim. İüphesiz kimse benim bu sinir bozucu rotalarıma uymak zorunda değil; ayrıca, bu bölümde şimdiye kadar sözü geçen yerler
bir günde gezilemez bisikletle önlerinden geçmiyorsanız.

TARLABAŞI

Tarlabaşı Beyoğlu'nu tamamlar, ama onun kadar şık değildir. Grand Rue de Pera yüksek sınıfın eseriydi. Bu sınıf o yörede zengin bir hayat başlattı. O zaman, onlar kadar varlıklı olmayan başkaları da fırsat buldukça bu yakınlarda ev sahibi olmaya çalıştılar. Sonuçta onlar da aynı mimari akımı izlediler, ama evleri daha mütevazı oldu. Bu ba

kımdan Tarlabaşı'nı Beyoğlu'nun aşağı orta veya orta sınıflarının ve genel olarak hizmet sınıflarının yerleşim bölgesi sayabiliriz.
Yakın dönemde Beyoğlu eski statüsünü kaybetti. Bu çöküş Beyoğlu'nun kendinden önce Tarlabaşı'nı etkiledi. Gayrimüslim azınlıklar da 1950'lerden başlayarak İstanbul'u kitleler
halinde terkedince buralara Anadolu'dan gelen yoksul halk ya da küçük müteşebbisler yerleşti. İmalathaneler, tamirhaneler açıldı. Sonuçta Tarlabaşı adamakıllı köhneleşti. Ama bu ilginç olmaktan çıktığı anlamına gelmiyor. Bu dar, yılankavi sokaklar,
bu halleriyle de son derece ilginç. Bu semtte sokak gezmeyi gezenlerin içgüdülerine bırakarak, en önemli gördüğüm binaları anlatmakla yetineceğim.

Tarlabaşı'ndan sağ tarafa inen sokaklardan birinin adı şimdi Turan Caddesi. Eski adı ise
Macar Caddesi. Bu, 1848'deki ayaklanmadan sonra, başarısız kalan devrimcilerden bazılarının Osmanlı İmparatorluğu'na sığınması ve bu bölgede yerleşmesinin anısına. Günümüze onlardan kalan, değişinceye kadar, sokağın adından başka bir şey yoktu. Yüzyıl sonunda Pan
Turanist ideolojinin icadında Macarların da yeterince payı olduğunu hatırlayarak, eski Macar Caddesi'nin Turan Caddesi haline gelmesinde bir tür adalet olduğunu söyleyebiliriz.

MELKİT KİLİSESİ

Sakız Ağacı Sokağı Tarlabaşı içlerine de devam eder. Buraya sapınca, sol kolda, birkaç bina
sonra, üzerinde haç olan bir kapı var. Kapıyı çalın, içeridekilere kendinizi duyurabilirseniz sorun yok, çünkü mutlaka iyi karşılanırsınız. Bu yüksek binanın giriş katında bir kilise var. İimdi terkedilmiş durumda, çünkü cemaati yok. Hepsi Türkiye'den gitmiş. Kim bunlar? Melkitler! Yanı, Katolik otoritesine bağlı, ama Doğu usulünde ayin yapan bir mezhep. Vaktiyle, Bizans'a başkaldırıp Katolik olmuş ve Müslümanlarla da iyi geçinmişlerdi. Melkit, "Melekit", yani "Melik'in Adamları" anlamına gelir. Melkitler daha çok Suriye ve Lübnan taraflarında kalabalıktılar, ama başkentte de küçük bir grup vardı. Cemaat kalmayınca bu kilisenin bakımı yakın bir mezhep olan Keldanilere verildi. Apartmanda Keldani bir din adamı ailesiyle oturuyor. Kiliseye de bu aydın ve genç din adamı bakabildiği kadar bakıyor. Ama zaten maddi gücü olmayan Keldanilerin burayı gerçekten korumaları çok zor.

SÜRYANİ KİLİSESİ

Kiliseyi geçtikten sonra sağdaki ilk sokağa sapınca, gene sağda, eski bir Katolik Ermeni manastırı var. Yakınlarda ressamlar burada atölye açtılar, bir şapelin de bulunduğu üst katta bir lokanta açıldı. Buradan Tarlabaşı içlerine gidip Karakurum Sokağı'nı bulalım. Burada büyük bir taş bina göreceğiz. Meryem Ana'ya ithaf edilen bu kilise ve başka

bölüm
ler idare, okul vb.
1960'ta, Süryaniliğin Türkiye'deki merkezi Mardin'den getirilen taşlarla inşa edilmiştir ve İstanbul'da Süryanilerin kendi yaptıkları tek kilisedir (kullandıkları başka kiliseleri başka mezheplerden ödünç almakta veya kiralamaktadırlar).
Süryanilik en eski Hıristiyan mezheplerinden biridir. İsa'nın dili olan Aramice konuşurlar. Dilleri ve alfabeleri Sami kökenlidir. Görece yakın zamanlarda aralarından bazıları Süryani
Katolik olmuştur. Tarlabaşı'ndaki Meryem Ana kompleksinin başında bir Metropolit bulunmaktadır.
Buradan çok da uzak olmayan Kalyoncu Kulluk Caddesi'nde Rum Ortodoks Ayii Konstantinos ke Eleni Kilisesi var. Önemli özellikleri olmayan, ama güzel bir kilise. Onun biraz aşağısında, hiç beklenmedik bir yerde de bir müze var. Polonya'nın Türklerle ortak çabalarla açılmasına katkıda bulunduğu bu müze, hayatının bir kısmını siyasi sürgün olarak İstanbul'da geçiren büyük Polonyalı şair Adam Mickiewicz'in evi. İair 1855'te, İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra koleradan öldü. İç organları çıkartılarak yaşadığı evin
bodrumuna, tahnit edilen cesedi ise Paris'te gömüldü.
Buradan Hamalbaşı'nın devamı olan Ömer Hayyam'a geçip sonra Emin Camii Sokağı'na sapınca, cami adı taşıyan bu sokakta İstanbul'un ender Protestan kiliselerinden ikisni yan yana görüyoruz. Köşede olanı Ermeni Protestan, yanındaki de Alman Evangelik Kilisesi.

Böylece, Halic'in kuzeyinin Beyoğlu kısmını bitirdik. Beyoğlu'nda, gördüğümüz gibi, tarih çok
gerilere gitmiyor. Bunun en büyük sorum
lusu 1831 ve 1871 yangınları. Ama şu da var ki, Beyoğlu'nun kısa bir sürede ortaya çıkışı, dünyada şehirleşmenin yeni başlayan bir evresine denk gelmiştir. Bu anlayış, o zamana kadar Osmanlı toplumunda varolmuş şehirleşmenin içinden çıkmamıştı ve onunla bir ilgisi yoktu. Ama buraları
etkileyeceği belliydi. Dolayısıyla, söz konusu yangınlar bu bölgeyi boş arsalara çevirmese de gene bu yakınlarda bir başka Beyoğlu ortaya çıkacaktı. Beyoğlu'ndan söz ederken, hem tarihi çok eskilere uzanmayan binalardan, kişilerden, ailelerden konuştuk, hem de bunların çoğunun bugün devam etmediğini gördük. Beyoğlu, sağlam bir üretim temeline, bir sanayileşme hareketine dayanmayan bir servetin, uluslararası ticaretin ve finansın ürünüdür. Onun için, sanki kaçınılmaz olarak, "bir var bir yok" bir sürecin yaratışıdır. Beyoğlu'nun Art Nouveau binaları yükselirken Osmanlı ülkesi de batıyordu. Batış ve Türkiye Cumhuriyeti olarak yeniden doğuş buranın nüfus bileşimini zorunlu olarak değiştirdi. İnsanlar gitti, başka insanlar geldi ve Beyoğlu'nun maddi temelleri ortadan kalkmasa da (çünkü kapitalist gelişme doğrultusu değişmemişti), kültürel bağları yok oldu.

BEYOĞLU YAKASININ ÖTEKİ SEMTLERİ

Haliç'in kuzey kıyısı güneyiyle birlikte, hatta kısmen daha önce sanayileşti. Osmanlılar başlıca
tersanelerini Hali
ç'te, Kasımpaşa kıyısında kurmuşlardı. Böylece burası yüzyıllar boyunca bir gemi yapımı merkezi olarak yaşadı. 19. yüzyıldan itibaren başka imalat dalları da Halic'in kolaylıklarından yararlanmak üzere buraya yerleşti.

Beyoğlu

şişli ekseninde uzanan sırtla şimdiki üçüncü Haliç Köprüsü'nden Mecidiyeköy'e uzanan yükselti arasında arazi çukurlaşır. Bir zamanlar Dolapdere ile Kasımpaşa deresinin sularını Halic'e boşalttığı bu havza, Kasımpaşa dediğimiz bölgede Haliç'le buluşur. Bu dereler zamanla iyice kirlendiği için 1950'lerde üstleri kapatıldı ve giderek kanalizasyona dönüştüler. Buradaki tersane binalarından bazıları yakınlarda ortadan kaldırıldı, ama birçoğu halen çalışmaktadır. Kasımpaşa'da gördüğümüz büyük ve görece eski binaların çoğu da Osmanlı döneminden beri Bahriye'nin elindedir. Örneğin kıyıdaki Kuzey Saha Deniz Komutanlığı binası, Osmanlı zamanında, Bahriye Nezareti olarak inşa edilmişti. Heybeliada'ya taşınmadan önce Deniz Harp Okulu buradaydı. Tepedeki Deniz Hastanesi başından beri aynı işlevi görmektedir. Komutanlığın karşısındaki Cezayirli Hasan Paşa İlkokulu da geçen yüzyıldan kalma orta karar yapılardan. Cezayirli Hasan Paşa'nın bu semtte bir camisi ile iki çeşmesi bulunmaktadır ve bunları kendisi yaptırdığı için, tarihleri 18. yüzyılın son çeyreğine uzanır. Camilerden biri gene denize yakın Kalyoncu Kışlası binasının içindedir.

KASIMPAŞA
HASKÖY
Semtin bir başka önemli camisi de Bahriye Caddesi üstünde, Kanuni döneminde yapılan Güzelce Kasım Paşa Camii'dir. Yandıktan sonra, Abdülaziz tarafından yeniden yaptırılmıştır. Semtin adı bu Kasım Paşa'dan gelir.

PİYALE PAİA CAMİİ

Bu çevredeki en önemli Osmanlı yapısı epey içerilerde kalan ve şimdi önünden Çevre Yolu geçen Piyale Paşa Camii'dir. Yeni Perpa binasının yanındaki Piyale Paşa, Sinan'ın ilginç eserlerinden biridir. Altı kubbesiyle bu cami Anadolu'daki Osmanlı öncesi ulucami kategorisine girer, ama o tipin son derece geliştirilmiş ve inceltilmiş bir örneğidir. Bu tipin ortaya çıkması, mimari teknolojiye bağlıydı. Belirli büyüklükte bir binanın üstünü örtmek için birçok direk dikiliyor, bunların üstüne konan kirişler de düz çatıyı taşıyordu. Zamanla direkler dörtlü gruplar haline getirildi, ahşap direk yerine sütun kullanıldı ve sütunlar tonozlarla bağlandı; daha sonra da herdörtlü sütun grubunun üstüne bir küçük kubbe konduruldu.
Böylece, büyüklüğüne göre üzerindeki kubbe sayısı da artan bir cami tipi ortaya çıktı.

Ancak mimari gelişme, karşıt yönde oldu. İç mekânda ayak sayısı gitgide azaltılarak, tek büyük
kubbeye geçildi. Plan
17. Piyale Paşa Camii

Sinan zamanında, teknoloji, ulucami tipini çoktan gerilerde bırakmıştı. Dolayısıyla Sinan bu eserinde, eski bir mimari türe dönüyor ve onu kendi çağının estetiği içinde yeniden yorumluyor. Sinan'ın bütün sanatsal jestleri gibi bu da son derece ilginç. Kubbeleri, kemerleri, giriş revakıyla değişik, hemen gözü yakalayan, güzel bir binadır Piyale Paşa Camii. İç görünümü ayrıca güzeldir. Külliyesinin birçok parçası bugüne kalamamıştır. Oldukça harap ve bir başka amaçla kullanılan hamamın

yanı sıra bir de Piyale Paşa'nın türbesi ayaktadır.

Piyale Paşa'nın kendisi Hırvat asıllı bir devşirmedir. Enderun'dan yetişerek devlet hizmetine girmiş, özellikle denizcilik alanında çalışmış ve II. Selim'in bir kızıyla evlenerek saraya damat olmuştur. Mağrib seferlerinin çoğunda yer almış, Turgut Reis'in Malta kuşatmasında, Cerbe savaşında bulunmuştur. Sakız fatihidir. Kıbrıs'ın alınmasında da önemli görevler yapmıştır.

Yeniden deniz kenarına döndüğümüzde, tersanenin içinde, daha önemli cami ve külliyesini
Çarşıkapı'da gördüğümüz Çorlulu Ali Paşa'nın bu şehirdeki ikinci camisine geliriz. 18. yüzyıl başında yapılan cami 19. yüzyılda, II. Mahmut zamanında esaslı bir tamirden geçtiği için asıl karakterini kaybetmiştir.

AYNALIKAVAK KASRI

Camialtı ve Taşkızak tersanelerinin duvarlarını izleyerek Hasköy'e doğru giderken, Aynalıkavak Kasrı'na geliyoruz. Bu saray 17. yüzyıl başında yapılmıştı, ama bugün gördüğümüz şeklini 19. yüzyıl başında, III. Selim döneminde aldı. Halic'in güney ve kuzey kıyılarına çeşitli dönemlerde saraylar yapılmıştı. Aynalıkavak bunların en büyüğüdür ve günümüzde kalan tek Haliç sarayıdır. Kıyıdan Okmeydanı'na doğru genişleyen ve "Hasbahçe" adıyla anılan büyük bir korunun kıyısındaydı. Çoğu Osmanlı sarayı gibi bu da, padişahların eklediği yeni binalar ve köşklerle genişlemiş, büyümüş, sonra da, Osmanlı'nın genel talih çizgisine uyarak, yavaş yavaş harap olmuş, küçülmüştür. Böylece, bugün müze haline getirilen, III. Selim'den kalma Hasbahçe köşkünden ibaret kalmıştır. Evliya Çelebi, Aynalı
kavak önünde çok zengin istiridye yatakları olduğunu anlatır. "Hey gidi günler"!

HASKÖY

Hasköy, ta Bizans zamanında, Karaim kolundan Yahudilerin oturduğu bir semttir. Eminönü'nde Yeni Cami yapılırken oradaki Yahudiler de buraya gönderilmişti. Semtin eski haritalarında gördüğümüz sokak adları, artık hemen hemen hiç izi kalmayan bu Yahudi geçmişinin anılarını yaşatır: örneğin, Basmacı Avram Sokağı Basmacı Ruşen Sokağı olmuştur. Terzi Havim, Terzi Kasım Sokağı'na dönüşmüştür. Sinagog sokakları,

sinagog çıkmazları ortadan kalkmıştır, değindikleri sinagogların kendileriyle birlikte. Naim Güleryüz bu semtte sadece, Karai geleneği uyarınca yeraltında inşa edilen Kalha Kadoş be Kuşta Bene Mikra sinagogunun ayakta kala
bildiğini söylüyor. Sedat Hakkı Eldem, Hasköy'de, 18. yüzyıldan kalma ahşap Hahambaşı konağını da bulmuştu. Bildiğim kadarıyla çeşitli Yahudi okulları (biri, sanırım, Alliance Israelite'in) da yanmış ya da yıkılmıştır. İstanbul'un en büyük ve en eski Yahudi mezarlıklarından biri de Hasköy'dedir. Daha önce birkaç kere sözünü ettiğim Kamondo Paris'te ölmüş, vasiyeti üstüne Hasköy Yahudi mezarlığındaki anıt mezarına gömülmüştür.

Hasköy'de Yahudiler'den başka Rumlar da yaşıyordu. Onlardan kalan başlıca kilise iskeleden
az ilerideki Ayia Paraskevi'dir. Bina olarak fazla ilginç değil, daha çok içindeki ikonostasion ve ikonlarıyla dikkate değer bir kilisedir bu. Ama en ilginç tarafı, onunla ilgili çeşitli efsanelerdir: Bursa'da Argiri adında bir kıza bir Türk aşık olunca ailesi kızı bir Rumla evlendiriyor; ama
Türk aşık bir paşanın oğlu olduğu için kızı kaçırtıp İstanbul'da Tersane zindanına kapatıyor. Kız, paşazade ile evlenmesi tehditlerini reddediyor, yemek yemeyerek intihar ediyor. Onun
üzerine, Hasköy'deki kilisenin avlusuna gömülüyor. Derken avludan alevler yükseliyor, kilise
papazı "beni buradan çıkarın," diyen bir ses işitiyor. Patrikhane'den gelen "uzman" kurul önünde mezar açılınca içinden mumyalanmış bir ceset çıkarılıyor. Her nedense, başı kesilip Rusya'yagönderiliyor, mumyalı ceset de camlı bir tabut içinde kilisenin içine konuyor.
Türkler, başı Rusya'ya taşıyan geminin ardına takılıyor. Pamuk taşıyan Rum kaptan hafifleyip hızlanmak için bazı balyaları denize atıyor, pamuklar da Türk gemisinin uskuruna takılıp onu
durduruyor.
Kim bilir kaç farklı efsanenin öğelerini bir araya getiren bu hikâye şüphesiz hiçbir somut olguya dayanmıyor; ama bir 19. yüzyıl "fabrikasyonu" olarak (uskurlar vb.) milliyetçileşen folklorun yeni oluşturulan düşmana karşı duyguları yansınma biçiminin ilginç bir örneği. Ayia
Argiri'nin camlı mezarı artık sergilenmiyor, bir yere gömülmüş durumda.

Hasköy'ün içlerinde, ve tepede, Rum, Yahudi ve Müslüman mezarlıkları arasında gene Ayia Paraskevi adına bir ayazma vardır. Eskiden buraya Foti adında bir Rum'un açık hava
kahvesinden gi
rilirdi. 25 metrelik tonozlu bir dehlizden geçilerek, derin bir kuyunun başına gelinirdi. Çıksalın diye de bilinen ayazmanın bu adı, "şeyhSalih"in bozulmuş şeklidir. Ama adı gibi kendisi de bozulmuş durumda. Ayazma'nın nerede olduğunu bilen yok. Foti'nin bahçesi şimdi biraz pejmürde bir park (buraya gelen sokaklardan biri, belki Foti'nin

bozulmasıyla, Futacı Sokağı olmuş). "Çıksalın" herhalde, "çıkıp" "salınılacak" bir yer gibi düşünülüyor; çıkmasına çıkılıyor, ama salınacak ortam pek yok. Parkın hemen ilerisinde Karaim Kabristanı, ağaçsız ve etkileyici. Halic'e paralel ana cadde üstünde bulunan eski Lengerhane, Koç grubu tarafından restore edildi ve işlevine uygun bir "Sanayi Müzesi" olarak açıldı.
Fazla ilginç bina kalmayan Halıcıoğlu ve Sütlüce semtlerinde eski mezbaha binası dikkat
çekiyor. Üçüncü köprünün dibinde kalan ve Halic'in her türlü maddeyle kirletilmesine uzun zaman kendi özgül katkısını yapan Mezbaha şimdi kültürel amaçlarla kullanılmak üzere düzenleniyor. Halıcıoğlu'ndaki askeri bina Mühendishane olarak yaptırılmıştı. Bunun yakınında da Mihrişah Sultan'ın yaptırdığı Humbarahane Kışlası Camii vardır (1803).
Kâğıthane'ye doğru, Halic'in içlerine giderken gördüğümüz adacıklar eskiden beri orada var ve gene Evliya Çelebi'nin anlattığına göre bunların çevresinde çok lezzetli karides tutulurmuş.
Kâğıthane ve Alibeyköy suları Halic'e dökülür. Bunlara "Avrupa'nın tatlı suları" adı verilmişti. Çok eskiden beri burası İstanbul'un bir numaralı mesire yeriydi. Sadabad, Çağlayan ve İmrahor kasırlarının çevresi özellikle Lale Devri'nden sonra, insanların kayıklarla, at ya da süslü öküzlerin çektiği arabalarla (koçu arabası) akın akın eğlenmeye gittiği bir yer haline geldi. Burada saraylar yapıldı, suların akacağı setler yapıldı, köprüler yapıldı. Daha ileri
tarihlerde, ünlü Senedi İttifak burada imzalandı. Sultan Abdülmecit'in sünnet düğünü burada yapıldı. Ama 20. yüzyılın sınai "gelişme"si burayı beter bir mezbelelik haline getirdi. Bugünkü
durum da bu.
II. Abdülhamit'in yaptırdığı çeşme epey harap bir halde, Cendere yolunun yanındaki parkta
duruyor.
KÂĞITHANE'DEN şişli'YE

Kâğıthane'den Okmeydanı yönünde ilerlediğimizde, geçmişten kalan çok şey göremeyiz. Buraları, daha 1960'lara kadar açıklık ve yeşillik alanlarken, sonraki hızlı şehirleşme süreci
içinde hızla apartmanlaşmış bölgelerdir.
Ok atmak, askeri Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir uğraşıydı. İehrin kuzeyindeki bu boş alan okçuluk için ideal bir yerdi. Okun askeri önemi azaldıktan sonra da spor olarak devam ettiğini biliyoruz. Sert yayları gererek oku mümkün olduğu kadar uzağa göndermek bu sporda girişilen başlıca yarışlardan biriydi. Kırılan rekorları gösteren ve ebedileştiren nişan taşları konurdu. Okmeydanı, bu dehşet rekorları kıran güçlü kemankeşlerin nişan taşlarıyla doluydu; şimdi bunlar, yukarı doğru yönelme rekorları kıran yeni gökdelenlerin temel taşları arasında yatıyor olabilir.

ŞİŞLİ

FINDIKLI
Okmeydanı için söylenecek ilginç bir nokta meteorolojiyle ilgili: İstanbul'un birçok yerinden, havanın bozacağı, Okmeydanı üstüne bakarak anlaşılır; o yönden kara bulutlar geliyorsa, şemsiyenizi yanınıza alın.
Darülaceze, bir zamanlar, şehirden ve gürültüden uzak olduğu için burada inşa edilmişti. Ama şehir ve gürültü, yaşlıların kendilerinden uzaklaşmasına dayanamadılar. (Darülaceze'de cami, Ortodoks ve Ermeni kiliseleriyle bir de sinagog yapılmış olması, Osmanlı çok kültürlü geleneğinin güzel bir örneğidir.)
Darülaceze'nin yanındaki, şimdi Türkiye Gazetesi'nın hastanesi olan bina, eskiden Bulgar
Hastanesi'ydi.
Karşıdaki Hürriyet Anıtı (Abidei Hürriyet) Türkiye'de yapılmış ilk ulusal anıttır. 1909'da bunun yapılması için yarışma açılmış, katılan çeşitli ünlü mimarlar arasından Muzaffer Bey'in projesi kazanmıştı. Anıt, 31 Mart'ta ölenler için yaptırıldı. Ayrıca Mahmut İevket Paşa ile yanında can veren iki yaverinin, Mithat Paşa'nın ve Nazizm'in iktidar olduğu yıllarda kemikleri Berlin'den getirilen Talat Paşa'nın mezarları buradadır. Anıtın altı da üçgen biçiminde bir cami olarak yapılmıştır.

İstanbul son dönemde Karadeniz kıyısına doğru büyüyor. 1950'lerde yeni, bahçeli ve oldukça
insancıl bir yerleşim alanı olarak Levent açılmıştı. O zamanki nüfus artışı çerçevesinde yeni yerleşim alanlarını bu mütevazı ölçüler içinde planlamak mümkündü. Ama 1960'tan sonra her şey değişti. Mecidiyeköy o sıralarda hâlâ "köy"e yakınken kısa zamanda bir iş merkezi oldu ve karakteri tamamen değişti. Yeni "Levent"ler oluştu ve yerleşim konut alanları Etiler'e varıp hızla daha ilerilere yöneldi. Bir yandan da gecekondulaşma aynı hızla yürüdü. Gültepe, Kuştepe gibi yerler önce gecekondularla örtüldü, sonra bunlar da apartmanlaştı.

Bu bölgeler üzerinde hiç duramayacağım. Aslında, koca İstanbul'un her köşe bucağında ilginç şeyler var; örneğin Ayazağa'daki, Abdülaziz'in yaptırdığı av kasırları (İstinye yolu üstünde
"Maslak Kasırları" adıyla yönleri gösteriliyor) görülmesi gereken binalar. Bunlar onarım gördüğü halde yeniden haraplaşmaya başladı. Önü havuzlu, tek odadan oluşan Çinili Köşk (Müzik Pavyonu) ya da Zincirlikuyu'da İlhan Koman'ın Akdeniz heykeli gerçekten önemli sanat eserleri. Ama söz konusu bölgede bu gibi yapılar hayli dağınık ve bir "gezinme" mantığı içinde yan yana gelemiyor. Onun için buradan geri dönüp şişli

Kurtuluş

Nişantaşı bölgelerine göz atalım.

şişli

Rey kardeşlerin Lüküs Hayat'ının ünlü şarkısı: "şişli'de bir apartu

man/Yoksa eğer halin duman" diye başlar. 1920'lerin opereti o dönemin İstanbul gerçekliğinin altını çizmiştir. Popüler kültürün bu sevimli örneğinin yargısı ciddi edebiyatta, Yakup Kadri'nin Kiralık Konak'ında tekrarlanır: Aksaray'daki konak terkedilir ve aile şişli'de apartmana yerleşir (ilk basım tarihi 1922).

Yüzyıl sonunda Pera yükünü almaya yüz tutunca, şişli ve Teş

vikiye'de yerleşim teşvik edilmiş, böylece zamanın Art Nouveau binaları buralara da yayılmaya başlamıştı. 20. yüzyılın betonarmesi yerleşimi adamakıllı hızlandırdı.

İimdi biz yola, şişli Meydanı ve şişli Camii'den başlayalım. Bu cami, betondan, eski camilere benzeme amacıyla yapılmış, herhangi bir estetik değeri olmayan bir binadır. Ama İslami yapısı
az bu semtte, ce
nazelerin kalktığı birkaç belli başlı noktadan biri olarak önem ka

zanmıştır.

Caminin karşısından (yüzümüz Taksim'e doğru) sağa saptığımızda Bomonti'ye geliriz. Bomonti bu çevrede sanayinin ilk başladığı yer
lerden biridir ve ilk önemli fabrika da bugün hâ
lâ çalışan Bomonti Bira Fabrikası'dır. Bir zamanlar buradaki Bomonti bira bahçesi İstanbul'un önemli eğlence yerlerindendi.

Fabrikanın yakınında bir de ilginç kilise vardır: Gürcü Katolik Kilisesi. Oldukça eski bir Hıristiyan kilisesini oluşturan Gürcüler aslında Ortodoks'tur, ama Ermeni Gregoryenler gibi onların kilisesi de büyük ölçüde ulusal ve bağımsızdır. Katolik Gürcü ise fazla sık rastlanan bir fenomen değildir. Ama, işte, belli ki bazı Katolik misyonerler bazı Gürcüler'i saflarına çekmiş.
Bina olara
k fazla ilginç olmayan bu kilisede İkinci Dünya Savaşı sırasında bazı Alman Katolik rahiplerin görev yaptığı ve bu göreve biraz da Nazi propagandası karıştığı bilinir. İu sırada kilise gene Katolikler'in elinde, ama Gürcü bir cemaat kalmamış.
Bomonti'den F
eriköy'e doğru giderken, ünlü yabancı okullardan Fransız St. Michel Lisesi görülür.
Halaskârgazi Caddesi üstünde, sağda, Bulgar Kilisesi Eksarhlığı'nın bahçe içindeki binası vardır. Bunun dışında başka bahçeli bina kalmamıştır. Gerek bu caddede, gerekse ya
n
sokaklarda, bir zevk ölçüsüne göre yapılmış birçok apartman hâlâ ayaktadır, ama

zevksiz olanları, özellikle yan sokaklarda, egemendir: kişiliksiz apartmanların bitişik nizam dizildiği monoton, kişiliksiz sokaklarla boğucu bir hava sinmiştir bütün yöreye. Bu arada, ana caddede,
eski bir apartmanın çatısının üstünde yeni bir beton apartmanın bir kısmını görmek bile

mümkündür.
Taksim yönünde sol kolda, Mustafa Kemal'in şimdi müze olan evi de şişli'nin ilginç yapıları arasındadır. Atatürk Mütareke döneminde bu evde oturmuş, 1919'da Anadolu'ya geçmeden önceki siyasi ve diplomatik temaslarını buradan sürdürmüştü. Projesini D'Aronco, uygulamasını ise Pellini'nin yaptığı saat kulesi ve mescidi ilginç olan Etfal Hastanesi yakınında, ünlü İtalyan mimarı Mongeri'nin özel bir konak olarak inşa ettiği ve şimdi Ataman Kliniği olan bina da ilginçtir.

şişli'yi Nişantaşı tarafına bağlayan Rumeli Caddesi üstündeki şişli Kaymakamlığı da Ulusal Mimari akımının göze çarpan örneklerin

dendir. Ama şimdilik o tarafa sapmayalım.
Pa
ngaltı'ya (bu ad, Banka Altı'ndan bozulmadır) gelip sağa, sonra da sola saptığımızda Kurtuluş'a geliriz. Eskiden burası ağırlıkla bir Rum mahallesiydi (Ermeni de vardı) ve adı Tatavla'ydı. Kurtuluş'ta, Avukat Caddesi'nde büyücek bir Rum Ortodoks Kilisesi vardır: Ayii Apostoli. 19. yüzyıl sonlarından kalma binada bir kubbe de kullanıl

mıştır. Kubbede Pantokrator resmi vardır. Ayrıca, Basmacidis imzalı yağlıboya tablolar bulunur.

Daha aşağıda, Kurtuluş Caddesi üzerinde Ayios Dimitrios Kilisesi'ni görürüz. Bu bina çok daha
eskidir. 1782'de yapıldığı bilinmektedir ve yanındaki yıkık Ayios Haralambos'un 16. yüzyıldan kaldığı söylenir. Bunlar, çevrede Rum yerleşiminin hayli eskilere uzandığını gösterir. Ayios Dimitrios, Bizans kiliselerinin görünümünü hatırlatacak

biçimde, özenle yapılmış bir kilisedir. Birkaç blok ilerisinde, Omuzdaş Sokağı'nda, Ayios Atanasios Rum Kilisesi vardır.

Kurtuluş tarafına hiç sapmayıp devam edecek olursak, sağda Pangaltı Hamamı'nı, solda, Zafer Sokağı'nda Vali Konağı'nı görebiliriz. Az sonra da Harbiye kavşağına geliriz. Burada solda Askeri Müze ve Harbiye var. Orduevi'nin arkasında İehir Tiyatrosu, Açık Hava Tiyat
rosu,
Konser Salonu, şimdi uluslararası konferans salonu olarak yeniden düzenlenmekte olan Spor ve Sergi Sarayı. Orduevi'nin

karşı

sına düşen Cebel Topu Sokağı'na girip. Ölçek Sokağı'na sapınca, Va

tikan Elçiliği'ne geliyoruz. Bunun az ilerisinde, cephesi ana caddeye bakan ünlü Fransız Dame de Sion Okulu'nun arkasında kalan Saint

Esprit ise, herhalde Vatikan Elçiliği'ne yakınlığından ötürü, şehirdeki en büyük Katolik kilisesi olmadığı halde İstanbul'daki
katedraldir.
Cadde, Batılılaşmayı seven İstanbullular için kıvanç kaynağı sayılabilecek bir bulvardır. Hilton, Divan, Sheraton gibi büyük oteller, büyük uçak şirketleri, Kervans
aray, Parizien,
Hydromel, Club 33 gibi belli başlı gece kulüpleri hep bu bulvar boyunca sıralanmıştır.

Nişantaşı

Maçka ekseni üstünde başka ilginç binalar görülebilir. Örneğin Vali Konağı Caddesi'ne paralel Güzelbahçe Sokağı'nda aynı adı taşıyan Klinik, Mo
ngeri'nin özel bir konak
olarak yaptığı bir bina

dır. Eski İngiliz Lisesi High School (for Boys) şimdi Nişantaşı Anadolu Lisesi haline gelmiştir. Gene aynı caddeyle Süleyman Nazif Sokağı'nın köşesinde, Ulusal Mimari akımının önde gelen temsilcilerinden Vedat Tek'in kendine yaptığı ev vardır (altında Yekta Restaurant).
Teşvikiye Caddesi üstünde de 19. yüzyıl sonu ya da 20. yüzyıl başından çeşitli güzel binalar var. Teşvikiye Camii, adından da anlaşıldığı gibi bölgede yerleşimi teşvik etmek için, 1854'te
Abdü
lmecit tarafından yaptırılmıştı. Avlusunda, III. Selim ve II. Mahmut için konmuş iki menzil taşı vardır. Maçka yönünde giderken, az sonra sağda, eski bankalardan itibar

ı Mali Osmanlı Anonim İirketi'nin kurucularından, Rum banker ailesi Ralli'lerin apartmanı görünür. Daha ileride gene Mongeri imzasını taşıyan karşılıklı iki önemli bina vardır. Soldaki, şimdi Teknik Okul olan bina zamanında İtalyan Elçiliği olmak üzere inşa edilmişti. Karşısındaki dört ayrı girişi olan
ve bir dairesinde Abdülhak Hamid'in ot
urduğu

Maçka Palas 20. yüzyıl başında yapılmış şık bir konuttu. Ondan sonraki İzmir Palas'ı da İzmirli iş adamı Ahmed Süreyya Bey J. D'Armi adında bir mimara yaptırmıştı (Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra).

Maçka Caddesi üstündeki Maçka Çeşmesi II. Abdülhamit zamanında D'Aranco tarafından yapıldı. Spor Caddesi üstündeki Valide Çeşmesi ise Tanzimat döneminde yapılmış, rokoko özellikleri ağır basan bir yapıdır.

Maçka Teknik Üniversitesi binası ilkin astsubay okulu olarak yapılmıştı. Yanındaki, gene

üniversite
ye bağlanan daha küçük bina da jandarmaya aitti.

Spor Caddesi Beşiktaş'a yaklaşırken, Sultan Aziz'in tahttan indirilmesine kadar yapımım başlatamadığı camisine gelir sağlamak üzere inşa edilen Akaretler binalarına geliriz. İstanbul'da, sözgelişi Londra'da çok sık rastlanan bu gibi bir örnek konutlar azdır. Arnavutköy yalı dizisinin başındaki birkaç yapı şimdi onarım halinde. Bir de, Halaskârgazi ile Vali Konağı caddeleri arasındaki bir sokakta böyle bir sıra var. Akaretler'in Laleli'deki yangın apartmanları

gibi onarılıp turistik pansiyon haline getirilmesi planlanmıştı.
Sultan Aziz'in saltanatı, camiyi yaptırmasına yetmedi. Bu caminin kurulacağı yerin taşları konabildi ancak. Sonra Sedat Hakkı burada Taşlık Kahvesini yaptı. O da, Swiss Hotel yapılırken yıkıldı, ama az ileriye bir kopyası inşa edildi.

Buradan deniz yönüne, Beşiktaş'a doğru değil de, öteki yöne gidersek, İair Nedim ve Nüzhetiye caddeleri üzerinden Ihlamur Kasrı'na varırız. Geniş bir bahçe içinde yer alan iki bina Maiyet Köşkü ve Merasim Köşkü adını taşırlar. Daha önce burada III. Ahmet'in düzenlendiği Hasbahçe vardı. Sultan Abdülmecit 1855'te başmimar Nikoğos Balyan'a bu iki köşkü inşa ettirdi. Bir zaman (1950'lerde) Tanzimat Müzesi haline getirilen Ihlamur Kasrı şimdi Milli Saraylar Başkanlığı'nın elinde ve halka açık.
FINDIKLI
Son olarak, Dolmabahçe Camii'nden yeniden Galata'ya doğru yürüyelim. Caminin karşısında, Gümüşsuyu'na tırmanan yolun başında, Hacı Mehmet Emin Ağa'nın (sipahi ağalarından) 18. yüzyıl ortalarında yaptırdığı zarif sebili görüyoruz. Beş pencereli sebilin bir ucunda kapısı, öbür ucunda da çeşmesi yer alır. Arkasında küçük bir mezarlık vardır. Sebil şimdi bir kahve olarak kullanılıyor. Bu ağaçlık yerde, Dolmabahçe Sarayı için yapılan tiyatro binası da vardı ve
saçma sapan
bir şekilde yıktırıldı.

Az ileride bir başka, gene çok sevimli sebil göreceğiz. Bu da ilkinden kırk yıl kadar sonra, I. Abdülhamit'in
sadrazamı Koca Yusuf Paşa'nın yaptırdığı sebil. Bu sefer çeşme ortada, iki yanında da sebilin güzel demir parmaklıklı pencereleri var. Birincisi gibi bu sebil de şimdi bir kahve.

Karşıda, vapur iskelelerinin bulunduğu yakada ise Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1732'de yaptırdığı Kabataş Meydan Çeşmesi'ni görüyoruz. Menderes 1957'de bu yolu açarken, kaybolan çeşitli tarihi yapıların yanı sıra, kalanların çoğu da yer değiştirdi. Bu arada, 1958'de bu çeşme de iç taraftan şimdiki yerine taşındı. Daha önce, set üstündeydi ve bir merdivenle çıkılarak yanına geliniyordu. Bu da, görünüşüne daha fazla görkem kazandırıyordu.

Kabataş Lisesi eskiden Solakçeşme Sokağı üstündeydi. O bina şimdi yok ve Kabataş Lisesi Ortaköy'de, Feriye Sarayları'ndan birinde.

Kıyı boyunca yürürken Sinan'ın güzel eserlerinden Molla Çelebi Camii'ne geliriz. Kazasker Mehmet Efendi'nin yaptırdığı caminin kubbesi altıgen bi
r destek sistemine oturur. Ancak
burada kubbeye dayanak olan ayaklar duvara gömülüdür. Kemerler de köşelere eksedralarla bağlanmıştır. Yarım kubbeler köşelerde yer alır, birbirlerine bitişiktirler. Beşinci yarım kubbe ise mihrap çıkıntısının üstündedir. Karşı sıradaki, az önce sözünü ettiğimiz Koca Yusuf Paşa sebili de eskiden bu caminin yalımdayken yolu genişletmek için şimdiki yerine taşınıp monte edilmiştir.

Molla Çelebi'nin karşısındaki sokaktan girip yukarı doğru tırmandığımızda, Cennet Bahçesi adını taşıyan güzel manzaralı kahvenin yanındaki Sacre
Coeur Kilisesi'ne geliriz. Bu kiliseyi
şimdilerde Katolik Süryaniler kullanıyor.

Tırmanmadan sahil yoluna devam ettiğimizde, şimdiki Mimar Sinan Üniversitesi'ne geliriz.
Eski Güzel Sanatlar Akademisi daha önce Edebiyat Fakültesi, bundan önce Meclisi Mebusan,
daha önce de Adile Sultan Sarayı idi. Son Osmanlı Meclis'i burada toplanmıştı. Onun güneyindeki bina da eskiden Saliha Sultan'ın sarayıydı. İkisi birden Çifte Saraylar adıyla tanınırdı.
Burada, tepede, çi
fte minareli Cihangir Camii görünür. Cihangir, Kanuni Süleyman'ın çok sevdiği, sakat doğmuş, şiire ve estetik hazlara kendini vermiş oğluydu. Güzel manzarasından ötürü olsa gerek, şimdi kendi adını taşıyan, o zaman bahçelerle dolu bu sırtları seviyordu. Za
manın tarihçilerinin anlattığına göre, ağabeyi İehzade Mustafa'nın, babaları tarafından öldürülmesi olayı karşısında üzüntüsünden ölmüştü. İehzade Camii'ndeki türbeye gömüldü. Ölümüne çok üzülen Kanuni'nin anısına yaptırdığı cami yangında, daha doğrusu bir
kaç
yangında, harap olunca, II. Abdülhamit şimdiki özelliksiz camiyi yap

tırdı.

TOPHANE

Cihangir semtine, Taksim'den, Sıraserviler'i izleyerek de gelebilirdik. Bu durumda, o cadde üstünde, başta eski Magic ve Venüs sineması olan binayı, az sonra, Beden Terbiyesi olan Rum
banker Rallis evi ile bitişiğinde, şimdi Romanya konsolosluğu olan Muzurus Paşa konağını, Ayia Trias'ı da yapan Rum mimar Kampanaki'nin elinden çıkan Belçika Konsolosluğu binasını, aynı sırada görecektik. Daha ileride, 1840'lar ile 70'ler arasında yapılan Alman Hastanesi var. Cihangir Camii yakınlarında, şimdi Amerikan Özel Lisan Dersanesi olan güzel bina Polonya asıllı Sadık Paşa'nın (asıl adı Mikhail Çaykovski) eviydi.

Az sonra Tophane'de eski Topçu kışlalarının bulunduğu yere geliyoruz. Kışlalardan artık eser kalmamış, ama padişahın Topçuları teftiş etmesi için Balyan'ların yaptığı köşk, şimdi Eski Muharipler Derneği olarak, yerinde duruyor. Bunun hemen yanında da II. Mahmut'un (gene Balyan ailesinden Kirkor'a) yaptırdığı Nusretiye Camii var. Ampir ve barok üslupları kaynaştıran bu cami, gene de, daha sonraki eklektik camilerden daha cana yakındır. Aynı zamanda, onların zevksizleştirerek tekrarlayacağı birçok öğe burada da vardır; incelmiş minareler, girişteki iki katlı cephe binaları gi
bi.
Nusretiye ile daha önce gördüğümüz Kılıç Ali Paşa Camii arasında kalan şık oymalı mermer meydan çeşmesi I. Mahmut zamanındandır ve barok çeşmelerin iyi örneklerinden biridir.

Son olarak, karşıdaki yükseltinin üzerinde kurulu olan ve semte adını veren T
ophane'ye
bakalım. İstanbul kuşatmasında topu başarıyla kullanan Fatih Mehmet yeni toplar dökmek için tophanesini burada kurdu. Ondan sonra oğlu II. Bayezid ve daha da sonra Kanuni, Tophane'yi genişletip geliştirdiler. Ama bugün gördüğümüz Tophane yapısı I
II. Selim'den
kalmadır. Bina herhangi bir şey için kullanılmıyor, ama askerin elinde olduğu için gezilemiyor
da.
Dethier, geçen yüzyıl sonunda buraya "Çerkesler Mahallesi" dendiğini ve gizli esir satışı yapıldığını söyler. Mark Twain de, İs

tanbul'a geldiği yıllarda esir ticaretinin yasayla durdurulduğunu söyler, sonra, hangi tip esirin kaça satıldığını anlatarak bir fiyat listesi verir.

Böylece, Galata
Pera'nın özünü oluşturduğu Haliç kuzeyini çevresinden dönerek başladığımız noktaya geldik.

BOĞAZİÇİ

BOĞAZİÇİ

Boğaziçi'nin ilk adı Bosphoros'tur. Bu bileşik kelime "bous" (inek) ve "phoros" (geçit) kelimelerinden türemiştir. İnek Geçiti denmesinin nedeni bir mitolojik öyküdür. Tanrıların tanrısı Zeus, baştan çıkardığı sayısız güzel kızdan biri olan İo'yu, karısı Hera'nın kıskanç öcünden koruyabilmek için inek biçimine sokmuştu. Ama kıskanç bir kadını hiçbir şey
durduramaz
hele tanrıçaysa. Hera İo'ya ebediyen eziyet etmesi için bir atsineği gönderdi. İo bu sinekten kaça kaça sonunda kendini Boğaz'a attı ve yüzerek Avrupa'dan Asya'ya geçti öbür
kıyıda sineğiyle karşılaşmak üzere.

Mitolojinin zamandışı dünyasında İo'nun bir kıtadan öbürüne geçişini Argonotların bir denizden bir denize geçişi izledi. Herakles, Peleus, Telamon, Orfeus, Kastor gibi kla sik mitolojinin birinci döngü kahramanlarının eşliğinde İason, Kolkhis ülkesinde saklanan Altın Pösteki'yi bulmak için kuzeye, Karadeniz'e doğru yola çıktı.

Bu iki efsane iki kıta ile iki deniz arasında geçit sağlayan Boğaz'ın coğrafî önemini gösteriyor.
D
oğa, Altın Boynuz adıyla da anılan Halic'i Boğaz'ın daha sakin olan güney ucunda yaratmakla katkısını tamamladı. Böylece İstanbul, önemli bir kent için gerekli kusursuz coğrafi altyapıya kavuşmuş oldu.

Asya'dan gelen kervanlar Boğaz kıyılarında durur, yükleri kayıklarla Avrupa yakasına taşınırdı. Ticaretle uğraşan bütün dünya halkları

Fenikeliler, Grekler, Araplar, İtalyanlar
genellikle
işlenmiş mallarla Karadeniz'e doğru yola çıkar ve değerli hammaddeler taşıyarak geri dönerlerdi. Bugün de Boğaziçi'ndeki

küçük vapur iskelelerinden birinin yanındaki bir çayhanede ya da meyhanede oturursanız, aynı işlek trafiği seyredersiniz. Her boydan, her bandıradan şilepler, yolcu gemileri, lüks gemiler, arada bir de kaçınılmaz savaş gemileri, Boğaz'da her zaman var olan küçük balıkçı teknelerinin ya da İstanbul halkını büyük suyolunda karşıdan karşıya geçiren vapurların arasında kendilerine bir yol bulmaya çalışarak kuzeye ya da güneye doğru yol alırlar. Sonra, iki modern asma köprüden birine göz atarsanız, iki kıta arasındaki kesintisiz motorlu taşıt trafiğini görebilirsiniz.

Geçiti aşmak göründüğü kadar kolay olmaz. Zorluk rüzgârın sertliğinden ileri gelmez. Sorun akıntılardır. Tuna, Dinyeper, Dinyester gibi büyük ırmakların aktığı

Karadeniz'de buharlaşma
Akdeniz'dekin
den çok daha az olduğundan, her zaman fazla su vardır. Bu su fazlası Karadeniz'den Boğaz kanalıyla Marmara'ya akar. Boğaz'ın kuzey ucundaki deniz düzeyi güneydekinden daha yüksektir. İşte bu farklılık son derece güçlü bir yüzey akıntısı yaratır. Akıntı düz

yolda gitmediği için çeşitli burunlara çarpıp yön değiştirir; böylece ters akıntılar da oluşur. Öte yandan, Marmara'nın daha tuzlu ve yoğun olan suyu da bir alt akıntıya yol açar. Böylece, kimi vakit bir balıkçı teknesi yüzeydeki akıntıyla güneye doğru sü rüklenirken, alt
akıntı oltaları kuzeye doğru çeker. Akıntının yol açtığı zorluklar, kışın pek sık görülen sisle birleşince, gemilerin kontrolden çıkıp her iki yafea bo

yunca sıralanan yalılardan birinin yatak odasına girmesi işten bile değildir.

İimdilerde Boğaziçi gezintisi yapmak üzere turistleri alan gemiler genellikle Kabataş'taki iskeleden yola çıkıyor. Burası böyle bir gezinti için uygun bir başlangıç noktası, çünkü Boğaziçi'nin modern tarihini simgeleyen Dolmabahçe Sarayı da hemen orada. Topkapı
Sar
ayı'nda yapılan son köşk olan Mecidiye Köşkü, Sultan Abdülmecit tarafından saraya eklenmiştir. Sultan Abdülmecit zamanında Osmanlı devleti Batılılaşma yolunda kararlı bir adım attı. Aynı sultan, ailesi için de Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırdı. Bu ikametgâh değişikliği birçok açıdan politikayı, sosyal ve kültürel yapıyı değiştirdi.

Bundan çok gerilere, ta Bizans zamanına gittiğimizde, Boğaziçi boyunda, koca şehirle bağlantısı asgari düzeyde olan köylerin varlığını görürüz. Köylerde insanlar balıkçılık ve

bahçec
ilikle geçinir. Bu durum, İstanbul'u Türkler'in ele geçirmesinden sonra da pek fazla değişmez. Ancak, daha Fatih'ten başlayarak, Osmanlı padişahları Boğaz'ın güzelliğinin farkındadır. Onun için, birçoğu buralardaki oldukça bakir sahillerde yer beğenir, küç ük
saraylar, kasırlar, köşkler yaptırırlar. Sert akıntılı suda gidecek kayıkları, onları götürecek
kürekçileri ancak Hazine
i Hümayun karşılayabilir o dönemlerde. Kara yolu zaten yoktur.

İlk önemli değişildik 18. yüzyılda gerçekleşir. Osmanlı devleti başlangıçta, askeri bir temel üstüne oturmuştur. Savaş, fütuhat, genişleme; yeni savaş ganimetleri, yeni vergiler. Bu süreç Viyana Kuşatması'na kadar devam eder ve bundan sonra Habsburglar'la Osmanlılar arasındaki sınır bir hayli yerleşik bir hale gelir. 17. yüzyıl sonlarına kadar fütuhatın kendisi değilse de ideolojisi devam eder, ama ikinci Viyana

başarısızlığıyla artık her şeyin değiştiği iyice anlaşılır.

Artık sefere çıkmayan padişahın, toplumun ileri gelenlerine kendini yeni bir biçimde meşru saydırması gerekir. Bunun yolu bulunur: Fransa'da XIV. Louis'nin baronlarını Paris'te sefahata alıştırarak evcilleştirmesi gibi, Osmanlı padişahları da toplumun nüfuzlu bireylerini Boğaziçi'nde bağışladıkları arazilerde zevke
ve sefaya teşvik ederler. Böylece, Boğaz kıyılarında, padişah saraylarının ya

nında rical yalıları da çoğalmaya başlar.

AVRUPA YAKASI VE DOLMABAHÇE

19. yüzyıl ortasında Dolmabahçe Sarayı'nın yapılması süreci hızlandırır. Ama şimdi başka teşvik edici etmenler de vardır: En başta, ulaşım sorununu çözen buharlı gemilerin gelmesi. Ayrıca, elçiliklerin de Boğaz'ın keyfini çıkarmaya karar vermeleri bir moda ve özendirici bir olay olur. 18. yüzyılda Boğaz'a taşınan politik nüfuzluların yanı sıra, bu yüzyılın ekonomik iktidar sahibi olan sınıf da, Beyoğlu'nda kışlık konaklarına ek, Boğaz'da yazlık sahibi olur.

19. yüzyıl Osmanlı mimarisi bir Ermeni ailesi olan Balyan ailesinin egemenliği altındaydı. Bu aile yedi kuşak boyunca İstanbul'daki ilginç sayılabilecek bütün binaları yaptı. Babası
Karabet'le birlik
te çalışan Nikoğos, Dolmabahçe Sarayı'nın, caminin ve saat kulesinin yapımını 1853'te tamamladı. Bu dönem yalnız mimaride değil, daha birçok alanda eklektik Batı etkilerinin egemen olduğu bir dönemdi. Dolma

bahçe Sarayı da bu kötü tarzın iyi bir örneğidir.

Plan 18. Dolmabahçe Sarayı
(Zemin Kat)
1. Giriş Salonu
2. Kristal merdiven 3. Küçük binek salonu 4. Muayede salonu 5. Harem binek salonu 6. Alt kat 2. salon 7. Merdiven ve salon
8. Giriş
9. Alt kat 2. büyük salon 10. Alt kat son salon

Saray şimdi müze ve içindeki eşya ile Osmanlı'nın "fin de siecle"i nasıl yaşadığını anlatıyor.

İimdi biz de sarayın içini daha yakından görelim. Ama bundan önce, burada II. Mahmut'un yaptırdığı bir saray olduğunu söylemeliyim: Osmanlı yeniliklerinin çoğu gerçekten Mah
mut'la
başlamıştır. Ama Abdülmecit, bu mütevazı sarayın yerine, beş milyon altına mal olan bu gösterişli, görkemli sarayı yaptırdı. Ortada, en yüksek kısım olan Muayede Salonu yer

alır. Kraliçe Victoria'nın armağanı olan ve "dünyada en büyük" olduğu söylen
en 4.5 ton
ağırlığındaki avize burada en fazla göze çarpan eşyadır. Muayede salonunun güneyinde Mabeyn, kuzeyinde de Harem daireleri vardır. İimdi Resim ve Heykel Müzesi olan bina Veliahd dairesi olarak yapılmıştı. Valide Sultan dairesi de deniz kıyısına p
aralel uzanan saraya
arkasından, dikine bitişir. Mavi oda, kırmızı oda gibi salonlar, mobilyaları, Çin, Japon ve Sevres porselenleriyle alabildiğine süslüdür.

BEİİKTAİ

Dolmabahçe'den sonra Beşiktaş'a geliriz. Buradaki birkaç anıttan da anlaşılabileceği gibi, bu
semt bazı Osmanlı kaptanı deryalarının gözdesiydi. Deniz kıyısındaki alanda bulunan türbe Barbaros Hayrettin'e aittir. Barbaros bir korsanken, Kanuni zamanında kaptan

ı deryalığa kadar yükselmiştir. İki sıra pencereleriyle bu sekizgen türbe Sinan tarafından inşa edilmiştir. Buradaki çağdaş Türk heykeltıraşı Zühtü Müridoğlu tarafından yapılmış Barbaros heykeli, Türk tarihinde adı geçen kahramanların heykelleri arasında belki de en ustaca yapılmışıdır. Beşiktaş'ın yakınlarda restore edilen vapur iskelesinin mimarı Ali Talat Bey'dir.

Gerçek bir deniz kurdu olan Barbaros Hayrettin Paşa'nın heykelinin karşısında, yolun öbür yanında bir cami vardır. Mimarı Sinan'dır. Kubbesi altı destek üzerinde durmaktadır. Bu caminin planı Edirne'deki Üç İerefeli'nin planının eşidir. Ancak, estetik açısından bu caminin öbür Sinan camileri kadar güzel olduğu söylenemez. Cami, Rüstem Paşa'nın kardeşi olan, böylece denizcilikten hiç anlamadığı halde kaptan

ı deryalığa getirilen Sinan Paşa adına yapılmıştır.

Beşiktaş'ta iki önemli müze vardır: Denizcilik Müzesi ve Güzel Sanatlar Müzesi. Denizcilik Müzesi'nde Osmanlı zamanından kalma birçok geminin yanı sıra eski haritalar da
sergilenmektedir. Güzel Sanatlar Müzesi'nde ise Türk resminin en zengin koleksiyonunu görebilirsiniz,
Beşiktaş şimdi oldukça kalabalık bir semt haline gelmiştir. Büyük, pitoresk bir çarşısı vardır. Yine burada 19. yüzyılda yapılmış iki Rum Ortodoks kilisesi ile bir de Ermeni kilisesi vardır.

Boğaz'ın Avrupa yakasında ilerlerken Balyan ailesinin yaptığı birçok yapı görürüz. Bunlardan biri de, şimdi devlet konukevi olarak restore edilen binalar ve kız okulundan sonra, gene daha önce II. Mahmut'un yaptırdığı ve sonradan yanan sarayın yerinde inşa edilen Çırağan Sarayı'dır. Sarayın planını Nikoğos yapmıştır ama

planı uygulayan Sarkis ve Agop'tur. Bu sarayın yapılmasını 1861'de Abdül

mecit'in ardından Osmanlı tahtına oturan küçük kardeşi Abdülaziz emretmişti. Ancak, yeni saray eskisine o kadar yakın ki, Abdülaziz'in neden bunu gerekli gördüğünü anlamak güçtür. İu

var ki, Abdülaziz ılımlılığıyla tanınan bir hükümdar değildi. O sıralar Osmanlı İmpara

torluğu "Avrupa'nın hasta adamı" adıyla tanınmaya başlamıştı. Besbelli Abdülaziz daha önceki görkemli dönemde yaşamış olsaydı, Boğaz'ın her iki yakasına da dizi dizi saraylar yaptırırdı. Öte yandan, Çırağan Sarayı'nın hiç kimseye bir saraydan beklenen mutlulukları getirmediği de kesin. Abdülaziz bir süre sonra tahttan indirilerek Çırağan Sarayı'nın, şimdi Kabataş Lisesi olan Feriye kısmına kapatıldı. Orada
kendini öldürd
ü ya da, öbür iddiaya göre, öldürüldü. Ardından tahta V. Murat geçti. Kısa süre sonra o da akli dengesini kaybetti. II. Abdülhamit tahta geçince, Murat da Çırağan Sarayı'na gönderildi ve 1905'teki ölümüne kadar yıllarca orada kaldı. Bir serüvenci ve dev
rimci olan Ali
Suavi, bir avuç yandaşıyla birlikte Murat'ı kurtarıp yeni
den tahta oturtmak üzere saraya
yürüdüyse de, muhafız alayının komutanı tarafından öldürüldü. Okuması yazması olmadığı için, adının "ha" ve "nun" harfleri gibi yazılan 7 ve 8 rakamlarını birleştirerek imza atan, bu nedenle de Yedisekiz Hasan Paşa diye anılan inzibat komutanıydı bu (Abdülhamit, paşalığa yükseltti). Son felaket de 1910 yılındaki yangın oldu. Umarız, bu son talihsizliktir, çünkü saray son yıllarda restore edilmiş ve kentin en lüks otellerinden biri haline getirilmiştir.

Bütün bu uğursuzlukların nedeni olarak, II. Mahmut'un buradaki tekkelerini yıktırdığı Mevleviler'in ahının tuttuğuna inanabilirsiniz, isterseniz.

Çırağan Sarayı'nın arkasında, tepede başka bir saray daha vardır: Yıldız Sarayı. Bu saray
denizden bir tepenin üstüne kadar uzanan bü
yük, güzel bir parkın içindedir. Parktaki köşklerin çoğu, burada otur

mayı yeğleyen II. Abdülhamit'in emri üzerine yapılmıştır. Bu son Osmanlı padişahlarının garip bir huyu vardı: gardroblarında kostüm beğenir gibi saray seçiyorlardı kendilerine. Yıldız, paranoyası güçlü olan Abdülhamit'e daha güvenli gelmiş olmalı.

Yıldız'daki çeşitli köşklerden bazıları şimdi çayhane ve lokanta olarak çalışıyor. Çok güzel bir yapı olan tiyatrosu da yakınlarda halka açıldı. İale Köşkü ise müze haline

getirildi.

Yıldız Sarayı'nın biraz ötesindeki eğimli arazide, alçakgönüllü bir külliyenin çevresini kuşatan son derece pitoresk küçük bir mezarlık vardır. Külliye, Kanuni Sultan Süleyman'ın süt kardeşi
olan
Yahya Efendi tarafından yaptırılmıştır. Her ne kadar aynı sütle beslenmişlerse de, bu iki adamın yolları büsbütün ayrıydı. Yahya mistik hayatı seçmişti ve burada bir tekke ile camiden başka bir de medrese yaptırmıştı. Ahşap camiden Yahya Efendi'nin etkile yici türbesine
geçebilirsiniz. Kabristan, servi ağaçları, değişik dönemlere ait oymalı güzel mezar taşlarıyla gerçekten görülmeye değer bir yerdir.
Halk efsaneleri çok zaman halkın temel değer yargılarını yarı örtük, yarı belirtik, yansıtır.
Süleyman/Yahya
hakkındaki bir efsane, padişah

ların en azametlisi olan Süleyman'a alçak gönüllü din adamı (yani adaletten, doğrudan vb. yana olan) karşısında haddini bildirir. Süleyman, süt kardeşi Yahya'nın Hızır Aleyhisselâm ile yakın ilişkide olduğunu bilir ve onunla

kendisini tanıştırmasını ister. Bir gün Yahya ile bir sandala binip dolaşırlar; sandalda, Süleyman'ın tanımadığı bir üçüncü kişi vardır. Tekke'nin önünden yola çıktıktan az sonra bu kişi Süleyman'ın parmağındaki zengin yüzüğe bakmak ister ve eline alınca,
tutar denize atar.
Süleyman çok sinirlenir, ama sinirini bastırıp ses etmemeyi başarır. Sandal Kuruçeşme'ye gelince, adam elini denize sokar, yüzüğü çıkarıp Süleyman'a geri verir. Gezinti biter, inerler. Yahya, Süleyman'a, "O adam Hızır'dı," der. Süleyman

bakınır, ama adam yok olmuştur. "Niye tanıtmadın?" diye feryat eder. Yahya Efendi, "O sana kendini tanıttı, ama sen tanımadın," der. Efsane, dünyevi ikbalin tepesine tırmanmış bütün Süleyman'lara ithaf olunabilir.
ORTAKÖY
Bundan sonraki durağımız Ortaköy. Ortaköy'e giderken bir zamanlar Feriye Sarayları (ikinci derecede saraylar) diye anılan yapılar görürüz. Bunlar Çırağan Sarayı'nda çalışan hizmetkârlar için yapılmıştı. İimdi Galatasaray ve Kabataş'ın elindeki okullar.
Bu arada, eski Ortaköy
karakolu da restore ediliyor.
Beşiktaş ve Ortaköy, Boğaziçi topografyasının tipik örnekleridir. Boğaz'da tepeler çoğunlukla kıyı şeridine paraleldir ve yer yer vadilerle kesilmiştir. Vadiler insanların yerleşmesi için ideal yerlerdi. Eskiden burada yağmur mevsiminde

taşan, yazın kuruyan derecikler vardı. Aşırı kentleşme yüzünden bunların çoğu şimdi

yok olmuştur. Dolayısıyla aynı yağmurlar yağdığında şimdi seller sokaklardan akı
yor.
Ortaköy'deki vapur iskelesinin yanında, Nikoğos Balyan'ın yaptığı başka bir cami vardır: Ortaköy Camii. Bu cami öyle pek ahım şahım bir yapı değildir ama gene de başka birçok
Balyan camisinden çok daha iyidir. Abdülmecit ve Abdülaziz kimi vakit bu camiye cuma namazına gider, sonra ince uzun saltanat kayıklarıyla öbür yakadaki Beylerbeyi Sarayı'na veya Küçüksu Kasrı'na geçerlerdi. İskele yakı

nındaki dar cepheli, şu sıra badanasız ev, Beylerbeyi Sarayı'nı yapan Balyan'a aitti. Bu yalıdan, sarayını gözlediği söylenir.

Caminin bulunduğu meydanda, Hazine Sokağı'nın köşesinde, Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı güzel barok mermer çeşme görülür. Camiden sonraki yanık bina kabuğu, I. Abdülhamit'in kızı ve II. Mahmut'un kardeşi Esma Sultan Yahşiydi.

Bugün çok kalabalık semtlerden biri haline gelen Ortaköy, eskiden İstanbul'un belli başlı etnik
toplul
uklarının yakın ilişkiler
içinde yaşadığı bir yerdi. Burada Ayios Fokas adında bir Rum
Ortodoks, bir Ermeni (Gregoryen) kilisesi (Surp Asdvadzadzin), bir de Etz haHayim Sinagogu
vardır; ancak, Müslüman olmayan halkın büyük çoğunluğu şimdi buradan gitmiş
b
ulunmaktadır. Kiliselerle sinagog deniz kıyısındaki caminin çok yakınındadır. 1980'ler Ortaköy'de toplumsal bir değişikliğe tanık oldu. Semt birden kentli aydınlardan oluşmuş daha genç bir kuşağın gözdesi haline geldi. Bir kısmı elden düşme kitaplar satan kitapçılar, sanat galerileri, incik boncuk, takı satan dükkânlar, bir de sanat merkezi açıldı. Bunlara kıyıdaki küçük meydanda açılan bir sürü restoran ve çayhane eklendi

Birinci Boğaz Köprüsü'nün altından geçiyoruz şimdi. 1973'te tamamlanan bu köprünün uz
unluğu 1074, deniz düzeyinden yüksekliği

en yüksek noktasında

64 metredir. Yapılırken epey tartışmaya yol açmıştı ve yapılmamasını savunanların bir gerekçesi de Boğaz'ın estetiğini bozacağıydı. Öteki gerekçelerin haklılığı bence daha geçerli, ama köprü(ler) çirkin olmadı.

Buraya kadar gördüğümüz sözü edilmeye değer ilk yalılar II. Abdülhamit'in iki kızı için

yapılmış güzel ahşap evlerdir. Bunların arasında, üçüncüsü vardı. Ortaköy, yukarıda anlattığım Boğaziçi paylaşımında, padişah ailesinin öncelikle yerleştiği kısım olmuştu

"Yalı" kelimesi Yunancadan gelmedir ve "kıyı" demektir. Türkçede ise genellikle deniz kıyısına yapılmış, (çoğu ahşap) evlere yalı denir. Boğaziçi'nde özellikle gördüğümüz, ama yalnızca
buraya özgü olmayan konut tipidir.
KURUÇEİME
Defterdar Burnu'nu dönüp Kuruçeşme'ye geliyoruz. Burası geçen yüzyılın sonlarında çok güzel yalılarla bezenmişti. Bunlar sultan ailesinden çok, vezirlere ve öbür yüksek dereceli devlet memurlarına aitti. Zamanla yok olup gittiler. Anayolun karaya bakan yanı
nda bunlardan
birini, Naile Sultan Yalısı'nı restore edilmiş haliyle görüyoruz. Onun kızkardeşi Naciye Sultan'ın (Enver Paşa ile ev

lenmişti ve onların da Ortaköy'de yalıları vardı) geniş toprakları daha yukarıda, şimdiki TRT'nin yanındadır ve burada, yenilerde, bir site kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminde kıyı boyunca fabrikalar, kömür ve kum depoları yapıldı. Enver Paşa ile Naciye Sultan'ın, şimdi hiç izi kalmayan yalıları da bu bölgedeydi. Böylece burası bütün Boğaziçi'nin en çirkin yeri haline geldi. 1980'lerde İstanbul Belediye Başkanı olan Bedrettin Dalan bu çirkin, derme çatma yapıların çoğunu yıktırdı. İimdi kıyıda bir parkımız var; belki kendi türünün en iyisi değil ama, daha önce burada olan yapılardan bin kat iyi. Kalan eski fabrika ise yakınlarda süslenip püslendi. Bu işi "yaşına başına bakmadan" yapan bazı iddialı ihtiyarları andırıyor.

Kuruçeşme'de kıyıya paralel dik bir tepe var ve bu sayede hâlâ yeşil kalabilmiş. Ama az sonra gene aşina vadi başlıyor ve tabii evler o vadi boyunca yoğunlaşıyor. İçeri doğru ilerlediğimizde,
önce Ermeni Surp Haç Kilisesi'ne, sonra Rum Ortodoks Ayios Dimitrios Kilisesi'ne geliriz. Bu
Rum kilisesinin yanında geçen yüzyılın ortalarında bir Rum üniversitesi kurulmuştu. Ayrıca, dehlizle girilen büyük ve ilginç ayazması görülebilir. Kuruçeşme'nin karşısında, denizde bir kayalık vardır. Bu kayalık Boğaz'daki tek adadır. Sarkis Balyan kendisi için burada bir ev yapmıştı. Ada şimdi Galatasaray okuluna ve spor kulü

büne aittir. Genişletilerek yazlık bir kulüp haline getirilmiş
tir.
Bundan sonraki dönemeçte, yani Kuruçeşme ile Arnavutköy arasındaki dönemeçte, birkaç çok güzel yalı daha vardır. Bunların en uçta olanında Atatürk'ün kızkardeşi Makbule Atadan oturmuştu. Burada ve biraz daha ileride, Arnavutköy'de yalılarla bezenmiş güzel kıyı şeridinde, kazıklar üzerine yeni bir yol yapıldı. Bu yol trafiği

gerçekten rahatlattıysa da, denizden
bakarken görünümü bozdu. ARNAVUTKÖY
"Arnavutköy" Arnavutların yaşadığı köy anlamına gelmekteyse de, burada Arnavutlar herhangi bir eser bırakmamıştır. Burası daha çok Rumların oturduğu bir köydü. 19. yüzyıl sonlarında yapılmış kubbeli, güzel bir Rum kilisesi vardır. Daha az sayıda Yahudi oturuyordu ve onlarında, iç kısımda, Etz he Hayim Sinagogu vardır. Bazıları merdivenli olan sokaklar ve iç
k
esimdeki ahşap evler güzeldir. Arnavutköy hâlâ eski bir Boğaziçi köyünün özelliklerini taşımaktadır.

İimdi karma bir lise olan Robert Kolej 1871'de, Amerikan Kız Koleji olarak kurulmuştu. Okul yukarıda, tepededir ve güzel bir manzarası vardır. 19. yüzyıla
kadar bu tepelerde kiraz
yetiştirilirdi, sonra bir Rum ailesinin girişimiyle çilek yetiştirilmeye başlandı. Küçük, açık renkli, güzel kokulu Arnavutköy çileği çok sevildi. Ama bahçelerin yerini binalar aldıkça bu güzel çilek türü de ortadan kalktı. (Boğaz köylerinin bahçelikle geçindiğine değinmiştim. Bu bağlamda, Türkiye'de ilk enginar da Ortaköy'de yetişmişti.)

Arnavutköy'ün bitiminde Akıntı Burnu vardır. Boğaz'ın en dar yeri Akıntı Burnu ile öbür yakadaki Kandilli arasında olduğu için burada akıntı özellikle hızlanır. Boğaz'ın ortalama derinliği elli metreyken, burada derinlik yüz metreyi bulur. Akıntı ile derinlik arasında bir bağ

lantı olsa gerek.

16. yüzyılda kente gelen Gyllius, akıntının burada son derece güçlü olduğunu söylüyor; o kadar
ki, yengeçle
r bile sudan çıkıp burnun öbür yanına karadan, kayaların üzerinden geçerlermiş. Herhalde Gyllius yengeçleri çiftleşme ve yumurtlama mevsiminde, yani ilkbahar sonla

rında ya da yaz başlarında görmüş olsa gerek. Yakın tarihe kadar, topu topu yirmi, otuz yıl
kadar
önce, Boğaz'da pavurya, hatta ıstakoz vardı; mevsiminde Arnavutköy'de geceleri lambayla bol
bol pavurya avla
nırdı. İimdi bütün bunlar bitti, ama Arnavutköy boyunca uzanan güzel restoranlarda hâlâ başka yerlerde yakalanmış pavurya yiyebilirsiniz.
  BEBEK Bu burundan sonra Bebek koyuna geliyoruz. Bu semte Bebek denmesinin nedeni, burada
oturan ve takma adı "bebek yüzlü" olan bir devlet memurundan ötürüdür. Vaktiyle

Bebek'te de bazı saraylar ve neredeyse aynı derecede görkemli yalılar varmış. III. Selim'in yaptır

dığı Hümayun Abad ve öteki yapılar çok uzun ömürlü olmamış. Böy

lece Bebek, bu yüzyıla önemli tarihi yapılarla girmedi. Ama 1950'lerden bu yana Bebek, özellikle diplomatların ve yabancı işadamlarının gözde semti haline geldi. Bunun sonucu olarak da kalan eski binaların çoğu yerlerini modern ve kişiliksiz apartmanlara bırakmak zorunda kaldı. Bebek çarşısı güzel olduğu kadar da pahalıdır. Spesiyalitesi bademezmesi olan bir şekerci dükkânı büyük ün kazanmıştır. Ayrıca iki mükemmel balıkçı dükkânı ile ne ararsanız bulabileceğiniz şarküteriler vardır. Manavları, kasapları hepsi birinci sınıftır.

Deniz kıyısındaki görkemli taş bina Mısır Sefareti'nin yazlık yeridir. Bu binayı Mısırlı Hıdiv ailesi özel konut olarak yaptırmıştı. Hıdiv'in becerikli, tuttuğunu koparan annesi, halk arasında "Valide Paşa" diye nam salmıştı.

Sefaretin yazlık yerini ve biraz ötedeki iskeleyi geçtikten sonra, Mimar Kemalettin'in eseri olan bir cami görürüz. Mimar Kemalettin bu yüzyıl başlarında kurulan "Ulusal Mimarlık" okulunun
önderidir. Bu neo
klasik cami oldukça güzeldir; yalnız, özellikle kubbesinde hafif bir orantı bozukluğu, biraz kavunî bir görünüş göze çarpar.

Köyde bir Rum kilisesi, bir Katolik kilisesi, bir de yetimhane vardır. Yetimhane şimdi gençlik
yurdu olarak kull
anılmaktadır. Koy lüks teknelerle, kotralarla doludur. Kıyıda birtakım birinci sınıf oteller yapılmıştır. Öbür uçta, caddenin iç yanında ise oldukça yeni ve ünlü Aslanlı Yalı var, ama bu yakınlarda aslan heykelleri çalınmış.

Bebek semtinin iç taraflarında,

Katolik Yetimhanesi yakınlarında, eski Kavafyan Konağı'nın ayakta duran (ama dik durmayan) harem kısmı görülebilir. İstanbul'un bugüne kalmış en eski konağıdır ve 1751'de yapılmıştır. Odaların ortadaki sofaya açıldığı tipik konaklar
dan biridir.
Bazı tava
n ve duvar süslemeleri de hâlâ görülebilir.
Bebek'le Rumelihisarı arasındaki tepelerde Boğaziçi Üniversitesi'nin arazisi uzanır. Burası eski Erkek Koleji'dir. Robert Kolej 1863'te Cyrus Hamlin tarafından kurulmuştur. Hamlin Kırım Savaşı sırasında Florence Nightingale ile çalışmış bir misyonerdi. Türkiye'yi sevdi ve burada bir Amerikan eğitim kurumu açmayı aklına

koydu. Okuldaki binalardan birine onun adı verilmişse de, okulun kendisi, kurulması için gerekli parayı sağlayan Christopher Robert'ın adını taşır.

Arazi, Moliere'den yaptığı uyarlamalarla tanınmış bir devlet adamı olan Ahmet Vefik Paşa'dan satın alınmıştır.

Üniversitenin çok yakınında Aşiyan Müzesi vardır. Burası Tevfik Fikret'in (1867 1915) kendi
planlayıp yaptığı evidir. Tevfik Fikret'in eşyalarının yanı sıra, İair Nigar Hanım'a ayrılmış bir oda var. Ayrıca, bu dönemde, nedense, Abdülhak Hamid'in bazı eşyaları da buraya getirilmiş.

RUMELİ HİSARI

Ünlü yalılardan biri olan Yılanlı Yalı 18. yüzyıl sonlarında yapılmış, sonra harap olmuştur. Eski Aşiyan çayhanesinin yanında olan yalı şimdi özel bir konut olarak restore edilmiştir. Çoğu restorasyonlar gibi, bunun da orijinaliyle ilişkisi elbet tartışılabilir ama, yine de yalının eskiden neye benzediği hakkında epey fikir vermektedir.

II. Mahmut kayıkla

geçerken yalıyı beğenmiş ve sormuş. Yalı sahibinin iyiliğini düşünen bir nedimi, "Hünkârım, o öyle yılanlı bir yalıdır," demiş. Adı böyle konmuş.
Altı kagir, üst iki katı ahşap ve boyasız, şimdi yolun iç tarafında kalmış yalı, Oduncubaşılar Yalısı'dır.
Bi
rincisinden daha geniş ve daha yüksek olan ikinci asma köprü buraya oldukça yakındır. İu var ki, bu köprü yapılmadan çok önce Pers İmparatoru Darius, muazzam ordusunu Boğaz'ın Avrupa yakasına geçirebilmek için Yunanlı bir mühendisin yardımıyla tekneler ve
sallar
üzerinde tahta bir köprü yaptırmış ve yamaçtaki kayalara oyulmuş tahtına kurularak ordunun karşıya geçişine nezaret etmiştir. Bunun ilk "Boğaz Köprüsü" olduğunu söyleyebiliriz.

Burası Boğaz'ın en dar yerlerinden biri olduğu için, Darius'tan 2000 yıl
sonra Fatih Sultan
Mehmet Konstantinopolis'e kuzeyden gelebilecek yardımları önlemek amacıyla buraya bir hisar yaptırmaya karar verdi. Bu olaydan yüz yıl kadar önce, başka bir Osmanlı padişahı olan I. Bayezid de öbür yakada bir hisar yaptırmıştı. Öyle ki,

Boğaz'dan geçmeye çalışan yabancı gemiler her iki hisardan topa tutularak batırılabilecekti. Fatih, kuşatmaya başlamazdan bir yıl önce, Rumeli'deki hisarı dört ay

gibi çok kısa bir sürede tamamlattı.

Bu Hisar, Fatih'in işi ne kadar ciddi tuttuğunun örnekl
erinden biri. Eksiksiz bir plan ve
uygulama ile fetih işine girişmiş. Bu sıralarda Bizans epey bitik durumdaydı, ama efsanesi hâlâ güçlüydü. Kuşatma sırasında Batı'dan yardım gelebilirdi. Ayrıca, Osmanlı tahtında iddiası olan bir şehzade (Orhan) İstanbul'da kalıyordu. Fatih, hızlı ve etkili davranmak zorundaydı.

Arazinin bir Rum manastırına ait olduğuna ilişkin bir hikâye var. (Bir başka iddiaya göre Bizanslılar'ın hapisane olarak kullandığı bir kale olduğu). Güya manastırdaki keşişler araziyi
Türklere satmak is
temiyorlarmış. Fatih ancak bir inek postunun kaplayacağı kadar bir yer istediğini söyleyerek onları kandırmış. Sonra inek postunu çok ince bir şerit haline gelecek biçimde kestirmiş. Bu söylenti Fatih'in zekâsını övmek için anlatılmışa benzer, ama da ha çok
adalet anlayışını vurguluyor. Araziye zorla el koyması o kadar zor değildi.

Plan Fatih'in hisarı yaptırmak istediği engebeli tepelere uyacak biçimde yapıldı. Fatih'in vezirleri de üç büyük kuleyi yaptırdılar. Bunlardan biri deniz kıyısındadır (Halil

Paşa), öbür ikisi ise tepelerin üzerindedir (güneyde, Zağanos Paşa ve kuzeyde Sarıca Paşa).

Hisar yalnız bir amaçla

kenti almak amacıyla

yapılmıştı ve kent alındıktan sonra da işlevini yitirdi. Kuşatma sırasında olabilecek her şey birer kere oldu: Gemiler durmadı ve top atışıyla batırıldı. Gemiler uyarılınca durdu. Durmayıp top ateşinden kaçıp kurtuldular.

Rumelihisarı'nda güzel balıkçı restoranları ve üniversite öğren

cilerinin gittiği çayhaneler vardır. Buradaki alçakgönüllü cami Kemaleddin Camii adıyla anılır. Biraz daha ilerde yüksek bir tuğla bina göze çarpar. Bir perili evi andırır. Bu evi yaptırmaya başlayan Mısır Hıdivi'nin mabeyincisi Yusuf Ziya Paşa'dır, ancak evi bitirememiştir. En üstteki iki kat az çok tamamlanmışsa da, alt katlar tamamlanmamıştır. İçinde paşanın soyundan insanlar yaşıyor. Son zamanlarda burada, senaryosu binanın tarihçesini hafifçe andıran, yenilikçi bir de film (adı A
Ay) çekildi.
Bir zamanlar İstanbul'un en sevimli gecekondu mahallesi olan Hisarüstü'ne çıkarken,

sağda,
Durm
uş Dede Sokağı'nda, Surp Santuht Ermeni Gregoryen Kilisesi vardır.

BALTALİMANI

İimdi Baltalimanı'na geliyoruz. Fatih'in donanma komutanı Baltaoğlu Süleyman Paşa donanmasını bu koyda bekletmişti; koy adını buradan almaktadır. Kıyıda, hemen köprünün altında, güzel bir taş bina vardır. Klasik yalı tipinde olmayan bu yapı Tophane Müşiri Zeki Paşa'ya aitti. Zeki Paşa'nın damadı da ünlü gazeteci Ali Kemal'di. Çok yetenekli bir yazar olan Ali Kemal Kurtuluş Savaşı sırasında Kuvayi Milliye'ye karşı çıkan yazılar

yazdı ve İngilizleri destekledi. Bu yüzden, savaş sonrasında, Sakallı Nurettin Paşa tarafından halka linç ettirildi. Neden ne olursa olsun, sevimsiz bir olaydı bu. Ali Kemal'in oğlu da Cumhuriyet'in Dışişleri'nde önemli bir diplomat olan Zeki Kuneralp'tir. Bu üç kuşak, o kargaşalı dönemin
ilginç bir aile kariyerini göstermektedir.
Baltalimanı'nda sözü edilmesi gereken bir başka bina da Kemik Hastanesi'dir. Bu yalı ve çevresindeki arazi Tanzimat Fermanı'nın asıl mimarı Mustafa Reşit Paşa'nındı. Zamanında, İngilizler'le imzalanan ve ticaretle ilgili olanı

Osmanlı'nın aleyhine

önem taşıyan bazı antlaş

malar bu yalıda imzalandığı için tarihe Baltalimanı Antlaşmaları adıyla geçmiştir.

Reşit Paşa bir zaman sonra yalısını saraya sattı. Ama bu sırada onun oğlu saraydan bir hanım sultanla evlendirildi ve yalı evlilik armağanı olarak bu çifte verildi. Böyle bir uygulama, zamanında yoğun dedikodulara yol açmıştı.

Yalıyı satan Reşit Paşa Emirgân'da başka bir yalıya taşındı ve orada öldü. Bu hikâyeyi Galata
Bankerleri'
nde Haydar Kazgan anlatır. Paşa kabinede tartışmalı bir toplantıdan çıkar, yalısına gelmeden önce metresine uğrar ve evine dönünce hemen hamama girer. Bu sırada, banker Kamondo Efendi'nin bir süredir holde kendisini beklediğini söylerler. Kamondo'nun birik
en
alacakları için geldiğini paşa çok iyi bilir ve kalpten gider. Evde feryatları işiten Kamondo da olanı anlayıp "yandım!" diye dövünmeye başlar. Gelip geçen hizmetkârlar, "Sana ne oluyor?" diye sorunca kendini toplar, "Paşa cennete gitti, bizi öksüz bıraktı,"

türünden, daha uygun bir
söz söyler.
Öte yandan, dedikodulu eski yalı, Reşit Paşa'nın oğlu Galip Paşa'ya da şans getirmez. Bir deniz kazasında boğulup ölür. Zaten onu fazla sevmeyen sultan başka bir paşayla evlenir, ama o da
Sultan Aziz'i tahttan ind
irenler arasında olduğu için Taife sürgün edilir. Hanım Sultan ölünce Abdülhamit'in kızkardeşlerinden biri boş kalan yalıyı ister ve alır. Bu sultanın da kocası ölmüş, kocanın cenazesinde görüp beğendiği Ferit Paşa'yla evlenmiştir (son dönem Osmanlı prense
sleri pek sadık eş olmuyor anlaşılan). Böylece görkemli yalıya, "Büyük" Reşit Paşa'dan sonra "Hain" Damat Ferit Paşa yerleşmiş olur. Kurtuluş Savaşı sonunda Ferit Paşa eşyasını toplayıp yurt dışına kaçar. Cumhuriyet'ten sonra belli başlı Osmanlı mülkleri k
amulaştırılırken, paşanın yalısı da hastane haline getirilir.

Baltalimanı'nda geniş bir vadi göze çarpar. Boğaziçi'nin hâlâ akan birkaç deresinden biri bu vadinin ortasından geçer. Ama şimdi burada akan sıvının ne kadarının su olduğu şüphelidir.
Baltaliman
ı ile Emirgân arasında Boyacıköy vardır. III. Selim Batı Trakya'dan buraya kumaş boyamaktaki ustalıklarıyla tanınmış adamlar yerleştirdiği için köy bu adı almıştır.

Boyacıköy'ün sırtlarında Roma'dan kalma bir tapınak vardı ve 1805'te Tarabya'dan gelen
Ruml
ar buraya bir kilise yapmışlardı. Ama bunlar hepsi yıkıldı. Boyacıköy'de, Aktar Apti Sokağı'nda, Surp Yeritz Mangantz adlı bir de Ermeni kilisesi var.

EMİRGÂN

Emirgân ise adını Emir Güne adında İranlı bir emirden alır. Emir Güne IV. Murat'ın (17. yüzyıl) dostuydu. Erivan kentini savaşmadan sultana teslim ettiği için sultan ona burada geniş bir arazi bağışlamıştı. Bu, 18. yüzyıldaki, Boğaziçi'in paylaşma politikasının başlangıcı gibidir. Murat sert bir hükümdardı; ülkede alkol, tütün, hatta kahve kullanmayı yasakladı. Sık sık kılık değiştirerek masallardaki hü

kümdarlar gibi kenti bizzat teftiş ederdi. Koyduğu kurallara uy

madıkları için onun zamanında pek çok kişi idam edilmiştir. Bununla birlikte, kendilerinin uymadığı ahlak durallarına kullarının uymasını isteyen birçok hükümdar gibi, o da Emir Gûne'nin sarayında bol bol şarap içip işret âlemleri yapmaktan geri kalmazdı.

Plan 19. İerifler Yalısı

Emirgân'daki önemli binalardan biri de yolun iç tarafında, pembe boyalı Mekke İerifi'nin
ailesine ait
olan yalıdır. Bunun, Emir Gûne'nin sarayından kalmış bir parçası olduğu da söylenir. 1908'den sonra Osmanlı Meclisi'nde Hicaz temsilcisi olan İerif Abdullah'ın ailesi, torunları, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kısa bir süre için Irak Kralı, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda da Ürdün Kralı oldular. Bu kararı onlar adına Lord Kitchner vermişti. Savaş sırasında, sonradan Halife olacağı vaadiyle, İerifi ve oğullarını İngiliz tarafına çekti. Kitchner, İslam'da din ve devletin ayrılmadığını bilmiyor, Halife'nin d e Papa gibi manevi bir
otorite olduğunu sanıyordu, bu ilişkileri kurduğu zaman. İimdi Kültür Bakanlığı'na ait olan yalı, kendine özgü çatısıyla, Osmanlı ev mimarisinin önemli bir temsilcisidir. Yalının iç duvarlarında ve tavanında çok güzel bezemeler vardı
r. Köy meyda
nının yanındaki bir kısmı ahşap olan cami, I. Abdülhamit (18.yüzyıl sonları) zamanında yapılmış, II. Mahmut zamanında onarım görmüştür. Bu meydanda yaşlı çınar ağaçlarının gölgelediği,, Yahya Kemal'in sık sık geldiği çok hoş bir çayhane vardır. Buradaki yedigen mermer çeşmeyi Hümaşah Valide Sultan yaptırmıştı. Emirgân köyünün sokakları pitoresktir, iç kesimlerde de güzel ahşap evler göze çarpar.

Eskiden Emirgân'daki kıyı boyunda Karadağ Prensi'nin görkemli yalısı vardı. II. Abdülhamit,
Balkanla
r'da siyasetini dengede tutabilmek için, bu prensi destekliyordu. Yalı zamanla yok oldu. Sonradan yerine modern Türkiye'nin en zengin işadamlarından biri olan Sakıp Sabancı'nın geniş bir bahçe içindeki malikânesi yapıldı. Bahçenin içindeki at heykeli Moda'
daki Mahmut Muhtar Paşa sarayından getirilmiştir.

Emirgân sırtlarında, koruda, Çelik Gülersoy'un restore ettirdiği çok güzel ahşap köşkler vardır. Mısır Hıdiv ailesinin padişaha armağanı olan bu köşkler çok geniş, güzel bahçelerin içindedir. İimdi buralar halka açıldı, çayhane ve lokanta olarak hizmet veriyor.

Boğaziçi'nde erguvan ağacı çok yetişir. Roma İmparatorluğu'na "şahane mor" rengini veren de bu ağacın çiçeğidir. Ağaç mayıs ayında birkaç hafta çiçek açar. Hangi kıtada olursa olsun (ben Asya yakasını

tercih ederim) bu ay deniz kıyısında oturup öbür kıtada çiçek açan erguvan ağaçlarını seyretmek, herhalde yalnız İstanbul'da yapılabile

cek bir şeydir.

İSTİNYE

Haliç'ten sonra İstanbul'daki en büyük koy olan İstinye'deyiz şimdi. İstinye adı Yunanca
"So
sthenion" ya da belki "Leosthenion" kelimesinden gelir. Bu kişi Byzas'ın arkadaşıdır. Yine Bizans çağında, bir münzevi olan Daniel otuz dört yıl boyunca burada bir sütunun tepesinde oturmuştur.

Çok yakın zamana kadar İstinye tersane olarak kullanılmaktaydı. 1991'de tersane kaldırılarak
koy temizlendi. Her ne kadar burada eski
den beri oturanlar, koyun bir parçası haline gelmiş olan tersaneyi özlediklerini söylüyorsa da, koyun şimdi çok daha iyi göründüğü kesin. Yine son zamanlarda kıyıda bir de balık çarşısı kuruldu. Çarşı girişindeki dört cepheli güzel meydan çeşmesini 1767'de Ahmet İemsettin Efendi yaptırmıştır.

İstinye koyunun kuzey ucunda, çakarın yanındaki
kahverengi yalıda kısa bir süre Recaizade Ekrem Bey oturmuştu. Vaniköy'de babası Recai Efendi'nin yalısında büyüyen Ekrem Bey yeni yalısından çok memnundu; kalma süresinin kısalığının ilginç bir hikâyesi var. Abdülhamit'in adamları, Ekrem Bey'in karşı kıyıda, Çubuklu Kasrı'ndaki Hıdiv ailesiyle geceleri ışıkla haberleştiklerine dair jurnal yazdılar. Pi
mpirikli Abdülhamit kendi kesesinden Cihangir'de bir
konak satın alarak Recaizade'ye armağan etti ve yalısını terketmeye zorladı.

Koyda kalmış bir başka tarihi yalı da, sol kıyıdaki İran elçisi Muhsin Han'dan İerif Hüseyin'e geçen, ondan da Deli Fuat Paşa'nın satın aldığı binadır.

YENİKÖY

İstinye'den sonra hemen Yeniköy'e geliriz. Buranın adı Yunanca'da da "Neapolis", yani "yeni şehir"miş. Yeniköy içerlere doğru bir hayli genişler, kalabalık Boğaz köylerinden biridir. İki
Rum kilisesinden kuzeydeki Aya Y
orgi Boğaz üstünde görülen en büyük kilise olmalı. Bu da Kudüs Patrikliğine bağlı kiliselerdendir.
Yeniköy'de ayrıca, Salihağa Sokağı'nda Asdvadzadzin Gregoryen Ermeni Kilisesi ile cadde üstünde, Kamondo'nun yaptırdığı küçük sinagog bulunur (Kamondo ailesinin yalısı da Yeniköy'deymiş).

Yeniköy'e özgü yalıların ilki, Firdevs

Nuri Baras çiftinin yalısı ve onun hemen yanında balkonları, kuleleri, eklektik ve süslü mimarisiy

le hemen dikkati çeken Afif Paşa Yalısı'dır. Ahmet Afif Paşa, Ferik'ti ve Levazımat

ı Umumiye Dairesi reisiydi. Onun bu yalıyı, Reşit Paşa'nın kızı Ferendiz Hanım'dan satın aldığı söylenir.

Yakınlarda Halit Refiğ ünlü Aşk

ı Memnu dizisini bu yalıda çekmişti. Afif Paşa yalısında mimari, işlevselliği neredeyse toptan terketmiş ve dekoratif anlayış bütün yapıya egemen olmuştur. Bu bakımdan, çağının "dekadan" ruh halini çok iyi yansıtır.

Yeniköy'de eskiden olduğu gibi şimdi de Türkiye'nin kamu hayatında çok tanınan kişiler

bazıları satın alıp restore ettikleri eski yalılarda
oturuyorlar. Son ba
şbakan Tansu Çiller'in bile Yeniköy'de yalısı var.

Bu sırada en önemli yalılardan biri İehzade Burhaneddin Efendi'nin büyük yalısıdır. Burada ahşap ve kagir malzeme bir arada kullanılmıştır. İki yanda, ikinci katlarından cumbalar taşan çıkıntılı kanatlar bulunur. Ortasında boydan boya bir balkon kazanılmıştır.

Bunun ilerisinde Beyazcıyan ve Karatodori yalılarından sonra, Sait Halim Paşa'nın şimdi başbakanlığa bağlı büyük yalısı var (daha önce, Logothet Yalısı). Mehmet Ali Paşa'nın bu torunu, hıdiv soyundaki

düzenlemeler nedeniyle hıdiv olamayan bazı prensler gibi Mısır'dan uzaklaşıp kariyerini Osmanlı devletinde yaptı. İslamcı olan ve bu düşüncelerini açıkladığı çeşitli kitaplar yazan Sait Halim Paşa pratik politikada talihsizdi. Enbaşta, kaderini İttihat ve

Terakki'yle birleştir

mesi bu tarih çizgisini kısa vadede yukarı, ama uzun vadede aşağıya çekti. Paşa 1913'te sadrazamlığa yükseldi. Ama az sonra kendim Birinci Dünya Savaşı içinde buldu. Üstelik, Almanya ile işi pişirip ülkeyi savaşa sokan Enver
TalatCemal üçlüsü sadrazama haber

verme gereğini duymamışlardı. Paşa istifa etmek istedi. Sultan Reşat'ın, gözyaşları içinde, "Beni bu haydutlarla yalnız bırakma!" diye ısrar ederek onu vazgeçirdiği anlatılır. Halim Paşa,
1917'de istifa edebildi, ama Malta'ya sü
rgüne gitmekten kurtulamadı. Sürgün sonunda Türkiye'ye dönemeyip İtalya'ya yerleşti ve orada bir Ermeni suikastçi tarafından öldürüldü.

İskelenin hemen sağında, yüzyıl sonu yalılarının zarif örneklerinden, Kurdoğlu ya da Faik ve Bekir Bey adıyla bilinen güzel çifte yalı vardır. Burada da, dönemin özelliği, çeşitli kavisli çizgilerde kendini gösterir. Onun ilerisinde bir başka ahşap yalıda Boğaz'ın güzel lokantalarından Aleko vardır. Eski ve yeni yalıların içice, yanyana durduğu sırada, Ali Rıza Paşa Yalısı,

Venedik tipi Hamapulos Yalısı, Dadyanlar'ın girişi dört sütunlu yalısından sonra, Kalkavan'ın İstanbul ve Boğaz'dan çok Avrupa havalı, sivri çatılı yalısıyla sona erer. Eski
den
buraya yoğun bir biçimde yerleşen Baltacı, Mavrokordato, Hıristaki Zografos g
ibi Rum
bankerlerin yalıları bugüne dayanama

mıştır.

İstanbul'daki elçilikler geçen yüzyılda, toplumun genel eğilimine uymuş ve yazlık konutlarını Boğaz'a taşımaya başlamışlardır. Bu, tabii, onlara yakın olmak isteyen, büyük çoğunluğu gayrimüslim İstanbul "sosyete"si için büyük bir teşvik olmuştu.

Yeniköy yalılar dizisi bittikten sonra, Avusturya'ya ait olan ilk elçilik binasını görürüz. Yolun iç tarafındaki bu taş yapı bir Ermeni zengini olan Mıgırdıç Cezayirliyan'dan satın alındı.
Cezayirliyan, bugünkü üç
üncü Haliç Köprüsü'nün yerinde ahşap bir köprü yaptırmış olan adamdı. Aile adı Cezayir'le ilgili olmakla birlikte aslen Eğinliydiler ve 18. yüzyıl başlarında ticaret yapmak üzere Cezayir'e gitmişlerdi. Mıgırdıç, Mustafa Reşit Paşa'nın yakınıydı; onun ölümü
nden sonra çeşitli entrikalarla servetini kaybetti; bu arada yalısı da Avusturya

Macaristan'ın elinde kaldı.

TARABYA

Buradan Tarabya koyuna yaklaşırken, gene yolun içeri tarafında, muazzam bir bahçe içinde muazzam bir yalı görürüz: Huber Yalısı. Herr Huber, bu ülkede Krupp fabrikalarının temsilciliğini yapıyordu. Onun burada bulunduğu dönemde Osmanlı devleti bütün Avrupa devletleri arasında gittikçe Almanya'ya yaklaşmaktaydı ve bu

süreç Birinci Dünya Savaşı ittifakına kadar uzanacaktı. Bağdat demiryolu da yakınlaşmaya zemin hazırlayan ortak bir
projeydi.
Duhani'nin sevimli dedikodularından, Huber'le karısının zamanın "sosyete"sinde standartları belirler bir rol oynadıklarını öğreniyoruz. Madam Huber'in geçmişi pek soylu sayılmaz: sirkte,
at üstünde göster
i yapan güzel bir kadın! Ama İstanbul'da, muktedir kocasının yanında, epey soylu bir görünüm sergilediği anlaşılıyor. Hâlâ ata meraklı, ya

nında üniformalı ve silindir şapkalı uşağıyla ata binip gezen bir hanımefendi. Armalı arabasında, Devlet Efendi ve karısı, Matmazel Lanzonni gibi nedim ve nedimeleri (ve dalkavukları) ile birlikte gezip dururdu. Kocası da bir yandan Boğaz'ı ağaçlandırmaya çalışıyordu.

Huber yalısını sonradan Necmettin Molla aldı; o da Mısırlı Prenses Kadriye'ye sattı. Türkiye'yi
çok seve
n Prenses, Kral Fuad bütün Hıdiv ailesini Mısır'da toplamaya karar verince, Kahire'ye döndü ve yalıyı da hayırsever amaçlarla Harbiye'deki Dame de Sion'a bıraktı.
1980'lerde Kenan Evren buranın devlet başkanı konutu olmasına karar verdi.
Kalender'den Tarab
ya koyuna yaklaşırken gene bahçe içinde Alman Elçiliği'nin beyaz boyalı binaları görülür. Burası Padişah II. Abdülhamit'in kendi mülküydü ve Almanya'ya burayı o bağışlamıştı. Abdülaziz bir gün buraya gelip İehzade Abdülhamit'in köşkünü görmüş, ahşap
diye b
eğenmeyip yıktırmıştı. Yerine kagir olanı bir türlü yapılamadı. Abdülhamit tahta çıkınca arsayı Almanlar'a verdi, binaları onlar yaptırdılar.

İimdi başka bir koy olan Tarabya'ya geliyoruz. Bu koy İstinye koyundan daha küçüktür. Artık Boğaziçi'nin kuzey ucuna yaklaştığımıza göre, Argonotlardan söz edebiliriz. Argonotlar geri dönerken, kıskanç Medea burada denize zehirlerini döktü; bu yüzden burası "Pharmakos" adıyla anılırdı. Sonradan, tarih çağında, bir Ortodoks piskoposu bu adı iyi hava ve yöredeki şifalı sulardan dolayı Terapia olarak değiştirdi. Daha yakın zamanlarda da Derkos (yani Terkos) metropoliti burada kalıyordu ve burundaki Aya Yorgi (Ayios Yeoryios) kilisesini kullanıyordu. 1830'da yapılan kilisenin ceviz ikonostasyonu, tavandaki Pantokrator tabl
osu ilginçtir.
Koy eskiden genellikle büyükelçilik tekneleri, zenginlerin yatları için kullanılırdı. İimdi burunda çevresiyle tam bir uyumsuzluk içinde olan oransız büyüklükteki Tarabya Oteli var. Bu otel yapılmadan önce Pera'daki ünlü Tokatlıyan'ın yazlık
yeri, ondan önce de Petala Oteli

vardı. Son otuz yıldır İstanbul'un en pahalı restoranları nedense ideal bir yer olarak kendilerine Tarabya'yı seçtiler.

Tarabya'da oturan ünlülerden biri de banker Zarifi'ydi. Yalısının ancak yarısı bugüne kalabildi
(koyun
güney kıyısında); onun koydaki yalısının yanında da Evyanidis ve Zografos yalıları vardı. Zarifi Abdülaziz zamanının önde gelen bankeridir ve bu padişahın israfıyla işlerin yürümeyeceğini anlayınca, Köçeoğlu gibi başka bankerlerle birlikte V. Murat'ı dest eklemeye
başlamıştır. Murat'ın kısa sürede dengesini kaybetmesinde bu bankerler dolaylı bir rol oynamış olabilir, çünkü tahta çıktığı zaman yaklaşık iki milyon altın borçlu olduğu tahmin ediliyor. Çok daha basiretli olan Abdülhamit hiçbir zaman yakasını paçasını böyle adamlara kaptırmadı; ama örneğin Zarifi'yi mali danışmanı olarak çalıştırdı.

Zarifi'nin yalısından birkaç bina önce, onlardan daha içerlek, yamaca oturan Summer Palace Hotel İstanbul'un en seçkin otel

lerindendi. İimdi hiçbir izi görünmüyor.

KİREÇBURNU

Tarabya koyunu dönüp Kireçburnu'na yöneldiğimizde, elçilikler dizisinden ilkin İtalyan Elçiliğini görüyoruz. Daha önce burada bulunan, resimlerinden bildiğimiz güzel bina yanınca, yüzyıl başlarında D'Aronco bugün gördüğümüz yalıyı yaptı.
Burad
an az ileride, Fransız Elçiliği'nden kalan bina ve yanan İngiliz Elçiliği'nin bahçesi yanyana duruyor. Fransızlara verilen bina Fener'in nüfuzlu ailelerinden ve Romanya hospodarlığı yapan Aleksander İpsilante'nin yalısıydı. İpsilante'nin Yunan devrim örgüt ü Filiki
Eterya ile ilişkisi olduğu saptanınca III. Selim mallarını müsadere etti ve bu yalıyı Fransa devletine armağan etti. Yandaki, gene resimlerini bildiğimiz, şık ve iddialı İngiliz Elçilik konutu bundan kısa bir süre sonra yapıldı. Büyük bir yangında

İngiliz konutunun tamamı, Fransızlarınkinin de bir kısmı yandı.

Elçiliklerin bahçeleri son derece güzel ve geniştir. Ihlamur ve çok eski, çok uzamış kestane ağaçları bulunuyor. Bahçenin kıyısındaki bir yıkıntının eski kayıkhane olduğu anlaşılıyor. Yeni
yo
l, buradan, yolun altından denize çıkan su yolunu iyice küçültmüş.

Kireçburnu'nda da birtakım iyi restoranlar vardır. Rumlar buraya "Kleidai tou Pontou"

yani Pontos'un Anahtarları derlerdi. Çünkü Bo

ğaz'da kuzeye doğru
giderken Karadeniz ilkin
buradan görü
nür. Burası, Kefeliköy ile Umur Yeri arasında Boğaz'ın en geniş yeridir (yaklaşık 3500 metre). BÜYÜKDERE
Büyükdere'de geniş bir düzlük vardır. Godefroy de Bouillon 1096'daki ilk Haçlı Seferi sırasında bu çayırlıkta mola vermiştir. Bouillon çadırını ulu bir çınarın altına kurdurmuştu. Bu ağaç bir hilkat garibesiydi; aynı noktadan yedi gövde birden çıkıyor ve çevresi kırk metreyi aşkın tek bir ağaç oluşturuyordu. Bu çayırı pek seven Lady Montague de bu ağaçtan söz etmiştir. Ağaç 1930'larda kentteki en yaşlı canlı olarak hâlâ oradaydı. Sonra bahçıvanlık okuluna yer açmak
için kesildi!
Büyükdere geçen yüzyılın sonunda çok gözde bir yerdi. O zaman bu semtte oturanların çoğu zengin Ermenilerdi, çoğu da Katolik'ti (burada bir Ermeni Katolik kilisesi ve okulu vardır). Ermeni Patriği'nin yazlık rezidansının, Esayan, Abraham Paşa, Azaryan konaklarının yanı sıra,
Pera'da Santa Maria Draperis kilisesinde gömülü olan Danimarka Sefiri Baron Hübsch'ün
yalısı da buradaydı. Türkiye'nin en zengin işadamı olan Vehbi Koç'un eşi Sadberk Hanım'ın adına kurulan müze de bu evlerin geç örneklerinden biridir ve Azaryanlar'dan alınmıştır.

Azaryanlar geniş bir aileydi ve çeşitli üyeleri farklı mesleklerde sivrilmişti. Katolik Ermenilerin patriği olan biri aynı zamanda geniş bir sözlük yapmıştı. Diplomat olan bir başka Azaryan Beyoğlu'ndaki apartmanında yangında ölmüştür. Sadberk Hanım Müzesi'nin, duvardaki ahşap kirişleriyle Ortaçağ evlerini andıran binasının sahibi de, muhtemelen, ticarette ilerlemiş bir Azaryan'dı.

İimdi Kocataş Yalısı olarak bilinen boyasız ahşap yalının ilk sahibi Abraham Paşa'dan Beyoğlu bölümünde de söz etmiştim. O da eski İstanbul'un renkli ve ilginç kişiliklerindendi. Hikâye şöyle başlar ve devam eder:

Abraham'ın dedesi Anadolu'dan başkente gelmiş bir sarraf ve

iş adamıdır. Çeşitli işleri arasında tütünle de uğraşır. Kavala'daki tütün deposunun Mehmet Ali adındaki genç bekçisi de bir ara İstanbul'a gelir. O sıra Napoleon Mısır'a ordusuyla çıkmıştır ve İstanbul'da Mısır'da çarpışmaya gidecek gönüllü toplanır. Bu orduya katılan Mehmet Ali çeşitli Ortadoğu politik entrikalarından sonra, tarihin Kavalalı Mehmet Ali Paşa adıyla bildiği ilk yarı bağımsız Mısır Hıdivi (valisi) olur. Çok rastlanmayan bir kararla eski patronunu İstanbul'daki mali işlerini
yürütmek üzere i

stihdam eder. Bu bir aile mesleği haline gelir ve üçüncü kuşakta Abraham Paşa bu sefer İsmail Paşa'nın temsilciliğini yürütür. Abraham, Osmanlı nezdinde de itibarlı biridir ve büyük tutkuları olan İsmail Paşa'nın epey işine yarar.

Abraham Paşa bir zenginlik timsali haline gelir böylece. Rumeli Kavağı'ndan Karadeniz kıyısına, Beykoz'dan Riva deresine uzanan toprakları vardır. Mevsiminde dostlarıyla birlikte buralarda ava çıkar. Büyükdere'de bir polo kulübü açar. Sekreteri ona hafta sonları için
Viyana'dan gü
zel hanımlar bulur ve getirtir, hafta sonu geçince hanımlar Viyana'ya dönerler.

Birinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi'ne tayin edilen Abraham Paşa İkinci Meşrutiyet'te de sağdır, onun için yeniden Ayan'a girer. Bu zengin adam, savaş sırasında attan düşer ve ö
lür, muazzam
servetinden geriye bir şey kalmaz. Bu da, Cumhuriyet öncesi burjuvazinin, milli devlete geçiş
sürecindeki tasfiyesinin ilginç örneklerinden biridir.
Büyükdere'de Gregoryen Ermeniler'in Surp Hripsimyantz (Çayırbaşı Caddesi'nde), Rumlar'ın
da Da
nişment Sokağı'nda Ayia Paraskevi kiliseleri vardır.
İspanyol ve Rus elçiliklerinin yazlık rezidanslarıyla sefaretler dizisi sona erer.

SARIYER

Büyükdere ve Sarıyer'in içlerine doğru gidince büyük Belgrad Ormanı'na varırız. Kent suyunun
büyük bölümü bu
yöreden gelir. Bizans döneminden beri kente suyu burası sağlamaktadır. Osmanlılar birçok bend, baraj, kemerli su yolu yaptırdılar. En iyi kaynak suların
dan olan
Hünkâr, Kestane ve Çırçır da buradadır.

Sarıyer şimdi olduğu gibi eskiden de bir balıkçı köyüydü. İimdiye kadar gördüğümüz ya da yalnız adını andığımız görkemli yalılar burada hiç olmadı. Semt aynı zamanda balık lokantalarıyla bilinir. Kıyıda son derece canlı bir balık çarşısı vardır.

Rıhtım boyunda güzel eski bir meyhane, sonra kentin en iyi balık

lokantalarından biri olan Urcan yer alır. Buradaki Urcan ile Kireçburnu'nda Deniz ve Yeşilköy'deki Hasan, bütün ülkedeki balıkçılarla ve balık tüccarlarıyla doğrudan doğruya ilişki kurmuşlardır ve her zaman
günün en iyi ürünlerini bulundururlar.

RUMELİ KAVAĞI VE SONRASI

Bu yakadaki son vapur iskelesi Rumelikavağı'dır. Burası da lokantalarıyla ünlü küçük bir balıkçı köyüdür. Ancak, buradaki lokantalar genellikle daha ucuzdur ve hiç de kötü değildir.

Antik çağda burada İason'un yaptırdığı söylenen bir Kybele tapınağı ile bir Serapis tapınağı olduğu biliniyor.

Karadeniz'e doğru yolumuza devam ederken, Boğaziçi manzarası değişir; arazi boş ve vahşidir. Çeşitli dönemlerde yapılmış istihkâmlar göze çarpar. Bunların birincisi de Kavak'tadır. 17. yüzyılda Kazaklar Tarabya'yı ve Yeniköy'ü yağmalamışlardı. Karadeniz'den gelebilecek tehlikelere karşı bir savunma hattı gerektiği ancak o zaman anlaşıl

mıştı. Böylece IV. Murat ve sonraki padişahlar bu kıyıları tahkim ettiler.

Kavak'tan sonra, aslında hiç de büyük olmay
an Büyük Liman'a, sonra Garipçe Köyü'ne geliriz.
Lanetlenmiş Kral Phineas'ın yaşadığı bu köye antik çağda Gyropolis ya da Akbabalar Köyü denirdi. Mitolojik yaratıklar olan kuşa benzer Harpi'ler lanetli kralın bütün yiyeceğini çalıp kirletiyorlardı. Argonotlar bunları kovdu. İçi minnetle dolan Kral da karşılık olarak onlara değerli öğütler verdi. Boğaz'ın Karadeniz'e açıldığı yerde, aralarından geçmeye cüret eden her tekneyi paramparça eden Symplegades ya da Çarpışan Kayalar vardı. Kral Argonotlara şu öğüdü vermişti: Argonotlar kayalara gelmeden önce önleri sıra bir kuş uçuracaklardı. Böylece kuş kayaları harekete geçire cek ve kayalar kenetlenecekti. Sonra kayalar eski yerlerine
dönünce, tekne hızla ileri atılacak ve kayalar yeniden saldırmaya vakit bulamadan açık denize ulaşacaktı. Bu plan işe yaradı ve Argonotlar denize ulaşmayı başardılar.

Bu kayalar hâlâ oradadır. Avrupa yakasında, Rumeli Feneri'ndeki kayada Pompei Sütunu denen bir sütun vardır ki eski bir sunağın ka

lıntısı olabilir. Kaya karadan kopuktu
r ve öbür
kıyıdaki eşine doğru atılmaya hazır görünür, ancak şimdi Boğaz'ın Avrupa yakasındaki bu son balıkçı limanında dalgakıranla karayla bağlantılıdır.

ANADOLU YAKASI

İimdi öbür yakaya geçmemiz gerekiyor. Bunu rahatça yapabilmek için de iyi hava ger ekli
çünkü Karadeniz zaman zaman çok sert olabilir. Anadolu yakasındaki burunlardan birine Yom Burnu (Müjde Burnu) adının verilmesi de bundandır. Çünkü denizciler ancak bu burnu gördükten sonra güvenlikte olduklarına inanırlardı.

Anadolu yakasındaki kenetlenen kaya da karadan ayrılmıştır ve en yükseği deniz yüzeyinden 20 metre yükseklikte olan dört çıkıntısı vardır.
Bu kaya Anadolu Feneri'nden pek uzakta değildir. Burada dün

yanın her yerinden uzak küçük bir de köy vardır.

Boğaz'ın Anadolu yakası rüzgâra daha az açıktır, bu nedenle de piknik yapanlarca, hafta sonlarında tekneleriyle ya da bir günlüğüne kiralanmış motorlarla yüzmeye gelenlerce yeğlenir. Fener ya da Poyrazköy en popüler yerlerdir. Poyrazköy dalgakıranı olan bir başka balıkçı köyüdür. Ne var ki

dalgakıranın içindeki su giderek kirlenmek
tedir. Uygun havada Keçili Liman da gidilebilecek bir verdir.
ANADOLUKAVAĞI

Anadolukavağı'nın hemen kuzeyinde, tepesinde bir kale olan Yoros Burnu vardır. Bu kaleyi Bizanslılar yapmıştır. Ancak, imparatorluk zayıf düşünce, kale Cenevizlilere geçmiş ve uzun süre onların elinde kalmıştır; hatta bu yüzden bir Ceneviz kalesi olduğu inancı doğmuştur. Kalenin kapladığı alan İstanbul çevresindeki bütün öbür kalelerin kapladığı alandan çok daha büyüktür. İç kesimdeki kulelerin bazıları hâlâ iyi durumdadır ve duvarlarda Yunanca yazıtlar
göze çarpar.
Rumelikavağı gibi karşısındaki Anadolukavağı da küçük bir balıkçı köyüdür. Birçok balık lokantası vardır. Vapurlar buraya gelip birkaç saat kalırlar. Böylece yolcular lokanta larda
yemek yemeye vakit bulabilirler. Boğaziçi'nin bu ucunda zengin midye yatakları vardır. Midye sünger gibidir: Suyu süzer ama bütün katı maddeleri ve pisliği kendine saklar. Bu yüzden kirli sulardan çıkarılmış midyelerin yenmemesi öğütlenir. Burada su başka yerlere oranla çok daha temiz olduğundan, Kavaklar İstanbul'da midye yemek için oldukça güvenli sayılır.

Anadolukavağı'nın içindeki askeri bölgede vaktiyle Marko Paşa'ya ait olan güzel, cihannümalı, eski bir konak vardır. Marko Paşa devlet hiyerarşisi içinde sivrilmiş Rum asıllı bir hekimdi. Halkın yakınmala

rını sabırla dinlemesiyle ün salmıştı; öyle ki, "Sen git onu Marko Paşa'ya anlat" atasözü giderek yaygınlaştı. Bugün hâlâ kullanılmak

tadır. İu var ki, insanın evi kente
bu denli uzak olunca, soru
nunu açıklaması bile sorun haline gelebilir!

YUİA

Anadolukavağı'ndan Beykoz'a gelmezden önce bir tepenin yanından geçeceğiz. Yuşa Tepesi adıyla anılan bu tepe çevredeki tepelerin en yükseğidir (yaklaşık 200 metre). Üzerinde bir ermişin türbesi ve cami vardır. Yuşa adı akla Tevrat'taki Yeşu'yu ve Eriha'daki savaşı getirirse de, bu Yeşu'nun mezarı on iki metre uzunluktadır. Mezarın asıl sahibi Argonotlardan biri olan Polluks'un Beykoz'da bir boks maçında öldürdüğü dev Kral Amycus da olabilir, çünkü Beykoz buraya çok yakındır. Bu ülkede pek çok pagan efsanesi Hıristiyan ya da Müslüman öykülerine ya da her ikisine birden dönüştürülmüştür.

Müslüman döneminde de buradaki Yuşa üstüne epey efsane uydurulmuştur. Filistin'de güneşi durdurma gibi motiflerden başka, hazretin İstanbul'da, Sütlüce'de savaşırken öldürüldüğü söylenir. Üstelik, vücudu ortadan ayrılmış ve bu on iki metrelik mezara yalnız yarısı gömülmüştür. Ayaklarının kaldığı yerden de Âb

ı Hayat suyu fışkırmıştır. Başı Kudüs'e dönük yatarken, İslâm ortaya

çıkınca hemen ve kendiliğinden
başını Kabe'ye çevirmiştir.

Karşı kıyıda, Sarıyer'in ilerisindeki Telli Baba da böyle bir örnek olabilir. Bu yatıra evlenmek isteyen kızlar adak adar. Ama Hıristiyanlık çağında kızlara benzer hizmet sağlayan bir azize mezarı

da olabilirdi burada. Hem belki o azize de bir pagan kültürüyle birleşmişti.

Yuşa tepesinde manzara olağanüstüdür. Boğaz, aşağı yukarı Marmara'ya kadar görünür. Onun için birçok ressam ve gravürcü bu manzarayı çizmiştir.

BEYKOZ Avrupa yakasında olduğu
gibi, bu yakada da Akbaba, Tokat gibi dereler, Karakulak gibi kaynak
suları vardır. Tokat Deresi geniş bir vadide akar. Derenin denize döküldüğü noktaya yakın bir yerde Hünkar İskelesi vardır. Eskiden burada Fatih Sultan Mehmet zamanında:
kalma bir
köşk bulunuyormuş. Bununla birlikte, bu ad daha yakın tarihle ilgili olayları da çağrıştırıyor. Çünkü kendi Mısır valilerine karşı giriştiği savaşı kaybeden Osmanlılar, burada Ruslarla bir antlaşma imzalamak zorunda kalmışlardı.

İskelenin yanındaki tepede güzel bir saray vardır. Mısır, Osmanlılarla barış imzaladıktan sonra bu sarayı Mısır Hıdivi Mehmet Ali Paşa yaptırmış ve Sultan Abdülmecit'e armağan etmiştir. Ne var ki, besbelli sarayın ardındaki olayları unutmadıklarından, Osmanlı sultanları bu saraya pek rağbet etmediler. Bina şimdi çocuk hastanesi olarak kullanılıyor. Saray güzel bir yapıdır ama çevresini kuşatan ulu

ağaçlar yüzünden dışarıdan bakıldığında pek görünmez. Kimileri bunun da kaçınılmaz Balyan ailesinin bir yapıtı olduğunu ileri sürüyorlarsa da, bazı Türk tarihçileri bu teze kesinlikle karşıdır.

İimdi Beykoz köyüne geliyoruz. Boğaziçi'ndeki büyükçe kasaba
lardan biridir Beykoz. Her ne
kadar kentten oldukça uzaksa da, 19. yüzyıl sonlarında ve Cumhuriyet döneminin başlarında
burada fabrikalar kurulun
ca enikonu kalabalıklaşmıştır. Geçen yüzyılda Beykoz'da yapılan cam eşyalar şimdi antika değerindedir.

Beykoz'daki ilginç bir anıt da gümrük emini İshak Ağa'nın köy meydanında yaptırdığı eşi bulunmaz çeşmedir. 18. yüzyılda yapılmış olan çeşme kemerli, kubbeli ilginç bir yapıdır; suyu on musluktan akar. Aynı İshak Ağa Beykoz'a bir başka çeşme daha kazandırmıştır ki bu da kuzeydeki geniş çayırlıktadır.

Geçen yüzyılın sonlarında yaşamış olan yazar Ahmet Mithat Efendi'nin Beykoz'da geniş bir
çiftlik arazisi var
dı. Ahmet Mithat Efendi Yalısı şimdi restore edilmektedir. Gene ilginç yalılardan biri "Ahçıbaşıların" diye bilinir.

Rum kilisesi Ayia Paraskevi ile Ermeni kilisesi Surp Nikoğos birbirlerine yakın, iskelenin
güneyinde dururlar.
Boğaz'da kalan son dalyan da

Beykoz'dadır. Dalyan balıkların uğradığı bilinen bir yerde kurulur; ağlar deniz yatağına yerleştirilir ve denizin bir bölümü ağlar ve sırıklar yardımıyla muazzam büyüklükte bir balık tuzağına dönüştürülür. Beklenen balık sürüsü gelip tuzağın
içine girince
, giriş kapatılır ve deniz yatağındaki ağlar çekilir. Eskiden Boğaz boyunca böyle elli kadar dalyan vardı. Ayrıca yetmiş kadar voli yeri Boğaz balıkçıları arasında paylaştırılmıştı. Beykoz'daki dalyanda kılıçbalığı da yakalandığından, bu dalyan ün salmıştı. 17. yüzyılda yaşamış ünlü gezgin ve yazar Evliya Çelebi de bundan söz eder ve, "Kılıçbalığı sarımsakla ve asma yaprağıyla haşlanırsa fevkalade olur" der. İimdilerde bu balığın aralarına domates, yeşil biber parçaları ve defne yaprağı geçirilmiş, kömür ateşinde yapılmış şişini yeğliyoruz.

Kılıçbalıkları yok olduysa da, dalyan hâlâ oradadır. Ama Beykoz'u ünlü kılan bir balık daha var, bu da kalkandır. Kalkan Karadeniz'de yaşayan bir balıktır, Boğaz'ın kuzey ucuna kadar

gelirse de Akdeniz'e geçmez. Eskiden,
balıkçılar avlanmak için çok uzaklara gidemezken, en taze kalkanlar Beykoz'da yakalananlar olurdu. Bugün bile, nereden getirilmiş olursa olsun, kalkan çarşıda "Beykoz kalkanı" diye satılır.

BOĞAZ BALIKLARI

Madem şimdi Boğaz'da balıkçılıktan söz etmeye başladık, bu konuyu biraz daha sürdürelim, çünkü önemli bir konu. Karadeniz göçücü balıklar açısından oldukça zengindir. Bunların hepsi belli bir mevsimde daha ılık denizlere doğaı yüzerler, dolayısıyla boğazlardan geçmek zorundadırlar. Soğuk bir yerden gelen ve güçlü akıntılar yüzünden daha bile soğuk olan Boğaz'ın canlandırıcı sularından geçen balıklar semizleşir, daha lezzetli hale gelir. Dolayısıyla Boğaz'da yaka

lanan balıkların özellikleri vardır. Güze doğru göç etmeye ilk başlayan balıklar palamutlard
ır; yağsız oldukları için bunlara "çingene palamudu" denir. Çingene palamudu en iyi kızartılarak yenir. Sonra sıra uskumruya gelir. Bunu da tam gelişmiş palamut izler. Palamut ızgara yapılsa daha iyi olur ama daha başka birçok şekilde de pişirilebilir; örneğin zeytinyağlı pilakisi yapılır ve soğuk yenir ya da fırında pişirilebilir. Derken sıra lüfer sürülerine gelir. Bu balığa iriliğine göre çeşitli adlar verilir: çinekop, sarıkanat, lüfer, kofana gibi. Lüfer gerçekten nefistir ve en iyisi ızgarasıdır. Lüfer avı tam anlamıyla bir sanat sayılır, çünkü balık son derece kurnazdır.

Daha başka balıklar da (hamsi, torik, zargana gibi) göç eder ve bu geçiş bütün kış sürer. İlkbaharda kalkanlar gelir, yaz ise sardalya mevsimidir. Her mevsimde balığını bekleyen değişik bir salata vardır. Örneğin, palamutla roka yenir, kalkanla marul, sardalyaya domates salatası yakışır. Bununla birlikte, insanlar doğanın işine burnunu sokup doğal yolları değiştirmeden önce, bütün bunlar çok daha düzenliydi. İimdiyse, örneğin uskumru, Karadeniz'e gelmekten vazgeçti; öbür balıkların da göç mevsimleri, yönleri, sayıları çok değiş
ken oldu.
PAİABAHÇE

Beykoz'dan güneye doğru gidince Paşabahçe'ye geliriz. Köye adını veren "bahçe"nin sahibi olan paşanın Hezarpare Ahmet Paşa olduğu tahmin ediliyor. İişe Cam ve tekel içki fabrikaları burdadır. Bu da sanayileşmiş köylerden biridir. İskelenin yanındaki cami 18. yüzyıl sonlarında III. Mustafa tarafından yaptırılmıştır.

Oldukça kalabalıklaşan Paşabahçe'de eskiden kalma en ilginç yalılar Feridun Bey Yalısı ile Rum Andonaki'den kalan, çatılarının ortası çıkıntı yapan ikiz yalılardır. Eskiden Paşabahçe'de çok Rum otururdu. Çağatay Sokağı'ndaki Ayios Konstantinos Kilisesi de bunun anısıdır.

ÇUBUKLU

İimdi Çubuklu'ya geliyoruz. Adının hikâyesi ilginç. II. Bayezid, henüz çocuk olan oğlu (Yavuz) Selim'e kızıp çubukla vurmuş. Sonra da çubuğu toprağa daldırmış. Hocaların vurduğu yerde gül bittiği gibi bu çubuk da yeşermiş!

Selim'in bu dayaktan herhangi bir yerinin yeşermediği belli, çünkü yaşı büyüyünce B ayezid'i
tahttan indirdi, vasiyet ettiği yere de gömmedi. Burası hâlâ Boğaziçi'nin en köye benzeyen köyüdür. Ancak yukarıdaki tepelerde hiç de kırsal sayılamayacak bir saray vardır. Bu sarayı Mısır'ın son "bağımsız" hıdivi Abbas Hilmi Paşa yaptırmıştır. Anlam veremediği şeylerden ürken Abdülhamit, yüksek kulesinin yapılmasından fena halde huylanmıştı. Hıdiv İngilizlere karşı çıkınca ülkeden atılmıştı. Bina son yıllarda Çelik Gülersoy tarafından restore edilerek küçük, lüks bir otele dönüştürülmüştür. Lokantası, çay içilecek ve pasta yenecek açık ve kapalı mekânları vardır. İsterseniz, hıdivin yatak odasında uyuyabilirsiniz. Odadaki dolabın içinde kaçmak için gizli bir geçit vardır. Bu, hıdivlerin de, başka hüküm

darların da arada bir başvurmak zorunda kaldıkları bir çareydi.

Hıdiv sarayından az önce, kıyıda, ama yolun iç tarafında, eskiden Ulagay ailesininken satılan, tek başına, bahçeli, beyaz bir yalı görür

sünüz. Bu yalı daha da önce müzeler müdürü Halil
Bey'indi.
Daha ileri doğru gidince, tepenin güneye bakan yanında, modern apartmanlardan oluşmuş korkunç bir site görünür. Bunlar şimdi, herhalde kamuflaj amacıyla, yeşilimtırak,
kahverengimsi renklere bo
yanmışsa da hiç de kamufle olmuş sayılmazlar. Boğaziçi'nin sorunu bu zaten: Çok güzel olduğu için herkes

burada oturup olağanüstü manzarayı seyretmek istiyor; ancak bunu başaranlar gitgide çoğaldıkça, Boğaziçi'nde bakılacak güzellikler de gitgide azalıyor. Eğer yapılaşma bu hızda devam ederse, yakında sadece birbirinin çirkin evlerini seyreden binlerce İstanbullu olacak. İimdiki durağımız Kanlıca. Eskiden buranın özel bir otunu yiyen inekler pembeye çalan bir süt verirmiş (ünlü yoğurdun sütü); bu renkten ötürü buraya Kanlıca dendiği anlatılır. Başka bir iddiaya göre de kırmızı aşı boyalı yalılarından ötürü bö
yle denmiştir, ama o zaman her yerin adı Kanlıca olabilirdi. Adın "kağnı"dan geldiğini söyleyenler de vardır. Kanlıca'nın bu ucunda yalılar dizisini başlatan Ahmet Rasim Paşa Yalısı şimdi, umarız restore edilme amacıyla yıkıldı. Bunu birçok başka güzel yalı ve onlar kadar güzel olmayan birtakım modern evler izler. Kanlıca'nın büyük kısmında dar bir kıyı şeridi vardır ve eskiden beri zenginler bu şeridi tercih etmiştir. Göreceğiniz

ilk güzel yalılardan biri, yakın tarihte onarılmış olan Sefir Yağcı İefik Bey

Yalısı'dır. İimdiye kadar gördük
lerimize
oranla oldukça klasik bir yalıdır. Klasik karakterin kuşku götürmez bir işareti, yalıda balkon olmayışıdır. Ortası çıkıntılıdır; buraya konan sedirden çeşitli yönlere bakılabilir.

Yalıları ilk yapanlar da, buralarda ilk oturanlar da Boğaziçi'nin ha

vasını aşırı sert buldukları için, bu havayla fazla içli dışlı olmaktan kaçınırlardı. Açık hava ihtiyacını başka yollarla, özellikle de bahçelerle karşılamaya çalışırlardı. Soğuk mevsimde Boğaziçi'nde hayatın oldukça
çet
in ve yorucu olduğu bir gerçektir. En iyi zaman Haziran

Ekim arasıdır. Başka aylarda Boğaziçi genellikle çok soğuk ve rutubetli olur.

Büyükçe yalıların çoğu iki binadan oluşurdu. Bunların biri erkeklere ve konuklara açıktır ki buna selamlık denir. Öbürü ise kadınlar ve evin erkekleri içindir, buna da harem denir (ama, şim

dilerde dendiği gibi, "haremlik" değil). İki bina birden yaptıracak kadar parası olmayanlar, evlerinin içini bu biçimde düzenlerlerdi. Erkek ziyaretçiler kadınları görmeden selâmlığa girerlerdi. Haremde ise yalı sahibi ve karısı için büyük bir oda olurdu. Genellikle ortadaki sofaya açılan öbür odalar ailenin
öbür üyeleri içindi. Hemen her odada bir dolap, genel tuvaletten ve hamamdan ayrı olarak küçük bir tuvalet vardı. Yatak takımları dola
pta
saklanır, geceleri çıkarılıp yere serilirdi. Gündüzün odalar oturma odası gibi kullanılırdı. Yemek zamanı yiyecekler odaya getirilir tepsiler içinde yenirdi. Dolayısıyla evlerdeki çeşitli odalar arasında işlevsel bir işbölümü yoktu. Daha sonraki bir tarihte yapılmış olan Dolmabahçe Sarayı'nda bile bu böyledir. Örneğin, koca sarayda ayrı bir yemek odası yoktur.

İstanbul'da çekirdek aileye doğru güçlü bir sosyal eğilim vardı. Her ne kadar dince izin verilmişse de, çok kadınla evlilik pek ender uygu

lanır ve genellikle hoş görülmezdi. Yalı sahipleri ise genellikle zengin kimselerdi; bunların oğulları, kızları, bazen kız ve erkek kardeşleri, hısım akrabaları çoğu kez yaz aylarını aynı yalıda geçirirlerdi. Bu hayat tarzında
bütün odalar daha küçük aile biriml
erinin yarı bağımsız konutları gibi hizmet görür, belli durumlarda da ana salonda ya da evin buna benzer geniş bir bölümünde herkes bir araya

gelirdi.
Bu tür yalıların en eskilerinden biri olan Saffet Paşa Yalısı bu yakınlarda yanıp kül oldu. İlk yapıldığında bu yalının ayrı bir haremi ve selamlığı vardı, ama bir bölüm daha önceden yanmıştı. Zaten artık iki ayrı bina olarak kalabilmiş hemen hemen hiçbir yalı yoktur. İskele
yi
geçtikten sonra daha küçük ama çok güzel başka bir yalı da görürüz. Ethem Pertev Bey Yalısı diye anılan bu yalının çok güzel, tahta oymalı bir de balkonu vardır. Onun yakınında, Nâzım Paşa Yalısı vardır.

KÖRFEZ

Az ileride, deniz küçük bir körfez oluşturur. Gerçekte körfez denecek kadar büyük bir girinti değildir, ama bu adla bilinir.

Gene de, kıyılarındaki güzel yalılarıyla

bunların arasında
oldukça özel bir de restoran var
bu körfez gerçekten hoştur. Körfez'deki en güzel yalı, ortası içerlek ve balkonlu olan, Rukiye Sultan Yalısı. Körfezin kuzeyindeki tepe, artık pek az kimse bu
ad
ı hatırlasa da, Mihrabad adıyla anılır. Zevk düşkünü İstanbullular dolunayın doğuşunu seyretmek için buraya gelirlerdi.
Kanlıca'dan ya da Körfez'den Anadoluhisarı'na kadar, klasik yalıların en güzellerini görebiliriz. İlk göreceğimiz yalı Hekimbaşı Salih Efendi'ye aitti; bildiğim kadar hâlâ onun ailesine ait. Hekimbaşı Yalısı diye anılan bu yalı 18. yüzyıldan kalmadır ve Osmanlı mimarisinin o çok sevimli asimetrisini sergiler. (Ancak, doğal olarak yalı şimdi çok değişmiştir.) Salih Efendi
bitkilere ilgisiyl
e ün salmıştı ve çok zengin bir botanik bahçesi yaratmıştı. Bundan sonra, Marki Necip Yalısı gelir ki şimdi yeni sahibi Demirören adıyla bilinmektedir.

Bütün bu kesimdeki yalıların en ilginci ise Amcazade Yalısı'ndan geriye kalandır ki, bu da çok
daha büyü
k bir kompleksin yalnızca divanhanesidir. Bu yalı kentteki en eski Osmanlı evi olarak bilinir, yapım tarihi 1699'dur. Tavan hayli yüksek olmasına karşın, pencereleri alçaktır. Tavan da, duvarlar da son derece güzel kalem işiyle kaplıdır. Boğaz'ın en değerli yalısı olduğu
halde, miras huku
kunun özellikleri, hâlâ binanın sahibi olan Köprülü ailesinin ve devle
tin
para imkânlarının kısıtlılığı gibi nedenlerle, onarıma girişilemiyor ve yalı göz göre göre yok

oluyor.
Amzacade'yi geçtikten sonra göreceğimiz sarıya boyanmış ve restorasyonu devam eden Zarif Mustafa Paşa Yalısı da 18. yüzyılda yapılmıştır. Daha sonra büyük boyasız Bahriyeli Sedat Bey Yalısı'nı görürüz, ikinci katın ortasında sütunlu bir balkonu vardır. Onun yanındaki ise Rıza Bey Yalısı'dır. İskelenin sağında Manastırlı İsmail Hakkı Bey ve Köseleciler yalıları görünür.

ANADOLUHİSARI

Anadoluhisarı, adını 14. yüzyıl sonlarında I. Bayezid tarafından yaptırılmış olan hisardan alır. Fatih gibi Bayezid de İstanbul'u almayı tasarlıyordu. Ne var ki, bu büyük sefere girişmeden önce doğuya dönüp Timurlenk'i durdurması gerekti. İki ordu arasında yapılan Ankara Meydan Savaşı Osmanlıların bozgunuyla sonuçlandı. Bu savaşta Bayezid'in kendisi de Timur'a tutsak düştü. (Marlowe'un Tamburlaine adındaki tragedyası bu

konuyu işler.) Bu savaştan sonra
devletin toparlanabilmesi için aradan uzun bir süre geçmesi gerekti. Kalenin kendisine Güzelce Hisar da denir. Hisar oldukça küçüktür, bir kesimi zamanla yok
olup gitmiştir. Ancak, küçüldüğünden ötürü daha az askeri nitelik taşımış, ürkütücü olmamıştır. Hisarın çevresi alçakgönüllü, sevimli evlerle kuşatılmıştır. Hemen ötesinde Göksu Deresi denize açılır. Göksu ve daha güneydeki Küçüksu Avrupalılarca "Asya'nın Tatlı Suları" diye bilinir. Derenin her iki yakası boyunca ahşap

evler sıralanırdı. Bu iki dere gece eğlenceleri için nedense Boğaziçi'nin başka pek çok uygun yerinden daha çok yeğlenirdi. Zamanın "yüksek sosyetesi", yanlarında çalgıcılarla zarif kayıklara biner, şarkılar söyleyerek ya da dinleyerek, mehtabı seyrederek, kıyı boyu kürek çeke çeke dolaşırlardı. Erkeklerle kadınlar yine ayrı ayrı kayıklardaydı, ama âşıkane göz süzmeler, bıyık burmalar gırla giderdi. Son derece ince bir işaret dili vardı; yüzyıllardır geliştirilmiş olan bu dilde her jestin, her duruşun, her
mendil
tutuşun ayrı, özel bir anlamı vardı.

İki derenin arasında kalan geniş çayır da piknik yapmak için sevilen bir yerdi. Piknikler gündüzün yapılırdı, ama etkinlikler aşağı yukarı gecekinin aynıydı. İnsanlar buraya şıklıklarını, zarafetlerini sergileyerek faytonlarla gelirlerdi. Yanlarına sepet sepet yiyecek ve malum çalgıcıları alırlardı. Zamanla peçeler gitgide saydamlaştı ve güzelliği gizleyeceğine, baştan çıkarıcı bir biçimde büsbütün ortaya çıkarmaya başladı. Abdülmecit mimarbaşısı Nikoğos Balyan'a

burada bir saray yapmasını emretmişti. Küçüksu Kasrı eklektik görkemiyle hâlâ orada, kıyıda duruyor. Yanıbaşında da aynıtarzda yapılmış bir çeşme var.

Bütün bunlar eskidendi. Boğaziçi'nde ilk köprü yapılırken, betonu burada, bu çayırda hazırlanmıştı. Böylece, ancak iki yüz yılda oluşan Küçüksu Çayırı yok olup gitti. Her türlü kirlenmeyle, derelerin duru suyu bulandı, kirlendi. Göksu'nun bitiminde eskiden içinde yaşlı çınarlar bulunan güzel bir çayhane ve lokanta mekânı vardı. Ama su kıyısındaki, üç gövdesi
de
aynı kökten sürmüş olan, "Üç Kızkardeş" (biri zamanla yok olmuş herhalde, çünkü "Dört Kardeşler" de deniyor bu ağaçlara) adıyla anılan çınar en güzeliydi. Bütün bunlar bir bakıma hâlâ oradaysa da, artık o kadar başka şeyler de orada ki, bunları fark etmek zorlaştı. Kıyıdan birkaç kilometre içerde, çirkin apartmanlardan oluşmuş koskoca, bambaşka bir orman inşa ediliyor şimdi. Böyle bir yapılaşma, şimdiye kadar Boğaz'da işlenmiş tekil cinayetlere karşılık, belki de bir çeşit jenosit olarak nitelenmeli.
Gö
ksu'dan çıkarılan kil iyi kaliteydi ve çevredeki birkaç çömlekçi gibi, kentten gelen seramikçiler de bu kili bol bol kullanırlardı.

KANDİLLİ

Küçüksu'dan sonra arazi yediden yükselir. Tepede Aşıklar Kahvesi adıyla bilinen alçakgönüllü
bir kahve ve restor
an vardı. Vahit adında genç bir subay Belkıs adında bir kızla sevişir, ama kızın ailesi evlenmelerini istemez. Bir gece bu tepede buluşurlar ve bu Boğaziçi Romeo'su önce kızı vurduktan sonra intihar eder. Onun için burası Sevda Tepesi ve Aşıklar Kahvesi'di r. Bütün
bu araziyi şu son yıllarda bir Arap kodamanı satın aldı. Küçüksu ile Kandilli Burnu arasında da önemli ve ilginç yalılar vardır. Boğaziçi'ndeki en geniş cepheli yalı olan ilki, Kıbrıslı Yalısı'dır. Yalının cephesi altmış metreyi aşkındır.

Binanın içinde ortasında bir çeşme olan büyük bir balo salonu vardır (elbet daha birçok başka salon da var). Yalının sütunları tahtadan, tavanı kubbelidir. Resimlerle bezenmiş tavanları görülmeye değer.

Kıbrıslı Yalısı'nı Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa yaptırmıştı. Paşa önce bir İngiliz kadınla, sonra, ondan çocuğu olmayınca, Atiye Hanım'la evlenmiş ve böylece altı çocuğa (eşit bir cins bölünmesiyle) kavuş

muştu. Bu ikinci kuşak "Kıbrıslılar"dan Tevfik Bey, ünlü Babıâli baskınında hayatını kaybetti. Kardeşi İevket edebiyat meraklısıydı. Yahya Kemal'in arkadaşı olduğu için şair de sık sık onun yalısında kalır, Abud Yalısı'nda yaşayan güzel Belkıs Hanım'ı hayranlıkla seyrederdi. Kıbrıslı Yalısı Paris'teki edebiyat salonları gibi aydınlarla dolup taşardı.

Bütün bu yazarların, edebiyatçıların yanı sıra, Kıbrıslı Yalısı'nın tuhaf sakinleri de

vardır. Bu şairlerden Fazıl Ahmet'in kardeşi Mahmud Bey bir rahatsızlık geçirmiş, bacağından kocaman bir ur alınmıştır. Vücudunun böyle kocaman bir nesne ürettiğini gören Mahmut kendisini
n
çocuk doğurma yeteneğine sahip olduğuna, dola

yısıyla kadın olduğuna karar verir. Adını "Mahmude" olarak değiştirir, kadın elbiseleri giyip dolaşmaya başlar. Kıbrıslı Yalısı'nda uzun süreler kalır. Komşu yalıları dolaşıp gündelikçi kadın olarak iş ister.
Tabii kimse kabul etmez.
Yalıda bir de cüce kadın vardır: İffet. Edebi toplantılardan etkilenmiş olmalı ki, arada bir ilham gelir, sandalyaya tırmanıp irticalen şiirler okur. Kadının şairliğini ciddiye alan galiba yalnız "Mahmude Hanım"dır. O okudukça beriki de oturup şiirleri kâğıda geçirir, kaybolmalarını önlemeye çalışır.

Bu arada Yahya Kemal, Yakup Kadri ve ötekiler de bazen ciddi edebiyatı bırakıp şaka ve eğlence olsun diye alaylı şiirler yazmaktadır. Yahya Kemal'in yazdığı "Ayşe cadı, Ayşe cadı/Ay
bi
r yaş daha kocadı" dizelerini Kandilli tepelerinde terennüm ederler.

Böyle ciddi ve gayri ciddi işler arasında Kıbrıslı İevket Bey'in Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa'yı
düelloya davet etmesi gibi trajikomik olaylar da eksik olmaz.
Eski ahşap yalı Abud Yalısı'dır. Bu yalı Suriye'den gelme zengin bir tüccar ailesi olan Abud'lara aitti. Balyan'lardan biri tarafından yapıldığı biliniyor. Mehmed ve Ahmed Abud Efendi kardeşler Beyoğlu'ndaki çok görkemli Suriye apartmanını da yaptırmışlardı. Ticarethane mer
kezleri Mer
can'daydı. 1896'da bir et kıtlığı zamanında dört vapur dolu

su hayvanı İstanbul'a getirip ucuza satarak karaborsacılara darbe vur

dukları anlatılır.

Yukarıda sözü geçen Belkıs Hanım, Mehmet Abud'la Saadet
Ha

nım'ın iki kızından biridir. Komşu yalıdaki (şimdi yandığı için arsası boş durur) Abid Bey'le evlenir. Abid Bey Abdülhamit'in yaveridir ama biraz zayıf kişiliklidir; genç yaşta ölünce Belkıs Hanım hayatını,
dün
yadan uzak güzel bir kadın olarak geçirir. Bu yalı şimdi bir ayçiçeği yağı fabrikatörüne

satıldı.

Bundan sonra Kont Ostrorog'un nefis aşı boyalı yalısı gelir (Daha önce Server Paşa Yalısı'ydı). Yalının taş zemin katında bir de kayıkhanesi vardır. Osmanlı uyruğuna geçmeye karar vermiş Polonyalı bir aristokrat olan Kont Ostrorog, sanayi işçiliğinin düzenlenmesi konusunda devlet
politikasında da rol oynamıştır.

Kont ilkin Beyoğlu'nda yerleşmişti: Burada, Narmanlı Yurdu'nun yanındaki Müeyyet Sokağı'nda otururken Levanten zengin ailelerden Lorando'ların kızıyla tanıştı ve evlendi. İki oğlundan biri Fransız diplomatı oldu. Öbürü burada kaldı ve Türk mistisizmiyle bir hayli içli dışlı oldu. Yalının şimdiki sahibi onun sonradan evlendiği Çek asıllı kontestir.

Pierre Loti de bu yalıda uzun süre misafir kalmıştır.

Bu yalılar grubundan sonra, tek başına, restore edilmiş Hadi Seni Yalısı durur.

Kandilli ile Vaniköy'ü bölen burna yaklaşırken, akıntının çok güçlendiğini görüyoruz. Boğaziçi'nde büyümüş çocukların bazıları bu akıntıları avuçlarının içi gibi bilirler. Öyle ki, bir noktadan suya atlar, akıntının yardımıyla öbür yakaya yüzer, sonra ters yönde başka bir akıntı bulup denize atladıkları yere dönerler.

Burada, akıntının en güçlü olduğu yerde, başka bir büyük yalı vardır. Sık sık sahip değiştirmişse de, şimdi yalıyı 1880'de satın almış olan Edip Efendi'nin adıyla anılmaktadır. Yalının iki yanı, sahipleri değişik olduğundan, kimi vakit ayrı ayrı renklere boyandığı için, dışarıdan bakan biri bunları yan yana iki yalı sanabilir. Aslında çok büyük tek bir yalıdır. (İu sıralarda bir kanadı onarılmak üzere yıkıldı)
.
Tepenin üzerinde yanmış bir binanın kalıntılarını görürüz. Sözü edilen yalıdan bile daha büyük olan bu bina bir zamanlar yanmadan önce
saygıdeğer Kandilli Kız Lisesi'ydi. Bina ilkin Adile Sultan'ın özel sarayı olarak yapılmıştı. Adile Sultan'ın Osmanlı tarihinin en şifa bulmaz müsriflerinden biri olan Abdülaziz'in kız kardeşi olmasına şaşmamalı. Kandilli'nin iç tarafları
da oldukça güzeldir. Hele son za
manlarda eski ahşap binaların çoğu restore edildi. Bahçe içinde bu köşkleri ve sessiz sokaklarıyla canayakın bir eski İstanbul (Boğaz) mahallesi atmosferi kendini hissettiriyor. İki Rum ve Gregoryen Surp Yergodasan Arakelotz kiliseleri de var. Ama tepeye vardığımızda betonarme yeni İstanbul'un hemen bu çizgiye kadar sokulduğunu gö
rüyoruz. Eski Kandilli is
kelesinin yanında şimdi bir lokanta ve kahve vardır. İlkbaharda burada oturup Rumelihisar tepelerini kaplayan erguvan ağaçlarını seyretmeye doyum olmaz.

VANİKÖY

İimdi Vaniköy'e yaklaşıyoruz. Burası, Boğaziçi'nin oldukça aristokratik bir bölgesidir, çünk
ü
burada kıyı boyu ancak bir sıra yalı yapılabilecek kadar dardır. Ama modern teknoloji günümüzün tuttuğunu koparan müteahhitleri için kolaylıklar icat etmekten geri durmuyor. Tepeleri kazıyorlar, ziguratları andıran evleri desteklemek için ikincil, üçüncü
l destek
duvarları yapıyorlar. Bu ziguratlardan başka, Türklerin evrensel mimariye bir başka orijinal katkıları da, şişirilmiş lastik botlara, zodyaklara benzer bir takım beton binalardır! Hele çatıları... Kandilli ile Vaniköy çevresinde böyle harikaları k
olayca görebilirsiniz.
Vaniköy adı 17. yüzyılda yaşamış Hıristiyan düşmanı sofu bir Müslüman olan Vani Efendi'nin adından gelir. Buradaki yalıların bazı

ları hayli güzeldir. Yaz gelene kadar tepedeki korulukta bülbüller şakır. Dut mevsimi başlayınca bülbüller ötmez olur. "Dut yemiş bülbül" deyimi de buradan gelir. Bu tepenin üzerinde, nedense Kandilli Rasathanesi adıyla anılan rasathane vardır.

Vaniköy'de artık üretim yapmayan eski mısırözü yağı fabrikası Recaizade'nin çocukluğunu geçirdiği yalıydı, şimdi restore edilip yeniden konut oldu. Yanında, fabrikanın sahibi olan aileye ait aşı boyalı güzel Kadınefendi Yalısı, onun yanında Fazıl Bey Yalısı, daha ileride Nazif Paşa Yalısı, eski iskele ve caminin yanında Sedat Hakkı'nın yaptığı Kıraç

Koç Yalısı, onun
i
lerisinde şirin kulesiyle Mahmud Nedim Paşa Yalısı görünür (şimdi devlete ait).
Vaniköy'den sonra büyükçe bir koy gelir. Burada deniz oldukça durgundur. Kuleli Askeri Lisesi
bu kıyıdadır. II. Mahmut'un yaptırdığı lise, Abdülmecit zamanında Balyanlar tarafı ndan
onarılıp genişletil

miştir.
ÇENGELKÖY
Bizans çağında İmparatoriçe Teodora burada fahişeler için bir ıslahhane yaptırmıştı. Procopius'a göre, imparatoriçe kendisi de ıslah olmaz bir fahişeydi.

Kuleli'nin biraz ötesinde, Boğaz boyunca yapılmış güzel,

alçakgö
nüllü ahşap camilerden birini görürüz. Yaptıran, Üsküdar'da da bir camisi olan Kaymak Mustafa Paşa'dır. Camiyi geçtikten
sonra Çen
gelköy'e geliriz. Çengelköy 1960'lara kadar çoğunluğu Rumların oluşturduğu son derece pitoresk bir Boğaziçi köyüydü.

Geçmişin geleneksel hayat tarzım hâlâ da korumaktadır. Oldukça zengin bir çarşısı vardır. Pazartesi günleri burada bir de pazar kurulur.
Artık pek kullanılmayan Rum kilisesi Aya Yorgi ve okulu hâlâ duruyor. Bir de ayazma var. İki yalı dışında, buradaki eski ve yeni yalılar genellikle mütevazıdır. Bu iki yalıdan iskeleye yakın olanı, Abdullah Ağa Yalısı, şimdi restore ediliyor. Öteki, sahibinin adından dolayı Sadullah Paşa Yalısı diye anılanı ise, belki bütün Boğaziçi'nde estetik bakımdan görülmeye değer en

güzel geleneksel yalıdır. Yalının iç dekorasyonu da aynı derecede güzeldir.

Bu yalının I. Abdülhamit zamanında (18. yüzyıl sonları) Koca Yusuf Paşa tarafından yaptırıldığı tahmin ediliyor. Daha sonra Ayaşlı Esat Muhlis Paşa yalıyı satın aldı. Binaya adını

veren Sadullah Paşa onun oğludur. V. Murat'a yakın olduğu endişesiyle, Abdülhamit, saygıdeğer Paşa'yı önce Berlin, sonra da Viyana'ya sefir tayin etti. Paşa, Türkiye'ye dönemeden, Viyana'da intihar etti.
Genç yaşta evlendiği karısı Necibe Hanım bu haberi alınca akli dengesini kaybetti. İnanmamaya karar vererek, ölünceye kadar kocasını beklemeyi sürdürdü.

Abdülhamit'in Sadullah Paşa'yı yakınında görmek istememesinin daha güçlü nedenleri de olabilir. Sadullah Paşa "19. Asır" adlı uzun şiiriyle ünlüdür. Estetik değeri olmayan bu didaktik şiirde ampirik bilimlerle gerçekleşen maddi ilerlemeyi över. Sonunda bütün bu maddiyatı İslam'a bağlar, ama gene de maddeciliği çağdaşlarına göre epey çarpıcıdır.

Beşir Fuad'la tanışıklıkları vardır. Geleneksel Osmanlı düşünce

dünyasında çok radikal olmayan bir maddecilik bile intihara kadar varan bir iç huzursuzluk mu yaratıyor diye düşünüyor insan, bu iki yazarın akıbetini görünce.

Sadullah Paşa'nın bir oğlu yalıda kaldı. Sonra yalının vakfını kurdular. Öbür oğlu Yaşar, Münev
ver (Ayaşlı) Hanım'la evlenerek Beylerbeyi'ndeki, gene Sedat Hakkı'nın yaptığı, pembe boyalı, sütunlu yalıya geçti. Bunun alt katında şimdi turistik eşya satılıyor. Sadullah Paşa Yalısı'nda da Ayşegül Nadir kiracı.

Yalının yanındaki çınar başlı başına görmeye değer bir ağaçtır. İ.H. Konyalı bunun bin yıllık olduğunu iddia ediyor.

Çengelköy'de bildik vadi derindir. Burada hâlâ bir miktar sebze yetiştiriliyor. Daha önce de değindiğim gibi, bu köyler 19. yüzyıla kadar geçimlerini balıkçılıktan, bahçe ve bostanlarından sağlıyorlardı. Arnavutköy ilkin kirazıyla, sonra çileğiyle ün salmıştı. Ortaköy'de ise ülkedeki ilk enginar yetiştirildi. Adından da anlaşılabileceği gibi, Beykoz ceviziyle tanınırdı. Çengelköy'de pek çok sebze yetiştirilirdi, ama bunların en ünlü
sü küçük, körpe, gevrek Çengelköy
salatalığıdır.

Çengelköy tepelerinden birinde Ermeni banker Köçeoğlu'nun ken

dine yaptırıp sonra Sultan Aziz'e armağan ettiği güzel bir köşk vardı. Bu arazi sonradan, şehzadeliği sırasında, Vahdeddin'e geçti. Yanan Köçeoğlu köşkü yerine Vahdeddin de bir köşk yaptırdı. Bu yıkıldı zamanla, ama yakınlarda aslına uygun şekilde restore ettirilirken şimdi binayı devlet aldı.

Yaşlı çınarları, güzel barok çeşmesiyle iskelenin yanındaki küçük meydan son derece dinlendirici bir yerdi
r (Kavasbaşı Ahmed Ağa Çeşmesi). Eskiden burada iki Rum meyhanesi vardı; şimdi daha çok sayıda meyhane varsa da, bunlar zengin balık restoranları haline gelmiştir. Bunlardan birinde oturup Beylerbeyi'ne doğru uzanan geniş koyu seyredebilir, aynı zamanda da
köprüyü görebilirsiniz. Buradan güneş batışı çok güzeldir.

İskele yakınındaki karakolun yerinde eskiden gene Abdülmecit'in yaptırdığı güzel karakollardan biri vardı. Karakolun önündeki lahana çeşmesi hâlâ duruyor.

İskelenin hemen kuzeyinde, sırayla, Server Bey, Noyel Eram, Baha Bey ve Muazzez Hanım Yalıları sıralanıyor.

BEYLERBEYİ

İimdi Beylerbeyi diye bilinen semt, Bizanslılar zamanında Stavros (İstavroz) adıyla tanınırdı. Eskiden burada altın kaplama haçlı bir kilise olduğu söylenir. Kimileri Stavros adının buradan geldiğini ileri sürer. Aynı adı taşıyan dere çoktan kurumuştur. Beylerbeyi de bir başka geleneksel Boğaziçi köyüdür. Çengelköy'den biraz daha çok kentleşmiştir ve ahalisinin çoğu
eskiden beri Türk'tür. Beylerbeyi'ndeki iskelenin çevresi özel
likle çekicidir. Burada Boğaziçi'ndeki öbür camilerle kıyaslandığında son derece

görkemli sayılabilecek Hamidievvel Camii vardır. Yapılış tarihi 1788'dir. Kıs

men II. Mahmut'un yaptırdığı bir de külliyesi olan caminin burada bir "muvakkithane"si vardır. Caminin müneccimi burada namaz saatlerini hesaplardı. Olmayacak şey ama, külliyenin öbür dini kuruluşları bura

da değil, Eminönü'ndedir! III. Mustafa zamanında mesleğe başlayan caminin mimarı Tahir Ağa, Osmanlı barok tarzının en yaratıcı sanatçılarındandı, ama bu camide çok başarılı olduğu söylenemez.

Rıhtım arkasında Başmabeynci Arif Bey Yalısı yanmışsa da sonradan restore edilmiştir. Burada küçük olmasına karşın ilginç bir de balık pazarı kurulur. Boğaz'ın küçük çapta avlanan bireysel balıkçıları, yakaladıkları balıkları
buraya getirirler. Tuttukları balıklar arasında çoğu kez ilginç bir şeyler bulmak mümkündür. Tazelikleri ise her zaman garantidir. Buradaki çayhanelerde oturup iyi havanın tadını çıkarabilirsiniz.

Beylerbeyi'nin en güzel yalılarından Hasip Paşa Yalısı yandı, yerine üslupsuz bir bina olan Kalkavan yalısı yapıldı. Caminin yanındaki, yine yanan ve şimdi Turizm Bakanlığı tarafından restore edilen Debreli İsmail Paşa Yalısı ve bir zamanlar Fahrettin Kerim'in olan yalı ilginç yalı
örnekleridir. Den
iz kıyısındaki Beylerbeyi Sarayı, Abdülaziz'in buyruğu üzerine 1865'te Sarkis Balyan tarafından yapılmıştır. Eskiden burada II. Mahmut'un tahta sarayı varmış. Saray, döneminin ve Balyan ailesinin bildik mimarı özelliklerini taşır. Sarkis Balyan öbür yakada
, Ortaköy'de
kendisi için de Beylerbeyi Sarayı ile karşı karşıya bir ev yapmıştır. Uluslararası kral ailelerinden pek çok kişi konuk edilmiştir Beylerbeyi Sarayı'nda: III. Napoleon'un karısı İmparatoriçe Eugenie, Avusturya İmparatoru Franz Joseph, İran İahı Nasreddin ve Mrs. Simpson'la Kral VIII. Edward. Balkan Savaşı patlak verince, Selanik'e sürgüne gönderilmiş olan II. Abdülhamit, güvenlik amacıyla Beylerbeyi Sarayı'na getirildi ve 1918'de burada öldü.

Saraya ait ilginç bir ayrıntı da, yazlık bir saray olarak yapıldığından, burada ısıtma donatımı olmamasıdır. Herhalde sürgün padişah epey rahatsız olmuştur bu yüzden.
KUZGUNCUK
Görmemiz gereken son köy Kuzguncuk'tur. Buraya varmadan önce, bu kez deniz kıyısında değil bir tepenin eteğinde, güzel ahşap bir

köşk görürüz. Burası geçen yüzyıl sonlarında yaşamış bir aydın olan Cemil Molla'nın köşküdür. Deniz kıyısındaki zarif minareli küçük ahşap camiyi yaptıran da aynı kişidir.

Ortaköy gibi Kuzguncuk'ta da türlü ırktan insan yaşardı. Nitekim burada biri büyük, biri küçük iki sinagog, camiyle yan yana bir Ermeni (Surp Krikor Lusavoriç) kilisesi, iki de Rum kilisesi
vardır. Bunlar

dan adı Ayia Trias olanı, Katolik Rum kilisesidir ve cemaati kalmamış

tır.
Öbürü Ayios Panteleymon ve içeriye giden cadde üstünde. Ce
maat gitmişse de, binalar durmaktadır. Surp Krikor, İstanbul'daki tek kubbeli Ermeni kilisesidir. Kuzguncuk'ta çevre korunmuştu, hatta şimdi inşaat yapmak yasaklanmıştır. Artık vapur iskelelerinin yanıbaşında restoranlar görmeye alıştık, nitekim burada da iki restoran vardır. Daha ileride büyük, çekici bir yalı görürüz. Bu yalı Fethi Paşa'

ya aitti. İimdi genel park olan tepenin üzerindeki korunun sahibi de aynı paşaydı.

Fethi Ahmet Paşa Türkiye'de ilk müzeyi kuran kişidir. Cephanelik olarak kullanılan Aya

İrini'de kalmış silah ve malzemeyi düzene sokarak bu binayı müze haline getirdi. Mankenlere askeri kıyafetleri ilk giydiren de odur. Abdülmecit'in kardeşlerinden Atiye Sultan'la evlendi. Cumhuriyet döneminde yalı, yeni sahibi Fethi Paşa'nın torunlarından İevket Mocan'ın adıyla anılmaya başlandı. Mocan, Demokrat Parti'nin milletvekillerindendi. Kıskançlığıyla da ünlüydü. İki karısından olan iki kızı yalının şimdiki sahipleridir. Bunlardan birinin, TKP'nin eski genel sekreteri Zeki Baştımar'ın kardeşiyle evlenmesi İevket Mocan'ın istemediği ama önleyemediği bir olaydı.

Böyle bir dedikodu aktarmanın nedeni, Kuzguncuk'ta Türkiye sosyalizminin birçok ünlü kişisinin yaşaması. Mehmet Ali Aybar ve Oktay Rifat burada oturdular. Nâzım Hikmet burada çok vakit geçirdi.
Nihat Sargın da Kuzguncuk'ta yalı sahibidir. Bunlara dayanarak, herkesi bağrında yaşatan Boğaziçi'nin, Türkiye sosyalizminin doğuşunda da payı olduğu söyleyebiliriz.

Kuzguncuk'la Üsküdar arasında Paşalimanı vardır. Bu adın da kuşatma sırasında Baltaoğlu
S
üleyman Paşa'nın bazı gemilerini burada demirlemesinden geldiği söylenir. Buradaki eski çeşme, Abdülaziz'in hal'i olayına karışan ve sonra bir suikast sonucu öldürülen Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından, 19. yüzyılın görkemlilik ölçülerine göre yeniden yaptırıldı. Oldukça anıtsal bir çeşmedir. Paşanın yalısı da tam burada, kıyıdaydı.

Üsküdar'a iyice yaklaşırken görülen yüksek taş binalar (şimdi yarı yıkık) III. Selim zamanında yapılmış tahıl ambarları ve değirmendir. Daha sonra Tekel'e verilmişlerdir.
İl

k bina ise
Abdülmecit'in yaptırdığı karakoldur.

Bundan sonra yolumuzun üzerindeki semt Üsküdar. Boğaziçi yolculuğumuz burada sona eriyor. ÜSKÜDAR ÜSKÜDAR
Üsküdar'ın Bizans zamanında kullanılan başlıca adı Hrisopolis yani "Altın İehir"di. Buraya niçin "altın" sıfatının yakıştırıldığını bilmiyo

ruz. Kimi zaman bir yer doğal güzelliğinden ötürü böyle anılabilir; kimi zaman da bunun daha maddi nedenleri olabilir. İkinci kategoriye uyan bir yoruma göre, Üsküdar, Boğaziçi'ndeki konumundan ötürü, burada
n gelip geçen ticaret
gemilerinden geçiş ücreti alınan yerdi ve bu nedenle zenginleşmişti. Ama bu yorumun herhangi bir kanıtı yok
tur.
Bugün kullanılan Üsküdar adı ise (Batı dillerinde "Scutari") Roma zamanında varolan askeri
birliklerden birinin bu bölged
e kışlası olmasının anısıdır. Birliğin adı "Scutarii" kışlanın adı da "Scutarion"du. İlginç olan Üsküdar'dan başka, Arnavutluk'taki İşkodra şehri (Shkoder) ile İngilizce'de "Squadron" ve Almanca'da "die Schwadron" gibi askeri terimlerin de aynı etimolojik kökten gelmesidir.
İimdiki Üsküdar'da Bizans'tan kalma hiçbir şey yok. Zaten o dönemde Üsküdar ve Asya kıyısındaki, şimdi İstanbul'un parçası sayılan başka yerleşimler, ayrı ve bağımsız kasabalar olarak görülüyordu. Bu, asıl İstanbul'a göre Üsküdar'da yüzyıl önce başlayan Osmanlı döneminde de çok fazla değişmedi İstanbul'a çok yakın, ama tam da İstanbul'un parçası olmayan bir yer. Zaten bu nedenle Üsküdar'da, şehrin disiplini gevşer ve haydutlar, hırsızlar, kabadayılar burayı tercih ederdi. "Atı alan Üsküdar'ı geçti" deyimi de, Üsküdar'a kapağı atınca kanundan kurtulma şansının arttığını anlatır. Ancak daha yakın dönemlerde ve özellikle ulaşımın kolaylaşmasıyla Üsküdar İstanbul'un entegre bir semti haline geldi.

İstanbul 19. yüzyılda büyük bir değişim geçirirken, yeni şehircilik anlayışı Pera'da egemen oldu ve buradan Halic'in kuzeyindeki şişli, Nişantaşı gibi bölgelere yayıldı. O yüzyılın varlıklıları, Asya kıyısında, Marmara Denizi'ne paralel olarak (bugünkü Bağdat Caddesi güzergâhında) geniş bahçeler içinde yazlık konaklarını yaptırdılar. Son olarak, 1950 sonrası genişlemede, bu son değindiğim bölge de hızlı bir apartmanlaşma sürecine girdi. Üsküdar ise, bütün bu gelişmelerin görece dışında kaldı. Dolayısıyla, Üsküdar'da hâlâ geçmişi yaşatan evler, sokaklar

bulunabilir. Ama burada bile, bu izole köşeler adamakıllı azalmıştır.

Semtin mimari tarihi bakımından ilginç bir özelliği, Osmanlı cami mimarisinin aşağı

yukarı bütün aşamalarının örneklerine sahip olmasıdır. Bunlar en görkemli, en anıtsal örnekler değildir. Üsküdar'ın hem İstanbul'a çok yakın, hem de biraz dışında olmasının sonucu. Ama, temsili yapılardır; yalnızca bu semtte dolaşarak bütün bir Osmanlı mimari geleneğinin aşamalarını, değişimlerini izlemek mümkündür.

Üsküdar gezisine İskele Meydanı'ndan başlayalım. İstanbul'un pek çok yerinde olduğu gibi burada da, deniz çeşitli ihtiyaçlarla doldurul

duğu için, güneydeki İemsi Paşa burnunun yanındaki koyun eskiden daha içerlek olduğunu hemen tahmin edebiliriz. Burada büyük dalga lodosta, güneyden geldiğine göre İemsi Paşa burnu küçük olsa da oldukça güvenli bir liman yaratıyordu ve bu da şüphesiz Üsküdar için bir avantajdı. Yüzyıllar boyunca, Anadolu'dan karadan taşınan her çeşit mal İstanbul'a Üsküdar'dan geçirildi.

İemsi Paşa'da başlayan yükselti içlere doğru bir sırt biçiminde devam eder ve bu sırt Üsküdar'la Asya'nın Marmara kıyısı arasına bir doğal engebe koymuş olur. İimdi otomobille beş on dakikada aştığı

mız bu engebe o zamanlar Khalkedon ile Scutari'nin ayrı şehirler ol

masına yetmişti.

MİHRİMAH CAMİİ

Bulunduğumuz İskele Meydanı'nda şöyle bir çevremize bakındığımızda birçok cami görürüz. Bunların arasından, tam karşımıza gelen, iskeleler karşısında bir set üstünde yer alan Mihrimah'tan başlayalım. Camiyi yaptıran Mihrimah Sultan, Kanuni Süleyman'ın
Hürrem
Sultan'dan kızı ve sadrazamlardan Rüstem Paşa'nın karısıydı (Suriçi İstanbul bölümünde hikâyesi anlatılmıştı).

Cami, Sinan'ın erken dönem eserlerindendir. İç görünüşte de, dış görünüşte de, bunun bir acemilik çalışması olduğunun ipuçlarını veren uf
ak tefek kusurlar görünür. Kubbe üç
yanından yarım kubbelerle desteklenmiştir, ama ön cephede yarım kubbe yoktur. Burada son cemaat yeri iki sıra sütunlu, ayrıca ortası, şadırvanı da örtecek şekilde çıkıntılıdır ve bu saçağın
üstünde yükselen düz duvar, aç
ılan pencerelere rağmen, biraz monotondur. İçeride, kubbeyi tutan dört ayaktan ikisi cephe duvarına gömüldüğü için, buradaki simetri başka camilerine göre daha başarısızdır. Zamanında daha geniş olan külliyeden, şimdi caminin solundaki medrese ile arkasındaki ilkokul binası kalmıştır.

Caminin önündeki şık meydan çeşmesine de bir göz atmak gerekir. Bunu yaptıran da, İstanbul'un en görkemli meydan çeşmesi olan Topkapı önündeki çeşmeyi yaptıran III. Ahmet'tir. Gene barok stilde olan çeşmenin dört yüzünde olduğu gibi dört köşesinde de yalaklar vardır. Eski gravürlerine bakınca, çatısının bir hayli değiştiği anlaşıl

maktadır.

YENİ VALİDE CAMİİ

Üsküdar

Kadıköy yolunun deniz tarafına geçelim ve buradaki Yeni Valide Camii'ne girelim. III. Ahmet'in annesi Gülnuş E
metullah Sul
tan'ın yaptırdığı bu külliyede cami kadar başka yapılar da ilginçtir. Örneğin Sultan'ın cadde üstündeki açık türbesi son derece zarif ve insana hafiflik duygusu veren kuş kafesi gibi bir küçük binadır. Avludaki hayli barok şadırvan da
türünün
güzel ve itinalı bir örneğidir; cadde üstündeki sebil de öyle. Cami bahçesindeki ahşap hünkâr girişi de bu tarz Osmanlı yapılarının güzel örneklerinden biridir.

Yeni Valide, Avrupa'nın barok etkilerinin Türkiye'ye girdiği dönemde yapılmıştır. Gene de
camin
in, baroktan çok klasik kaygılar güttüğü görülür. Caminin kubbesi sekiz dayanağa oturtulmuştur.

Kubbenin özellikle basık olarak planlanmış olduğu, göze çarpan özelliklerinden biridir. Taş işçiliği, mermerler hâlâ çok güzel, buna karşılık çiniler iyice sıradanlaşmıştır. Avludan çıkınca, denize doğru, imaret binasıyla karşılaşırız. Burada da barok bir köşe çeşmesi vardır.

İmareti geçip kıyıya vardığımızda biraz ileride gördüğümüz Abdülmecit zamanında yapılan karakol şimdi Hava Kuvvetleri lokali olmuştur.

İEMSİ PAİA CAMİİ

Deniz kıyısından Kadıköy yönünde ilerlerken, kıyıda, Sinan'ın küçük çapta "mücevher"lerinden İemsi Paşa Camii'ni görürüz. Küçük ve son derece sade bir camidir bu. Kubbe, dört köşesi tromplu kare mekâna oturur. İemsi Paşa'nın türbesi de camiye bitişik yapılmıştır. Son cemaat yeri caminin iki duvarı boyunca L yaparak uzanır. Küçük bir medrese,
külliyeyi tamamlar ve camiyi güneyden çevreler. Mihraptaki iki küçük sütun hareket eden
cinstendir. Bina denize çok yakın olduğu için bu "alarm sistemi"ne gerek duyulmuştur. Bir kayma olursa taşlar dönmeyecek ve gerekli uyarıyı yerine getirecektir. Bu semtte

cami "kuşkonmaz" adıyla da bilinir çünkü her nedense buralarda pek bol olan kuşlar bu yapıya rağbet etmezler.

Zamanında, kubbenin üstünde, normal alem yerine altın bir hokka ve kalem durduğu da söylenir.
İemsi Paşa hakkında hikâye çoktur. Bunlardan birine göre paşa padişahı (II. Selim olmalı) rüşvete alıştırmış. Çünkü kendisi Candaroğulları'ndanmış ve Osmanlı'dan intikam almak istiyormuş. "Onlar nasıl bizi mülkü yurdumuzdan uzak ettilerse, yakında ben de onların kâr ve bâr saltanatından mehcur olmalarına sebep olacağım," demiş.

RUM MEHMET PAİA CAMİİ

Buradan gene içeriye yönelip, kıyıdan da görünen Rum Mehmet Paşa Camii'ne doğru tırmanalım. Mehmet Paşa, Fatih'in vezirlerindendi ve lakabından anlaşıldığı gibi Rum'dan dönmeydi. Zaten Fatih'in Rumlara teveccühü zamanın başka Osmanlılarını sinirlendiren bir özelliğiydi ama büyük çapta bir imparatorluğun kurallarının konmasında böyle bir yapının
özellikleri
ni içeriden bilen bu adamların herhalde önemli rolü olmuştu.

Rum Mehmet Paşa Camii Üsküdar'daki en eski Osmanlı yapılarından biridir. Yüksek kasnağı, kasnağındaki pencerelerinin üslubu ve tuğla duvarları ile bir Bizans kilisesini de andırır. Bunun, inşaatta Rum usta olmasından ileri geldiği söylenmiştir. Ama mimari planı, İstanbul'un fethinden önceki birçok cami ile aynıdır. Cephesi ve iki yanı kemerlidir, arkada ise yarım kubbeli ek bir mekânla uzamaktadır. Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa Camii'nde gördüğümüz plana çok benzer. İki yandaki tabhanelerinin camiye açılan yeri yoktur. Mehmet Paşa'nın sekizgen türbesi caminin arkasındadır. Çevrede, hamamın ve eskiden kıyıda bulunan saray için yapılmış su depolarının yıkık duvarları görünür. İstanbul öncesi cami mi
marisinin
çizgisini sürdüren bu tip, kendinden başka bir tarza dönüşmeden, bir zaman sonra kullanılmaz hale geldi. Ama yukarıda söylediğim şekilde, bu tarzın bir örneğini de Üsküdar'da görüyoruz.

Mahmut İevket Paşa'nın konağı da burada, İstanbul'un en sevimli adlarından birine sahip Eşref Saati Sokağı'ndadır.

III. Ahmet zamanında yapılan ve bazı resimlerini bildiğimiz İerefabad Sarayı buralarda, İemsi Paşa ve Mehmet Paşa camilerinin arasında bir yerdeydi.

AYAZMA CAMİİ

Rum Mehmet Paşa Camii'nden çıkıp gene Kadıköy'e doğru birkaç yüz metre yürüyünce,

Ayazma Camii'ne geliriz. Bu yüksekçe yer hem Boğaz tarafından, hem de Marmara'dan görünür; onun için, oldukça geç yapılan bu camiden önce burayı başkalarının beğenip kullanma
mış olması şaşırtıcı.
Ayazma Camii,
III. Mustafa'nın yaptırdığı camilerdendir (18. yüz

yılın ikinci yarısında). III. Mustafa, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olmadığı ve güçsüzlüğünün bilincinde olduğu bir dönemin padişahlarından biriydi ve saltanatı sırasında hem imar işleriyle, hem de dev
letin
reformuyla epey uğraşmıştı. Bu dönemin başlıca mimarı Mehmet Tahir Ağa'ydı, ama bu cami onun eseri değildir.
Bu yöre, eski bir ayazmadan ötürü (şimdi izi yok) bu adla anıldığı için, cami yapılırken çevre halkı kendiliğinden "Ayazma Camii" demeye başlamış. Camiye kendi adını vermeyi düşünen III. Mustafa da buna üzülmüş, ama üstüne gitmemiş.

Caminin denize bakan cephesindeki avluya bir merdivenle çıkılır. Avlu duvarının sol köşesinde güzel bir çeşme vardır.
Yeni Valide Camii'nden söz ederken, barok etki
lere değinmiştim. Ayazma Camii'nde bu artık yerleşik tarz haline gelmiştir ve 19. yüz

yılda yapılacak pek çok camide bu tarz sürecektir. Sinan döneminin, kubbe ağırlığını dayanaklara aktarmak için düşündüğü dahiyane planlar artık terk edilmiştir. İimdi dış

görünüş ve süsleme ön plandadır ama bunlar da sağlam bir
estetik zevkten beslenmez. Duvarlar yükselir, kubbe dört basit kemere oturtulur. Buna
karşılık, örneğin hünkâr mahfiline hayli özen gösterilir, girişte sütunların, pencerelerin, kemerlerin ayrıntılarıyla uğraşılır.

İç mekânda mermerin güzelliği göze çarpar. Pencereleri çok olduğu için hayli aydınlık bir camidir. Dış duvarlardaki güzel kuş evleri, sağ duvardaki güneş saati, arkadaki mezarlıktaki mezar taşları (başka yerde görünmeyen bazı serpuşlar) bu
radaki ilginç görüntülerden
bazılarıdır.

Ayazma Camii'nin yakınlarında, İmrahor Camii, Başkadın Çeşmesi (Nevşehirli İbrahim Paşa'nın başkadını), Rüstem Paşa mektebi ve yanlarındaki ihtiyar çınar, güzel bir kompozisyon oluşturur.

Ayazma Camii'nden sağa dönüp kuzeye gider, dört yol ağzında sağa sapıp kıvrılan yolu izlersek, Hacı Ahmet Paşa Türbesi'ne geliriz. Sinan'ın yaptığı türbe ağaçlıklı bir küçük

mezarlık içindedir. Eski fotoğraflarında görülen revak kaybolmuştur. Gene de, Üsküdar semtinde
pitoresk bir k
öşedir burası. İemsi Paşa gibi Candaroğulları soyundan gelen Ahmet Paşa, avcı kuşlardan sorumluydu ve "çakırcıbaşı" olmuştu. Zaten bu semtin adı, Doğancılar, aynı anlamdadır.

KAPTAN PAİA CAMİİ

Buradan geri dönüp geldiğimiz yönden, ama mümkün olduğu kadar değişik sokaklardan, Üsküdar meydanı yönüne doğru yürüyün. Sokakların bazılarında eski İstanbul atmosferini hâlâ yaşatan evler, köşeler görmek mümkündür. Rum Mehmet Paşa Camii'ne yakın, ama ondan yüksekte, Kaptan Paşa Camii böyle bir geleneksel çevrede yer alır. Kaptanı Derya, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın damadı ve Patrona isyanında onunla birlikte öldürülen Kaymak Mustafa Paşa tarafından 1720'de yaptırılmıştır (bu da Lale Devri). Mimarisinin önemli bir özelliği yoktur, dörtgen içinde bir sekizgen kubbeyi tutar. Sekizgenin dört köşesinde birer yarım kubbe vardır. Yokuşta duran caminin çevresi, merdivenlerden perspektifi gibi özellikleri gerçekten çok hoştur.

Uğradığı yangınlardan kurtulan çinileri Tekfur Sarayı ürünüdür.

AZİZ MAHMUT HÜDAİ CAMİİ
Gene Üskü
dar'ın bu yamacında Aziz Mahmut Hüdai Camii ve Kül

liyesi var. İlk olarak 1599 yılında yapılan bu binalar yangınla harap olup yeniden yapıldığı için bugün gördüğümüz binaların en eskisi 1858'den. Bu da, kendisi kadar çevresiyle de ilginç olan bir külliye.
Aziz
Hüdai Nakşibendi'dir. Oldukça zengindi, ama çileciydi. Mahmut Hüdai'nin Genç Osman'ın bir rüyasını yorumladığı ve IV. Murat'ın tahta geçişinde Eyüp'te kılıç Küşadını yaptığı biliniyor.

Buradan aşağıya, Hakimiyeti Milliye Caddesi'ne inmeden önce biraz daha ilerler ve Açık Türbe Sokağı'na gelirsek, Minkarizade Med

resesi'nin kalıntılarını ve Mahmut Hüdai'nin müritlerinden Halil Paşa'nın türbesini ve zaviyesini görürüz.

Buradan, yokuş aşağı, Üsküdar

Kadıköy yoluna doğru indiğimizde, bu ana caddeye çıkan
s

okaklardan birinin adı Eski Mahkeme Sokağı'dır ve burada Fatih zamanında Üsküdar kadılığı olarak yapıldığı sanılan eski bir bina vardır, içindeki, ancak hapishane olarak kullanılabilecek hücreler böyle bir iddiayı pekiştiriyor, ama binanın Fatih zamanına kadar gittiği kesin değil. Gene de, bu tarihi binanın şimdiki kullanılış biçimi bir hayli tuhaf. Böyle bir yerin herhalde bir ticarethane olmaktan ve kötüye kullanılarak yok olmaktan hemen kurtarılması gerekirdi.

Birkaç adım sonra, İskele Meydanı'na oldukça

yakın bir yerde ana caddeye çıkıyoruz. Buradan karşı tarafa geçelim. Eski olduğunu belli etmeyi hâlâ başaran bir bina görüyoruz. İçi çarşı olarak düzenlenen bu bina Sinan'dan kalma bir hamam. Büsbütün yok olacakken satın alan bir
zengin epey acemice de ol
sa restore ettirmiş ve hiç değilse bu kadarını kurtarmış. Girişindeki kocaman levhalarda bu olayın hikâyesi anlatılıyor.

Buradan iç taraflara gidildiğinde Üsküdar'ın yeni çarşı bölgesine ve bu arada Bit Pazarı'na gelinir. Alışveriş sorunumuz yoksa biz cadde boyunca ilerleyelim. Az sonra, Kara Davut Paşa Camii'ni göreceğiz. Davut Paşa, II. Bayezid zamanında Nişancı olmuş bir devlet adamıydı. Bu da Rum Mehmet Paşa Camii'nden az zaman sonra yapılmış, dolayısıyla fetih öncesi Türk
mimarisinin özelliklerini yans
ıtan bir binadır. Ortadaki daha büyük olmak üzere, yan yana üçü de kubbeli üç bölümlü bir camidir. Nedense, "Üsküdar Ayasofyası" diye de bilinir.

AHMEDİYE KÜLLİYESİ

Yol boyunca yürüyoruz. Burada cadde birkaç kola ayrılıyor. Biz soldaki sokaktan devam

ed
iyoruz. Birkaç yüz metre ileride, sağa sapan bir sokakta, bir külliye duvarını görüyor ve buradan içeri giriyoruz. Böylece, Lale Devri'nin Üsküdar'daki eserlerinden bir başkasına, Ahmediye Külliyesi'ne geliyoruz. 1720'lerde, Tersane Kethüdası Eminzade Hacı

Ahmet Ağa tarafından yaptırılmıştır bu külliye. Cami oldukça mütevazı, kayda değer mimari özelliği olmayan bir yapıdır. Külliyenin güzelliği bütünündedir, diyebiliriz. İnişli yokuşlu araziye uydurulan külliye, dolayısıyla, asimetriktir Ne var ki, şimdiye kadar gördüğümüz birçok binadan sonra, asimetrinin, Osmanlılar için arazinin empoze ettiği bir zorunluluk olmaktan çıkıp neredeyse bir estetik ilke haline geldiğini de söyleyebiliriz sanıyorum. Bu tür yatık giden duvarlar, girinti ve çıkıntılar, sanki, doğaya saygıyı ve "doğayla uzlaşmalıyız" diyen bir anlayışı ve bu anlayıştan gelen yumuşak başlı bir estetiği bize anlatır. Külliyenin iki girişinin birinin yanında bir dershane,

öbürünün yanında da bir kitaplık vardır. Her ikisi de son derece sevimli küçük b
inalardır. Öbür iki duvar, medrese hücrelerinden oluşur. Bizim geldiğimiz sokağa bakan duvarda çeşme ve sebil vardır. Külliyeyi yaptıran Ahmet Ağa'nın mezarının, içerideki açık türbede değil de onun yanındaki küçük mezarlıkta olması ise, herhalde Osmanlılığa özgü
bir "manevi asimetri"nin sonucudur.

ESKİ VALİDE KÜLLİYESİ

Ahmediye'yi gezdikten sonra Toptaşı Caddesi'ni bulup cadde boyunca tırmanmak gerekiyor. Bu yokuş tırmanmaya değer, çünkü bir süre sonra Üsküdar'ın en görülmesi gerekli yapısı olan
Atik Va
lide Camii ve Külliyesi'ne geleceğiz.

Sinan bu külliyeyi 1583'te yaptı. Burada söz konusu olan "Valide", II. Selim'in karısı ve III. Murat'ın annesi olan Nurbanu Sultan'dı (Ve

nedik asıllı); yani, Sinan'ın uzun ömrüne sığdırdığı üçüncü ve son padişah döneminde külliye inşa edildi. Gerçekten de, bu yapılarda, özellikle de camide, olgun bir sanatçının kendinden emin ustalığı göze çarpar.

Külliye geniş ve oldukça inişli yokuşlu bir araziye inşa edilmiştir. İimdiye kadar, Sinan'ın bu iniş ve yokuşları neredeyse

bir avantaj olarak kullanabildiğini görmüştük. Burada da, eğimli araziden olağanüstü perspektifler elde etmiştir. Bütünüyle çok güzel olan külliyenin en güzel kısmı camidir.

Camiye arka tarafından geldiğimizde, ilkin geniş bir bahçeye adım atarız. Burada, epey harap
durumdaki küçük ilkokul binası göze çarpar. Bahçeden, sol taraftaki bir kapıdan, avluya gireriz. Yaşlı, kocaman çınarları olan güzel bir avludur bu. Son cemaat yerinin çevresi ayrıca bir dış revakla örtülmüştür. İki sıra sütunlu olduğu için saçağı da geniştir. İki minare, son cemaat yerinin iki yanında yükselir. Dış duvarda, pencere üstlerinde de güzel çiniler vardır.

İç mekân, iki yana doğru genişleyen bir dikdörtgen biçimindedir. Kubbe altı dayanak üstündedir; iki yandan, birbirine bitişik ikişer yarım kubbeyle çevrelenmiştir; çıkıntılı mihrap tarafında da beşinci yarım kubbe vardır. Kubbe köşelere eksedralarla bağlanır. Üç tarafta galeriler ve üst mahfiller vardır. Beş yarım kubbeyle çevrili kubbe, ilk bakışta, olağanüstü bir ferahlık duygusu verir. Mimarinin verdiği bu izlenim iç süsleme ile desteklenmiştir. Mihrap tarafında İznik çinileri

nin en güzel örneklerini görebilirsiniz. Kalem işi de zengin ve çok güzeldir. Galerilerin ahşap tavanlarının süslemeleri özellikle dikkat çeker, minber ve v
aiz
kürsüsü döneminden kalmadır. İnsan ne kadar çok cami görmüş olursa olsun, Atik Valide'yi
ziyaret etmenin duygusu gene de benzersizdir.
Külliye birçok farklı işlevi olan binadan oluşur ve geniş bir alana yayılır; ilkokul, medrese, darüşşifa, imaret, kervansaray ve hamam. Örneğin cami avlusundan merdivenle inilen asimetrik medrese, onun dershanesi, dershane çıkıntısının dışarıda, sokakta oluşturduğu geçit, nefis perspektifler yaratır. Binalar hâlâ oldukça sağlamdır, fakat bu külliyenin başına da
tuhaf bir
iş gelmiştir. Önemli bir kısmı, örneğin hamamı, yakın zamanlarda yanı başında inşa edilen Toptaşı Cezaevi'nin içinde kalmıştır.

Plan 20. Atik Valide Camii (şimdiki durum)

Toptaşı Caddesi'nde, cezaevine yakın eski okul binası askeri rüştiye olarak Abdülaziz'in son
saltanat yılında yapılmıştı. Daha önce burada Valide Külliyesi'nin tabhanesi vardı.

Atik Valide Camii'nden aşağıya, Üsküdar'a doğru inerken Selamsız semtinden geçilir (Selamsız Caddesi de vardır). Semtin üst kısmı İstanbul'un Çingene mahal
lelerinden biridir. Hem bu
nedenle, hem de ayrıca buralarda hâlâ rastlanabilen, birisi değişik penceresiyle ünlü ve Art Nouveau tarzında eski ahşap evlerden ötürü, buralarda yürümek ilginç olabilir.

ÇİNİLİ CAMİ

Ama biz şimdi o tarafa değil, biraz daha kuzeye, Çinili Cami'ye gidiyoruz. Atik Valide'den çıkıp yolun sağını sapmadan izleyerek buraya varırız. Çinili Cami, şimdiye kadar Üsküdar'da örneğini henüz görmediğimiz bir dönemin, 17. yüzyıl ortasının eseridir. Yaptıran, bu dönemin ünlü ve dehşetengiz valide sultanlarından Mahpeyker Kösem Sultan'dır. I. Ahmet'in karısı olan Kösem neredeyse bütün 17. yüzyıl boyunca Osmanlı tarihinde rol oynadı. Oğulları IV. Murat ile Deli İbrahim'in saltanatları boyunca yaşadı; torunu IV. Mehmet zamanında, onun
annesi Turh
an Sultan'la giriştiği iktidar mücadelesinde, bir saray entrikasında boğularak öldürüldü.
Kösem'in camiini de görünce, Üsküdar'ın bir "Valide Sultanlar" semti olup olmadığı sorusu
akla geliyor.
Cami küçük ve sevimli. Üç yanını kuşatan ahşap bir galerisi var. Caminin iç duvarları, bu

arada minberin külahı, çinilerle kaplı. Grimavinin egemen olduğu bu çiniler, bu sanatın parlak İznik dönemi ile o kadar parlak olamayan Tekfur Sarayı dönemi arasındaki bir gerileme aşamasının
ürünleri. Cami ve medrese ile biraz
ilerideki Çinili Hamam genel olarak bu dönemin önde gelen mimarı Kasım Ağa'nın eseri sayılmakla birlikte bunu asılsız bulanlar da vardır.
Küçük avlunun köşesindeki şadırvanın, karikatürlerdeki cadı külahlarını andıran külahı bu
küçük mekânda fazla büyük ve
oransız; buna rağmen, onun da kendine özgü bir şirinliği olduğu söylenebilir.

Caminin karşı köşesindeki alt katı kagir, üst iki katı ahşap olan ve tarihi 1790'lara uzanan Afganiler Tekkesi var. İstanbul evlerinin güzel bir örneği.

ÇARİI ÇEVRESİ
Daha bü
yük ve anıtsal binaları izleyerek Toptaşı ve Selamsız yönünde uzaklaştık. Üsküdar'dan gidilebilecek yön çok olduğu için, tek ve bir günde tamamlanabilecek bir güzergâh bulmak zor. İimdi, ilk başladığımız noktanın çevresine biraz ayrıntılı bakalım.
Üsküdar
çarşısı renkli ve canlıdır. Bit Pazarı da, gittikçe, bu işin meraklılarına hitap eden bir çarşı oluyor.

Bağlarbaşı yolunun başındaki, halk tipi ünlü Kanaat Lokantası (içkisiz olduğu için öğle yemeğinde tercih edilebilir) mutlaka sözü edilmesi gereken saygıdeğer bir kurumdur; yıllardan beri, niteliği hiç düşürmeden, ucuz ve lezzetli ev yemekleriyle binlerce insanı ağırlamıştır.

Üsküdar'ın bu kısmında anıtsal olmayan, ama alçak gönüllü ölçüleriyle sevimli küçük semt mescitleri vardır ve bunların çoğu eskiden kalmadır. Örneğin, Bağlarbaşı yolunun başında, köşedeki Selman Ağa Camii bunlardan biridir. Selman Ağa II. Bayezid'in kapı ağasıydı ve bu camiyi 1506'da yaptırmıştı. Avlu duvarının dışında güzel bir köşe çeşmesi vardır.

Aynı cadde üstünde solda köşe yapan,

bir hazire içindeki şeyhCamii de, çok daha yeni olmakla birlikte (son hali II. Abdülhamit zamanından), oranları rahatsız edici olmayan sevimli mahalle mescitlerindendir.
Burada ayrıca Celveti tarikatı şeyhlerinden Devati Mustafa Efen

di'nin ampir tarzınd
aki tekke

kompleksi bulunmaktadır.

Çarşı içinde, küçük ve canayakın, Selim Ağa Kütüphanesi vardır. Bunun yanında bulunan mektep sonradan yıkıldı. Kütüphaneyi yaptı

ran Selim Ağa mutfak eminliği, tersane eminliği
gibi görevlerde bu
lunmuş azatlı bir köleydi. O ve oğlu iki aydan az arayla idam edilip bu kütüphanenin avlusunda gömüldüler (18. yüzyılın son çeyreğinde).

BÜLBÜLDERESİ

Selmanı Pak Caddesi ileride Bülbülderesi adını alır. Burada bir dere var idiyse de, çoktan beri kurumuş olmalıdır. Yakın zamanlara kadar (yani 1950'ler) burada izinsiz çalışan bazı randevu evleri vardı, sonra bunlar Kadıköy'de "Paris mahallesi" denen yere taşındı.

Bülbülderesi caddesinde sağ tarafta set set yükselen mezarlık İstanbul'un hakkında pek az şey bilinen bir başka azınlığına, "Selanik dönmeleri"ne aittir. Bu cemaat, 17. yüzyılda İzmir'de doğan ve Yahu

dilik içinde ilginç bir akım başlatan Sabetay Sevi taraftarlarının bir kolundan oluşur. Sevi IV. Mehmet ve Vani Efendi tarafından sorguya çekildiğinde, Müslüman olduğunu açıklamış (idam edileceği korkusuyla), ama Mesihlik iddiasından vazgeçmediği anlaşılınca Arnavutluk'a sürülmüş ve orada ölmüştü. Onu izleyenlerin Yakub kolu da Müslümanlığı kabul etti, ama içten içe Yahudiliği sürdürdü. Dolayısıyla bu hareket, Yahudiler'in tar
ih boyunca
karşılaştığı, yabancı toplumlar içinde varoluşunu ve kimliğini sürdürmenin yolu sorusuna verilmiş cevaplardan biriydi. Müslümanlığı seçmek ve böy

lece Yahudiliğin bütün simgelerinden uzaklaşmakla, mistik içsel disiplini güçlendirmiş oluyorlardı.

Selanikliler yakın zamana kadar hep kendi aralarında evlenerek cemaat varlıklarını sürdürdüler. Gene yakın zamana kadar, Nişantaşı'nda bir apartman dairesini gizli bir ibadethane olarak kullandıkları söylenirdi. Bilinen ilk mezarlıkları da Maçka'da, Tekni
k
Üniversite'nin karşısındaki küçük mezarlıktır. Ama geçen yüzyılın sonundan itibaren Bülbülderesi mezarlığını kullandılar. Selânikli ailelerin çoğu İstanbul'un önemli iş adamları, birçoğu da tekstilcidir. Mezarlığa yakın Bülbülderesi ya da Feyziye adıyla anılan cami vardır. Bu da anlamlıdır, çünkü Selânikliler'in kurduğu şişli Terakki ve Işık Liseleri, Feyziye

Mektepleri olarak bilinir. SULTANTEPE
Bülbülderesi'nden sola doğru gittiğimizde Sultan Tepesi'ne varırız. Burası öncelikle güzel manzarasıyla insanı şaşırtan bir yerdir, ama son dönemin olağanüstü apartmanlaşma furyası içinde manzara görmek de güçleşti. Sultantepe'de ünlü yerlerden biri Özbekler Tekkesi'dir (Hacı Hoca Tekkesi diye de bilinirdi). Burası bir Nakşibendi tekkesiydi. Bir kısmı mezarlık haline getirilmiş geniş bir bahçe içindedir. İki katlı selâmlık ve üç katlı harem kısımları vardır. Zemin katları kagir, üstleri ahşaptır. Bahçede ayrıca bir de sarnıç görülür. Mescidin son cemaat yerindeki yazıtta tekkenin III. Mustafa zamanında yeniden yaptırıldığı anlatılıyor.

Halide Edip'in babası Edip Bey'in köşkü, tekkenin karşısında, Boğaz tarafındaydı (burada ayrıca Cemile Sultan Sarayı ve korusu vardı). Kurtuluş Savaşı sırasında, şeyhliğini Mehmed Ata'nın yaptığı Özbekler Tekkesi ve Halide Hanım'ın

evi, Anadolu'ya kaçanların yola çıkış noktası olmuştur.
KARACAAHMET
Üsküdar'la Kadıköy arası görece yakın zamanlarda evlerle doldu ve eskinin bu iki kasabasının sınırları belirsizleşti. Bu boş arazi eskiden bir mezarlık olarak uygun görülmüş,
böylece b
urada
kocaman bir mezarlık oluşmuştur: Karacaahmet Mezarlığı. Milyonun üstünde insanın buraya gömüldüğü tahmin ediliyor. Binlerce ünlü insanın yanı sıra, altı direğe oturtulmuş kubbesiyle bir açık türbenin de "at mezarı" olduğuna inanılır. İ.H. Konyalı bunun Nişancı Hamza Paşa'nın türbesi olduğunu söylüyor. Gene de bu hikâyenin gerçek bir kaynağı olabilir. Çünkü Genç Osman sevdiği atı Sislikır ölünce onu Üsküdar Sarayı bahçesine gömdürüp başına da kitabeli bir taş (1028 tarihli) diktirmişti.

Türklerin İstanbul'daki en eski mezarlığı olan Karacaahmet (adını, yarı mitolojik bir Bektaşi babasından alır), son dönemde dünya ölüm teknolojisinin burada da yerleşmesiyle karakterini bir hayli değiştirdiği halde, Türk
Müslüman ölüm kültürünün birçok somut ve otantik g
örünümünün görülebildiği bir yerdir. Ayrıca, geniş servilikleriyle, şehrin soluk alıp verdiği
alanlardan biridir.
Karaca Ahmet'in türbe ve tekkesi, Tunusbağı ve Nuhkuyusu caddelerinin birleştiği noktadadır. Nuhkuyusu üstünde, ayrıca, bu kitapta daha önce adı geçen Cevri Kalfa'nın yaptırdığı sanılan geçen yüzyılın eklektik üslûbunda, Cevri Usta Camii vardır.

Osmanlı tarihinde belli başlı cüzamlılar kurumu olan ve Yavuz Selim'in yaptırdığı Miskinler Tekkesi de 1908'e kadar bu mezarlığın kıyısında varolmuştu. Sürre Alayı, Karaca Ahmet Türbesi'nden başlar, Miskinler Tekkesi önünden geçerek Ayrılık Çeşmesi'ne varır, burada uğurlama merasimi yapılırdı.

SELİMİYE

Karacaahmet karşısında geniş bir bahçe içinde, Selimiye Hankâhı Camii vardır. Ampir tarzını andıran bu camiyi III. Selim, herhalde az sonra geleceğimiz, kendi adını taşıyan cami ile birlikte yaptırmıştı. İçindeki çeşitli tekke binaları yıkılmış, yalnız Pertev Paşa kitaplığı kalmıştır. Kadıköy'e yaklaşırken sağda kocaman Selimiye Kışlası görünür. Kışla ilk
in III. Selim
tarafından, yeni kurduğu Nizamı Cedit askerinin barınması için, ahşap olarak yaptırılmıştı. Nizamı Cedit girişimi Selim'in sonu oldu. Onu deviren Yeniçeri Ocağını 1826'da ortadan kaldıran II. Mahmut kışlayı yeniden yaptırdı; Abdülmecit zamanında bina bugünkü şeklini aldı. Kışlanın ortası, talimde kullanılan geniş bir avludur. Dört köşede dört kule vardır. Halen de kışla olarak kullanılmaktadır. Selimiye Kışlası, Kırım Savaşı sırasında Florence Nightingale'in hastabakıcılık sanatını uyguladığı
yerdir.
Kışlanın ana giriş kapısının karşısında gene III. Selim'in yaptırdığı Selimiye Camii'ne gelinir. Avlusu sokağa göre azıcık yüksekte kaldığı için yumuşak eğimli bir rampadan çıkar ve geniş, güzel, ağaçlık bir bahçeye gireriz. Cami, Türk barok mimari
sinin son örneklerinden biridir.
Hünkâr mahfilinin girişi, yüksekteki son cemaat yeri, pencere ve sütunlarıyla, barokun o hafif ve sevimli süslerine sahiptir. Arka duvarında zarif kuş evleri vardır. III. Selim'in minarelerini fazla kalın bulup beğenmediği,

bunun üstüne taşlar dışarıdan traşlanarak minarelerin inceltildiği söylenir. Barokla birlikte minareler genel olarak incelmişti. Ancak, bu örnekte, Selim'in bazı başka reform girişimleri gibi, bu zariflik girişiminin de ters teptiği anlaşılıyor.
Çünkü 182
0'de çok sert bir lodos fırtınasında minarelerin ikisi de yıkılmış. Kırım Savaşı sırasında ölen İngilizlerin mezarlığı da Selimiye Kışlası'nın biraz güneyinde yer alır.

Eskiden buralarda I. Ahmet zamanında yapılan Kavak Sarayı'nın olduğu biliniyor. Bu sarayın hiçbir izi kalmamış; yalnız Harem semtinin adı ondan kalma.

Kadıköy yoluna devam ettiğimizde, sağımızda, ilkin Tıp Fakültesi olarak (II. Abdülhamit zamanında) inşa edilen, sonra uzun süre Hay

darpaşa Lisesi olarak çalışan, yaklaşık on yıl
önce de yenid
en Tıp Fakültesi (Marmara Üniversitesi) olan büyük binayı görüyoruz. Vallaury'nin (fazla inandırıcı olmayan bir söylentiye göre D'Aronco ile birlikte) yaptığı bina gösterişli, ama, bence, amaçlanan estetik düzeye erişmeyi pek başaramamış. Karşısındaki

Numu
ne Hastanesi de Abdülhamit zamanında yapılmıştı.

HAYDARPAİA

Bu güzergâh üzerinde, Kadıköy'e gelmeden önce, Haydarpaşa Garı hakkında da birkaç şey söylemek gerekir. Oldukça eklektik bir tarzda (barok, neoklasik öğeler ve Alman Rönesansı) yapılmış olmakla

birlikte genel olarak Alman karakteri ağır basar. Ritter ve Cuno adlı iki mimarın elinden çıkmıştır.

Bina, mimari tarihinden çok emperyalizm tarihi açısından ilginçtir. Ulusal birliğini geç kuran Almanya, Avrupa'nın güçlü devletlerinin dünyayı paylaşma yarışma da geç girmişti. Almanya Osmanlı devletine İstanbul'dan başlayan Bağdat demiryolunu önerdi ve uzun görüşmelerden sonra (görüşmelerin uzaması, Batı karşısında fazla bağımsız davranamayan Osmanlıların uygun konjonktür kollamasına da bağlıydı) kabul ettirdi. Haydarpaşa Garı işte Almanya'ya da Ortadoğu ve hatta Hindistan yolunu açması beklenen bu demiryolu hattının başlangıç noktası olarak inşa edildi (1908). Bu iyi ilişkiler, Almanya'nın Hindistan'a ulaşmasından çok, bir süre sonra, Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında girmesinin "demir" yolunu hazırladı.

Garın önündeki vapur iskelesi de Ferit Tek'in eseridir.

KIZ KULESİ

İimdi gene Üsküdar iskelesi çevresinden, bu sefer yalnız deniz kıyısını izleyerek, Kadıköy'e doğru i
lerleyelim.
Üsküdar'ın açığında, kıyıya yakın bir kayalığın üstünde, Kız Kulesi durur. Burada çok eski zamanlardan beri çeşitli yapılar olduğunu biliyor, eski gravürlerde bunlardan bazılarının neye benzediğini görebiliyoruz.

Kule, İngilizce ve başka Batı dillerinde, Leandros Kulesi olarak da anılır. Bu eski bir Yunan mitine dayanır. Kaderi bağdaşmayan sevgili

lerden kız, yani Hero, bir kuleye kapatılmış.
Geceleri yüzerek kendisini görmeye gelen Leandros'un yönünü kaybetmemesi için gece orada
fener tutarmış
.
Bir gece fırtına feneri söndürmüş ve Leandros yolunu şaşırarak boğulmuş. Aslında bu

efsanenin doğum yeri İstanbul değil, Çanakkale Boğazıdır. Boğaz'ın Marmara'ya açıldığı bu yerde akıntı kuvvetli ol

makla birlikte, fener söndüğü için boğulduysa, Leandros
'un yüzme
yetileri biraz şüpheli görünüyor.

Türkler başka bir efsane anlatır (bunun kaynağı da muhtemelen Bizans'a uzanır): İmparatora kâhinler, sevgili kızının yılan sokmasından öleceğini söylemişler. Buna engel olmak için o kayalıkta yaptırdığı eve ya da

kuleye kapatmış kızını. Belli ki o dönemde deniz ortasında kuleye kapatılan kızların gönlü daha yumuşak oluyor. Bu prenses de bir prense gönlünü kaptırmış. Prensin yolladığı meyve sepetine haince süzülen bir yılan, kehanetin kaçınılmazlığını kanıtlamış. Ayasofya'da ana giriş kapısının üstündeki madeni söve nicedir bir tabuta benzetilir ve bunun, talihsiz prensesin tabutu olduğuna inanılır. Madenin üstündeki delikler de, yılanların onu burada bile rahat bırakmadığının ispatı olarak anlatılır. Bu
prensesin h
ikâyesi, prenses Fatih Mehmet'in kızı Mihrişah'a çevrilmiş olarak da aktarılır.

Bu efsanelerden daha inandırıcı olmayan "tarihi" söylentilere göre, İmparator Manuel Komnenos bu kayalığı, Boğaz'ı kapatan bir zincirin bir ucunu bağlamak için kullanmıştı.
Den
iz ortasında bir kayalık, insanların hayal gücünü çalıştırmalarını teşvik ediyor olmalı. Kayalığı deniz altından karaya bağlayan bir dehliz olduğu söylentisi de vardır.

Kız Kulesi her zaman deniz feneri işlevi gördü. Zaman zaman, karantina yeri gibi, başka

işlere de yaradı. İimdiki bina 19. yüzyıldan kalmadır ve II. Mahmut zamanında yapılmıştır. Hakkında anlatılan efsaneler ne olursa olsun, İstanbul'un siluetinde pek fazla kimsenin gidip ayağını basmadığı, ama hemen oracıkta, herkesin zihninde sağlam yeri o
lan bir nirengi
noktasıdır.

SALACAK

Kız Kulesi'nin bulunduğu yerin üstü, Salacak yükseltisidir. İstanbul'da günbatımını seyretmek için en iyi yerlerden biridir Salacak. Yukarıda görülen aşı boyalı, eski ahşap konak Çürüksulu (Mahmut Paşa) yalısı olarak bilinir bu kadar yüksekteki bir binanın denizle iliş

kisi "yalı" kavramını hayli zorlasa da. Yalının son sahibi, emekli büyük elçilerden Muammer Nuri Birgi ölürken Selâhattin Beyazıt'a bıraktı. Bu güzel bina, ayrıca içindeki eşyalarla da bir hazine sayılır

.
Salacak'tan Üsküdar'ın iskele meydanına doğru yürürken, kıyı boyunda, restore edilen bazı eski binaların önünden geçiyoruz. Burada Dalan zamanında yapılan bu kıyı yolundan sonra, kahve ve lokanta sayısı da arttı. Bu yakınlara kadar, semtin eski adı Huzur
olan ama daha çok
"Arab'ın Yeri" diye bilinen meyhane aşağı yukarı tekti. İimdi Deniz
(Kireçburnu'ndakinin şubesi) ve Angel gibi nitelikli balık lokantaları da açıldı.

BAĞLARBAİI

Üsküdar'dan gidebileceğimiz yönlerden biri, Bağlarbaşı üstünden, Çamlıca tarafları.

Bağlarbaşı'nda, Yeni Mahalle'de İlya Profiti Rum Ortodoks Kilisesi, Ermeni Papaz Okulu ve onun yanındaki Surp Haç Gregoryen kilisesi vardır. Surp Haç oldukça eski, 1676'dan kalmadır (IV. Mehmet zamanı). Selamsız'la Bağlarbaşı arasında da Surp Ga rabed Ermeni Kilisesi bulunur.
Bağlarbaşı, Ermenilerin ve özellikle zenginlerinin öteden beri yerleştiği bir semtti. 18. yüzyılda Aram adında bir tüccar satın aldığı geniş birtoprağı mezarlık olarak kullanılmak üzere Ermeni cemaatine bağışladı.Onun için pek çok tanınmış Ermeni burada yatmaktadır. Kevork Pamukciyan, Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış yedi taş olduğunu saptayarak metinlerini aktarmıştır. Bunlardan biri kabadayı olarak ün yapmış Balıkçı Mosik'e aittir ve gereksiz kavgalardan sakınma uyarısında

bulunur (Mosikbir kavgada bıçaklanmış):
Kimse demesin ki benim Ben söyledim ki benim Her kim ki derse benim Olur nice ki, benim 5 Eylül 1840
Arap alfabesiyle yazılı bir taşın da mimar Kirkor Balyan'a ait olduğunu öğreniyoruz.

19. yüzyılda Bağlarbaşı Osmanlı ileri gelenlerinin sevdiği sayfiye yerleri arasına girmişti. Sultanlar, paşalar burada bahçe içinde konak ve köşkler, hatta saraylar yaptırdılar. Bunların pek azı bugünlere dayanabildi. Bağlarbaşı'nın kır kahveleri de, 1950'lere kadar, epey ünlüydü:
Çiftlik gazinosu, Artaki gazinosu gibi.
İstanbul'un önemli okullarından
Amerikan Kız Koleji de Bağlarbaşı'ndadır.

ALTUNİZADE

Bağlarbaşı meydanının az ilerisinde Altunizade semti başlıyor. Altunizade adını geçen yüzyıl
zenginlerinden Ayan üyesi Altunizade
İsmail Zühtü Paşa'dan alır. İsmail Zühtü Paşa 93 Harbi'nde kendi parasıyla bir tabur asker toplayıp padişahın emrine vermişti. Tipik bir 19. yüzyıl yapısı olan caminin

sağında, şimdi boş duran, bir hamam, üç dükkân ve iki mektep binası vardır. Paşa'nın büyük ahşap konağı restore edilmek üzere STFA tarafından satın alınıp yıktırıldı.

Eskiden geniş açıklıklar bulunan bu bölgede at pazarları kurulurdu; aynı yerlerde şimdi otomobil pazarları var.

Erzurum Sitesi olarak anılan bölge, İslamcı ve zengin kesimin şehiriçi bir ayrı mekânı olmak üzere inşa edildi. Bunda Korkut Özal'ın önemli bir rolü oldu.

Altunizade'den Beylerbeyi yönüne doğru, Nakkaşbaba'ya gelirken, Kuşbakışı Caddesi'nde, Abdülmecit Efendi'nin kasrına geliyoruz. Bu

rayı Yapı ve Kredi Bankası onardı.

Son Halife

Abdülmecit Efendi burayı şehzadeliğinde Mimar Vallaury'ye yaptırmıştı. Kasrın bahçe kapıları, iç kapısı son derece güzeldir. Kasrın Kütahya çinileri, çini şöminesi, tavan süsleri, birbirinden güzel bin ayrıntısı vardır kaybolan eşyaları, avizeleri, salonundaki fıskiyeli havuzu vb. cabası.

Mecit Efendi Kasrının yanında gene şehzadelerden Ömer Hilmi Efendi'nin köşkü ve bahçesi vardır. Bu da kısmen yıkılmış bir durum

daydı.

Gene Altunizade Camii'nin önünden güneye doğru kıvrıldığımızda, geniş bahçe içinde

Marmara Üniversitesi'nin yanında Adile Sultan Sarayı olarak yapılan Validebağ Prevantoryumu'na geliyoruz. Adile Sultan II. Mahmut'un kızı, dolayısıyla Abdülmecit ve Abdülaziz'in kızkardeşiydi. Donanma Müşiri Mehmet Ali Paşa ile evlenmişti. Kandilli'de, Kız Lisesi olan sarayı, Fındıklı'da yalısıyla, epey müsrif bir Hanım Sultan'dı. Bu sarayı Balyanlar'dan birinin yapmış olması muhtemeldir (tarihi, 1853).

Cumhuriyet rejimi, hanedandan kalma azametli binaları kamu ya

rarına çalışan kurumlara
çevirme po
litikasıyla, burayı da önce yetimhane, sonra prevantoryum yaptı.

Köşkün muazzam bahçesi içinde Abdülaziz'in av köşkü de vardır. Bu da, dönemin şatafatlı zevkini yansıtan ilginç bir binadır.

ÇAMLICA VE KÜÇÜK ÇAMLICA

Çamlıca, geçen yüzyıl sonunda ve bu yüzyıl başında, sevilen bir sayfiye yeri haline gelmişti. Yeşillikti, havadardı, manzarası güzeldi. Recaizade'nin Araba Sevdası romanı

dönemin Çamlıca'sını iyi anlatır.

Altunizade'nin ilerisinde Millet Bahçesi açılmıştı. Burası bir park, eğlence ve piyasa ye riydi.
İstanbul'a gelen ilk sirk çadırını burada kurmuştu. Mısır Prensi, İbrahim Paşa'nın oğlu ve Hıdiv İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa bu Millet Bahçesi'nin karşısında kendine bir konak yaptırmıştı. Kardeşi İsmail, Abdülaziz'le anlaşıp hıdivliği ele geçirince Mustafa Fazıl Paşa da Abdülaziz'e karşı "hürriyetçi" Osmanlı aydınlarıyla birlikte mücadeleye girmiş, onları parayla desteklemeye başlamıştı. Abdülhamit ilk "maskeli balo"nun bu köşkte yapıldığını anlatır ve katılanları ayıplar: "Bu baloda Namık Kemal Bey, Sami Bey gibi bazı zevat da davetli idiler. Onlar da donsuz bir entari giymişler, kırmızı kravat takmış, yalınayak, başı açık sofrada iyşü nûş etmişler. Bu rezaletler üstüne Mustafa Fazıl Paşa Paris'e gitti."

Romancı Sezai bey'in babası Sami Paşa ile kardeşi Suphi Paşa'nın koru içinde köşkleri de buradaydı. Sami Paşa'nın konağı, politikadan çok edebiyat ve sanat sohbeti yapılan bir salondu. Abdülhak Hamid'in dedesi sertabib Abdülhak Molla'nın köşkü de Sami Paşa konağına komşuydu. Bunu bir ara II. Mahmut'un kadınlarından Tiryal Hanım kullandı. Gene Tiryal Hanım için yapılan Camlı Köşk de buradadır. Bunlar, Abdülaziz'in oğlu şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'ye geçti. Yusuf İzzeddin, ayrıca, hâlâ ayakta duran görkemli sarayı yaptırdı. Yusuf İzzeddin Efendi sinirleri bozuk, vehimli bir insandı. Herhalde babasının kaderinden fazlaca etkilenmişti. Onun gibi bileklerini keserek intihar etti. İttihatçıların kendisini öldüreceğinden korkuyordu. Abdülaziz gibi onun da öldürüldüğünü iddia eden ve Enver Paşa'yı suçlayanlar oldu.

Küçük Çamlıca yolunda gene bahçe içinde olan Çamlıca Kız Lisesi'ni görürüz. Bu binayı Abdülhamit zamanında Hicaz umumi valisi olan Ahmed Ratib Paşa kendi yazlık köşkü olmak üzere mimar Kemalettin Bey'e yaptırmıştı. Dört katlı güzel ahşap binayı 1908'de Maarif Nazırı İükrü Bey Nezaret adına satın aldı ve bir süre sonra kız mektebi haline getirdi.

Ermeni banker Köçeoğlu'nun duvar ve tavanları yağlı boya resimli köşkü, bir zaman onu satın alan Serhafiye Kel Ahmet Paşa'nın mülkü olduktan
sonra Askeri Sanatoryum haline getirildi.
Onun biraz üstünde Serasker Rıza Paşa'nın büyük beyaz köşkü vardı. Bu köşk yıkıldı, ama yanındaki Yaverler Köşkü kaldı.

Büyük Çamlıca'nın yüksekliği 260 metredir. En güzel ve en geniş İstanbul manzarası buradan
sey
redilir. Güneyde adalar, batıda tarihi yarımada ve Beyoğlu, kuzeyde neredeyse Karadeniz'e kadar Boğaziçi görülür. Gelgelelim, son yıllarda İstanbul'un havası eski Londra'nın ünlü smog'unu aratır derecede kirlendiği için, Çamlıca'ya kadar gittik

ten sonra dumanlara bakakalma ihtimali de güçlü.
Eskidenberi bu manzarasından ötürü çekici bir yer olan Çamlıca'da kırık dökük bir kahve vardı; 1980'lerde Turing ve Çelik Gülersoy bu

raya el atarak 18. yüzyıl üslûbunda olduğunu ileri sürdüğü bir yeni kahve yaptı. Böylece Çamlıca müşterisi hiç eksik olmayan bir gezinti yeri
haline geldi.
Küçük Çamlıca'da da Ömer Lütfı Efendi'nin yaptırdığı Bodrumî Camii ve Hazım Bumin'in zarif köşkü gibi ilginç binalar vardır.

BULGURLU

Üsküdar'la Ümraniye arasında, şimdi Üsküdar'ın en büyük mahallesi olan ve Çamlıca'yı içine alan Bulgurlu var. Bulgurlu eskiden buradaki küçük ve çok eski köyün adıydı. İstanbul çevresindeki, özellikle tepelik yerlerin hemen hemen hepsi iyi içimli sularıyla tanınırdı. Su ve ağaçlık bu noktaları sevilen mesire yerleri haline getiriyor, zamanla bu olağan akışa daha özel törenler de katılıyordu. Örneğin Bulgurlu zenci kölelerin belirli bir tören için gittikleri bir yerdi. Bunun üstünde biraz duralım, çünkü ilginç olduğu kadar acı bir olaydır.

Osmanlı tarihinde beyaz ve siyah kölelerin yeri vardı. Siyahlar, Batı'da olduğu gibi, plantasyonda çalıştırılan bedava emek gücü olmasa da, görece daha kaba işlere koşulurdu. Bunlar Afrika'nın çeşitli bölgelerinden kaçırılmış insanlardı ve eski kabile psikolojilerinin b
ir
kısmını doğal olarak sürdürüyor, adapte olmakta zorlanıyorlardı. Zaman içinde, "babası tutmuş" ve "babalı Arap" kavramları oluştu. Bu belli ki, zenci kölenin, dayanamaz hale geldiğinde gösterdiği tepkiydi ve ne psikoloji ne de insan eşitliği kavramlarının tasavvur edilemediği bu tarih boyunca, zenciye özgü, dolayısıyla "tam insani olmayan" geçici bir yarı çılgınlık gibi görünüyordu. Onun için, bir bakıma hoşgörülüyordu zencinin "babasının tutması". Ayrıca, gene bu uzlaş

manın bir parçası olarak, çoğu kadın olan zenci kölelere rumî Bir Mayıs'ta kırlara gidip kendi bildikleri gibi bir piknik yapma hakkı ta

nınmıştı. Bu da onlar için az çok resmileşmiş bir boşalma fırsatıydı. Sermet Muhtar şöyle anlatıyor: "Her kolbaşı avenesini toplar, arkasına takar, kırları boylar. Çayırlara yayılırlar, zevk ve safa, ahenk başlardı. Çalgıları darbuka; zilsiz 'ganga' denilen demirden, simit şeklinde, üstü halkalı, büyücek iki çember... Hep bir ağızdan, kendilerine mahsus zenci türküsüne başlıyarak, saydığımız âletleri de iş
tirak ettirerek curcunaya koyulurlar: Lali laliali, ari dungo / Kurinin
bubi, ari dungo / İimdim tino, ari dungo."

Tarih katı ve yazıklarla dolu. Sermet Muhtar'ın, sözgelişi Belvü Oteli'ne gidişi anlatırken okura

o kadar sevimli gelen üslûbu, böyle bir ola
yı aktardığında veya babası tutmuş zencinin efendisinden nasıl dayak yediğini anlattığında, korkunç. Ama insanlar, köleler kadar efendileri de, koşullarının, ideolojilerinin tutsağı.

Evet, işte Bulgurlu da bu özel "1 Mayıs"ların sevilen bir mekânıydı.
Zama
nında bu köyde ve çevresinde Aziz Mahmut Hüdai'ye geniş topraklar verilmiş, o da bunları hayır işleri için kullanmış ve halka dağıtmıştı. Aziz Mahmut'un Çilehane'si, Hamam'ı ve Namazgâh'ı vardı. Çeşitli mescit ve zengin konaklarından, Üsküdar bölümünde söz

etmiştim. Cumhuriyet döneminde bu köye çeşitli Balkan ülkelerinden gelen muhacirler yerleştirildi.

Koçu, Küçük Çamlıca'nın asıl adının Bulgurlu Dağı olduğunda ısrar eder.

ÜMRANİYE DUDULLU

Çamlıca'dan öteye Ümraniye yer alır. İstanbul çevresinde önce gecekondulaşma, sonra apartmanlaşma süreçlerinin yaşandığı, bu bakımdan bir İstanbul sosyolojisi klasiği sayılabilecek bir yerdir Ümra

niye. "Ümraniye" adını da bu çerçevede ironik
sembolik saymak gerek.
Bunun ilerisinde eski Dudullu köyü var. İkiyüz, üçyüz

yıllık bir köy. Bir zamanların sebzeci, bahçeci, sütçü köyü şimdi sanayileşme
nin tam içinde.
1960'larda, İstanbul Belediyesi sınırları dışında kalan birkaç yere, ucuz et almaya gidilirdi. Ne kadar ucuz, ayrıca ne kadar güvenli olduğunu bilmiyorum. Bunlar

uzak yerler olduğu için ancak arabayla gidilir, dolayısıyla araba sahibi ve görece zengin olanlar "ucuz et" derdine düşerdi. Küçük Çekmece ve Bostancı'dan başka, Dudullu da vardı bu et alışverişlerinde. O zaman birkaç kasap dükkânına girerdiniz, şimdi yol

boyunca ağaca mağaca asılı kesilmiş hayvanlar arasından geçiyorsunuz.

Dudullu'dan sonra yolumuza çıkan yerleşimlerden biri, gene sularıyla ünlü Alemdağı'dır. En yüksek yer 400 metreyi geçer. Zengin bir bitki örtüsü hâlâ vardır; onun için, buralarda, boğuc
u sözde
kent atmosferinden sıyrılmaya başlarız. Ama sanayileşme şimdi buraya da sokuluyor.

İstanbul'un en yüksek nitelikli içme sularından Taşdelen de bu yakınlardadır. Daha da ileri gidersek Ömerli Köyü ve Barajı'na varırız.

KADIKÖY KADIKÖY

İstanbul'un kuruluşuyla ilgili ünlü efsane, efsane dilinin ulaşabileceği kesinlikle, Kadıköy'ün İstanbul'dan daha eski olduğunu bize anlatıyor.

Yeni koloni kurmak üzere yola çıkan Byzas'a "kendi şehrini körler şehri karşısına kuracağını" kâhinler söylemiş. Sa
rayburnu'na gelen
Byzas, karşı kıyıda Halkedon'u görünce, kendi durduğu nokta varken orada şehir kuranların ancak kör olabileceğini düşünüyor ve gelmesi gereken yere geldiğine karar veriyor.

Bu aynı zamanda hakkında bildiğimiz en eski hikâye olduğu için, Kadıköy'ü anlatmaya bununla başlamak mantığa uygun. Ama bununla başlayınca, Kadıköy hakkında ilk sözümüz bir "iltifat" olmuyor. Efsaneden tarihe, bunu dengeleyecek bir geçiş yapalım.

Kuzeyden, Karadeniz'den doğru sık esen poyraz, Boğaz'ın Avrupa yakasında k
endini daha çok
hissettirir. Anadolu yakası ise bu rüzgâra karşı doğal bir korunak sağlar. Dolayısıyla, bu çevrede kurulacak ilk yerleşimlerin Anadolu kıyısında karar kılmış olmaları anlaşılır bir şey

dir. Tarihte eskiye doğru gittikçe, teknoloji dediğimiz

şey genel olarak geriler, zayıflar. Byzas zamanında kullanılan tekneler, Halkedon'a yerleşenlerin o zamanlar kullandığı teknelere göre daha gelişmiş olmalı.

Daha eski de, ne kadar "daha eski"? Bu eskilik, Halkedon adından çok daha gerilere uzanıyor.

MÖ 5000
3000 arasında, şimdi Kadıköy dediğimiz alanın çeşitli noktalarında, örneğin Fikirtepe'de, yerleşimler kurulduğunun arkeolojik buluntu ve kanıtları var. Byzas'ın "körler şehri" dediği yerin adı, yani Halkedon, buraya yerleşenlerin kendi haklarında başka
bir
düşünceleri olduğunu gösteriyor, çünkü bu ad "Bakır Diyarı" anlamına geliyor. Böylece, bakır çıkan yerin adı değişirken, öbür yakada, bakırla hiç ilgisi olmayan bir bölge "Bakırköy" olmuş. Fenikeliler'in burada uzunca süre kaldığı biliniyor. Ama genel olarak Helen uygarlık alanı
içinde kalan bir bölge.

Efsanede veya gerçeklikte, Kadıköy kendinden sonra gelen İstanbul'a karşı hep kaybeden durumunda. Örneğin bir başka efsaneye göre

Constantinus yeni Roma'yı burada kurmak üzere işe girişiyor, ama iki kartal gelip inşaat malzemesini kaptıkları gibi karşı kıyıya uçuru
yorlar.
Gerçeklik de biraz böyle. İstanbul Doğunun başkenti olduktan sonra Kadıköy tarafında çeşitli binalar yıkılmış, taşları, sütunları vb. öbür yakadaki çeşitli binalarda kullanılmış.

Hıristiyanlaşma tarihinde, Azize Eufemia'nın burada şehit olmasının hikâyesi var. Sonra da önemli kararların verildiği Halkedon Sinodu. Türkçe'deki adının, Fatih'in İstanbul'a Kadı tayin ettiği Hızır Bey'den geldiği söylenir ki, çeşitli açıklamalar ("Kadınköy"den

geldiği vb.) arasında bu daha akla yakın.

YELDEĞİRMENİ VE KADIKÖY

Bu kitabın şayialaı arasında şehrin bu yakasına birkaç kere gelip gittik. Bu arada Üsküdar

Haydarpaşa arasını mümkün mertebe gezdik. İimdi bu noktadan yola devam edelim.

Haydarpaşa ve Kadıköy iskeleleri arasında bir koy vardır. Eskiden burada çalışan sandallar tren yolcularını, giderken ya da dönüşlerinde, bu koydan geçirirdi. İimdi motorlu trafik her yere egemen. Bu koy boyunca uzanan kordondan içerisi Yeldeğirmeni adıyla bilinir.
Yelde
ğirmeni'nde ibadethane olarak kayda değer Hemdat İsrael Sinagogu vardır. Bu ad, "İsrailoğullarının şefkati" anlamına gelir. Sinagog yapılırken Yahudiler'le aynı yerde kilise yapmak isteyen Rumlar arasında kavga çıkmış, Abdülhamit de sinagog yapılmasını emr
etmişti. Buna karşılık Yahudiler, Arapça'daki "hamd" ile aynı Semitik kökenden gelen "hemdat" adını vererek ona teşekkürlerini dile getirdiler.

Rumlar da ancak 1918'de, bir okul binası yapıp eski okul binasını Aya Yorgi (Ayios Yeoryios)
Kilisesi haline getirdiler.
Kadıköy'e geldiğimizde, Rıhtımda şimdi konservatuar olan binayı görüyoruz. Burası başlangıçta, Celâl Esad Arseven tarafından, Kadıköy Hal Binası olarak yapılmıştı. Bunlar hep, kıyaslanamayacak kadar küçük olan ve böylesine büyüyeceği tasavvur edilemeyen bir şehir için düşünülmüş şeyler. Zamanla halin burada bulunması bir felâket haline geldi ve bugünkü düzene geçildi. Ama konservatuara kavuştuğu için sevinen müzik öğretmen ve öğrencilerinin, çevrelerindeki kamyonlu pazarın patırtısı arasında, "mi"yi " "si"den nasıl ayırdıklarını düşünemiyorum.
Kadıköy'deki eski vapur iskelesinin mimarı bilinmez. Bütün bu eski iskeleler gibi

sevimli bir binadır. Karşıdaki belediye binası da bu yüzyıl başından kalmadır. Kadıköy iskelesinin yakınındaki bir başka anıtsal bina da III. Mustafa'nın yaptırdığı İskele Camii'dir. İimdi Kadıköy Müftülüğü'nün yanında bulunan bu cami, 18. yüzyıl sonunda Kadıköy'ün sarayın ilgisini çekecek kadar geliştiğini kanıtlıyor.

Buralardan girilen Kadıköy Çarşısı İstanbul'un en renkli çarşılarından biridir, sunduğu malların niteliği de bir hayli yüksektir. Muvakkithane Caddesi üstünde geleneksel şekerci Hacı Bekir'in bir şubesi hâlâ faaldir. Karşısında, gene bir zamanların ünlüsü Baylan pastanesinin bir şubesi vardır. O sıranın sonundaki şekerci dükkânının kurucusu ise besteci şekerci Cemil Bey'dir. Bu dükkân da yakınlarda kapandı. Muvakkithane ve Yasa caddeleri birer meydana varır; bunla

rın birinde (güneydeki) Ermeni Surp Takavor, öbüründe de Rum Ayia Eufemia kiliseleri vardır. İstanbul'da özellikle gıda alanında temiz işleriyle tanınan Bulgarlar'ın çarşı içinde fırınları hâlâ çalışmaktadır (poğaça, açma vb.); ayrıca, Moda Caddesi üstünde şarküterileri vardır.

Çarşı içindeki Fehmi Lokantası da sunduğu olağanüstü bol çeşitle, ama özellikle ge leneksel
yemekleriyle, hatırlanmaya (ve gidilmeye) değer.

Kadıköy'den Mühürdar'a doğru giderken, artık kullanılmayan bir İtalyan Katolik kilisesini
görebilirsiniz. MODA
Hayatımın kırk yıldan fazlasını Moda'da yaşadım, onun için kendimi tutamayıp kitabın öbür
bölümlerinden daha fazla ayrıntılara girersem veya kişiselleşirsem kusura bakmayın.

Moda, şimdiki Söğütlüçeşme ve Bahariye caddeleri ile deniz arasında kalan yarımada ya da burundur. Gelişmesinde zengin Levanten ailelerin öncü rolü olmuştur. Örneğin, Türkiye'de
"Vitol" adıyla anılan, İngiliz kökenli Whitehall ailesinin. Orta halli Rum ve Ermeni aileleri de öteden beri burada yaşamaktaydı. Zenginler daha çok Moda Burnu'nda yerleştiler. Boğaziçi, Bağdat Caddesi güzergâhı ve Adalar'dan sonra rağbet bulan bir sayfiye semti oldu Moda; bina
yapısı da bunu yansıtıyordu. Buradaki villalar, geleneksel tarza uymamış, bilinçli olarak bunun karşıtı bir tarz seçilmişti. Alınan model, genel olarak Avrupa'daki benzer yapılardı ve herkes kendine farklı bir ev tipi beğeniyordu. Başlıca kaynaklar, o dönemlerde yaygınlaşan, konut üstüne dergilerdi. Onun için başından beri Moda evleri son derece eklektikti. Gene de, hepsi bir arada, kendine özgü bir karakter oluşturmuştu. Bahçeliydi çoğu. İki ya da üç katlı evlerdi. Işık olmak üzere yapılmışlardı.

Moda Caddesi de bu tarz evlerle doluydu. Ama yan sokaklara girildiğinde, daha çok

orta halli gayrimüslim ailelerin daha mütevazı evleri görülürdü. Ahali son derece uluslararasıydı. Yerli azınlıklar dışında İngilizler, Almanlar, Ruslar, akla gelen herkes vardı. Ayasofya'nın restorasyonunda çalışmak için İngiltere'den gelen taş ustası Ernest, Mektep Sokağı'nda İngiliz arkadaşlarının evinde kalırdı vb. Yusuf Kâmil Paşa Sokağı'nda İngiliz şapeli, artık kullanılmadan duruyor. İkiz İngiliz evlerinden biri yıkıldı; öbüründe Barış Manço oturuyor. Cem Sokağı'nda L'Assomption Kilisesi ve manastır Fransız Katolikler'in elinde. Yaşlı sörler hâlâ hasta ziyaretine gidiyor, iğne yapıyor vb.

1960'lardan itibaren Moda evleri hızla ortadan kayboldu, yerlerini bitişik nizam apartmanlar aldı. Burun'da bir tek Frederici evi kaldı. Korutürk'ün, Cimcozlar'ın, Sabur Sami'nin, daha birçok tanınmış insanın evleri iz bırakmadan silindi. Böylece Moda'yı Moda yapan başlıca özellik yok oldu; Moda'nın, yanına deniz

konmuş bir Osmanbey'den farkı kalmadı.

Benim Modalılık yıllarımda, semtin altın çağının 1950'ler olduğunu söyleyebilirim. Bu yıllarda Moda, akşamları bütün Kadıköy halkının aktığı bir piyasa yeriydi. Bu kalabalık Moda Burnu'nu (Devriye Sokağı) turlar, ama

en çok, ucunda Ferit Tek'in yaptığı bina olan uzun iskele yolunu doldururdu. Çünkü burada, Moda Deniz Kulübü'nün orkestrasını yakından dinlemek mümkündü. Kulüp işletmesini yaz boyunca, Ankara'dan gelen Süreyya yapıyordu. Ünlü Rus lokantacı Baba Karpiç'in baş garsonunun Türkçe adıdır Süreyya; Rusça adı Sergey'di, ama herkes bunu Fransızlaştırarak Serj derdi. Ankara'da Serj her şeyi bilirdi: son politik kararı da, kimin kiminle yattığını da. Kızılay meydanında, yeraltında, Ankara sosyetesinin bir numaralı mekânı olan bir kulübü işletiyor, yazın da başgarsonu Lefter'i, aşçılarını ve İtalyan orkestrasını toplayıp Moda Deniz Kulübü'ne geliyordu. Gündüz kiralanıp Moda Plajı'nın kadınlar kısmının önünde dikize çıkan sandallar, gece de kulübün önünde sıralanır, Modanın namlı güzellerinin nasıl dans ettiği seyredilirdi.

Moda sosyal hayatında önemli bir çekim merkezi olan kulübün tenis kortu, yazın iskele açıklarına demirlenen "raft"ı, zengin Moda gençlerinin mekânlarıydı.

1950'lerde bu kulüp daha çok bir DP yuvasıydı. Buna karşılık CHP'liler bir süre sonra, eskiden Zekeriya Sertel'in oturduğu binayı kiralayarak "Lozan Kulübü"nü kurdular. Onun da bir plajı
oldu.
İskelenin öbür yanındaki Koço da İstanbul'un ünlü meyhanelerinden biridir. Sahipleri Koço ve Miço kardeşler çoktan Atina'ya gittiler. Ama burayı herkes hâlâ Koço diye anıyor. Koço bir çeşit "aile meyhanesi"dir. Özellikle yazın, insan çocuklarıyla da gidebilir buraya; çocuklar bahçede eğlenir, garsonlar ve komiler de onlara gözkulak olur. İçinde bir de ayazması vardır:

Aya Katerina.
Küçük Moda'da, tepede, plajın üstünde, mehtabın çok iyi seyredildiği daha mütevazı bir meyhane vardı. Burada gene böyle birkaç yer açık.

Mektep Sokağı'ndaki eski Bomonti Bahçesi'nin yeri de çalışıyor. Ama eski Mühürdar Bahçesi
tamamen
ortadan kalktı.

Bir de Moda Çarşısı içinde, Rum Grammatikos'un meyhanesi vardı. Asıl ağır rakıcıların yeri burasıydı. Grammatikos'un güzel kızı Eleni de bütün Moda erkeklerinin rüyasına girerdi.

İimdi günümüzün dönerci, mantıcı,
pizzacı gibi yeni tarz yiyecek sunan yerleri gene Moda'yı dolduruyor. Eski evlerden aşağı yukarı bir tek Sarıca ailesinin konağı kaldı. Onun karşısındaki dondurmacılar da Moda'nın yeni piyasa tarzının başlatıcısı ve ayrılmaz parçası oldular. Ayrıca, şimdi Kadıköy Kız Lisesi, Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu Mah

mut Muhtar Paşa'nın taş konağında yerleşti. Cimcozlar'ın ikinci çık

mazın ucundaki evi restore edildi. Yeni Lozan
Kulübü de, cadde üs
tünde kalmış son eski Moda evlerinden birine yerleşti.

BAHARİYE

Moda'nın güney sınırını Bahariye çizer. Altıyol'la birlikte burası alış verişin, aynı zamanda da sinemaların merkezidir. Eski Opera si

nemasının bulunduğu bina yıkıldı, ama Süreyya Paşa'nın yadigârı güzel Süreyya Sineması, süslemeleri, avizeleri, heykelleriyle duruyor.

Süreyya Sineması'nın yanında Rum Ortodoks kilisesine ait bahçe içinde güzel ahşap bina durur. Ana caddede, Ayia Trias Ortodoks Kilisesi, Altıyol ağzında ise Ermeni Katolik Surp Levon Kilisesi vardır. Bunun ters yönünde, geçen yüzyılda karşı taraftan buraya taşınan Fransız St. Joseph Lisesi ile yanında eski Moda Maarif Koleji, şimdiki adıyla Kadıköy Anadolu
Lisesi bulunur.
KALAMIİ

Bu sokaktan aşağıya indiğimizde İifa'ya ve az sonra Kurbağalı Dere'ye geliriz. Bir zamanların bu güzel deresi şimdi bir açık lağım haline gelmiştir. Dere Kalamış koyuna

dökülürdü, ağzında tekir ve kefal yakalanırdı. İimdi sahil yolu ve marina ile Kalamış koyu adamakıllı küçüldü, adamakıllı da kirlendi. Adı, Yunanca "kamışlık" demek olan Kalamissia'dan gelir. Ama Bizans
döneminde bu koya Eutropos denirdi.
Artık kullanılmayan Kalamış iskelesinin bulunduğu yerde Ayios Ioannis Hrisostomos Rum Ortodoks Kilisesi var. Bunun yanında, Ka

dıköy halkının çok sevdiği (baş müdavimi Selahattin Pınar'dı) Todori meyhanesi yıllardan beri kapalı.
Kalamış'tan Fenerbahçe'ye yürürken, artık olmayan bir başka yere değinmek istiyorum: Belvü Oteli. Yol ortasındaki iki sakız ağacının karşısındaydı Belvü'nün girişi. Teşvikiye'de apartmanları olan, Rum Katolik Ralli ailesinin toprağı üstündeydi. Ama işletenler Aleko ve
Andre
a adında iki Rum'du. Fenerbahçe'de yazlığı olan züccaciyeci Decugis'nin oğlu Hyppolite, Aleko'nun karısını kaçırınca Aleko da Yunanistan'a gitti ve otel Andrea'ya kaldı.

Kadıköy bölgesinin belki en popüler yazlık eğlence yeriydi burası. Karşı taraftan da v apurla
Kalamış iskelesine inip Belvü'ye gelenlerin sayısı az değildi. 1930'lardan 50'lere burada müzik çalındı, dans edil

di. Beyaz Rus asıllı Mehmet Bey'den başka Dario Moreno bile burada söyledi.
1960'larda çöküntü dönemi başladı. Ahşap binanın her yanı
dökülüyordu. Gene de,
eski günleri bilen ilginç bir müşteri grubu bu

rayı yaşatmaya devam etti. Sonunda Andrea da öldükten sonra bina yıkıldı ve çay bahçesi haline getirildi. Çöküntü dönemi Edip Cansever'e "Dökümcü Niko" gibi şiirlerinde esin vermiştir.

FENERBAHÇE

Fenerbahçe Burnu ya da Yarımadası güzel bir yer olduğu için ta Bizans döneminden beri iyi vakit geçirmek için kullanılmıştır. İustinianus döneminde Hieria adında bir saray yapıldığını biliyoruz (hatta, pagan çağında bir Hera tapınağı olduğu söyleniyor). Osmanlılar da Kanuni döneminde buraya özel ilgi gösterdiler. Eski deniz fenerinin yerine yenisi yapıldı; bir de saray inşa edildi.

Geçen yüzyılın ortasından başlayarak, Fenerbahçe şık bir sayfiye haline geldi. Sakinlerinin
hemen hemen hepsi gayri
müslimdi. Semt hakkında bir kitap yazmış olan Müfit Ekdal bu gelişmeyi ayrıntılarıyla anlatır. İlk yerleşenler, aşağı yukarı bütün kullanılabilir araziyi satın alarak gelen

Fransız Baron Oppenheim, onun İsviçreli vekilharcı Semadeni, Alman Emil Muller ve B
elçikalı Cingria. Daha sonra gelenler arsalarını bu ailelerden satın aldılar.

Onların evlerinden bugüne kalanlarından biri Cingria'nınkidir. Bu Belçikalı mühendis 1870'lerde inşasına başlanan Galata rıhtımında çalışmak için İstanbul'a gelmiş ve şehirde
yer
leşmeye karar vermişti. Beyoğlu'nda, şimdiki Balyoz Sokağı'nda evi vardı. Fenerbahçe halkı Cingria'nın adını "Çıngır" ya da "Çıngırlı" diye telaffuz etmeye başladı.
1920'lerde, Cingria'nın torunları gene Beyoğlu Levantenleri'nden olan Couteau'lara (Couteau

evi, İstiklâl Caddesinde, Garanti Bankası ile Kamondo apartmanlarından birinin arasında, hâlâ duruyor) arazilerini satıp şehri terkettiler. Geniş arazilerde, Vali Muhittin Üstündağ dahil, çok kişi apartman yaptı. Ama Cingria Köşkü Sabancı tarafından alınarak kurtarıldı.

Sonradan Fenerbahçe'ye yerleşenlerden biri Felemenk asıllı ünlü terzi Botter'dir. Botter, İtalyan mimar D'Aronco'ya tüneldeki Art Nouveau Botter Hanı yaptırtmıştı (dükkânı da İsveç Elçiliğinin önündeydi). Fenerbahçe'de kendine ve iki kızına

yaptırdığı evleri başka mimara, üçüncü kızınınkini gene D'Aronco'ya ısmarladı. Bu evlerden de geriye yalnız kızı Louisa'nınki
kalabildi. Bahçesindeki heykeller de duruyor.
Züccaciyeci Decugis de Beyoğlu'nda kışı geçirip yazın Fenerbahçe'ye gelenlerdendi. Onun ve
akrabalarının şık konakları da yerlerini apartman bloklarına bıraktılar. Bu gibi güzel eski Fenerbahçe evlerinden nasılsa kendini kurtarabilen biri, Beyoğlu Markiz'deki gibi mevsim panoları da olan "Villa Mon Plaisir"dir.
Fenerbahçe böyle sevilen b
ir sayfiye olduğu için tren anayolundan (Feneryolu'ndan) buraya da bir kol ayrılmış ve şirin bir istasyon binası yapılmıştı. Yöreye adını veren Hat Boyu, İstinye'de sözünü ettiğimiz Deli Fuat Paşa'nın köşküne paralel olarak gelirdi. İimdi tren yolu da yok,

Fuat Paşa'nın köşkü de.

Son olarak Dalyan'a değinelim. Fener'le, Laz Burnu diye bilinen burun arasında, Marmara'ya bakan kıyıda, çok iyi balık avlanan dal

yanlar vardır. Ama bütün bu çevre boyları gökdelene yaklaşan zevksiz apartmanlarla tamamen karakter değiştirmiştir. Askeri tesisler, büyük spor kulüplerinin tesisleri, marina derken, Fenerbahçe bambaşka bir Fenerbahçe haline geldi. Son yıllarda,

Turing, burunda kalan bir miktar araziyi bir gezinti ve piknik yeri olarak düzenledi.

KIZILTOPRAK Fenerbahç
e'de "denize vardık"; şimdi geri dönüp, Kızıltoprak'tan başlayarak Bağdat Caddesi güzergâhını geçeceğiz. Ya da ondan önce, eski Bağdat yolunun başına, Acıbadem yoluyla kesiştiği noktaya gidip Ayrılık Çeşmesi'ne göz atalım. Ordu doğuya giderken, buradan iti
baren
şehirden ayrılmış sayılırdı. Çeşmenin adı bunu anlatıyor.

Fenerbahçe kısmında yeterince yanıp yakıldım. Aynı şey bütün bu yol boyu geçerli. Dünya güzeli kocaman bahçeler içinde güzel köşkler, geçen yüzyıl sonunun bu zevkli İstanbul
sayfiyesi, hemen h
emen hiç iz bırakmadan, zevksiz ve kişiliksiz bir beton yığınına dönüştü.

1958'de Menderes el atıncaya kadar burası iki yanından tramvay rayı geçen, fazla geniş olmayan, parke taşı döşeli sakin bir yoldu. İstanbul

İzmit yolu, Bizans'tan beri yaklaşık bu
gü
zergâhtan geçiyordu. Osmanlı döneminde de aynı yol kullanıldı.

Kızıltoprak'taki bahçeli konaklardan geriye bir şey kalmadığı gibi, Hacı Ömer Efendi'nin Papazınbağı denilen yerde yaptırdığı namazgah ve Hasan Ağa'nın Zühtü Paşa Camii arkasında yaptırdığı çeşme gibi tarihi eserler de ortadan kaldırılmıştır. Geçen yüzyılın yapısı olan Zühtü Paşa Camii'nin kendisi nasılsa duruyor. Bağdat Caddesi'nin başlangıç noktası olan, Kurbağalıdere üstündeki üç gözlü Taşköprü de tarihe karıştı.

FENERYOLU'NDAN GÖZTEPE'YE

Feneryolu'nda, Bostancı yönünde giderken sol kolda, pancurları hiç açılmayan binanın bir rahibeler manastırı olduğu söylenir; doğruluk derecesini bilmiyorum.

Selamiçeşme de bu yoldaki menzil yerlerinden biriydi. Menzil yerlerine namazgah yapmak
âdettir. Bu
radaki namazgah (18. yüzyıldan kalmaydı) üzerine benzin istasyonu yapıldı. Semtin adını veren çeşme epey değişmiş olarak nasılsa duruyor.

Çiftehavuzlar'da hâlâ birkaç ilginç bina var. Hacıbekirzade'ninkiler yıkılsa da, Ragıp Paşa'nınki
ve Cemil Topuzlu'nun
Vallaury'ye yaptır

dığı, zemini kagir, üst iki katı ahşap, kuleli köşkü şimdilik ayakta. Kemerli yüksek girişi ilginçtir.

Buralarda Banker Kastelli'nin eski köşk mimarisine benzetmeye çalıştığı bir örnek tuhaf
apartmanlar, belki kitsch mimari tarihinde bir yer hak edecektir.
Beyoğlu'nda, Abraham Paşa'nın konağındayken Çiftehavuzlar'da yazlık şube açan Cercle d'Orient (Büyük Kulüp), sonra Beyoğlu bozulduğu için bütünüyle buraya taşındı. Ama Dalan döneminde önünden sahil yolu geçince buraya da geldiğine pişman olmuştur her
halde. GÖZTEPE
Göztepe epey genişlemiş bir semttir. Bağdat Caddesi'nden kuzeye, iç taraflara doğru da devam
eder.
Burada eskiden bir savaşçı derviş tekkesi olduğu, Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilgisinden sonra Bizans'ın fırsattan yararlanarak burayı geri aldığı ve dervişleri öldürdüğü söylenir. Osmanlılar adına Bizans'ı gözetleyen bu Ahi dervişlerden biri Gözcü Baba'ymış. İehit olunca Ziverbey yolu tarafındaki Çemenzar'da, servili mezarlığa gö

mülmüş. Semtin adı ondan
geliyor. Göztepe'de Ziverbey Caddesi'ndeki dörtyol üstünde Fahrettin Ke
rim'in villası vardır. Bağdat Caddesi'ne yakın, Mimar Kemalettin Bey

'in yaptığı okul ve tren istasyonu kalan ilginç binalar arasındadır. Yukarı Göztepe'den Merdivenköy'e sapılır. Merdivenköy'ün ilginç yanı da Mansur Baba ya da İahkulu gibi adlarla tanınan Bektaşi tekkesinin burada bulunmasıdır. Bunun, yukarıda sözü geçen Ahi tekkesinin devamı olduğu da söylenir.
 CADDEBOSTAN
İimdi bu adla tanıdığımız bölgenin adı eskiden "Cadı Bostanı" idi. II. Abdülhamit zamanında, sonradan piyade ferikliğine ve paşalığa yükselecek olan Cemal Bey burada, ucuz topraklar almıştı, çünkü o sıralar burası boştu ve toprak değerli değildi. Sonra, Cemal Bey Cemal Paşa olunca, burada havuzlu bir köşk yaptırdı. Daha önce gördüğümüz Çiftehavuzlar semtinin adı bu köşkten ve havuzlarından gelir.

Cadı Bostanı ya da Caddebostan'da böyle hareketlenme başlayınca, başkaları da yazlık konaklarını burada yapmaya giriştiler. Aynı dönemin adamlarından Horoz Ali Paşa, örneğin. Ama Ali Paşa askerlerine güftesini Namık Kemal'in
 yazdığı bir marş söyletince, Abdülhamit'in emriyle, özene bezene yaptığı konağında ev hapsine girdi. O konak şimdi plajın olduğu
yerdeydi.
Sermet Muhtar, çocukluğunda, bu semtte Ziraat Bankası Umum Müdürü İevket Bey'in, Erkânı Harbiye Feriki Avni Paşa'nın ve sözlük yazarı İemseddin Sami Bey'in köşkleri

olduğunu anlatıyor.

Daha sonra kır gazinosu ve salaş plajlar açılmış, bunlar zamanla şıklaşmıştı. Ama sahil yoluyla Reşit'in plajı filan kalmadı. Dimitri'nin gazinosu kapandı. Günümüze özgü "restaurant" ve lokaller Caddebostan'ı kapladı.

ERENKÖY

Doğuya doğru yola devam ettiğimizde Erenköy'e geliyoruz. Buranın tarihi de, Osmanlı'nın kuruluş döneminde olup bitenler açısından, Göztepe'de anlatılanlara yakın ve zaten onlarla ilişkilidir. Daha Orhan Gazi zamanında Konuralp'le birlikte buraya gelen savaşçı dervişler, "erenler", belki bunların arasında bir "Eren baba", semtin isim babasıdır. Onların tekkelerini kurdukları bölge şimdi İçerenköy olmuştur. Eren Baba'nın bu yakınlara kadar Erenköy istasyonu çevresinde olan türbesi de ortadan kayboldu, ama yeri hâlâ biliniyor.

İehrin buraları iskân olurken Erenköy Osmanlı bürokrasi aristokrasisinin en sevdiği bölge olmuştu. Galip Paşa ve Zihni Paşa, ilki Bağdat Caddesi, ikincisi iç ta rafta olmak üzere, kendi adlarını taşıyan camileri yaptırdılar (1918 ve 1902). Daha kuzeydeki Sahrayıcedit Camii de aynı dönemin eseridir. Cemile Sultan, Kabasakal Mehmet Paşa, Ali Paşa, Memduh Paşa, buraya yazlık yaptıranlar arasındadır. Cumhuriyet döneminde de Kâzım Karabekir ile Fevzi Çakmak Erenköy'e yerleştiler.

Ama apartmanlaşma Erenköy'ü de öbür mahalleler gibi etkiledi. Sokollu Mehmed Paşa'nın diye bilinen konak restore edilerek özel ilkokul oldu. Günaltay ve Çakmak köşkleri harap ama ayakta. Karabe kir'in, bahçesindeki zürafa heykeli bulunan köşkü yıkıldı ve yerine tenis kortu açıldı. Memduh Paşa'nın Kozyatağı'ndaki köşkü de lokanta oldu. Ethem Efendi Caddesi'nde Mehmet Ali Paşa konağı du ruyor.

Belediye Başkanı (İehremini) Rıdvan Paşa'nın köşkü Erenköy Kız Lisesi'nin binasına çevrilmişti. Lise devam ediyor, ama hem Rıdvan Paşa'nın hem de Hacı Hüseyin Paşa'nın köşkleri yandı.

Zihni Paşa Camii'nin sekiz musluklu çeşmesi, istasyon çeşmesi, Seyit Paşa ve Ahmet Reşit Paşa çeşmeleri semtin kayda değer anıt la rıdır.

SUADİYE

İaşkınbakkal, sevimli bir semt adıdır. Vaktiyle biri burada bakkal dükkânı açmış. "Böyle dağ başında bakkal ne kazanacak?" diye İaşkınbakkal demişler. İimdi oranın haline bakıyoruz ve bakkal haklı çıkarken biz İaşkın İstanbullu oluyoru
z.
Suadiye'de, Mabeyinci Sadi Bey'in korusu ve köşkü (şimdi yok) yanında açılan plaj (1930'larda) buranın kalabalıklaşmasına katkıda bulunmuştu.

BOSTANCI

Bostancı bu yakada şehrin sınırı ve şehre dahil sayılan son menzildi. Adı da buradan gelirdi.
Bosta
ncılar bu menzilde bekler ve şehre gelenleri denetlerdi. İstanbul'un nüfusu her zaman sorun olduğu için, gelenlerden geçiş izni için çok belge talep edilirdi. Derenin üstündeki Sinan yapısı köprü de bu denetim için elverişli bir noktaydı. Menzil olduğu zamanlar yapılan Çatal Çeşme, ana cadde yanında hâlâ duruyor.

Bağdat demiryolunun yapılmasından sonra Bostancı kolay ulaşılır bir yer oldu ve kalabalıklaşmaya başladı. Tramvay yolu da buraya kadar geliyordu. 1960'larda, eski iki katlı
evler yerlerini apartmanlara bıraktılar. Onun için buralarda da tarihi bir şey görmek zor.

İskelenin mimarı bilinmiyor, ama tarihi sayılabilecek yapılardan biri o. Bostancı Adalar'a da vapurun çalıştığı bir yer. Bağdat demiryolunun genel müdürü İsviçreli Huguenin limana hâkim bir yükseltide çok geniş ve bakımlı bir bahçe içinde şatoları andıran iki bina yaptırmıştı. Beyoğlu'nun eğlence hayatında önemli bir yeri olan Huguenin genellikle evi ile Haydarpaşa garı arasında motorla gidip gelirdi. Huguenin'in evleri halen duruyor. Bir tarihi bina da, Mimar Kemalettin Bey'in eseri olan Bostancı Camii. Yapılışı 1913. Yanında, gene aynı mimarın planını çizdiği İbrahim Paşa Mektebi var. Eski camili, medreseli külliyelerin yeni zamana adaptasyonu sayabiliriz bu iki binayı.

Bostancı'nın oldukça renkli bir balık çarşısı vardır. Bostancı ile Büyükada arasında, 2-3 metreye kadar sığlaşan bank, bir zamanlar, iyi balık tutulan bir yerdi.

MALTEPE

Bostancı'nın ilerisinde İdealtepe ve Küçükyalı'dan geçeriz. İdealtepe'de deniz kıyısındaki
küçük tepede, çam ağaçlarıyla şirin kahve ve altındaki minicik plaj, sahil yolu yapılınca, bu kıyı boyunca gördüğümüz bütün eski plajlar gibi, absürd bir görünüm kazandı. Tabîî bunların en acıklısı, Maltepe ilerisindeki, ünlü Süreyya Paşa'nın Batılılaşma meseni olarak yaptırdığı, ayrı istasyonu, istasyonda freskleri olan plajı. Deniz ortasındaki heykeli de şimdi karaya çıktı.

Maltepe görece yeni bir yerleşimdir ve son yılların yoğun apartmanlaşmasından nasibini

almıştır. Bostancı sonrasında artık sanayi bölgeleri de başlamaktadır ve bu, nüfus ve dolayısıyla konutlaşma üstünde fazladan bir basınç yaratmaktadır. Maltepe'de belli başlı tarihi yapı, Eski Belediye Sokağı'ndaki ilginç Beş Çeşme'dir. Muhtemelen bu yüzyıl başında yapılan çeşmenin beş yüzü vardır. Yalaklarından biri yok olmuştur.

Maltepe'nin kıyısındaki Dragos da bir zamanların güzel bir sayfiyesiydi. Cumhuriyet döneminde, hattâ 1940'larda buraya villalar yapılmaya başlandı. Ama 1980'ler ve 90'lardan sonra Dragos'un da başka yerlerden farkı kalmadı nasıl kalabil
irdi? KARTAL
Bizans zamanında burada balıkçılık ve bahçecilikle geçinen bir köy vardı. Bizans'ın son dönemlerinde, daha Selçuklular zamanında Türkler buraya yerleşmişti. Kulağa çok Türk gelen adı aslında Yunanca Kartalimen'in kısaltılmış şeklidir.
Osman
lı zamanında da bu köyün nüfusu çoğunlukla Rum'du. Rumlar mübadele zamanında buradan ayrıldı ve yerlerine Yu

nanistan'dan gelen Türk köylüler yerleşti.

Kartal'ın sanayi bölgesi olması 1974'te kesinleşti. Aslında Kartal, bundan önce de, komşuları
Dragos veya Pendik gibi, tipik bir sayfiye yeri değildi. Zengini daha azdı. Ama, örneğin iskele çevresindeki sevimli meyhaneleriyle, iddiasız evleriyle, sakin bir yerdi.

Rumlar'dan geriye pek az şey kalmakla birlikte, Surp Nişan Ermeni Gregoryen Kilisesi vardır.
1970'lerden sonra sanayi alabildiğine yoğunlaştı. Kirlenme de öyle. İimdi Kartal semt olarak herhangi bir özelliği kalmamış bir beton ve tuğla yığını.

İç kısımdaki Yakacık'ta hâlâ güzel köşeler var. Burası yüksek olduğu için öteden beri havasının sağlıklılığı ile ünlüdür. Yaşlı yüksek ağaçlarıyla serin ve gölgelik bir kahvesi vardır. Yakacık'ta ayrıca içimi güzel bir kaynak suyu çıkar. Kahveden Marmara'nın manzarası da, aradaki beton yığınına rağmen, hâlâ hoştur.

PENDİK VE ÖTESİ

Pendik'te sayfiye havası daha belirgindi. Hele Madalyon'a doğru gidildiğinde, özenilmiş yazlık köşklerin kendine göre bir havası vardı.

Köyün içi de sahiden işini iyi yapan balıkçı lokantalarıyla ünlüydü.

Ulaşımın çok daha zor olduğu (ama şimdi daha kolay mı, o da tartışılır) günlerde bile İstanbullular, özellikle hafta sonlarında, üşenmeden Pendik'e balık yemeye gelirlerdi. Bütün bu kıyılarda bol balık çıkar, Pendik kayalıklarında pavurya yakalanırdı Deniz

boydan boya tertemizdi. Pendik ilerisinde Kaynarca, gene o çevrede, sonra askeri tesislerle kapatılan Karataş yarımadası, akvaryum gibi berrak suyu olan kıyılardı.

Bu bölümün başlarında yanıp yakılacağımı söylemiştim; sonuçta öyle de oldu. Kitap İstanbul'un öncelikle tarihini, öncelikle bazı binalarından yola çıkarak anlatmayı amaçladığı için, betonlaşma ve apartmanlaşma yakınmanın temelini oluşturdu. Bu bakımdan Anadolu kıyısının encamı, şehrin öbür taraflarından beter olmuş gibi görünüyor. Örneğin Çamlıca tepesine çıkıp yüzünüzü batıya döndü

ğünüzde, başta Boğaz ve Haliç, tarihi yarımada, hâlâ heyecan veren bir manzaraya bakabiliyorsunuz. Ama doğuya dönünce bir beton sahrasından başka bir şey yok. Aynı şeyi denize açıldığınız zaman da görüyorsunuz. Kule gibi yükselen binalar, onlarla ters orantılı azalan yeşillik, ve hemen hemen her zaman, bu beton ıssızlığının üstünde asılı duran sarı bir duman.

Uzaktan böyle; yakından, bunun mantıken içerdiği her türlü somut ayrıntı. Kalabalık, gürültü, düzensizlik, kirlilik. Düzensizlik, hayatın zahmeti, insan davranışlarına yansımış. En kötüsü de bu; geçmişin o sere serpe İstanbulluluğu kalmamış gibi.

Ama "eskiden iyiydi, şimdi kötü" diye ilelebet söylenmek de iş değil. Süreç, kendi iç mantığı, nedenselliği olan bir süreç. Bir şeyler, iyi şeyler, artık yok ve belli ki geri gelmeyecek; ama umarım başka iyi şeyler olacak ve şimdiden de oluşuyor olmalı.

Neyse, biz kalan görece kısa yolumuzu tamamlamaya bakalım artık. Tersaneler, bildiğimiz Tuzla'nın çehresini tamamen değiştirdi. Bir zamanlar banliyö treninde İçmeler'de inen yığınla
insan hâlâ oraya gidiyor mu, bilmiyorum. Bizans'tan beri bilinen bu maden sularının gerçekten şifalı etkileri vardır. İdari olarak İstanbul'un dışında kalan Eskihisar gibi yerleşimler aslında hâlâ İstanbul'un uzak parçaları gibi. Burada bir Bizans hisarının kalıntısı var ve Osman Hamdi Bey'in evi de müze haline getirildi. Hannibal'ın mezarının da burada olduğuna inanılıyor.

ADALAR

Günümüzde biri size "Ada'ya (ya da Adalar'a) gidiyorum", derse,"Ah, ne iyi", diye cevap verirsiniz. Adalar güzeldir, oraya g
itmek de ucunda keyif görünen bir iştir. Ama İstanbul henüz Konstantinopolis iken biri aynı şeyi söylese, tepkiniz değişik olurdu. "Vah vah", "Tanrı kurtarsın", gibi bir cevap vermek daha uygun düşerdi. Bizanslılar "Prens Adaları" diyordu bunlara, çünkü Adalar prenslerin, imparatorların, çoğu zaman gözleri oyulduktan sonra sürülüp hapsedildikleri yerdi. Bundan başka bir de ciddi inzivaya çekilen keşişler bu adalara giderdi. Dolayısıyla, adalara verilen bir ad da "Papadonisia" (Papaz Adaları) idi. Genellikle balıkçılıkla geçinen az sayıda insan yaşıyordu buralarda.

Adaların tarihinde ve talihindeki

bu değişimin tek nedeni, ulaşımdır. Hızlı gemiler ortaya çıkıp mesafe kavramını değiştirinceye kadar, Adalar istanbul'un çok uzağında, ücra bir yerdi. Onun için, y
ukarıda saydıklarımla eksantrik İngilizler dışında kimse bu adalarda vakit geçirmek istememişti.

İstanbul'dan gelişe göre ilkin Kınalı'ya (Proti) varılır. Sonra Burgaz (Antigone Türkçe adı Pyrgos'tan), Heybeli (Khalki) ve Büyükada (Prinkipo) sıralanır. En sonda, yakın zamanlarda üzerine evler yapılan küçük Sedef (Antherovitos) vardır. Büyükada'nın arkasındaki Neandros ada bile sayılmaz, genişçe bir kayalıktır; ama bu kayalıkta da bir münzevi keşiş barınağının kalıntısı bulunur. Burgaz'la Heybeli arasında küçük Kaşık Adası (Pytis, yani "Göknar") vardır. Daha açıklarda iki küçük ada daha görülür: Yassıada ve Sivriada. Bunların Yunanca adlarının anlamları da aynıdır: Plate ve Oxya. Anadolu kıyısında, Maltepe önünde kalan Dragos Tepesi, bu yer şekillerinin oluşumu sırasında ada olma fırsatını az farkla kaçırmıştır. Daha ileride, doğuda, Pendik önlerinde küçücük Pavli Adası vardı. Bu ve onun da doğusunda, Tuzla'daki Tavşan Adası yeni yapılan tersaneyle birlikte karaya bağlandılar (Tavşan Adası zaten alçak bir kıstakla karaya bağlıydı). Adalar'da yerleşim lodos alan açık deniz tarafında değil, karaya bakan taraflardadır.

Adalar artık sürgün yeri değil, ama nüfus yapısının ilginç bir özelliği var hâlâ. İstanbul'un gayrimüslim azınlıkları Adalar'da yaşa

mayı ya da yazlarını orada geçirmeyi tercih ediyorlar. Böylece, Kınalı'da Ermeniler, Burgaz'da Rumlar, Büyükada'da da Yahudiler yoğunluk oluşturuyor. Sanatoryumu, Deniz Harp Okulu, Rum Papaz Okulu ile hepsinden değişik bir resmiyeti olan Heybeli'de Türkler çoğunlukta. Son zamanlarda güneydoğu illerinden İstanbul'a gelen Süryanilerin de Adalar'da ev almaya ya da yaptırmaya başlamaları bu bakımdan ilginç. Demek ki ada, azınlık psikolojisine uyan bir mekân (bu da anlaşılır bir şey elbette).
İlk buharlı vapur Adalar'a 1846'da geldi. Sabah Büyükada'dan İstanbul'a, akşam İstanbul'dan Büyükada'ya gelen bir vapurdu bu. Ama onun varlığı, Adalar'ın izolasyonunu kırmaya yetti. Kadıköy tarafında Caddebostan Erenköy ekseni olsun, Boğaz'ın iki kıyısı olsun, daha önceki dönemlerde yazlıklarla dolmuştu. İstanbullular yeni yazlık yeri arıyorlardı. Böylece Adalar'da yeni konaklar yapılmaya başladı. Yazar Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dediği gibi bu bahçeli konaklar biraz "sonradan görme"ydi. Batı etkisinde ve eklektik üsluptaydılar, o sıralarda (1875-1920 arası) Osmanlı'da her şeyin olduğu gibi.

Adalar'ın önde gelen ilk sevdalıları aydınlar, özellikle sanatçılardı. 19. yüzyıl sonlarında Adalar'a ilk olarak çamlar dikildi (buraları şimdi gören ve tanıyanların, yüzyıl önce bunların çıplak olduğunu tahmin etmeleri zor). İairler, romancılar, tiyatrocular bu çamların altında, bohem zevkler yaşadılar.
KINALIADA

İstanbul'a en yakın ada Kınalı'dır (Sirkeci'den kalkan normal vapur yaklaşık bir saate buraya varır). Belki bunun için Bizans zamanındaki ada sürgünlerininin çoğu buraya getirilmişti. Sürgünlerinin en önemlisi Romanos Diogenes'tir. En çıplak adalardan biridir ve adı, bu adalarda bulunan demir ve bakır madenlerinden ileri gelen kızılımtrak renginden ötürüdür. En az ağaç, bu adada görülür. Ada'da geçmişle ilgili daha fazla bir şey bulunmaz. Konut alanında bol miktarda beton yapı arasında en sevimli binalar iskele yakınındaki ikiz Sirakyan evleridir. En ilginç kamusal yapı, kıyıdaki "asri" camidir. Türkiye'de Müslüman halk birçok bakımdan bağnaz olmamakla birlikte caminin alışılmış görünüşü konusunda hayli muhafazakârdır (örneğin bir Türk mimarın bir ölçüde modernleştirilmiş bir cami projesi burada beğenilmemiş, ama Pakistan'da kabul edilerek yaptırılmıştı). Dolayısıyla, yetkililer, modernizme verilmesini gerekli gördükleri bu tavizi, Adalar'ın görece izole atmosferlerinde barındırmayı uygun bulmuş olmalılar. Adalar'daki tek Ermeni kilisesi Surp Krikor Lusavoriç, Ermeniler'in yoğun olduğu Kınalı'dadır. Manastır Tepesi diye bilinen yerde de Rum Ortodoks Hıristos Manastırı vardır. KınaİI'nın arka tarafında küçük ve çok güzel bir koy vardı. Burası denize girmek için, tenhalığı tercih edenlere Tanrı'nın armağanı gibiydi. Ama son yıllarda tenhalığı tercih edenlerin sayısı da iyice arttığı için hiçbir yerde tenhalık kalmadı.

BURGAZ

Burgaz daha yüksek, daha yeşil bir adadır. Çamlar, bir manastır ve kilisenin kalıntıları bulunan tepeye kadar tırmanır. Adada ayakta duran üç Rum Ortodoks Kilisesi vardır. Ayios İoannis, Aya Yorgi (Ayios Yeoryios) ve tepede, manastırın kilisesi olan Hristos. Adanın doğusunda, uzun süredir Avusturya Lisesi'nin yazlığı olan "Marabetler Yeri'nde ise Katolik Sankt Georg Kilisesi yapılmıştır.

Modern Türk edebiyatının en önemli yazarlarından, hikayeci Sait Faik (1906 1954) burada yaşamış, adaları birçok hikâyesine malzeme yapmıştı. İimdi evi müze haline getirildi.

Burgaz'ın kıyısında bazı görece eski ahşap binalar ve birkaç keyifli balık lokantası vardır. En büyük bina, eski ahşap Antigoni Oteli, sonradan eskisine benzetilerek betondan yapıldı. Bu adanın da arkasında denize girenlerin tercih ettiği koylar bulunur; batıda Karpuzdan Kaya ve doğuda Kalpazan Kaya. Bu ikinci adını, Türkiye'de ilk kalp paranın burada yapılmasından verildiği söylentisi vardır.

Son yıllarda, yoğun Rum nüfusu azalırken adadaki Yahudiler'in sayısı arttı. Burgaz İskelesi'nin karşısına düşen minicik Kaşık Adası, yıllarca, üzerinde küçük bir bina ile durup durmuştu. Birkaç yıldır burada bir liman yapma faaliyeti sürüyor.

HEYBELİADA

Heybeliada oldukça büyük, oldukça yeşildir. En yükseği 140 metreye yaklaşan dört tepesi vardır. İskelede inilince, solda Deniz Harp Okulu ve ona bağlı binalar uzanır. Bunların arasından geçilerek arkada, Çam Limanı tarafında, Sanatoryum'a gidilir. İimdi

Deniz Kuvvetleri'nin elinde bulunan arazide tarihten kalan iki ilginç eser vardır; birincisi, Türkler'in fethinden önce yapılmış son ve Adalar'daki tek Bizans Kilisesi, Kamariotissa'dır. Son İmparatoriçe Maria Komnena'nın yaptırdığı sanılıyor. İstanbul'da Fener'deki Aya Maria dışında, dört yapraklı yonca modeline göre yapılmış tek kilise budur. Askeri arazide olduğu için özel izin alınmadan görülemiyor. Bu kıyıda Aya Yorgi (Ayios Yeorgios) Manastırı, Çam Limanı'nın batı ucunda Tariki Dünya Manastırı vardır.

İkinci ilginç kalıntı bir mezar taşından ibaret. Bu, Kraliçe I. Elizabeth'in elçisi Edward Barton'ın mezar taşı. Üzerinde imla yanlışları da olan Latince bir kitabe ve Barton'ın aile arması var. İngiltere'nin ve Elizabeth'in Osmanlı sultanına gönderdiği ikinci elçi olan Barton'ın
bir süre Tophane'de bir evde kaldığını, ama çevre halkı gece cümbüş gürültüsünden rahatsız olup şikâyet ettiği için buradan uzaklaştırıldığını biliyoruz. Gerçekten cümbüşler çok mu gürültülüydü, yoksa o sıralar Türk halkı böyle şeylere hiç mi alışık değildi, bunu o
kadar iyi bilmiyoruz.
İskelenin sağında çarşı, meyhane ve kahveler yer alır. Büyük Rum Kilisesi Aya Nikola (Ayios Nikolaos) buradadır. Bazı ilginç ahşap evlerin önünden örneğin İlyasko Yalısı'nın, Hulusi Bey Köşkü'nün (Hacopulos'lar yaptırmıştı), Adalar'da kışın da açık kalan tek otel Panorama'nın yanından geçerek yürüyünce, çamlık piknik yerlerine gelinir. Bunun ilerisinde Değirmen denilen bölge vardır (adı veren değirmen kalıntıları da ayaktadır). Ada'nın en büyük plajı buradadır.

Fazla yapılaşmamış olan öbür tepe, Ayia Trias Manastırı'yla (bu da Bizans'a uzanır) birlikte Rum Ortodoks Teoloji Okulu vardı. Heybeliada, fetihten bir zaman sonra, Rum nüfusun başlıca dini eğitim merkezi olmuştu (dünyevi eğitim merkezi Fener'de kaldı). Din adamı adayları Yunanistan'dan ve Rumlar'ın bulunduğu her yerden buraya okumaya gelirdi. 1970'lerde Türk hükümetiyle Ortodoks Patrikliği (daha doğrusu, Yunanistan) arasındaki bazı anlaşmazlıklardan ötürü bu eğitim durdu. Ortodoks Rum dini kurumlarının yanında 1940'larda yapılmış Beth Yaakov sinagogu da vardır.

Kuzey kıyısında da Hıdiv ailesinden Sait Halim'in kardeşi Abbas Halim Paşa'nın konağı halen ayaktadır. Heybeli yazkış nüfusun en kalabalık, gidiş gelişin en yoğun olduğu adadır. Burgaz deyince akla Sait Faik'in gelmesi gibi Heybeli'nin yazarı da Hüseyin Rahmi'dir.

BÜYÜKADA

Büyükada'nın adaların en güzeli olduğunda ittifaka varacakların sayısı çoktur. Başından beri böyle kabul edildiği için burada ev sahibi olanlar da binalarına özenmişler, üslupsuz ama
sevimli evler yaptırarak adanın atmosferini belirlemişlerdir. İskelenin solunda, eskiden, Yanni'nin işlettiği Hotel Brasserie, sağında da Hotel de Etrangers vardı. İçeriye yürüyünce, soldaki direkli çayhane, "Select" lokantasıydı. Yabancılar Oteli'nin

önünde "Debarcadere" kahvesi, yani karaya iniş kahvesi dururdu. Sağa doğru gidince Giacomo ve Calypso otellerine gelinirdi. Calypso, Akasya oldu, sonra da yandı.

Meskûn bölge eskiden beri ikiye ayrılır: Nizam ve Maden. İskeleye ayak basmaya göre, sağa doğru gidilirse Nizam'a, sola doğru gidilirse Maden'e varılır. Nizam'ın başında, ünlü İsplandit Oteli'nin azıcık ilerisinde, Anadolu Kulübü vardır. Burası 19. yüzyılda İngilizler tarafından Yat Kulübü olarak açılmıştı. Cumhuriyet'in kurulmasından bir süre sonra kulübe el kondu.

Merkezi Ankara'da kurulan ve milletvekillerini üye yapan Anadolu Kulübü'nün yazlık şubesi haline getirildi. Bunda, 19. yüzyıl boyunca yabancıların benzer kulüpler kurması ve Türkleri üye yapmayı reddetmesine (örneğin Pera'daki Cercle d'Orient) duyulan tepkinin de payı vardı, İngiliz tarzı binanın bulunduğu kulüp kompleksine, daha sonra, geçen yüzyılın en önemli bankeri Zarifi'nin konağı da katıldı.

Bunlar olurken, Büyükada'da Yahudi nüfus da artıyordu. Özellikle 1950'den sonra, Menderes'in ithalatı teşvik eden politikalarıyla İstanbul'da kalan Yahudiler (daha yoksul olanlar 1949'dan sonra sürekli İsrail'e gitti) zenginleşmişlerdi. Büyükada onlar için kendilerini topluma fazla göstermeden rahat edebilecekleri ideal bir yerdi. İimdi, yazları, Anadolu Kulübü'nün lokantasında, bahçesinde ve kumarhanesinde, siyasi aygıtın temsilcileri ile ekonomik mekanizmanın temsilcileri birlikte hoşça vakit geçiriyor. Aralarında, gittikçe azalan, tek
parti "asrı saadet"inden kalmış eski seçkinler de görülüyor.

Büyükada'nın iki yüksek tepesi vardır (en yüksek nokta, 202 metre). Birincisi, yani karaya daha yakın olan Hristos'ta (160 metre kadar), çamların arasında, geçen yüzyılda yapılmış, muazzam ahşap bir bina olan Rum Yetimhanesi, şimdi kendisi oldukça yetim kalmış, yıkık
dökük durur. Otel olarak mimar Vallaury'ye yaptırılmış, sonra otele izin verilmeyince Zarifi gibi Rum zenginlerinin bağışlarıyla toplanan para ile satın alınmış ve yetimhane haline getirilmiştir.
İki tepe arasındaki vadide, Maden'e doğru, bir Rum kilisesi ve manastırı (Ayios Nikolaos) vardır. Bu vadide, Luna Park denilen yerde, eskiden Rum nüfusunun başı çektiği kalabalık, neşeli karnavallar yapılırdı. Atlı arabayla (Adalar'da motorlu taşıt yasağı neyse ki hâlâ uygulanmaktadır) yapılan "küçük tur"da Nizam'dan dolaşıp buraya gelir, buradan da Maden'i dolaşarak merkeze dönersiniz. "Büyük tur", meskûn olmayan ikinci tepeyi de dolaşır.
Luna Park'taki kahvenin yanından daha yüksek Aya Yorgi'ye (Ayios Yeoryios) tırmanılır. Burada aynı adı taşıyan manastır ve küçük, yeni bir kilise ile daha eski mezarlar vardır. Eskiden bu manastırın keşişleri kendi şaraplarını yapar, bunun bir kısmını da satarlardı. İimdi pek öyle keşiş filan kalmadı. Ama bu tepede bir aile lokanta ile kahvehane karışımı bir kurum işletiyor. Aile,
bir işletme rasyonalitesine fazla saygı duymadığı için, sonunda müşteriler mutfağa

dalıp kendi salatalarını yapıyor, patateslerini kızartıyorlar. Bu yöntem, yiyecek sağlamakta daha garantili oluyor.

Bizans zamanının Ada sürgünlerine, 1929'da modern sürgünlerden Troçki de katıldı ve burada birkaç yıl yaşadı.

Büyükada'mn görülecek yerleri arasında Dil uzantısı ve Yörük Ali (bu ad "Yorgoli"den gelir) plajları vardır. Arka tarafta, Aya Yorgi çevresinde, bilmeyenlerin kolay göremeyeceği, birçok
küçük girinti bulunur ki buralarda gerçekten tek başınıza denize girmeniz bile mümkündür.
Büyükada nüfusu ötekilerden daha heterojendir. Andığım Rum Ortodoks kiliselerinden başka, Ayios Dimitrios, arabaların beklediği meydanda Panayia, Maden'de küçücük Ayios Teodoros
ve mezarlıkta Profitis İlyas kiliseleri vardır. Kilise çoğunluğu böylece Rumlar'dadır, ama ayrıca Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi, San Pacifico Latin Katolik Kilisesi ve planını Tedeschi'nin çizdiği, 1904'te yapılan Hesed le Avraam Sinagogu da adanın ibadethaneleri arasındadır. Başlıca cami Hamidiye Camii'dir.

Meydandaki hükümet konağı Hacopulos'ların, belediye binası İttihatçı İsmail Canbolat'ın evleriydi. Nizam'da Azaryan Köşkü, İlyasko Köşkü (Troçki'nin kaldığı), Con Paşa Köşkü (Mimarı Politsis), Çavuşoğlu Köşkü, Maden'de ise Kalvokoresis Köşkü ile Meziki Köşkü kayda değer binalardır. Güzel iskele binasını da Mihran Azaryan yapmıştır. İstanbul'da Levant Herald gazetesini çıkaran Mizzi'nin Nizam'daki kuleli köşkü İstanbul'daki hiçbir yapıya
benzemez. Yaz
ları bütün adalar artık tıklım tıklım kalabalık oluyor. Onun için buralara gitmenin en iyi zamanı baharlar ya da kışın güneşli günleri. İlkbaharda Adalar bir mimoza cenneti haline gelir. Defne, melisa gibi ağaçlar boldur. Ihlamur çayına atılmış bir melisa yaprağı çok şey değiştirir.

Uzakta kalan iki küçük adadan Yassıada uzun zaman Deniz Kuvvetleri'nin elindeydi. İimdi İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi oldu. Bundan önce ise, gene bir İngiliz elçi, romancı Bulwer Lytton'un kardeşi Henry Bulwer, bu ıssız adada kendine bir malikâne yaptırmış ve komşuları rahatsız etme korkusu olmadan cümbüşlerini yaşamıştı. 1960'ta, bir askeri darbeyle devrilen hükümet ve iktidar partisinin milletvekilleri burada yargılandılar, 1961'de Başbakan Menderes ve iki bakanı Marmara'daki başka bir adada, İmralı'da asılarak idam edildi. Sivriada halen ıssızdır. Kıyıda bir manastır yıkıntısı görünür. İttihat ve Terakki zamanında bir İstanbul valisi sokak köpeklerini toplayıp birbirlerini yemek üzere buraya gönderdi. Neyse ki artık böyle bir şeyler olmuyor. Bunun yerine, yatçılar için bir marina yapılmış, dolayısıyla bu ıssız adada bile yalnız kalma imkânı ortadan kalkmış.

UZAK İSTANBUL

Her şehrin, içinde olmamakla birlikte, görece kolay ulaşılabilecek mesafede "sayfiye" leri
vardır. İehrin "turistik hinterlandı" içinde kalan bu gibi yerler, gelen gidenlerden ötürü, büyük kentle organik sayılacak bir ilişkiye girer, hatta bir anlamda büyük kente bağımlı olurlar. Böyle yerler tabii İstanbul'da da var. Bunlar, günübirlik gidip gelme için biraz uzak düşen yerler; dolayısıyla gidince en az bir gece kalmak akıl kârı.

POLONEZKÖY

İstanbul'un doğasıyla olduğu kadar tarihiyle de ilginç bir köşesi Polonezköy'dür. İimdi bulunduğumuz yolun ilerisinden oraya sapmak da mümkün. Ama bu
yol bizi biraz fazla
dolaştırır. Polenezköy'e Beykoz üzerinden ya da yeni açılan Kavacık yolu üzerinden gitmek daha akıl kârı. Beykoz'dan gidince, bir zamanlar aşağı yukarı bütün Kadıköy'ün su ihtiyacım karşılayan, şimdiyse gözümüze küçücük görünen Elmalı Bendi'ni, sonra da yeşillik Mahmutşevketpaşa köyünü geçeceğiz. Daha sol tarafta ise doğanın henüz görece az bozulduğu Tokat deresi, ve Akbaba suyu Dereseki mevkileri var. Akbaba köyünde, buraya adını veren Ahi Babasının anısına yapılan Bektaşi dergâhı vardır. İehrin namlı sularından Karakulak da buralardan çıkar.
İstanbul'un ilginç köşelerinden biri olan Polonezköy'ü siyasi nedenlerle Türkiye'ye sığınmış olan Polonyalılar 1842 yılında kurmaya başlamışlardı, Polonya bu yıllarda Osmanlı devletinin
müttefikiydi. Bunun başlıca nedeni de, ikisinin birden Rusya ile başının dertte olmasıydı. Polonya ayrıca, Katolikliği paylaştığı Fransa ile de dosttu, ama Osmanlı İmparatorluğu'nun yakınlığı, çok zaman önemli bir pratik avantaj sağlıyordu.
Bu avantaj, genellikle, Rusya ile çeşitli zamanlarda mücadeleye giren Polonyalılar'ın, yenilgi durumunda Osmanlı topraklarına sığınması biçimini alıyordu. Tarlabaşı'nı anlatırken Adam Mickiewicz'den söz etmiştim.

Tabii ondan başkaları da vardı ve bazıları Müslüman olup Türk uyruğuna bile geçmişti. Örneğin General Bem 1830 başkaldırması bastırılınca önce Avrupa'ya kaçmış, 1849'da İstanbul'a gelmiş ve Murat Paşa olmuştu. 1830 ve 1848 ayaklanmalarında Bem ile birlikte hareket eden Benvinsky de sonunda Osmanlı ordusunda süvari subayı olmuş ve 1879'da İstanbul'da ölmüştür. Bonvovski Paşa, Abdülhamit zamanında saray kimyageri olmuştur. Bir aristokrat olan Konstantin Bojenski de 1848'den sonra Türkiye'ye sığınır ve Mustafa Celaleddin Paşa olarak orduda çalışır. Türkiye'de Turancılığı keşfeden de odur (ama o olmasa da biz bunu nasıl olsa bulurduk). O ve oğlu Hasan Enver Paşa bu konuda kitaplar yazmışlardır. Nazım Hikmet'in annesi Celile Hanım bu Enver Paşa'nın kızıdır.
Polonezköy'ün kurulması için fŞilen çalışan Mehmed Sadık Paşa da aynı dönemde gelip Türkleşen Polonyalılardandı. Asıl adı Çaykovski'ydi (evini Cihangir'de görmüştük). Ama projenin fikir babası ve "uzaktan kumandalı" mimarı, aynı ihtilâlci kuşağın Paris'e sığınan temsilcilerinden Adam Çartoriski'ydi. Onun isteği, Polonya'nın Rus işgali altında

olduğu bir sırada, dünyanın bir ya da birçok yerinde bağımsız Polonya kolonilerinin bulunmasıydı. Ama bu "bağımsız koloni" Osmanlı mevzuatına hiç uymuyordu. Gene de Abdülmecit'in göz yummasıyla girişim başlatıldı. O sırada, şimdiki Polonezköy'ün bulunduğu yerde Katolik Lazarist keşişlerin bazı dini kuruluşları vardı. Sadık Paşa buraya bir avuç Polonyalı mülteciyi yerleştirmeye sıvandı. Zor maddi koşullarda, Amerika'da Batı'ya göçen öncüleri andırır bir doğa mücadelesiyle Polonezköy'ün temeli atıldı.

Başlangıçta adı "Adampol"dü. Bunun ilk kısmı Çartoriski'nin ilk adı, "pol" de Polonyalı anlamındaydı. Ama zamanla Polonezköy adı yaygınlaştı. Bir süre sonra Lazaristler buradan ayrıldı ve köy Polonyalılar'a kaldı. Polonyalılar uzun süre çiftçilik ve mandıracılık yaptılar. Köyün ürünleri hâlâ şarküterilerde satılır. Örneğin, sahiden orada yapılmasa bile, "Polonezköy" bir tereyağını sattıracak bir markadır. Daha sonra pansiyonculuk işi de gelir kaynakları arasına katıldı. Kendi iddiaları muhtemelen doğrudur ve İstanbul'un ilk pansiyonlarını onlar açmıştır. Köy nüfusu arttı. On beş yirmi kişiyle başlayan kolonide, 1863'te, artık Türk yurttaşı olmuş yüz kadar Polonyalı aile oturuyordu. Dünyaca ünlü kişilerden Franz
Liszt ve Gustave Flaubert Polonezköy'ü
ziyaret etmişlerdi.
1863'te Polonya'da çıkan yeni isyanın da bastırılmasından sonra Avrupa siyasetinde Polonya sorunu küllenmeye başladı. Polonezköy'ün "bağımsız" statüsü siyasi önemini kaybetti. Sonunda 1885'te bu statü ortadan kalktı ve köy Osmanlı İmparatorluğu içinde herhangi bir yer haline geldi. Daha sonra, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri de burası için yeni yasal
düzenlemeler getirdi.
1940'lar ve 50'lerde Polonezköy sınırlı sayıda varlıklı İstanbullu'nun zaman zaman gittiği ve kaldığı bir tatil yeriydi. "Yastık gibi bonfile" bulunduğu söylenirdi. Ayrıca domuz eti ünlüydü. O yıllarda her yerde domuz yetişmediği için bu et ender ve pahalıydı. Bazı itikadı zayıf İstanbullular Polonezköy'e gittiklerinde bu fırsatı kaçırmaz ve domuz yemeği ısmarlarlardı. İtikadı başka bakımdan zayıf bazı İstanbullular için de Polonezköy bir çapkınlık kaçamağı için birebirdi. 1970'lerden sonra Polonyalılar yavaş yavaş köyü ve Türkiye'yi terkederken Türkler de oraya yerleşmeye başladı. Otellerin yanı sıra birçok ev ve villa, buralarda oturanların yararlanacağı yüzme havuzu, tenis kortu gibi spor tesisleri yapıldı. Polonezköy'ün çehresi bir hayli değişti. Bütün bu ticarileşme içinde kalan bazı Polonya asıllı pansiyoncuların gelenlere davranışı da
Lehistan için beslenen iyi
duyguları, Can Yücel'in deyimiyle, "Aleyhistan"a döndürecek nitelikte.
Eski kilise yıkıldıktan sonra, 1914'te yapılan ve İstanbul'daki kiliselere katılan Polonyalı Katolik kilisesi ve papaz evi duruyor. Köyün mezarlıkları da ilginç. Mehmed Sadık Paşa'nın karısı da Müslüman olmuş bir Polonyalı'ydı. Ölünce, Müslüman olduğu halde burada gömüldü. Sadık Paşa ise bir süre sonra Polonya'ya döndü ve yeniden katolik oldu.

Şile

RİVA

AĞVA

Şile öteden beri İstanbul'un sevilen bir sayfiyesi. İlk rağbet nedenlerinden

biri şüphesiz denizidir. Kumbaba'nın minyatür bir sahra çölünü andıran kum tepelerinin önünden başlayarak, burnu da dönerek, ta ilerilere kadar uzanan pek çok kumsal, yazları Karadeniz'in tadını çıkarmaya çalışanlarla dolar. Bu arada, bütün kumluk Karadeniz kıyılarında olduğu gibi, dalganın çektiği kum ve oluşan anaforlar nedeniyle her yaz epey telefat verilir. Ben Şile'nin denizini, doğrusu, yüzmekten çok seyretmek için severim. Hele kışın poyrazda köpük köpük dalgaların kayalarda patlaması gerçekten çok
güzeldir.
Osmanlı döneminden kalma Şile Deniz Feneri öyle sıradan çakarlara benzemez. Ahırkapı gibi o da sürekli yanar ve döner. Işığı normal havada 20 milden görülebilir. Yanan ışık, çok sayıda kristal aynayla büyütülerek yansıtılır. Bunun İili'den Rusya'ya ısmarlandığı ve yanlışlıkla Şile'ye getirildiğine dair bir efsane vardır. Herhalde birileri böyle alangirli bir feneri alçakgönüllü Şile'ye yakıştıramamış olmalı, ama yanlış bu, çünkü orada böyle bir fenerin bulunması yararlı ve gerekli.
Şile bezi hep bildiğimiz, ama galiba gene de tam hakkı verilmemiş bir dokuma türü. En iyileri belki İstanbul içindeki mağazalardadır, ama Şile'de de bol miktarda satılıyor, bir de festivali var.
Eski Şile evlerinden ayakta kalmış olanları görebiliyoruz hâlâ. Yalnız, çoğunun ciddi restorasyona ihtiyacı olduğu belli. Yakınlarda burada birçok büyük otel yapıldı. İç turizm oldukça eski bir alışkanlık olduğu için çeşitli fiyatlara otel ya da pansiyon bulmak mümkün.

İehirden oldukça uzak ve zahmetli bir araba yolculuğu gerektiriyor. Onun için buraya gelince
birkaç gece kalmak akıl kârı..
Riva deresinin kaynakları İstanbul'un epey uzağında, Kocaeli sınırları içindedir. Oralardan gelen dere suyunu önce Ömerli Barajı'na boşaltır, sonra buradan yoluna devam ederek
Anadolu Feneri'nin doğusunda, Çayağzı denen yerde Karadeniz'e dökülür. Burada küçük bir köy de vardır. Oldukça geniş bir kumsal oluştuğu için, son yıllarda giderek ziyaretçisi artmaktadır. Burada hâlâ bir plaj yok, onun için Riva sefasında tam bir piknik havası hüküm sürüyor ve soyunma giyinme işleri genellikle otomobil içinde yapılıyor. Karşısında, akıntılardan ötürü deniz üstünde tutunması güç olan küçük Eşek Adası vardır. Burada Ceneviz'den kaldığı söylenen bir kale kalıntısı da hâlâ

görülebiliyor.

Riva ile Şile arasında, ama Şile'ye çok daha yakın, gene deniz kıyısında, Ksenofon Mağarası var. Buraya Kızılcaköy de deniyor. Mağaranın Anabasis (On Binlerin Dönüşü) yazan Ksenofon'la ilgili olması ihtimali az, çünkü buraya geldiği bilinmiyor. Anabasis, yazarın komutanı olduğu, Pers imparatoru Kyros'a paralı askerlik yapan Yunan birliğinin Kürt ve Ermeni bölgelerinde birçok çarpışmadan geçerek Trabzon'a gelişini anlatır. Ksenofon Yunan yarımadasında da birçok serüvene girmiş, ama Şile yakınlarına gelmemiştir.

Şile'den kıyı boyunca ya da Sorular köyü üstünden yürüyerek ulaşılabilen bu mağaraya dar bir ağızdan girilir. Burada işlenmiş bir taş, bir tür "stela" vardır. İçeride yuvarlak bir oda ve belki bir tanrı heykeli için hazırlanmış basamaklar görülür. Oradan sarkıtlı dikitli d
ar bir dehlize girilir ve 40 metre kadar gidilir. Bundan sonra gelen kör dehlizde ise ancak sürünerek Derlenebilir.
Ağva, Şile'ye bağlı ve onun 40 kilometre kadar doğusunda bir başka sahil köyüdür. En çekici yanı, oldukça derin olan deresi ve bu derenin yemyeşil kıyışıdır. Ağva adı, bu sulaklığı anlatan Latince "aqua"dan geldiği için yakınlarda o da millileştirilmiş ve Ağva'nın resmi adı Yeşilçay olmuştur. Bu çerçevede de birkaç ilginç mağara vardır (Gürlek, İnkese vb.). Pagan Romalılar'dan kaçan Hıristiyanlar'ın bu mağaralara sığındığı anlatılır.
Köy, sanayileşmenin etkilerinden korunduğu halde, şimdi turizme, dolayısıyla kendi güzelliğine kurban gitme tehlikesiyle karşı karşıya. Henüz fazla otel motel yok, ama pansiyonculuk gelişiyor, bunun için de Ağvalılar olmadık yerlere zevksiz yeni pansiyon binaları kondurmaya çalışıyorlar. Dere boyunda bayağı keyifli lokantalar var.
18. yüzyıl hattatlarından Siyahi Ahmed Efendi bir deniz yolculuğunda fırtınaya tutulunca gemisi Ağva deresine sığınmış. Karaya çıkıp gezerlerken, bir mezarlığa gelmişler. Ahmed Efendi, "İu biçareler Şile'ye varıp daha keyifli bir yere gömülememişler," diye eğlenmiş. O gece aniden ölüp o mezarlığa gömülmüş. Bunu da herhalde Şile'ye gıcığı olan Ağvalılar uydurdu. Ama böylece unutmamanız gereken şeyler ikiye çıktı: bir, Ağva'ya Yeşilçay diyeceksiniz; iki, Yeşilçay'ı küçümsemeyeceksiniz.

Aydos, Kayışdağ gibi sapa, daha güneyde, Samandıra bölgesindedir; yükseklikleri nedeniyle geniş bir manzaraları vardır. Kayışdağı'ndan zengin kaynak sularının yanı sıra Bizans'tan hisar ve manastır kalıntıları da görülebilir. Aydos 500, Kayışdağ da 400 met
renin üstündedir.
FLORYA'NIN ÖTESİ

Avrupa yakasında, Florya'dan sonra deniz kıyısında rastlayacağımız ilk önemli yerleşim Küçük Çekmece'dir. Küçük ve Büyük Çekmece bu kıyıdaki iki lagün gölüdür. Denizle

birleştikleri yerde dar ve balçık birer dil vardı. Geçecek insan ve hayvanlar sala biner, birçok insan da bu dil üzerinde salı halatla çekerek öbür kıyıya götürürdü. "Çekmece" adının buradan kaldığı düşünülüyor. Çekmece kısmını böyle çözsek de, "büyük" ve "küçük" sıfatlarını açıklamak zor, çünkü Küçük Çekmece hem daha derin, hem de daha büyüktür.

Yakın zamanlarda İstanbul'un su sıkıntısı iyice artınca, bu iki gölün de baraj sistemine katılması düşünüldü. Onun için denizle ilişkileri koparıldı.

KÜÇÜK ÇEKMECE

Küçük Çekmece tarihi bakımdan fazla ilginç bir yer değildir. 1950'ler ve 1960'lar boyunca İstanbullular, o zaman hayli şehir dışı sayılan bu yere, göl kıyısındaki Beyti'nin lokantasında birinci sınıf ızgara et yemeye gelirlerdi. Sonra Beyti taşındı, ama taklitleri her yeri kapladı.

Çekmece'nin kuzeyinde İstanbul için suları açısından önemli olan Halkalı vardır. Daha doğuda, Altınşehir (!) denilen yerde bulunan Bizans sarnıcı ve sütun başlıklarından dolayı

, bu çevrede eskiden beri yerleşim olduğu anlaşılıyor. Ama daha önemlisi yakınlardaki Yarımburgaz'da paleolitik çağa uzanan bir yerleşimin bulgularıdır. Burada çeşitli mağaralar var; yeraltı sularının kalkerli toprağı oymasından oluşmuş. Karanlık ve çamurlu oldukları için gezmesi güç; ama bir tanesi daha yüksekte kaldığı için ötekiler gibi çamurlu değil. Sarkıtlı koridorlar boyunca çeşitli hücreler görülüyor. Ayrıca büyük bir oda gibi oyulmuş ve hayli yüksek bir bölüm var.

İstanbul'a hayli uzak olmakla birlikte, mağara sözü açılmışken değinebileceğimiz benzer bir yer de Çatalca'da, İnceğiz mağaraları, Kapadokya'dakilere benzeyen, ama onlar kadar büyük olmayan bu mağaralar, herhalde Hıristiyan döneminde yapılmış hücreler, merdivenler,

koridorlarla, son derece ilginç.

HALKALI

Halkalı en eski zamanlardan beri İstanbul'un önemli bir su kaynağı. Mazul Kemer, Karakemer ve Turunçluk Kemeri Roma çağından kalmış, Osmanlı döneminde de onarım görerek kullanılmış suyolları. Bunların taşıdığı suyun kentteki Valens Kemeri'ne verildiği anlaşılıyor. Osmanlılar da çeşitli kemerler, suyolları yapmış. Fatih ve Sadrazamı Mahmud Paşa'nın, II. Bayezid'in, Kanuni ile Köprülü Mehmed Paşa'nın, daha birçok paşanın su yolları var. Hâlâ ayakta duran Osmanlı kemerleri arasında, Sinan'ın yaptığı, Atışalanı'ndaki Avasköy Kemeri, Kumrulu Kemer, Hekimoğlu Ali Paşa'nın yaptırdığı kemer sayılabilir. Atışalanı'nda, Beylik suyolunun kubbeleri, binaları da durmaktadır. Bu gibi yapılar durduğu halde Halkalı su sistemi artık çalışmıyor.

DAVUTPAŞA

Atışalanı'ndan batıya doğru giderek Davutpaşa'ya gelebiliriz. Burası eskiden de Edirne yolu üstündeydi; onun için de sefere çıkan ordunun toplanma yeri olmuştu. Bu sefer törenleri için burada bir saray kompleksi yapılmıştı. Kasırlar Kanuni Süleyman zamanında başlamış ve çeşitli padişahlar yeni binalar eklemişti. Bugün bunlardan yalnız bir tanesinin kalıntısı duruyor.

II. Mahmut Yeniçerileri ortadan kaldırdıktan sonra yeni ordu için bir de bu kasrın kuzeyine bir kışla yaptırdı. Mimarı Krikor Balyan'dı. Bu yüzyıl başında binanın terk edilmiş ve yarı yıkık durumdayken Balkan Savaşı göçmenlerini barındırdığını, Dünya Savaşı sırasında askeri hastaneye dönüştüğünü öğreniyoruz. Bina sonradan bir daha onarıldı ve halen de kışla olarak kullanılıyor.

Kışlanın alt tarafında, 1644 tarihli, zamanında namazgah olarak yapılmış olabilecek Haseki Sultan Meydan Çeşmesi var.
Gene bu yakınlardaki Rami Kışlası ise eski işlevini sürdürmüyor. İçinde pazar kuruluyor. Dalan zamanında, Zindankapı çevresindeki yıkımda eski Pandelli'nin binası da ortadan kalkınca, buraya gelip taşınmışlar. İehrin birçok yerinde oturanlara göre burası hayli sapa bir yer olsa da Pandeli için ara sıra gelmeye değer. Kışla ise günden güne çöküyor.

BÜYÜK ÇEKMECE

Büyük Çekmece'de tarihi eserler çoğalır ve bunların başında Sinan'ın göl üzerinde yaptığı, olağanüstü bir estetiğe sahip köprü gelir. Dört hörgüç, köprüden geçişi zorlaştırıyor olabilir, ama görünüşünü çok güzelleştiriyor. Bu dört hörgüç ayrıca, sayısı simetrik olmayan daha
küçük 28 kemer üstüne oturuyor.
Sinan'ın burada başka eserleri de var: örneğin Büyük Çekmece Hanı. Açık avlusu olmayan, üstü çatıyla örtülü bir handır bu. Karşısında gene Sinan'ın yaptığı küçük ve sevimli Sokollu Mehmet Paşa Mescidi vardır. Minaresinin orijinal biçimi çok ilginç olmalıydı.

Ayrıca güzel çeşmeler vardır burada: Köprü'ye yakın ve Sokollu Mescidi 'nin yanında, Sinan elinden çıkma üç kanatlı çeşme bunların en güzelidir. Ayrıca Süleyman Ağa Çeşmesi, Zeynep Dudu Çeşmesi, iki yüzü yalaklı meydan çeşmesi ve Sultan Hamit'in yaptırdığı Havuzlu Çeşme vardır.

BELGRAD ORMANI VE BENTLER

Kuzeyden, Karadeniz üstünden, yağış getiren bereketli rüzgârlar eser. İstanbul'un kuzeyinde ve Trakya'nın doğusunda, deniz kıyısı boyunca uzanan Istranca Dağları alçalır ve Belgrad Ormanı dediğimiz bölge haline gelir. Ortalama yükseklik 150 metreyi bulmaz burada; en yüksek nokta (Kartaltepe) ancak 230 metredir. Ormanlık alan, zamanla, yarıya yakın azalmıştır (12.000 hektardan 5.000 hektara). Bitki örtüsü zengin çeşitli, ağaçlan genellikle
yayvan yapraklıdır. Yabani hayvan vardır, ama azalmaktadır. Havası İstanbul'a göre her
zaman serindir. Yağış hem İstanbul'a böyle güzel bir orman kazandırmış, hem de burayı şehrin su deposu haline getirmiştir. Buradan şehre su getirmek için ilk düzenlemeleri

Romalılar yaptı. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de olanlar takviye edilirken yenileri eklendi. Kanuni Süleyman Sırbistan seferinden dönerken birlikte getirdiği Sırplardan

bir kısmını bu orman içinde iskân etti. O sırada kurulan Belgrad (ya da Belgradcık) köyü ormana adını verdi. Kanuni burada toprak kullanma hakkı verdiği Sırpların bunun karşılığında suyollarına bakmasını talep ediyordu. Daha 1575'te bir koruma ihtiyacı görülmüş ve su nazırı emrinde ormanı, bentleri, suyollarını gözetecek özel bir örgüt kurulmuştu.

Sel rejiminde birçok dere Karadeniz'e akar. Güney tarafında kalan dereler ise orman içinde belirli havzalarda toplanır. Bentler buralarda yapılmıştır. Doğudan batıya doğru gidersek ilkin
Valide Bendi, II. Mahmut Bendi (Yenibent) ve Topuzlu Bent'i
n oluşturduğu grubu görürüz. Karanlık Bent, Büyük Bent ve Kirazlı Bent ortadadır. Batıda ise Ayvat Bendi bulunur.

Bizans zamanında da, bu havzalarda toplanan suların daha güneyde, kulesinden ötürü Pyrgos diye adlandırılan yerdeki havuza (III. Osman zamanında onarılan baş havuz) toplandığı anlaşılmaktadır. Burada Osmanlı döneminde de kemerler yapılmış ve adlar bileşerek Kemerburgaz olmuştur.

Bütün bu alan içinde bazıları oldukça uzun ve görkemli, hepsi de hâlâ çok güzel su kemerleri vardır. Bizans'tan kalanlar (örneğin İustinianos'un büyük kemeri) Osmanlı döneminde onarılmıştır. Bunların arasında Mavlova en güzellerinden biridir. Cebeciköy'de Balıklı Kemer ve havuzu, Kemerburgaz'da dik bir dirsek yapan Eğrikemer, Uzunkemer, Güzelcekemer hepsi görülmeye değer yapılardır. Bu suların büyük bölümü Hacı Osman Bayırı ve sonra da Maslak üzerinden kente gelir. Bu, yirmi kilometreden fazla bir uzaklık demektir. Ancak İstanbul'un son yirmi, otuz yıllık büyümesi, yüzyıllardır İstanbul'u besleyen Bentler'in su kapasitesini "devede kulak" denecek kadar azaltmıştır.

Belgrad Ormanı günümüzde İstanbul'un başlıca piknik alanlarından biri. Bu kitlesel kullanım kirlenme ve yangın tehlikelerine de yol açtığı için denetimin artması da gerekli olmuştur.
Bunun için belirli yerlerde
piknik alanları düzenlenmiş ve özellikle "jogging" modasının çıkmasından sonra koşu yapmak için buraya gelenlere egzersiz istasyonları olan bir parkur açılmıştır.

Yakın tarihte Belgrad Ormanı önemli bir siyasi akımın başladığı yerdir. 1865'te aralarında
Namık Kemal ve Ayetullah Efendi de bulunan altı kişi (öbürleri Reşat, Mehmet Ali, Nuri bundan üç ay sonra koleradan ölen Refik) piknik havasında toplanarak, sonradan Yeni Osmanlılar adını alan İttifakı Hamiyet Cemiyeti'ni kurdular. Bir süre sonra Mustafa Fazıl Paşa, Ziya Paşa, Ebüzziya Tevfık ve Ali Suavi gibi başkaları da Cemiyet'e katıldı. Belgrad Ormanı toplantısına, Ayetullah Efendi, Carbonari örgütünün ve "Lehistan Teşkilâtı Hafiyesi"nin tüzüklerini getirmişti.

KARADENİZ KIYISI

Belgrad Ormanı Karadeniz kıyısına beş, altı kilometre kadar yaklaşır. Bundan sonrasında yükseklik azalır ve kıyıya gelindiğinde zaman zaman kesintiye uğrayan geniş kumsallarla karşılaşırız. Bunların en büyüklerinden olan Kilyos, uzaklığına rağmen, şehrin en popüler plajlarından

biridir. Popülerdir ama, bütün Karadeniz kumsallarında olduğu gibi burada da dalga eksik olmaz ve gerçek anlamda yüzmeyi imkânsızlaştırır. Ayrıca, çekilen dalga kumu da geri götürdüğü için, her yıl, denize alışık olmayan birileri paniğe kapılıp boğulur buralarda.

Daha batıya doğru GümüşdereKısırkaya vardır, buralardan itibaren, Terkos gölüne kadar, yıllardan beri linyit ocakları açılmaktadır. Burada bu linyitin bulunması İstanbul için nimet değil, felâket olmuştur. Kömür çıkarmak için doğa berbat edilmiş, kıyılar kirletilmiştir; çıkan kömür çok düşük nitelikli (az kalori, yüksek kükürt vb.) olduğu için, bunun yakılmasıyla İstanbul'un havası kirletilmektedir.

İstanbul'un musluktan akan suyuna adını veren Terkos Gölü de şimdi perişan bir durumda. Geçen yüzyılsonunda burası ana su kaynağı olarak, bir Fransız İirketi tarafından şehre bağlanmıştı. İimdi madenler, kuzeyden yayılma eğilimi gösteren kumullar ve kuraklık Terkos'u iyiden iyiye kuruttu.

Daha batıya doğru eski adı Podima olan Yalıköy ve Kastro deresi
gibi güzel noktalarla,
İstanbul'un kuzey uçlarındaki ve Karadeniz kıyısındaki uzantıların sonuna geliyoruz.

YALOVA

İstanbul'da sağa sola doğru izlediğimiz çeşitli güzergâhlarla hiç ilgisi olmayan bir yer, Yalova. Ama resmen İstanbul'un içinde. Bu "resmi"lik bizi hiç ilgilendirmeyebilirdi, ardında "fiili" bir şey olmasaydı.

Türkiye'de, daha doğrusu İstanbul'da, memleket gezme âdeti görece yeni başlamıştır. Başladıktan sonra da, gezilebilir yerler yelpazesi, belirli evrelerle genişlemiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yılllarında bu yelpaze hayli dardı. İstanbullu için gezip tozmak, eğlenmek üzere gidilecek yer, Bursa ya da Yalova gibi, yakın yerlerdi. Bursa'da Çelik Palas'a, Yalova'da Termal'e gidilir, iki yerde de kaplıcada yıkandırdı. Gezme tozma, ama aynızamanda "sıhhat"!

Öte yandan, bürokrat gelenekli toplumumuzda, devlet memurlarının ki zaten gezip tozmanın hem maddi imkânı, hem mânevi ve entelektüel ufku, yalnız onlarda vardı il sınırları dışına çıkmak için âmirlerinden, kurumlarından resmen izin almalarını gerektiren bir yasa yapılmıştı. Bu kısıtlamaya karşı bir de ferahlama ile denge sağlamak üzere, Yalova köyü İstanbul iline bağlandı Bursa'yı İstanbul'un bir ilçesi haline getirmekse mümkün olmadı.

O gün bu gündür Yalova'nın bu durumu devam ediyor. Ayrıca İstanbul'un sebzemeyve

bahçesi olmak gibi bir özelliği de var, ama ona bakılırsa Türkiye'nin her yerinden ürün akıyor İstanbul'a.

Çmarcık'ta, Armutlu'da sayfiye şehirleri kurulur, Trakya'da yazlıklar Ereğli'ye doğru kesintisiz bir duvar halinde kıyı boyunca koşarken, vapurla birkaç saatte varılan Yalova da bu furyadan payına düşeni aldı.

İstanbul'la Yalova arasında organik bağ kurmakta benim de öznel bir katkım var. Kadıköy'de, çarşı içinde, Fıçı adında mütevazı bir meyhane vardı. Kadirşinas Reşat Ekr em bu kurumu ansiklopedisine almıştır. İöyle anlatır: "... 1968'de Kâtib Atacan tarafından aynı isimle ve içkili ikinci sınıf lokanta olarak açıldı. Bilhassa Oğuz adında müşteri hal ve hatırı bilir bir barmenin himmetiyle ilk zamanlardan daha çok rağbet gören bir yer oldu... Kâtib Atacan Hemşinli'dir... Karpiç'in garsonlarından biri olmuştu.. Barmen Oğuz 1969'da ayrılmış, bir pasaj içinde kendi adına bir lokanta açmış, yerine Hemşinli Talib gelmiştir."

Evet, Kâtib Atacan, yanılmıyorsam 1980'lerin başında Fıçı'yı devredip Yalova'da Atacan adında bir lokanta açtı. Bu hâlâ çalışıyor mu, bilmiyorum, ama bana göre bu da bir organik ilişki.

Kâtib, Oğuz, sonradan ikisinde de çalışan Dursun, biz eski Kadıköylüler için güzel isimler. Yalova'ya yola çıktık, ama fazla duramadan Kadıköy'e döndük. Son bir anıyla bitireyim bu bölümü. Fıçı'da veya Oğuz'da biz otururken, gecede birkaç sefer kapı açılır, bir adam içeri hızla dalardı. Sağ eli kalkık, ayakta duranlar arasından telâşlı telâşlı bara yaklaşırdı. Barmen de
zaten onu görmüş ve bir tek sek doldurmuş olurdu. Adam tezgâha varınca uzatılan kadehi kapıp iki yudumda diker, aynı azim ve kararlılıkla çıkar giderdi.

Kadıköy Çarşısı'nda küçük imalâtla uğraşan ve geceleri de çalışan bir adamdı bu. Bir iki saatte bir rakısı geliyor, çıkıp çevrede bildiği birkaç yeri bu şekilde turluyor, dönüp işine devam ediyordu. Hesabı da ertesi gün, gündüz öderdi.

Gelince garsonlar "Ekspres geldi," der, gereğini yaparlardı.

KAYNAKLAR Ansiklopediler:

İstanbul Ansiklopedisi (ed. Reşat E
krem Koçu).
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı).

İslam Ansiklopedisi.
Yurt Ansiklopedisi.
Adil, Fikret. Avare Genclik/Gardenbar Geceleri. İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Asmalı Mescit. İstanbul, 1933.

Ali Rıza Bey (Balıkhane Müdürü). Bir Zamanlar İstanbul. Tercüman, İstanbul.
Antonowicz
Bauer, Lucyna. Polonezköyü. İstanbul Kitaplığı, 1990.

Aslanapa, Oktay. Osmanlı Devri Mimarisi. İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1986.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, İehrin iskânı ve Nüfusu.
Ankara, 1958.
Ayverdi, Samiha. Boğazicinde Tarih. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1966.

Barışta, Örcün. İstanbul Çeşmeleri. Kültür Bakanlığı Tanıtım Yayınları: 39, 46, 54, İs tanbul, 1991,' 1993.
Belgrad Ormanları. Bahçeköy Orman İşletme Müdürlüğü, İstanbul.

Beyatlı, Yahya Kemal. Aziz İstanbul. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1974.
Braudel, Fernand. The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. Fontana/Collins, 1972. Celâl, Musahipzade. Eski
İstanbul Yaşayışı. İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Cezar, Mustafa. XIX. Yüzyıl Beyoğlusu. Akbank, İstanbul, 1991.

Çeçen, Kâzım. Üsküdar Suları. İstanbul, 1991.

Çelik, Zeynep. The Remaking of İstanbul. University of California Press, Berke ley, 1993.
De Amicis, Edmondo. İstanbul (1874). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Deleon, Jak. Eski İstanbul'un (Yaşayan) Tadı. Cep Kitapları, İstanbul, 1988.

Beyoğlu'nda
Beyaz Ruslar. İstanbul Kütüphanesi, İstanbul, 1990.

Derviş Mustafa Efendi. 1782 Yılı Yangınları. (Hazırlayan: Hüsameddin Aksu), İletişim Yayınları. İstanbul, 1994.

Dethier, P. A. Boğaziçi ve İstanbul. Eren, İstanbul, 1993.

Dökmeci, Vedia ve Hale Çıracı. Beyoğlu. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
Ya
yınları, İstanbul, 1990.
Duben, Alan, ve C

em Behar. İstanbul Households. Cambridge V. P., Cambridge, 1991.

Duhani, Said N. Beyoğlu'nun Adı Pera İken. İstanbul Kütüphanesi, İstanbul, 1990.

Eski İnsanlar, Eski Evler. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1982.

Dumesnil, Vera. İşgal İstanbul'u. İstanbul Kitaplığı, 1993.

Edmonds, Arına G. The Union Church of İstanbul: A History. İstanbul, 1986.
Ekdal, Müfid. Bir Fenerbahçe Vardı. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1987.

Eldem, Sedat Hakkı. Boğaziçi Anıları, Alarko, İstanbul, 1979.

İstanbul Anıları. Alarko, İstanbul, 1979.

Eminönü Camileri. Türk Diyanet Vakfı Eminönü İubesi. İstanbul, 1987.

Erdenen, Orhan. Boğaziçi Sahilhaneleri. 4 Cilt, İstanbul, 1993
1994
Ergin, Osman Nuri. Türk Belediyecilik ve İehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler. İstan
bul
Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 1987.

Evin, İffet. Eski Boğaziçi İnsanları. İstanbul Kütüphanesi, İstanbul, 1992.

Yaşadığım Boğaziçi. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.

Eyice, Semavi, Metin Sözen, Murat Belge. İstanbul. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler. Türkiye Diyanet Vakfı Fatih İubesi, Ankara.
Gilles, Pierre. The Antiquities of istanbul. Halica Press, New York, 1988.
Giz, Adnan. Bir Zamanlar Kadıköy. İstanbul, 1988.

Goltz, Thomas (ed.). İstanbul. Apa
Publications, Singapore, 1988.
Gökmen, Mustafa. Eski İstanbul Sinemaları. İstanbul Kitaplığı Y'ayınları, İstanbul, 1991.

Gülersoy, Çelik. Beyoğlu'nda Gezerken. İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1990.

Çamlıca'dan Bakışlar. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1982.

Göksu'ya Ağıt. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1987.

Hıdivler ve Çubuklu Kasrı. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1985.

İstanbul Estetiği. İstanbul, 1983.

Kapalı Çarşı'nın Romanı. İstanbul Kitaplığı, İstanb
ul, 1979.
Güleryüz, Naim. İstanbul Sinagogları. İstanbul, 1992.

Günay, Reha. Sinan'ın İstanbul'u. İstanbul Büyük İehir Belediyesi, İstanbul, 1987.

Hamsin, Knut, H.C. Andersen. İstanbul'da İki İskandinav Seyyah. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

İnciciyan, P. G. 18. Asırda İstanbul. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1976.

İrez, Feryal, ve Hüsamettin Aksu. Boğaziçi Sefarethaneleri. Yapı Kredi Yayınları, 1992.

Kaptan, Özdemir. Beyoğlu, Kısa Geçmişi, Argosu. İletişim Yayınları, İstanbul,1989.
Kayra, Cahit.
İstanbul'un Yokuş ve Merdivenleri. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Ya

yınları, İstanbul, 1991.

Kayra Cahit ve E. Üyepazarı. Kadıköy, Vaniköy, Çengelköy. İstanbul, 1993

Kazgan, Haydar. Galata Bankerleri. Türk Ekonomi Bankası, İstanbul.

Koçu, Reşat Ekrem. Os
man Gazi'den Atatürk'e. Cumhuriyet Gazetesi Eki, 1954.
Türk İstanbul. Cumhuriyet Gazetesi Eki, 1953.

Konyalı, İbrahim Hakkı. Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi. Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1976.

Kömürcüyan, Eremya Çelebi, İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul. Eren, İstanbul, 1988.

Lokmanoğlu, Hayreddin, Rakım Ziyaoğlu, Emin Erer. Tourist's Guide to istanbul. İs
tanbul, 1963.
Montran, Robert. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İstanbul'da Günlük Hayat. Eren, İstanbul,

1991.

XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul. V Yayınları, Ankara, 1986.
Meyer
Schlichtmann, C. Prusya Elçiliği'nden Doğan Apartmanına. İstanbul Kitaplığı, İs
tanbul, 1992.
Mintzuri, Hagop. İstanbul Anıları, 1897

1940. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
MüllerWiener, Wolfgang. Bildlexicon Zur Topographie istanbul. Verlag Ernst
Wasmuth, Tübingen, 1977.
Neyzi, Ali. Hüseyin Paşa Çıkmazı, No: 4. Karacan Yayınları, İstanbul, 1983.

Neyzi, Nezih. Kızıltoprak Anıları. İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Nirven, Saadi Nazım. İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti. İs
tanbul, 1953.
Okday, İefik. Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa. İstanbul, 1986.

Osmanlılar ve Hollandalılar. İstanbul, 1990.

Özbay, Ercümend Melih. İstanbul Arkeologyasından Serpintiler.

Labris, İstanbul, 1991.
Pardoe (Miss). TheBeautiesoftheBosphorus. Londra, 1850
Refik, Ahmet. Türk Mimarları. Sander Yayınları, İstanbul, 1977.
Onuncu Asr
ı Hicri'de İstanbul Hayatı. Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.
Onbirinci Asr
ı Hicri'de İstanbul Hayatı. Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.
Onikinci Asr
ı Hicri'de İstanbul Hayatı. Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.
Onüçüncü Asr
ı Hicri'de İstanbul Hayatı. Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.
Schiele, Renati, ve Wolfgang Müller
Wiener. 19. Yüzyılda İstanbul Hayatı. İstanbul, 1988.

Scognamillo, Giovanni. Bir Levantenin Beyoğlu Anıları. Metis Yayınları, İstanbul, 1989.

Sperco, Willy. Yüzyılın Başında İstanbul. İstanbul Kütüphanesi, İstanbul, 1989.
SummerBoyd, Hilary ve John Freely. Strolling Through istanbul. KPI, Londra ve New
York, 1987.
İahabeddin, Cenab. İstanbul'da Bir Ramazan. İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

İehsuvaroğlu, Haluk. Boğaziçi'ne Dair. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1986.

Asırlar Boyunca İstanbul. Cumhuriyet Gazetesi Eki.
Tevfik,
Mehmet. İstanbul'da Bir Sene. İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Toros, Taha. Geçmişte Türkiye

Polonya İlişkileri. İstanbul, 1983.

Vada, A. Cabir. Boğaziçi Konuşuyor. İstanbul.

Yazıcı, Yüksel. Bütün Yönleriyle Boğaziçi'ndeki Cennet: Sarıyer. Form Yayınları, İs tanbul, 1993.
Yerasimos, Stefanos. Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri. İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Visite Privee. İstanbul, Editions du Chene, Paris, 1991.

Yesari, Afif. İstanbul Hatırası. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1987.

Yıldırım, Selahattin (ed). The Historical and Cultural Heritage of istanbul. Metropolitan Municipality of Greater İstanbul, İstanbul.

DİZİN

Abbas Halim Paşa Konağı 333

Abbas Hilmi Paşa 284
Abdal Yakup Dede Tekkesi 127
Abdi Subaşı Camii 139
Abdi Çelebi Camii 131 Abdülaziz 65, 70, 82, 113, 144, 238, 263, 265, 290, 292, 293
Abdülhamit I 28; külliyesi 81; türbesi 81
Abdülhamit II 65, 206, 263, 273, 276, 293; çeşmesi 250
Abdullah Cevdet 88
Abdullah Ağa Yalısı 291
Abdülmecit 6, 48, 186, 187, 217, 25
0, 254, 260, 261, 265, 282, 287, 337; köşkü 36; türbesi 171

Abdülmecit Efendi Kasrı 312
Abdülvedud Camii 191 Abdurrahman Sami Türbesi 29 Abidei Hürriyet 252

Abraham Paşa 238, 278

Abud Efendi 102; yalısı 289
Acem Ali 170
Acemoğlu Hamamı 107
Acı Musluk Hamamı 86

Açık Hava Tiyatrosu 254
Adalar 329335 Adam Mickiewicz 243, 336
Adamopulo Hanı 225

Adile Sultan 138, 196, 312; sarayı 256, 290,312

Adilşah Kadın Camii 60

Adliye Sarayı 25, 63

Aetios Sarnıcı 175
Afganiler Tekkesi 305
Afif Paşa Yalısı 27
4 Afife Hatun Tekkesi 193
Afrika Hanı 239

Ağa Hamamı 131

Ağalar Camii 36

Ağva 339

Ahırkapı 43

Ahırkapı Meydanı 30
Ahi Çelebi Camii 92
Ahi dervişleri 324

Ahmed Âşıki 158

Ahnıediye Külliyesi 302
Ahmet 121,22, 37 Ahmet II 113
Ahmet III 36, 79; çeşmesi 33, 29
8
Ahmet Mithat Efendi Yalısı 282

Ahmet Muhtar Paşa 321

Ahmet Paşa 56

Ahmet Rasim Paşa Yalısı 285

Ahmet Ratib Paşa 313

Ahmet İemsettin Efendi Çeşmesi 274

Ahmet Vefik Paşa 268 ahşap ev 3, 110, 154
Akaretler 255 Akbaba suyu 336
Akbıyık 30

Akbıyık Mescidi 30
A
kdağ, Mustafa 118
Akdeniz Heykeli 252
Akıntı Burnu 267

akıntılar 260
Akropolis 13, 35 Aksaray 123
Alay Köşkü 34
Aleksandros 18
Alemdağı 315

Alemdar Mustafa Paşa 36
Ali Emin Efendi 182, Ali Fakih Mescidi 130
Ali Paşa Camii 128

Ali Rıza Paşa Yalısı 275
Ali Talat Bey 263
Ali ve Fuat Paşa konakları 70

Ali Paşa Camii 70
Alibeyköy 250 Alman Hastanesi 257 Alman Evangelik Kilisesi 243
Alman Konsolosluğu 241; elçilik yazlığı 276
Alman Lisesi 227
Alman Çeşmesi 24
Altunizade 311 Altunizade Camii 312
Altunizade İsmail

Zühtü Paşa 311

Amcazade Hüseyin Paşa 179
Amcazade Külliyesi 179
Amcazade Yalısı 286

Amerikan Konsolosluğu 235

Amerikan Kız Koleji 311
Anadolu Han 238 Anadolu Feneri 280 Anadolu Kulübü 334
Anadoluhisarı 287

Anadolukavağı 281
Analipsis Kilisesi (Samatya) 13
2, (Bakırköy) 206

Anarad Hığutyun Ermeni Katolik Kilisesi 132
Anastasios 45 Andronikos Komnenos 25
Anemas Zindanı 149

Anikia İuliana Sarayı 151
Ankaravi Mehmet Efendi Medresesi 108 Anna Doukaina 173 Anthemius 15 Antigoni Oteli 332
Antik çağ 279
Apoyevmatini 234
Arakiyeci İbrahim Ağa Camii 55
Arap Camii 214 Argonotlar 259, 276, 280, 281
Arif Paşa Konağı 65

Arif Bey Yalısı 293
Arkadios Sütunu 126 Arkeoloji Müzesi 24, 34, 44 Arnavutköy 267 Arseven, Celâl Esad 318
Arz Odası 36

Asım Paşa Konağı 64
Askeri Müze 34, 254
Aslanlı Yalı 268

Asmalımescit 233

Aspar Sarnıcı 128, 170
Assisili Aziz Francis 107
Asya'nın tatlı suları 287

Âşık Paşa 158

Âşık Paşa Camii 158

Âşıkpaşazade 158

Aşir Efendi Kütüphanesi 82

Aşiyan Müzesi 269
Aşkenaz Sinagogu 221; Or Hodeş 221; Tofre Beg
adin 223
At Meydanı 25
Ataköy 206
Atıf Efendi Kütüphanesi 110

Atik Ali Paşa 175, 176

Atik Ali Paşa Camii 66

Atik Mustafa Paşa Camii 148
Atik Sinan 166,177 Atik Valide Camii ve Külliyesi 303
Atlas Sineması 237

Augusteion Meydanı 63

Avrupa Pasajı 236
Avrupa'
nın tatlı suları 250
Avusturya Lisesi 223
Avusturya Elçiliği 275

Aya Andrea İapeli 218

Aya İlya Kilisesi 218

Aya İrini 33
Aya Nikola Kilisesi (Büyükada) 334, (Cibali) 137, (Heybeliada) 333, (Karaköy) 219, (Samatya)
132, (Topkapı) 56
Aya Triyada Kilisesi Bkz. Ayia Trias
Aya Yorgi Kilisesi (Edirnekapı) 57, (Samatya) 131, (Patrikhane) 140, (Fener) 143, (Bakır
köy)

206, (Yeniköy) 274, (Tarabya) 276, (Çengelköy) 291, (Yeldeğirmeni) 318, (Bur
gaz, Heybeliada) 332, (Büyükada) 334
Aya Yorgi Manastırı 332
Aya Yorgi
Potira Kilisesi 172
Ayas Paşa açık türbesi 196
Ayasofya 13, 15, 17, 18, 19, 22, 23 Ayasofya Efsanesi 166
Ayasofya Pansiyonları 29
Ayastefanos 207 Ayazma Camii 300 Aydos 340 Ayia Eufemia Kilisesi 319 Ayin Kiryaki
Kilisesi 48 Ayia Maria Kilisesi 28 Ayia Par
askevi Ayazması (Eğrikapı) 60, (Hasköy) 249

Ayia Paraskevi Kilisesi (Kazlıçeşme) 202, (Büyükdere) 279, (Beykoz) 282
Ayia Tekla Kilisesi 148 Ayia Teodosia Kilisesi bkz. Gül Camii Ayia Trias Kilisesi
(Taksim) 240, (Bahariye) 321; Rum Katolik (Galatasaray) 236, (Kuzguncuk) 294
Ayia Trias Manastırı 333

Ayia Zoni Ayazması 61
Ayii Apostolii 254 Ayii Karpos ke Papylos Martirion'u 132
Ayii Konstantinos ke Eleni Kilisesi (Samatya) 132, (Tarlabaşı) 243

Ayios Andonios Ayazması 147
Ayios Andreas en Krisei Kilisesi 129
Ayios Dimitrios Kilisesi (Edirnekapı) 57, (Kurtuluş) 254, (Kuruçeşme) 266, (Büyükada)
335
Ayios Fokas Kilisesi 265 Ayios Haralambos Kilisesi 254 Ayios İoannis Kilisesi
(Samatya) 133, (Balat) 144, (Çarşamba) 172, (Karaköy) 219, (Kala

mış)
321, (Burgaz) 332 Ayios Konstantinos Kilisesi 284 Ayios Minas Kilisesi 132 Ayios
Nikolaos Kilisesi Bkz. Aya Nikola Ayios Panteleymon (Karaköy) 218, (Kuzguncuk) 294
Ayios Stefanos Kilisesi 207 Ayios Strati Kilisesi 146
Ayios Teodoros Kilisesi (Yenikapı)
50, (Büyükada) 335 Ayios Terapon Kilisesi 34 Ayios Yeoryios bkz. Aya Yorgi
Aynalıkavak Kasrı 248

Ayrılık Çeşmesi 308
Ayvansaray 147, 150
Azapkapı212

Azaryan Köşkü 335
Azaryanlar 278 Aziz Mahmut Hüdai 314; camii ve külliyesi 302 Aziz Pietro ve Paoli
Kilisesi 223 Bab

ı Hümayun 33
Babi Ali 82 Baba Haydar Mescidi 192 Baba Cafer Kulesi 43, 92 Babinger 168
Babüssaade 35
Babüsselam 35 Bağdat Caddesi 323

ağdat ve Revan Köşkleri 36

Bağlarbaşı 311

Baha Bey Yalısı 293
Bahariye 321 Bahriye Nezareti 245 Bahriye
li Sedat Bey Yalısı 287

Bakırköy 205

Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi 206
Bala Külliyesi 55 Balat Yahudi Hastanesi 147 Balat 145
Balık Pazarı 93, 237

Balıklı Ayazması 53

Balıklı Rum Hastanesi 203

Bali Paşa Camii 185

Balkapanı95

Baltalimanı 2
70
Baltaoğlu Süleyman Paşa 270

Balyanlar 70, 186, 257, 261, 291; Kirkor 311, 341; Nikoğos 255, 263, 265, 287; Sarkis 123, 266,
293; ev 265
Bamyacılar 34
Bankalar Caddesi 222 Barbaros Hayreddin 154; türbesi 261 Barborini 70, 234
Barkan, Ömer Lütfı 113
Barn
athan Apartmanı 225

Baron Hübsch Yalısı 278
Barry, Sir Charles 236 Barton, Edward 332
Basın Müzesi 65

Baş, Hüseyin 21

Başdefterdar İskender Çelebi 208

Başkadın Çeşmesi 301

Başkadın Camii 301

başkent 39, 41, 89; Cumhuriyet 6; Osmanlı 4, 89; Tanzimat 5; Ro
ma 1 Bayezid I 23, 269, 287, 324 Bayezid II 27, 66, 68, 145, 159, 257, 284 Bayezid Camii 68
Bayezid Hamamı 71
Bayezid Külliyesi 68 Bayezid Medresesi 71
Bayram Paşa Külliyesi 126

Bazilika Sarnıcı 13
Bebek 268 Bebek Camii 268 Bekri Mustafa 93
Bektaşi Dergâhı 336

Belçika Konsolosluğu 240, 257

Belediye Sarayı 151

Belediye binası 234

Belgrad Kapısı 52, 130

Belgrad Ormanı 60, 279, 342
Belisarios 25 Belvü Oteli 321 Bentler 342 Bereketzade Camii ve Medresesi 215
Bereketzade Çeşmesi 225

Beş Çeşme 327

Beşikçizade T
ekkesi 128
Beşiktaş 261

Beşir Ağa 86

Beşir Ağa Camii 86
Beth Yaakov Sinagogu 333 Beyaz Ruslar 233
Beyazcıyan Yalısı 275

Beyazıt 67

Beyazıt Kulesi 70

Beyazıt Meydanı 68
Beykoz 282 Beylerbeyi 293
Beylerbeyi Sarayı 293

Beyoğlu 226

Beyoğlu Hastanesi 224
Bezmiâlem Camii 208 Bezmiâlem Valide Sultan 88, 188
Binbirdirek Sarnıcı 63

bit pazarı 302
Bizans 2, 23, 25, 89, 95, 107, 147, 211, 213, 260, 269, 273, 327, 329, 342
Bizans sarayı 29, 30

Blaherna Sarayı 58, 147, 149

Blaherna Ayazması 147
Bodrum Camii bkz. Mirelaion Kilisesi Bodrumî Camii 314
Boğaz Köprüsü (Fatih) 269

Birinci 266Boğaz balıkları 283

Boğaziçi 1,259
295
Boğaziçi Üniversitesi 268

Boğdan Sarayı 174
Bomonti 253 Borsa 81
Bostancı 326

Bostancı Camii 326
Botanik Bahçesi 117 Botter 322; Ham 227
Boyacık
öy 271
Bozdoğan Kemeri 151
Bristol Oteli 236
Britanya Elçiliği 236

Bukoleon Sarayı 44
Bulgar Hastanesi 252 Bulgar Kilisesi 143
Bulgar Kilisesi Eksarhlığı 253
Bulgarlar 144, 198,221,319 Bulgur Palas 126 Bulwer, Henry 335 Burgaz 329, 332
Burmalı Sütun 24
Bur
malı Mescit 107

Bülbül Tevfık Paşa konağı 88
Bülbülderesi 306 Büyükada 329, 333 Büyükdere 278 Büyük Çekmece 340, 341
Büyük Çekmece Hanı 342
Büyük Londra Oteli 236 Büyük Postane 81
Büyük Reşit Paşa 69
Büyük Saray 149, 151
Büyük Valide Hanı 96, 99
Büyük Yeni Han 99 Byzas 1, 13,39, 130,273,317 Caddebostan 324
Cafer Ağa 28

Cafer Paşa Külliyesi 196

Cağaloğlu 88

Cağaloğlu Hamamı 86

Cağaloğlu Sinan Paşa 85
Cankurtaran 30 Cannonica 241 Cansever, Edip 322 Casa d'Italia 236 Cebe Ali 135
Cellat Mezarlığı 199
Cem 23 Ce
mal Paşa 324

Cemil Molla Köşkü 294
Ceneviz Kalesi bkz. Yoros Kalesi Ceneviz Kulesi 225
Cenevizler 82; surları 212; duvarları 214
Cennet Bahçesi 256 Cercle d'Orient 238, 324
Cerrah Mehmet Paşa 125
Cerrahi Tekkesi 175
Cerrahpaşa 124

Cerrahpaşa Camii 124
Ceva
d Paşa Türbesi 178
Cevahir Bedesteni 102
Cevri Kalfa İlkokulu 63

Cevri Usta Camii 308
Cezayirli Hasan Paşa İlkokulu 245

Cezayirliyan, Mıgırdıç 275

Cezeri Kasım Paşa Camii 88, 194
Chenier, Andre 223
Cibali 135; Kapısı 137

Cibali Sigara Fabrikası 137
Cihangir Camii 256
Cinci Meydanı 48
Cingria 322
Con Paşa Köşkü 335
Constantinus 1, 2, 23, 33, 39,41, 66 Cumhuriyet gazetesi 84
Çakmakçılar Camii 99

Çamlıca 312

Çamlıca Kız Lisesi 313
Çana Sinagogu 146 Çandarhlar 96, 158, 179
Çardaklı Hamamı 45

Çarpışan Kayalar 28
0
Çarşamba 163, 169

Çarşı Camii 205

çarşılar 89
104
Çatal Çeşme 326

Çatladıkapı 44

Çavuşoğlu Köşkü 335

Çeçeyan Hanı 217

Çemberlitaş 66

Çemberlitaş Hamamı 66
Çengelköy 291 Çerkezler Mahallesi 257 Çerkezo 221

çeşmeler 32

Çıksalın 249

Çırağan Sarayı 263
Çiçek
Pasajı 237

Çiçek Pazarı 237
Çifte Saraylar 85 Çiftehavuzlar 324 Çiller Yalısı 274
Çingeneler 56, 135, 147, 305
çiniler 172; İznik 78, 95, 101, 113, 129, 149, 170, 196, 220, 304; Kütahya 219, 312;
Tekfur Sarayı
55, 59, 94, 146, 301 Çinili Cami 305 Çinili Hamam 154, 305
Çinili Köşk 34

Çorlulu Ali Paşa 186

Çorlulu Ali Paşa Camii 248

Çorlulu Ali Paşa Külliyesi 67
Çubuklu 284
Çuhacılar Hanı 101
Çukur Bostan 169, 170 Çukur Han 95
Çürüksulu (Mahmut Paşa) Yalısı 310
Dadyanlar 275; Hovhannes Dadyan 205, 206,208 Dalan, Bedrettin 54, 137, 170, 193,
266,310,324
Dalgıç Ahmet Ağa 109

Dalgıç Ahmet Çavuş 78
dalyan 283, 323
Damat İbrahim Paşa Çeşmesi 265

Damat Ferit Paşa 271

Damat İbrahim Paşa 24
Dandolo 18 Dandrialar 236 D'Aronco 98, 216, 225, 227, 253, 277, 309, 322
Darülaceze 252 darülhadis 107, 113
darüşşifa 115

Davut Ağa 35, 43, 67, 78, 124, 153, 172, 176, 185

Davut Ağa Mescidi 192

Davut Paşa Camii 127

Davutpaşa 127, 341

Debreli İsmail Paşa Yalısı 293
Decugis 323 Dede Efendi 30 Defterdar 193 Defterdar
Atıf Efendi 110

Defterdar Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi 109

değirmen 333
Demetrios Kanabu Kilisesi 147 Deniz Harp Okulu 332 Deniz Müzesi 217, 263 Deniz
Hastanesi 245 Derya Ali Baba Türbesi 202 Dethier 24, 41,45, 58, 257 Devati
Mustafa Efendi Tekkesi 306
dikili taşlar 24
Dil 335
Dinozade Abıdin Paşa Türbesi 168

Direklerarası 105

Divan Odası 37
Divanyolu 6364
Divan Edebiyatı Müzesi 226

Doğan Apartmanı 225

Doğancılar 301
Dolmabahçe 261 Dolmabahçe Camii 255
Dolmabahçe Sarayı 261

Donizetti Paşa 234

Drağman
Camii 174 Dragos 327 Dudullu315 Duhani 276 Dutch Chapel 229 Dülgerzade 181
Düyunu Umumiye 84 Ebu Zerar el
Gıfari 148
Ebu Eyyûb Ensari 60, 197
Ebubekir Paşa Sıbyan Mektebi 124
Ebussuud Efendi 119
Edip Efendi yalısı 290

Edirnekapı 56

efsaneler 19, 20, 117, 130, 163, 202, 249,310,317
Eğrikapı Maksemi 192

Eğrikapı 60
Eirene 18 Eirene Kulesi 98 ekonomi 9092
Elçi Hanı 66

Eldem, Sedat Hakkı 153, 249, 255, 292

Elefterios Limanı 50
Elekli Dede 54
Elmalı Bendi 336

Emek Sineması 238
Eminönü 75, 77, belediyesi 64 Emir Buhari tekkeleri 135, 178 Emir Güne 271
Emirgân 271; koru 273 Enderunu Hümayun 36 English High School for Girls 232
Eremya Çelebi 51, 54 Eren Baba 325 Erenerol, Turgut ve Selçuk 218, 219 Erenköy
325 erguvan 273, 290
Ermeni edebiyatı 2
0
Ermeni Esayan kız liseleri 240

Ermeni Katolik Manastırı 243

Ermeni Patrikliği 48, 50, 131
Ermeni Protestan Kilisesi 243 Ermeniler 48, 105, 131, 147, 198,278, 331
Erol Taş'ın kahvesi 30

Esekapı (İsakapı) Mescidi 128

Eski İmaret Camii bkz. Pantepoptes Ki
lisesi Eski Muharipler Derneği 257
Eski Saray 32, 71 Eskihisar 328
Esma Sultan Namazgahı 48

Esma Sultan Yalısı 265
Etfal Hastanesi 253
Ethem Pertev Yalısı 286
Etz haHayim Sinagogu 265, 267 Eufemia Martirion'u 26 Evliya Çelebi 18, 54, 92, 93,
115, 130, 166, 168, 176, 197, 198, 201, 202, 248, 250, 283 Eyice, Semavi 68, 148
Eyüp 191199
Eyüp oyuncakları 198
Eyüp Sultan Camii 197

Fahrettin Kerim Villası 324

Faik ve Bekir Bey çifte yalıları 275
Faros 44 Fatih 163169 Fatih Belediyesi 181 Fatih Bedesteni 215 Fatih Camii 163
Fatih Kanunnamesi 22 Fatih Sultan Mehmet bkz. Mehmet II Fatma Sultan 56
Fazıl Bey Yalısı 291
Fen ve Edebiyat Fakülteleri 72
Fenari İsa Camii bkz. Konstantinos Lips
Fener Rum Lisesi 141 Fener 139 Fenerbahçe 322
Feridun Bey Yalısı 2
84
Feriye Sarayları 263, 265
Ferruh Kethüda Camii 146 Feshane 193
Fethi Ahmet Paşa 294
Fetih Cemiveti 67 Fetva Emini Medresesi 186 Feyzullah Efendi 181:
Fındıklı 255
Filadelfion 107
Fildamı 205

Filoksenus Sarnıcı bkz. Binbirdirek
Firavun III. Tutmosis 24 F
iniz Ağa 27

Finiz Ağa Camii 26

Fitnat Hanım 72
Florence Nightingale 308 Florya 208 Forum Bovis 123 Forum Constantinus 66 Forum
Tauri 68 Foscolo 234 Fossati 19, 65, 84, 223, 228, 229 Fransız Elçiliği 230, 231, 277

Fransız Geçidi 217
Frederici evi 320 Freely ve Sumner Boyd 17, 24, 124,' 169
Frej
apartmanı 222
Frescolar 233
Fuat Paşa 70

Fuat Paşa Camii 64
Gagavuzlar 219 Galata 77, 211,212 Galata Köprüsü 75, 145 Galata Kulesi 213, 224
Galata Mevlevihanesi 226 Galatasaray 237
Galatasaray Adası 267
Galatasaray Lisesi 237 Garibaldi 232 Garipçe Köyü 280 Gastria 128 Gazali 119
Gazanfer Ağa 153; medresesi 153

Gazi Osman Paşa Türbesi 168
gecekondu 8, 203, 204
Gedik Ahmet Paşa 67, 159

Gedikpaşa Çarşısı 67
gelecek perspektifi 10 Gennadios 157, 164, 173 Gevher Sultan 125
Glavaniler 236; apartmanları 230
Gotlar Sütunu 34 göç 8, 203 Gökalp, Ziya 65 Göksu 287 Gözcü Baba 32 Göztepe 324
Grand Hotel Kroecker 235 Gregorios 140 Gritti, 174, 225 Gureba Hastanesi 188 Gül
Camii 137 Gülbahar Sultan 168 Gülersoy, Çelik 29, 58, 222, 273, 284, 313
Gülhane Parkı 34

Gülnuş Emetullah Sultan 299

Gümüşdere

Kısırkaya 343

Gümüşsu Palas 241
Gürcü Katolik Kilisesi 253 Güzel Sanatlar Müzesi 263
Güzelce Kasım Paşa Camii 245
Gyllins 267 Gyropolis 280 Hacerül Esved 22, 46
Hacı Ahmet Paşa Türb
esi 301 Hacı Bekir (şekerci) 81, 319

Hacı Beşir Ağa Darülhadisi 192

Hacı Hasan Mescidi 157

Hacı İlyas Camii 148

Hacı Mehmet Emin Ağa Sebili 255

Hacı Mustafa Ağa 78

Haçlı Sereri 139, 278

Hacopulos 102, 335; evi 238; pasajı 232

Hadım Hasan Paşa Medresesi 88

Hadi Sem Yalısı 290

Hafız Ahmet Ağa çeşmesi 93

Hahambaşı konağı 249

Hahambaşılık binası 235

Halep Pasajı 238
Halet Efendi Türbesi 227
Halı ve Kilim Müzesi 22

Halıcıoğlu 250
Hali Efendi Medresesi 176 Haliç Köprüsü 75 Haliç 1, 5, 41, 89, 135150, 191, 245
Halide Edip 25
Halil Paşa Türbesi 302

Halil Bey Yalısı 284
Haliliye Medresesi 154
Halkalı 340, 341
Halkedon 317 hamamlar 20, 86;
Bizans hamamı 21

Hamapulos Yalısı 275
Hamidievvel Camii 293 Hamidiye Camii 335 Hamlin, Cyrus 59, 268 Hançerli Bey 60
Hannibal'm
mezarı 328
Harbiye 254 Harbiye Nezareti 70 Harem (semt) 309 Harem 37 Harikzedeler 73
Hasan Paşa Medresesi 71

Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi, Kitaplık ve Türbesi 196
Haseki Hastanesi 188
Haseki Hürrem Hamamı 20, 21
Haseki Külliyesi 127 Haseki Sultan Meydan Çe
şmesi 341

Hasip Paşa Yalısı 293
Hasköy 78, 248 Hatice Turhan Sultan 99 Havariyun Kilisesi 164
Havuzlu Çeşme 342

Havyar Hanı 216

Haydar Hamamı 160

Haydarpaşa Garı 309

Hâzini Bumin köşkü 314
Hazreti Muhammet 20, 60, 186, 197 Hebdomon 205, 208 He
kimbaşı Yalısı 286

Hekimoğlu Ali Paşa Camii 127

Helvacı Camii 46
Helvai tekkesi 111
Hemdat İsrael Sinagogu 318

Heraklios Surları 61, 150
Hesed le Avraam Sinagogu 335 Heybeli 329, 332 Hezarfen Ahmet Çelebi 224
Hıdiv ailesi 268, 274

Hıdivyar apartmanı 228

Hırami Ahmet Paşa 192

Hırami Ahmet Paşa Camii bkz. Ayios İoannis Kilisesi (Çarşamba)

Hıristos Manastırı 332

Hırka

i İerif Camii 186

Hırka
i Saadet Dairesi 36 Hidayet Camii 80 High School 254 Hipodrom 13,23,24,25
Hisarüstü 270 Hobyar Mescidi 82
Hoca Paşa Hamamı 82

Hollanda Elçiliği 229
Horhor 151 Horoz Baba 137
Horoz Ali Paşa 325
Horoz Dede 93 Hrisopolis 297 Hristos 332 Hristos Filantropus 43 Hubbi Hatun
türbesi 197
Huber Yalısı 276
Huguenin evleri 326
Hulusi Bey Köşkü 333

Humbaracı Ahmet

Paşa 227, 228

Humbarahane Kışlası Camii 250

HurmalıHan 95
Hüma Hatun 185
Hümaşah Valide Sultan 273

Hünkâr İskelesi 282

Hünkâr Kasrı 78

Hürrem Çavuş Camii 187
Hürrem Sultan 21, 26, 57, 94, 113, 127, 194
Hüseyin Ağa 45
Hüseyin Rahmi 333
Hüsrev Paşa Türbes
i 185
Ihlamur Kasrı 255

İbrahim, (Deli) 19, 99, 131

İbrahim Müteferrika 227

İbrahim Paşa Camii 55, 96
İbrahim Paşa 26, 94, 101

İbrahim Paşa Mektebi 326

İbrahim Paşa Sarayı 26

İçmeler 328

İdealtepe 326

İdjtihad Evi 88

İkonoklazm 107

İlya Profiti Kilisesi 31
1
İlyasko Yalısı 333

İmparatoriçe Anna Dalassena 157

İmrahor Camii 301

İmralı 335

İnceğiz mağaraları 341

İnciciyan 147

İncili Köşk 43

İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi 181

İoannis Komnenos 18, 173

İpsilanti 147; yalısı 277

İran Konsolosluğu 84

İran Okulu 64
: .,
İranlılar 98

İsaak Angelos Kulesi 149 '

İshak Ağa Çeşmesi 282

İshak Paşa Camii 33

İsidorus 15

İskele Camii 318

İskender Ağa 46

İskender Paşa Camii 183

İsmail Ağa Camii 171

İsmet Efendi Tekkesi 171

İspanyol Elçiliği 230; (yazlık) 279

İsplaridit Ote
li 334
İstanbul Belediyesi 108

İstanbul Erkek Lisesi 84

İstanbul Kitaplığı 29

İstanbul Kulübü 235

İstanbul Manifaturacılar Çarşısı 153

İstanbul Üniversitesi 70

İstanbul Valiliği 83

İstinye 273

İsveç Konsolosluğu 227

İtalyan Elçiliği 255, 277

İtalyan Katoli
k Kilisesi 206, 319
İtalyan Lisesi 230

İtalyan Kız Orta Okulu 237
itfaiye 45, 71
İttihat ve Terakki 28, 84, 98, 207, 275, 335

İustinianos 2, 15, 17, 20, 25, 27, 33, 44, 45,151,164,211,322,343

İustinos 55

İvaz Efendi Camii 148

İyasko Köşkü 335

İzmir Palas
255
İznik 22
Jamanak 234
Japonya Elçiliği 241

Kabasakal Medresesi 29
Kabataş 260

Kabataş Meydan Çeşmesi 256

Kadıköy 317
327
Kadıköy Anadolu Lisesi 321

Kadıköy Çarşısı 345

Kadın Eserleri Kütüphanesi 144

Kadınefendi Yalısı 291

Kadırga 48

Kadırga Hamamı 48

Kadızade Tabir Efendi Tekkesi 128

Kâğıthane 250

Kalagru Kapısı 55

Kalamış 321
Kalenderhane 107 Kalenderhane Tekkesi 196
Kalha Kadoş be Kuşta Bene Mikra Sinagogu 249
Kaligaria 60 Kalpazan Kaya 332
Kalvokoresis Köşkü 335

Kalyoncu Kışlası 245
Kamariotisa Kilisesi 332
Kamondo 101, 215, 249, 271, 274; hanı 225; evi 234; merdiveni 222
Kampanaki 240 Kandilli 288
Kandilli Kız Lisesi 290
Kandilli Rasathanesi 291
Kanlıca 285
Kantakuzenos 143
Kantarcılar Mescidi 93
Kantemir, Dimitir 142
Kapalıçarşı 102
Kapta

n Paşa Camii 197, 301

Kapudan İbrahim Paşa Mescidi 111

Kara Ahmet Paşa Camii 56

Kara Davut Paşa Camii 302

Kara Mustafa Paşa Külliyesi 67

Karabaş Mescidi 220
Karacaahmet 307 Karagümrük 163 Karaköy 77 Karaköy Mescidi 216
Karaköy Meydanı 216
Karaköy Palas 216
Karamanlı Rumlar 132, 218; mezarlığı 53

Karantina binası 217

Karatodori Yalısı 275
Kariye Müzesi 57, 58 Karpuzdan Kaya 332 Kartal 327
Karyağdı Tekkesi 199
Kasaplar Mescidi 202
Kasım Ağa 305

Kasımpaşa 245
Kastellion Kalesi 217 Kastoriya Sinagogu 58 Kastro deresi 344
Kaşgari Tekkesi 199

Kaşık Adası 329, 332

Kaşıkçı Elması 60

Kâtip Çelebi mezarı 153
Katolik Kilisesi (Bebek) 268
Kavafyan Konağı 268

Kavasbaşı Ahmet Ağa Çeşmesi 292
Kaygusuz Tekkesi 63
Kayışdağı 340

Kaymak Mustafa Paşa
301
Kaymak Mustafa Paşa Camii 291

Kaynarca 328
Kayserili Ahmet Paşa Konağı 111
Kazaklar 280
Kazancılar Camii 93
Kazaz Artin 50
Kazlıçeşme201,202

Kazlıçeşme Hamamı 202

Keçecizade Fuat Paşa 64
Keçili Liman 280 Kefevi Camii 174 Keldaniler219, 230, 243 Kemaleddin Camii 270
Kemalettin Bey 73, 82, 109, 178, 268, 313,324,326
Kemankeş Camii 217
Kemerburgaz 343 kemerler 341, 343 Kemik Hastanesi 270 kervansaray 115
Keserci Baba Türbesi 185 Keskin Dede Türbesi 177 Khora Kilisesi bkz. Kariye Müzesi

Kıbrıslı Yalısı 288

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa 288

Kılıç Ali Paşa Camii 219

Kılıççılar Sokağı 101

Kınalı 329, 331

Kıraç

Koç Yalısı 291

Kırdar, Lütfi 7

Kırım Kilisesi 228

Kırimi Çeşmesi 192

Kırimi Hüseyin Efendi Türbesi 192

Kırkçeşme Maksemi 60

Kız Kulesi 309

Kızıl Mescit 194

Kızıl Han 95

Kızıltoprak 323

Kıztaşı 181
Kilyos 343 Kiraz Han 95 Kireçburnu 277, 279
kitapçılar çarşısı 69

Klodrarer Sokağı 63

Koca Mustafa Paşa Camii 129

Koca Sinan Paşa Külliyesi 67

Koca Yusuf Paşa sebili 256
Kocat
aş Yalısı 278

Koçu, Reşat Ekrem 30, 160, 192, 208, 209, 315, 344

Komnenos 157; surları 60
konservatuar 318 Konstantin Dragazes 138 Konstantinopolis 17, 19, 33, 42, 68, 211,269 Konstantinos 17, 18, 60 Konstantinos VII. Porfirogennetos 24 Konstantinos Lips Kilisesi (Fenari İsa Camii) 183
Kontoskalion 48
Konyalı, İbrahim Hakkı 292, 307
Korutürk, Fahri 29 Koska 89
Kovacılar Mescidi 110

Köçeoğlu 237; köşkü 292, 313
köleler 314Köprü 191 Köprülü, Fuat 65 Köprülü Külliyesi 65, 66 Köprülü Kütüphanesi 65 Köpr
ülü Mehmet Paşa 65

Köseleciler Yalısı 287
Kösem Sultan 22, 99, 305 Kraliçe Victoria 261
Krepen Pasajı 236

Ksenofon Mağarası 339

Ksilokerkos bkz. Belgrad Kapısı

Kuban, Doğan 96

Kubbealtı 37
Kuleli Askeri Lisesi 291
Kumkapı 48
Kumrulu Mescit 177
Kurbağalı De
re 321
Kurşunlu Han 215

Kurtuluş 254

Kurtuluş Savaşı 30

Kuruçeşme 56, 266

Kuyucu Murat Paşa Medresesi 105
Kuzguncuk 294 Küçük Ayasofya (Sergios ve Bakhos Kilisesi) 44, 45
Küçük Çamlıca 314
Küçük Çekmece 340 Küçük Efendi Camii 130 Küçük Hamam 128 Küç
ük İtalya 230

Küçük Mustafa Paşa Hamamı 138
Küçük Yeni Han 99 Kiiçükçekmece 201 Küçükpazar 121 Küçüksu 287
Küçüksu Çayın 288
Küçüksu Kasn 287
Küçükyalı 326
külliye 3 Kürkçü Han 100
Kürkçübaşı Camii 56
Kyriakides 82 Lady Montague 278 L'Assomption Kilisesi 320
lahana çeşmesi 292

lahanacılar 34

Lala Mehmet Paşa 46
Lale Devri 71, 73 Laleli 73 Laleli Baba Türbesi 74 Laleli Camii 73
Laleli Çeşme 225
Langa 50, 125
Latin işgali 3, 18, 24, 30, 42,45, 53, 57, 149,205,213
Latin Katolik Kilisesi 207
Latin Mezarlığı 208

Lausos ile Antiohos'un sarayları 27

Lebon 228 Lengerhane 250
Leon surları 60, 61, 150
Leon VI 18
Levantenler 77, 225, 235, 319; apartmanları 233
Levant Herald, The (gazete) 234 Levent 252 Lizst, Franz 232 Logotet Teodoros Metohites 58
Loğusa Kadın Türbesi
212
lokantalar Aleko 275; Ali Baba 114; Angel 311; Arabın Yeri; balık lokantaları 281, 292; Dar
üz Ziyaf'e 115; Fehmi 319; geleneksel lokantalar 104; Gelik 207; Hamdi 93; Havuzlu 104; Hünkâr
177; Kanaat 306; Kâtıb Atacan 344; Koço 320; Liman 217; Oğuz 344
; Pandeli 80, (Rami'deki)
341; Refik 233; Rejans 233; Safa 133; Urcan 279; Yahudi lokantası 93; Yakup 233; Yeşilköy'de
208, Hasan 279 Lonca 135, 148 loncalar 89,93 Loti, Pierre 290; kahvesi 198 Lozan Kulübü 320, 321 Lykos 50, 56, 125, 187

Maçka Çeşmesi 255
Maçka Palas 255 Maçka Silahhanesi 241 Maden 333 mahalleler 120, 160; Rum 254; Türk mahallesi 149 Mahmut I 19, 79, 101, 147, 214 Mahmut II 50, 60, 63, 70, 75, 81, 83, 130, 131, 168, 193, 205, 206, 221, 227, 257, 261, 264, 269, 293, 341; türbesi 65 Mahmut N
edim Paşa 88, 291

Mahmut İevket Paşa 252; konağı 300

Mahmutpaşa 100

Mahmutpaşa Camii 100

Mahmutpaşa Hamamı 100

Mahmutşevketpaşa köyü 336
Maison de France 230 Makriköy 206 Makros Embolos 89, 96 Maltepe 326 Manastır Mescidi 56

Manastır Tepesi 331

Manastırlı İsmail Hakkı Bey Yalısı 287

Mangana Sarayı 43

Manuel Komnenos 149 Marcianus 181 Maria Komnena 332 Maria Muhliotissa Kilisesi 141
Marki Necip Yalısı 286
Markiz 234
Marko Paşa 281

Marmara Surları 43

Maslak Kasırları 252
Mason lokali 232 matbaa (Ermeni, Yahudi, Rum, Türk) 98 Mavrokordato ailesi 238
. .

Mehmet Ağa 176

Mehmet Ağa Camii 171
Mehmet I 34 Mehmet II (Fatih) 4, 20, 23, 34, 44, 48, 50,51,93,101, 123, 139,141,156, 157, 158, 159, 164, 168, 173, 177, 197, 257, 260, 269, 270, 300, 302, 318
Mehmet III 19, 23, 125 Mehmet IV 25, 54, 79, 99
Mehmet Tahir Ağa (mimar) 21, 73, 164
Melkit Kilisesi 242 Menderes, Adnan 7, 8, 188, 219, 323, 335, Merdivenköy 324
Merit Oteli 73 Merkez Efendi Camii 129 Mermer Kule 51 Meryem Ana Kilisesi 243
Merzifonlu Kara Mustafa Pa
şa 67
Mesa 13, 57
Mesih Mehmet Paşa 186; camii 185
Metohion 143 metro 8
Mevlevihane Kapısı 55
Mevleviler 226, 264
mezarlıklar 54, 191, 198
mezbaha 250 \
Meziki Köşkü 335
Mıkhitarist 240

Mısır Çarşısı 80

Mısır Sefareti 268
Mihail V 133 Mihail Paleologos 51, 142, 183 Mihrimah Camii 57, 298 Mihrimah Saltan 94, 57, 113
Mihrişah Hacı Kadın Hamamı 130

Mihrişah Sultan İmareti 196

Mihrişah Sultan Külliyesi 196

Milion taşı 13
Millet Bahçesi 312 Millet Caddesi 188
Milli Reasürans Hanı 82
Mimar Mustafa A
ğa Çeşmesi 148
Mimar Sinan Üniversitesi 256
Minerva Hanı 222
Minkarizade Medresesi 302 Mirelaion Kilisesi (Bodrum Camii) 72
Mirimiran Mehmet Paşa 82
Miskinler Tekkesi 308
Mithat Paşa 252

Mizzi'nin köşkü 335

Mocan, İevket 294
Moda 319 Moda Deniz Kulübü 320
Mokios Sarnıcı 128
Molla Çelebi Camii 256 Molla Zeyrek Mehmet Efendi 156 Mongeri 216, 232, 253, 254, 255 Mozaik Müzesi 29, 151 mozaikler 174
Muazzez Hanım Yalısı 293
Muhammed elEnsari 150 Murat III 19,20,43,67,173 Murat IV 93, 109,22,271, 125,99, 280, 36 Murat V 79, 263, 277 Murat Molla Kütüphanesi 172
Murat Paşa Camii 124

Murat Paşa 124

Müridoğlu, Zühtü 263
Müslümanlar 198
Mustafa Fazıl Paşa 312
Mustafa I 19 Mustafa II 79, 164, 181 Mustafa III 318,177, 300, 73; camii 284
Mustafa IV 63 Mustafa Kemal'in evi 253
Mustafa Reşit Paşa 270
Muzaffer Bey 82
Muzurus Paşa evi 240; konağı ,257
Müftülük 115, 117 Mühendishane 250 Mükrimin Halil 101
Naile Sultan Yalısı 266

Nakkaş Hüseyin Paşa Türbesi 196

Nakşibendiler 171, 183, 302, 307

Nakşidil Sultan 8

1, 168 Naili Mesciti 82
Narlıkapı 50, 133

Narmanlı Yurdu 234
Nayi Osman Dede 227
Nâzım Hikmet 294

Nâzım Paşa Yalısı 286

Nazif Paşa Yalısı 291

Nazlı Mahmut Çelebi Camii 193
Neandros329
Neslişah Sultan 56

Neve İalom Sinagogu 225

Nevşehirli İbrahim Paşa 107,
208 Nimfaion 107,153
Nişancı Mehmet Bey Medresesi 128

Nişancı Mehmet Paşa Camii 176
Nizam 333 Nötre Dame de Sion Okulu 254 Nurbanu Sultan 66, 303 Nuruosmaniye Camii 101 Nusretiye Camii 257
Oduncubaşılar Yalısı 269
Okçu Musa Okulu 224
Okmeydanı 250
Olivo Pa
sajı 233
Orhan Kemal 139 Orhan Gazi 325 Orient Express 82, 235 Ortaköy265 Ortaköy Camii 265 Osman II (Genç) 22, 23, 35, 52, 307 Osman III 43, 79, 101
Osman Efendi (Mısır kadısı) 108
Osman Hamdi Bey 34; evi 328
Osmanlı Bankası 222

Osmanlılar 23, 27, 32, 42

Ostrorog Yalısı 289
otogar 55
Öğretmen Okulu 188

Ömer Hilmi Efendi Köşkü 312

Ömer Abed Hanı 216
Özbekler Tekkesi 46, 307 Palazzo di Venezia 230
paleolitik çağ 340
Pammakaristos Kilisesi 164, 173 Pamukciyan 54, 311 Panayia Balinu Kilisesi 147 Panayia Belgradiu Kilisesi 52 Panayia Elpida Kilisesi 48 Panayia Gorgoepıkoos Kilisesi 128
Panayia Hauçeriotissa Kilisesi 60 Panayia Kilisesi 218, 232 Panayia Paramithias Kilisesi 143 Panayia Suda Kilisesi 61
Pangaltı 254

Pangaltı Hamamı 254
Pantepoptes Kilisesi (Eski
İmaret Camii). 157
Pantokrator Kilisesi (Zeyrek Camii) 154 Papa Eftim 218Pardoe (Miss) 145 Park Otel 241
Paşabahçe 284

Paşalimanı 294
Patrona Halil 71
Pavli Adası 329
Peges 53 Peker, Recep 25 Pempton 56 Pendik 327 Pera Palas 235 Pera 211,225, 226
Perişan Baba Tekkesi 202

Perşembepazarı 212

Pertev Paşa Türbesi 196
Pertevniyal Lisesi 123 Pertevniyal Sultan 123, 192 Petrion 139 Piri Reis 43
Piyale Paşa 248

Piyale Paşa Camii 245
Podestat (Palazzo di Communita Magnifkat di Pera) 222, 223 Polieuktos 151
Polonezköy 336
Polonya Elçiliği 231
Pompei Sütunu 280
Porfırogennetos Sütunu 24
Porta Aurea 51 Porta Leonis 44 Poyrazköy 280 Preziosi 208
Profitis İlyas Kilisesi 335
Protestan 227
Ragıp Paşa 72, 238, 239, kütüphanesi 72, 73

Rakım Efendi Türbesi
176
Ralliler 321; apartmanı 255

Ramazan Efendi Camii 128
Rami Kışlası 341

Recai Mehmet Efendi Sıbyan Mektebi 109

Recaizade Ekrem Bey 274; yalısı 291
Region 55 Rehabula Hatun türbesi 110 Rejans 233 Resim ve Heykel Müzesi 261 Revani İuccağ Efendi 110

Rı
fai Tekkesi 29
Rıza Bey Yalısı 287
Riva 339 Robert Kolej 267, 268
Roma İmparatorluğu 13, 39, 41, 342
Romanos Lekapenos 72 ;
Romanya Konsolosluğu 240
Rotunda 72
Rukiye Sultan Yalısı 286

Rum (Fener) konakları 139, 142, 144

Rum Andonaki Yalısı 284
Rum Mehm
et Paşa 159; camii 300
Rum Ortodoks Kilisesi 263
Rum Ortodoks Patriği 50

Rum Ortodoks Patrikliği 139
Rum Ortodoks Teoloji Okulu 333 Rum Yetimhanesi 334
Rumelihisarı 270
Rumeli Feneri 280
Rumeli Hanı 238

Rumeli Hisarı 269

Rumelikavağı 279
Rumlar 141, 139, 249, 276, 327, 331
Rus Elçiliği 228

Rus Elçiliği (yazlık) 279
Rus Arkeoloji Enstitüsü 238 Rus Kiliseleri 218
Rus Kapısı 55

Rüstem Paşa 94, 118; camii 93; medresesi 84; mektebi 301; türbesi 109

Saçlı Abdülkadir Efendi Camii 196
SacreCoeur Kilisesi 241, 256 Sadabad 250
Sadberk Hanım Müzesi 278

Sadrazam İbrahim Paşa 59, 109

Sadullah Paşa 291, 292; yalısı 291

Saffet Paşa Yalısı 286
Safiye Sultan 78, 113 Sagir Han 96
Sağrıcılar ya da Yavuz Çelebi Camii 93
sahaflar 69
Sahrayıcedit Camii 325
SaintEsprit Kilisesi 254 Sait Faik 332
Sait Halim Paşa Yalısı 274

Sait Hami Paşa 275

Saka Çeşmesi Camii 99

Sabancı, Sakıp 273
Salacak 310
Saliha Sultan Çeşmesi 213

Saliha Sultan Sarayı 256
Samanveren Camii 96 Samatya 50, 130 Samatya Kapısı 50
Samson Hastanesi 33
San Pacifıco
Latin Katolik Kilisesi 335 sanatoryum 332 Sancaktar Mescidi 128
Sancta Terra İapeli 230
Sandal Bedesteni 102 Sanki Yedim Camii 160 Sankt Georg Kilisesi 332 Santa Maria Draperis Kilisesi 229 Saraçhane 179
Sarıyer 279

sarnıçlar 29, 35, 67, 86, 133, 169, 171; ayrıca bkz. Aetios, Aspar, Bazilika, Binbirdirek, Mokios,
Teodosios
Sedef Adası 329

Selâhaddin Uşşakî 160

Selamiçeşme 324

Selamsız 304

■
'
■

Selanik Pasajı 215

Selanik Mezarlığı 306
Selim I (Yavuz) 56, 184, 284; camii 170 Selim II 19, 153 Selim III 257, 268, 271, 277, 308
Selim Ağa 306; kütüphanesi 306

Selimiye Hankâhı Camii 308
Selimiye Camii 308
Selimiye Kışlası 308

Selmaıı Ağa Camii 306

Semiz Ali Paşa Medresesi 175
Semprini 229
Sen Piyer Hanı 223

Sepetçiler Köşkü 35
Septimius Severus 1, 23, 39 Serasker
Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi 295
Sergios ve Bakhos Kilisesi Bkz. KüçükAyasofya Sermet Muhtar 314 Sertarik Tekkesi 192 Sevda Tepesi 288
Seyit Paşa Çeşmesi 325
Seyyid Velayeti Tekkesi 159
Sırplar 342
Silahi Mehmet Bey Camii 194
Silivrikapı 53, 54
Simeon 101 Sim
keşhane 71
Sinan (Mimar) 21, 28, 46, 55, 55, 56, 57,60,78,84,94, 108, 111, 115, 127, 128, 129, 131, 137, 146, 148, 154, 174, 175, 176, 181, 185, 192, 193, 194, 196, 196, 212, 215, 220, 247, 256, 263, 263, 298, 299, 301, 302, 303, 341, 341, 342; camii 187;
mezarı 115

Sinan Paşa Camii 263

Sinan Paşa Mescidi 138
Sirakyan evleri 331
Sirkeci Garı 82
Sivriada 329, 335 Sıyavuş Paşa Medresesi 96; türbesi 196

Socıeta Operaia Italiaıa 233

Sofa Köşkü 36
Sotia 55
Soğukçeşme Sokağı 28

Sokollu Mehmet Paşa 46; camii 46,2
12; külliyesi 196; mescidi 342 Sormagir Camii 128 Sphendon 25 Spina 24, 25
Spor ve Sergi Sarayı 254
St. Antuan Kilisesi 232 St. Benoit Lisesi 221 : St. George Kilisesi 223 St. Joseph Lisesi 321
■

St. Louis İapeli 230
St. Michel Lisesi 253
St. Pulcherie Kız
Okulu 238 Stavros293
Studion 132, 133; manastırı 50
Suadiye 326
Sultan Reşat Türbesi 196
Sultanahmet 1329 Sultanahmet Camii 20, 21 Sultanahmet Cezaevi 29
Sultanahmet Meydanı 13

Sultanhamamı 82
Sultantepe 307
Sulu Manastır 130
Sulukule 56
Suphi Paşa Konağı 151

sur dışı 201
surlar 3943, 150 Surp Agop Kilisesi 128
Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Nişanca) 50, (Bakırköy) 206, (Ortaköy) 265, (Yeniköy) 274;
katolik 335 Surp Garabed Ermeni Kilisesi 311 Surp Haç Gregoryen kilisesi 311 Surp Haç Kilisesi 266 Surp Harun'un Kilisesi 48 Surp Hovhannes Ermeni Kilisesi 51
Surp Hreşdagabet Kilisesi 147
Surp Hripsimyantz Kilisesi 279

Surp İstepanos Kilisesi 207
Surp Kevork Kilisesi 130
Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi (Karaköy) 219, (Kuzguncuk) 294, (Kınalıada) 3
31 Surp Levon Ermeni Katolik Kilisesi 321
Surp Nikoğos Kilisesi (Topkapı) 56, (Beykoz) 282

Surp Nişan Kilisesi 327

Surp Pırgiç Kilisesi 221
Surp Santuht Kilisesi 270 Surp Takavor Kilisesi 319 Surp Tateos Kilisesi 50 Surp Yergodasan Arakelotz Kilisesi 290 Surp Yeritz Mangantz Kilisesi 271 Surp Yerortutyun Ermeni Katolik Kilisesi 233 Surp Yerortutyun 237
Süleyman Ağa Çeşmesi 342
Süleyman I (Kanuni) 21, 26, 28, 46, 53, 94,108, 113, 117, 119, 185, 194, 208, 225, 231, 256, 257, 264, 341 Süleymaniye 110121 Süleymaniye Camii ve Külliyesi 5, 110, 111, 179; kütüphanesi
114, 183 Sünbül Efendi 129
Sünnet Odası 37

Süreyya Paşa 326

Süreyya Sineması 321
Süryani Kilisesi 243 Süryaniler 331; katolik 241 Sütlüce 250 Sveti Stefan Kilisesi 143 Sykai211
İah Huban Kadın 184; türbesi 184:

İah Sultan Külliyesi 194

İair Fitnat Hanım Türbesi 197

İale Köşkü 264

İaşkınbakkal 326

İazeli Tekkesi 135
.''."
İebsefa Kadın Camii 153

İehir Tiyatrosu 254

İehit Ali Paşa Kütüphanesi 109

İehremini 188

İehzade Burhaneddin Efendi Yalısı
275
İehzade Mehmet 108, 109

İehzade Camii 108

İehzadebaşı 105, 107

İemsi Paşa 299; camii 299

İengül Hamamı 86

İenlikköy 208

İerifler Yalısı 273

şeyhBedreddin 65

şeyhCamii 306

İevh Galib 227

şeyhMahmut Efendi 171

şeyhSüleyman Mescidi 154

şeyhVefa tü
rbesi 110
şeyhZafır Türbesi 98

İeyhülislam Ahmet Muid Efendi Medresesi 160

şeyhülislamlık 117

şifa 321

şile 337

şişli 252

şişli Camii 253

şişli Kaymakamlığı 253
Sütte 237 Tachmund 82
Tahir Ağa Camii 160

Tahir Ağa (Mimar) 74, 293
Tahtakale 42
Tahtakale Hamamı 96
Taksim 240
Taksim Kışlası 241

Talat Paşa 252

Talat Paşa Konağı 28

Tanpınar, Ahmet Hamdi 331

Tanyeli, Uğur 46

Tanzimat 9, 225; fermanı 48
Tarabya 276 Tarabya Oteli 277 Tarik
i Dünya Manastırı 332

Tarlabaşı 242 Taş Han 74

Taşkışla
241
Taşlık Kahvesi 255
Tatavla 77, 254
Tavşan Adası 329
Tek, Ferit 309, 320 Tek, Vedat 82, 254
Tekfur Sarayı 58
Telli Baba 282 Teodora45, 183, 291 Teodosios 2, 41, 44, 126, 130
Teodosios Sarnıcı 64

Teodosios Surları 60
Teotokos Halkoprateia Kilisesi 28 Teotokos Kiriotissa Kilisesi 107
Teotokos Manastırı 175
Teotokos Pammakaristos Kilisesi 173 Terapia 276 Terkos Gölü 344 Terziyan
(mimar) 181
Teşvikiye Camii 254
Tetrarklar 107 Tevfik Fikret 269
Tevfık Paşa 241
Theodosius 24, 51, 68, 71

Tı
p Fakültesi 309
Timurtaş Camii 96

Tiryaki Çarşısı 72, 114

Todorı321
Tokatderesi 336 Toklu Dede Mescidi 149
Tophane Müşiri Zeki Paşa 270
Tophane 220, 257
Topkapı 55

Topkapı Sarayı 30
Troçki 335 Tubiniler 235 Tünel 215, 226
Tünel Meydanı 225
Tur
ı Sina Metoh
ion'u 144 Turhan Sultan 78 Türk Ortodoks Patrikliği 218
Türk evleri 215
Türk Edebiyat Vakfı 63
Türk
İslam Eserleri Müzesi 26
Türkiyat Enstitüsü 71 Tuzla 328
Ulah Sarayı 143

ulaşım 8
Uluç, Ömer 21
Uluslararası Basın Merkezi 35
Union Français 235 Unkapa
nı 75, 93, 95, 135, 151

Us, Hakkı Tarık 68

Uzunçarşı Caddesi 89, 96

Üçbaş Camii 176
Ümraniye 315 Üsküdar 297315 Üveys ailesi 186
Vakıf Han (V.) 109

Vakıf Han 82

Vahdeddin Köşkü 292
Vakai Hayriye 117, 241 Vakai Vakvakiye 25 Valens 151

Vali Konağı 254
V
alide Çeşmesi 255
Valide Camii 123 Vallaury 34, 80, 216, 222, 234, 235, 312,324,334 Vani Efendi Tekkesi 128 Vaniköy 290 Vatan Caddesi 187
Vatikan Elçiliği 254
Vefa 109
Vefa Bozacısı 109
Vefa Kilise Camii 110 Vefa Lisesi 109
Vezir Hanı 66
Via Egnatia 205, 297 Vikingler 19, 125 Villa Mon Plaisir 323 Vosgeperan Ermeni Katolik Kilisesi 239
Yağcı İefik Bey Yalısı 285

Yağkapanı 95
Yahudhane 77
Yahudiler 4, 58, 145, 331, 332, 334; Karaim 77, 248; Sefardim 98; evleri 146; lokantası 93; mezarlıkları 249
Yahya Kemal 273, 289 Yahya Efendi Külliyesi 264
Yakacık 327

Yakınşark Eserleri Müzesi 34

Yakubşah bin Sultanşah 68
Yakup Kadri 289
Yalıköy 344

yalılar 266, 285
Yalova 344 Yanbol Sinagogu 146
yangın yeri 188

Yanıkkapı 214
Yarhisar ya da Mustafa Muslihiddin Camii 160
Yarımburgaz 340

Yassıada 329, 335

Yavaşça İahin Camii 96
Yavedud 191, 192
Yedi İehitler Kabristanı 202
Yedikule 51, 52 Yedikule Ermeni Hastanesi 203
Yedisekiz Hasan Paşa 264

Yeldeğirmeni 318

Yeni Ayakapı 137
Yeni Cami 78 Yeni Os
manlılar 343
Yeni Valide Camii 299
Yenikapı 50, 125
Yeniköy 274
Yeraltı Camii 217
Yerasimos 19, 108, 116,166
Yerebatan Sarayı (Bazilika Sarnıcı) 27

Yeşil Konak 29

Yeşilçam 238

Yeşilköy 207

Yılanlı Yalı 269

Yıldız Dede Hamamı 81

Yıldız Sarayı 264; tiyatrosu
264 Yom Burnu 280 Yoros Burnu 281 Yoros Kalesi 339 Yörük Ali 335
Yunanistan Konsolosluğu 237

Yusuf İzzeddin Efendi 313

Yuşa281

Yuvakim Kız Lisesi 142
Yücel, Can 337
Yüksek Kaldırım 221

Zal Mahmut Paşa 194; külliyesi 194
Zapyon Lisesi 240
Zarif Mustafa Paşa Yalısı 287
Zarifi 227, 334 Zembilli Ali Efendi 154
Zeuksippos Hamamı 21

Zeynep Dudu Çeşmesi 342
Zeynep Sultan Camii 28 Zeynep
Kâmil Konağı 72

Zeyrek 151, 154 Zeyrek Camii bkz. Pantokrator Kilisesi Zeytinburnu 202, 203
Zihni Paşa Camii 325

Zindankapı 92
Zoe 18 Zografion Rum Erkek Lisesi 237 Zuhurat Baba Türbesi 206
Zühtü Paşa Camii 323
Zülfaris Sinagogu 215

E-KİTAP
ARŞİVİ

Dijital Bilgi Kaynağınız

www.e-kitaparsivi.com

Bu E-Kitap www.e-kitaparsivi.com sitesi için hazırlanmıştır. Web sitemizde bir çok başka esere ulaşabilirsiniz.